Gönülden Esemenli Söker

Attilâ İlhan'da Kültür Sorunsalı

Bilgi Yayınevi



Gönülden Esemenli Söker Attilâ İlhan'da Kültür Sorunsalı

b

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ: 139

ISBN 975 - 494 - 983 - 2
2002 06 Y 0105 1775

Birinci Basım
Şubat 2002

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Tel (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22
Faks (0-312) 431 77 58

GÖNÜLDEN ESEMENLİ SÖKER

ATTİLÂ İLHAN'DA KÜLTÜR SORUNSALI

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni: fahri karagözoğlu

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda asistanlığını yaptığım Prof.Dr. Gürsel Aytaç'ın, Attilâ İlhan ile ilgili karşılaştırmalı bir doktora tezi yazma önerisini coşkuyla karşılamış, ancak işin boyutunun pek farkına varamamıştım. Hatta İstanbul'da Attilâ İlhan, nasıl bir iş üstlendiğimin farkında olup olmadığımı sorduğunda da beni bekleyen çalışmanın boyutunun hâlâ bilincinde değildim. Hemen ertesi gün, o düzgün el yazısıyla bana elinde bulunan kaynakların künyesini yazıvermişti bile. İş asıl bundan sonra başlıyordu. Uzun bir kaynak toplama sürecine girdim. Bir buçuk sene sonra ise kendimi, binlerce fiş ile yıllarımı alacak bir uğraşın içinde bulmuştum.

İlk zamanlar belki de hemen her doktora tezi yazanın başına geldiği gibi, neler bulup yazacağım konusunda bir telaş içine düşmüştüm. Oysa Attilâ İlhan'ın eserleri, çalışmamın odağında yer alan **"kültür sorunsalı"** konusunda yeteri kadar verimliydi ve İlhan, **"Aynanın İçindekiler"** adını verdiği, beş kitabı tamamlanmış roman dizisinde 1908-1960 tarih kesitindeki Osmanlı ve Cumhuriyet burjuvazisinin ekonomik ve siyasi etkiler altındaki değişimini, bu değişimin kültürümüze yansıyan boyutunu, kendine ana tema olarak seçmişti.

19. yüzyıl sonlarında bir burjuvalaşma süreci içine giren Türk toplumunun kültürel düzlemdeki en büyük sorunsalı, kaynağını, Doğu ile Batı değerleri arasında sıkışıp kalmış olmanın güçlüklerinden alıyordu. Attilâ İlhan, söz konusu eserlerin hepsinde, burjuvalaşma süreci her geçen gün hızlanan Türkiye'nin

içinde bulunduğu bunalımın nedenlerine eğilmekle kalmıyor, aynı zamanda bu geçiş döneminin daha hızlı ve daha sağlıklı atlatılması için Türk aydınına düşen görevlerin ne olduğu konusuna da açıklık getirmeyi amaçlıyordu.

Yakından bakıldığında **"kültür sorunsalı"**, bir araştırmacı için çok verimli karşıtlıklar içeren bir konuydu, insan, kişilerin kullandığı parfümden yedikleri yemeğe, okudukları kitaptan giydikleri giysiye, düşünce tarzlarından davranış biçimlerine uzanan bir konu yelpazesi buluyordu karşısında.

Araştırmama açıklık getirebilmek amacıyla, onun yalnız edebî eserleri çerçevesinde kalmayıp düşünsel eserlerinden de yararlanmam çok önemliydi. Bu ise İlhan'ın altı romanının yanı sıra on iki adet deneme kitabı ve gazetelerde yazmayı sürdürdüğü yazılarının günü gününe takibi anlamına geliyordu.

Attilâ İlhan, Türkiye'nin toplumsal gerçeklerini yalnız ulusal düzlemde bırakmayıp aynı zamanda tarihî, siyasi ve psikolojik boyutlarıyla ele alarak evrensele ulaşma çabası güden bir yazardır. Bu nedenle onun eserlerini disiplinler arası bir metot ile incelemenin daha sağlıklı olacağına inandığımdan, araştırmamda tarih, sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dallarından yararlanmanın uygun olacağı kanısına vardım. Böylece kendimi, konuma açıklık kazandırabilecek binlerce sayfayı bulan bir başka eserler dizisiyle cebelleşir buldum.

"Aynanın İçindekiler" dizisinin romanları ve diziye bir ön hazırlık oluşturan **"Kurtlar Sofrası"** yayımlandıktan sonra büyük yankı uyandırmış, gazete ve dergilerde pek çok makale çıkmışsa da söz konusu eserler hakkında ne kapsamlı, ne de akademik bir çalışma yapılmıştı. Yayımlanmış araştırmalar da çoğunlukla kitap tanıtma ve belli bir romandaki figürlerin irdelenmesi çerçevesinde kalmakta, kültür sorunsalı konusuna ise sadece satır aralarında değinilmekteydi. Bu nedenle bu araştırma, romancı ve denemeci Attilâ İlhan'ı, söz konusu açıdan ele alan ilk çalışma olacaktı.

İlk olarak işe, Attilâ İlhan'ın aydın anlayışını ve kültür krizi konusuna nasıl yaklaştığını araştırarak başladım. Daha sonra çalışmamın ana bölümünü iki tarihsel döneme, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ayırdım. Osmanlı ve Cumhuriyet burjuvazisinin kültürel boyutuna açıklık getirebilmek amacıyla tüccar, bürokrat ve sanatkârlardan oluşan, dönemin toplumsal katmanlarını ele aldım; aile yapılarından, siyasal gruplardan ve bunların temsilcilerinden söz ettim.

Çalışmam bir edebiyat incelemesi olduğundan, yukarıda değindiğim toplumsal ve bireysel öğelerin edebiyat düzlemine nasıl taşındığını vurgulamak benim için önemliydi. Bu nedenle incelediğim metinleri motif, laytmotif, sembol, ironi ve mitik özellikler açısından mercek altına aldım.

Çalışmanın bölümleri, okurun, ele alınan romanların tümünü okumamış olabileceği gerçeği göz önünde bulundurularak önbilgilerle donatılmıştır. Böylece her bölümün kendi içinde bütüncül bir yapıya kavuşmasına çaba gösterilmiştir. Bu yöntemle, okurun araştırma metnine yabancılaşmasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bu kitap, altı yıllık yoğun ve kapsamlı bir çalışmanın ürünü oldu. Bu zaman sürecinde çeşitli metinler ve disiplinler içinde yaptığım kültürel gezintiler yalnız kişisel ilgi alanlarımı geliştirmekle kalmayıp benim için bir eğitim yolculuğuna da dönüştü.

Araştırmalarım sırasında bana, ne zaman istersem kendisinden yardım alabileceğim duygusunu veren, yazar duyarlılığıyla eleştirmen nesnelliğinin arasındaki o ince sınıra her zaman saygı ve anlayışla yaklaşan Sayın Attilâ İlhan'a teşekkürü borç bilirim.

Gönülden Esemenli Söker

8 Şubat 2001

BİLGİ YAYINEVİ'NİN NOTU

Büyük şair, yazar ve düşün adamı **Attilâ İlhan** ile yayınevimizin birlikteliği, **Yasak Sevişmek**'in ilk basımını yaptığımız 1968 yılından gelmekte. Başlangıçta, yalnız şiir kitaplarını yayımlarken, zaman içinde işbirliğimiz gelişti. Şiir kitaplarının yanında roman ve düz yazılarını da yayımlamaya başladık. Yazar-yayınevi birlikteliği olarak gelişen uyumlu çalışmamız, **Attilâ İlhan**'ın 1973'te yayınevimiz danışmanlığını üstlenmesiyle daha da pekişti. 1981'e dek süren bu birliktelikte hem yazarımız hem de ustamız oldu. Aynı yıl, İstanbul'da yaşama kararı almıştı. Buna karşın, kitaplarının tekrar basımları ve yeni kitapları, İstanbul dükalığının dışında Ankara'da Bilgi Yayınevi'nde yayımlanıyordu.

Ustamızın 75. doğum yılı olan 2000 yılında, isteğini bir görev kabul ederek, geçmiş yıllarda değişik yayınevleri tarafından yayımlanan kitaplarının tekrar basımını yaptık ve 45 kitaptan (12232 sayfa) oluşan **Attilâ İlhan'ın Bütün Eserleri**'ni kitapçılarda bulunur hale getirerek okura sunduk.

Attilâ İlhan'ın bütün yazdıklarını yayımlarken, kendisiyle ilgili araştırma ve inceleme kitaplarını da yayımlamayı görev bildik: **Yalnız Şövalye "Attilâ İlhan"** / Zeynep Ankara (1996), **Attilâ İlhan'la 1000 Saat** / Erol Manisalı (16 Haziran 2001, 76. doğum günü), **Mavi Adam "Attilâ İlhan'la Söyleşiler"** / Zeynep Aliye (Kasım 2001) ve elinizdeki kitap **Attilâ İlhan'da Kültür Sorunsalı** / Gönülden Esemenli Söker (Şubat 2002).

Yasa gereği yapılan telif sözleşmeleri, karşılıklı sevgi. saygı ve güven içinde geçen 34 yıllık birliktelik, büyük sermayenin reklam faslından harcadığı paralarla giriştiği haksız rekabet yüzünden sonlandı. Umarız, küreselleşmeye karşı olan ustamız **Attilâ İlhan**, yanlışlığı görür, bize de doğru yolu gösterir.

Ömrün uzun olsun büyük usta!..

Şubat 2002

TAKDİM

Karartma başlamıştı. Ekmek, 'karne'ye bindi. İhtiyarlar, 'seferberlik hatıraları'nı anlatıyor. 141/142'nin, hışmına uğradığım, malum: Siyasi polis, tutuklanma, duruşmalar ve derken... Okuldan kovulmuşum. Avrupa'da savaş: sinemalarda, filmden önce, bombardıman görüntüleri. Karşıyaka (İzmir) sahilinde, sonbahar yalnızlığını, yazmayı tasarladığı romanla dolduran çocuk, yani ben! Savaş İzmir'inden bir kesit olacaktı, biri varsıl ve kalabalık bir aile; öbürü, hayatta kalabilmek için, çırpınıyor. Zaten esere bulduğum ad, bunu özetlememiş mi: 'Saadet Hepimize Mahsustur!'

Şaşırtıcı taraf, daha reşit bile olmamış bir öğrencinin, böyle bir roman tasarımı yapabilmesi idi; tasarım, ancak birkaç yıl sonra, kâğıda dökülmeye başlayabilecekti ama, şaşırtıcılık asıl tasarımda yatıyor: 'Saadet Hepimize Mahsustur' iki cilt olarak düşünülmüştü! Neden? Çok roman okuyordum, bizimkilerden, iki ciltlik romanı olan yok, sanırım; kılavuzum, cezaevine düşmeden okuduğum, Mihayıl Şolohof'un ünlü eseri: 'Uyandırılmış Toprak!' Ona mı özeniyorum, ne?

Romanın ikinci cildini, asla bitiremedim. Yıllar sonra (1950 sonbaharı) TSP'nin 'nâşir-i efkârı' Gerçek'i, gündelik çıkaracağız; o zaman âdetti ya, ikinci sayfaya bir 'tefrika' aranıyor; 'sosyalist' bir gazeteye yakışacak, toplumsal gerçekçi bir roman: yok yok yok! Hasan'a, elimdeki dosyayı gösterip –biraz da sıkılarak– hatırlatıyorum. Sonuç: çıkabildiği sürece, 'Saadet Hepimize Mahsustur', Gerçek'te tefrika ediliyor; gazetenin kapatılması esnasındaki hengâmede, müsveddeler kaybolacaktır.

Attilâ İlhan'ın 'romancılığı', ne bir şairde sonradan uyanmış, bir 'merak'; ne de, cilt cilt, toplumsal gerçekçi romanlar tasarlaması, dünkü olay; 'evveliyatı' budur, yarım asırlık bir macera!

türk okuru, 'olay'ın farkındaydı...

Fransızcayı çat pat sökünce, İstanbul'da Hachette Kitabevi'nin, gediklisi oldum; savaşa rağmen, orada 'Avrupa Edebiyatı'nı teneffüs ediyorum: Malraux'nun Kanada basımı 'İnsanlık Durumu'nu buldum, aldım; Saray sinemasında filmini seyrettiğim, Sovyet yazarı Wanda Wasilevska'nın 'Gökkuşağı'nı, Gorkiy'in bilmediğim kitaplarını vs... Aklımı başımdan alan, Jules Romain'in nehir/romanı 'İyi Niyetli İnsanlar' oldu: satın aldığım kitabı, dizinin yirmi bilmem kaçıncı kitabıydı: akla durgunluk veren, bir sabır ve gayret! Böylece neyi öğrenmiş oluyorum: Balzac'ın 'İnsanlık Komedyası', Zola'nın 'Rougon/Macquart'ları', sadece o yüzyıllara ait, roman türleri değil; nehir/roman, iş, sosyal ve beşeri diyalektiği kapsamlı olarak anlatmaya gelince, çağımızda da geçerli, sürüyor. İlk Paris yolculuğumda, Ilya Ehrenburg'un 'Dip Dalgası'; Aragon'un 'Komünistler'i, bu tespitimi doğrulayacaktır.

'Aynanın İçindekiler'in tohumları, sanırım daha o zaman; Rue au Maire'deki, o yoksul fakat 'şayân-ı hayret' 'Le Tango' otelinde, çıplak ve daracık odamda atılmıştır; çünkü Maksim Gorkiy'in o uçsuz bucaksız 'Klim Samguin'in Hayatı'nı (sekiz cilt) okuyordum, beni kışkırtıyor. On yıl sonra, dizinin ilk romanını ('Bıçağın Ucu') yine Paris'te, (Neuilly) Rue de la Ferme'deki evimizde yazdım: geçen yıllar boyunca, yaşantımın yarısını, eserin kahramanlarını 'yaratmak'; yakın tarihimizi irdeleyip, o kahramanları bu tarih serüvenin olayları arasına yerleştirmekle geçirmiştim. 80'li yılların başında, cıvıl cıvıl bir genç kız, Ankara'dan beni arayıp, 'Aynanın İçindekiler'i, doktorasına konu edinmek istediğini bildirdi; dizinin beş romanı yayımlanmıştı, fakat ne 'toplumcular' tam olarak anla-

yabilmişlerdi, ne de 'bireyciler'; bermutad, kimseye yaranamıyordum.

Pardon! Türk okuru, 'olayın' farkındaydı, izliyordu.

söz konusu sekiz yılın, altısı...

12 Eylül ertesi. 'Hava kurşun gibi ağır' İstanbul, bunaltıcı. 'Böyle Bir Sevmek'teki bazı şiirler, 141/142 kapsamında mı görülmüş, öyle bir 'duyum' mu alınmış, ne; bir akşamüstü, palas pandıras Selimiye Kışlası'na götürülüyorum, sorgu sual vs. Gönülden'le ('Esemenli'/Söker) ilk defa, sanırım o sıra görüşmüştük: Cafe Boulevard, henüz kapanmamış, Taksim'deki yerinde duruyor; karşımda hayat dolu, bir genç kız; endamı düzgün, kaşlı gözlü, enikonu güzel! Kalkıştığı maceranın çetrefilliğini bilip, ona ağır gelebileceğini düşünüyorum; dolaylı olarak, caydırmak istemiş de olabilirim. Saçmalık! O kararını vermiş, yapacak; yardımcı olmaya çalışmaktan başka, elimden ne gelir? Dizinin, toplumsal ve estetik yapısı; tarihin gerçeğiyle, romanın gerçeğinin, iç içe nasıl geçtiği; Batılılaşma (kültürsüzleşme) sürecinin ürettiği, 'yanlış alafrangalar'; şu, bu ve diğer şeyler! Dönüşte, Taksim'den Nişantaşı'na, yapacağı tezin geleceğini konuşarak, yürüyoruz; ayrılırken, sanki üniversite öğrenciliğime, veda ediyorum: muhatabım öylesine genç, hayat ve enerji dolu!

Gönülden, ne karmaşık, ne kadar çetrefil bir belaya çattığını, çalışma ilerledikçe, daha iyi anlayacaktı. Yazdığı 'önsöz'de anlatıyor, aynen öyle olmuş! Eğitim ve öğretim 'formasyonu', Alman Dili ve Edebiyatı olan, hazırlıksız ve tecrübesiz bir 'akademisyen'in; tarih, ekonomi, sosyoloji; bu arada çiğ ve çıplak siyaset, hatta psikiyatri ve seksoloji gibi bilim dallarının, 'superpose' yaşandığı, bir gelişme süreci ki, başka pek çoğu için –hakikaten ve haklı olarak– 'caydırıcı' olabilirdi; onun için, tam tersine, 'müşevvik' oldu. Sonra yıllarca ondan haber çıkmadı: ne bir ses, ne bir nefes! İç-

ten içe, bilmem neden, asla ümidimi kesmedim; sessiz sedasız, köşesinde, kozasını ördüğüne inanıyordum: yanılmamışım! On yıl sonra bana yazdığı mektupta, yaşadığı 'serencâmı', şu inanılmaz sadelik içinde özetleyivermiş: "bildiğiniz gibi bu çalışma, 'karşılaştırmalı' bir çalışmaydı: 1982/1990 yılları arasındaki uzun sürede kaleme alındı. Söz konusu sekiz yılın altısı, sizin bölümünüze ayrılmıştı (bu arada evlenmiş, bir kız büyütmüştüm), 1991 yılında da 'doktor' unvanını almıştım; yani, on yıllık bir gecikme ile gün ışığına çıkacak!.." (27 Mayıs 2001)

Dosya, 90'lı yılların başında elime geçmişti: titiz, kılı kırk yarmış; roman dizisinin, yalnız edebî (dış) örgüsüne değil; beşeri ve sosyal (iç) örgüsünün derinliklerine nüfuz etmiş, bir çalışma! Gönülden, sabırlı ve duyarlı çalışmasıyla; 'Aynanın İçindekiler'in, hangi meridyenlerde varolduğunu, sımsıkı tespit edip; yaşama trendinin, ivicâclarını tartışıyordu. Hanidir bu kadar kapsamı geniş, üstelik Türkçesi son derece iyi ayarlanmış, bir 'araştırma/inceleme' okumamıştım.

Gönülden'in bu çalışmasında –Tahir Alangu'dan Bernâ Moran'a; Fethi Nâci'den Rauf Mutluay'a– roman 'uzmanlarımızın'; Attilâ İlhan 'romanında' ve 'romancılığında' görmedikleri, göremedikleri, görmek istemedikleri, görüp de sakladıkları, ne varsa, hepsini –üstelik ince ince işlenmiş olarak– bulacaksınız. Belki Türkiye'deki, eleştiri 'kıstasları' hakkındaki fikriniz değişecek, belki şüpheniz artacak.

Olsun! Bilimsel şüphe, sağlıklı ve iyidir.

Attilâ İlhan

Eylül 2001, Kanlıca/İst.

A. KÜLTÜR KRİZİ VE ATTİLÂ İLHAN'IN AYDINI

Attilâ İlhan, şimdiye kadar yapılmış pek çok kültür tanımında M.Rosenthal ve P Yudin'in "**Felsefe Sözlüğü**"ndeki, "**kültür, tarih boyunca toplumda yaratılan bütün maddi ve manevi değerler; bu değerlerden faydalanılması ve bu değerleri gelecek nesillere iletmesidir**" (UKS, s.11; Aİ, "Evrensel Kültür Kavramı, Bir Tuzak Gizliyor" Somut, 14.10. 1983) tanımını benimser

Yazar "**evrensel**" ve "**ulusal**" kültür kavramlarına yukarıdaki tanımdan yola çıkarak açıklık kazandırır. "**Evrensel kültür**" genellikle iki türlü yorumlanmaktadır, bu durumsa bir tuzaktan başka bir şey değildir. Geniş anlamıyla "**evrensel kültür, yeryüzünden gelmiş geçmiş ve gelecek uygarlıkların heyet-i mecmuası**"dır; dar anlamıyla, yani bu kavramı "**ısrarla**" kullananlar açısından evrensel kültür, "**...Yahudi/Hıristiyan tabanlı Batılı emperyalizmin, dünyaya 'evrensel' diye 'cebren ve hile ile' kabul ettirmeye uğraştığı, Yunan/ Latin kökenli Batı kültürü-kendi kültürü[dür]**" (a.y.s. 11).

Bu bakış açısının doğal sonucu olan "**kültür emperyalizmi**", yukarıda sözü edilen dar anlamlı evrensel kültürü, sanki "**toplumsalın dışında, hatta üstünde bir değerler sistemiymiş gibi**" sunup "**kendi uygarlığının kriterlerini**" ileri sürmesi, diğer bir ifadeyle "**kendi ölçülerine uymayan kültür değerlerini geçersiz sayması[dır]**" (a.y.s. 11).

"**Ulusal kültür**" ise her ulusun kendi "**ümmet**" kültüründen, yani "**feodal**" toplumundan ortaya çıkar "**Çevresi feodal toplumdur ama, muhtevası feodallere karşı yükselen, yeni şehirli kesimin [burjuva] muhtevasıdır.**" Böyle

olunca burjuvazinin temel taşları olan "**bireyselleşme, rasyonalleşme, laikleşme,**" yabancı kültürlerden aktarılmayacak, eski çerçeve içinde yaratılacaktır: "**Aristokrasinin musikisi, edebiyatı, felsefesi [hatta mutfağı] demokratikleştirilerek millete mal edil[ecektir]**" (a.y.s. 11).

Batı toplumları, birer dış kültür gücü (emperyalist güç) olarak yabancı topraklara, örneğin Osmanlı toprağına girdiğinde durum farklı bir boyut kazanır: İlkin gittikleri yere "**medeniyet**" götürdüklerini iddia ederler, oysa götürdükleri medeniyet de, kültür de "**kendi ulusal kültürleri, ama etiketi 'evrensel kültür[dür]'**" (UKS, s.13). Yazara göre bu durum karşısında etki altına alınan ulus, kendi geçmiş kültür değerlerini tamamen terk edip, etki eden ulusun ona taşıdığı yabancı kültür bileşimini kopya etmeye başlayacaktır; zira bu uluslar "**kendi Yahudi/Hıristiyan tabanlı kültür dairelerinin dışında kalan toplumların, öz ulusal/laik kültür bileşimlerini gerçekleştirmelerini engelle[yip] bunu ulusal nüfuz politikaları, emperyalist yayılma planları için zorunlu sayım[aktadırlar]**" (UKS, s.13).

Emperyalizmin etkisi altına giren bir ülkede isteklerinin gerçekleştirilebilmesinde yardımcı olabilecek bir "**işbirlikçi**" kesim oluştururlar. Zaten bu kesimin oluşmasını sağlayacak gerekli ortam da, ülke içinde önceden hazırdır. Söz konusu kesim iki katmanlıdır: Burjuva ve aydın.

Oysa söz konusu ülke Osmanlı İmparatorluğu veya Çin gibi klasik şemaya uygun bir ulusallaşma süreci geçirmiş ve henüz ulusal burjuvazisi oluşmamış bir ülkeyse, farklı bir durum ortaya çıkmaktadır: "**Emperyalist sistem, [...] yarı feodal özelliklerini koruyan toplumlarda [...] burjuvazinin gerçekten bir ulusal burjuvazi olmaması için [...] çareler bulu[r]**" (HSağ, s.305). Bu ülkeleri sömürmek amacıyla "**tarımsal ürünleri yerli ahaliden fakat, çıkarlarıyla kendisine bağlı [din yakınlığı, kültür yakınlığı ilişkileri olan] kişiler ucuza kapatı[r], yine aynı kişiler 'mamul' ürünleri yerli ahaliye pahalıya sat[ar]**" (HSağ, s.105).

Söz konusu işbirlikçi kesim, Çin, Çinhindi, Hindistan ve Af-

rika'da yerli ahalinin Hıristiyanlaştırılmasıyla gerçekleştirilirken, Osmanlı İmparatorluğu'nda zaten var olan gayri Müslim Osmanlıların, yani Levantenlerin elde edilmesiyle sağlanır Bu arada zenginleşen sınıf aslında "**asalak bir tür ticaret burjuvazisidir**" ve adına "**komprador burjuvazi**" denilmektedir (bkz. HSağ, s.305).

Osmanlı ticaret burjuvazisi zaten genellikle Levantendir; Yahudi, Rum ve Ermeni topluluklarından oluşur Bu kesim komprodor burjuva durumuna gelince ve konu "**kültür savunması**" olunca "'**mümessili olduğu' Batılı emperyalizmin kültürünü 'ileri' kültür diye benimseyip aktaracak**", bu durum bir müddet sonra, bir anlamda "**misyonerleştirilen**" bir grup aydını da etkileyecektir. Onlar da "**ilericilik adına**", "**ulusal kültür**" bileşimi yerine "**Batıdan aktarma bir kültür bileşimi**"ni savunmaya başlayacaklardır Sonuç olarak savunulan kültür ulusal olmaktan çok "**kozmopolit Batı kültürü**" olacaktır (bkz. UKS, s.12-14).

Attilâ İlhan aynı konudaki düşüncelerini ispat etmek amacıyla, 1982 yılında yazdığı bir denemesinde J.M. Albertini'nin "**Azgelişmişliğin Mekanizması**" adlı eserine başvurur: "**...endüstri uygarlığı, az gelişmiş ülkelere, kendi değer ve karşıt değerlerini de aktarmaktadır. [...] Gerek toplumun seçkinleri, gerek halk kitlesi, çokluk, bu düşünce emperyalizmine çok açıktırlar. Maddi başarı prestijiyle bezenmiş Amerikan ve Avrupa kültür modelleri, insanlar üzerinde tehlikeli bir çekiciliğe sahiptir. Geleneklerin ve tutucu düşüncelerin kurbanı olduğunu sanan kişi için Batının değerler sistemi, kültürü, dili ve dini, bir yükselme yoludur. Üçüncü dünya reformcularında, köklü bir şekilde geçmişten kopma isteği az rastlanan bir durum değildir**" (Aİ, Milliyet, 6.4.1982). Attilâ İlhan, yukarıda sözü edilen aktarma kültür misyonu ile görevli aydınların "**komprador burjuvaziye çıkar paralelliği dolayısıyla, komprador aydınlar oldukları**"nın ileri sürülebileceği kanısındadır (bkz. UKS, s.13; Aİ. "Evrensel Kültür ").

Uğur Mumcu'nun Attilâ İlhan ile Cumhuriyet gazetesinde

yapmış olduğu söyleşiye Dr.Ertuğrul Özkök'ün yazdığı eleştiride, soruna toplum bilimi açısından eğilineceği belirtilip kavramların kullanımındaki "**keyiflik**" eleştirilmektedir. "**Bu keyiflik özellikle 'komprador' kavramının kullanımında çok belirgin hale gelmektedir. Dikkatli bir okuyucu 'komprador burjuvazi' ile 'komprador aydın' nitelemelerinde kullanılan 'komprador' kavramının değişik oluklara kaydığını gözleyecektir**" (Cumhuriyet, 16 Mayıs 1981).

Attilâ İlhan'ın, pek çok yazısında vurguladığı gibi, 1940'larda oluşmaya başlayan düşünce dünyası, 1950'lerde belli bir baz üzerine oturmuş ve yazar bütün eserlerini bu doğrultuda vermiştir. Aynı yazı dizisinde Hasan Bülent Kahraman da aynı konuya değinir ve bu konuyu onaylar. Ona göre Attilâ İlhan, "**kendi inandığı görüş doğrultusunda, başından bu yana kesin bir tavır**" koymuştur (Hasan B.Kahraman, "Doğrusu: Yanlış" Cumhuriyet, 30 Mayıs 1981). Nitekim dikkat edilecek olursa, yukarıda Attilâ İlhan'ın düşüncelerinin ortaya konuşu sırasında alınan alıntılarda, yazarın kullandığı tanımlar birbiriyle tamamen örtüşür. Her ne kadar sözü edilen söyleşi alıntı yapılan diğer yazılardan önceye tarihliyse de yazarın düşüncelerinde ve ifade ediş tarzında bir değişiklik göze çarpmaz. Belki "**komprador**" yerine başka bir kavram kullanılabilir, yoksa "**keyiflik**" olmadığı gibi "**değişik oluklara kayma**" durumundan da söz edilemez.

Attilâ İlhan 6 Mayıs 1981 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki söyleşide, "**gelişmiş ülke aydını**" ile "**gelişmemiş ülke aydını**"nın işlevi üzerinde durur: Gelişmiş ülkelerde aydının işlevi, siyasi örgütler, iktidar ve muhalefet gibi odaklar halka birtakım sloganları asıl gerçekler olarak sunmaya başladıklarında devreye girmektedir: "**...özgür vicdanları ve bağımsız yöntemleriyle, sloganların içeriğini tartışma konusu yapıp halkı aydınlatmaya çalışırlar.**"

Gelişmemiş ülke aydını ise tam tersine, "**gelişmiş ülke aydınının eleştirisine hedef olan odaklardan medet umar, bu ilişkiyi sağlamak için de halka onların sloganlarını kabul ettirmeye çabalar.**" Böyle olunca, "**Aydın [...] bir**

fikre, bir yönteme angaje olmayı, bir örgüte ya da kuruluşa (hatta lidere) angaje olmakla karıştırdığından, serbest düşünme ortamını kaldıracak aşırılıklara düş[er]. Çünkü bu işi 'cân-azizi' için bir şeyle~ beklediğinden yapmaktadır. Pîr aşkına değil. Oysa aydınların toplumsal gelişmede işlevsellikleri, yalnız ve yalnız yöntemlerine angaje olmalarıyla mümkündür. Bu da kendileri için bir şey istememekle gerçekleşebilir." (Cumhuriyet, 6 Mayıs 1981).

Bu saptamanın altında her iki tür ülke aydınının "**menşei**" sorunu yatmaktadır. Nitekim Attilâ İlhan bu konuya 16 Eylül 1985'te, "**Somut**"ta Ülkü Demirtepe ile yaptığı söyleşide değinir: Osmanlı aydını Batılı aydın ile karşılaştığında, bir zamanlar Batıda olduğu gibi, feodal/ümmet toplumu aşamasında olan Osmanlı toplumunda aydını "**ulema**" oluşturmaktadır. Tanzimat ile birlikte, Batının aşıladığı yeni fikirlerin bir sonucu olarak "**ulema**" gözden düşünce yerine, Avrupa'da okumuş, bulunduğu ülkenin değer sistemini benimsemiş, aktarmacı, "**alafranga**" bir aydın tipi alınır.

Osmanlı aydını, işte bu noktada Batı aydınından farklı bir görünüm sunar: Batıda aydın, burjuva kökenli, yani "**liberal**"dir Osmanlı'da ise Sultan'la aralarında uyuşmazlıklar söz konusuysa da "**münevverlerin**" hemen hepsi "**memur**"dur: "**Kimisi düpedüz paşa, vezir filan, diğerleri en azından "kalem efendisi". (En evcilleşmezi sayılan Namık Kemal mutasarrıftı[r], yani valinin küçüğü** – Herkesin Ayağına Basan...) **Bu yüzden [...] ulusal demokratik devrimi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ulusal burjuvaziye dayanarak değil, sivil ve askeri bürokratlarla, aydınlarla ve eşrafa dayanarak gerçekleştirebilmişler, devrimin mantığı gereği, ulusal burjuvaziyi ondan sonra yaratmaya yönelmişlerdir**" (Milliyet, 11 Mayıs 1982).

Ülkü Demirtepe ile yaptığı röportajda Attilâ İlhan, Türk aydınını Batı aydınından ayıran ikinci özelliği, "**seçkinci aydın**" kavramıyla açıklar. Ulusal demokratik devrim sonrasında ulusal burjuvazi henüz gerçekleşmediğinden sözünü ettiği bürokrat ay-

dın tipinin "**büsbütün ulusal kahraman haline**" getirildiği düşüncesinde olup, bu durumun özellikle 1930'ların ikinci yarısından sonra kesinleştiği kanaatindedir Konumundan dolayı aydın, burada "**seçkin**" aydın durumundadır Bunun bir "**'seçkinlik' [elitisme] olduğunu ya görmezden gelmiş ya da sağladığı imtiyazlar ve avantajlardan geçemediklerinden göz yummuş, sonunda halkın üstünde, ona yol gösteren gerçeğin ve doğrunun tek sahibi, yanılmaz kılavuz rolünü benimsemişlerdir. Bunun ancak azgelişmiş ülkelerdeki, merkeziyetçi bürokratik rejimlerde böyle olduğunu görmezden gelmektedirler**" (Herkesin Ayağına Basan. .).

Bu düşüncelerin ışığında Attilâ İlhan'a göre, Türkiye'de hâlâ klasik anlamda "**liberal aydın**" yetiştirilememiştir Gelişmiş ülkelerde ilk aşamayı "**liberal aydın**" oluştururken, sonraki aşamayı "**halk aydını**" oluşturmaktadır. Nasıl ilki burjuvazinin içinden ve yanında meydana geldiyse, ikincisi ortamını halkın içinden ve yanında yaratmış ve hatta onunla özdeşleşmiştir. Türkiye'de durum, "**seçkinci aydın**" geleneği hâlâ sürdüğü için farklı bir görünüm sunar: Nasıl "**seçkinci bürokrat aydın**", burjuvaziyi küçümsemiş, ona burun kıvırmışsa, bu defa halka da tepeden bakmakta, onun hiçbir şeyden anlamadığını emin bir şekilde ortaya koymaktadır. Oysa gerçekte, "**Türkiye'yi 'kurtarmak' misyonunun kendinde bulunduğunu 'vehmeden', entelektüel düzeyi gazetelerin az üstünde, çokluk memur, müstahdem, öğrenci ya da işini kuramamış avukat, hekim vs.yani hayat standardından 'gayri memnun' bir bürokrattır**" (Herkesin Ayağına Basan...).

Bu bürokrat tipi bir yandan "**kaba ve cahil**" halka oranla, "**okumuş yazmış, bilgili ve kültürlü**", yani Batı standartlarına uygun bir aydın olduğuna inanır. Öte yandan "**alelade bir kabzımal**"ın onun maaşının birkaç mislini bir günde kazanır olmasını "**sosyal adalete sığmayan**" bir haksızlık olarak görmesi nedeniyle çelişkili bir ruh durumundadır. Bütün bu adaletsizliğin üstesindense ancak "**'kolay kazançlı' mesleklere sıkı bir 'devlet denetimi' uygulanarak fırsat verilmediği ve devle-**

tin bu 'yetişmiş kadri bilinmeyen'" aydınları kollayıp **"tatminkâr bir zamla ödüllendirdiği takdirde"** gelinebileceği kanısındadır (Milliyet, 6 Temmuz 1982).

Hem Hasan Pulur, hem de Murat Belge, Attilâ İlhan ile paralel bir aydın tipi üzerinde anlaşırlar: Pulur, **"devlete dayanan", "üretken ve bağımsız"** olmayan aydın tanımı altında toplarken (Hasan Pulur, "Sarıklıdan Entel'e... Güneş, 13 Eylül 1987); Belge, Türkiye'de aydın denilince, bugün hâlâ kaynağını Tanzimat ve Jöntürk hareketlerinden alan **"Batılılaşmış devlet aydınları[nın]"** (Murat Belge, "Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar" Milliyet Sanat dergisi, Yeni Dizi 151/1, Aralık 1986) anlaşıldığını ileri sürer

Yukarıda belirtildiği gibi, bir ülke emperyalizmin etkisi altına girdiğinde, komprador bir ekonomi komprador bir burjuvazi oluşturulmaktadır. Bu burjuvazi, çıkarlarıyla sisteme bağlıdır ve varlığını sürdürebilmesinin teminatı olarak da sistem ne isterse onu yapmak durumundadır, bu durum onun, bağlandığı ülkenin yaşama biçimiyle özdeşleşmesine neden olur.

Aydının **"kompradorlaştırılması"**nın nedeni, sonuçta aynı noktaya çıksa da farklı bir işe yarar: Sömürülen ülkede, sömüren komprador burjuvazi ise, sömürülen ve bu sömürüye direnecek olan **"halk"**tır Henüz bir sanayi aşaması söz konusu olmadığı için **"köylülük"**tür. Bu toplumsal kesim, toplumsal olarak kanıtlandığına göre, kendi başına bir başkaldırı düzenleyemeyeceğinden, demokratik bir devrim hareketi görevi, onunla güçbirliği yapabilecek olan aydın tabakasına düşmektedir (bkz. HA, s.98). Diğer yandan **"aydınları halk tarafından reddedilen bir toplumda, toplumu kontrol edebilmek çok daha kolay[dır]"** (Yankı, 30 Mart 1981).

Attilâ İlhan, bu işbirliğini önleme sistemini çok çarpıcı bir ifadeyle ortaya koyar: **"aydınları iğdiş etmek..."** (HA, s.98) Yani aydınların, ülkeye sızan emperyalist ülkenin kültürünü benimsemesi durumunda halk ile aydınların arası açılacak, **"tehlikeli önderlik"** önlenmiş olacaktır. **"Daha da iyisi, aydınlar, komprador burjuvaziyle aynı yaşama biçimini paylaştıklarından, bunun adına ilericilik adı verili[p] sömürü dü-**

zeni bütünleş[ecektir]" (HA, s.98). Türk **"ilerici aydını"**, Jöntürklerden beri kültürel düzeyde başka bir kültürün (Batı) adamıdır, çünkü yurt içinde bir yandan komprador burjuvaziyle (laik Batı kültürü) uyum içindeyken, diğer yandan halkıyla (ümmet kültürü) çelişki içindedir.

Toprak, ticaret, gümrük, üretim düzeni emperyalist güçler tarafından bozulduğundan **"ulusal bir burjuva"** ve buna bağlı **"ulusal bir kültür"** de henüz gelişmemiştir. Bu durumda yabancı ulusların **"sömürü örgütü"** haline gelmiş olan emperyalist kültürün karşısına, eşdeğerde (laik/ulusal kültür) bir rakip yerine, kendi aralarında çelişik ve burjuva kültürüne karşıt bir kültür ile çıkılmaktadır. Aslında bu kültür, ümmet kültür sistemi içinde tutarlı ve bu sistemin öğeleri olan **"feodal kırsal kültür"** (folklor) ile **"feodal dinsel kültür"**dür (saray kültürü) (bkz. HA, s.98-99).

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, zaman zaman İngilizlerin, Fransız, İtalyan ve Almanların hem iktisadi, hem kültürel etkisinde kalır Bu nedenle kendine, **"acaba o güçlü ve köklü ümmet toplumunun Müslüman kültürü, bu çok yönlü etkilere neden direnmemiş[tir]?"** (HA, s.102) sorusunu yönelten Attilâ İlhan, nedeninin, gelenlerin Hıristiyan diye değil, Alman, İngiliz vb, yani ümmet yerine ulusal kimlikleriyle gelmesi gerçeğinde yattığı sonucuna varır. Böyle bir durumda karşı koyma da ulusal kimlikle olmalıdır. Nitekim, **"Kutsal Cihat ilan eden Osmanlı batar, perişan olur da, Türk diye direnen ve karşı çıkan Mustafa Kemal davayı kazanır"** (HA, s.102). Yoksa dışardan gelen kültür eşdeğer olmadığı için de, yerel kültürün yabancı kültüre karşı koyması mümkün olmayacaktır. Eğer olabilseydi üç yüzyıldır bütün **"kültür kalelerimiz"** birer birer **"Batılı"** emperyalist kültüre teslim edilmezdi.

Feodal kültürün öğeleri teker teker ele alındığında, ümmet kültürü, feodal dönemin kültürü olduğu için burjuva dönemi kültürü içinde öğe olarak elbet karşıtlığını sürdürecek katkısını yapacak, fakat tek başına yabancı ulusal kültürü durdurup baş edemeyecektir Folklorunsa bu kadar da şansı yoktur. Emperyalizmin üretim düzeni, toplum düzenini altüst edene kadar, iç ve kapalı

halk topluluklarının özünü bozmaması için dayanak olabilir, ancak bundan sonra kaybolup gitmeye mahkûmdur Örneğin sömürgeleşmiş Asya ve Afrika halklarının folkloru ya hiç bulunamamakta, ya da çok zor bulunabilmektedir (bkz. HA, s.99).

Attilâ İlhan, ulusal demokratik Türk Devleti kurulurken devrimci kadro, yeni Cumhuriyete bir kültür vermek gerekince, yeni devlet anlayışı gereği, "**aristokrat**" saydığı saray kültürünü, yani Selçuk/Osmanlı ümmet sentezini "**külliyen**" inkâr edip yerine "**ulusal ve demokratik bir kültür bileşimi**" olmadığından "**folklor**"u, yani aynı Selçuk/Osmanlı ümmet sentezinin öteki yarısını koymak durumunda kaldığı ve "**folklor[un] Müdafaa-i Hukuk halkçılığının estetik belirtisi ol[arak]**" (Milliyet Aktüalite, 18 Mart 1982) kabul edildiği kanısındadır

Bunun sonucu olarak da "**Divan musikisine karşı 'halk' musikisi, divan edebiyatına karşı 'halk' edebiyatı, 'halkçılık' etiketi altında gündeme getirilmiştir [...] 'hece vezni' artık 'ulusal' vezin, 'payıtahtın' dışına çıkmamış Osmanlı edebiyatı ise [bir kenara itilmiştir.] Cumhuriyet, ulusallaşma sürecinin toplumsal iç ekonomik dalgalanmalarını, türlü çelişkiler içinde ele alıp, estetik düzeyde işleyecek bir sanat yerine, Selçuk-Osmanlı tabanına ait 'ümmet' dönemi özelliklerini kırsal bir düzeyde sürdürmeyi yeğlem[iştir]**" (UKS, s.9-10).

Demirtaş Ceyhun da Attilâ İlhan ile aynı görüşü paylaşır: "**Bizce, aydınımızın bugünkü duruma düşmesinin ana nedeni Cumhuriyetin ilk döneminde bir devlet politikası haline getirerek uygulanan ideolojinin, dış kökenli oluşu ve çoksesli Osmanlı kent (İstanbul) kültürünü toptan yadsıyıp, teksesli Anadolu köy (reaya) kültürünü 'folklor' adı altında başat kültür, çekirdek kültür yapmaya kalkışmasıdır**" (Demirtaş Ceyhun, "Aydınımızın 'Hal-i Pürmelali' Üzerine Aykırı Düşünceler" Gösteri, Temmuz 1986, s.27).

Attilâ İlhan, Türkiye'deki kadar folklor düşkünlüğüne hemen hiçbir ülkede rastlanmadığı kanısındadır. Cumhuriyet Türkiye'sinde aslında derebeylik ve aşiret göçebeliği temellerine dayanan folklorun devamlılığı, devlet eliyle taşınır Buna karşın ulusal-

laşma sürecini sağlıklı atlatabilmiş Batı ülkelerinde, özellikle sanayileşme aşamasında kırsal kesimden kişiler, şehre göç ettiklerinde karşılarında eski alışageldikleri ortamın ve kültürün devamı yerine, bir şehir hayatı ve buna bağlı bir şehir kültürü bulmuşlardır İlk zamanlar bu kültür yadırgansa da zamanla karşısındakini fethedip, onun kırsal değer ölçülerini bırakmasına, yerine kentsel ölçüler edinmesine imkân sağlamıştır Bundan dolayı da "**Batılı metropoller hiçbir zaman bizim büyük şehirlerimiz kadar köylüleşme[miştir]**" (HSağ, s.109).

Bizdeyse durum farklılık gösterir; çünkü şehirlerde her ne kadar "**komprador burjuvazi**" döneminde edinilen "**tatlı su alafrangalığı**" Cumhuriyetin ilk yirmi beş yılında korunduysa da zamanla yitirilmiş, saray ve konak göreneği de ekonomik koşulların farklılaşması nedeniyle büyük bir hızla yıkılmıştır. Bir türlü ulusal bir burjuva kültürüne geçilemeyip folklorla yetinildiğinden, sanayileşmenin başlamasıyla ortaya çıkan kırsal kalabalıkların şehirlere yığılması, zaten şehirlerde var olan kırsallığın büsbütün artmasına yol açmıştır (bkz. HSağ, s.101-105).

İlhan, çeşitli yazılarında Türk aydınını gruplandırır ve özellikle Cumhuriyet aydını üzerinde durur. "**İnkılap**" kadrosundaki Türk aydınını, "**ümmet sentezine koşullanmış Türk aydını**" ve "**komprador alafrangalığa koşullanmış Türk aydını**" olarak ikiye ayırır

İlk gruptaki aydınların sanat anlayışının "**Anadolu koktuğu**"nu ve aslında devrini doldurmuş "**feodal-ümmet üstyapısının savunulması**" anlamını taşıdığını ve bu inançta olanlara "**muhafazakâr**" denildiğini belirtir.

İkinci gruptaki aydınların "**kafaları, kalpleri, hayatları 'yabancı' kültürlere ayar edilmiş**"tir Bunlaraysa "**ilerici**" denilmektedir (bkz. UKS, s.9-10).

Aynı eserinde yazar "**inkılap**" aydınından sonra günümüz aydın tiplerini tanımlar ve "**ümmet sentezine koşullanmış**" aydın yerine "**gerici**" aydın kavramını koyarak yine ikili bir ayrım yapar.

"**İlerici**" Türk aydınının gelişmiş Türkiye hayali olarak şu tabloyu verir: "**Dolmuşta şoför, hiç olmazsa *Chopin*'den**

bir *nocturne* ya da *Mozart*'tan bir *menuet* çalacak! Öğrenciler kapış kapış, *Balzac*, *Konrad*, *Goethe* vs. okuyor. *Shakespeare*, *Moliere*, *Goldoni* vs. sergileyen tiyatrolar tıklım tıklım dolu. Radyoda uluslararası '*hit*'lerin en gözde parçaları; televizyonda *Renoir*, *de Sica*, *Chaplin* vs'nin filmleri! [...] ayrıca buna, Paris modasına uygun giyinmiş yağlıboya kadınları, İtalyan mobilyalarını, Amerikan arabalarının pahalı lüksünü ekleyebilirsiniz!" (UKS, s.19).

"Gerici" Türk aydınının gönlünde yatansa **"dolmuş şoförünün *Dede Efendi*'yi, *Hacı Arif Bey*'i çalması; öğrencilerin *Fih-i Mafih* ya da *Keşf-ül-zünun* okuması! Tiyatrolara boş verip, sünnetlerde, düğünlerde geleneksel seyirlik oyunlarıyla keyf çat[ılması]. Radyo[nun] ya *Mehter* ya *Enderun* musikisi çal[ması], televizyonda 'hamasi' ya da 'dini programlar[ın]' birbirini kovala[masıdır]! Ayrıca kadınların 'tesettür'e uyması gündemdedir: [...] açılıp saçılmak, süslenip püslenmek, yasak[tır]!"** (UKS, s.19).

Yazar bu her iki tanımda da abarttığını, yalnız Türk toplumunun iki zihniyet arasında iki yüzyıldır bocaladığını söyler **"Ufak tefek rötuşlarla Genç Osmanlılar'ı, Jön Türkleri, *İttihat ve Terakki* ve *Adem-i Merkeziyet* cemiyetlerini, *CHP*'yi (hatta *TKP*'yi) birinci hayale; *Abdülhamid*'i ve sadrazamlarını, *Derviş Vahdeti*'yi ve *Volkan* gazetesini, *Hürriyet ve İhtilaf Fırkası*'nı, *Terakkiperver* ve *Serbest* Fırkaları, *Demokrat Parti*'yi, başta AP olmak üzere diğer türevlerini ikinci hayale bağla[r]"** (UKS. s.20; Milliyet, 16 Mart 1982).

Attilâ İlhan 6 Nisan 1982 tarihli Milliyet gazetesinde **"ilerici"**, bir başka adla da **"toplumcu"** aydınları iki grupta toplar Bunların ilki **"imparatorluktan devral[ınan] alafranga 'komprador' kültürünün ürünü şehirli küçük burjuvalardır"** ikincisiyse **"içinden çıktıkları feodal/ümmetçi koşulların üstyapısını taşıyan kırsal kökenliler."**

Yazarın sözünü ettiği ilk toplumcu aydın tipi, daha önce değinilen ve **"Batıcılık"** adı altında iki yüzyıldır aktarma bir Batı

kültürü ile yetinip halkına yabancılaşan, böyle davranmakla da kendini, ülkesine sömürmek amacıyla sokulan emperyalist güce teslim etmiş olan "**komprador aydın**" tipidir Söz konusu aydınların düşünüş tarzını "**komprador ilericiliği**" diye adlandıran Attilâ İlhan a göre bu ilericilik öyle derinlere kök salmıştır ki, "**ekonomik düzeyde ülkenin bağımsızlığını ve özgürlüğünü savunan bazı 'toplumcu' aydınlar, Batı modeli kültür ilericiliğine yandaş çıkabilmektedirler.**"

Attilâ İlhan başvurduğu J.M.Albertini'nin "**Azgelişmişliğin Mekanizması**" adlı eserinde, sömürgeleşmiş veya yarı sömürgeleşmiş ülkelerde "**bağımsızlık elde edildiği zaman bile özellikle kültür alanında, sömürgecinin taklit edilmesi[nin] süregel[diğine]**" değinilir (bkz. Milliyet, 6 Nisan 1982).

Aslında ne Osmanlı tam sömürge olmuştur, ne Osmanlı aydını tam sömürge aydını (bkz. Milliyet, 16 Mart 1982; UKS, s.21); ama Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın bir sömürgecilik yüzyılı olması nedeniyle sömürülen bir ülke görünümü sunmuştur ve bugünün Türk aydını da devraldığı mirası hâlâ öyle veya böyle sürdürmektedir

Diğer aydın tipinin ilk bakışta dış görünüşünden tanındığını belirtir yazar; bu aydın tipi, "**ya kasketlidir, ya başı açık; parka ya da gocuk giymeye düşkün; elinde tespih, felaket cigara tüketir; çoğu salkım saçak 'bektaşi' bıyıklıdır; aralarında kızlara 'bacı' diye seslenirler: 'erkekliklerine' diyecek yoktur**" (Milliyet, 6 Nisan 1982). Bu aydınların çoğu ya işçi ya da "**işçileşmiş**" solcu aydınlardır; Batıda olduğu gibi "**şehirli**" nitelikler edinemediğinden, kırsallıkları ağır basar "**İşçi sınıfı adına, işçi sınıfının tarihi/toplumsal 'şehirli' niteliklerini kriter diye alıp eylemleri ve kişileri buna göre değerlendirm[ezler], tam tersine kurtulamadıkları kırsal değerler sistemini, işçi sınıfının diye alıp, basbayağı feodal/ümmetçi bu kafayla, şehirli 'komprador' aydını yer [erler]**" (Milliyet, 6 Nisan 1982).

Günümüz "**ilerici**" aydın tiplerinden ilki ne kadar "**komprador**" aydın tipiyse, ikincisi de bir o kadar "**toplumsal kökenini yitirmiş, sınıfsal olarak bilince ulaşamamış**" (HSağ,

s 94) bir kalabalık olan "**lümpen**" aydın tipidir Bu aydın tipi, "**duygusal ve düşünsel tepkilerini, siyasi ilerici bir terminolojiyle laf olarak görse de, toplum içindeki davranışları dağılmış kırsal kesimin büyük şehirlerdeki yabancılığını yansıtı[r]: kebapçıdan çıkmayıp, basbayağı 'arabesk' dinl[er], her türlü çağdaşlığa ya 'züppelik' ya da 'yozlaşma' diy[e]**" (Milliyet, 6 Nisan 1982) yaklaşır.

"**Ulusallaşma**" sürecini henüz sağlıklı bir şekilde tamamlamamış olan Cumhuriyet Türkiye'sinde aydınlar böylesi bir farklılaşma içindeyken, kültür çevrelerince "**ulusallık**" konusuna nasıl yaklaşıldığı, Attilâ İlhan'ın çeşitli yazılarında irdelenir Bir grup aydının tutumu "**geleneksel kültür birikimini tek başına, olmuş bitmiş, terk edilmez ulusallık diye alıp dışardan (Batıdan) gelecek her şeye karşı onu savunmak biçimindedir. İkincisiyse yurtta sadece halkın yarattığını (folklor) ulusun malı, kültür sayıp, onu, olmuş bitmiş, kendi kendine yeter, terk edilmez ulusallık diye alıp, dışardan (Doğudan özellikle Arap ve Acem'den) gelen her şeye karşı savunmak biçimindedir**" (HA, s.96).

Oysa kültürde olduğu gibi ulusallıkta da "**olmuş bitmiş**", "**değişme**", "**terk edilemez**" aşamalar olamaz; çünkü bu olgular sürekli değişim içindedir ve tez, anti-tez ve sentez aşamalarını zorlar. Diğer yandan kültürde ulusallığın hâlâ bir başka bakış açısına karşı olarak ele alınması, "**arzulanan kişiliğe**" henüz ulaşılamadığının kanıtıdır Aynı zamanda bulgunun "**diyalektik**" yerine "**dogmatik**" veya "**metafizik**" düzeyde ele alınması, ilerici düşündüğünü iddia edenleri de yanıltmaktadır Çünkü "**kültürün [...] karşıtlıkların zıtlığı ve birliği yasasına uygun geliştiği düşüncesini bir yana bırakıp, tek başına 'sınıfsal' bir proleter kültürden, tek başına 'sınıfsal' bir burjuva kültüründen**" (HA, s.96) söz ettiklerinde "**ilerici**" olmaktan çıkmakta, "**en az ümmet kültürünü ulusal kültür diye hâlâ günümüzün geçerli kültürü saymak kadar yanlış ve dogmatik bir tutum içine**" (HA, s.96) girmektedirler

Aslında tarihteki örneklere bakıldığında ulusallaşmanın, "**ulusal burjuvazinin ulusal demokratik (kültür) devrimi-**

ni başarmasıyla" (Sanat Olayı, Kasım 1981, s.68) gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir Buna bağlı olarak ulusal kültür "**toplumların toplumbilimsel olarak 'ulus aşamasında ulaştıkları kültür bileşimi'**" demektir. Toplumbilimsel ulus aşamasıysa, toplumların "**bilimsel anlamda [...] burjuva egemenliğine ulaştıkları yer**" (HA, s.96-97) anlamına gelmektedir Burjuva toplumu, üstyapısal kurumlarla birlikte kültürü de değiştirecektir Nasıl bu süreç içerisinde kapalı pazar ekonomisi yerini ulusal sınırlar içindeki açık pazar ekonomisine bırakıyorsa, kültür de aynı tarzda ülkenin genelinde ulusallaşır. Zira burjuva devrimi demokratik bir devrimdir ve ulusallaşmanın yanı sıra hemen her konuda bir de demokratikleşme yaşanır

Demokratikleşme işlemi, kendini yalnız kişisel haklar konusunda değil, kültür konusunda da gösterir. Nitekim bir müddet sonra önceki kültürler yalnız belli bir zümrenin kültürü olmaktan çıkıp her kesimin kültürü halini alır Bu durumda ulusal kültür, diyalektik bakış açısı gereği, bir yandan kendinden önceki feodal kültürlerle, diğer yandan kendinden sonraki proleter kültürle bir karşıtlık ilişkisi içine girmiştir. "**Ulusal kültür bu karşıtlıkların bütünüdür, tek tek ne birisi ne ötekisi[dir]**" (HA, s.97). Türk tarihinde, devrini kapatmış çokuluslu bir feodal/ümmet toplumundan ulusal devleti ortaya çıkartan kişi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Mustafa Kemal'in birbirinden ayrılmaz üç büyük eylemi vardır: "**Emperyalizme karşı kurtuluş savaşı padişaha karşı demokratik devrim, toplumun ümmet aşamasından 'millet' aşamasına dönüşümü**" (HA, s.15).

Mustafa Kemal'in öncülüğünü ettiği Kurtuluş Savaşı, aslında "**mazlum milletler**"e saldırgan tavırlar içinde olan emperyalizme karşı bir savaştır; bu başarısıyla Kemal Paşa, Üçüncü Dünya'ya örnek lider olmuştur. Attilâ İlhan'ın özellikle üzerinde durduğu üç eylemden sonuncusu, konumuz açısından ayrı bir konuma sahiptir Mustafa Kemal, ümmet toplumu olan Osmanlı'dan Türk ulusunu sıyırıp onun buyruğuna "**ulusal kuvvetleri (Kuvayı Milliye)**" ve "**ulusal irade (iradeyi Milliye)**"yi vererek, ona kendi ulusal devletini kurma imkânını hazırlamıştır Vecizeleşmiş "**Egemenlik bağımsız, kayıtsız, şartsız milletindir**",

"Milleti içine düştüğü badireden yine milletin azm-ü kararı kurtaracaktır" saptamaları, bu düşünüşün bir ifadesinden başka bir şey değildir (bkz. HA. s.15).

O. Jöntürklerin başlatıp gerçekleştiremediği ulusal demokratik devrimi, anti-emperyalist bir platformda gerçekleştirmiştir; fakat onun talihsizliği adına devrim yaptığı toplumsal sınıfın, yani ulusal burjuvazinin henüz Türkiye'de o tarihte var olmayışında yatar Sınıfsal tabanı bulunmayan toplumlarda bir devrim yapıldığı takdirde, devrimi yapan dikta, tarihî misyonuna ihanet etmek istemiyorsa, **"sınıfsal tabanını 'yaratmak', bu sınıfsal tabana denk düşen kültürel/üstyapısal dönüşümü sağlamak zorundadır"** (HA. s.23). Osmanlı İmparatorluğu çokuluslu ve burjuvazi çoğunlukla gayri Müslim ve Levantenlerden, yani Türk olmayan azınlıklardan oluşan bir devlet olduğundan, Türk milliyetçiliği, sınıfsal düzeyde boşlukta kalmıştır Bu nedenle Mustafa Kemal bu boşluğu, asker-sivil bürokratlardan, aydın, eşraf ve halktan oluşan bir tarihî blokla doldurmuş ve bu bloku bir **"ulusal kurtuluş cephesi"**ne dönüştürmüştür (bkz. HA, s.21-23; Milliyet, 22 Haziran 1982).

"Müdafaa-i Hukuk" adı altında formüle edilen bu ulusallaşma sürecinde, bir yandan ulusal burjuvaziyi yaratmaya çalışırken, diğer yadan **"Atatürk devrimleri"**yle kültürel ortamı, feodal-ümmet üstyapısından arındırmaya çabalamıştır. Atatürk devrimleriyse tarihi anlamda bir kültür devrimidir Müdafaa-i Hukuk öğretisi gereği, kültürel alanda ilkin **"ulusal kültür haklarımızın savunulması gerek[mekteydi]"** (Cumhuriyet, 6 Mayıs 1981). Attilâ İlhan, Müdafaa-i Hukuk öğretisinin **"kültür idrakı[nın], bir ve tek"** (UKS, s.22) olduğunu ve Mustafa Kemal'in bu durumu, **"milli terbiye programından bahsederken, [...] Şarktan ve Garptan gelen bilcümle tesirlerden uzak, seciye-i millet ve tarihimizle mütenasip, bir kültürü kastediyorum... [...] kültür (hareset-i milliye) zeminle mütenasiptir, o zemin milletin seciyesidir"** (UKS, s.22,181-182) şeklinde açıkladığını vurgular. Bu konuda **"Hangi Atatürk"** adlı eserinde, Emre Kongar'ın, **"kültürel alanda Atatürkçülü[ğün] ne İslam düşmanlığı ne de Batı hayranlığı"** olduğu,

sadece "**Türk kültürünün ulusallaşarak, evrensel boyutlara ulaşmasının savaşını vermek**" anlamına geldiği şeklindeki açıklamalarına da başvurur (bkz. HA, s.4). Mustafa Kemal'in "**Kuvayı Milliyenin âmil, iradeyi milliyenin hâkim olması**" (BDG, s.19) şeklinde formüle ettiği Müdafaa-i Hukuk öğretisinin ulusalcılığını. Attilâ İlhan. ulusal bir ulusalcılık değil. tam aksine "**anti-emperyalist**" bir ulusalcılık, daha doğrusu "**mazlum milletlerin kurtuluşu**" fikrine dayanan bir ulusalcılık olarak görür (bkz. BDG, s.294-295).

Cumhuriyetin ilk nesilleri için ısrarlı bir "**güven aşılama**" yolunun seçildiğini belirten yazar Kemal Paşa'nın gerek dil. gerek tarih alanındaki çabalarında. gerekse "**bir Türk dünyaya bedeldir**", "**biz bize benzeriz**", "**Türk, övün, çalış, güven**" gibi sözlerinde, aslında "**Tanzimattan bu yana emperyalist Batı karşısında inanılmaz bir aşağılık kompleksine düşmüş aydınları ve ulusu bundan kurtarmak, geçmişten kendi yüceliğini bulup geliştirmek çabası yat[tığını]**" (BDG. s.295) ileri sürer; zira Mustafa Kemal'in "**bağımsızlıkla bir ulusun kendine güveni arasındaki ilişkiyi**" anladığı ve "**kendine güvenmeyen uluslar[ın], öteki ulusların oyuncağı ol[duğu]**" (HA, s.205) gerçeğine vardığı kanısındadır.

Mustafa Kemal'in içinde bulunduğu mücadelenin asıl amacıysa tam bağımsızlıktır. Bağımsızlık da, ancak mali bağımsızlıkla mümkündür; çünkü ülkenin yoksulluğa ve sıkıntıya sürüklenmesinin altında yatan en kuvvetli ve en önemli neden, iktisaden bağımsızlıktan yoksun oluşudur (bkz. HA, s.146). Bu nedenle dış ekonomi çevrelerinin ülke kalkınmasına katkıda bulunmayı ileri sürerek, Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi ülkenin iktisadi hayatında rol oynamasına karşıdır. Oysa Cumhuriyet döneminde önceki tecrübelerden yararlanılmamış, ulusal burjuvazi "**bürokrat denemesi**" olduğundan, "**hem bürokrat aydınlar [...] aktarma kültür değerlerinden etkilen[miş], hem de 'ecnebi şirket' temsilciliklerini gayri Müslimlerin elinden alıp yerlerine kurulmayı ekonominin ulusallaştırılması san[mışlardır]**" (UKS, s.15). Cumhuriyetin ilanından beri, ulusal kültürün ve ulusal ekonominin tam anlamıyla gerçekleştirile-

meyişinin altında yatan gerçek budur Uzun zamandan beri **"Batılı olmak", "Batılılaşmak"** gibi bir sorunla karşı karşıya olan Türk toplumu, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Batılılaşmadan **"Batılıların verdiği ve denetlediği bir batılılaşma düzeni[yle]"** (HB, s.15) karşı karşıya kalmıştır Bu Batılılaşma, endüstrileşmeye önayak olan değil, engelleyen bir tutumu içerir. **"Osmanlılık Batılılaşmaya çabaladıkça [...] sömürgeleş [miş] [...] dağılıp çözül[müştür]"** (GS, s.53); zira Osmanlı'nın özendiği ve taklide kalkıştığı Batı, onu **"kıskıvrak bağlayıp, sonunda canını almaya kalkış[mıştır]"** (GS, s.53). İktisadi yabancılaşma, beraberinde kültürel yabancılaşmayı da getirmiştir Oysa Mustafa Kemal, Cumhuriyetle **"Batılılaşmayı, Batıya karşı bir sorun olarak koya[r]"** (FAS, s.299).

Batının teknolojisinden ve kültüründen yararlanmak gerektiğine o da inanır, fakat Türk aydınına, Batılılaşırken temelini kendi içinden çıkartmayı tavsiye eder Siyasi alanda Osmanlı Batıcılığı, Batıyla işbirliği içindeyken, Mustafa Kemal Batıcılığı antiemperyalisttir; uygarlık alanındaysa ilki taklitçiyken, ikincisi yaratıcı bir ulusal bileşimden yanadır.

Mustafa Kemal'in anladığı anlamda Batılı ulusların arasında yer alabilmek için, **"tıpkı onlar gibi, ulusal kökenlerimizi kaybetmeden, Batı uygarlığının yöntemleriyle, ulusal uygarlık bileşimimizi yapmamız gerek[ir]"** (GS, s.55). Ulusal bileşimimiziyse ancak **"mimariden musikiye, edebiyattan askerliğe, yemek yemekten eğlence biçimlerine kadar inanılmaz bir zenginlik ve çeşitlilik arze[den]"** (Milliyet, 1 Mayıs 1982), Selçuklu/Osmanlı bileşiminin olanaklarını, belli bir zümrenin malı olmaktan kurtarıp halklaştırmak ve halka mal etmekle yaratabiliriz. Tabii bu durumda, Selçuklu/Osmanlı kültür bileşimi ve yaşama biçimi Arap-Fars-Bizans tabanına oturduğundan, Batının yaşama biçimi ve kültürleri de Grek/Yunan bileşimine dayandığından, her iki bileşim nasıl ümmet döneminde birbirine benzemiyorsa, millet döneminde de benzemeyecektir

Türk toplumu olarak laik, ulusal ve demokratik bir kültür bileşimi ve yaşama biçimi gerçekleştirilemediği takdirde eski bileşkelerle yetinmek durumunda kalınacak, eğer açık, yabancı bir

kültür bileşkesiyle kapatılmaya kalkışılırsa "**neo-Tanzimatçı**" bir tutum içine girilmiş olunacaktır

Attilâ İlhan. Türk siyasi ve kültürel hayatının Cumhuriyet dönemi içindeki konumunu açığa kavuşturmak için Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihî bir bakış açısıyla incelenmesinden yanadır: çünkü bu konuda yolu Atatürk'ün düşünceleri ve eylemleri gösterecektir Fakat asıl önemli olan Atatürkçülüğün ne olduğuna karar vermektir

İlhan üç Atatürkçülük olduğu kanısındadır. Bunlardan ilki, hiçbir Batılı ittifaka girmeyen, mazlum milletlerin savunmasını yapan anti-emperyalist ve ulusal demokratik hareketin ağırlıklı olduğu Atatürkçülüktür.

İkincisi, 20'li yılların sonlarıyla 30'lu yıllarda yaşanan "**tek parti**" dönemindeki "**askerî demokrasi**" diye adlandırılabilecek Atatürkçülüktür Bu dönemdeki Atatürkçülük "**kültür devrimi sonuçlarının, tutucu kesimlerde şiddetli tepkiler göstermesi sonucunda, ister istemez, sertleşmeye yüz tutmuş; bu sertlik, ne yazık ki bürokrasinin ve aydınların, ileriye doğru seçkinci bir bürokrasi diktasının tohumlarını atmasına zemin hazırlamıştır**" (Milliyet, 22 Haziran 1982). Bu dönemin Mustafa Kemal'in sağlığında son bulmaması. sonraki yanlışlıkların ana nedenlerindendir

Üçüncü Atatürkçülükse söz konusu temel yanlış üzerine kurulur: "**Tabanı, 'askeri demokrasi' döneminin tek parti tabanı, egemenleri o dönemin egemenleridir. Yani bürokratlar, aydınlar, tek kelimeyle seçkinler. Kültür devrimi, ümmetten millete ulusal bir geçiş olmaktan çıkarılmış, Doğu/İslam tabanından Yunan/Latin tabanına bir kaydırma şekline dönüştürülmüştür**" (Milliyet. 22 Haziran 1982) Bu durum, "**mazlum milletler**" yandaşlığından. Batılı sisteme bir kayma demektir. Bunun anlamıysa. "**anti-emperyalist özelliklerini yitirme[k], ortasında yaşadığı Doğu ve İslam ülkelerine yabancılaşma[ktır]**" (Milliyet. 22 Haziran 1982). Ekonomik alandaysa "**devletçilik ilkesi, faşizan bir devlet kapitalizmine dönüştürülmüş, [...] gelişmekte olan burjuvazi ile bürokrasinin gizli iktidar kavgası başlamıştır**"

(Milliyet, 22 Haziran 1982). İşte bu dönemdeki, resmileştirilmiş bir kalıp ideoloji haline gelmiş Atatürkçülüğü yazar İsmet İnönü'nün devrine rastladığından "**İnönü Atatürkçülüğü**" diye adlandırır Tarih gözüyle incelendiğinde Atatürkçülüğün, "**ilk aşamada Gazi Mustafa Kemal'in söyledikleri ve yaptıkları [...]; ikinci aşama[da], Müdafaa-i Hukuk öğretisinin karşı devrimci güçlere karşı savunması [olağanüstü bir durum], üçüncü aşama[daysa] öğretinin faşizan bir bürokrasi diktasına yozlaşması**" (Milliyet, 22 Haziran 1982) anlamına geldiği kanısındadır

"**Resmî ideoloji kılığına sokulan Atatürkçülük**" (HA, s.53) zamanla Mustafa Kemal'in "**muasır medeniyetler seviyesine yükselmek**" diye ifade ettiği çağdaşlaşmayı, Batılılaşmaya dönüştürecek, bunun sonucundaysa Mustafa Kemal'in Batı karşısında ezilmekten kurtarmaya uğraştığı Türk toplumuna, İnönü devriminin "**kültür sözcüsü**" Nurullah Ataç, "**Biz görüyoruz eksiğimizi, Yunanca öğrenemedik, Latince öğrenemedik, Avrupalıların eğitiminden geçmedik; onun için, ne denli uğraşsak, Avrupalılar gibi olamıyoruz. Buna üzülüyoruz. [...] Gençleri, kendilerine hür edebiyatı öğreterek kurtarabiliriz. Eski Yunaneli'nin, eski Roma'nın edebiyatı...**" (HA, s.59; UKS, s.22) diye seslenerek onları yine aynı yabancılaşmanın içine sokacaktır

Bu dönemin bir uygulaması olan köy enstitüleri, köylünün kültür yoluyla kalkındırılması yanılgısını hazırlarken, Batılı hümanizma düşünüşünün uyandırılması çabalarıyla ulusal kültürün yıkılıp, yerine Batılı kültür emperyalizminin geçirilmesine ortam hazırlamıştır "**Ulusal bileşim yerine öykünmeci bir Batı kültürü propagandası, köklü kalkınma tedbirleri yerine daha çok ulusal eğitime ve kültüre dayanan bir üstyapısal kalkınma programı, tek parti tek şef tek millet sloganı, Cumhuriyet tarihinde ilk kez 'aşırı sol ve aşırı sağ' öğretisi ve Şûra-yı Milliye dinamiği olarak değil de, soyut bir egemen sınıflar milliyetçiliğinin ideolojisi olarak işlenmesi ve [...] faşizanlaştırılması, aralıksız atılım ve devrim yerine, çeşitli ödünlerle klasik bir burjuva demokra-**

sisi düzenine geçişin planlanması[nın] [...] uluslararası politikada görünüşü [...] Atlantik Paktına giriş, NATO, CENTO ve Ortadoğuda Amerikan çıkarlarının bekçiliği [dir]" (HSol, s.189).

1960 sırasındaysa Atatürkçülük adı altında iki ayrı yanlışa inanıldığı kanısındadır Attilâ İlhan. Bunlardan ilki "**Mustafa Kemal hareketini, 27 Mayıs ya da 12 Mart türünden bir cuntacılık sanmak**" (HA, s.58), ki buradaki yanılgı Atatürk'ün bir "**Jacoben**", yani bir Fransız Devrimi devrimcisi, 27 Mayıs ve 12 Martçıların bir "**Bonapartiste**" yani Fransız Devrimi yozlaştırıcısı olduğunu fark etmemeleridir İkinci yanlışsa İnönü ve Atatürk'ü karıştırmaktır; buysa, Attilâ İlhan'a göre Lenin ile Stalin dönemlerinin birbirleriyle karıştırılmasına benzer.

Attilâ İlhan, Türkiye'nin içinde bulunduğu kültürel yabancılaşmadan ve ekonomik badireden, laik demokratik ulusal bir zemin üzerinde gelişecek olan ulusal burjuvazinin yaratacağı, Batının metodunu kullanıp kültürel geçmişini reddetmeyen bir ulusal kültür bileşimi ve başka ülkelerin tavsiyeleri çerçevesinde hareket etmeyen, bağımsız ulusal çıkarlar doğrultusunda gelişen bir ulusal ekonomi ile çıkılacağı kanısındadır.

B. OSMANLI BURJUVAZİSİNİN KÜLTÜREL BOYUTU

I. TÜCCARLAR

1. LEVANTEN TÜCCAR AİLESİ BARZİLAY-MİZRAHİLER

Osmanlı burjuvazisi, klasik şemaya uygun bir ulusallaşma yaşamamış, yarı feodal özelliklerini korurken, Batının bu süreci çoktan tamamlamış ülkeleriyle çok yönlü bir ilişkiye girmiştir. Ulusallaşma-burjuvalaşma sürecinin en önemli yansıması olan ekonomik faaliyetler, Osmanlı İmparatorluğu'nda, ülkenin yönetiminden kaynaklanan nedenlerden ötürü daha çok Hıristiyan azınlığın, yani **"Levantenler"**'in elindedir. Durum, dış güçlerin etkisiyle gerçekeşen Tanzimatla daha da onlardan yana olmuştur. Böylece Osmanlı'nın burjuvalaşması konusunda Levantenlerin etkisi, özel bir konuma sahiptir.

Batılı emperyalist güçler **("Düvel-i Muazzama"),** ilkin imparatorluk içindeki Levanten tüccarları ele geçirmekle ülkedeki ilk işbirlikçi kesimi etkisi altına almış, **"Osmanlı Mülkü"** konusunda söz sahibi olma imkânını elde etmiştir İkinci aşamada, etkileyeceği aydınlar yoluyla kültürel yayılmacılığına zemin hazırlamıştır İzleri Cumhuriyet döneminde de gözlemlenebilir olan bu tarihî durum ve doğurduğu sonuçlar, Attilâ İlhan'ın **"Aynanın İçindekiler"** adlı roman dizisinde, Yahudi asıllı Barzilay-Mizrahi aileleri örneğinde edebiyat katında işlenir

Bu ailelerin ele alınışındaki amaç, henüz tam bir ulusallaşma yaşamamış olan Osmanlı burjuvasının Levanten kesiminin. za-

manla nasıl "**komprador burjuva**" haline geldiğinin ve kültürel hayatı hangi boyutlarda etkilediğinin ortaya konulmasıdır Beş roman, bir bütün olarak düşünüldüğünde, pek kısa bir yer tutan ve en can alıcı ânı iki sevgilinin sohbeti arasına yerleştirilip (Neveser-Münif Sabri/Pera Palas Oteli/1918, DSE, s.319-322) bir anlamda polisiye gerilimi özellikleri ile aktarılan bu konunun, yazarın hem denemeleri, hem de özellikle romanlarının düşünsel çekirdeğini oluşturduğu göz önünde tutulursa, nasıl önemli bir konuma sahip olduğu ortaya çıkar

Söz konusu ailelerden, Barzilaylar, Osmanlı Devleti'nde alışılagelindiği gibi Selanik Musevileri olarak çuha imalatı yapmaktadırlar ve bütün imparatorlukta itibar gören "**Selanik çuhası**"nı, yani Yeniçeri Ocağı'nın "**mavi çuhası**"nı dokumaktadırlar. Devletin bir "**ihsanı**" olarak da "**tekâlif-i örfiye**" ve "**avârız-ı divâneye**" (DSE, s.126) gibi özel durumlarda ve beklenmedik zamanlarda toplanan vergilerden de muaftırlar.

III. Selim, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp Nizâm-ı Cedit teşkilatını kurduktan sonra artık çuha, yerini dokumaya bırakır. Bu durum, Batılı güçlere Osmanlı Devleti'nin ekonomisi konusundaki düşüncelerini uygulama imkânı yaratmış, hammadde karşılığı dokunmuş "**Manchester kumaşları**" Osmanlı piyasasını ele geçirmiştir: "**Tanzimat-ı Hayriye'den sonra, Osmanlı piyasasını dolduran Manchester dokumaları, onlara 'hakk-ı hayat' tanı[mayacaktır]**" (DSE, s.126).

Bu tarihî-ekonomik durumun piyasadaki etkileri, kendini kısa sürede Barzilay ailesi gibi Levanten tüccar ailelerde gösterir. Bu tüccar aileler kısa sürede Batılı güçlerle eskiden olduğundan daha yoğun ilişkiye girecek, hızlı ekonomik ve kültürel bir değişim geçireceklerdir.

Barzilaylar, bulundukları sosyal konum gereği, yalılarında akşam toplantıları düzenleyen, kızları Rosa'yı İstanbul'da "**Fransızca ve yol yordam öğrenmesi için**", "**Dame de Sion**"da okutan bir Osmanlı ailesidir (bkz. DSE, s.55).

Attilâ İlhan söz konusu edilen yabancı okulların, Batılı güçlerin azgelişmiş ülkelerde kendi "**ulusal kültürleri**"ni "**evrensel kültür**" adı altında yayabildikleri en iyi kaynak olduğu düşünce-

sindedir. Yeni tanınan kültürün cazip tarafları, bu eğitimi alan kişileri içinde bulundukları kültüre yabancılaştırmaktadır. Bu durum Rosa Barzilay'da, okuduğu Fransızca eserler yoluyla kendine "**yasak zevklerle dolu garip bir evren**" çizmek, "**kadın-erkek ilişkilerindeki sayısız çeşitlemeyi ve kadınlar arası sevdaların 'mevcudiyeti ve şümulünü'**" öğrenmek şeklinde ortaya çıkar (bkz. DSE, s.152-153) Halıcızadeler'in oğlu (bkz. DSE, s.150-151) ve evlatlık diye yalıya alınan Yahudi kızı Rebeka ile yaşadıkları (bkz. DSE. s.153) bir "**Osmanlı kızı**"na uygun düşmemektedir.

Aslında Rosa Barzilay ve benzeri ailelere mensup Levanten çocukları, Attilâ İlhan'ın ironik üslubuyla, "**Tanzimat-ı Hayriye'den bu yana, Dersaadet'teki Fransız okullarının düzünelerce yetiştirip, varlıklı Hıristiyan ve Musevi tüccarlarına eş olarak**" (SP, s.276) dağıttıkları çocuklardandır. "**...Piyanoya oturdu mu az buçuk Debussy, Fauret tıngırdatır, edebiyattan açıldı mı Musset'den, Baudelaire'den bir iki mısra okur ya da Colette'nin son kitabındaki filan tipe benzemeyi öğrenir**" (SP, s.276) bunlar.

Barzilaylar kızlarındaki değişimi fark ederler, çünkü onaylamadıkları davranışlarıyla ailesini ürkütmektedir. "**Dame de Sion'da okutmakla, kötü mü [ettik] acaba? Osmanlı kızı olmaktan çıktı, fazla Fransız, 'ziyadesiyle' serbest. Koca da beğendiremiyor[uz]**" (DSE, s.150) türü düşünceler, farklılaşan yeni nesil konusundaki tereddütlerin bir ifadesidir. Oysa Mişon Barzilay, "**iyi eğitim görmüş**" "**yüksek drahomalı kızı**"na "**varlıklı olduğu kadar becerikli bir koca**" bularak maddi sıkıntılardan doğan badireyi atlatmayı planlamaktadır (bkz. DSE, s.126). Aranılan özelliklere sahip bir damat adayıyla, Leon Mizrahi ile bir Beyrut gezisinde karşılaşır. Bundan böyle Selanik burjuvasından Barzilaylar'ın değil, Mizrahiler'in örnek niteliği taşıyacağı düşünülürse, bir anlamda bütün Osmanlı burjuvasının hayatında önemli bir değişiklik başlar.

Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "**Kâtib-i Mes'ulü**" Hacı Adil Bey, Abdi Bey ile yaptığı bir konuşma sırasında, "**...Ecnebiye karşı neyin fıkdanını çekiyoruz, bu kabil**

münevver ticaret erbabının değil mi? Teşviki zarurettir" (DSE, s.127) diyerek, Leon Mizrahi'nin ne denli aranan, başarılı bir tüccar olduğunu belirtmektedir Leon Mizrahi sayesinde daha farklı bir özellik kazanacak olan tüccar Mizrahi ailesi, Barzilaylar'ın aksine daha II. Mahmud döneminde Selanik'in "**muteber**" tüccarlarındandır.

Yeni padişahla devir değişmiş, Batıya açılan kapı ile ithalat-ihracat işleri büyük bir gelir kaynağı oluşturur hale gelmiştir. Nitekim Mizrahiler daha o dönemde bu doğrultuda ticaret hayatına yönelmişlerdir Ecnebiye karşı "**fıkdanı**" çekilecek olan tüccarın yıldızının parlaması, asıl Rosa Barzilay ile evliliği gerçekleşip Beyrut'tan Selanik'e yeniden göç edildiği bu dönemde "**akıllı**" kişisel ilişkilere girilmesiyle başlar.

Attilâ İlhan. Leon Mizrahi'nin dostluk-iş ilişkisi çerçevesinde gelişecek olan yeni sosyal konumunu, tarihî bir kişilik olan dönmelerden 1918'de İtalyan tabiyetine geçecek olan Emanuel Karasu ile tanışmasıyla biçimlendirir İttihatçılığının yanı sıra mason da olan Karasu Efendi. Leon Mizrahi'yi Cemiyetin ileri gelenleriyle tanıştırır Yine tarihi bir kişilik olan maliyeci Cavit Bey'in teşvikiyle de "**Hürriyet**" ilan edildikten sonra ailesiyle İstanbul'a taşınır (bkz. SP s.275); işini büyük çapta geliştirip dünya pazarlarına açılır "**Ziyadesiyle meşguldür. Ya İzmir'de, ya Beyrut'tadır. Zaman zaman Kahire'de, hatta Londra'da olduğu**" (SP s.275-276) işitilmektedir

Mizrahiler'in bu ani değişikliğine paralel gelişen, özellikle işgal İstanbul'u döneminde yabancılarla kurduğu dostluklar. ilkin "**Alman İstihbaratının**" İsviçre'deki adamlarının, sonra da İstanbul'da "**Teşkilât-ı Mahsusa**"nın dikkatini çekecektir

İlk zamanlar Selanik'te bir iplik fabrikası. daha sonra ise "**Şark-ı Karip Maadin Kumpanyası**" adında bir şirket kurar Şirket, daha sonraları anlaşılacağı gibi "**İngilizler tarafından istihbarat gayesiyle tesis edilmiş; güya maden istihsaliyle meşgul[dür], kısmen bunu yapsa da, maksad-ı aslisi, Memalik-i Mahrusa'nın her tarafından istihbarat teminidir; askeri cihetten ehemmiyeti haiz her şehirde, şube küşadına tevessül edilmiş[tir]**" (DSE, s.320). Öte yandan

şirkete, özellikle bazı nüfuzlu İttihatçılar belli bir şart aranmaksızın, "**bol keseden**" hissedar edilir. Böylece Mizrahi, ülkenin yalnız askerî konularında değil, politik konularında da bilgi alabileceği bir çevre edinmiş olur

"**Aynanın İçindekiler**"de Mizrahiler'in dost çevresi yansıtılırken, Servet Yesari Bey örneği ile Batının, Batı özentisi aydınları nasıl ele geçirdiği ve onlardan nasıl çok yönlü yararlandığı ortaya konulur: "**...ince ince damar işlemeli kırmızı yanakları, kırpık kır bıyığıyla 'haza' İngiliz**" (DSE, s.346) olan Servet Yesari Bey, bir zamanların fesli, "**Donanma-yı Hümayun**"da görevli İngiliz subaylarına benzemektedir. "**İlk bakışta Osmanlı'ya özenmiş bir 'ecnebi'**" sanılabilen Servet Yesari Bey, "**Zagrofyan Rum İdadisi**"nde İngilizce dersleri verir (bkz. DSE, s.346). Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatında büyük bir yara olan Düyun-u Umumiye'de müdürlük alması ise, eşinin sayesinde gerçekleşir; çünkü eşi, Düyun-u Umumiye'deki İngiltere temsilcisinin yeğenidir.

Servet Yesari Bey'in Osmanlı'nın bu Batıya açılmış kapılarıyla ilişkisi ve "**Muhibbân-ı Hürriyet Locası'ndan, 23. derecede, Chevalier du serpent d'airain**", yani "**yüksek mason bir zat**" olması, Leon Mizrahi ve şirketi için büyük önem taşıyacak, onu "**relasyonlar[ın] şirkete hâfi [...] olması**" nedeniyle Şark-ı Karip Maadin Kumpanyası'nın Malta'daki yazıhanesine müdür yapacaktır (bkz. DSE, s.271).

Leon Mizrahi, İstanbul'da "**Nevşehirli Damat İbrahim Paşa dönemi yapılarından, elde örülmüş gibi ince va zarif tavanı duvarı silme lale**" (SP, s.275), gösterişli bir tarihî yalı satın alır. Bilindiği gibi Lale Devri Osmanlı'nın ilk Batıya açılış hamlelerinin yapıldığı dönemdir. Aslında Yeniköy'deki gözlerden ırak bu yalıyı ticari açıdan Batıya açılma çabalarındaki Leon Mizrahi'nin satın alması, simgesel bir özellik içerir; fakat Leon Mizrahi bu tarihî mekânda ticaret kisvesi altında başka işler yürütür

Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıl dönümüyle farklı bir tarihî süreç yaşamaya başlamış, Batılı güçlerin, ekonomik ve askerî konularda çok planlı bir şekilde aldığı önlemler, devletin bütünlüğünü,

hatta varoluşunu tehlikeye düşürecek boyutlara ulaşmıştır Mizrahi yalısı, yukarda sözü edilen planların uygulanması için en uygun ortamlardan birini oluşturur Yaşadığı ülkenin çıkarlarını, kendi çıkarları uğruna zedeleyen Leon Mizrahi, giriştiği işlerin bir sonucu olarak, Attilâ İlhan'ın deyişiyle "**komprador burjuva**" haline gelir.

Mizrahi yalısı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Falkenheim, Von Sanders, Von Kresse gibi Alman yayılmacılığının önemli isimlerini ağırlar. hatta "**Alman yüksek zabitanına adeta melce teşkil**" (DSE, s.321) eder Savaş kaybedilip İstanbul İtilaf Devletlerince işgal edilince, Almanların yerini İngilizler alacaktır. Yabancılarla kurulan dostluklar ve bununla gelişen politik hayatın çeşitliliği, yalıdaki yemek kültürünü dahi etkiler. "**...akşamüstü çay içmek âdeti, işgal donanması Boğaziçi'nde demirledikten sonra**" (DSE, s.13) çıkar Hatta öylesine uluslararası ilişkilere girilmiştir ki, çay servisi, konukların geldikleri ülkelere göre ayarlanmaktadır; "**Almanlara Strudel, İngilizlere üzümlü Cake, Fransızlara Croissant, İtalyanlara Pizza!**" (DSE, s.15-16).

"**İngiliz istihbaratı, 'beyaz' Ruslarla 'aleni' ilişkilerden**" (DSE, s.330) kaçındığından Mizrahi yalısı, buluşma yeri olarak seçilmiştir. İstihbaratın İstanbul'daki adamlarından Miralay Kenneth Morley ve Yüzbaşı Bennet, Krocker otelinden nerdeyse Osmanlı Devleti'nin İçişleri Bakanlığı'nı idare etmektedirler. Hatta o kadar ayrıcalıklıdırlar ki, işgal İstanbul'undaki "**mitinglerin memnuiyet kararı**" büyük bir ihtimalle "**bu zevatça Babıâli'ye telkin**" daha doğrusu "'**alelıtlak' emredilmişti**" (DSE, s.89) Kenneth Morley, aslında Intelligence Service'ın "**Şark-ı Karip**" için yetiştirdiği "**mümtaz**" ajanlardandır. Beyoğlu'nu birbirine katan Rus Prensi ile tanışmayı istemesi üzerine, Mizrahi yalısında ilk buluşma sağlanır. Bundan böyle konuşmaları gereken her durumda, Leon Mizrahi'nin kesin talimatı gereği Rosa Mizrahi, Miralay'ın isteklerini "'**is'af' ile yetinip**" (DSE, s.330) ötesine karışmayacaktır Zaten onun da karışmaya niyeti yoktur, zira onun hakkını nasıl ödeyeceklerini bilemez. Onları himayesine alıp bir yandan çekilmekte olan "**ekmek buhranı**"nın dahi far-

kına vardırtmamış "**otomobili[ni] adeta emir[lerine] tahsis etmiş**" (DSE, s.283), diğer yandan da Raşel ile yakından ilgilenip Noel'in tadını çıkartması için onunla şehrin dolaşmadık salonunu bırakmamıştır Rosa Mizrahi'ye göre kızının "**gerçek bir gentlemen**"in "**refakatinde 'Constantinople'un kibar 'menafilinde' boy göstermesi**" ile "**'prestişkârı' artacak, [...] bu da 'istikbali' için bir güvence**" (DSE, s.340) olacaktır

Levantenlerin Tanzimattan sonra İstanbul'u "**Constantinople tesmiye etmeyi**" (DSE, s.332) alışkanlık haline getirdiklerini bilmesine rağmen, Rosa Mizrahi ve çevresinin, "**Türkçe 'muhaberelerinde' bile, [...] bir süredir Dersaadet'e Constantinople demeye özen gösterdiklerini**" (DSE, s.332) fark etmesi, Abdi Bey'in bile içini sızlatır.

Mizrahi yalısının diğer önemli konuğu, Prens Aleksi diye çağrılan Dimitri Aleksiyeviç Bragin'in İngilizlerle ilişki içinde olması, el altından Deniken ordularına asker kaydetmesi ile ilgilidir aslında. Kumar masalarının tanınmış simasıdır ve oyun sırasında elindeki tomarda "**Osmanlı, İngiliz, Fransız banknotları [nın] karmakarışık**" (DSE, s.41) oluşu, hem kurduğu kişisel ilişkilerine, hem de işgal altındaki İstanbul'un yaşamakta olduğu çığrından çıkmış kozmopolitliğine koşuttur.

Prens Bragin söz konusu kişisel ilişkilerini, çoğunlukla kadınlar yoluyla sağlar: "**...etrafındaki kadınların kısm-ı âzamı eroin müptelâsı[dır]: eroini ondan temin eder, mukabilinde arzularına râm olurlar: fuhuşa fuhuş, istihbarata istihbarat!**" (DSE, s.304). Bu kadınlara Gülistan Satvet ve Rosa Mizrahi de dahildir Rosa Mizrahi eroin içimini önceleri ciddiye almaz, sıkıntılarını unutmak amacıyla zaman zaman başvurabileceği bir "**teselli kaynağı**" sayar. Fakat gittikçe alışacak, vazgeçemez duruma geldiğinde de Prens Bragin'in istekleri kendini göstermeye başlayacaktır; "**koynuna almak bunlardan ilkiyse, Miralay Morley'le konuşabilmek, sonuncusu[dur]**" (DSE, s.331).

Rosa Mizrahi'nin hayatında "**Dame de Sion**" yaşantısı ile başlayan zincirin halkaları, Prens Bragin yaşantısıyla son aşamasına ulaşır Çünkü seneler sonra 1941 Ağustosunda Şişli'deki La

Paix Hastanesi'nde, eroine düşkünlüğü "**adeta beynini tahrip et[tiğinden]**", "**çenesi kilitli, gözleri boşalmış, bir ağaç gibi eski[yecektir]**" (OKB, s.214). Rosa Barzilay-Leon Mizrahi evliliği baştan beri uyumsuzluklar içerir. Ticaret alanında olağanüstü bir yetenek sayılan, "**'aksata'da binbir çeşit 'desiseyi' ipe dizen**" (DSE, s.125) Leon Mizrahi, "**gönül alışverişinde bönlüğe yakın bir saflıktadır**" (DSE, s.125). Rosa'nın "**'ivicaçlı' cinselliğini**" (DSE, s.125) doyuramadığı gibi, "**çocuk yapmayı**" (DSE, s.125) dahi ondan öğrenir Hele karısının evlilik öncesi ilişkilerinde alıştığı "**özel yaklaşımları havsalası alm[az]**" (DSE, s.125), hatta hem ayıp, hem de günah sayar.

Rosa ise görgü kurallarının ayıp saydığı ilişkileri normal karşılar Ona göre nikâh, kadını katletmektedir "**Zira, erkek zevkinde serbesttir; hakkaniyet, bu serbestiyi kadınlara da tanımayı icabettirir**" (DSE, s.343). Aslında evlilik, hukuki ve mali bir anlaşmadır. Bu nedenle karı-kocanın cinsel hayatı, nikâhın kapsamı dışında bırakılmalıdır, çünkü evlilik bağları bu durumda azalmak yerine artacak, "**müessese daha da muhkemleşe[cektir]**" (DSE, s.343).

Rosa-Leon Mizrahi çiftinin Sara ve Raşel adlı iki kızı dünyaya gelir Raşel hem fizik, hem düşünce dünyası açısından annesinin bir eşiyken, Sara aynı babasına benzer. Her iki çocuk mürebbiye Matmazel Hortensee'nin denetiminde yetişir. Rosa Mizrahi'nin kocasıyla olan uyumsuzluğu, Abdi Bey ile genç kızken başladığı ilişkisini gizlice devam ettirmesine ortam yaratır. Aslında Leon Mizrahi, karısının Abdi Bey'e olan yakınlığını ta Selanik'ten beri bilir, fakat bu duruma göz yumup her ikisinden de iş hayatındaki ilerlemeler için yararlanır. Nitekim bundan sonrası için yeterli parayı kazandığında, seferberliğin ilan edildiği günlerde Lausanne'da tanıştığı bir hanımla evlenme işlemlerine girişir. Kumpanyadaki hisselerini satıp, para ile tahvillerini "**La Banque Suisse**"de saklar (bkz. DSE, s.325). Gençliğinde "**Londra, Paris, bitirmedik 'darülfünün' bırakma[yan]**" (DSE, s.125) eğitimini Batı ülkelerinde yapan Leon Mizrahi'nin zincirinin halkaları, ülkesinde "**Batı**"nın çıkarları doğrultusunda varlık edindikten sonra yine "**Batı**"da son bulmaktadır.

"**Aynanın İçindekiler**" roman dizisinde Attilâ İlhan. Osmanlı'nın. klasik şemaya uygun bir ulusallaşma-burjuvalaşma dönemi yaşamayıp Batı etkisi altında kalarak sömürge-yarı sömürge ülkelerinde rastlanan ve kişisel çıkarları adına ülkesinin çıkarlarını göz ardı eden "**komprador burjuva**" kesimini, Osmanlı Levanten ailelerinden Barzilay-Mizrahiler'i ele alarak örnekler Kendileri birer tipik Osmanlı burjuvası olma yolunda olan büyükler, çocuklarının birini Avrupa'da, diğerini İstanbul'daki yabancı okullarda okutarak, bulundukları çevreye yabancılaşan yeni bir neslin yetişmesine neden olurlar. Bu yabancılaşma, okudukları eserlerden, yemek kültürüne, iş ahlakından, cinsel anlayışa kadar uzanan bir çeşitlilik gösterir.

2. TÜRK TÜCCAR AİLESİ HALICIZADELER

Osmanlı burjuvazisinin tüccar kesiminin büyük kısmını Hıristiyan-Musevi kökenli Levanten tüccarlar, bir kısmını da Müslüman tüccarlar oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu yapısında kendini 19. yüzyılın başlarında gösteren çözülmeler, ikinci yarısında doruk noktasına ulaşır. Bu arada imparatorluğun dokusundaki çeşitli ulusların ulusal devletlerini kurma çabalarıyla, Osmanlı Türklerinin imparatorluğu bir bütün halinde tutabilme çabaları ters orantılı bir görünüm sunar. Daha sonraları dağılan imparatorluğun bir kısmını kendilerine yurt edinen Müslüman Türk tebanın burjuvalaşma-ulusallaşma denemeleri, kurulacak olan Cumhuriyet devletindeki gelişmeler açısından büyük önem taşır. Hele kurucusunun, yeni devletin ekonomik sistemini "**liberalizm**" bazına oturttuğu düşünülürse, bu önemin anlamı daha rahat anlaşılır.

"**Aynanın İçindekiler**" roman dizisinde Attilâ İlhan, Osmanlı burjuvazisinin Türk tüccar kesiminin biçimleniş sürecini, Selanik kökenli "**Halıcızade**" ailesiyle yansıtır. "**Halıcızade**"lerin "**kökü**" esnaftır ve "**yedi nesil**"dir halıcılıkla uğraşmaktadırlar. Baba "**Köse**" İsmail Bey, halkın "**fabrika**" diye adlandırdığı "'**azametli' bir imalathane kurmuş[tur]**" (DSE,

s.125). Gelişmekte olan bu işletmenin ticari pazarı yalnız Rumeli'yi kapsar; özellikle Selanik, Manastır, Kosova vilayetlerini ve olsa olsa Karadağ'ı.

Ticaret hayatının sağladığı imkânlar, ailenin hayat tarzına da yansır "**Oturmuş**" bir Osmanlı ailesi olan Halıcızadeler'in yalısı, "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda gelinlerinin bakış açısından verilir Böylece bürokrat bir aileden gelen Neveser'in gözlemleri, bürokrat-tüccar ailelerini karşılaştırmasına malzeme hazırlar Her iki hanımıyla birlikte yaşayan "**Köse**" İsmail Bey, "**pencerelerde sim işlemeli perdeler, koridorlarda halayıktan geçil[meyen]**" (DSE, s.194) görkemli yalısında alışkanlıklarından vazgeçmeksizin yaşar. Şivesi Rumeli şivesidir "**Sofraya oturmadan soyunur dökü[nür], kâbe yeşili takkesini, üstüne bol gecelik entarisini giy[er]**" (DSE, s.140); yemeklerden sonra her zamanki gibi "**denizüstü salonunda**" kahvesini içer

Yalıda, dünürlerinin hayat tarzıyla karşılaştırıldığında daha çok "**kaça göçe**" dikkat edilir, hanımlar olup olmadık zamanlarda "**selamlık**"a inmezken, beyler de istedikleri gibi "**harem**"e geçemezler. Yaşama tutumu "**kapalı**" olan aile, "**ecnebi**" misafire de açık değildir Sokak gezmeleri ise pek sevilmeyip "**Adam olan[ın] evinin saltanatını sür[mesi]**" (DSE, s.238) gerektiğine inanılır. Buna karşın yalı içi hayatı, çok canlı ve eğlencelidir. "**Haremin kışın büyük salonuna, yazın bahçesine, Ohrili Naciye'nin çengi kolunu çağırırlar; 'kakûle'li kahveler içilir, vişne şerbeti dağıtılır; çalgıcılar 'Rumeli Karşılaması'nı çalmaya durdu mu çıngıraklı kahkahalar, zillerin şamatası taa Depo'nun oradan işitilir**" (DSE, s.239). Yalı dışı eğlenceler için ise her türlü imkân vardır: "**şehirde 'tehezzüh' için çift koşulu 'lüks' lando, 'deniz sefası' için [...] iki çifte kayık**" (DSE, s.239).

Attilâ İlhan, bir ülkenin "**mutfağı**"nın saraylarda zenginleşip zamanla konaklara oradan da demokrasiyle halk tabanına yayıldığı kanısındadır (HSağ, s.30). Bu sürecin ikinci aşaması "**Aynanın İçindekiler**"de "**Halıcızadeler**"in mutfağının zenginlikleriyle yansıtılır Hemen her geleneğe bağlı Osmanlı ailesinde ol-

duğu gibi, burada da bir emektar vardır Yalının, imparatorluğun görkemini yansıtan mutfağı da emektar "**Mercimek**" Nine'den sorulur Özellikle hamur işlerinde mahir olan "**Mercimek**" Nine. "**açtığı cigara kâğıdı inceliğindeki yufkalardan öyle adı duyulmamış börekler yapar [...] ki!**" (DSE, s.239). Tatlılardan ise yazar için otobiyografik özellik taşıyan (HSağ, s.30) Kurban Bayramında kesilen koçlardan "**gerdan tatlısı**", sonra "**sarığıburma, dilberdudağı ve bülbülyuvası**" (DSE, s.239). Bir keresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri adına verilen ziyafetin mönüsü, imparatorluğun çokuluslu dokusundan gelen davetlilere koşut bir çeşitlilik gösterir: "**...köfteli, Eflâk çorbası, çevirme kuzu, mayonezli levrek, Türkistan pilavı, kalburabastı; ayrıca çerkeztavuğundan favaya kadar, 'envai' çeşit meze!**" (DSE, s.240). Yalının bu bolluk vaat eden imkânları, yalı komşuları Barzilaylar'ın damadı Leon Mizrahi'nin yardım elini uzatıp ticari pazarlarının Avrupa'ya da yayılmasına yardımcı olmasıyla daha da iyiye gider. Leon Mizrahi, işletmeyi Musevi ve Ermeni halıcılarla "**temasa**" geçirince Fransa ve İngiltere'ye de mal satar olmuşlardır. Böylece üretimin hem çapı, hem de önemi artmıştır. Bundan böyle işin "**...üstüne düşülmeli, 'tezgâhların layıkı veçhiyle istismarını temin zımnında tedabir ittihaz edilmeli'[dir]**" (DSE, s.123). "**Köse**" İsmail Bey, bu iş için oğlu Abdi'nin en uygun kişi olduğu kanısındadır

Osmanlı İmparatorluğu'nda "**Hayriye Tüccarları**" diye adlandırılan Müslüman tüccarların seslerini, az da olsa dış pazarlarda gayri Müslim tüccarların yanı sıra, ancak kendilerine II. Mahmud döneminde tanınan imtiyazlar sayesinde duyurmaya başladıkları düşünülürse (Ali İhsan Bağış, "Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler" Ankara, 1983, s.96-99) "**Halıcızadeler**" gibi büyük ölçüde dış pazara açılmış bir Müslüman tüccar ailesinin, Osmanlı'nın burjuvalaşma süreci içindeki konumu daha rahat ortaya çıkar Nitekim Attilâ İlhan, bu kritik noktaya Abdi Bey gibi renkli bir kişiyi koymakla konunun önemini vurgulamış olur

Attilâ İlhan'ın düşünsel yazıları göz önünde bulundurulduğunda Abdi Bey'i iki seçenek beklemektedir: Ya ülkenin çıkarları

doğrultusunda hareket edecek, Osmanlı burjuvasının bir bireyi oluşunun imkânlarından yararlanıp bir zamanlar Batının ulaştığı "**ulusal burjuva**" özelliklerine o da ulaşacak, ya da farklı bir yol izleyerek kendini emperyalist Batının cazibesine kaptırıp Batının çıkarları doğrultusunda hareket edip "**komprador burjuva**" olacaktır Karakter özellikleri ve öğrenimi gereği ikinci yolu izler.

Abdi Bey "**Alliance İsraélite**" (DSE, s.23) okullarında okuyup daha sonra "**M.Gauraud Koleji**"ne (DSE, s.30-31) gider Lise mezuniyetinden sonraysa İstanbul'da "**Mekteb-i Hukuk**"a gitme hayalleri kurar (bkz. DSE, s.148) Bu arada Aşağı Şehir'deki halı imalathanesinin ve Kapalıçarşı'daki mağazanın hesaplarını tutan Rafael Efendi'nin "**fikrine gir[ip]**" onu suiistimale teşvik eder. (bkz. DSE, s.151-152) Bu olaya bir yanda Barzilaylar'ın kızı Rosa'yla, diğer yanda "**Pembe**" Niko ile olan ilişkisi (bkz. DSE, s.122) de eklenince "**Köse**" İsmail Bey oğlunu "'**Ulum-u Siyasiye' tahsili**" (DSE, s.148) için Paris'e yollamaya karar verir ve gerekçe olarak da Makedonya'daki ve özellikle Selanik'teki karışıklıkları gösterir. Paris'teki öğrenimi sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kişilerle dostluk kurar, Selanik'e dönüşünde siyasete atılıp Selanik mebusu seçilir. Daha sonra mason da olur (bkz. DSE, s.23-25).

"**Pudra ve esans**" (DSE, s.15,195) kullanan, "**avcı ceketi**", "**külot pantolon**" ve ayaklarında "**getr**"le (DSE, s.195) dolaşan, kahvaltıda Fransızlar gibi "**kahve**" (DSE, s.15) içip her sofrada "**şarap**" (DSE, s.248) bulundurulmasını şart koşan, nişanlısına bile Fransızca kartvizit yollayıp onun "**asri bir kadın**" (DSE, s.198) olarak sigara içmesini isteyen Abdi Bey'in siyasetle uğraşmasından hiç de hoşnut olmayan babası, "**...a be çucuk, siyasete ikbale inanmak amaakattır, zât-ı şaanenin akıbetini gürmez misin? Daha dün erkes huzurunda titrer idi, bugün ite köpeğe muutaç bırakılmıştır. Sen sen ol, babanı dinle, bu tezgâhlar yedi ceddimizi iiya etmiştir yau, seni de eder, kerem eyle, alakadar ol!**" (DSE, s.123-124) diyerek onu kendisi gibi ticaretle uğraşmaya teşvik etmek ister

Oysa Abdi Bey siyasetin yanı sıra ticaretle de uğraşmaya kararlıdır ve alışılagelmiş bir tüccar olmaya da pek niyeti yoktur Bir keresinde akşamdan kaldığında "**...Selanik meb'usu Halıcızade Abdi Bey'[in], vulgaire bir tüccar gibi**" (DSE, s.121) davranmaması gerektiği kanısında olduğu anlaşılır Nitekim Leon Mizrahi yoluyla giriştiği iş farklı bir iştir. "**'Beynelmilel' tescili, La Compagnie Miniére de Proche-Orient, merkezi Paris, şubeleri: Dersaadet, Beyrut, Kahire, Bağdat, Mekke-i Mükerreme, Basra ve Aden**" olan "**Şark-ı Karip Maadin Kumpanyası**" adlı bir şirketin önemli hisselerine sahip olmuştur (DSE, s.124).

Şirketin amacı "**'mücavir' maden damarlarını işleterek, 'kromfilizi' ihracını öngör[mektir]**" (DSE, s.124). Örnekler alınıp Paris'teki laboratuvarda denenir ve sonuç olumlu çıkar. Kumpanyanın Selanik şubesi, Taşhan'ın zemin katına açılır ve açılış töreni gözleri kamaştırır Şubenin iç düzenlemeleri için pek çok masraf yapılmış, Batıdan getirilmiş malzemeler ile cazip ve güvenilir bir ortam yaratılmıştır: "**...'mefruşat' baştan aşağı Avrupa, şatafatlı Bohemya avizeleri, maun yazıhaneler, Ceneviz kadifesi koltuklar ki, 'emsalleri ancak zadegân saraylarında mevcuttur', hele perdelerin 'asaleti'...**" (DSE, s.124-125). Kumpanyanın kurulmasına ön ayak olan Londra ve Paris'teki "**'kuvvetli sermayedar gruplarının, imtiyazat-ı ecnebiyye mevzuatından bilistifade' kurdukları yabancı bir banka [...] 'beynelmilel' tescili, La Banque Commerciale des pays d'Orient, merkezi Paris, başlıca şubeleri: Londra, Dersaadet, Selanik, İzmir, Beyrut, Kahire vs.**" olan "**Memalik-i Şarkiye Ticaret Bankası[dır]**" (DSE. s.124). Yazarın bankanın ve kumpanyanın "**Beynelmilel tescili**" ile "**şube**"lerini aktarmada kullandığı paralelizm, bu konunun eser içindeki önemini ortaya koymaktadır

Edebi eserleriyle düşünsel eserleri bir bütün oluşturan Attilâ İlhan, "**Batının Deli Gömleği**" adlı eserinde, Alman yayılmacılığının başını çeken ve "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda Abdi Bey'in yalnız kendi çıkarlarını gözeten bir tüccar olmasına ortam hazırlayan "**Memalik-i Şarkiye Ticaret Bankası**"na

benzer özellikler gösteren bir başka bankadan, "**Deutsche Bank**"tan söz eder.

Yazar, "**Deutsche Bank**"ın Osmanlı toprakları üzerindeki planlarının "**Bağdat Demiryolu Projesi**" ile başladığını ve bundan sonra ilkin "**Konya ve Adana Ovası Sulama Projesi**" ile bu toprakların nasıl Almanya'nın pamuk ambarı haline getirildiği, ardından da Mezopotamya petrollerinin yüzde on beşlik payını ele geçirerek Yakındoğu petrollerinin yağmalanmasındaki tekeli ele geçirme yollarını nasıl aradığı konusundaki düşüncelerini, Lothar Rathmann'ın "**Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**" adlı eserinden aldığı alıntılarla destekler (bkz. BDG, s.112-120).

Attilâ İlhan, aynı eserin bir başka bölümünde "**sanayileşmiş ülkelerin en önemli hammaddesi**"nin madenler olduğuna ve "**geçen yüzyılın son çeyreğinde batılı emperyalist sistemin çeşitli ülkeleri[nin] [...] Anadolu yarımadasındaki madenlere göz dikti[ğine]**" (BDG, s.132) değinir. Latin Amerika, Güney Afrika'nın ve Malaya'nın sömürüldüğü gibi Batı Anadolu'nun da zenginlikleri sömürülmüş ve bu sömürü tek yönlü olmuştur. "**Batı Anadolu ekonomisi, kapitalist gelişme açısından bu talandan, hiçbir şey kazanamamış, o kadar ki madenlerin talanı bölge halkına yeni iş sahaları bile açmamış [...] Batı Anadolu'ya [...], İtalyan ve Yunan işçileri getirilmiş. Böylece ortaya, bölge ekonomisinden yalıtılmış, bölge ekonomisi ile hiçbir ilişkisi olmayan, bir madencilik sektörü çıkmış[tır]**" (BDG, s.133). Bu düzenin kurulmasındaki önemli rolü, her iki ülkenin ortaklığından oluşan şirketler oynamıştır. Attilâ İlhan, Osmanlı İmparatorluğu'nda zenginleşen bu sınıfın "**asalak bir burjuvazi**" olduğunu ve "**komprador burjuvazi**" diye adlandırıldığını ileri sürer (bkz. HSağ, s.305).

Bir zamanlar İttihatçıların öne sürdüğü "**ulusal burjuvazimizi yaratalım sloganı**"nı yeni devletin kurucusu Mustafa Kemal de benimser. Çünkü ülkesini baştan kurarken "**yabancı sermayedarlarla onların maşası yöneticilerin**", yardım elini uzatarak bir şeyler veriyormuş gibi davrandıkları, oysa aslında

"**iktisadî esaretle bizi felce uğrat[tıkları] (16 Mart 1923)**" düşüncesindedir Bu durumdansa ancak "**tam bağımsızlığımızı, özellikle malî bağımsızlığımızı savunmakla**" (bkz. BDG, s. 147) kurtarabileceğimize inanmaktadır

Osmanlı Türk burjuvazisi çarpık bir burjuvalaşma örneği vererek, "**ulusal bir burjuva**" yerine komprador bir burjuva haline gelir. Bu süreci Attilâ İlhan Selanik kökenli "**Halıcızade**" ailesinde örnekler. Baba "**Köse**" İsmail Bey zamanında esnaflıktan halı tüccarlığına geçen aile, geleneğe bağlı bir kültür yapısına sahiptir. Oğulları Abdi Bey, yabancı okullarda okuyup yüksek tahsili için Fransa'ya gider. Döndüğünde babası gibi bir tüccar olma yerine, ilkin siyasete atılıp ardından da komşuları Mizrahiler'in yardımıyla Fransızlarla ortak kurulan bir maden kumpanyasının hisselerinden büyük ölçüde satın alarak, günün birinde ülkeyi iktisadi bağımlılığa sürükleyecek "**komprador tüccar**"lardan birisi durumuna düşer. Bütün bu yaşantıları, onun yaşayış tarzını ve düşünce dünyasını da etkileyerek bir nesil öncesiyle arasında büyük bir uçurumun açılmasına neden olur

II. BÜROKRATLAR

1. AİLELER

1.1. MANASTIRLI SALİH PAŞA VE AİLESİ

Manastırlı Salih Paşa, "**Zât-ı Şâhâne**" veya "**cennet-mekân Abdülhamid'i Sâni**" (SP, s.81) diye adlandırdığı Sultan II. Abdülhamid döneminde görevde bulunmuş paşalardandır. "**Gazi Osman Paşa, Plevne'de; Gazi Ethem Paşa, Yunan Savaşı'nda komutanı olmuş; Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yla Dâr-ı Şûra-yı Askeriye'de beraber çalışmıştı[r]**" (SP, s.81). Hatta bir ara Abdülhamid'in gizli "**Yıldız**" istihbarat servisinde çalıştığı da söylenmektedir Yalnız devrin en önemli savaşlarında, en ünlü kumandanların emrinde savaşmakla kalmayan, kendisi de "**son Rus Savaşı'nın namlı komutanlarından**" (BU, s.70) olan Salih Paşa, "**Aynanın İçindekiler**" dizisinde yüzyıllardır süregelen Osmanlı geleneğinin son temsilcilerine güzel bir örnek oluşturur

Manastırlı Salih Paşa, kışlarını Fatih'teki, yazlarınıysa Çamlıca Bağlarbaşı'ndaki konakta geçirir "**[Ü]ç katlı epeyce harap ve bakımsız**" olan konak, "**Koca Reşit Paşa döneminin yarı Avrupa, yarı Osmanlı yapılarından**"dır (SP, s.140). Kendi haline bırakılmış bahçesinde bir yanda "**ıhlamur ağaçları**" (SP, s.317), bir yanda "**binanın iki yanında kuru havuzlara ve havuzların hemen yanı başındaki kameriyelere doğru daha seyrek, daha bol çiçekli, daha alçak boylu bitkiler**" (SP, s.140) vardır. Asıl konağı ünlü kılansa "**parmaklıkları yeşile boyalı demir kapıdan başlayarak,**

bahçenin epeyce içlerindeki konağa kadar uzanan, çakıltaşı dökülmüş ince yolun her iki yanında, sık dikilmiş taflanlar[dır]" (SP, s.149).

Osmanlı İmparatorluğu'nda "**Batıcı yabancılaşma**" (HA, s.101) özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra başlar Bu süreç için Attilâ İlhan. "**Balıkhane Nazır-ı esbakı Ali Rıza Bey**"in, "**13. Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı**" adlı eserine başvurur ve "**...Kırım muharebesinden sonra ve muharebenin getirdiği yenilik, Avrupalılarla daha yakın temasımız sonucu Türk usulü yaşamış olan halkımızın yiyecek, giyeceklerinde, evlerinin düzeninde büyük değişikliklere**" (HA, s.99) neden olduğunu aktarır

Salih Paşa imparatorluk içinde, bu süreçte kendini göstermeye başlayan "**her türlü Frenk özentisine**" (SP, s.314) karşı olanlardandır. Bu nedenle konakta eski âdetler, bütün bu yeniliklere bir tepkiymişçesine hiç bozulmadan devam eder Örneğin sofra adabı, sofrada kullanılan malzeme ve yemekler devrin geleneğe bağlı konaklarından yansımalar sunar: Selamlık hizmetçileri, "**önce sofra bezini serip orta yerine alçak boylu kandil iskemlelerini [...], sonra da onun üzerine büyük pirinç tepsiyi [koyarak]**" yer sofrası kurar; sofranın çevresinde kuştüyü minderlere bağdaş kurup oturan misafirlere "**peşkirleri, dizlerine rastlayacak bir biçimde**" atarak dağıtırlar (bkz. SP, s.315).

Paşa'nın evindeki sofra adabı, bir genç nesli, gelini Ruhsar'ı ve oğlunun Bi'r-üs-Sebî'deki komutanı Miralay Ferid'i farklı açılardan etkiler Savaş nedeniyle pek çok yer dolaşmış ve üstlendiği yeni görevi gereği İstanbul'un. Mizrahiler'in yalısı gibi kapılarını yeniliklere açmış evlerine girip çıkan Miralay Ferid'e Sultanahmet'teki kendi eski evlerindeki alışkanlıklarını hatırlatır

Narin yapısı gereği "**sofrayı birbiri ardına şenlendiren kuzu dolmalarını, Rumeli böreklerini, gerdan tatlılarını, görenlerin inanmayacağı bir iştahsızlık, ince bir çekingenlikle**" (SP, s.315-316) yiyen Ruhsâr'ı ise huzursuz eder; çünkü o, "**millet[in] konağında yalısında masalara kurulup çatal bıçakla alafranga yemek [yenilirken], onların**

konuklarını yer sofrasına çöktürerek eline, fildişinden yapılmış ve mercan saplı da olsa, eski zaman kaşıklarını vermeleri[nin] yakışık" (SP, s.315) almadığı kanısındadır

Manastırlı Salih Paşa, yalnız gelenekler konusunda değil, hemen her konuda **"alafrangalaşma"**nın karşısındadır. Bu durumda gözü Abdülhamid'i dahi görmez, çünkü **"balı[ğın] baştan kok[tuğuna]"** (SP, s.315) inanır. Mesela ona göre **"Hayriye tüccarının batmasına"** (SP, s.315) saray neden olmuştur. Zira o, **"Tophane Müşiri Fethi Paşa'ya, kefereden hanedana türlü libas vesaire getirtmeye vasıtalık ettiğinden 'Bezirgân Paşa'"** denildiğini, **"Zât-ı Şâhâne[nin] dahi Paris Sefir-i Kebiri Tahsin Paşa, bilahare Satvet Refii Bey vasıtasıyla"** (SP, s.315) aynı yola başvurduğunu bilir Görmeyen gözleriyle görenlerden daha iyi gözlemler yapan Salih Paşa, bir özentinin ifadesi olarak bu tutumun sonuçlarının Osmanlı Devleti'ne yükleyeceği maddi ve manevi yükümlülükleri çoktan fark etmiştir.

Attilâ İlhan, Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan ve 1881'de **"Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de (Siyasi Bilgiler Fakültesi) İlim-i Servet-i Milel hocası (İktisat Profesörü)"** olarak bulunan, Sakızlı Ohannes Paşa'nın **"zamanın ithalat ve ihracat rejimi"**ni nasıl **"makul bir rejim"** olarak onayladığını, **"Batının Deli Gömleği"** adlı eserinde anlatır Ohannes Paşa **"yerli sanayiin, himaye usulleriyle gelişmesine, taraftar [değildir]. Zira, 'her ne kadar, yüksek gümrük resimlerinin devlet hazinesine bir menfaat getirmesi' gerçek ise de 'himaye sistemi'nin serbest ticareti önlemekte"** olduğunu iddia etmektedir

Attilâ İlhan, bu rejimin **"emperyalist ekonomi sistemi"** olduğu ve **"açık kapı politikasıyla 'mülkün' içine sız[dığı]"** kanısındadır. Bu konuda imparatorluk bünyesinde çeşitli makamlarda bulunmuş olan Hüseyin Avni Bey'in eserine başvurur Hüseyin Avni Bey burada 1800-1820 yıllarında İstanbul'da kumaş esnafının 2750, kemahçı esnafının ise 350 tezgâhının olduğuna ve bu tezgâhlarda 5000'den fazla işçi çalıştığına; oysa 1868 yılındaki yerli üretimin ıslahı için hazırlanan bir raporda,

bu tezgâhların adedinin 25'e düştüğüne değinmektedir. Bu duruma ise "**Avrupa sanayiinin dokuma eşyası[nın] bol bol ve ucuza gümrük kapılarından sokulduğundan gelinmiştir. Uygulanan yeni ithalat rejimi sonucu yerli imalathaneler baskı altında kalmaya başlamış ve zamanla yerli imalathaneler kapanıp, yerlerine hazır Avrupa malları satan mağazalar açılmıştır. Bu da pek tabii ki ülke ekonomisinin yabancıların çıkarları doğrultusunda, yabancıların eline geçmesi**" (BDG, s.149-150) demektir.

Salih Paşa'nın, yaşlılığı gerekçe gösterilerek konudan konuya atladığı belirtilirse de o, bu haliyle yazarın çeşitli devlet kademelerinin Batılılaşmasının ortaya çıkışı konusundaki kilit konuma sahip roman kişilerinden biridir.

Miralay Ferid'den öğrenmek istediklerinin başında "**İngiliz Muhipleri Cemiyeti**"ne kimlerin üye olduğu gelir: "**-...Fesuphanallah, Memduh Paşa da mı? Hani Dahiliye Nazır-ı Esbakı? Hadi onu anladık diyelim, peki Mahkeme-i Temyiz Reisi Ali Rüştü Efendi'ye ne oluyor, halim selim bir zat diye bilinirdi. O bu değil ya, ziyadesiyle taaccüp ettiğim 5. Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa'nın bu cemiyete kaydolmuş bulunması keyfiyetidir...**" (SP, s.314).

1919 yılında İstanbul'da kurulan ve tüzüğünün 1. maddesinde "**yönetimi altında milyonlarca İslam nüfusu bulunduran İngiltere Devleti ile Hilafet ve Saltanatı birleştiren Osmanlı Devleti arasında eskiden beri mevcut olan bağlantı ve muhabbetin güçlendirilmesi ve sailinin istihasali amacıyla kurul[duğu]**" (Meydan Larousse, c.6) iddia edilen derneğe yalnız yukarda sıralanan önemli mevkilerdeki devlet adamları değil, "**Osmanlı Padişahı ve yeryüzü Halifesi Vahideddin, Sadrazam Damat Ferid Paşa, Dahiliye Nazırı Ali Kemal**" (H.Sağ, s.275) gibi asıl devletin var oluşundan sorumlu en önemli üç kişi de üyedir. Derneğin başında "**...İngiltere taraftarı olduğumuz için değil, memleketimizin taraftarı olduğumuz için İngiliz taraftarıyız**" (HSağ, s.275) diyen Said Molla adındaki kişi bulunmaktadır

Yeni devletini kurarken "'...**Hangi istiklal vardır ki yabancıların nasihatlarıyla, yabancıların planlarıyla yürüyebilsin?' (6 Mart 1922)**" (HA. s.9). düşüncesiyle hareket eden Mustafa Kemal, Nutuk'ta İngiliz casusu Rahip Frew tarafından örgütlenen bu derneğin kurucularına, derneğin adına bakılıp İngilizleri seven kişiler olduğunun anlaşılmaması gerektiğini; çünkü asıl "**bu cemiyeti teşkil edenler[in] kendi şahıslarını ve menfaati şahsiyelerini seven ve şahıslarıyla menfaatlerinin masuniyeti çaresini Lloyd George hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayanlar**" (Nutuk, c.1. İstanbul, 1973[13], s.6) olduğunu belirtir

Sait Molla'nın İngiliz taraftarlığını savunmasını Attilâ İlhan, "**Hangi Sağ**"da "**İngiltere'nin çıkarlarıyla Türkiye'nin çıkarlarını bu derece özleştirmek ancak bir hainin işi olabilirdi**" (HSağ, s.275) şeklinde yorumlarken; "**Sırtlan Payı**"nda Manastırlı Salih Paşa'yı iki ayrı olayda Osmanlıların yabancılar adına kendi ulusal kimlikleriyle çelişkiye düşmeleri konusunda isyan ettirir. Esat Paşa'nın Kütahya'ya sürülmesi üzerine Miralay Ferid'e, "**Taaccüp ettim, ziyadesiyle taaccüp ettim: Hadi İngilizler Bekirağa bölüğünde ne kadar İttihatçı varsa Malta'ya sürdüler, diyelim, bizimkilere ne oluyor?**" (SP, s.143) diye sorar; Aydın'da Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis'e yapılan suikasta değinirkense öfkelidir: "**—...İzmir'e dönünce Osmanlı Valisi İzzet Bey, derhal kendisini ziyaret ederek arz-ı tessüratta bulunmuş! Binbaşı, söylesene sen, zilletin bu derecesi kaabil-i tahammül bir şey midir?**" (SP, s.314).

Eski bir asker olarak Salih Paşa'yı, Batılılaşmanın bir başka aşaması, "**Alman kumandanlar sorunu**" yakından ilgilendirir. Abdülhamid'in "**Alaman kumandanı Golç Paşa'yı orduyu islah eylesin diye ismen**" çağırdığını vurgulayan Salih Paşa, ona "**Osmanlı ordusunda mumaileyhe Bölük Eminliği bile tevdi**" edilmediği, oysa "**en muktedir paşaları tasfiyeye cür'et eden Enver makûlesi adamlar[ın]**", onu "**müşir**" yaptığı kanısındadır: kumandanın Almanlara teslimini ise bir türlü kavrayamaz (bkz. SP s.81).

Aslında Osmanlı İmparatorluğu için sonun başlangıcı olan bu tutum, kaynağını çok daha eski yıllardan alır Osmanlı devlet adamlarının gönlünde yatan reformlar, her zaman ilkönce "**ordunun ıslahı**" kapsamı içinde düşünülmüştür Bu işe de ilkin III Selim döneminde başlanır, II. Mahmud döneminde sürdürülüp doruklarına II. Abdülhamid'le ulaşılır

Osmanlıların "**ordunun ıslahı**" konusunda Prusya'ya başvurmasının nedeni, 19 yüzyılın sonlarına doğru gittikçe güçlenen teknik ve iktisadi gelişmesinin bir sonucu olarak Prusya'nın Avrupa'nın ilk düzenli ve hareket kabiliyetine sahip ordusunu kurmayı başarması yatar Albay Von Goetze ile başlayan Prusyalı uzmanların gelişi. H. von Moltke, Kaehler ve Colmar von der Goltz ile devam etmiştir. Berlin Kongresi'nden sonra bu ilişkiler artmış ve "**Osmanlı ordusu artık Alman genelkurmayının stratejisine, onun tayin ettiği subaylara ve Alman endüstrisinin silahlarına bağlanıp, gittikçe Alman askeri sistemiyle birleşen bir ordu olmaya başla[mıştır]**" (İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu" İstanbul, Mart 1983, s.73).

Yukarıda Manastırlı Salih Paşa'nın değindiği Golç Paşa'nın, hem Osmanlı askerî, hem de iktisadi tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu konuya Attilâ İlhan, "**Batının Deli Gömleği**"nde yine Lothar Rathmann'a başvurarak açıklık getirir.

Von der Goltz Paşa, Alman Genelkurmayının ve özellikle "**Wilhelm Strasse**"nin kendinden beklentilerini fazlasıyla yerine getirmiştir. Bu beklentiler, dört ayrı konuda gerçekleşir. Von der Goltz: 1) Yalnız yaşlı subaylarla değil, özellikle genç subaylarla sıkı ilişki kurar. 2) II. Abdülhamid'in önemli siyasi ve askerî konulardaki sırlarını kurnazca öğrenip bağlı bulunduğu mercilere ulaştırır. 3) Çok sayıda genç Osmanlı subayını eğitim amacıyla Alman ordusunda görevlendirmeye Babıâli'yi ikna eder. 4) Kaehler ile başlayan Almanya'dan askerî malzeme ithali, Goltz ile doruk noktasına ulaşır; bu konuda Osmanlı Bankası'nın sağlayamadığı kredileri, Deutsche Bank sağlar ve zamanla Alman silah sanayii Osmanlı için vazgeçilmez bir tekel durumunu alır (bkz. BDG, s.278-279).

Miralay Ferid, bir akşam ziyaretine geldiğinde, "**Halı, semaver ve vanilya kokan alçakgönüllü**" (SP, s.121) odasında Salih Paşa'yı gelinine Mehmet Tahir Bey'in çevirdiği Von der Goltz Paşa'nın Plevne kuşatmasıyla ilgili kitabını okuturken bulur Askerî teknik açısından Prusyalılardan yararlanmaktan yana olduğu, "**...Alamanın askerlik ilimine vukufu münakaşa edilemez Binbaşı**" (SP s.141) deyişinden bellidir Onun asıl kızdığı "**İttihatçı Karargâh-ı Umumisi'nin nasıl Almanların oyununa geldiği[dir]. [...] Enver Sarıkamış'ta, Cemal Kanal'da ümmed-i Muhammed'i, birer hayal-i ham uğruna neden sinek gibi kırdırıyorlar? Biri Kafkasya, öbürü Mısır fatihi olmak için mi? Asla ve kat'a! Kafkasya'da Rus, Mısır'da İngiliz kıtaatını tutup oyalayarak Avrupa'da Almanlara nefes aldırmak için**" (SP, s.82).

"**Aynanın İçindekiler**"de Salih Paşa'nın vardığı sonucun bir benzerine, bir tarihçi olarak İlber Ortaylı da varır: "**İktisadi-siyasi olaylar kadar, ordunun ana bölümünde Alman etkisinin egemen olması, Birinci Büyük Savaşta Osmanlı ordularının Almanya yanında ve onun çıkarları uğrunda, Galiçya'dan Bağdat'a, Kafkasya'dan Süveyş'e kadar muhtelif cephelerde telef olmasının nedenidir**" (Ortaylı, s.56).

Almanlara "**nefes aldırma politikası**", aslında Osmanlı-Alman ilişkilerinin bir bölümünü oluşturan genç Osmanlı subaylarının Almanya'ya gönderilmesinin sonucunda ortaya çıkar. Kuramsal olarak olumlu bir iştir ve padişah II. Abdülhamid ön ayak olur Fakat asıl en önemli noktada bir hata yapılır ve gönderilecek subayların seçimi Almanlara yaptırılır: Goltz Paşa, Ekim 1889'da Almanya'ya yazdığı raporda, "**gönderilecek Osmanlı subaylarının haşmetlu İmparator hazretlerine olan sadakate göre mi, yoksa öğrendikleri ile kendisine yardıma hazır ve fikren mutabık olanlar arasından mı seçilmesi gerektiğini**" (Ortaylı, s.51) sorar Gidenler ikinci gruptan seçilir büyük çoğunluğu Alman hayranı olarak geri dönerler

Bu konu için Attilâ İlhan, Rathmann'ın kitabının Türkçe tercümesindeki Ragıp Zaralı'nın önsözüne başvurur: Goltz Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çalışmalarının amacını, "**...bu askerler üzerinde doğrudan doğruya nüfuzumuzu kullanarak Osmanlı ordusunun idaresini, evvelkinden ziyade ve artık elimizden bir daha geri alınmayacak biçimde ele geçireceğiz**" (BDG, s.114) şeklinde özetlemektedir

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının Almanya yanında ve onun çıkarları uğruna dağınık pek çok cephede savaşmasına, ordunun yönetiminin zamanla Alman kadrolara terk edilmesi neden olur: Daha doğrusu pek çok "**Alman askeri uzman [...] artık fiili komutanlar olmuş[tur]**" (Ortaylı, s.86). "**...Enver Paşa kendi isteğiyle Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı'nı Bronsar von Scheldendorf'a bırakır. Genelkurmay Hareket Dairesi Başkanlığı'na ise Bronfeld getiril[ir]. Eski Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenheim ise Suriye Yıldırım Orduları Komutanı yapılacaktı[r]. General von Kress, Gazze'de kolordu komutanı olmuş, Liman von Sanders ise Gelibolu'da görevlendirilmişti[r]. Kısacası 1913'te İstanbul'a gelen askeri islahat heyeti, Birinci Dünya Savaşı'nda bir komuta heyetine dönmüş ve Osmanlı ordusuna el koymuştu[r]**" (BDG. s.114).

Ordu kademelerinde başlayan Alman etkisi, zamanla ülkenin bütün sathına yayılacak, yalnız aydınlar arasında değil, halk tabakasında da kendini gösterip bir tür "**Alman hayranlığı**"na dönüşecektir. Bilindiği gibi ulusal çıkarlar uğruna savaşım vermesi gereken aydınlar belli bir ülkenin iktisadi, siyasi, daha sonra da kültürel etkisi altına girince o ülke eninde sonunda bağımsızlığından feragat etmek durumuna düşecektir.

Ortadoğu'daki yenilgiden sonra Liman von Sanders, Yıldırım Orduları Komutanlığı'nı, Alman komutanlara karşı oluşuyla tanınan genç bir subaya, Osmanlı Türklerini bu badireden "**ülkenin geleceğini Alman etkisine ve Almanya yanında girilen çılgın savaşa karşı çıkarak**" (Ortaylı, s.140) kurtaran Mustafa Kemal Paşa'ya devreder

"**Olayların zincirlenişindeki iç etkenleri şaşırtıcı bir açıklıkla**" (SP s.130) gözlemleyen Salih Paşa. bu görev devrinin sonucu olarak "**Anadolu'da örgütlenecek bir direnişin doğurabileceği olasılıkları**" (SP, s.130) düşünür Mustafa Kemal'in İttihatçılar ve orduyu siyasete karıştırma konusundaki düşünceleri, bu yaşlı Osmanlı paşasında dile gelir: "**...ordu yekpare olarak bir siyasetin müdafii oldu mu ne kadar müessir bir silah ise, bünyesinde siyasi tefrikaya sebebiyet verildi mi, o kadar ehemmiyetli bir amil-i hezimettir**" (SP, s.131). Bağlantıyı ise hem Salih Paşa'yı, hem de kumandanı olarak Mustafa Kemal'i tanıyan Miralay Ferid sağlar: " **[B]una benzer sözleri, Enver Paşa'nın Çanakkale'ye kadar gelip başarının asıl sahibi 19. Fırka komutanının ziyaret etmediği günün akşamı, komutanı Mustafa Kemal Bey'den de dinlemişti[r]**" (SP, s.131).

Bir evlat sahibi olabilmek için üç kez evlenen Salih Paşa'nın üçüncü eşinden olan oğlu İhsan, devrin "**aydınları**"ndandır Doğumuyla Salih Paşa'nın arzusu gerçekleşmiş, artık "**asker ocağına gir[ip], babasının onurlu adını ve şanlı anısını, kışlalar ve savaşlar boyunca sürdürebi[lecek]**" (SP, s.137) bir vâris dünyaya gelmiştir Oysa İhsan "**gerçekle bağlantısı zayıf**", "**kavgadan ve gürültüden**" hoşlanmayan, "**duyarlı**", hatta "**ürkek**" bir çocuktur (bkz. SP, s.137). "**Babasının selamlığı velveleye vererek anlattığı Plevne savaşı öyküleriyle hiç ilgilen[mez]**" (SP, s.137). Daha çok kitaplardan zevk alır ve geç saatlere kadar okuyup "**defter aralarına, kitap kenarlarına 'manzumeler' kara[lar]**" (SP, s.137). Askerî Rüştiye'de başarılı olamayınca özel öğretmenlerden "**Fransızca, hesap, hendese**" dersleri alır Daha sonra ise "**bir tanıdığın 'tavassutuyla' Mercan İdadisi'ne veri[lir]**" (SP, s.137). Bunları, "**saçlarını uzatıp favoriler bırakması, adını İhsan Nejad'a çevirip edebiyat çevreleriyle ilişki**" kurması ve hukuk fakültesine devam etmesi izler Salih Paşa'nın başarılı bir asker olmasını beklediği oğlundan sonunda ortaya, "**çıka çıka bir kalem efendisi**", "**daha da kötüsü elinden eski Serveti Fünun**

dergileri düşmeyen bir şair", kısacası **"bir lafebesi"** çıkmıştır (bkz. SP, s.137-138).

Salih Paşa'nın konağında yatıya kaldığı bir akşam Miralay Ferid'i, Ruhsâr ve Mürüvvet Bacı Bi'r-üs-Sebî'de şehit düşen İhsan'ın çalışma odasına çıkarırlar. Onun devrin edebî topluluklarından Fecr-i Âti grubuna dahil olduğu hem odadaki ciltlenmiş eski Servet-i Fünun dergilerinden, hem de duvardaki bir resimden anlaşılır: **"...narin yüzlü, ince bıyıklı, gözlükleri altın çerçeveli bir münevver. Altında bir ithaf ve bir imza: 'Refik-i azizim İhsan Nejad'a muhabbetle – Şahabeddin Süleyman...'"** (SP s.320).

1912 yılının sonlarına doğru dağılan 20. yüzyılın ilk edebiyat kuşağı Fecr-i Âti topluluğu, yeni bir yüzyılda, çözüm yolları bulunulması gereken bir dönemde ortaya çıkar. **"Dil, batı sanatı, ulusal kültür gibi yani bir edebiyatı kapsamına alan sorunları öğrenmeleri, eski kabuğundan taşmaya başlayan bir toplumun yeni koşulları, yeni gereksinimleri içinde yerlerini belirlemeleri gerek[mektedir]"** (Şükran Kurdakul, "Çağdaş Türk Edebiyatı. Meşrutiyet Dönemi" İstanbul, Aralık 1976, s.73). Oysa onlar hem çok genç ve deneyimsizdirler, hem de 1911'de biraraya gelen Milli Edebiyatçılar, karşılarına daha güçlü tezlerle çıkarlar Nitekim iki topluluk arasındaki polemiğe dönüşecek olan eleştiriler sonucunda Selanik'te çıkmakta olan **"Genç Kalemler"**, bazı Fecr-i Âticileri kendi tarafına çeker. Sonuna kadar **"cemiyete ve hayata arkalarını dön[üp]"**, **"ferdiyetçi"** çizgiden (Kenan Akyüz, "Modern Türk Edebiyatının Anaçizgileri (1860-1923)" 1.cilt, Ankara 1979[3] s.146) ayrılmayan topluluk üyelerinden biri de Şehabeddin Süleyman'dır.

"Sırtlan Payı"nda Şehabeddin Süleyman'ın **"Refik-i azizi"** olduğu belirtilen İhsan Nejad'ınsa **"...musikî ile gasyolmaktan, hôd-be-hôd manzumeler karalayıp Cadde-i Kebir'deki rüfekasına inşad etmekten gayri elinden iş gel[mez]"** (SP, s.138) ve savaş patlayınca **"ancak onun gibi tutkusal ve düşçü olanların yapabileceği bir atılımla"** (SP s.138) askere gönüllü yazılır

"**İcabât-ı askeriyeye intibakı**", babasına "**gayr-i mümkün**" gözüken İhsan, cephede "**dalgalı, Balkan sarışını saçları alnına düşer[ek]; çerçevesiz, mercekleri ince altın saplarla kulaklarına tutturulmuş, zarif gözlükleri[yle] her sabah, siperlerde kan gövdeyi götürse de sinekkaydı tıraşını ola[cak], fakat [...] savaş gerçeğinin kesinlikle farkında olma[yıp]**" (SP, s.134) "**...her ölen neferle öl [üp], her vurulan neferin yediği mermi[yi]**" (SP, s.138) kendi vücudunda hissedecektir İhsan Nejad'ın karakter özellikleri göz önünde bulunduruldugunda, nasıl Şehabeddin Süleyman sonuna kadar Fecr-i Âti düşüncesine bağlı kaldıysa, şehit düşmese o da bağlı kalacağa benzemektedir

1950'lerden beri süregelen yazın hayatında Attilâ llhan, çeşitli vesilelerle günümüz aydınının ve sanatçısının özelliklerinin temelinin daha Tanzimat ile atıldığını ileri sürer Yalnız burada "**Tanzimat**" kesin bir başlangıç tarihinden çok, çarpık Batılılaşmanın ilk aşaması olarak yorumlanır.

1954 Ekiminde Kaynak dergisine yazdığı bir yazıda II. Yenilere değinerek, ortaya çıkmış sanatçı tipini şöyle yorumlar: "**Sorumsuz bir tiptir bu. Sanatı, amacı kendisi olan soyut bir çaba, bir oyun sayar. Memleket gerçeklerinin, fikir sorunlarının farkında değildir**" (GS, s.74). Nitekim İhsan Nejad'ın, komutanı Miralay Ferid'e İstanbul'un aydın çevrelerinden sunduğu kesitlerden bu durum rahatlıkla gözlemlenir. Kadınlı-erkekli toplantılarda edebiyat tartışmaları yaparlar Hepsi fazlasıyla soyut düşünmektedir, bu nedenle Reşat Enis gibi realist-naturalist bir yazar, eserlerinden parçalar okumaya başlayınca hoşnutsuzluklarını belli etmekten kaçınmazlar

Attilâ İlhan'ın günümüz aydını ve sanatçısının tarihî temelleri ile düşünsel etkinlikleri konusundaki düşünceleri Rauf Mutluay'ınkilerle örtüşür. Rauf Mutluay, kesin bir başlangıç olarak Fecr-i Âti'yi alır. Asıl Batılılaşmanın ve toplum gerçeklerinden kopuşun ilk aşaması olan Edebiyat-ı Cedide'nin bir devamıdır Fecr-i Âti. Bu dönem yalnız konu olarak değil, zaman dilimi olarak da Attilâ İlhan'ın roman dokusuna uygun düşmektedir Rauf Mutluay, "**Fecr-i Âti topluluğu[nun], II. Meşrutiyet'ten bu-**

güne edebiyatçılarımızın süregelen yanılgılarının ilk örneği olarak anlamlı olduğunu" ve **"toplumumuzda büyük kentlerin kültür çevrelerinde başlayan özenti kümeleşmeleriin, bir ulusun sanat verimi olduğu kanısını ilk onun verdiği[ni]"** (Rauf Mutluay, "Çağdaş Türk Edebiyatı, 1908-1972" İstanbul, Mayıs 1973, s.55) ileri sürer.

Attilâ İlhan, ince bir ustalıkla Osmanlı'nın çıkarlarının gözetilmesine inanan, devrin ekonomik, siyasi ve askerî olaylarıyla dirsek temasını kaybetmemiş, aynı zamanda bu olaylara doğru yorumu getiren eylemci bir eski askere vâris olarak, parça parça elden çıkmakta, iktisaden yarı sömürge durumuna düşmüş yurdun iktisadi ve siyasi yeni düzenlemelere ihtiyacı olduğunu fark edip aydın olarak çareler arayacak bir evlat yerine, **"yurdun sanata ve bilime"** ihtiyacı olduğunu, **"sanat ve edebiyat'ın [...] duyguların eğitimine yardım ederek milletin gelişmesini sağla[yacağını]"** (Meydan Larousse, c.4) iddia eden bir edebiyat topluluğunun üyesi olan bir evladı uygun görür. Daha önce değindiğim Osmanlı tüccar ailelerinde de gözlemlediğimiz, ikinci neslin tarihî gelişim çizgisinden ayrılıp ulusallaşma yerine, Batıcı olma özellikleri göstermesi, Manastırlı Salih Paşa'nın ailesinde de söz konusudur. Bu durumu yazar, her ne kadar diğer örneklerde olduğu gibi alenen ifade etmese de İhsan Nejad'ın bağlı olduğu Fecr-i Âti topluluğu bu konudaki ipucunu oluşturmaktadır

1.2. BAYRAKTAR PAŞAZADE HALÛK BEY VE AİLESİ

"**Aynanın İçindekiler**" dizisinde Miralay Ferid Bey'in kız kardeşi Hayrunisa'nın Halûk Bey'le evlenmesiyle yerini alan Bayraktar ailesi, Osmanlı burjuvazisinin sivil bürokrat kesimindendir Ailenin ele alınışıyla diğer ailelerde de olduğu gibi, II. Mahmud dönemi II. Abdülhamid dönemine, II. Abdülhamid dönemi de Cumhuriyet dönemine yine nesiller arası farklılaşma yoluyla bağlanır.

Damat Ferit Paşa kabinesinin mabeyn kâtiplerinden olan Halûk Bey'in babası Ferik Bayraktar Paşa, Sultan Mahmud dönemi askerlerindendir Yalıdaki yağlıboya portresinde "**şatafatlı üniforması içinde**" (SP, s.325) "**Sultan Mahmud bıyıkları ve ateş saçan gözleriyle**" (SP s.114) "**basbayağı yiğit ve sert**" (SP, s.325) görünür.

Devlet memurluğunu seçen oğlu Halûk Bey ise "**Avrupa görmüş âli tahsilli bir paşazade[dir]**" (SP, s.83). "**[G]özleri sıkma gözlüklerinin gerisinde, son derece uysal; hareketleri, fesinin püskülünü bile kımıldatmayacak derecede yumuşak**" (SP s.113, 323), sürekli siyahlar giyen "**kayzer bıyıklı**" bir saray adamıdır Babasının haşmetinin yanında onun o "**uysal, her fırsatta özür dilemeye hazır**" (SP, s.114) görüntüsü "**varlığını [...] saydamlaş[tırır]**" (SP s.114). "**Yumuşak hareketlerini birbirine ekleyerek, harem'den selamlık'a selamlık'tan bahçeye bir hayal gibi süzül[mesiyle]**" (SP, s.113) de çöküntüyü yaşayan ülkeye koşut görüntüsü tamamlanır.

Bayraktar Paşa, Vaniköy'de özene bezene hiçbir masraftan kaçınmaksızın "**yaldızlı debdebesi**"yle (SP, s.113) "**iyice bağdaştırılmış [...] zenginliği ve rahatlık bileşimi[yle]**" (SP, s.113) çarpıcı bir yalı inşa ettirmiştir. "**Direkliyalı**" adıyla anılacak olan bu yalıda "**ışık çağlayanları boşaltan kristal Bohemya avizelerinin parıltılı çılgınlığı, Ceneviz kadifesi perdelerin eflatun ağırlığıyla dengele[nir]**" (SP, s.113). Selamlıkta ince oymalı ceviz kapılar. başka yerlerde pek rastlanmayacak güzellikte "**renkli camdan iç pencereler**" (SP, s.113) vardır. Tavanları ise devrin padişah saraylarında olduğu gibi "**yaldız çerçeveli Ayvazovskiy resimleri**" (SP, s.113) süslemektedir. Yalı öylesine görkemli döşenmiştir ki "**sedef kakmalı koltuklar, minyatür işlemeli antika saatler, handiyse yarım duvarı yemiş Carrara mermerinden dev şömineler [...] bir saray dekoru**" (SP, s.113) sunar. "**Her salonu, her odayı, sofaları, koridorları, hatta merdivenleri [...] gizli bahçeler, anlatılmaz doğu cennetleriyle yüklü İsfahan, Hereke ve Sivas halıları**" (SP s.113) kaplamaktadır.

Batının Ceneviz, Bohemya, Carrara; Doğunun İsfahan, Hereke, Sivas gibi çarpıcı çağrışımlar sunan şehir adları, yalının iç düzenlemesindeki o çok yönlülüğün, Doğu-Batı sentezinin bir ifadesidir.

Yalıda süregelen Osmanlı usulüne uygun kahve adabı dahi yapının görünümüyle örtüşen bir bütünlük içindedir: Alçak sehpanın üzerindeki gümüş tepside "**sakız macunu**", "**simli kahve fincanları, gümüş kaşıklar, kirlilerin içine konacağı gümüş zarflı içi su dolu bardak**" (SP, s.323).

Günün birinde Bayraktarlar'ın kızı Suat'ın hayatının vazgeçilmez bir unsuru halini alcak olan kahve alışkanlığı, bütün bu zengin dekorlardan arınıp yerini, meditatif özellikle yüklü tek bir kahve fincanına bırakacak, böylece Suat'ın kaçışlarına ortam hazırlayarak onun iç dünyasının aydınlanmasına yardım edecek o manevi boyuta ulaşacaktır.

Bahçesinde birbirine girmiş akasya, manolya salkımsöğüt ve ıhlamur ağaçları, ulu çınarları, çamları, atkestaneleri, sarmaşık güllerinin sardığı kameriyeleri, içinde kırmızı balıklar olan fıskıyeli havuzu, kayıkhanesi, arabası, bahçıvanı, yarı halayık, yarı ahretlik kızları, "**cerbezeli, dilli, yol yordam bilir**" emektar Gülfem Kalfası ve o "**gururlu dalgınlığı**"yla Direkliyalı, "**tumturaklı [bir] Osmanlı rüyası**" gibidir (bkz. SP, s.117,432; BU, s.49).

Halûk Bey, Sultanahmet'te "**dörtgözlü**" (SP, s.115) bir evde dünyaya gelen, anne ve babasını ufakken kaybedip ağabeyi Ferit ile birlikte "**Saraylı Hala**" tarafından yetiştirilen Kolağası Rüstem Bey'in kızı Hayrunisa ile evlenir. Hayrunisa, genç kızken "**Saraylı Hala**"dan "**usul erkân**" öğrenmişse de Halûk Bey'le olan evliliğindeki ve Direkliyalı gibi bir konağı usulüyle çekip çevirmesindeki başarısını, ağabeyinin düşüncesine göre yetenekli oluşuna borçludur.

Halûk Bey genç karısını içten sevip benimsemiştir Bu da ona "**aşağıdan yukarıya**" hayran hayran bakmasından, "**içeriye girdiğini görür görmez, yüzünün toz pembe bir ışıkla aydınlanması[ndan]**" (SP s.117) anlaşılmaktadır.

Direkliyalı hemen hiçbir değişikliğe uğramaksızın babadan

oğula geçmiştir; özellikle Halûk Bey'in saraya gitmediği günler çalıştığı odadaki "**kişiliğini ekleyip kütüphaneyi geliştirdiği kitapları**" ve "**duvarın birini kaplayan renkli Memalik-i Şâhâne haritası**" hariç, her şey babasından kalmıştır: Saat başlarında ve buçuklarda "**Kâtibim**" şarkısını mırıldanan minyatürlü saat, kahverengi-yeşil büyük çini soba, ipekli kadifeden Fransız koltukları ve tavana yakın bir yerde tünemiş, kondu konacak geniş açık kanatları, gözlerinin ve gagasının yırtıcı görünüşüyle ustaca doldurulmuş o enikonu canlı irkiltici kartal (bkz. SP, s.114; BU, s.259).

Attilâ İlhan düşünsel yazılarında, Osmanlı'nın bir feodal/ümmet toplumu olduğunu ileri sürer Onun bu bakış açısı çerçevesinde değerlendirilecek olursa "**Aynanın İçindekiler**" dizisinde söz konusu özellikleri taşıyan bir toplumun bireyi olarak Halûk Bey, imparatorluk fikrine ve bu devlet anlayışının vazgeçilmez unsuru olarak Müslümanlığa bağlı oluşuyla ele alınır Müslümanlığın "**on şekli**" (BU, s.262) olmadığına inanan Halûk Bey, "**Arabi, Farisi bilir, fıkıh okumuş, ünlü Kur'an tefsirlerinin hepsine âşına[dır]**" (BU, s.260). En önemlisinin "**Allaha iman etmek, onu sevmek**" (BU, s.262) olduğuna inanır. Bu sevgi sözde kalmayıp, "**ef'al**"de de görülmelidir; buysa ancak "**farz ve sünneti**" yerine getirmekle gerçekleşir (bkz. BU, s.262).

Direkliyalı'da Müslümanlığın dışavurum simgesi olarak Ramazan, "**Osmanlı geleneğine uygun olarak**" (BU, s.260) kutlanır: "**Gündüzleri oruç, namaz ve dua, akşamları İstanbul'un uzak minareleri kandillerle donanınca iftar yemeği**" (BU, s.262).

Miralay Ferid'in eniştesini ve kız kardeşini ziyarete geldiği bir akşam, bir Türk konağını Ramazanda görmek isteyen Müttefik Karargâhından "**iki güzide zabit**" (SP, s.114) yanlarında Avrupai eğitim görmüş iki Osmanlı hanımla iftara gelir. Miralay Ferid, o gece Osmanlı geleneğine bağlı bu atmosfere ters düşen hanımlar ve yabancı subaylar arasında olaylara mesafe kazanmış bir kişi olarak, kendini yabancı ve mutsuz hisseder.

Bu çelişkili ortamdan mutsuz olan yalnız Miralay değildir;

daveti şenlendiren Kemençeci Rûhi Bey ve saz heyeti ile Hayalî Üsküdarlı Muharrem'in takımı da hoşnutsuzluklarını kendi usullerince dile getirirler: **"Kemençeci Ruhî Bey'in sazı, tambûr, kânûn, ud, kemençe, keman ve darbukadan oluşan zengin bir sazdır"** (SP s.120) ve **"[g]ayr-i Müslim kısmına dinî musikî çalmanın günah olduğunu ileri sürerek lâ-dinî parçalarla işe girişmiş, Numan Ağa'nın Şevkefza saz semaisini salonun kalaylı boşluğunda müslüman ve Türk yüzyılların derinliklerinden gelen seslerle, dokumaya başlamıştı[r]"** (SP s.120-121). Osmanlı'nın kurtuluşunu düvel-i muazzamadan birisinin **"mandat"**sını kabullenmek fikrine bağlayan bu topluluğun fikirleri, **"bu ağır dokunaklı ve etkili örülüşün ilmikleri arasında sıkışıp incel[mekte], ufak ufak koparak toz olup dağıl[maktadır]"** (SP s.121).

Hayal perdesinde ise Üsküdarlı Muharrem, **"Tahmis"** oyununu sergiler. Özellikle oyunun dibekte kahve sahnesindeki **"anlamlı sözler"** ve **"gizli edepsizlikler"** (SP, s.123) ortamın çelişkisinin vurgulanışının bir ifadesidir.

Cumhuriyetin ilanıyla Halûk Bey, çevresindeki gelişmeleri izleyemez duruma gelir. **"Bir yerden sonra herşeyin çivisi çıkmış: neyin, neden böyle olduğunu, anlayabilme"** (BU, s.50) yeteneğini yitirmiştir. **"Duyu organlarıyla aldığı izlenimler"** ise eskiden aldıklarına uymaz olmuş, **"kavramlar bütün bildik yüzlerini kaybetmiştir"** (BU, s.50).

İki devlet sistemi arasındaki o büyük uçurum Halûk Bey'i etkilemiş, onu çevresine yabancılaştırmakla kalmayıp gerçekle gerçek olmayanın arasındaki sınırları zorlar duruma getirmiştir. **"Hüzünlü ve sürekli sessizliğini"** ancak **"katiyyen anlamıyorum. [...] Bütün bu olanlar, benim için gayr-i kabil-i izah şeyler, idrakımı aşıyor hakikaten!"** (BU, s.50) benzeri ifadelerle bozmaktadır. Daha hanedanın ortadan kalkması gerçeğini tam kavrayamamışken **"Halifeliğin lağvı"** gibi bir konuyu ise hepten kabullenemez. Oysa Miralay Ferid, eniştesine her şeyin özellikle de dinî konuların değiştiğini ve değişmesi gerektiğini tarihten destek alarak, çok gerçekçi bir yaklaşımla açıklar:

"Seferberlik'te Arabı çorabı İngiliz'e karşı kaldırayım diye Cihad'ı Mukaddes açan kimdi, Halife'n değil mi senin? Kabul, fikir Enver'indi; teşebbüs tam ona göre, şatafatı bol, dipsiz kile boş ambar bir teşebbüstü ama, âlâ-yı vâlâyla yeşil sancağı çıkardık mı, çıkarmadık mı? Netice? Dünyaya kepaze olduk yahu: ne Halife'ye kulak asan çıktı, ne Cihad-ı Mukaddese! Gazze Cephesinde gözlerimle gördüm, Lawrance'ın dağıttığı altınlar, Arap şeyhlerine Halife'den daha câzip geliyordu: bize karşı onunla birlik oldular" (BU, s.51).

Halûk Bey, İmparatorluğun yıkılmasıyla meydana gelen büyük değişiklikleri yalnız o hummalı geçiş döneminde değil, 1930'lardan sonra da kavrayamayacaktır Henüz on yaşlarındaki kızı Suat'a "**Memalik-i Mahrusa-ı Şâhâne haritası**" üzerinde zamanla elden çıkan ülke topraklarını gösterir. Onu en çok üzen bu toprakların elli yıl öncesine kadar hâlâ ülkenin bir parçası olduğudur; tabii en çok da Arabistan'ın, özellikle "**Mekke-i Mükerreme**"nin; çünkü Mekke'nin Osmanlı'dan alınması demek, başın vücuttan ayrılması demektir. Artık uluslarüstü statüye sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerliğini kaybettiğinin ve bu mozaiği oluşturan bütün ulusların teker teker ulusal devletlerini kurma yolunda olduğunun, bundan böyle dinin bağlayıcı rolünün önemini yitirdiğinin farkında değildir

Yavuz Sultan Selim Han'dan bu yana Osmanlı'nın "**Allahın izni ve inayetiyle İslamın kılıcı**" olduğu. "**onun adına zuhur ve huruc**" edildiği ve halifesiz kalmanın, "**Mekke-i Mükerreme**"yi kaybetmenin "**reva-yı halk**" olmadığı düşüncesine hâlâ sadıktır (bkz. BU, s.260). Haritada Şam, Halep. Kudüs. Bağdat. Beyrut, Şama gibi şehirleri Suat'a göstererek bütün bu toprakların zamanında Osmanlı'nın olduğunu, günü geldiğinde, "**Kabristanlarında şühedamız yattı[ğı], camilerinde Türk minareleri [olduğu] için [...] yeniden fethine İslamın gayr-i kaabil-i taksim mülkünü[n] ihya e[dilmesi]**" gerektiğine inandığını ve bunu kutsal bir görev, hatta bir "**zaruret-i ilahi, bir cihad...**" (BU, s.260) olarak kabul ettiğini anlatır Bütün bunlara Mustafa Kemal'in neden olduğu düşüncesindedir

Yaşının verdiği hoşgörü ile hemen her şeyi ve herkesi bir "**soluktta bağışlayabilir**"ken, "**Osmanlı soyunu ülkeden silip çıkardığı**" ve "**şeriatı, bir yerde Müslümanlığın ana iskeletini kaldırıp attığı için**" (BU, s.260) onu bir türlü bağışlayamaz; çünkü Halûk Bey İslam birliğine ve Padişah'ın "**bu mülkün sahib-i hakikisi**" (BU, s.260) olduğuna inanmaktadır Bu inancı onu bütün Kurtuluş Savaşı boyunca bırakmaz; ancak "**Anadolu hareketini toplu bir intihar sayanların çoğu gibi, yurt dışına çıkarılma**" (BU, s.49) tehlikesiyle karşılaşınca Padişah'a ve İstanbul Hükümeti'ne bağlı kalmakta ısrar etmenin bundan böyle büyük bir yanlış olacağına inanır Sarayla ilişkisi olanlar yurt dışına çıkarılırken ona bir zamanlar Bekirağa Bölüğü'ne düşmemesi için çaba harcadığı kayınbiraderi Miralay Ferid yardım eder

Attilâ İlhan, Halûk Bey figürüyle İmparatorluğun son dönem saray adamlarının düştüğü hataları yansıtmak ister Nitekim saray çevresi, ülkenin bunalımlı bir ortama düşme nedenleri, bu durumdan ülke ve insanlarının zarar görmeksizin nasıl kurtarılabileceği gibi soruları yanıtlamak, bu konuda önlemler almak yerine mevkii sorunlarıyla ilgilenmeyi yeğlemektedir.

Örneğin ülke İtilaf Devletlerinin istilası altındayken "**Ali Fuad bey, Sadrazam Paşa'ya 'Zât-ı Şâhâne'nin bir çok yaveri, ancak tek bir Yâver-i ekrem'i olabileceğini, bu sıfatı halen İzzet Paşa taşıdığına göre, Süleyman Şefik Paşa'nın Yâver-i ekrem nasbedilmesinin imkânsız olduğunu arz ve izah eder**" (SP s.323). Damat Ferid Paşa ise durumu farklı anlayıp Harbiye Nâzırı'na müjdeyi verir; o da "**bir emr-i vaki**" yapıp "**Yâver-i ekrem nasbolduğunu ordu kumandanlarına tamîmen bildirince, vaziyet ciddiyet kesbeder**" (SP s.324). Bu arada Nâzır Paşa, Yâver-i ekrem kalmada ısrar edince saray adamları Cuma Selamlığında sancağı kimin tutacağı konusunda telaşa düşerler

Padişah dolayısıyla da mabeyn şiddetli İttihatçı düşmanıdır. Yenilginin bütün suçu, Ermenilerin kırımı, savaş sırasındaki "**iaşe**" yolsuzlukları, İzmir'de Yunanlılara silah atılması, "**o mıntıkadaki aktedilen muhtelif kongreler**" (SP s.115), Almanla-

rın ülkedeki ayrıcalıklı durumu İttihatçılara yüklenir. Bu arada Mustafa Kemal'in İttihatçılara husumetini Hünkâr dahi kabul etmese de Halûk Bey, "**Paşa'nın faaliyeti [...] İttihat tahriklerini tensip, hatta teşvik eyler bir mahiyette**" (SP, s.116) olduğu inancındadır. Aslında bunlar "**Hürriyet ve İtilaf**" gazetesinin fikirleridir. Gazete ise 21 Kasım 1911'den sonra "**İttihat ve Terakki Cemiyeti**"ne muhalefet etmek amacıyla kurulmuş, İngiliz hükümetinden yardım gören, kurucuları arasında Damat Ferid Paşa'nın da olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yayın organıdır. "**Müdafaa-i Hukuk**" hareketine karşı, Kürdistan Teali Cemiyeti ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi derneklerle işbirliği içindedir.

Bir Kuva-yı Milliyeci olarak Miralay Ferid, eniştesi Halûk Bey ve diğer saray adamlarının "**İngilizlerin her buyruğuna baş eğeceklerini elle tutulur bir olasılık olarak gör[ür]**" (SP, s.116). İmparatorluğu kurtarmak amacıyla Enver Paşa'nın Almanların her dediğine boyun eğmesi gibi, Damat Ferit Paşa da İngilizlerin "**tasavvurlarını gerçekleştirmek için elinden geleni ardına koymayacaktır**" (SP, s.116). Nitekim Halûk Bey de Hünkâr ve saray erbabı gibi "**mülkün tamamiyetini ancak ve ancak bir İngiliz mandasının muhafaza edebileceğine inanı[r]**" (SP, s.324). Padişah "**İngiltere Devlet-i Fehimanesine tamamiyetini temin maksadıyla, Osmanlı mülkünü onbeş sene müddetle müstemleke**" (SP, s.324) verme teklifinde bulunmakta gecikmez. Ayrıyeten "**İngiliz Yüksek Komiserliği**" memurlarından Hohler'den, İttihatçılarla millicilerin tevkif edilerek Dersaadet'ten çıkarılmalarını "**bizzat ve şifahen**" (SP, s.325) talep eder; yegâne ümidi ise Allah ve İngiltere'dir. Bu arada Mustafa Kemal'in (bkz. SP s.325-326) düşüncesiyle hareket edilerek müttefik ve özellikle de İngiliz işgal karargâhı 9. Ordu Müfettişliğinden Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasında ısrar ederler ve ısrarlarında da başarılı olurlar.

Bir zamanlar Hünkâr daha veliahtken Almanya'ya yaptığı gezide yaver sıfatıyla yanına Mustafa Kemal'i de almıştır. Aynı geziye "**maiyet kâtibi**" olarak katılan Halûk Bey, onun "**Veli-**

ahttan 5. orduya kumandan olmasını; kendisini erkânıharbisine almasını teklif edi[şini] 'taaccüp'"le karşılar ve bu genç subayı fazlasıyla "**cür'etkâr**" (SP, s. 115) bulur. Oysa o, daha o zamandan ülkenin geleceğinde bir rol almayı planlamış ve "**[y]olunda yürüyen bir yolcunun, yalnız ufku görmesi kâfi değildir. Muhakkak ufkun ötesini de görmesi ve bilmesi lazımdır –Mustafa Kemal, 1930**" (HA, s.27) düşüncesiyle hareket etmiştir Yeni Sadrazam Damat Ferid Paşa kabinesinin "**Zât-ı Şâhâneye**" başkaldıran paşaların hadlerini bildirmek amacıyla Mustafa Kemal ve "**hempaları**"nın (bkz. BU, s.48) idama mahkûm edilmesi konusundaki kararı bile onu yolundan çevirememiştir.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının sonunda Hünkâr ve Halife'ye başkaldırmasını bir türlü kabullenemeyen Halûk Bey, "**çevresindeki gerçekler huzurunu**" bozduğundan "**kafasına ve zevklerine uygun başka gerçeklere**" (BU, s.260), örneğin tarihe yönelir. Bütün gücünü, İmparatorluğun o "**dağdağalı ve debdebeli tarihi**"ni yeniden yaşayarak kaleme aldığı Osmanlı soyuyla ilgili eserine harcar. Bu konuda Hammer Tarihi, Tarih-i Devlet, Vekâyinâme, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Âşıkpaşa Tarihi gibi kaynaklara başvurur.

Son yılların saray hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi toplayabilmek amacıyla da II. Abdülhamid'in Paris'te yaşayan kızı Ayşe Sultan'la mektuplaşır Uzun ve zahmetli rahatsızlığının son aylarında artık yürüyemeyecek kadar zayıf düştüğünden, pencerelerden birinin önüne oturup ya "**dizinde açık unutulmuş el yazması bir divan**" uyuya kalacak, ya da "**uslu bir yağmur gibi pısır pısır Kur'an**" (BU, s.267) okuyacaktır

"**Aynanın İçindekiler**"de Osmanlı İmparatorluğu'nun değişmeyen feodal/ümmet toplumu özellikleri, bir ömür boyu, ülkesinin geçirdiği değişiklikleri kavrayamayan ve ayak uyduramayan, Hünkâr ile Halife'ye ülkesinin başka ülkelerin mandası altına girmesi pahasına son ânına kadar bağlı kalan bürokrat Bayraktarzade Halûk Bey'le yansıtılır

1.3. SERFİCELİ 'ALAMAN' ZİYA BEY VE AİLESİ

"**Aynanın İçindekiler**" dizisinde Osmanlı burjuvazisinin bürokrat ailelerinin son örneğini Alaman Ziya Bey ve ailesi oluşturur Ziya Bey, Serficeli bir ailenin oğludur; babası "**93 Harbi**"nde şehit düşmüştür "**Annesinden kalan arazi**" de geçimlerine yetmeyeceğinden "**istikbal arayan hemen her Rumeli taşralısı gibi**", o da İmparatorluğun Avrupa topraklarındaki metropolü Selanik'e gelir "**Eli ayağı buz kesmiş, parmak uçlarına hohlaya hohlaya, geceleri Arabalar Kahyası'nın yanında çalışıp**" gündüzleri okula gider ve burada "**Selânik İdadisi**"ni bitirmeye çalışır (bkz. DSE, s.178).

Ziya Bey'in Selanik'teki öğrencilik yılları, anakara Avrupa'nın diğer güçleri gibi uzak denizlere açılma imkânı olmayan Avusturya'nın İtalya'daki eyaletlerini kaybetmesi ve Macaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine kendisi için hayati önem taşıyan Balkanlar'a Rusya'dan önce atlamak istediği ve bu amaçla da "**bölgeyi demiryolu döşeyerek Viyana'ya bağlamayı**" (DSE, s.178) öngördüğü, yani "**Doğuya Açılış/Drang nach Osten**" politikasına başladığı yıllara rastlar.

Bu arada Avusturyalı spekülatör Baron von Hirsch saraydan hattın imtiyazını koparır. Bu imtiyaz, kilometre güvencesi, ödeme kolaylığı gibi en elverişli koşulları içerir. Serficeli Ziya ise bir yolunu bulup Baron von Hirsch'in "**Rumeli Demiryolları Kampanyasına**" girer Kanı Almanlara "**adeta fıtraten**" (DSE, s.178) kaynayan ve görevini benimseyip ciddiye alması ile dikkati çeken Ziya Bey, Baron von Hirsch'in hizmetine verilir; bundan sonra hayatında yepyeni bir dönem başlar Demiryolu işletmeciliği ve muhasebesi öğrenmesi amacıyla önce Viyana'ya, ardından Berlin'e bursa gönderilen "**müsait**" (DSE, s.179) elemanlar arasına seçilir.

Avrupa yaşantısının etkileri kendini ilk etapta kültürel konularda gösterir: "**Viyana'da Avrupa 'adab-ı muâşeretini', vals 'oynamayı', Viyana kahvesi içmeyi; Berlin'deyse, Viyana Almancasıyla Berlin Almancası arasındaki farkı ve**

neden dolayı Almanya'nın XX. yüzyıla damgasını basacak ülke olduğunu!" (DSE, s.179) öğrenir.

Ziya Bey, Almanya'ya gittiği dönemde Almanlar önemli bir başarının sarhoşluğunu hâlâ yaşamaktadırlar: Bismark'ın akılcı politikası sonucunda Alman Birliği'nin gerçekleşmesine neden olan 1871 Fransız-Alman Savaşı ve Frankfurt am Main Antlaşması. Ziya Bey bu başarının sonucu olarak Batı Avrupa'da diğer iki süper gücün, İngiltere ve Fransa'nın yanında beliren o **"genç, atılgan ve korkutucu"** (DSE, s.179) güçle, yani Almanya ile karşılaşır

Kolonisiz aç bir ülke olan Almanya, son yüzyıl içindeki sanayileşmede gösterdiği atılımlar nedeniyle **"yeryüzünün sömürgelerinden [...] pay iste[mektedir]"** (DSE, s.179). 19. yüzyılda 16. yüzyılın **"plantasyon-koloniyalizmi"**, yerini yeni bir sisteme, **"neo-koloniyalizm"**'e bırakır **"Kolonyalist anavatanın sanayi gereksinimini karşılamak üzere bazı altyapısal tesisler [yol ve liman gibi] kuran yeni bir sömürgecilik"** (Ortaylı, s.48) anlayışı olan bu sistemin en önemli temsilciliğini Almanya yapmaktadır. Bu farklı yöntemle elde edilmek istenilen ülkeler, henüz ulusal devletlerini kuramamış, endüstrileşmemiş zengin tabii kaynaklara sahip Çin, İran, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi geleneksel imparatorluklardır. **"[Y]önetici ve aydın çevrelerde İngiltere, Fransa ve** [geleneksel imparatorluk görünümünü aşma yolundaki] **Rusya'ya karşı bir bezginlik ve nefret"** (Ortaylı, s.16) olduğundan Avrupa'nın güçler dengesinde Almanya'ya bir anlamda kendi isteğiyle Osmanlı İmparatorluğu düşer.

İmparatorluk içinde Almanya'ya duyulan güveni, **"Aynanın İçindekiler"** dizisinde çarpıcı bir örnek olarak ele alınan **"Alaman"** Ziya Bey dile getirir: **"...[K]oca Reşit Paşa merhum, Devlet-i Aliyye'nin kaderini, İngiltere devlet-i fehimesinin avuçlarına terk eylemiştir; halbuki devletin bekâsı, muhkem bir Almanya ittifakıyla teminat altına alınabilir, gerek İngiltere'ye gerekse Rusya'ya karşı"** (DSE, s.183). Diğer yandan ülke içi ve dışı ulaşımın, yalnız demiryolları ve kanallar yoluyla yapılabilen Alman İmparatorluğu'nda, özellikle dev-

let eliyle yürütülen demiryolu işletmeciliği. 1840'lardan sonra teknik gelişme ve üretim artışı nedeniyle dünya ulaşım dengesinde Almanya'ya farklı bir konum kazandırır

Ziya Bey. gibi, "**oldum olası tekniğe ve makinalara meraklı**" (DSE, s.179) birisinin Osmanlı İmparatorluğu gibi, iktisaden ve teknik olarak henüz imalathane safhasında bulunan bir ülkeden Almanya gibi, sanayileşme atılımları içindeki bir ülkeye gidişi. insanın "**aklını başından**" (DSE, s.179) alacak bir değişikliktir Ziya Bey, daha sonraki Selanik yıllarında bu konuda nasıl etkilendiğini. "**muazzam sanayi-i harbiye fabrikaları, devâsâ tersâneler ki inşa ettikleri her sefine ancak esâtirî mahlûklarla kaabil-i mukayesedir, ayrıyeten demir ve çelik istihsalatında, muhayyer-ül-ukûl bir inkişâf!**" (DSE, s.179) şeklinde ifade edecektir

Diğer süper güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan "**esirgediği**" yakınlığı Almanya'nın "**cömertçe göstermesi**" Ziya Bey'i kuşkulandıracağına mutlu kılar Yalnız Kayser ve kısaca "**Wilhelmstrasse**" diye anılan Alman Dışişleri Bakanlığı değil, Almanya'da hemen herkes "**Osmanlı mülkü[nün] yekpare muhafaza edilme[si]**" (DSE, s.180) gerektiği kanısındadır. Bu bütünlüğün sağlanması amacıyla da II. Abdülhamid'in salt hükümranlığını "**pekiştirmek**" (DSE, s.180) için ellerinden geleni esirgemezler Bu durumdan Ziya Bey kıvanç duyar.

Oysa uluslararası güçler dengesi açısından farklı bir durum söz konusudur Artık Asya'ya çekilmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü sadece Alman İmparatorluğu'nun desteklemesi, kendi sanayii için gerekli olan "**hayati kaynaklar[ın] Anadolu'da ve Mezopotamya'[da olması] ve ancak Alman kontrolünde bütünlüğüne sahip olabilen bir Osmanlı İmparatorluğu[nun], bu kaynakların güvenliğini sağlayabil[mesi]**" gerçeğine dayanır (bkz. Ortaylı, s.47). Aynı zamanda bu kaynakların anavatana ulaşımı yine "**denizciliği zayıf olan Almanya ve Avusturya-Macaristan blokunun Osmanlı-Asya topraklarından geçen demiryoluyla**" (Ortaylı, s.47) gerçekleşebilecektir Bu da pek tabii ki ancak Osmanlı Asya'sının bütünlüğüyle mümkündür

Ziya Bey Osmanlı-Alman ilişkilerinin her safhasından mutludur. Bunu da her rastladığı Alman'a köpüklü biralar ve Mancini puroları ikram ederek gösterir. Memleketinde **"Almanların ne kadar sevildiğine dair söylevleri[yle]"** (DSE, s.180) de eylemini tamamlar. Karşılık olarak **"Almancasının 'mükemmeliyeti'"** (DSE, s.180) övüldüğü takdirde ikinci, üçüncü dublelerle hoşnutluğunu ifade etmektedir. **"Hele Kaiser II. Wilhelm ve 'maiyeti erkanının' Dersaadet'i 'teşrif buyurduklarını' gazetelerde okuduğu gün, 'fart-ı saadetten' ölecekti[r]"** (DSE. s.179-180). Oysa Alman İmparatorunun 1898 Ekiminde ailesiyle birlikte çıktığı İstanbul-Kudüs yolculuğu, Alman-Osmanlı dostluğunun bir ifadesinden çok siyasi ve iktisadi özellik taşıyan bir yolculuktur. Çünkü **"Marschall von Bieberstein'in İstanbul'a atanması ve Alman İmparatorunun Yakın Doğu'ya yaptığı yolculuk, Almanya'nın doğu politikasında emperyalist aşamanın başlangıcını bildirmekteydi"** (Lothar Rathmann: "Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi" İstanbul, Mayıs 1982², s.67)

Fransa ile İngiltere'nin Afrika'daki sömürgeler sorunu nedeniyle birbiriyle mücadele ettikleri bir döneme rastlayan bu gezinin asıl amacı, **"Almanya'nın Yakın Doğu'daki etkinliğini Avrupalı hısımlarının aleyhine genişletmek ve Osmanlı İmparatorluğunu Alman emperyalizminin yarı sömürgelerinden biri durumuna dönüştürme sürecini hızlandırmaktı"** (Rathmann, s.67-68). Bu işlemler pek tabii ki Alman etkisinden önce tahta geçen II. Abdülhamid'i Alman emperyalizmine bağlamaktan geçecekti. Bu da içte Jöntürklere muhalefete yardım, azınlıklar konusunda padişah otoritesinin güçlenmesi, dışta ise Rusya'ya karşı sürdürülen pan-İslamcı propagandayı desteklemekle gerçekleşti.

Bu ziyaret sırasında Alman silah sanayii için yeni kârlı siparişler, Haydarpaşa liman inşaatı, Köstence-İstanbul telgraf hattının inşası, Anadolu demiryolunun Bağdat'a kadar uzanması ve maddi konularda Deutsche Bank'tan yararlanılması gibi ayrıcalıklar elde edildi. Bu antlaşmanın maddeleri bir anlamda Alman neo-koloniyalizminin Osmanlı mülkünü elde etme evrelerini oluş-

turur. Bundan sonra, daha önceki dönemlerde başlamış olan Alman kumandanlar yoluyla orduyu Prusya modeline göre yenileme çalışmaları, Padişah'ın Kayser'den "'**orduyu islah ve tensik etmek üzere' yetenekli komutanlar göndermesini isteme[si]**" (DSE, s.180) üzerine daha da artar.

Ziya Bey Berlin'de "**masalarından yerlere sarışın kadın akan Unter den Linder kahvelerinde**" (DSE, s.180) Osmanlı ordusunda Prusya düzenini yürütmeyi öğrenmeleri için Almanya'ya kursa gönderilen bazı Osmanlı subaylarına rastlar Bu subayların arasından Binbaşı Settar Manastır gibi, geri döndüklerinde ülkelerinin kaderini etkileyebilecek önemli mevkilerde bulunan pek çok askerle de dostluk kurar.

"**Fabrika bacalarının muazzam ormanını gözden sil [en]**", "**o kömür kokan, sis bulutu**"nun hâkim olduğu "**iklimi râtıp**" Ruhr havzasına yaptığı geziden fazlasıyla etkilenir (bkz. DSE, s.180). Bu gezisi sırasında Krupp, Löwe und Mauser silah fabrikalarına yapılan siparişle sonunda "**Devlet-i Aliyye'nin, bir yılda handiyse iki buçuk milyar marklık 'esliha ve teçhizat' satın almış olduğunu öğrenir**" (DSE, s.180). Bu durumu Ziya Bey, Padişah'ın Almanya'ya duyduğu güven olarak yorumlar ve kendinin de aynı güveni duyması onu mutlu eder. Oysa Deutsche Bank-Bağdat Demiryolu-askerî eleman takası ve dolayısıyla askerî malzeme alışverişi üçlüsü, dönemin Alman-Osmanlı ilişkilerinin özetini oluşturur ve ülke bu ilişkinin faturasını Birinci Dünya Savaşı'na girişle öder. Zira Bağdat Demiryolunun inşası için kullanılan reklamda askerin ve malzemenin gerekli bölgelere süratli sevki ön plandadır.

1888 yılına kadar Osmanlı topraklarındaki demiryolları Fransız, İngiliz ve kısmen Avusturya sermayesiyle kurulmuş ve işletilmektedir. Deutsche Bank'ın bu arada Alman bankaları arasında yaptığı atılımla mutlak üstünlüğü ele geçirmesi, bankacılık dünyasında büyük şaşkınlık yaratır 1889 yılında Avusturyalı spekülatör Hirsch'ten Şark Demiryolları İşletmesi'nin toplam 200 bin hisse senedinden 88 binini satın alması ile başlayan ilk adım, Babıâli'den Rumeli ve Anadolu Demiryollarının yapım ihalesini ele geçirmekle bir üstünlüğe dönüşür. Bu gayretler sonunda

"**Dersaadet [...] Anadolu bozkırlarının ta içlerine bağla[nırken]**" (DSE, s.183), "**Düvel-i Muazzamayı birbirine katan o 'devâsâ' Bağdat Demiryolu Projesi**" (DSE. s.183) gündeme gelir

Bağdat Demiryolu Konya Ereğlisi'ne kadar uzanmıştır Bir yandan sulama tesisleri kurulurken. diğer yandan bataklıklar kurutulur ve bu faaliyetin bir propaganda programıyla birlikte yürütülmesine özen gösterilir Bu durum karşısında yalnız Osmanlı yöneticileri değil, aynı zamanda aydınlar ve halk tabakaları da etkilenmektedir. Bu arada belki "**bazı dallarda küçük bir sanayi de kurulur. Ancak yarı sömürgeleşme hayat tarzı içerisinde İmparatorluğun temel sanayiini kurma girişimleri baltalandığı gibi ulaşım ağı da rasyonel ve kendi içinde tamamlayıcı bir sistem halinde kurulama[z]**" (Ortaylı, s.48). Çünkü her devlet kendi çıkarı doğrultusunda "**ülkenin belirli yerlerinde dışa yönelik mono-kültürel tarımı, teşvik edip geliştiririrken, ülkenin çoğu alanında tarım, ilkel ve verimsiz bir tarzda yapılmaya devam [edilmiştir]**" (Ortaylı, s.49). Sadece temel sanayi baltalanmakla kalmamış, sanayideki yabancı yatırımların miktarı da çok düşük tutulmuştur: "**Toplam doğrudan yabancı yatırımların % 41'i demiryolları, % 23,5'u bankacılık ve ancak % 10'u sanayi alanında[dır]**" (Ortaylı, s.50).

Konya'dan Bağdat-Basra'ya uzatılması 25 Kasım 1899'da kabul edilen ve Düvel-i Muazzama'yı birbirine katan Bağdat Demiryolu Projesini Ziya Bey, "**hârikulâde bir tasavvur**" (DSE, s.183) olarak yorumlar. Zira "**Ordu-yu Hümayun, Dersaadet'ten şimendifere bindi mi, o cehennem sıcağı Arabistan çöllerinde kırılmadan, icab-ı hâlinde, şehr-i dil ârâ-yı Bağdat'a vasıl olabilecek[tir]**" (DSE, s.183). Oysa Almanya, devrin en önemli hammaddesini oluşturan petrol yüzünden, 20. yüzyılda İngiltere ve Fransa ile Mezopotamya'da meydana gelebilecek muhtemel bir savaş için hazırlığını önceden yapmıştır Wilhelmstrasse ile kalbi bir atan Osmanlı Genelkurmayı ve etki altındaki aydın çevreleri durumu fark edememiştir.

Zamanla Deutsche Bank'ın maddi destek olduğu "**Krupp**

Konzern, Alman metal endüstrisinin mamüllerini, Osmanlı pazarına sürebilsinler diye, sırtı sıra şirket örgüt [ler]" (DSE. .s.183). Artık İngiliz. Belçika veya Fransız malı makine ve makine aksamı yerine "**sağlamlıklarıyla kısa sürede ün yapan 'Alaman' makinaları 'piyasada' üstünlük sağ [lar]**" (DSE. s.184). Daha ucuz ve daha dayanıklı olduğu iddia edilen Alman malları. taşıma navlunu Almanya'ya kalmak üzere örgütlenmiş Alman şirketleri tarafından İmparatorluğun bütün limanlarına taşınmaktadır.

İmparatorluğun en önemli metropollerinden olan Selanik'te de çekirdeği konsolosluk mensuplarıyla Baron Hirsch Okulu ve Hastanesi görevlilerinden oluşan bir Alman çevresi ortaya çıkar "**Alman bankaları, demir ve denizyolları kuruldukça çekirdek kök sür[er], filizle[nir], enikonu dallanıp budaklanır**" (DSE. s.184).

Bu Almanlaşma süreci Ziya Bey'i nasıl mutlu ederse, Almanlara karşı takınılan tavırlar da o kadar mutsuz eder: "'**[Ş]ehrin musevî mehafilinde' etkisini duyuran 'farmasonluk'tan tedirgindi[r]**" (DSE, s.185). Kurulan iki mason locasında Selanik'in Türk ve Musevi ileri gelenleri toplanır. Bunlardan ilki İtalyan obediyansından Macedonia Risorta Locası, diğeri ise Fransız obediyansından Veritas Locası'dır Kayser'in gizli haberalma örgütünden olduğu söylenen konsolos yardımcısı ve "**Alaman**" Ziya Bey'in aile dostu Dr.Schlosser'e göre, Memalik-i Şâhâne'nin gerek içindeki, gerek dışındaki Jöntürk çevreleriyle ilişkidedirler ve bu durum göz önünde bulundurulduğunda "**mason localarının da, Jöntürklerin de, hem Zat-ı Şâhâneye, hem de Almanya'ya karşı kullanılmakta oldukları kesinleş[mektedir]**" (DSE. s.186). Bu da "**Devlet-i Aliyye'nin Almanya'dan uzaklaşıp Fransa, İngiltere, İtalya 'müsellesi'nin yörüngesine**" (DSE, s.185) girmesi anlamına gelmektedir İşte bundan dolayı tutumlarını onaylamasa da "'**ailesinin selameti için'**" (DSE, s.186) "**Alaman**" Ziya Bey "**o çevrelerle 'karabet' sağlaması**" (DSE, s.186) gerektiğine inanır.

Fevziye İdadisi Müdürü Cavit Bey'in Halıcızadeler'in "**mahdumu**" Abdi Bey'e "**kız bulma**" önerisi, "**Alaman**" Ziya Bey'e

çok cazip gelir Her ne kadar cüceye yakın boyu, uslanmaz çapkınlığıyla ünlüyse de "**Selânik eşrafından Halıcızadelerin 'yegâne' varisi, Jöntürk çevrelerinin 'gözdesi'[dir]**" (DSE, 187). Bu durumda Halıcızadeler'in dünürü olmakla kalmayıp "'**Devlet-i Aliyye'nin mahrek tebeddülü halinde', eski siyaset yandaşlarının 'bakiyet-üs-süyûfu' arasında, süpürülüp gitmekten kurtulacaktı[r]**" (DSE, s.186-187).

"**Ziya Bey'in kaderi, tuhaf ama, Rumeli Şimendiferlerinin kaderine koşut[tur]**" (DSE, s.178). Almanya'dan Selanik'e döndüğünde kumpanya onu "**Muhasebe Müdüriyeti**"nde "**muavinliğe**" atar Zamanla "'**müsellem' dürüstlüğü ve 'malum' çalışkanlığıyla 'temayuz' edecek, hatta 'enspektörlüğe' kadar yükselecektir**" (DSE, s.181). Hattı Fransızlar işlettiğinden görevi "**müfettiş**" yerine "**enspektör**" diye adlandırılmaktadır. Bu yabancı kelimenin anlaşılmazlığında yatan sihirden yararlanmak ise tam Ziya Bey'e uygun düşen bir davranıştır

İyi bir maaş alan ve istikbal vaadeden bir görevi olan Ziya Bey, artık "**bekârlığın sefaletinden**" (DSE, s.181) kurtulmak isteğindedir. Bu arada "'**sabık' Gümülcüne Kadısı Dramalı Agâh Bey**" (DSE, s.181) ansızın ölür. Ardında "**namazında niyazında, nur yüzlü bir dul**"la "'**namusu mücessem' gelinlik bir kız**" ve "**epeyce mal mülk**" (DSE, s.181-182) bırakır Araya dostların girmesi sonucu Seher Hanım'la "**başgöz edilip, içgüveysi**" (DSE, s.182) alınır. Bundan böyle Zerefşan Hanım'ın damadı ve "**vekil-i umumisidir**" (DSE, s.182).

Agâh Bey'in "**Selânik Hamza Bey Camii-Şerifi civarındaki**" (OKB, s.31.146) "**semavî bahçesinde**" (DSE, s.174), "**ulu ağaçları**" (DSE, s.191), "**dallarında hiç eksik olmayan kuşları**" (DSE, s.191), "**çardağı**", "**hasır koltukları**" (DSE, s.214) ve "**havaî maviden koyu laciverde bütün mavi perdelerin kaynaştığı**" (DSE, s.174) "**konak yavrusu ev [ine]**" (OKB, s 31.146) taşınır Ziya Bey "**sıcak sıcak fışkı**" ve saman kokan "**beylik ahırlarından**", uykusuz gecelerden, Selanik arabacılar kâhyasının "**gelberisi**" olmaktan kurtulmus, beslediği hayallere kavuşmuştur Kısa zamanda "**Selânik'in maruf simalarından [...] Rumeli Demiryolu Kumpanyasında**

enspektör, Şehir Kulübü azası, ailesine dürüstlüğü ile dillere destan, yazları çoluk çocuk Dersaadet gezmesine gide[n] evlerinden misafir eksik olmaya[n]" (DSE, s.182) bir bey olmuş, sınıf atlamıştır

Ziya Bey'in Seher Hanım'dan Neveser adlı bir kızı, Ahmet Ziya adlı bir oğlu dünyaya gelir Konak yavrusu evlerinde çocuklarının "**Hamınne**" diye çağırdığı, yere göğe koyamadığı Zerefşan Hanım ile yaşarlar Neveser iki yaşına girdiğinde Münih'ten Schwester Magda adında çocukların "**hem sağlığı, hem 'tahsil ve terbiyesi'**" (DSE, s.182) için bir bakıcı getirtilir. Her iki çocuk da daha ufak yaşta anadillerinin yanı sıra Almanca öğrenirler.

Mahalle komşularına bakılırsa evin içi Almanya gibidir; nitekim Ziya Bey de hem kendisi, hem ailesi için halkın ona "**Alaman**" lakabını boşa takmadığını ispatlar bir hayat tarzı seçmiştir. Neveser ile Ahmet'in çocuklukları, "**'beyzi' gözlüklü, saçak favorili 'unkel'ler, korselerine sığamayan, tombul, eteklikleri hışırtılı 'tanteler' arasında**" (DSE, s.184) geçer

Ziya Bey Selanik'teki "**onca**" Almanı Selamlık'ta toplayıp "**medeniyet**" öğrenmeleri için karısı ve çocuklarını bu toplantılara katılmaya zorlar Bu toplantılarda "**yoğun pipo dumanı, demli çay ve Schubert**" (DSE, s.185), Schwester Magda'nın yaptığı elmalı Alman çörekleri, Bavyera şarapları veya "**beyaz porselenden üstüne çivit mavisi gotik harflerle 'prosit' yazılı Alman dubleleri[yle]**" içilen bira (DSE, s.185) eksik olmaz. Doğru dürüst Almanca bilmediklerinden ve yabancılar arasında olduklarından evsahibeliği ister istemez Schwester Magda'ya düşer

Yukarda sözünü ettiğimiz diğer iki Osmanlı bürokrat ailesinin emektarları Mercimek Nine ile Mürüvvet Bacı'nın yerini "**Alaman**" Ziya Bey'in ailesinde Schwester Magda alır. Aile hayatına katılan bu yeni tarz Batılılaşma, beraberinde kültürel değişiklikleri de getirir

Manastırlı Salih Paşa'nın evinde "**kum saati**" (SP s.320) vardır; Bayraktar Pasazade Halûk Bey'in evinde ise "**'Kâtibim' türküsünü mırıldanan minyatürlü saat**" (SP s.114; BU, s 259). Oysa Ziya Bey'in kızı Neveser, evlenirken başından kopa-

madığı "**menevişli Osmanlı rakamları içeren kadranını, yaldızlı dört melek tutan**" o Batı-Hıristiyan etkisindeki "**fanuslu saat[i]**" (DSE, s.173) almadan edemez. Zaman kavramını romanlarında çok boyutlu kullanan Attilâ İlhan, ülke içindeki kültürel değişimi, zamanın bir simgesi olarak çeşitli saat tiplerini, çeşitli aile tipleriyle bağdaştırarak dile getirir.

Askerî yardım, teknoloji ve para politikası olarak girmeye başlayan Alman etkisi, zamanla bütün ülke çapına yayılmaya ve özellikle de İmparatorluğun kültürel yapısında değişikliklere neden olmaya başlar. Bu süreç "**Aynanın İçindekiler**" dizisinde "**Alaman**" Ziya Bey ve ailesiyle yansıtılır. Attilâ İlhan, dış politikasıyla Alman rayına girmiş "**o güçlü ve köklü ümmet toplumunun müslüman kültürünün**" (HA, s.102) bu çok yönlü etkiye direnememesini, gelenlerin "**Hıristiyan**" diye değil, "**Alman**" diye gelmesine bağlar. Bu da Osmanlı'nın ümmet toplumundan ulusal devlete geçemememiş olmasının sonucudur

Neveser, çocukken "**'Tante' Ulrike'nin toz pudra kokulu kalın kucağında, biri şehlâ çocuk gözlerini dört [açıp] babasının 'unkel' Willy'le, 'unkel' Leo'yla [...] niye öfkeli öfkeli söyleştiğini kestirmeye çabalar**" (DSE, s.185); fakat anlayamaz, çünkü onun ilgi alanı henüz "**saçları mısır püsküllü Bavyera bez bebeklerinden, şapkaları tüylü Tyroll çobanı biblolarından**" (DSE, s.185) öteye gidemez. Oysa evlilik çağına geldiğinde "**yüzünün yarısı karanlıkta, gülümsemesi yarım, 'gamzesi' tek**" (DSE, s.216), evlerindeki bir toplantıda babasının Dr.Schlosser ile Reval Mülakatı konusundaki yorumlarını hanımların evlilik dedikodularından başını kaldırdıkça dinler

Babasının, Ahmet Ziya ve Münif Sabri'nin aktardıkları siyasi olaylar ondaki eylemciliğin uyanmasına neden olur: Sanki Reval Mülakatı nedeniyle Osmanlı hâkimiyetinin tehlikeye düştüğü Makedonya dağlarına çıkan o ve nişanlısı Abdi Bey'dir İşgal İstanbul'unda semt semt Kuva-yı Milliye gruplarının oluşmaya başladığı dönemlerdeyse Petrograd'da Münif Sabri bir müddet saklaması için bir zarf verdiğinde artık eylemin içindedir: "**kirpikleri ıslanarak ondan, 'daha faal' bir görev iste[r]**" (DSE, s.359).

Neveser'i, "**Alaman**" Ziya Bey'in Alman terbiyesi almış ufak kızından, Münif Sabri'nin Kuva-yı Milliyeci düşüncelerini paylaşan sevdiği haline getiren değişim için gerekli kültürel malzeme, aslında yine Agâh Bey'in konağında mevcuttur. Neveser'in çocukluğu zaten "**taban tabana zıt iki etkinin kavşağında**" (DSE, s.187) geçmiştir: "'**Hamınnesi'nin ve Schwester Magda'nın. Schwester Magda'dan Alman çörekleri yemeyi, batılı bir genç kız gibi giyinip, davranmayı', 'maroken cilt[li], yaldız işlemeli, köşesine gotik harflerle**" (DSE, s.64) adı oyulu Frau Schinberg'in hediyesi "**Schiller'in ve Hölderlin'in şiirlerini**" (DSE, s.61-62,362) okumayı, Schubert veya Beethoven dinlemeyi öğrenir.

Çocukluğunda onu yalnız Bavyera bebekleri değil, "'**Hamınne'sinin doksandokuzluk tesbihi**" ile "**kedisi, annesinin Zerişte adını taktığı kınalı sarman[ı]**" (DSE, s.185) da etkilemiştir "**Hamınne**"si ona çocukluğunda farklı bir dünyanın kapısını aralar: Bunlar "**Arnavutluk içlerinden nal şakırtıları, piştov gümbürtüleriyle yüklü eşkiya masalları**", ailenin geldiği "**Drama dolaylarında geçen genç kızlığında kulağına çalınmış yarı gerçek olaylar**", "**dedesinin kadılık döneminden zihinlerde yer etmiş anılar ve kişiler**"le, Cevdet Paşa'nın peygamberler ve sultanlar tarihini konu alan "**Kısas-ı Enbiya ve Tevahiri Hülefa**" adlı eserinden "**Ashab-ı Keyif, Hüdhüd Kuşu, Hazret-i Süleyman, Saba Melikesi Belkıs**" parçalarıdır (DSE, s.187).

"**Hamınne**"sinin yanı sıra annesi Seher Hanım da ona farklı bir kültür sunar: Düzenle izlediği Servet-i Fünun dergilerini okumasına, böylece. "**Cenab'ın ve Fikret'in şiirlerini; Halit Ziya'nın romanlarını**" (DSE. s.188) tanımasına neden olur Artık "**Hamınne**"sinden edindiği "**rüya**"lara, annesinden edindikleri de eklenmiştir: "'**[H]azan yapraklarının' uçuştuğu, 'müteverrim' sevdaların hıçkırdığı, karanlıkta 'hicranlı' piyanoların [...] belirip kaybolduğu bir 'edebiyat-ı cedide' rüyası, yazılmamış bir roman!**" (DSE, s.188).

Sonraki yıllarda "**Hamınne**"sinin "**Acem seccaddesinin çiçek bahçesinde yatsı'yı kıl[ışını]**" (DSE, s.187), Ramaza-

nın kışa geldiği zamanlarda Ramazan davulları yankılanırken "**Hamınne'sinin Teravih'ten uzayıp gelen dualarıyla Sahur'u bek[leyişini]**" (DSE, s.188) hatırlar. "**Söylese de söylemese de içindeki müslümanlıkla dışındaki frenkliğin tedirginliğini yaş[ar]**" (DSE, s.188)); Schwester Magda'dan öğrendikleri "**Hamınne**"sinin anlayışına göre ya ayıptır, ya günah. Oysa Schwester Magda ona öğrettiklerinin kibar yetişmiş hanımların görgüsü olduğunu ileri sürmektedir. Aklı erdiğinde içinde bulunduğu çelişkinin çözümünü sorduğunda annesi, "**–...Hamınne'ne hürmette kusur etme, Schwester Magda'nın dediğini yap! Hamınnen mazîdir, Schwester Magda âti: Yoksa baban Selâmlıktaki nâmahrem sohbetlere iştirâkımızı o kadar arzu eder miydi?**" (DSE, s.188,193) şeklinde açıklar.

Neveser'in, Pera Palas'ta Münif Sabri ile geçirdiği gecenin sabahında genç kızlık odasında, evlerinin bahçesindeki düşünceli yağmur kuşları ile Hamza Bey Camii Şerifi'nden dinlediği sabah ezanlarına, denizinde düşman zırhlıları, karasında düşman inzibatları dolaşan ufukları aşıp Anadolu içlerine ulaşan Dersaadet ezanları karışır "**Rahmetli Hamınne**"sinin yanı başında şafak namazına durup okuduğu duanın "**Allah biz yalnız sana kulluk ederiz**" şeklindeki "**mealini**" hatırlaması, onun senelerdir cevap bulamadığı çelişkisine bir çözüm getirir (bkz. DSE, s.324). İç içe yaşadığı Osmanlı/Alman kültürlerinin bireşimine ulaşmıştır artık: Hâlâ Hölderlin okumaktadır (bkz. DSE, s.362) ama, diğer yandan "**harbin bitme[diği], gayr-ı muayyen bir zemine intikal ettiği**" ve hâlâ çarpışılması gerektiği inancındadır, çünkü "**kan ve vahşetle tehdit eden tasavvur ve niyetler[in]**", "**Türk'ün mevcudiyetini**" ortadan kaldıramayacağı gerçeğini kavramıştır (bkz. DSE. s.324).

Kendinden küçük kardeşi Ahmet Ziya da benzer bir süreçten geçer Delikanlılık dönemlerinde Selanik Yahudi çevrelerinde öğrendiği ve sonraları Berlin'de Spartakistlerle pekiştirdiği "**beynelmilelci**" sosyalist fikirleriyle 1942 yılına kadar gelir. Fikirleri uğruna soğuk kaptığı ve ateşten yandığı bir gecede "**Hamınne**"sinin çocukken geçirdiği kızamık hastalığı sırasında başucun-

da dualar okuyan hayaliyle Galiyefçi Hocayef'in "**beynelmilelci**" Kurbanzade ile tartışmasının hayali örtüşür (bkz. OKB, s.146).

İzmir'e yaptığı bir iş gezisi sırasında anne ve babasının Karşıyaka Dedebaşı Kabristanı'ndaki mezarını ziyarete gittiğinde "**çocukluğunda Hamınne'sinden öğrendiği bütün duaları, 'bolşeviklik hayatında' tamamiyle unuttuğunu san[dığını]**" oysa her seferinde "**hayretler içinde hepsini hatırla[dığını]**" (OKB, s.245-246) saptar.

Bir Ankara gezisinden Şevket Süreyya ile konuştuktan sonra trenle dönerken çocukluğunda babasının lakabı "**Serficeli**" olmasına rağmen ahalinin onu "**Alaman Ziya Bey**" diye adlandırmasını ve bunu da babasının tavırları ve giyimi ile "**zamanının Almanından**" farksız olmasıyla hak ettiğini, kabul eder. Aynı zamanda "**Hamınne**"sinin "**yarı şaka yarı ciddi, 'gavûr kızlarına merakı[na]' takıl[dığı]**" çağrışım, hayatına giren kadınları tahlil etmesine neden olur: "**Öyle ya, Melissa Rum kızı, Meleho Süryan, Nadya karışık, Yelizaveta Rus, Elke Alman... Tüüü, kala kala elde 'Bereli' Şevkiye mi kalıyor yahu?**" (OKB, s.331).

İşvereni Zihni Keleşoğlu'yla çıktığı bir iş yemeğindeki iç monologdaysa "**Hamınne**"sine seneler sonra hak verir, çünkü hem çıktığı kızlar yabancıdır, hem de çalıştığı şirketler. Bu durumun "**Babası 'Alaman' Ziya Bey'den devraldığı 'alafrangalıktan', 'Garp medeniyetiyle dirsek temasını' kaybetmek istemeyişinden**" (OKB, s.336) kaynaklandığını fark eder.

Rus ve Türk komünist hareketinin ta başından beri içinde olan Mirseyit Kurbanzade ile 1942 kışında yaptığı son konuşma ise iç hesaplaşmasının son merhalesini oluşturur. Konuşma, Rus askerleri tarafından hakkında verilen bir ifade yüzünden kurşuna dizilen Resûl Hocayef ile bağlanır. Kurbanzade'ye göre o, hiçbir komünistin yapamayacağı bir şeyi yapmış "**İhtilale ihanet etmiştir**" (OKB, s.345). Ahmet Ziya ise onun "**komünist, ama Türk komünisti**" (OKB, s.346) olduğunu ve Hocayef'in bunu herkesten önce anladığını ve faturasını da hayatıyla ödediğini belirtir. Bu düşünceler onu başka bir soruya yöneltir: "**–Sultân Galiyef'i bolşevikler, acaba iyi komünist olmadığı için**

mi, yoksa Ruslarla çalışmadığı için mi, mahkûm ettiler?" (OKB. s.349).

"**Hamınne**"sinin Selanik çağrışımları seneler sonra İstanbul'da Ahmet Ziya'nın düşünce dünyasına farklı bir açıklık kazandırır: "**...alafrangalık bokuna, yoksa başından beri, hep yanlış tarafta mı durduk?..**" (OKB. s.349).

Selanik Yunanlılara terk edildiğinde Rumeli Demiryolu Kumpanyasından ayrılan, fakat İzmir'e taşındıklarında Alman tanıdıkları yoluyla "**taşıma navlunu da Almanya'ya kalsın diye örgütlenmiş olan**", "**beynelmilel tescili**" Deutsche Levant Linie adlı Alaman Seyrisefain İdaresi'nin İzmir Acentası'nda iş bulan "**Alaman**" Ziya Bey, kendisine içinde bulunduğu şartları sağlayan Almanya ve Almanlara ömrünün sonuna kadar sadık kalıp hizmet etmiş, çocuklarını da bu atmosfer içinde yetiştirmiştir. Çocukları ise seneler sonra da olsa evlerindeki diğer bir kültürel kutup olan Osmanlı âdetleri ile yetişmiş "**Hamınne**"lerinin etkisiyle kendilerine ve ülkelerinin şartlarına uygun bir kültür sentezine ulaşmışlardır.

2. SİYASİ GRUPLAR

2.1. MANDACILAR

2.1.1. Sivil İttihatçı Selanik Mebusu "Bacaksız" Abdi Bey

Bir ihtilalle Padişah II. Abdülhamid'in 33 yıllık hükümdarlığına son verecek olan İttihatçıların tarih içindeki kökleri, Yeni Osmanlılara (kuruluşu 1865), yani, Abdülmecid'in (1839-1861) başlattığı "**ıslahat**" hareketlerine hiçbir katkıda bulunmayan Abdülaziz (1861-1876) dönemine kadar uzanmaktadır. Kendilerini bir önceki çağdaşlaşma hareketlerinin bir izleyicisi olarak kabul eden ve Avrupa'nın üstünlüğüne ancak Batının mutlak örnek olarak ele alınmasıyla ulaşılabileceği düşüncesinden hareket eden bu

gruplar, tarih içinde Yeni Osmanlılar, Jöntürkler ve İttihat ve Terakkiciler adı altında toplanırlar.

İlk zamanlar tamamen edebî bir hareket olarak başlayan gruplaşmalar, İmparatorluğun sorunlarının önemli bir bölümünün, tamamiyle siyasi olduğunu fark etmeleri üzerine siyasi bir nitelik kazanmıştır. Bu sorunların en önemlisi olarak milliyetçilik görülmüş ve bu milliyetçilik başlarda Namık Kemal'in bakış açısı doğrultusunda bir Osmanlılık temeli üzerine oturtulmuştu. Dış politikada ise belli bir ülkenin tarafında yer almak prensibi söz konusuydu. Görülen ikinci eğilim, zamanla Türk unsuruna ağırlık verilmesi şeklinde kendini gösterecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya açılma evreleri arasında son halkayı oluşturan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Cemiyetin etkin olduğu tarihi dönem Attilâ İlhan'ın hem düşünsel yazılarına, hem de özellikle **"Aynanın İçindekiler"** adlı roman dizisine önemli bir malzeme sağlar. Zira yazar, bu cemiyetin üyesi olan aydınların tarihî kişiliklerinin, kültürel alt yapılarının ve etkinliklerinin günümüz Türkiye'sinin sosyo-ekonomik sorunlarının nedenlerinin çözümündeki en hassas kaynağı oluşturduğu düşüncesindedir.

1908 İhtilalini gerçekleştirecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, 1889'da İstanbul'daki Askerî Tıp Okulu'nda bir grup öğrenci, Osmanlı İmparatorluğu -Padişahı ve dünya Müslümanlarının ruhani lideri Halife II. Abdülhamid'i tahtan indirmek amacıyla kurar. Hareket kısa zamanda buradan Harbiye Mektebi'ne, sonra da Baytariye, Mülkiye, Bahriye, Topçu ve Müderrishane gibi İstanbul'un diğer yüksekokullarına yayılır. Devrin seçkin aile çocuklarının meslek konusunda pek fazla seçenekleri yoktur; ya devlet memuru ya da asker olacaklardır. Yabancıların el atmasına imkân tanınan ilk eğitim kurumları da askeri okullar olduğundan, bu hareket, etkilenmeye yatkın ve Batı düşünüş ve yaşayış tarzına en yakın olan askerî öğrenciler arasında filizlenir. Zamanla cemiyet sivil halk arasında da yayılmaya başlar. 1894-95 yılları arasında ise Avrupa'ya hem okumak, hem de siyasi baskıdan kurtulmak için bir sızıntı başlar. Böylece yalnız ülke içinde değil, özellikle de dışında etkinlikleri dikkati çekecektir (bkz.M.Şükrü

Hanioğlu, "Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük. (1889-1902)" I. cilt, İstanbul; Şerif Mardin, "Jön Türklerin Siyasi Fikirleri. 1895-1908" Ankara, 1983[2]; Ernest Edmonson Ramsaur Jr, "Jön Türkler ve 1908 İhtilali" İstanbul, Şubat 1982[2]).

"**Aynanın İçindekiler**" roman dizisinde sivil İttihatçılara örnek oluşturan Abdi Bey, Halıcızade "**Köse**" İsmail Bey'in oğludur Yaşıtlarından kısa boylu olduğu ve onlarla başedemediği için "**Bacaksız**" lakabıyla anılır (bkz. DSE, s.23). Daha önce de değindiğim gibi, Abdi Bey Selanikli bir tüccar ailenin oğludur. Ailesinin varlıklı oluşu, ona ilk ve ortaöğrenimini yabancı okullarda, yükseköğrenimini ise Paris'te yapma imkânı sağlar. Paris yaşantısı, Abdi Bey'in hayatında çok önemli bir yer tutar. Bu şehir onun için bir tür hayal ve özlemler dünyasıdır.

Her ne kadar "**Hürriyet**"ten sonra Selanik'te Fransızca çıkan "**Le Journal de Salonique**" gazetesine verdiği demeçte Paris'e gidişini "**Memalik-i Osmaniye'de hükümran istibdat-ı bî-aman, Balkanlar'da mevcut şerait-i hicâbâver muvacehesinde, menfadaki mücahitlere iltihak diye adlandıracak; bunun tam bir exile voluntaire olduğunda direnecek[se de]**" (DSE, s.149) devrin siyasi sorunlarına bu tavırla yaklaşan, aslında Jöntürklerdir ve o Paris'e gelene kadar Jöntürklerin adını dahi duymamıştır; İmparatorluğa içte ve dışta sıkıntılı günler yaşatan Balkan hareketlerini ise yorumlayamayacak kadar siyasetten uzaktır.

Babası "**Köse**" İsmail Bey de oğlunu Paris'e göndermeye karar verişini "**...Guryef'le Savarof'un kızancıkları[nın], şeerin altını üstüne getirme[sine]**" (DSE, s.147) bağlar. Oysa oğlunun yalı komşularının kızı "**Rosa'yla ilişkisi birkaç düzeyde gelişerek sürer[ken] 'Gülpembe' Niko'yla, 'Rastıklı' Hrisula'nın yosmaları[yla]**" (DSE, s.122.149) olan ilişkilerinden dolayı daha çok "**işrete, zevk-u safaya, sefahate**" (DSE, 149) yatkın olduğunu davavekili Karasu Efendi kendine iletmiştir. İşte bundan dolayı oğlu, Paris'e gidişi konusunda yatıp kalkıp "**Bolgarlara**" dua etmelidir

"**3 Kanun-u Sâni 1902**"de Makedonya ihtilalcileri Sof-

ya'daki Bulgar Komitesinin başı Boris Saravof ile Dahili Makedonya Merkez Teşkilatının başı Damyan Gruyef'in yardımları sonucunda silahlı ayaklanma kararı alıp Müslüman köylerine gece baskınları düzenlemeye başlarlar Tedhiş kırsal kesimde kalmayıp şehirlere de yayılır; özellikle de Selanik bu durumdan çok etkilenir: "**Selânik/Üsküp demiryolu uçurulmuş/ Selânik/ Manastır demiryoluna bomba koymuşlar/ Selânik/ Asitâne yolunda baltalama/ 1319 Nisan'ında [...] şehir şebekesini besleyen havagazı depoları ateşe veriliyor [...] Selânik günlerce karanlıkta...**" (DSE, s.149).

1903 sonbaharında Osmanlı ordusu ayaklanmayı "**kan ve ateşle**" (DSE, s.149) bastırabilmiş, yirmi bine yakın insan ölmüştür Avrupa'daki süper güçler, bu huzursuzluklardan bölgeyi denetim altına alma yoluna giderek yararlanırlar: "**İngiltere Kralı 7. Edward, Avusturya Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Almanya Kaiser'i 2. Wilhelm aralarında [...] Morsteg Tasarısı[nı]**" (DSE, s.149) düzenlerler Böylece Selanik, Manastır ve Kosova (Velayet-i Selâse)'da yabancı denetimi uygulamasına geçilecektir.

Avrupa siyasi çevrelerinin ve kamuoyunun dikkatlerini fazlasıyla çeken ve Osmanlı İmparatorluğu için hayati önem taşıyan Balkan sorununa tam bir çözüm bulunamadığı bu çalkantılı günlerde Abdi Bey, M.Gauraud Koleji'nde bakalorya sınavlarına hazırlanmakta ve "**Mekteb-i Hukukta okumak bahanesiyle, Dersaadet'te müstakbel sefahetler tasarla[maktadır]**" (DSE, s.148). Selanik'te ailesinin anlayış tarzına ters düşen yaşantıları nedeniyle Karasu Efendi'nin önerisine uyulup yükseköğrenimi için Paris'e gönderilir 1903 sonbaharında Lloyd Trestino Kumpanyası'nın Venezia vapuruyla Marsilya'ya ayak basar

Aslında Paris'e geldiğinde yine ülke sorunlarına çözüm arayan paralel siyasi olaylarla karşılaşır İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 4 Şubat 1902'de Paris'te toplanan ve sonuçta derneğin Ahmet Rıza Bey ve dostlarının Terakki ve İttihat, Prens Sabahattin Bey ve dostlarının Teşebbüsü Şahsi olmak üzere ayrıldığı "**Muhalifin Kongrası**"nın (DSE, s.155) çalkantıları hâlâ dinmemiştir Abdi Bey'i, bu konudaki çeşitli söylentilerden ve Fransız siya-

si hayatının olaylarından çok, "'**şaşaası ve debdebesiyle' onu büyüleyen Paris; 'riyâdâr' bir atlıkarınca gibi, Montmartre ve Montparnasse yöresinde pırıl pırıl dönen, gece yaşantısı; ne yapıp yapıp bu yaşantıya katılabilmek**" (DSE, 156) düşüncesi ilgilendirmektedir Onu sadece eğlence dünyasıyla cezbeden Paris, aslında refaha ulaşmış ticaret-sanayi burjuvası ile köyden gelmiş yeni işçi burjuvaları arasında kalmış sanayileşmenin en önemli safhalarını yaşayan bir şehirdir Hâlâ Paris Komünü unutulmamış, Dreyfus Davası her yerde tartışılmakta, Afrika ve Asya'daki yeni sömürgeler Üçüncü Cumhuriyete en görkemli çağını yaşatmaktadır.

Politik konular üzerine düşünmeye onu ilk, Madam Nhug'un evinde tanıştığı ve "**Ulum-u Siyasiye tahsili**" (DSE, s.135) yapmaya gelmiş bir aydın için siyasi konularda hemen hiç bilgi sahibi olmayışını "**lâtife**" (DSE, s.158) olarak alan Osmanlı Sefaret Müsteşarı Refii Satvet Bey'in kızı Gülistan iter. Gülistan Satvet onun aksine Osmanlı siyasi hayatı, özellikle de Jöntürkler konusunda hemen her şeyi bilmektedir Böylesine ayrıntılı bilgiye sahibi oluşunu Abdi Bey, babasının sefaretteki göreviyle açıklar. Oysa bunlar Meşveret, Şûra-yı Ümmet gibi İmparatorluk dışında basılan birkaç gazeteyi izleyen hemen herkesin sahip olabileceği bilgilerdir

Abdi Bey, bir yanda Gülistan Satvet, diğer yanda onu çepeçevre saran siyasi olaylar karşısında birkaç Fransız gazetesi almaya başlar, böylece Fransız siyasi hayatını izler duruma gelir. Diğer yandan Jöntürk yayınlarını, özellikle de Meşveret'i hiç kaçırmaz. Gülistan Satvet'in siyasete düşkünlüğüne hâlâ bir anlam veremese de o da "**ucundan kıyısından bulaşmaktadır**" (DSE, s.160), çünkü artık aynı çevrelerde dolaşıp aynı şahıslarla ahbaplık etmektedirler Bunlar Jöntürk çevrelerinden kişilerdir.

İçlerinden birisi, "**içkiye zaafı 'ayyaşlık' mertebesinde, sözde Paris üniversitesinde tıp eğitimi gören, gerçekte düpedüz aylak, Selânik'li bir 'dönme'**" (DSE, s.160) olan ve Abdi Bey'in M.Gauraud Koleji yıllarından tanıdığı Şefkati Bey'dir Öğrencilik yıllarında çok başarılıdır; mezun olup Paris'e geldikten sonra "**bir yanıyla gırtlağına kadar içkiye, öteki**

yanıyla Jöntürkler'e bulaşmış" ve vaktinin çoğunu siyaset yapmaya ve her önüne çıkan bistroda "**bir tek atmaya**" ayırmıştır (bkz. DSE, s.160).

Gülistan Satvet dışındaki diğer ortak ahbapları Selanik'ten Karasu Efendi'dir. Karasu Efendi'nin tavsiyesi üzerine Abdi Bey'e "**Cemiyet**"e kaydını yaptırmayı teklif eder. Aslında Abdi Bey'in Şefkati Bey'le tanışması hayal kırıklığına uğramasına neden olur, çünkü "**hürriyet mücadelesini örgütleyip sürdüren kişileri çok daha başka türlü tasarlamıştı[r]**" (DSE, s.161).

Şefkati Bey ile Quartier Latin'de yaptıkları bir konuşmada Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin'i farklı düşünmeye iten nedenler üzerinde dururlar Şefkati Bey Cemiyetin her iki kuramcısının etkilendiği düşünürler hakkında bilgi verir. Auguste Comte, Le Play Okulu, Eliseé Reclus, Edmond Demolins, "**adem-i merkeziyet**" ve "**merkeziyet**" gibi ad ve kavramlar Abdi Bey'i ürkütse de yavaş yavaş kültür dünyasına girmeye başlar

Attilâ İlhan, aydınlarımızın Tanzimattan bu yana ülkenin sorunlarına hep yabancı kaynaklardan çözüm aradığı inancına sık sık değinir: "**...'Yeni Osmanlılar'ı, Jöntürkler'i bazen İngilizler, bazen Fransızlar, bazen İtalyanlar desteklemiştir. Prens Sabahattin, İngiltere'nin görüşlerini savundu. Ahmet Rıza Bey, Fransızcıdır. İttihat ve Terakkileri'nin genç kurmayları ise, Almancı**" (UKS, s.69). "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda malzemeyi Abdi Bey'in bilgisizliğinin oluşturduğu Abdi Bey-Şefkati Bey konuşmasında kullanılan ironik üslup, bu durumun satırlar arasında vurgulanışına bir örnektir (bkz. DSE, s.163-165).

Abdi Bey, yalı komşuları Rosa Barzilay'ın Leon Mizrahi ile evlenmesinden sonra Paris'te parasal yönden Selanik'teki kadar rahat bir hayat sürmeye başlar. Leon Mizrahi sayesinde babası "**Köse**" İsmail Bey, Paris'teki Yahudi halıcılarla ilişki kurunca Abdi Bey'in maddi ihtiyaçları da daha kolay sağlanır bir duruma gelmiştir Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle dolaylı bir ilişkiye girmiş. "**önemli sayılabilecek meblağları**" (DSE, s.165) Şefkati Bey aracılığıyla Cemiyete bağışlar olmuştur Artık Cemiyet çevrelerinde "'**sürefa-yı kirâmdan Vefik Âli Bey**"' (DSE,

s.38,165) diye anılır. Abdülhamid'in hafiyeleri dahi Vefik Âli Bey'in Selanikli Abdi Bey olduğunu anlayamayacaktır

1919 Mayısında Münif Sabri, Neveser'e İstanbul'da Abdi Bey'in "**hiç bir vakit ön safta bir İttihatçı olmadı[ğını], ne mühim bir idari mesuliyet mevkiinde bulun[duğunu], ne de icrâi bir vazife al[dığını]**" (DSE, s.104) açıklar. "**[T]ehlikenin merkezinde, hatta yakınında asla olma[yan], ama çevresinde sürekli bu 'intibaı' vermeye azamî özen göster[en]**" (DSE, s.140) Abdi Bey, daha Paris yıllarında politik ilişkilerini bu zemin üzerine oturtmaya özen gösterir: "**[D]erslerini sermekte 'hürriyet davasını', nasıl gerekçe diye kullanırsa; jöntürklüğe fazla bulaşmamak için 'fakültedeki meşguliyetini' [de] öyle kullan[ır]**" (DSE, s.165). Cemiyet bünyesinde aldığı yegâne aktif görev, Şefkati Bey'in "**abartarak**" da olsa "**...une mission historique!**" (DSE, s.168-169) diye adlandırdığı Paris'teki Ahmet Rıza, yani Meşveret grubuyla Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilkin "**'temasa geçmesi' sonra 'birleşmesi' yolundaki hizmetleri[dir]**" (DSE, s.166).

Aslında Abdi Bey seneler sonra Selanik mebusluğuna seçilmesini bu çalışmalarına borçludur 1907 Eylülünde Cemiyet çalışmaları için geldiği Selanik'ten bir daha Paris'e dönemez. Babası beş sene içerisinde sadece dört yarıyıl öğrenim gördüğünü ve devamsızlıktan kaydığının silindiğini öğrenmiştir Aynı günlerde Vodinalı "**Çopur**" Hayri Bey'in yardımıyla Kuran ve tabanca üstüne sadakat yemini verilen kabul töreninden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi üyeleri arasına girecektir. O gün duyduğu korku ve heyecanı Mason Locasına kaydolurken de duyar. Bir müddet sonra gazetelerde yazarlığa başlayan Abdi Bey, Attilâ İlhan'ın pek çok figüründe olduğu gibi "**vurucu ve çarpıcı**" olması amacıyla "**kalın**" (Nokta, 16 Kasım 1986, s.70) çizgilerle verilerek siyaset adamlığı-masonluk-yazarlık üçlemesiyle devrin tipik İttihatçılarından birine dönüştürülür

"**Kısa boyluların çoğunda**" olduğu gibi "**kişiliğine fazla 'ehemmiyet atfettiği' durumlarda sesini gereksiz yüksel[ten], ciddi ve oturaklı perdeler bul[an]**" (DSE, s.29,

139) Abdi Bey'in hayatında Paris yaşantısının etkinliği, 1960 İstanbul'unda Suat'la Matmazel Raşel'in kitabevinde karşılaştıklarında bir tür övünme duygusuyla birleşmişse de hâlâ sürmektedir: "**...âli tahsilini Fransa'da ikmâl etmek mazhariyetine ermiş bir neslin evlâdıyız, elli atmış sene evvel Paris'i bir görseydiniz, bütün beşeriyetin...**" (SP s.334-335).

Selanik'e döndükten sonra dilinden Paris'i hiç düşürmeyişini Küçük Valide, "**eksiklenerek**" de olsa, "**sanki doğup büyüdüğü şehir Selânik değil, Paris, Selânik gurbet, o da 'dausıla' çeken bir 'ecnebi' gibi, gönlünü anılarla avutuyor**" (DSE, s.247) şeklinde yorumlar

Paris etkisi özellikle dış görünüşünde ve yemek yeme alışkanlıklarında gözlemlenir Dış görünüşünün bıraktığı etki "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda karısı Neveser'in (bkz. DSE, s.195-200), "**Sırtlan Payı**"nda Binbaşı Ferid'in (bkz. SP, s.349), "**Bıçağın Ucu**"nda Suat'ın (bkz. BU, s.333-337) "**O Karanlıkta Biz**"deyse oğlu Doğan Rumeli'nin (bkz. OKB, s.22,103) bakış açısından verilir. "**Bacakları kısa, omuzları inadına geniş**" (SP s.349), "**Sımsıkı arkaya taranmış, ortadan ayrık düz siyah saçları, biryantinden pırıl pırıl. Traşı sinekkaydı, yanakları hafif pudralı**" (DSE, s.15), "**bıyıkları poma[tlı] bir tuhaf adamdır**" (SP, s.349). Yaşlandığında "**dişsiz nitrik asit damlası gibi ufacık ama her an yakıcı, burnundan hiç kıl aldırmaz**" (BU, s.162), "**geçen yüzyıldan kalma bir salon adamıdı[r]**" (BU, s.333). "**İnsancıl olmayan kalaylı pırıl pırıl**" (BU, s.334) bakışlarını özellikle kadınlar üzerinde toplar. "**Kadınlara basbayağı yalanarak pispis sırıtışı, [...] ikide bir ellerini oğuşturup ışığa bakar gibi gözlerini kısa kısa göğüslerini kalçalarını süzüşü[yle]**" (SP s.349) içinde yaşadığı topluma ters düşen Abdi Bey'i, toplumun geleneklerine bağlı Binbaşı Ferid "**sefih**"lik ve "**ahlâksız**"lıkla betimler Yaşlılığında da gençliğinin modası tekgözlüğünü hiçbir zaman gözünden eksik etmeyecektir.

Abdi Bey, Türkiye'de alışık olunanın tersine kahvaltıda çay yerine kahve içer. Bu alışkanlığını karısı Neveser "**'âli tahsilini' Paris'te yapmış olmasına bağ[lar]**" (DSE, s.15), çünkü Fran-

sızların kahve düşkünlüğünü kaptığı kanısındadır. Abdi Bey'e göre ise "**çay tiryakisi 'akşamcı' nerede görülmüştür**" (DSE, s.15).

Paris ve Fransa'nın etkisi yalnız maddi boyutta değil, manevi boyutta da kendini gösterir Selaniklilerin "**Alaman**" lakabını taktıkları kayınpederi Ziya Bey'i bir türlü sevememiştir: "**Herif, bir nevi Alman, mon Chèr! Alman ırkının türlü mazarratını nefsinde cemetmiş!**" (DSE, s.212). Almanları sevimsiz buluşunun altında, ilkokuldan beri Fransız eğitimi görmesi, Paris'ten dostu Armande'ın Alman dendi mi yüzünü buruşturuşu veya ordudan saraya "**Alman hayranlığının**" yayılmış olması yatabileceği düşüncesindedir. Attilâ İlhan, "**Hangi Sağ**"da, çıkarları nedeniyle ekonomik açıdan olduğu kadar, papaz veya rahibe okullarında okuduğundan kültürel açıdan da yabancı metropole bağımlı, halkının gelenek göreneklerinden kopmuş olarak yetişen bu zenginler zümresinin kendisini başka bir ulustan saymaya kadar ileri gideceğini öne sürmektedir (bkz. HSağ, s.56). "**Alaman**" Ziya Bey ile Abdi Bey arasındaki kayınpeder-damat ilişkisi, her ikisinin aldığı kültürel etkiler nedeniyle bir tür geleneksel Fransız-Alman sürtüşmesi bazına oturtulduğundan sembolik bir boyut kazanır.

Paris dönüşü Selanik'te Cemiyet tarafından Abdi Bey'e iki görev verilir. Bunlardan ilki 1908 Haziranında "**İngiltere Kralı VII. Edward'la Rusya Çarı II. Nikola'nın yukarı Baltık'ta [...] Osmanlıyı dağıtmayı kararlaş[tırdıkları]**" (DSE, s.203) Reval Mülakatına "**Serez ve havalisindeki 'fedakâran'ın**" (DSE, s.203) ne tepki gösterdiğinin araştırılması ve bu konuda bir rapor hazırlanmasıdır. Tartıştığı Cemiyet üyelerinin hemen hepsi Makedonya'yı İngiltere ve Rusya'nın, aralarında paylaşacağı konusunda birleşirler Serez'de konuştuğu "**sarhoş**" Tabip Binbaşı "**ismimiz, şiarımızdır**" düşüncesinden hareketle Balkanlar'daki bütün unsurların "**ittihadı**"na inanmaktadır. Bunun da ancak "**Kanun-u Esasi'nin tekrar mevki-i tatbike konulmasıyla mümkün**" (DSE, s.206) olacağı, yani "**müslim, gayr-i müslim, bilumum anasır-ı muhtelife, müsavat dairesinde hürriyet'e kavuşursa**" (DSE, s 206) gerçekleşebileceği kanısındadır

Cumayı-bâlâ'da konuştuğu Muallim Rıdvan Bey (bkz. DSE, s.207-208) ise Morsteg Tasarısı'nın uygulanmasının sonucuna ulaşamadığı, bundan dolayı da Makedonya'daki yabancı denetimine son verilip ülkenin çeşitli bölgelerindeki çeşitli mevkilerin yabancılardan arındırılması gerektiğine inanır.

Köprülü'de konuştuğu Yüzbaşı Mahir Recep ise konuya Türklük bakış açısından yaklaşır. Abdi Bey "**sonraki yıllarda bol bol tartışacağı 'Türkçü' fikirlerle ilk defa karşılaş [maktadır], basbayağı irkil[ir]**" (DSE, s.209). Yüzbaşı, Türk'ün Türklüğüne sarılması gerektiği düşüncesindedir. Selanik ve Manastır'da aydınların zaman harcadığı kanaatindedir, işte bundan dolayı aynı düşünceyi paylaşanlarla bir sonuca varmak için dağa çıkacaklardır. Abdi Bey Yüzbaşı Mahir Recep'in düşüncelerini bir türlü kabul edemez. Bunu Alliance İsraélile Universelle'den yetişmesine, M.Gauraud Koleji'nde enternasyonalci düşünceler besleyen Josef Nehema'nın yazılarını okumasına, veya Paris yıllarının alışkanlıklarına, bağlar; inancına göre söz konusu yüzbaşıdan "**daha 'cosmopolite' daha 'insaniyetçi'**" (DSE, s.208) düşünmektedir. İmkân tanınsa "**gayr-i müslim ahaliyi, kıtır kıtır kesece[ği]**" (DSE, s.208) düşüncesinden yola çıkarak, onu "**chauvin**" bulduğunu ve böyle "**medeniyet düşmanı tavırlar[ının]**" (DSE, s.208) Jöntürklere yakışmayacağı sonucuna varır.

Abdi Bey-Yüzbaşı Mahir Recep uyuşmazlığının tarihî açıklamasını Attilâ İlhan, "**Hangi Atatürk**"teki "**Önsöz Yerine**" adlı yazıda yapar İmparatorluğun çokuluslu oluşu nedeniyle Selanik komprodor burjuvazisi, Meşrutiyeti "**Osmanlılık bileşkesi**"ne oturtmuştur. Aslında bu düşünüş tarzı Selanik Yahudilerinden ve "**dönmeleri**"nden çıkmıştır, nedeni de Makedonya'da filizlenmekte olan Bulgar, Sırp ve Rum "**chauvin**"liğine karşı gelmektir. Sivil İttihatçılar da bu düşünüşü benimserler. Fakat ardı arkası kesilmeyen silahlı Balkan komitacılığı, bu durumu gözlemleyen subaylarda ve ardından bazı aydınlarda Türk milliyetçiliğinin filizlenmesine ortam hazırlamıştır Milliyetçilik bir burjuva ideolojisi olduğuna göre ulusal nitelikli burjuva ülkeyi tek pazar haline getirecek önlemleri almalıdır Oysa "**Osmanlı burjuva-**

zisi hem gayr-i müslim, hem komprador"dur. Bu da Türk milliyetçiliğinin sınıfsal düzeyde boşlukta kalmasına neden olmaktadır (bkz. HA. s.22). Yani Yüzbaşı Mahir Recep'i düşüncelerini komprador aydın olması nedeniyle Abdi Bey benimseyecektir Söz konusu boşluk ancak Mustafa Kemal'in "**Müdafaa-i Hukuk**" düşüncesinde birleşen "**tarihî blok**" tarafından kapatılacaktır

Köprülü'de Yüzbaşı Mahir Recep'in uyarıları, Abdi Bey'e "**mutaharak bir sergüzeşt**" (DSE, s.210) gibi gelir. Halbuki Selanik'te raporunu teslim ettiği gün "**Binbaşı Enver Bey'in, Yüzbaşı Mahir'in tasavvurunu gerçekleştirdiğini**" (DSE, s.210) öğrenir. Paris'te Cemiyet çalışmaları konusunda gösterdiği "**başını derde sokma[ma]**" (DSE, s.210) çabaları askerlerin dağa çıkmasıyla bir anlamda boşa çıkmıştır, çünkü "'**Jöntürklük' tehlikeli bir 'mecrâya' girmektedir**" (DSE, s.210), böyle durumlarda tavrı kesin olan Abdülhamid'in bu ayaklanmayı bağışlamayacağından korkar. Geri dönemeyecek kadar ileri gittiğinden, üzerine çöken "**sinsi karamsarlık**"tan, "**korkunun taşıdığı yabancılık**"tan kurtuluşu içkide bulur (bkz.DSE, s.211).

Cemiyetin Abdi Bey'e verdiği ikinci görev, "**amele muhitlerinde**" (DSE, s.128) geliştirilen araştırmada "**Çopur**" Hayri Bey'e yardım etmek, 10 Temmuzdan beri sürekli greve giden işçiler hakkında bir rapor hazırlamaktır "**Rumeli'de bunca 'mutemet', bunca 'fedakâran' dururken**" görevin kendisine verilmesini "**Cemiyetin 'şahsına atfettiği ehemmiyetin', nişanesi**" olarak yorumlar (bkz.DSE, s.129). Fakat sevinci uzun sürmez, çünkü "**çetrefil**" ve "**muhâtaralı**" bir görevdir; "**her fabrika bir 'akrep yuvası', her işçi 'müstakbel bir komitacı[dır]'**" (DSE, s.129). "**Amele makûlesi**"nin sayısının yalnız Selanik'te yirmi bine ulaşması ve hürriyette kendilerinden yanayken iki ay geçmeden baş kaldırmaları ise gözünü korkutur.

Abdi Bey, Jöntürkler olarak kendilerini "**vatanı istihlasa vakfettik[lerini]**" (DSE, s.130) söylese de vatanın işçi sorunları gibi ülke içi değil, asıl zaten Cemiyeti yeteri derecede meşgul eden ülke dışı sorunlarıyla ilgilenmeleri gerektiği kanısındadır.

Bundan dolayı da "**Amele makûlesinin haddini bildirip, taleplerini hadd-i makûle irca e[tmelidirler]**" (DSE, s.236).

Abdi Bey, yalnız işçileri değil, "**Rumeli taşrasını**" da sevmez. Bu taşra, "**erkek gibi adaleli, mavi tüylü Bulgar kızları; Hükümet Konağı'nın avlusunda bekleşen poturlu, kırmızı kuşaklı köylüler, [...] Rum berber, Yunan manifaturacı, Bulgar sütçü, Arnavut köfteci[den]**" (DSE, s.205) oluşan çokuluslu bir topluluktur. Başından beri "**ismimiz, şiarımızdır**" düsturuyla hareket eden, yani söz konusu uluslar topluluğunun birarada tutulması ve istibdat rejimine karşı bir bütün olarak başkaldırmaları için birarada olan Cemiyete girerken Abdi Bey, "**Kuran ve tabanca**" üzerine yemin etmiştir. Onun bağdaşamadığı çeşitli uluslar değil, bu ulusların halk tabakasıdır.

Oysa "**Jöntürkler kendilerinden evvelki aydınlardan halk için çalışmanın önemli bir fazilet olduğu yolundaki fikri almışlardır**" (M.Şükrü Hanioğlu, s.609). Fakat bu fikir uygulamada kısa zamanda öğretmen-öğrenci ilişkisine dönüşmüş, öğretmenler "**eğitici rollerinden oldukça emin olduklarından, devir aldıkları dış kaynaklı 'halkçılık' fikirlerine dört elle sarılmışlardır**" (Hanioğlu, s.610). "**Ancak Osmanlı toplumunda, sözkonusu teorilerin geliştiği yapılarda rastlanan anlamdaki bir halkın bulunmayışı ve örgütlenme şeklinin cemaatler şeklinde veya kaba avam-havas (seçkinler-kitle) biçiminde olması**" (Hanioğlu, s.613) kopukluk doğurmuştur. "**Büyük kitlelerin Padişah'a kolay zedelenmeyen bir saygıyla bağlandıkları bir imparatorlukta bu gibi davranışın çabuk sonuç verme[yeceği]**" (Şerif Mardin, s.219) kaale bile alınmamıştır. Halk ile iş görmek fikri bir kenara bırakılmış, hatta nefret edilerek Batıdaki seçkinci teorilere yönelinmiştir.

Attilâ İlhan'a göre "**toplumun gelişme aşamaları içerisinde oluşmamış, halk yığınlarının bilinçli ve etkin çabasıyla yürütülmemiş evrim ve reform çabaları ancak yüzeyde kalırlar, yüzeyde kalan çabalarınsa uzun süre verimli oldukları pek görülmemiştir**" (FAS, s.268). Çünkü altyapıdaki dönüşümler, toplumların üstyapısına hemen uyum sağ-

layamamaktadır "**Devrimci iktidarlar, bir yandan altyapıdaki üretimsel dönüşümü gerçekleştirirken; bir yandan da üstyapıda kültürel devrim atılımları yapmak zorundadırlar**" (HA. s.22-23). Oysa liberal, radikal, meşrutiyetçi, tutucu ve sosyalist fikirlerle donanmış, ülkeyi kimin daha iyi kurtarabileceği konusunda tartışan Osmanlı aydın çevreleri, yaşama biçimleri açısından "**ülkeyi soyan komprador burjuvazinin yaşama biçiminden farksız, başka bir deyişle komprador kültürü tutsağı olmuş [...] ülkesinin asıl halkından kopmuş, o halkı soyan kompradorun dairesi içine girmiş[tir]**" (HSağ, s.59). Bu durumda halkın ona olan güven duygusu zedelendiğinden aydının halk üzerindeki etkisi de ortadan kalkmaktadır

Abdi Bey'in siyasi hayatı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin katıldığı son seçimlere kadar devam eder; İstanbul'dan seçilen üç mebus arasına girememiştir. Birinci Dünya Savaşı'yla yalnız Cemiyet yıkılmakla kalmamış "**onun yıldızı da sönmüştür**" (DSE, s.351). Mütarekeden sonra ise önündeki kapılar teker teker kapanacaktır.

Bir zamanlar Tanin ve Şûra-yı Ümmet gibi gazetelerde "**âteşin**" (OKB, s.103) makaleler yazan, "**Meclis-i mebusan'da [...] kürsüye çıktı mı 'alimallah' ortalığı velveleye veren**" (OKB, s.103) Abdi Bey, "**çok erken kavuştuğu 'itibar ve iktidarı' çok erken kaybe[der]**" (DSE, s.352); hem de kazandığı kadar kolay.

Münif Sabri, Abdi Bey'in "**harb mücrimi**" (DSE, s.104) muamelesi görmesi ihtimali üzerine saklanmak amacıyla Mizrahi yalısına kapanmasını abartılı bulur. Önde gelen İttihatçılardan değildir; olsa olsa iki nedenden hakkında tahkikat açılabilir: İlki, Abdi Bey'in "**iki satırlık bir pusulayla**" (DSE, s.352) sağladığı "**nüfuz ticareti**" (DSE, s.106); diğeri ise halkın kıtlık çektiği, süpürge tohumundan ekmek yaptığı günlerde, İttihatçılık tehlikeli olmaya başladığında "**çare-yi hâlâsı İtalyan tebasına geçmekte bul[an]**" (DSE, s.269) ve bundan böyle Signor Immanuel Carusso diye anılacak olan Karasu Efendi ile birlikte halkın ihtiyacı olan malzemeyi hakkaniyet çerçevesinde dağıtması gere-

ken Levazımat-ı Umumiye Komisyonu'nun başındaki **"Topal"** İsmail Hakkı Paşa'nın hususiyetine girerek **"bir telefonla gerçekleşiveren 'vagon tahsisleri'"** (DSE, s.352) sorunudur.

Osmanlı pasaportu ile İsviçre'de dolaşan ve bazı İngiliz ve Fransız işadamlarıyla ilişki içinde olan Leon Mizrahi'nin ve Şark-ı Karip Maadin Kumpanyası adlı şirketinin araştırılması, Alman istihbaratı ile ortak çalışan Teşkilât-ı Mahsusa'dan Münif Sabri'ye verilir. Şirket aslında maden üretimi için kurulmuş gibi gözükse de farklı bir görev üstlenmiştir: **"Memalik-i Mahsusa'nın her tarafından istihbarat temini"** (DSE, s. 320). Bu amaca hizmet için de askerî öneme sahip her şehirde bir şube açılmıştır. **"Fırka mehafiline hülûl ümid[i]"** (DSE, s.320) içinde olduklarından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden nüfuzlu kişileri Kumpanya'ya **"bol keseden"** (DSE, s.320) hissedar ederler. Cercle d'Orient'da Karasu Efendi, Cavit Bey ve **"Topal"** Samuel gibi kişilerle irtibatı Abdi Bey sağlar Diğer taraftan savaş sırasında Alman yüksek subaylarına bir sığınak olan Mizrahi yalısının bu amaçla kullanımını da o sağlar. Müzakereden sonra ise yalı Kenneth Morley gibi Intelligence Service'in bir elemanı ile Odesa'daki **"beyaz"** Ukrayna Hükümeti'ne yardım arayan Prens Bragin'in **"rendez-vou mahalli"** (DSE, s.322) olarak kullanılır. Bu şartlarda Abdi Bey-Mizrahi ikilisi savaş sırasında kendi çıkarlarını ön plana aldıklarından ülkenin zararına çalışmışlardır.

Müttefikler İstanbul'da İttihatçı tefkifatına başlayınca Abdi Bey, **"Divan-ı Harb-i örfi"**de yargılanma kâbusları görmeye başlar. Bu sıkıntılı anlarında **"zihnen"** yaptığı, bütün İttihatçıların aynı kefeye konmaması gerektiği konusundaki savunmayı Mizrahiler'in evindeki bir yemekte **"bar bar bağırarak"**, **"görünmez düşmanlarını delik deşik ederek"** tekrarlar: **"Mâlûm-u âliniz Cavit beyefendi de ittihatçıydı, bendeniz de ittihatçıyım, lâkin biz muharebeye İngiltere ve Fransa'yla aynı cephede iştirâke taraftardık. Dinlemediler! Halbuki tasavvur buyurunuz, bu takdirde cenup ve şimal hudutları müemmen bulunan Devlet-i âli münhasıran Bulgaristan'la harb edecekti..."** (DSE, s.349; SP, s.350).

"**Harb-i Umumi**"de yenik düşen Osmanlı İmparatorluğu'nun aydın ve siyaset çevrelerinde ülkenin geleceği konusunda iki eğilim belirir. Padişah Vahdettin ve kabinesinin başını çektiği ilk grubun eğilimi, İmparatorluğu güçlü ve savaştan galip çıkmış bir ülkenin mandası altına sokmak; başını Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği diğer grubun eğilimi ise İmparatorluktan "**Misak-ı milli**" hudutları içinde bir cumhuriyet devleti kurmaktı. Bu tarihî-siyasi sürtüşme "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda Novonti'de aynı soruna değinen Abdi Bey ve Birlik gazetesi "**sermuharriri**" Hüsnü Faik arasındaki tartışmada edebî boyuta ulaşır (bkz.DSE, s.334-338).

1918 İstanbul'unda "**manda**" konusundaki tartışmalar, özellikle İngiltere ve Amerika üzerinde toplanır. Osmanlı padişahı Vahdettin, ülkeyi on beş yıllığına İngilizlere kiralamayı teklif ederken, İngilizler namına çalışan eski Şûra-yı Devlet Reisi Sait Molla ve Hürriyet ve İtilaf Partisi ile ona bağlı İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyeleri Papaz Frew aracılığıyla halk arasındaki çelişkileri kendi çıkarlarına kullanmaktadırlar (bkz.DSE, s.285-286).

Mütareke İstanbul'undaki bir başka grup, Amerikan mandasından yanadır. Amerika-Türkiye ilişkilerine kuramsal yazılarında özel bir yer ayırmış olan Attilâ İlhan, bu ilişkilerin nedenleri ve gelişimi konusundaki yorumlarını 1918 senesi New York Times'ından yaptığı alıntılarla destekler. Amerikan siyaset çevreleri, kendisini dahi idare etmekten aciz bir ülkenin kendinden daha üstün azınlıklarını yönetmesinin beklenemeyeceği, bundan dolayı da üstün bir kuvvet tarafından yönetilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu yönetim ise Binbaşı Davit Arnold'a göre 100.000 kişilik güçlü bir polis kuvvetiyle sağlanabilecektir. Manda konusuna taraftar olmalarını ise herhangi bir çıkar gözetmeksizin bir ülkenin nasıl yönetilmesi konusunda örnek vermek istediklerine bağlamaktadırlar. (bkz. BDG, s.52-53.179-180; DSE, s.39; SP s.269). Oysa sonun başlangıcına gelinmiş, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın yerini alan, dünya iktisat ve siyasetinde kendine yeni ufuklar arayan Amerika Birleşik Devletleri'nin neo-kolonyalist arzuları Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eder olmuştur.

21 Şubat 1922 tarihli New York Times'a demeç veren

Amerikan Ticaret Odası Ortadoğu Şubesi sözcüleri, "**Balkan ülkelerinin ve Osmanlı İmparatorluğunun zengin doğal kaynaklarına henüz el sürülmemiş olup madenlerin işletmesi ve demiryollarının yapımı gibi en çekici iş alanlarının tamamen boş bulunduğunu, gerçekten barışın sağlanmasıyla birlikte koca bir İmparatorluğun iktisaden ele alınması ve kalkındırılması[nın]**" (BDG, s.52-53) söz konusu olduğunu belirtirler. Attilâ İlhan, kalkınmanın nasıl bir kalkınma olduğunu elli yıllık deneylerimiz sonunda anladığımız kanısındadır: Dışa bağımlı montaj sanayii, gıda ve turizm endüstrisi, çeşitli uluslararası kuruluşlar yoluyla askeri ve ekonomik bağımlılık vb.

"**Kuva-yı Milliyeci**"lerle ilişkileri olduğu bilinen Birlik gazetesine gitmekten "**bilerek 'ictinap'**" eden ve "**çekinen**" (DSE, s.335) Abdi Bey, gazetenin başmuharriri Hüsnü Faik ile Novonti'de Paris Konferansı'nda Osmanlı mülkünün İtilaf Devletleri arasında nasıl bölüşüleceği ve Padişah'ın durumu konusunda çelişik haberlerin geldiği günlerde karşılaşır.

Abdi Bey bu karışık günerde Selanik'teki mallarını tasfiye etmenin akıl kârı olmadığını ve İngiltere himayesinde kurulacak bir Boğazlar devletinin "**ehven-i şer**" olduğunu dile getirir Oysa Hüsnü Faik, Sarayın İngiltere'den medet umduğu, İtilaf Devletlerinin emir verme boyutuna çıkan bir "**küstahlık**" içinde bulunduğu bu günleri nefsine sindirememektedir. Diğer taraftan aydınların İngiliz mandası ile Amerikan mandası arasındaki tereddüdünü, yani "**çavre-yi halâsı ecnebide aramasını**" ülkenin "**sebeb-i felâketi**" olacağına yorar Bu sıkıntılı günlerden herkesin birey olarak durumu kavraması halinde kurtulunabileceği ve bunun da ancak zamanın "**feda-yı nefsler zamanı**" olduğunun farkına varılarak gerçekleşebileceği kanısındadır. O. Abdi Bey'in "**tıyneti belirsiz baldırı çıplaklar**" (DSE, s.336) diye adlandırdığı Kuva-yı Milliyecilere ve Mustafa Kemal'e inanmaktadır

"**'Hayat-ı siyasiyesi' boyunca kesimlemeleri sevmemiş**" (DSE, s.338) olan Abdi Bey'in hiçbir zaman açıklamayı doğru bulmadığı düşüncesi, Enver ve Mustafa Kemal Paşa'nın "**akibeti meçhul bir sergüzeşte**" atıldığı ve insanın "**hakikatperest**" olup yenilgiyi kabul etmesi, yani "**ısıramadığı eli**

öpme[si]" (DSE, s.338) gerektiği doğrultusundadır. İşte bundan dolayı "'**gidişat' müttefik makamlarıyla bahusus İngilizlerle muhabbeti pekiştirme[sini]**" (DSE, s.287) gerekli kılmaktadır. Hele Türklerin "**Constantinople**"dan çıkarılma durumu söz konusu olduğu takdirde İstanbul İngiliz denetimi altında kalacağından Mizrahiler'in ahbabı Miralay Kenneth Morley'le "**tesis edilecek bir dostluktan istikbalde fevkalâde müstefit olunabi[lecektir]**" (DSE, s.287).

Selanik tüccarlarından "**Köse**" İsmail Bey'in işlerini devralmak niyetinde olmayan ve politikaya atılan oğlu Abdi Bey, hem karakter özellikleri, hem de yabancı okullarda ve Fransa'da gördüğü eğitim sonucunda, Attilâ İlhan'ın "**komprador aydın, komprador burjuva**" diye tanımladığı grubun bir örneğini oluşturur. Mizrahiler'de olduğu gibi "**Köse**" İsmail Bey'in ailesinde de "**ulusal**" özelliklere kavuşması gereken bu neslin kompradorlaşması, yalnız kendi nesilleri için zararlı olmakla kalmamış, günümüz aydın çevrelerinin içinde bulunduğu çarpık kültürel yapının da zemininin hazırlanmasına neden olmuştur.

Abdi Bey figürüyle aynı zamanda, üyesi olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarih içindeki etkinlikleri ve günümüz siyasetindeki yeri de verilir. "**Köse**" İsmail Bey, Ahmet Ziya, Hüsnü Faik gibi karşıt düşüncelerin temsilcileriyle diyalektik olarak ele alınan Abdi Bey'in çevresine yabancılaşması, genellikle ironik bir üslupla yansıtılır

2.1.2. Gülistan Satvet

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda liman şehirleri ve Rumeli'deki bazı merkezlerde nüfus artışı, yalnız Avrupa etkisi altında yeni bir hayat tarzının başlamasına değil, aynı zamanda aile yapısında da bir modernleşmeye neden olmuştur. Bu modernleşmeden kadınlar da etkilenmiş, "**inas rüştiyeleri**"nde eğitim görüp "**muallime hanımlar**" olarak ilk defa evlerinin dışına çıkmışlardır. Tanzimatla başlayan sosyo-kültürel değişim, zamanla "**Avrupalılaşmak**" tarzında anlaşılmış ve bazıları tarafından

yalnız Avrupa'nın sosyal davranışlarını taklit etmek olarak alınmıştır. "**Aynanın İçindekiler**"de bu modernleşmenin çarpık bir örneği "**Paris Sefir-i Kebiri**" Refii Satvet Bey'in kızı Gülistan ile verilir.

Mütareke İstanbul'unda Bayraktar Paşazade Halûk Bey'in konağı Direkliyalı'ya "**eski bir rüyaya dalar gibi**" (SP s.119) giren iki kadından biridir Gülistan Satvet. Bu hanımlar, mükemmel İngilizce ve Fransızca konuşurlar. Başları açık, saçları kısa kesimdir, gözleri sürmeli, kirpikleri rimelli, yanakları allıklıdır. "**Böyle olmayı doğal, olmamayı olağandışı saydıkları, hemen her hareketlerinden belli[dir]**" (SP, s.119). Birlikte geldikleri yabancı subayların yanında alaycı bir rahatlık içindedirler, subayların durgunluğuna oranla "**basbayağı densiz ve küstahtırlar**" (SP, s.119).

Refii Satvet Bey'in çevresi geniş, Fransızcası "**fevkalâde**"dir. Fransız Dışişlerinde hatırlı dostları vardır "**Böyle 'vukuflu' bir 'hariciyeci' herkese 'müyesser' olmayacağından**" (DSE, s.47) mutlakiyet kıymetini bilmiş, Damat Mahmut Paşa'yla oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah Avrupa'ya kaçtıklarında geri getirilmeleri için ardlarından yollanan Ahmet Celâlettin Paşa ile Jöntürkler arasındaki iletişimi sağlamakla görevlendirilmiştir Ayrıca bazılarının Dersaadet'e dönmesinde yardımcı olduğu ve hatta "**adı Jöntürk'e çıkmış bazı 'münevveran'ı hafiye olarak kullandığı rivayet edilmiştir**" (DSE, s.48). Kızının da babasına hafiyelik konusunda yardımcı olduğu, babası adına istihbarat yaptığı iddia edilmektedir (bkz. DSE, s.161).

Kızının ve dostlarının Refii Satvet Bey için kullandığı "**Paris Sefir-i kebiri**" unvanı, kısa sürmüş "**Sefir-i kebir vekilliği**"ne dayanır. Hürriyetin ilanıyla durum değişmiş, gözden düşen Refii Satvet Bey "**Harb-i Umumiden**" sonra emekliye ayrılmıştır. Varını yoğunu Paris, Nice, Monte Carlo gibi şehirlerde Fransız dilberleriyle yiyip bitirdiği söylenir Kızıyla birlikte "**yüksek**" yaşamaya alışmış olduklarından lüksten ve o debdebeli, şaşalı hayat tarzından vazgeçmektense aileden kalan malı mülkü "**harvurup harman savurmayı**" (DSE, s.48) tercih ederler

Refii Satvet Bey emekliye ayrıldıktan sonra "**eprimiş Paris**

şıklığı, yoksul düşmüş kont zayıflığıyla" (DSE. s.48) ya Tokatlayan'da, ya Perapalas'ta açığa alınmış paşalar, emekliye ayrılmış elçilerle bezik oynayıp Paris anılarını anlatarak avunur

Gülistan Satvet, Abdi Bey'le Paris'te 1902 yılında Mösyö Saint-Davis'in evinde karşılaşır **"Matmazel Julie"** diye tanıştırılan, **"ondüle kıvırcığı 'gümrah' siyah saçları, başının çevresinde 'a la Colette' abartılmış"** (DSE, s.134), **"siyah ipekten 'dekolte' tuvalet, ince topuklu rugan iskarpin [...], rugan çanta[lı]"** (DSE, s.134) mükemmel Fransızca konuşan bu gencecik hanımın, bir Osmanlı kızı olduğuna inanmak güçtür. Çocuk yaşından beri Fransa'da yaşadıklarından Fransız okullarında öğrenim görmüştür.

Gülistan Satvet yalnız giyimi ve davranışlarıyla değil, daha o zamandan **"çubuğun ucundan ayrılmak bilmeyen obur ağzı[yla], üstüste çektiği 'tiryaki' nefesleri[yle], kayıp kayıp giden gözleri[yle]"** (DSE, s.136) betimlenen afyon tutkusuyla da farklılık gösterir. İstanbul'a dönüşünde afyonla yetinmez, Rosa Mizrahi yoluyla eroine başlar.

Paris'te yaşadığı dönemlerde kibarlar arasında afyon revaçtadır. İstanbul'da ise Mütarekeden birkaç sene evvel beyaz Ruslar tarafından getirilen kokain ve eroin kullanmak **"seçkinlik"** ve **"kibarlık"** (DSE, s.330) işareti olarak yorumlanır. Eroini Mizrahiler'in aile dostu ve İngiliz istihbaratıyla yakından ilgili Rus Prensi Bragin'in elinden tadar, tutkusal tabiatlı olduğundan alışması uzun sürmez. Bu durum onun yalnız Prens Bragin tarafından Rusya'nın çıkarları için değil, **"Teşkilât-ı Mahsusa"** elemanları tarafından da **"hareket-i milliye menfaatine"** (SP, s.282) kullanılmasına zemin hazırlar.

Uyuşturucu düşkünlüğü muhtemelen Rosa Mizrahi'ye hazırladığı sonu Gülistan Satvet'e de hazırlayacak; 1941 yılında Madam Rosa Mizrahi, eroin beynini tahrip ettiğinden **"kalın bir şizofreninin demir kapıları arkasına saklanalı, Şişli'deki Fransız La Paix Hastanesi'nde [...] çenesi kilitli, gözleri boşalmış, bir ağaç gibi"** (OKB, s.214) eskimeye bırakılacaktır.

Gülistan Satvet, yalnız eroine değil, içki ve sigaraya da bağımlıdır. Daha Paris yıllarında Abdi Bey'le beraberken **"en pa-**

halısından" (DSE, s.156) içkiler içer; zamanla bağımlılığı öylesine artar ki **"punch"** gibi hafif içkileri **"birbiri ardına devirir"** (DSE, s.304). Bol yüzüklü dolgun parmaklarının arasından eksik etmediği ağızlığı ve sigara alışkanlığının Osmanlı toplumunda ne denli yadırgandığı, Gülistan Satvet ve çevresi içine toplumun sesi olarak yerleştirilen Miralay Ferid'in anlatımıyla vurgulanır: **"Birader, bir ağızlık kullanıyor, nah asgarî bir endaze boyunda, gümüş mümüş olmalı, ucunda o nefis İngiliz cigaraların[dan]"** (SP s.277).

Gülistan Satvet laytmotif olarak hem **"Dersaadet'te Sabah Ezanları"**nda, hem de **"Sırtlan Payı"**nda tekrarlanan beyzi yüzü, limon küfü gözleri, canfes kızılına yürek biçimi boyanmış ufacık ağzının kapatınca bile dışarda bıraktığı o iki dişi, kulak hizasındaki kalın kâhküllü Avrupa kesimli abanoz saçları, sımsıkı tombulluğu, yüksek topuklarının üstünde kasıla kasıla yürüyüşüyle çok güzel bir kadındır. Güzelliği her zaman uyumludur ve tepeden tırnağa günün Fransız modasına uygun giyimi ile tamamlanır.

Nazlı edası, aşırı neşesi, çevresindekileri hemen etkisi altına alabilmesi ve **"'fevkalâde' frappant!"** (DSE, s.304) oluşuyla da her bulunduğu toplulukta hem Osmanlıların, hem yabancıların dikkatini çeker. Davranışlarında fazlasıyla serbesttir. Belli bir kişiye, gruba bağlılığı söz konusu değildir. İlişkilerinde sadakat veya samimiyetten yoksundur. Abdi Bey daha Paris yıllarında onu, **"'şekli muhtevasına tetabuk etmeyen nev'i şahsına münhasır bir mahlûktur bu', baştan çıkarıcı femme fatate rolündedir, erkeğin ilgi dairesine çıldırtıcı cinsel 'vaadlerle', irkiltici çağrışımlarla girer, 'etvarından işve, ef'alinden neş'e eksik olmaz', 'munistir', sokulgandır [...], ciddileşmeye görsün, birden o kadın olmaktan çıkmış, son derece 'kaçak güreşir' [...], 'hâsıl-ı kelâm tam bir allumeuse, sırrını fâş etmektense firarı tercih eden bir frigide"** (DSE, s.47) diye betimler. Aynı gözlemi Miralay Ferid de yapar. Onu yakından tanıyan Madam Mizrahi'ye göre **"o ruhen mustarip bir kadındır, belki teselliye, şiddetle himayeye muhtaç[tır]"** (DSE, s.281).

Konur Ertop'a göre "'**cinsi temastan suret-i mutlakada zevk alamayan' Gülistan Satvet de herhalde sado-mazohisttir!**" (Konur Ertop, Varlık, Ağustos 1908). "**Aynanın İçindekiler**" romanlarının şimdiye kadar basılmış olanlarının hiçbirinde söz konusu iddiayı kanıtlayacak bir delile rastlanmaz. Zira kendini kadında, Abdi Bey'in de Gülistan Satvet için uygun gördüğü gibi, (bkz. DSE, s.47) "**frigidity olarak [...] gösteren sexuel inhibition**" (Dr.Kriton Dinçmen, "Deskriptiv ve Dinamik Psikiyatri" İstanbul, 1969, s.369) "**gayri şuurî olarak, penisten zarar görme [...], gebe kalma ve çocuk doğurma korkusundan veya biseksüel temayüllerinden ileri gelen**" (Dinçmen, s.370) bir "**ego defenece[dır]**" (Dinçmen, s.369). Bu şartlarda Gülistan Satvet'in sado-mazohistten çok lesbiyen olma ihtimali daha fazladır. Bütün güzelliği ve cinsi cazibesine rağmen onun içinde bulunduğu çelişkili durumu kadın duyarlılığıyla en güzel Abdi Bey'in karısı Neveser yorumlar: "**Güzel olmasına güzel, 'asrî' olmasına 'asrî' ama, 'hal-ü-etvarında', yorucu bir dağınıkhk görülüyor, yorgun bir sinirlilik!**" (DSE, s.304).

Gülistan Satvet başından beri bütün siyasi ilişkilerinde ikili oynayan bir figürdür. Paris'te İttihatçılar konusunda her şeyi bilmesi ve babasının bu konudaki tutumu İttihatçılar arasında onun da babası gibi "**sefaretin hafiyesi**" olduğu kanaatini uyandırır. Abdi Bey'le olan ilişkisinden Cemiyet yararlanmak ister, aynen İstanbul'da Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarının İtilaf Devletleri konusunda yararlanmak istediği gibi.

Chopin'in 3. Piyano Sonatının "**meftunu**" olan (bkz. SP, s.348) Gülistan Satvet, hayatı aldatmacalar üzerine kurulmuş "**hoppa**" (DSE, s.280) bir kadındır. Gelir getirmeyen, ancak gösteriş yapmasına yarayan "**Mecmua-yı Nisvan'ın Tahrir Heyeti**"nde çalışır (bkz. DSE, s.48,304). Savaş boyunca şehirdeki yüksek rütbeli Alman askerleriyle "**kırdığı ceviz bini aşar**" (DSE, s.46), mütarekeden sonra ise itilaf askerleriyle ilişkiye girer.

İşgal şehre yayıldıkça o Osmanlılıktan uzaklaşır, "**giyimi kuşamı çoğu ecnebiden daha ecnebidir, süsü püsüyle ba-**

şa çıkılmaz. [...] ilgisini sadece caprice'ler ve fanstaisie'ler çek[er]" (DSE, s.280). Direkliyalı'da Gülistan'ın "**Bonjour**"lu Fransız selamını, karşı kutbu Miralay Ferid "**Bayram-ı şerifiniz mübarek olsun, Gülistan hanım**" (SP s.327) şeklinde bir Osmanlı selamıyla cevaplar

"**İptidai dahil**" bütün öğrenimini Paris'te yaptığından Gülistan Satvet "**Türklerin kendi kendisini yönetebileceklerine inanmaz**" (DSE, s.36). Ona göre güçlü devletlerden biri, örneğin "**tercihen ikinci vatanı addettiği Fransa işe el koymalı**", Osmanlı Devleti'ni "**mandat**"sı altına alarak "**doğru dürüst**" (DSE, s.36) yönetmelidir Ama diğer taraftan Miralay Ferid'i "**İngiltere Devlet-i Fehimanesinin istihbarat dairesi**"nde görevli Pandikyan Efendi ile karşılaştırması, onun aynı eğitim ve kültür sürecinden geçen Abdi Bey gibi İngilizlerin adına çalıştığını ispat eder.

Madam Sinos'un evindeki davette Yunanlıların İzmir'e çıkışını coşkuyla kutlamalarının onu "**zannedebileceğinden ziyade rahatsız**" (DSE, s.35) etmesi hatta "**kanına dokunması**" (DSE, s.36), ülkenin paylaşılmasında İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin yanında küçük gördüğü Yunanlıların da yer almasındandır İngiltere veya Fransa'ya bağlılığı o kadar fazladır ki hem Direkliyalı'daki Ramazan gecesinde, hem de Mizrahiler'in yalısındaki davetlerden birinde, Anadolu'da ülkeyi yabancı devletlerinin istilasından kurtarmaya çabalayan Kuva-yı Milliye güçleri ve İstanbul'daki yayın organlarıyla onları destekleyen taraftarlarının ya "**vaziyetin vehametini idrakten [...] aciz**" olduğu, ya da "**kasd-ı mahsusları[nın] olabileceği**" düşüncesine kapılır: zira kanısına göre "**yaptıkları tahripkâr neşriyatla**" bir yandan "**sulh konferansına giden heyet[in] işini müşkülleştir[irken]**", diğer yandan "**müttefiklerin taarruzlarını aleyhimize çevirmektedirler**" (SP s.120). Zaten "**mevcudiyetimizin temâdisi, kuvvetli bir himâye temini ile mümkündür, bu da düvel-i muazzamadan birisinin mandat'sı altına girmekle tahakkuk edebilir**" (SP, s.120).

Gülistan Satvet, aldığı eğitimle Abdi Bey gibi halkından kopmuş, ulusunun gelenek ve göreneğini, kültürünü küçümseyen ve

hatta kendisini başka bir ulustan sayıp onun çıkarlarını kendi çıkarları gibi gören bir figürdür.

Aynı Münif Sabri-Neveser ikilisinin Pera Palas'taki aşk gecesinin sonunda yabancı donanmalara ait zırhlıların varlığının Türk'ün mevcudiyetinin yegâne ifadesi olan **"Ezan-ı Muhammedi"** tarafından etkisiz hale getirilişi gibi sembolik boyutla bir arındırma Direkliyalı'daki Ramazan gecesinde gerçekleşir: Gülistan Satvet'in ortaya attığı **"mandat"** konusundaki düşünceleri, Kemençeci Ruhi Bey'in "**müslüman ve Türk, yüzyılların derinliklerinden gelen seslerle, dokumaya başla[dığı]**" (SP, 121) Numan Ağa'nın Şevkefzâ saz semaisinin "**ağır, dokunaklı ve etkili örülüşün[ün] ilmikleri arasında sıkışıp incel[ir], ufak ufak koparak toz olup dağı[lır]**" (SP, s.121).

Mecmua-yı Nisvan'ın Tahrir Heyetinde görevli, sabık Paris Sefir-i Kebiri Refii Satvet Bey'in kızı Gülistan, 19. yüzyılda kadınlar arasında görülmeye başlayan modernleşmenin çarpık bir örneğidir Bu çarpıklık onun giyimi, afyon alışkanlığı, erkeklerle olan ilişkisi, tavırları ve politik düşünceleriyle kendini belli eder Neveser, Doktor Melek, Rosa Mizrahi, Hayrunisa, Bilezikli Kalvopi gibi kadın tipleriyle doğrudan ve dolaylı karşılaştırılması, Gülistan Satvet'in bir kadın olarak Osmanlı toplumundaki konumunun belirlenmesine yardımcı olur

2.2. KUVA-YI MİLLİYECİLER

2.2.1. "Seferberlik Kuşağı" ve Miralay Ferid Eminönü

Yıkılmış çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir ulusal devlet kurmayı Mustafa Kemal gerçekleştirir İdeoloji olarak ulusalcılık bir burjuva sınıfı ürünüdür. Bu nedenle ulusal burjuvazisi olmayan Osmanlı toplumundan ulusal bir devlet kurmayı sivil ve asker bürokratlar, aydınlar ve eşraf üstlenir. Bu tarihî bloku Mus-

tafa Kemal. Kuva-yı Milliye adını alacak geniş tabanlı bir "**ulusal kurtuluş cephesine**" dönüştürür. Müdafaa-i Hukuk anlayışı çerçevesinde ülke, istilacı devletlerin egemenliğinden kurtarılıp bir ulusal devlet kurma işine girişilir

Attilâ İlhan "**Aynanın İçindekiler**" dizisinde Mustafa Kemal'in Kuva-yı Milliye grubuna Miralay Ferid gibi meslekten bir askeri, Münif Sabri, Hüsnü Faik gibi gazetecileri, Ahmet Ziya gibi işçi ayaklanmasıyla ülkede siyasi değişiklik planlayan bir sosyalisti katarak bu tarihî bloku ve sorunlarını edebiyat katına ulaştırır

Daha askerî okul yıllarında "**Ayı**" lakabıyla anılmaya başlayan, "**saçaklı bıyıkları**" (SP s.63), "**şaşırtıcı iriyarılığı**" (SP, s.313) ile hemen her toplulukta dikkatleri üzerine çeken, mütakere İstanbul sosyetesinin tanınmış simalarından "**mandat**"cı Gülistan Satvet indinde "**Nigehbancı**" veya "**Kızıl Hançerci**", "**lâkin mutlaka Padişah taraftarı**" olan Miralay Ferid Bey, hem mesleği, hem de hayata bakış açısı gereği, bu gruba hiç tereddütsüz katılan Attilâ İlhan kişilerindendir. Çünkü o, İstanbul'da "**bir işgal ve utanç akşamında, ölesiye sarhoş askerlerin ve çileden çıkmış azınlıkların şamata sevincini, ölürcesine yaşamak**" (BU, s.68) isteğiyle kendine bir tür eziyet eden, üniformasız haliyle kendini "**derisi yüzülmüş**" (SP, s.64) hisseden, savaşmadığı cephe kalmamış bir Osmanlı subayıdır

Attilâ İlhan, kendisiyle yapılan bir röportajda "**Sırtlan Payı**" adlı eseriyle, Türk toplumuna ulaştırmak istediği mesajın ne olduğu sorusuna, Miralay Ferid'i ve neslini kastederek, "**eylemden eyleme su içer gibi atılan, ama belirli bir kuramsal hazırlığı olmadığı için sonunda imparatorluğu batırıp vatanı da son dakikada kurtaran eylem adamlarının dramı veril [mek] istenmiştir**" cevabını verir. Bu eylem adamlarının 1900 yıllarından başlayarak yetiştiğini ve bu "**son derece gözüpek, atılgan ve yırtıcı**" subayların neslini, "**Seferberlik Kuşağı**" diye adlandırdığını söyler (bkz. Cumhuriyet, 30 Haziran 1975).

Kız kardeşi Hayrunisa ile Sultanahmet'te "**dörtgözlü**" bir evde 1306/1890 yılında dünyaya gelen Miralay Ferid'in babası,

"Dömeke harbi şehitlerinden Kolağası Rüstem bey[dir]" (SP s.447). Annesi Münire Hanım, babasının ardından **"kaşla göz arasında çeki[p] gi[der]"** (SP, s.103). İki öksüzün bakımını bundan böyle Saraylı Hala üstlenecektir. Saraylı Hala ve onun sağladığı imkânlar her iki kardeşin yetişmesinde önemli bir yer tutar **"Usûl erkân"** (SP s.117) öğrendikleri Kanlıca'daki o zarif yalı, yaşanan mekân olarak, yıllarca Miralay Ferid'in belleğinden çıkmaz; **"böyle bir yalının ölüp ölesiye sahibi olamayacağına, daha kapısından ilk adımını attığı gün iman etmişti[r]"** (SP, s.113). Yaşanan mekân sorunu, hayatı boyunca laytmotif gibi tekrarlanır durur Manastırlı Salih Paşa'nın Bağlarbaşı'ndaki sahipsizlikten bakımsız kalmış ve bu nedenle tabiata yenik düşmüş **"taflanlı"** köşkü onu kucaklarken, kız kardeşinin gelin gittiği **"özene bezene"** yaptırılmış **"nice masraflarla donatılmış saltanatlı"** (SP, s.113) Bayraktar yalısı, kapısından her girişinde onu ezecektir.

Saraylı Hala her iki çocuğun eğitimine özen gösterir; hele Ferid'in bir dediği hiç iki edilmeyip **"gezmeyse gezme, paraysa para"** (SP, s.103) esirgenmez. Bu şartlar, onun kısıtlamalara tahammülü olmayan özgür karakterinin oluşumunu etkiler. Kuleli Askerî İdadisi'ndeyken halasının elini Kurban Bayramı için öpmeye gittiğinde gelenekten vazgeçilmeyip ona armağan olarak **"işlemeli bir deste ipek mendil"** ve bir servet olan **"üç altın"** verilir (bkz. SP, s.23).

Ferid, baba mesleğini seçer. Aklında kalabilen babasıyla ilgili en çarpıcı hatıra, onu bir Ramazan gecesi **"Kanun-u Esasi Kıraathanesi"**ne Udî Nevres ve Kanun-î Zülüflü Hüseyin Bey'in müziğini dinletmeye götürdüğü geceye aittir. Anlayıp anlamayacağı meçhul, uykusundan edilip götürülen Ferid'in hayatında bu gece yaşantısının önemi büyüktür Özellikle kanunun çalınışı onu etkiler; **"çalgıcının teller üzerinde koşturan hareketli parmakları, gözlerinin önünden, salonun tıklım tıklım uğultusunu tırnaklayan genç ve diri seslerin telaşı kulaklarından günlerce git[mez]"** ve o gece, belleğinde **"görkemli ve gönendirici bir büyük şenlik"** (SP, s.80) olarak kalır. Zaten babası buraya oğluna ya musikiyi sevdirmek, ya da onun

kendisi gibi **"sözden olduğu kadar sazdan anlar yetişmesini sağlayabilmek için"** (SP s.80) getirmiştir Ferid'in müzik aşinalığı, **"iyi saz bulursa dinlemekten, bir de neşesinin iyice taştığı anâ denk gelirse, kulağında nasılsa kalmış bir iki şarkıyı o direk gibi sesiyle söylemekten ileriye gi [tmeyecektir]"** (SP s.80).

Miralay Ferid'le işgal İstanbul'unun eğlence kültürü, kahvehane, kıraathane, pastane ve meyhaneler yoluyla tanıtılır Attilâ İlhan kendisiyle yapılan bir röportajda **"kahve ve kıraathâne geleneği"**nin Osmanlı'da var olduğunu, kahvehanelere ilkin keyif yapmak amacıyla gidildiğini, zamanla buralara çeki düzen verilerek yeni bir geleneğin, kıraathane geleneğinin ortaya çıktığını açıklar (Sefa Kaplan. "Attilâ İlhan'la Cafe Bulvar'da" Türk Edebiyatı, Eylül 1984. s.19).

Nitekim, **"Sırtlan Payı"**nda **"Kasımpaşa'daki Acemin Kahvesi"**nin (SP s.95,131) **"dumanlı karanlığı", "tömbeki, demli çay ve soğuk tütün kokar"** (SP, s.131). Divanyolu'ndaki bir zamanlar ramazan gecelerinde **"iğne atsan yere düşme[yen], İstanbul'un en namlı saz heyetleri[nin] [...] icra-yı âhenk et[tiği]"** (SP s.80), eski adıyla Feraknâk, sonraki adıyla Kanun-u Esasi Kıraathanesinin işgal İstanbul'unda çehresi değişmiştir Bundan böyle **"tömbekisi berbat, kahvesi karanlık"** (SP, s.79), **"köhne masalarına İkdam, Sabah, Alemdar ve Akşam gazeteleri bulaşmış[tır]"** (SP s.79). Ülkenin içinde bulunduğu durumu simgelercesine **"gözden düşmüş müslüman yoksulluğu"** (SP s.79-80) kendini açıkça hissettirir.

İşgal İstanbul'unda şehrin çehresinin siyasi ve iktisadi açıdan değişmesi, eğlence dünyasını da etkiler. Tanzimatla açılmaya başlayan Batı tarzı pastaneler önem kazanır Zaten Osmanlı geleneğinde var olan meyhaneler ise. işgalin çılgına çevirdiği Rum azınlığın varlığını iyiden iyiye hissettirdiği yerler halini alır. Ünlü Petrograd **"cremé caramel ve erimiş çikolata kokan çok camlı, az garsonlu bir Tepebaşı pastanesi[dir]"** (SP, s.274). Burada **"zıvanalı Rus cigaraları içen"** kadınların, **"Dağıstanlı beyzadeler"**in, **"işgal zabitleri"** veya **"Dü-**

yun-u Umumiye memuru kılıklı birtakım gevşek erkekler [in]" (SP s.274) yanı sıra Münif Sabri-Neveser, Ahmet Ziya-Dr. Melek gibi çiftlere de rastlanır.

Miralay Ferid ve arkadaşları arada bir "**Concordia**" ve "**Barba Andon**"un yeri gibi meyhanelere de giderler Concordia, "**alkol buharından par par yanan, pavurya, gravyer peyniri ve gizli amonyak kokularıyla ağırlaşmış, dumanlı**" (SP, s.86) bir havası olan, "**mandolin, gitar, keman, klarnet**" (SP s.87) gibi müzik aletlerinin kullanıldığı Rum müziği çalınan bir Rum meyhanesidir Ülkede savaş sona ermiştir; fakat burada "**İngiliz, Fransız, İtalyan zabitleri, küçümser can sıkıntılarını gidermek için, Kemeraltı'nın, Galata'nın, Pera'nın güzellerini ve otellerden taşan beyaz Rusların en alımlılarını kollarına takıp gönül eğlendiri[r], bazı bazı etki alanlarına 'Avrupa terbiyesi görmüş' Türk kızlarını da düşürü[rler]**" (SP, s.87).

Barba Andon'un yeri ise Kalyoncukulluk'daki Abdülaziz dönemi gedikli meyhanelerinden kalma bir "**selâtin meyhane [dir]**" (SP s.63). Bu "**eski 'çıngıraklı meyhaneler'in bir eşi [dir], tezgâh, tahta masalar, duvar duvar rakı ve şarap fıçıları, hatta şamdanlar**" (SP, s.63) atmosferi tamamlar. Meyhanedeki masaların yarısını daha çok Senegalli zenci ve Bengalli süvarilerden oluşan "**sivil resmi işgal ordusu eratı**" (SP, s.65) doldurur Burada laterna eşliğinde "**Benli Panayot**" adlı Sakızlı bir köçek, seyirlik oyunlardan Orta Asya "**beççe**" geleneğinin bir devamını sergiler. Bilindiği üzere çengi, köçek, rakkas, tavşan, tavşan oğlan gibi çeşitli adlarla anılan kadın kılığına girmiş erkek dansçılar üstlenir gösteriyi. "**Köçekler kız gibi giyinir, saçlarını uzun bırakırlar**" (Metin And. "Geleneksel Türk Tiyatrosu" Ankara, Mayıs 1969, s.61).

Nitekim Benli Panayot, "**omuzlarına dökülen saç, sürmeli göz, çalkalanan kalça olarak**" (SP s.65) sahneyi dolduracak ve Metin And'ın "**köçek**", daha doğrusu "**tavşan**" betimlemesine uygun saçlarında "**altın ve gümüş pullar**", boynunda "**renk renk boncuklar**", diz kapaklarındaki "**ipek şalvarı**", "**altın sırma işlemeli kısa yeleği**", "**al fesinin mavi**

püskülü" ile dans edip Binbaşı Ferid'in Şam'da beraber olduğu Dürzi fahişesinin **"türlü görüntülerini"** yansıtacaktır (bkz.SP s.66). Hatta o kadar yanıltıcıdır ki, Ferid'e, **"Olacak şey mi, o kadın, bu erkek/–Erkek mi? Hadi canım sen de!"** (SP, s.66) yorumunu yaptırtacaktır

Bu geleneğin tarihi açıklaması ise işrete fazlasıyla düşkün Rıza Muhiddin Bey'e nasip olur: **"...malûm-u âliniz, bunları 'tavşan' tesmiye ederler [...] şair Enderunlu Fazıl'ın 'Çenginâme'si vardır, geçen asrın namlılarını isim isim tâdât eder..."** (SP s.66).

Parisiana adlı eğlence yeri, **"renkli ışıkları, Türkçe, Rumca, Fransızca afişleriyle, altın dişli bir fahişe gibi parıltılı kahkahalar at[ar]"** (SP s.287). Burada **"Kemençeci Aleko ve Hanende Selânikli Emin Efendi ve rüfekasından"** oluşan sekiz kişilik bir **"incesaz takımı"** **"icra-yı ahenk"** eylemektedir (SP, s.287); ardından da **"varyete ve kabare dansları"** (SP, s.287) sergilenir.

Miralay Ferid, eğlence hayatına **"ilkin Rum bakkallarda ayaküstü bir tek at[arak]"** (SP, s.103) başlar. Galata veya Kemeraltı gibi semtlerde kız kovalaması, Divanyolu'ndaki Avrupa Tiyatrosu'nda Peruz'un **"işveli gerdan kırışları, meşhur kantolarıyla"** (SP, s.103) ortalığı kırıp geçirişini izlemesi daha sonralara denk gelir

Direklerarası, Divanyolu'nda yani Müslüman İstanbul'da **"Pera'nın (Beyoğlu) komprador/levanten burjuvazisi için taklide yöneldiği yıllarda beliri[r]"** (Attilâ İlhan, "Bir 'Direklerarası'dır gidiyor..." Milliyet Aktüalite, 14.7 1982). **"Direklerarası seyrinin unsurları, kısmen Pera'dan aktarılırlarsa, kısmen daha eski Osmanlı hayatından devralınmış olanlar[dır]"** (a.y.). Sunuluş tarzı Batılıdır. Bu nedenlerle Direklerarası, **"doğudan ve batıdan aktarılmış eğlence unsurlarından, Tanzimat alafrangası bir seyir bileşimidir"** (a.y.).

İstanbul'un eğlence hayatı, aynı şehrin içinde bulunduğu kozmopolit ortamı yansıtır özelliktedir Geleneksel Osmanlı'nın yanı sıra hem yalnız Batılı, hem de Doğu-Batı karışımı eğlence alışkanlıkları birarada yaşar.

Miralay Ferid'in hayatında sanatlar arasında babasının yönlendirmesiyle yalnız müzik ve belki olsa olsa ona en yakın, kısa nefesli edebi türlerden şiir belli bir yere sahiptir Manastırlı Salih Paşa'nın köşkünde Mülazım İhsan Bey'in fotoğrafından yayılan "**solsam da sararsam da yine gül gonce dehensin...**" (SP, s.320) şarkısı onu, pek hoşlandığı Ruhsâr ile evlenme kararına vardıracak kadar etkiler Diğer yandan onun Osmanlılığı kendini, yalnız Gülistan Satvet'in Batılı tarzdaki selamına kasten verdiği Osmanlı bayram selamında değil, aynı zamanda müzik konusunda da gösterir. Gülistan Satvet'in kendinden geçerek dinlediği "**alafranga müzik[le]**" (SP, s.348) arası hiç iyi değildir; cahil izlenimini uyandırmamak içinse sesini çıkartmaz.

"**Ferid Eminönü'nün ömründe belki ilk defa bilmediği bir heyecanla dolup taşmasına, damarlarının daralmasına**" (SP, s.103) Ahmet Trabzon'un sesinden dinlediği iki mısra neden olur: "**Dönmez evlâd-ı vatan azm-ı civanmerdâneden/Nefy ile, idâm ile, tağrib-i gûna gûn ile...**" (SP, 103). Ona savaş yıllarında ve malaryadan hareketsiz hasta yattığı günlerde ışık tutan ve sonraki senelerde dahi aklından çıkmayacak olanlarsa Mülazım İhsan'ın karısına yazıp yollamak istediği şiirlerdir

Ferid Bey'in sanatla bütünleştiği anlar, sanat yoluyla duygusal hareketsizlik yaşadığı anlardır. Yoksa mütareke İstanbul'unda bildiri dağıtma işinin en canlı iştirakçisiyken, Namık Kemal veya Ziya Paşa'nın kaside ve terkib-i bendlerinin bütün heyecanını alıp götürmesi, onu "**yorgunluktan bitâb**" (SP, s.103) düşürmesi boşuna değildir. Sanata olan ilgi veya ilgisizliği onun eylem adamlığıyla düz orantılıdır. Bir gün "**yaz akşamının nazlı yıldızlarına yükselen ney[in]**" (SP, s.446) susuşu, onun ölümünü belirleyen bir simge özelliği taşır.

Babasının yolunda gidip askerliği meslek seçen Ferid, Kuleli Askerî İdadisi'nde okuduğu yıllarda aynı anda altı-yedi öğrenciye dayak attığından "**Ayı**" lakabıyla anılmaya başlar. Bu durum heybetli vücuduna bir kat daha heybet katar.

Aynı yıllarında "**Nizamî giyimde ceketin altı düğmeli, düğmeleri [...] 'süvari', yani beyaz, nikel ve yuvarlak.**

Pantolon bol paça, arka kenarlarının içi, koyu güvez kadife. Fesi [...] başlı başına bir âlem: 'tablalı' değil, 'dar Beyoğlu kalıp,' üstü dar altı geniş, rengi koyu vişneçürüğü, püskülü 'fındık tepe'[dir]" (SP, s.100). Bu **"gayr-i nizamî; ters ve aykırı"** (SP s.100) giyim kültürü, onun aklının yatmadığını kabullenmeyen kişiliği, bireysel özgürlükle yoğrulmuş eylem adamlığıyla örtüşür

"Sırtlan Payı"nda Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemlerinin askerî öğrenci eylemleri. Miralay Ferid ve arkadaş çevresiyle tanıtılır. Meşrutiyetin ilanına kadarki dönemde bir yandan Tıbbiye-i Şâhâne öğrencileri Zât-ı Şâhâne'nin **"tahttan feragatini"** (SP s.104) yazılı isterlerken, diğer yandan Mekteb-i Harbiye boş durmayıp halkı isyana teşvik amacıyla planlar kurar. Meşrutiyetin ilanından sonra ise Sultan'a karşı tavırlarından vazgeçmezler. çünkü başından beri bütün arzuları, **"istibdat padişahı 'Kızıl Sultan'ın, meşrutiyet padişahı olamayacağına, İttihat ve Terakki'nin dikkatini çekmek, tahttan indirilmesini sağlamak[tır]"** (SP, s.107).

31 Mart olayıyla Padişah tahttan indirilmiş, fakat bu sefer de ülkenin idaresine farklı bir istibdat hâkim olmuştur. Bunun en güzel örneğini yine askerî öğrenciler yaşayacaktır Bir gün okula gelen öğrenciler, açık bırakılmış yegâne kapının önündeki masada Binbaşı Remzi Bey'i öğrencilere zorla **"Kuran-ı Kerim ve tabanca üzerine yemin ettirip, cemiyete aza yazar[ken]"** (SP, s.108) bulurlar

Yaradılışı gereği çapraşık durumları sevmeyen, buna karşın **"sınırları açıkça çizilmiş davranışları, erkekçe mertliği"** (SP, s.99) seven bir kişidir Ferid. Bu nedenle **"İttihatçıların fedai gözüpekliği, [...] ne kadar hoşuna gitmişse, [...] o iki yüzlü mason yanlarından o kadar iğrenmişti[r]"** (SP s.99).

Bu şartlar altında da Ferid Eminönü kırk arkadaşıyla Cemiyete katılmayı reddeder; Harbiye Nezaretine götürülüp Divan-ı Harbi'de yargılanır Askerliği daha öğrenim yıllarında bir meslek olarak benimseyen Ferid, siyasi ilişkilere girmekten pek haz etmez. Nitekim yukarıda sözü edilen başkaldırının içinde onun da

olduğunu öğrenen ve bu tutumundan hoşlanan 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Bey, Çanakkale'de savaşılırken Ferid'i karargâhta yanına emir subayı olarak alır (bkz. SP, s.108).

İktidarı ellerinde bulunduran İttihatçıların, "**bir yanıyla Hürriyet'i ilan edip Osmanlı ülkesine yeni bir barış ve yükselme dönemi aç[tığını], öbür yanıyla Hürriyet'in ilanını izleyen on yıl içinde koskoca imparatorluğun nasıl battığını düşünüp kaygılanı[r]**" (SP, s.107) Miralay Ferid.

İttihatçılarla başlayan ordu-siyaset ilişkisi, Attilâ İlhan'ın üzerinde önemle durduğu bir konudur Özellikle Miralay Ferid'in giriştiği her kişisel ilişkide bu konuya değinilip çeşitli kişilerin bu konudaki düşünceleri aktarılır

Bir ziyaretinde Manastırlı Salih Paşa, İttihatçıların siyasete bulaşmalarını "**felâket**" olarak değerlendirir, çünkü "**ordu yekpâre olarak bir siyasetin müdafii oldu mu ne kadar müessir bir silâh ise, bünyesinde siyasî tefrikaya sebebiyet verildi mi, o kadar ehemmiyetli bir âmil-i hezimettir**" (SP, s.131).

Benzer düşünceleri Miralay Ferid. 1331 Temmuzunda bir gece yarısı Kemalyeri'nden Çamlıtekke'ye giderken bizzat Mustafa Kemal Bey'den de dinlemiştir Bu konuşmasında Kemal Paşa, Balkan Harbi'nde hezimete uğrayan ordunun iki yıl sonra Arıburnu'nda İngiliz donanma ve ordusunu yenmesini, Enver Paşa'nın Abdülhamidçi paşaları tasfiye ederek ordu içindeki "**siyasî tefrikayı**" (SP, s.213) kaldırmış olmasına bağlar. Milli mütareke yıllarında aynı taktiği kendisi "**Kuvve-i Seyyare**"yi tasfiye ederek gerçekleştirecektir. "**Hangi Atatürk**"te Attilâ İlhan, Ali Fuat Cebesoy'un Şevket Süreyya'ya yazdığı bir mektuptan alıntılayarak "**Mustafa Kemal'[in] cemiyetle meşgûl olan subayların ya orduyu bırakmalarını, ya Cemiyetten büsbütün ayrılmalarını ist[ediğini]**" (HA, s.200) ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aslında bir subaylar komitesi olduğunu ve daha 1900'lerde ordunun politikaya karıştırılmasına karşı çıktığını açıklar.

Miralay Ferid'in yukarıda sözünü ettiğim İttihatçılara olan güvensizliği "**Sırtlan Payı**"nda çeşitli vesilelerle tekrarlanır Mü-

tareke İstanbul'unda Teşkilat-ı Mahsusacılarla çalıştığı günlerde "**yine İttihatçılarla buluşmaktan**" hiç de memnun değildir, zira "**sık sık onların başka, kendisinin başka bir şey yapmak istediğini sez[er]**" (SP, s.335). Hele "**İttihatçılar mı bizi oyuna getirdi, yoksa Almanlar mı İttihatçıları?**" gibi ikircikli bir soru zihnini kurcaladığında ve canla başla çarpışıldığı halde sonuçta düşman eline düştüğünü saptayan genç binbaşının yüreği daraldığında "**içinde çok gizli bir yerinde, fena halde bağırıp çağırmak, sağı solu kırıp dökmek özlemi birik[ir]**" (SP s.82), çünkü asıl yenilgi budur. Yabancı askerlerin baskınına uğramış bir şehrin sokaklarında, meyhanelerinde, otellerinde birarada yaşamak zorunda bırakılan ve kendi kendine "**Hani nerede Enver Paşa, nerede Talât Paşa, nerede ötekiler? Nerede memleketi bu bâdireye sürükleyen İttihad ve Terakki Rüesası?**" (BU, s.69) diye sorabilen bir Miralay Ferid, Taylan Altuğ'un iddia ettiği gibi "**Attilâ İlhan'ın, İttihat-Terakki zihniyeti olarak görüp temellendirmek istediği teorisiz, yalnızca aksiyona dayanan ve bu yüzden de kullanılan geleneksel bürokrat devrimcilik anlayışının tipolojisi olma değeri**" (Taylan Altuğ, "Hangi Pay?" Yeni Ortam, 2 Nisan 1975, s.7) taşımaz.

Miralay Ferid, hem mesleği, hem de nesli gereği Şark Cephesi hariç hemen her cephede savaşır. Savaş yaşantıları bir karabasanda "**ay battı batacak**" (SP, s.290-291), "**ay batar batmaz yoğunlaşan karanlık, sunturlu bir yıldız baskınına uğradı**" (SP, s.292) gibi zamansal, "**Başüstüne Kumandanım!**" (SP, s.300-301) gibi sözel laytmotif tarzı tekrarlarla verilerek hem yaşayanın, hem yaşananın eylemsel tarafı vurgulanır.

Öylesine coşkuludur ki, bir zamanlar Kuleli İdadisi'ndeki "**Coğrafya-yi Osmanî**" hocası "**Muharip**" Namık'ın söylediği "**ölümün bir kıymet-i harbiyesi olmalı[dır]**" (SP, s.20) sözü onu her katıldığı savaşta izler. Ama o yalnız "**Conkbayırı'nda**" ve "**Şeria ırmağını geçerken**" bu tarz bir ölümle burun buruna gelir 1960 yılında ölüm döşeğindeykense artık "**Azrail'in unuttuğu, bilmem kaç muharebeden arta kalmış, yetmişlik bir ihtiyar[ın]**" olsa olsa baştaki hükümete karşı düzenlenen

sessiz yürüyüşte, ya da "**kalabalığı Radyoevi civarına sokmamak için analarından emdikleri burunlarından gelen polislerle dalaştığında**" hürriyet uğruna "**meydan-ı gazâda**" erişemediği "**şehitlik mertebesini**" kaçırmakla, "**kıymet-i harbiyesi olacak**" bir ölümü de son kez kaçırdığını fark eder (bkz. SP, s.22). Henüz kaymakamken İlbulak dağı savaşındaki başarılarından dolayı "**İstiklal Madalyası ile taltif edi [len]**" (SP s.416) Miralay Ferid'in bütün eylemciliği, serüvenli hayatı onun Seferberlik Kuşağı özelliğidir

Ferid Bey, devrin tipik Osmanlı özellikleri taşıyan bir subayıdır Nasıl Manastırlı Salih Paşa İmparatorluktaki çarpık Batılılaşmanın vurgulanışındaki karşıt odağı oluşturuyorsa, o da bulunduğu mevkii ve girip çıktığı topluluklar gereği aynı görevle yükümlüdür Bu nedenle Osmanlı ordusundaki Alman subaylar sorunu her iki asker açısından irdelenir.

Miralay Ferid, katıldığı savaşlar nedeniyle bu sorunla sık sık karşılaşır. Bu konuya onun bakış açısından yaklaşılan yerlerde ironik bir ton söz konusudur. Alman erkânı harpleriyle Türk kumandanları arasında beliren güç farklılaşması, "**Sırtlan Payı**"nda ifadesini "**beygir boyatma mevzuu**" diye özetlenebilecek olayda bulur. Yazar, aynı olaya ikili bir görüşle yaklaşır, bu da ironinin en sağlıklı uygulanabileceği ortamı hazırlar. Bir yana bütün açık renkli atların boyanmasını emreden Çanakkale cephesi kumandanı Liman von Sanders'i, diğer yana ise olayın aslının Almanların bir cephe daha açma konusunda Osmanlı kumandanlarla ters düştüğünü fark eden ve görevi sadece cebel topu taburunda batarya komutanlığı olan Sabancalı Hakkı'yı yerleştirir (bkz. SP, s.289-290).

İkinci olay ise 7 bölüğün sahil muhafaza grubundan Alman Yüzbaşı Schröder Bey'in çevresinde gelişir. Daha Yüzbaşı Schröder'in "**bey**"liğinin vurgulanmasıyla başlayan ironik-satirik üslup, ölüm kalım savaşı verilen Çanakkale'de Yüzbaşı Schröder'in "**Hakkı'nın hemşiresi Zeynep Hanım'a [...] abayı yaka [rak]**" (SP, s.290) intihara kalkışmasıyla gelişir. Tabii terslik, Çanakkale Savaşı gibi Osmanlı'nın mevcudiyetinin söz konusu olduğu bir savaşta kişiselliğe yer verilmesinde değil, Osmanlı'nın

savaşında kumanda kademelerinde bir Alman'ın yer alıp Osmanlı adına çarpışmasında yatar.

"Schröder Bey'in baskın beklemediği gece yok ki!" (SP, s.291) veya düşman toplarının duyulması üzerine **"elinde tabanca"** oradan oraya koşuşan Schröder Bey'in düşmanın giriştiği saldırının önemini bildiğini belirtip **"bu yargıya varmak için sağı solu dinlemeye gerek yoktu aslında, sadece aralıksız kumsala yığılan filikaları görmek, gövdeleri hayal meyal seçilen zırhlıların uzaktan bütün toplarıyla kıyıyı dövmeye başladığını işitmek, durumun ağırlığını anlatmaya yeterdi"** (SP, s.293) gibi Miralay Ferid'in açısından belirlenen ironik-satirik tespitlerle askerî alandaki Osmanlı-Alman çelişkisinin vurgulanışı doruk noktasına ulaşır. Böylece Manastırlı Salih Paşa bölümünde değindiğim Alman kumandanlar sorunu, bir bütünlüğe kavuşmuş olur.

Miralay Ferid'in Beyrut'ta Tilki Nuri ile köpüklü biralar devirdiği, Concordia otelinde rastladığı Alman askerlerinin tutumları karşısında geleneklere bağlı, aklında ülkesini kurtarmaktan başka hiçbir sorun yatmayan Osmanlı subayları olarak her ikisinin ortama nasıl yabancılaştıkları anlatılır. Tilki Nuri'nin **"ben Almanların tavrını [...] hiç beğenmiyorum: gidici değil bunlar! Allahın izniyle harbi kazanırsak, galiba onlarla çarpışacağız"** (SP, s.87) kehaneti, belki de Mustafa Kemal'in **"...Hangi istiklâl vardır ki yabancıların nasihatlarıyla, yabancıların planlarıyla yükselebilsin (6 Mart 1922)"** (HA, s.9) saptamasıyla cevaplanabilir.

Miralay Ferid, çevresiyle asıl yabancılaşmayı işgal İstanbul'unda yaşar. Kaldığı oteldeki **"durdukları yerde duramay [an], konuştukları yabancı dillerin patırtılı ağını üreterek, aralıksız gidip [gelen], karı gibi kokular sürünen, pudralanan, [...] sabaha karşı kapıları çarpıp patırtı eden [...], halıların üstüne kusan"** yabancı subaylar, Ferid'e **"Bunlar mı sahip çıkacaklar bu mülke?"** (BU, s.69-70) sorusunu irdeletir Diğer yandan Beyoğlu'nda çılgınca eğlenen ve azgın bir sevinç sergileyen Rumlar **"yenilmişlerin yalnızlığını iliklerinde duyma[sına]"** (BU, s.69) neden olur, çünkü yenik

düşülse bile onun dahi bir "**şereflisi**" (SP, s.68) olduğuna inanır. Bütün denizleri müttefik zırhlılarıyla çepeçevre sarılmış İstanbul'a geldiğinde bir türlü anlayamadığı, "**Çanakkale'de onca kan ve ateş pahasına geçirmedikleri bu gemilerin, payıtahtın göbeğinde demirleyip taretlerini saraylara**" (SP, s.111) nasıl olup da çevirdiğidir

Dış mekânlarda işgal, bütün çarpıcılığıyla gözlemlenirken, iç mekânlarda yakınlığın etkisiyle bütün acılığıyla hissedilir. Hem eniştesi Halûk Bey ve dost çevresi, hem de ülkenin kurtulması amacıyla katıldığı gizli teşkilattaki görevi gereği girip çıktığı Mizrahi yalısı, sahipleri ve davetlileri ona, Beyrut'ta Bellum oteli salonlarında kendi kendine sormaya başladığı "**Bunlar için mi savaşıyoruz? Cephe gerisi çoktan düşman eline düşmüş yahu!**" (SP, s.8), "**Bunları korumak için mi onca kan döktük?**" (SP, s.114) sorusunun farklı biçimleri (bkz. SP, s.90-91, 311-347) her ne kadar Taylan Altuğ'a göre "**fasılalı biçimde baştan sona boşu boşuna tekrarlanıp dur[uyorsa da]**" (Yeni Ortam, 2 Nisan 1975, s.7) hep yukarda sözü edilen mekânlarda ve hep bu mekânlara ait kişiler söz konusu olduğunda tekrarlanır Böyle belirli '**fasıla**'larda ve '**belirli anlamlarda**' kullanılan, müzik biliminden edebiyat bilimine aktarılan tekrarlara eleştirmen, '**laytmotif**' dendiğini bilmemektedir Söz konusu kalıp ve çeşitleri, Osmanlılar için senelerce çarpışmış bir Miralay Ferid'i Osmanlıların Osmanlılıktan sıyrılıp Batılı işgal askerlerinin yanında onları özenti pahasına da olsa taklit etmelerinin ne kadar sarstığının ifade bulduğu bir motiftir.

Daha savaş yıllarında Miralay Ferid, Mülazım İhsan Bey'in anlattıklarından İstanbul'daki aydın çevrelerin nasıl bir alafrangalık içinde yaşadıklarını duymuştur Fakat anlatılanları tam anlamıyla özümleyemediğinden, "**o insanları, o çevreyi, o şehri, bildiği ve yaşadığı Dersaadet değilmiş de, sanki frenk kitaplarında sözü edilen başka insanlar, başka bir çevre ve şehirmiş gibi al[mıştır]**" (SP s.129). İstanbul'a geldiğinden beri her şeyin nasıl da altüst olduğunu hissetmesi, ona "**hiç tanımadığı, yabancı bir şehre gel[miş]**" (SP s.129) izlenimi verir, çünkü "**eskiden Aksaray'daki 'malûm' evlerin, Gala-**

ta, Kuledibi ve Beyoğlu'nun belirli çevrelerinde sürdürülen bir yaşantı, 'merkezden muhite' yayılan dalgalar halinde, bütün şehri kaplamıştı[r]" (SP, s.129).

Onu asıl sarsan, İstanbul'daki ahlak çöküntüsü yüzünden şehre ve insanlarına yabancılaşması değil, canını dişine takıp açılmış her cephede savaşan bir askerin yanında, ülkenin hâlâ düşman elinden kurtulma ümidi varken aynı düşman devletlerden birinin mandası altına girilme arzularının alenen açığa vurulmasıdır. Söz konusu topluluklarda kendini yabancı hissetmekle kalmaz, "**düşmanla teşrik-i mesai etmekteymiş [...] gibi, berbat bir his [...] duy[ar]**" (SP s.351).

Cephede. "**ağırlaşmış ceset kokularının ufunetli bir bulut gibi güneşi örttüğü günlerde**" (SP, s.350) savaştan sonra yeniden İstanbul'a dönmeyi ve saraylara layık sofralarda şölenlere katılmayı hayal ederler. Miralay Ferid o zamanlar kurdukları düşleri, gerçek olarak yaşar ama, ne kadar yabancılaşarak (bkz. SP s.350; BU, s.71-72).

Yabancılaşma, onun İstanbul gerçeğine mekân olarak nasıl da yukardan, zaman olarak nasıl da art ve ön zamanlı baktığının bir ifadesidir. Bir gün oteldeki odasında nereden geldiğini anlamadığı "**tatlımsı ve öğürtücü**" (SP, s.99) bir koku duyar Bu "**bir bozulma, içten çürüme**" kokusudur; "**hücrenin dağılması, iliğin ekşimesi, kasın ölümü[dür]**" (SP, s.101). Dışardan geldiğini zannettiği kokunun kendi içinden geldiğini fark eder. Yavaş yavaş ölmekte olan '**dekadent**' İstanbul, 1331 (1915) Mayısında Arıburnu cephesindeki ilkbaharı bile zehirleyen, bitkilerin çiçeklerinin açamadan çürümesine neden olan "**İngiliz siperleri önüne dağlar gibi yığılan şehit cesetlerinden çevreye yayılan koku[yu]**" (SP s.108) çağrıştırır. Yabancılaşma, fiziki olmaktan çıkmış, psikolojik derinlikli bir motife dönüşmüştür

Bir zamanlar İttihat Terakki Cemiyeti bünyesinde kurulan Teşkilât-ı Mahsusa, resmen dağılmasına rağmen, mütareke İstanbul'unda etkinliklerine gizli gizli devam eder Milli Mücadele sırasında, bilgi toplama ve Anadolu'ya silah kaçırma gibi görevleri üstlenir. Yenilgiyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra

Enver Paşa ve Mustafa Kemal aynı zamanda, ayrı ülküler peşinde koşar Miralay Ferid ise komutası altında savaştığı Mustafa Kemal Paşa'yı her zaman Enver Paşa'ya yeğlemiştir. Fakat hem "**işgal İstanbul'unda işi hangi ucundan tutacağını kestiremediğinden [hem de] [...] ne pahasına olursa olsun bir şeyler yapmak zorunluluğunu duyduğundan**" (SP, s.67) Enver Paşa'nın kurduğu teşkilata katılır. Zaten Mustafa Kemal Paşa da Samsun'a çıkmazdan evvel ondan yenilgiyi kabullenmeyenleri bulup birbirleriyle irtibatını kurmasını istememiş midir? Oysa o hemen silahını kapıp Anadolu'ya geçmek ve Batı Anadolu'da Yunanlılarla çarpışmaya başlayan Kuva-yı Milliye güçlerine katılmak ister; çünkü gizli çalışmak işbirlikçi görünmek ona göre değildir. Hele teşkilata haber sızdıran Rıza Muhiddin türü adamlarla iş görme zorunluğunda olmak onu çileden çıkartır.

Çeşitli eylemciliğin ağır bastığı görevlerin yanında Mabeyn Kâtibi olan eniştesi Halûk Bey yoluyla sarayın (bkz. SP, s.269-270), Gülistan Satvet aracılığıyla da özellikle Fransız ve diğer işgal kuvvetlerinin düşüncelerini (bkz. SP, s.121) öğrenir. Çünkü Doktor Hayrullah'ın dediği gibi, her biri İmparatorluğun na'aşından arslan payını kendisi almak istemektedir. Aşikâr olan ise kendilerine "**arslan payı**"nı alıp Türklere, "**karınlarını çatlayana kadar doldurduktan sonra beğenmediklerini**", yani "**sırtlan payı**"nı bırakacaklarıdır (bkz. SP, s.273). Bu duruma müstahak olunmadığına göre "**bu mülkün sahib-i aslisi**" (SP, s.273) olarak Türkler de aynı onlar gibi arslan payına sahip çıkmalı, sırtlan payına tenezzül etmemelidir.

Aynı çevrelerde bir kişi daha yalnız Türklerin değil, bütün Osmanlıların aynı durumda olduğunu fark etmiştir. O da Miralay Ferid ile Gülistan Satvet yoluyla tanışan redingotlu, yeleği gümüş köstekli, fesi kalıpsız, pos bıyıkları taranmış, nikel tabakalı, "'**umur erkân görmüş' nice kalem efendisinin beceremeyeceği**", "'**ıstılahlı' Babıâli Osmanlıcası**" (SP, s.351) konuşan Ermeni asıllı Pandikyan Efendi'dir.

İngiliz İstihbarat Dairesinde Müdür göreviyle çalışan Pandikyan Efendi, bütün bu "**son derece Osmanlı ve Çelebi**" (SP, s.351) görünüşüyle "**Madam Mizrahi'nin renk renk poker**

fişlerinin şakır şakır aktığı Avrupalı salonunda, en az Binbaşı Ferid kadar iğreti dur[ur]" (SP s.351). Teşkilât-ı Mahsusa'nın bütün çalışmaları hakkında ikili oynayan Rıza Muhiddin sayesinde bilgi sahibidir, fakat ülke için hayati önemi olan bu bilgileri daha üst kademelere ulaştırmamıştır, çünkü o Osmanlı doğmuştur, Osmanlı ölecektir Osmanlı olduğuna göre de "**Osmanlıya muavenet[i] bir vicdan borcu**" (SP, s.354) olarak görür, zaten o da "**Avrupa keferesi**"nin Ermenilere aynı Rumlara yaptıkları gibi ekmek vermeyeceğini ve "**köpek gibi kullanacağını**" (SP s.353-354) bilir

Attilâ İlhan, Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartları kavrayamayacak kadar Osmanlılıktan uzaklaşmış bir toplulukta, ayrı milletlere mensup olsalar da Osmanlılık bileşkesinin gerçeklerinden yararlanan iki kişiyi biraraya getirerek tezatlardan bir bütün oluşturmayı başarır

Yıllar sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde, "**27 Mayıs'tan önceki bir kaç ayı çarpıntılar içinde yaş[ar]**" (SP s.204) Miralay Ferid. Bu ya "**gençliğini İmparatorluğun batış yıllarında**" geçirmiş olmanın verdiği sorumluluk duygusundan, ya da "**o günden bugüne kişiliğini zincirleme eylemlerle oluşturmasının verdiği atılganlık[tan]**" (SP, s.204) kaynaklanır Neslinin devrim anlayışı gereği, "**akşam sabah hükümet darbeleri, divan-ı âliler, idam sehpaları tasarlayıp tambur tınlamalarının boyut boyut genişlettiği içki sofralarında Bayar'ı Menderes'i sallandırıp**" (SP s.204) durur

"**İhtilâl**" arifesinde ordunun bir mensubu olarak Yüzbaşı Demir'e "**timsâl-i cesaret**" (YTB, s.414) bir subayın çıkıp haysiyetin ayaklar altına alınmasına engel olması gerektiğini hatırlatır "**Bitmez tükenmez enerjisini püsküren, insandan bir yanardağ**" (BU, s.47) olan Miralay Ferid, yetmişi aşkın yaşına bakmadan, 27 Mayıs öncesinde "**Şişli'den Taksim'e yapılan sessiz yürüyüş[ü] [...] teşkilâtlandır[mıştır]**" (BU, s.448); çünkü ülkenin tehlikede, işçiden aydına, gençlikten orduya herkesinse atalet içinde olduğu inancındadır Aslında ordu "**ihtilâl**"le bir yandan yönetimi ele geçirirken diğer yandan halkın yönetme gücünü onun elinden almıştır

Yüzbaşı Demir'e Emirgân'daki evinde yemeğe kaldığı bir gün bu konudaki düşüncelerini açar Demir ise bütün bu durumların sorumluluğunu onun nesline yükler Çünkü onlar asker olarak "**yarım bir devrim**" (BU, s.235) yapmışlar, ülkülerinin hepsini gerçekleştirmek yerine Mustafa Kemal'in ölümünden sonra işi "**tatlısu faşistliği[ne]**" (BU, s.235) dökmüşlerdir Mustafa Kemal'in, "**Müdafaa-i Hukuk**" diye adlandırdığı "**emperyalizme ve kapitalizme karşı halkçı ve devrimci bir cephe kurul [muştur]**" (BU. s.236). Başlattığı köklü toplumsal değişimlerle sağlamlaştırılmış teknik ve bilimsel tabanlı çağdaşlaşma hareketleri, onun ölümüyle yarım kalmıştır Bu nedenle "**imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış toplum**" (BU, s.235) gerçekleştirilememiş, "**yarım kalmış bir devrim, eli kulağında bir dünya savaşı, bir sürü de ikinci sınıf politikacıyla başbaşa kalın[mıştır]**" (BU, s.235). Halk Partisi bu sırada devrimi toplumsal özelliklerinden soyutlamış, "**ilericiliği lafta bırakıp, yarı faşist, yarı feodal bir rejim kur[muştur]**" (BU, s.236).

Yüzbaşı Demir, Miralay Ferid'e "**daha emekliye ayrıldığı gün, ayağının tozuyla [...] girip ön safta bir nefer gibi savaşmak üzere kaydını yaptır[dığı]**" (BU, s.52) Cumhuriyet Halk Partisi'nin, ülkeyi tek partiden kurtardığını, fakat demokrasiyi getirdiğini iddia etmesine rağmen bunun doğru olmadığını ileri sürer, çünkü ne sağında parti kurdurmaktadır, ne de solunda; olsa olsa kendi partisinin benzeri olan partilere yaşama hakkı tanımaktadır.

Bu genç yüzbaşının tarihi yorumlayış tarzı, Ferid Bey'e yirmi yıllık ömrünün boşa yaşanmış olduğu intibaını verir. O atılgan ve yılmayan canlılığıyla işe "**yeniden**" başlamak ister, fakat artık bu iş için ne yeteri kadar gençtir, ne de yeteri kadar sağlıklı.

"**Aynanın İçindekiler**" roman dizisinde "**Seferberlik Kuşağı**"nın bir temsilcisi olan Miralay Ferid ve neslinin eleştirisi, hem yaşlılık arkadaşı Ahmet Ziya Bey tarafından, hem de Cumhuriyet döneminin genç yüzbaşılarından Demir Çukurcalı tarafından yapılır

Ahmet Ziya Bey. 1960 yılında Türk toplumunun yetmiş beş yıllık yanılgısını. "**teoriyle pratiği dengeli ve rabıtalı bir şe-**

kilde yürütememek" (SP s.224) sözleriyle formüle eder. Bu nedenle "**Miralay'ın nesli teorisi olmayan aksiyonların ateşiyle erimiş, biz aksiyonu olmayan teorilerin girdaplarında boğulmuşuzdur**" (SP s.224) tarzındaki eleştirisiyle Türk tarihinin en hareketli dönemlerinden birinin sorumluluğunu yüklenmiş nesillerin yanılgısını saptar.

Paralel bir eleştiri Yüzbaşı Demir'den gelir. Onun bu konudaki düşünceleri "**Bıçağın Ucu**"nda ara ara olaylara mesafeli bir tutumla yaklaşan '**auktoryal anlatım tarzı**'yla yapılarak Demir Çukurcalı'nın kişisel görüşleri. yazarın düşüncelerine dönüşür: "**Herşeyleri vardı, ama en önemlisi yoktu, bilimsel yöntemleri. Bilimsel yöntemleri olmayınca, olayları tarih ve toplum açısından değerlendirmek, derli toplu bir bileşime varmak olasızdı. Bu yüzden Mustafa Kemal'in devrim anlayışını sistemleştiremediler**" (BU, s.237). Gazi'nin etkili bir eylemler zinciri olarak yorumladığı devrim, duraklamayan, durmadan ilerleyen bir atılımdı ve canlılığını bu hareketlilikten elde edecekti. Amaç uygarlık düzeyine ulaşmaktı, fakat o düzey sabit durmadığından aralıksız diyalektik bir gelişim içinde bulunuyordu. Böyle olunca devrim de aralıksız gelişecek, çağdaş uygarlığı son aşamasına kadar izleyecekti. Oysa onun bir noktaya kadar getirdiği devrimin asıl amacı olan "**vatandaşın yaşama koşullarını değiştirebilecek toplumsal değişiklikler**" (BU, s.238) ardılı İsmet Paşa'yı ürkütmüş, "**40'la 50 yılları arasındaki faşistleşmenin de, Halk Partisi'nin bir eşraf ve bürokrat partisi olarak yozlaşması[nın]**" (BU, s.238) da altında aynı korku yatar olmuştur Sonuçta devrim duraklamış, "**hareketli yılların devrimci edebiyatı ısrarla korunmuştu**" (BU, s.238). Yüzbaşı Demir'e göre devrimin devam ettiği izlenimiyse herkesin yanıldığı noktaydı. Bütün bu eleştiriler, günün birinde ölüm döşeğinde hayatının bir muhakemesini yapan Miralay Ferid'in kendi kuşağının Mustafa Kemal'in sağlığındaki birkaç yıl hariç "**düzeni hep bir taraftan kurarken, öbür taraftan bozdukları**" (SP, s.204) gerçeğini görmesine neden olacaktır.

1890'lı yıllarda dünyaya gelip yıkılmakta olan İmparatorluğun hemen her cephesinde çarpışan ve kendilerine "**Seferber-**

lik Kuşağı" adı verilen bu gözükara askerlerin temsilciliğini Miralay Ferid Bey üstlenir "**Aynanın İçindekiler**"de. İttihatçıların orduyu siyasete bulaştırmalarından hiç hoşlanmayan bu meslekten asker için en büyük acı, işgal İstanbul'unda yaşamak zorunda kalmasıdır. Görev aldığı Teşkilât-ı Mahsusa uğruna Mizrahiler, eniştesi Halûk Bey, Gülistan Satvet gibi yaşadıkları topluma ters düşen kişilerle ilişkiye girmek zorunda kalması, onu içinde bulunduğu topluma ve şartlarına yabancılaştıracaktır. Eline geçen ilk fırsatta Kuva-yı Milliye güçlerine katılan, sonraki yıllarda Cumhuriyetin ve devrimlerin vazgeçilmez savunucusu olan Miralay Ferid'in kendi nesli konusunda mesafeli bir bakış açısı kazanmasına, arkadaşı Ahmet Ziya Bey ve yeğeninin arkadaşı Demir neden olacaktır Onlara göre "**Seferberlik Kuşağı**" diye adlandırılan bu nesil eylemcilik yanları olmasına karşın, kuramsal ön hazırlıktan yoksundur; bu nedenle de Mustafa Kemal'in onlara devrettiği Cumhuriyeti yozlaştırmışlar ve Genç Osmanlılardan başlayan yanılgının devam etmesine ortam hazırlamışlardır.

2.2.2. Gazeteciler Osman Nevres–Münif Sabri

"**Aynanın İçindekiler**" roman dizisinin Osmanlı dönemini kapsayan bölümlerinde, Osman Nevres-Münif Sabri ikilisi ve Hüsnü Faik gibi eylemci yanlarıyla olduğu kadar, düşünsel yanlarıyla da Kuva-yı Milliye hareketine katkıda bulunmuş gazeteciler konu edilir. Tek başlık altında ele alacağım Osman Nevres ve Münif Sabri, Attilâ İlhan'ın romanlarında Neveser odaklı, birbirinden ayrılamayan, daha doğrusu birbirini tamamlayan, **'mitik'** bir bütündür. Diğer yandan yazarın, Nevres Bey diye de tanınan ve İzmir Yunanlılar tarafından istila edildiğinde ilk kurşunu sıkan ve şehit edilen gazeteci Hasan Tahsin gibi bir tarihî kişiliği edebî figür olarak ele alması, edebî eserlerde gerçekle kurgu arasındaki sınırın ne denli ustaca ayrılabilirliğine örnek oluşturmaktadır.

Analitik psikolojinin kurucusu İsviçreli doktor Carl Gustaw Jung, uzun yıllar Macar mitologyacısı Karl Kerényi ile birlikte ça-

lışmış, kişisel bilinçdışı-ortak bilinçdışı-mitos üçlemesi üzerindeki araştırmalarıyla psikolojiye olduğu kadar edebiyata da yeni bir bakış açısı kazandırmıştır

Bilinçdışı kavramını, itilmiş veya unutulmuş içerikli durumları ifade etmek için kullanan Jung, bilinçdışının üst katmanlarında bulunan kısımların kişisel olduğunu ve bundan dolayı bu kısımlara "**kişisel bilinçdışı**" adını verdiğini, kişisel bilinçdışından daha derinlerdeki bilinç katlarını ise "**ortak bilinçdışı**" diye adlandırdığını 1934'te "**Ortak Bilinçdışının İlk Örnekleri Üzerine**" adlı yazısında açıklar (C.G. Jung, "Bewusstes und Unbewusstes" Hamburg, October 1973[14] s.11-12).

Kişisel bilinçdışı "**[b]ütün insanlarda ortak bulunduğuna inandığı bu [ortak] bilinçdışı [...] soyaçekimle atalardan gelen ve bütün geçmişi kapsayan izlenimleri içerir ve düşler, masallar, dinsel coşkular, hastalık sabuklamaları (hezeyanlar) gibi vesilelerle açığa vurulur**" (Orhan Hançerlioğlu, "Ruhbilim Sözlüğü" İstanbul, 1988, s.207) "**duygu ağırlıklı kompleksler**" oluştururken, ortak bilinçdışınınkini "**ilk örnekler**" (Archetyp) oluşturur.

Ortak bilinçdışı insanlığın bütün geçmişini kapsayan mitos ve masallarda dile geldiğine göre, bunların temellerini de ilk örnekler oluşturacaktır İlk örnekler "**önceden var olan algılama, kavrama biçimleri**" veya "**sezginin soydan soya aktarılan koşullarıdır**" (Ender Gürol, "Carl Gustav Jung, İstanbul, 1977 s.12). Bilinçdışı olan ilk örnekler, hayatta sık sık tekrarlanan yaşantıların bir sonucudur Mitoslara "**ortak bilinçdışının dolaysız ifadesi olduğundan, bütün topluluklarda ve her çağda aynı biçimlerde rastlanmaktadır**" (Gürol. s.13).

Bu düşüncelerden hareket edersek bir yazar eserinde bir figüre '**mitik boyut**' (tekrarlanır olabilmek, ilk örnek durumunda olmak vs.) kazandırdığı takdirde, o figürün kişisel bilinçdışını dolaysız ifade ederek, onun kişisel mitosunu yaratacaktır Jung'a göre insan mitos yapma yeteneğini yitirdiğinde varlığının yaratıcı gücüyle temasını da yitireceğinden, bir yazarın mitoslar yaratması onun yaratıcı gücüne işlerlik kazanması anlamına gelecektir

Jung'ın mitos-ortak bilinçdışı konusuna, devrin yazarların-

dan Thomas Mann da ilgi duymuş, yalnız ele alınan konular ve kişiler açısından değil, eser boyunca kullanılan motifler açısından da ondan yararlanmıştır Edebiyat hakikatine inanan Thomas Mann, bu konuda mitos hakikatini yeniden keşfetmeyi dener Attilâ İlhan'ın hiç de yabancı olmadığı ve "**insanlık tarihinin [...] eser sıradağları**" (Söz gazetesi, 15.12.1987) arasında saydığı Thomas Mann'ın, "**Zauberberg**"inde (Sihirli Dağ) motifler açısından mitik özellikler ağırlıklı olarak eserin dokusuna işlenmiştir.

"**Zauberberg**"in ana figürü Hans Castorp'un çocukluk arkadaşı Prebislav Hippe ile Davos'ta sanatoryumda tanıştığı Rus asıllı Madame Chauchat'nın "**çekik kedi gözleri**", '**mitik olma**'nın en çarpıcı örneklerinden birini oluşturur. Bütün oyun, o iç içe geçmiş benzerliğin ölçütü olan, tekrar tekrar hatırlanan yaşantılar bütününün etrafında gelişir. Bu da eserin müzikal yapısına çok uygun düşen ve eserin bütününde anlam taşıyan tekrarlarla, yani laytmotiflerle sağlanır.

Sürekli yaratıcılığın ifadesi diye özetlenebilinen ve laytmotiflerle ifade edilen '**mitik olma**' Attilâ İlhan, Türk edebiyatında ilk kez bilinçli bir tezle "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda Osman Nevres-Münif Sabri ikilisinde kullanır. Osman Nevres gibi tarihî bir kişinin edebiyata malzeme oluşundaki zenginlik, tarihle edebiyat arasındaki sınırların erimesine de zemin hazırlar.

Nevres Bey'le Neveser, Neveser evlendikten sonra ortak dostları Selanik Fevziyesi İdadisi'nin müdürü Cavit Bey yoluyla tanışır. 10 Temmuz 1908 tarihindeki bu ilk karşılaşmada kendine hiçbir şeyiyle yabancı gelmeyen Nevres Bey'e bir yakınlık duyar; "**Sanki başka önceki bir yaşantıda uzun süre beraber olmuşlar, büyük acılar, küçük sevinçler paylaşmışlar[dır]**" (DSE, s.245). 1917'de İsviçre'nin Davos şehrindeki Graudünden Sanatoryumu'ndaki son karşılaşmalarındaysa "**Halıcızadeler'in yalısında onu ilk gördüğü an, çok eski bir göz 'aşinasıyla' karşılaşmış gibi 'manevî' bir yakınlık duy[duğunu]**" (DSE, s.75) hatırlar ve "**neden 'tahrirli' elâ gözlerinin ciddi âlâkası[nın], her defasında 'yüreğini oynat[tığını]'**", "**neden aralarında, 'seviyeli ve mesâfeli' bir**

dostluktan başka bir şey olmadığı [...] halde; onu gizlice benimseyip, başkalarından kıskan[dığını]", "neden itirafı 'gayr-i kaabil' hayallerine karıştırdığını" (DSE, s.75) bir türlü yorumlayamaz. Ancak yıllar sonra Mütarekenin en amansız günlerinde kardeşinin okul arkadaşı olan kendisininse gönül yakınlığı duyduğu ilk erkek, Münif Sabri ile karşılaştığında çıkmazına bir açıklık gelecektir. Münif Sabri, "**önemli bir suratla**" gelip "**bastonuna dayanarak**", Dersaadet'teki mitingler hakkında bilgi verdiğinde genç adama efsunlanmış gibi bakıp "**Hiç aklıma gelir miydi? Münif meğerse Nevres Bey'e ne kadar benzermiş**" (bkz. DSE, s.84) tespitini yapar.

Jung "**kişisel bilinçdışı**"nın, bastırılmış bebeksi tepileri, dilekleri, bilinçeşiği algılamalarını ve sayısız unutulmuş yaşantıları içerdiğine ve yalnızca kişiye ait oduğuna inanır. "**Kişisel bilinçdışının anıları, tamamiyle isteme bağlı değilse de, represyon gücü [...] zayıfladığında, çağrışabilmektedirler; bazen kendiliğinden çıkar ortaya; bazen bir rastlantı çağrışım yapabilir veya bir şok ortaya çıkartabilir; kimi zaman düşlerde ve hayallerde kılık değiştirerek belirirler**" (Gürol, s.10-11).

Nevres Bey şehit düştükten çok sonraları bile Neveser'in rüyalarında aşk, tekrar tekrar hatırlama olarak ifade bulacaktır. Yalnız hatırlama tekrarlar yoluyla (laytmotifler) da olsa '**mitik**' bütünlük ancak bir değişimle gerçekleşir: "**Rüyalarında, bugün olmazsa yarın yaşayabileceğine inandığı 'hârikulâde' mutluluk anları: Orient Express, sözde Peşte'den hareket etmiş, yataklı vagonlardan, restaurant'a geçiyorlar: o ve Münif, trenin camlarında sisli bir nehir, Tuna mı? Yok, yok, Davos'ta Neveser, Nevres Bey'le bir salonda çay içmişti ya, hani hafif kakao biraz Mozart, oradaymışlar, Osman Nevres Bey'in yerinde Münif Sabri**" (DSE, s.358).

Eser boyunca hem Osman Nevres'in, hem de Münif Sabri'nin betimlemelerinde ya aynı, ya da anlam birliği taşıyan kalıplar '**laytmotif**' olarak karşımıza çıkar, her iki erkeğin ilk dikkati çeken benzer yanları gözleri ve sarışınlığıdır. Nevres Bey'in göz-

lerinin rengini hatırlayıp Münif Sabri'ninkilerin de "**ışıkta elâ olduğunu biraz hayret, epeyce kederle**" (DSE. s.89) fark eder Münif'in gözleri ışıkta renk değiştiren yanar döner gözlerdendir Asıl rengi "**kestane**"dir; ya "**açık kestane**" (DSE, s.96). ya da "**kestane kızılı**" (DSE. s.316). Ama "**ışığa baktı mı, sarı elâya yakın[dır]**" (DSE, s.96). Ela gözüktüğü anlar ise ķestane renginin sükûneti yerini "**leopar aydınlığına**" (DSE, s.300) veya "**çetin bir ışık zenginliği, turuncuya kaçan altın sarıları[na]**" (DSE, s.97). hatta, "**hınzır pirinç yeşiline**" (DSE, s.97) bırakır Gözleri elayken öylesine yakıcıdır ki Neveser üzerinden uzaklaştığında, "**yalazını sımsıcak yanağında duyduğu, sarı bir alevín uzaklaştığını san[ır]**" (DSE. s.97).

Osman Nevres'in "**dalgalı kumral saçları**" (DSE, s.66) ve "**kumral bıyıkları**" (DSE, s.69) vardır. Neveser'in hayatına "**saldırgan bir yangın sarışınlığı olarak**" (DSE, s.298) karışan Münif'inse "**yırtıcı**" (DSE, s.102) ve "**vahşi**" (DSE. s.303) sarışınlığı yüzünün bütününe hâkimdir: "**Ateş sarısı perçemleri**" (DSE, s.220), "**yaldızlı sarı kaşları**" (DSE, s.219). "**ateş sarısı kirpikleri**" (DSE, s.318), "**turuncuya kaçan altın sarısı**" (DSE, s.97) gözleri, "**tütün sarısı bıyıkları**" (DSE, s.91).

Yalnız görünüşleri değil, tavırları da örtüşür. Eser boyunca tekrarlanan Osman Nevres'in "**vakûr etvarı**" (DSE. s.71) ve "**vakûr sükûtu**" (DSE, s.65) ile Münif Sabri'nin "**vakûr**" (DSE, s.109,298,318) "**ciddiliği**" (DSE, s.303), Osman Nevres'in "**aldatıcı sükûneti**" (DSE, s.65) veya "**yakışıklı suskunluğu**" (DSE, s.245) ile Münif Sabri'nin "**sessiz ciddiliği**" (DSE, s.303), "**sessiz şefkati**" (DSE, s.306), Osman Nevres'in "**gizemli ağır başlılığı**" (DSE, s.68), Münif Sabri'nin "**ağırbaşlı ihtimamı**" (DSE, s.306), Neveser'in Münif Sabri'nin "**vahşi sarışınlığı, sessiz ve vakûr ciddiliğiyle birleşti mi, büsbütün Osman Nevres'i hatırlat[tığını]**" (DSE, s.303) fark etmesiyle düğümlenir.

Neveser hatıra defterine Münif'le tekrar karşılaştığı günün yorumunu şöyle yapar: "**Nẹvres Bey'e karşı, daha o tarihte hissetmiş olduğum gayr-i kaabil-i izâh ruh aşınalığının**

sebeb-i aslisi, haddızatında, birçok hâl-ül-etvarıyla onun bana Münif'i tedai ettirmesiydi" (DSE, s.108-109).

Gerçekte bunlar "**sert adamlar**"dır; "**midye gibi 'ketum', 'kalben' müşfik, adamakıllı 'esrarengiz'**" (DSE, s.300). Neveser'in kendini sormaktan alıkoyamadığı "'**Aman Yarabbi! Hangisi hangisinin aslıdır, hangisi hangisinin sureti?**"' (DSE, s.300) sorusu, yalnız görünüşte değil, düşünce ve etkinlikte de benzerlikler gösterdikleri içindir.

Selanik Fevziyesi'nden tanışan Nevres Bey ve Münif Sabri, birbirinin gölgesi gibi aynı yollardan geçer Gazetecilik mesleğini seçip, İttihat ve Terakki iktidarı sırasında kurulan ve çalışmaları Enver Paşa tarafından yönlendirilen "**Teşkilât-ı Mahsusa**"da görev alırlar.

Teşkilât-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti içinde "**gaye ve fikir birliği yapmak, dünya yüzündeki bütün Türkleri bir bayrak ve bir devlet telâkkisi altında birleştirmek, [...] müslümanlığı, tahrip edecek harici siyasetin müessir kuvveti haline koymak, müstemlekecilik ile mücadele ederek milli kurtuluşlar devrini açmak ve bunun kadrosunu yetiştirmek gayesiyle**" (Celal Bayar, "Ben de Yazdım, Milli Mücadele'ye Giriş" c.5, İstanbul, 1967, s.1570) 5 Ağustos 1914'te kurulur ve çalışmalarını gizli bir teşkilat olarak hem yurt içinde, hem de yurt dışında sürdürür.

Osman Nevres, Selanik'te Feyziye İdadisi'nin "**müstesna**" bir öğrencisidir. Yalnız Fransızcayı iyice öğrenip Fransız "**ihtilâl-i kebirini**" incelemekle kalmayıp gizli Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle ve mason localarıyla da yakından ilgilidir. Zira yaşanılan "**olağanüstü zamanların 'ehemmiyetini müdrik'[tir]**" (DSE, s.68). Darülfünûn'a geçer geçmez "**cemiyetin 'fedaileri'**" arasına katılır ve daha sonra da Teşkilât-ı Mahsusa'ya girer.

Münif Sabri'yse "**hevesi eski**" olmasına rağmen "**Teşkilâta**" savaşın son iki yılında katılır, yani "'**intisabı' ancak Seddülbahir'de 'mecruh' düşüp, 'bilfiil' çarpışması olanaksızlaşınca**", Selanik'te kapı komşuları "**Kısm-ı siyasi**" başmemuru Serezli Ahmet Bey'in "**delâletiyle**" gerçekleşir (bkz. DSE, s.318).

"Dersaadet'te Sabah Ezanları"nda her iki figür de Teşkilât-ı Mahsusa'nın İngilizlere karşı olan çalışmalarında görev alırlar Attilâ İlhan. Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusasının, Alman, İngiliz ve Rus siyasetiyle olan yakın ilgisini şöyle açıklar: **"Wilhelmstrasse'nin amacı, Osmanlıyı (Halifeyi) kullanarak, çoğu Rus ve İngiliz egemenliğindeki müslümanları ayaklandırmak böylece onları sarsıp, Cermen emperyalizmini öbürlerine üstün kılmak!"** (Söz gazetesi, 27 Kasım 1987). Bunu da Osmanlı Teşkilât-ı Mahsusasının silahşörleri gerçekleştirecektir

Nevres Bey, 1330/1914 Eylülünde Neveser'i İstanbul'daki evlerinde ziyaret ettiği zaman Abdi Bey, onun **"fevkâlâde mühim bir vazife-i hafiyle, ismini zikre mezun olmadığı bir memlekete gitmek üzere"** (DSE, s.69) olduğunu Neveser'e bildirir Sonraları Romanya'ya gittiğini ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın onu **"Romanya'yı İtilâf Devletleri safında savaşa sokmaya uğraşan, İngiliz Teşkilât-ı Mahsusasından Boxton kardeşleri, 'itlâf ile' görevlendir[diğini]"** (DSE, s.69) duyarlar Yakalanmasıyla on yılın üzerinde kalebentliğe mahkûm edilir Fakat Alman kuvvetlerinin Romanya'ya girmesiyle iki yıl süren zindan hayatı sona erecektir.

1917 yılında Neveser'le Graudünden Sanatoryumu'nda **"Lehistan soylusu Kont Grikovskiy"** adıyla dolaşırken yeniden karşılaştığında, rutubetli hücrelerdeki zindan günlerinin ciğerlerini tahrip ettiği rivayetlerinin aksine **"yarı şaka, yarı ciddi"**, bunun sağlıktan ziyade **"zaruri bir tebdilhava"** (DSE, s.67) olduğunu söyler. Zaten **"üç gün sanatoryumda[ysa], beş günü kayıp[tır]"** (DSE, s.70). İsviçre'nin çeşitli şehirlerindeki Türk aydınlarıyla görüşüp savaş içindeki ülkenin geleceği konularını onlarla tartışmaktadır Çünkü **"'Fırka' kaderini Almanların zaferine bağlamış"**ken o, **"harbin tarz-ı cereyanı[nın] aleyhimize inkişaf et[tiğinin]"** (DSE, s.67) farkına varmıştır

Dersaadet'teki gizli temaslarından sonra, şimdi de İsviçre'de **"münferit bir sulh ahdi Devlet-i Aliyye'nin ne dereceye kadar hayrına olur?"** (DSE, s.70) sorusunu araştırmaktadır. **"Hatta sulhun bir an evvel akdine çalışmak maksadıyla gizli bir teşkilât vücûda getirilmesini ve bu fikrin organı**

olarak bir gazete tesisini düşünmüştür" (Zeynel Kozanoğlu, "Anıt Adam Osman Nevres 'Hasan Tahsin'" İzmir. 1972. s.55). Nitekim kendisi gibi İsviçre'de bulunan ve "**müteaddit münferit sulh teşebbüsünde bulunmuş**" (DSE, s.71) olan Prens Sabahattin Bey'le görüşür. Fakat bu tavırlarıyla doğu cephesinde başına buyruk davranmaktan gözden düşen Teşkilât-ı Mahsusa'nın gözde silahşörlerinden Yakub Cemil gibi, benzer bir "**sebepten kurşuna dizilmeyi**" (DSE, s.67) istemediğinden yurt dışındadır. Gizli bir örgütte çalışmasıyla örtüşen "**gizlilik**", "**esrarengizlilik**" gibi Münif Sabri'de de var olan özellikler kendini sanatoryumdan "**ansızın**" ayrılmasıyla da gösterir.

İstanbul'a döndüğünde Talât Paşa tarafından İzmir'e yollanınca orda "**sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası**"nın yayın organları olan "**Hukuk-u Beşer**" ve "**Sulh ve Selâmet**" gazetelerini çıkarıp başyazarlığını yapar Çıkardığı her iki gazetenin alt başlığı onun siyasi düşüncelerinin özeti gibidir: "**Hukuk-ı ibadı müdaf-i, hakikattan ayrılmaz, hâdım-i beşeriyet hür gazetedir**" (Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, c.1, s.110). Hürriyet anlayışı İttihat ve Terakki'nin sloganı haline gelmiş "**hürriyet, müsavat, uhuvet**" terkibindeki Osmanlılıktan ayrılmış ve Türk'ün hürriyetine dönüşmüştür

1908 yılında Selanik'te Neveser ile yaptığı konuşmalarda bu düşüncelerini şöyle dile getirir: "**...ihtilâf ve lâkaydiyi bırakalım, Cihan bize düşmandır, kimseden en ufak muavenet beklemeyiz. Bizi kurtaracak, ruhlarımızın derinliklerinden doğacak bir samimiyetle yekdiğerimizin ellerini sıkmak, bünye-i millimizi ezen cânileri şiddetle kahretmektir**" (DSE, s.68).

Sonraları Münif'in kesin bir dille ifade edeceği "**[v]uruşmak azmindeyiz!**" (DSE, s.379) kararıyla biten o dönüşü olmayan yargının bir benzerini. 1917 yılında Davos'ta savaşın kaybedilme gerçeğinin ortaya çıktığı günlerde Nevres Bey dile getirir: "**...âti-yi insaniyeti, kan ve vahşetle tehdit eden tasavvur ve niyetler, Neveser hanım, Türk'ün mevcudiyet-i bizevalini, vaki olsa bile nakisedâr edemez. Bunu böyle bilesiniz!**" (DSE, s.65).

Osman Nevres'in milliyetçilik anlayışı, Konur Etop'un da yerinde teşhis ettiği gibi "**milliyetçi sosyalizm[le]**" (Konur Ertop, Varlık, Ağustos 1981) birleşir Neveser kardeşinin kendisine yolladığı mektup ve dergilerden onun "**inanmış bir 'beynelmilelci hüviyetiyle'**" (DSE, s.73) gözüktüğünü, hiç de "**milliyetperver**" izlenimi uyandırmadığını, Nevres Bey'in açıklamaları sayesinde fark edecektir. Nevres Bey, bir zamanlar, Paris'te "**Belçika meşahir-i siyâsiyûnundan, sosyalist Beynelmilel-i Reis-i Muhteremi, Van Der Velde'[yi]**" (DSE, s.72) dinlemiş ve onun "**Sosyalizmin milliyet esasını reddetmediğini, binaenaleyh namuslu sosyalistlerin evvelâ milliyetperver olmaları iktiza ettiği**" (DSE, s.72) düşüncesini benimsemiştir

Osman Nevres'in "**Aynanın İçindekiler**" dizisindeki önemi, kendini onun diğer İttihatçılardan Türklüğün varoluşuyla ilgili düşüncelerindeki farklılığıyla gösterir. Türklerin kendi başlarına ulusal devletlerini kurma düşüncesi onu ne kadar İttihatçılardan uzaklaştırırsa, o kadar Mustafa Kemal'e ve onun bu konudaki fikirlerine yaklaştırır.

Nevres Bey'in düşünsel yanı ve eylemciliği, İzmir'de gazete çıkarması ve Yunanlılara ilk kurşunu atıp şehit olması olaylarıyla doruk noktasına ulaşır Osman Nevres'in sonunu Neveser, babasının İzmir'den yazdığı bir mektuptan öğrenir Onu yitirdiği günlerde, kardeşi Ahmet Ziya'nın Almanya'dan dönmesiyle senelerdir kaybetmiş olduğu Münif Sabri'yle karşılaşır Bundan böyle Osman Nevres'in ardında bıraktığı Neveser'in ve düşüncelerinin sorumluluğunu bir anlamda o devralacaktır.

Osman Nevres, Teşkilât-ı Mahsusa-i Hariciye'de, Münif Sabri de Teşkilât-ı Mahsusa-i Dahiliye'de İngilizlerle ilgili sorunlar konusunda görev yaparlar Münif Sabri, Leon Mizrahi ve şirketi Şark-ı Karip Maadin Kumpanyası hakkında "**sızıntıya meydan vermeksizin**" (DSE, s.319-320) bilgi toplar. İngilizler tarafından istihbarat amacıyla kurulan şirket, Osmanlı toprakları üzerinde askerî öneme sahip şehirlerde şube açmaktadır

Savaş yıllarında Alman yüksek subaylarını barındıran Mizrahi yalısı, mütarekeden sonra da İngiliz İstihbaratından Kenneth Morley ve "**beyaz**" Ruslarla ilişkide olan Prens Bragin'in ortak

çalışmalarına imkân hazırlar Zaten İngilizler ve "**beyaz**" Ruslar cepheye "**bir muavenet ve ikmal merkezinin tesisine**" (DSE, s.322) burada karar vermişlerdir Bu iş için İngilizlerin "**Dersaadet'teki 'mültecilerden' asker devşirmeye kalkış [tıkları]**" hatta Londra'nın, Babıâli'den, bolşeviklere karşı Osmanlı kuvvetlerini kullanmak istediği, karşılığında da "**sulh şeraitini teklif**" ettikleri iddia edilmektedir (bkz. DSE, s.299-300).

Bu durumları, bir yandan Miralay İlyaçef başkanlığında İstanbul'a gelen ve Teşkilât-ı Mahsusa'yla "**İngiliz aleyhtarı müşterek bir faaliyet derpiş etmek**" (DSE, s.317) isteyen bolşevik heyetinden Azeri, "**eski ÇEKA'cılardan, Sultan Galiyef'in 'mutemet' adamı**" (OKB, s.69) Resûl Hocayef, bir yandan da Münif Sabri istihbar edip cemiyete rapor etmektedirler

Mütarekeden sonra Teşkilât-ı Mahsusa'nın elemanlarının bazıları "**'dençeti' İngilizlerle 'teşrik-i mesaiye' kadar götürüp**" (DSE, s.373) Kroker otelinden "**Osmanlı Dahiliye Nezaretini İdare eden Miralay Kenneth Morley ve Yüzbaşı Bennet'in**" (DSE, s.89) "**'emirberi' derekesine düşmüş[lerdir]**" (DSE, s.373); bazılarıysa Münif Sabri gibi Kara Kemal ve Kara Vasıf Beylerin yönetiminde "**İngilizlerin özellikle İstanbul'da İttihatçılara karşı giriştikleri sindirme kampanyasına set çekmek**" (Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.4, s.1129) amacıyla Kasım 1919'da kurulan Karakol Cemiyeti adı altında yeniden örgütlenirler. Nitekim Münif'in de katıldığı bir harekette "**Bekirağa Bölüğü'nden, işgal makamlarını dehşete düşüren o 'firar vakası'nı gerçekleştirip**" (DSE, s.319) Enver Paşa'nın amcası ve erkek kardeşinin, Halil ve Nuri Paşaların "**kollarını sallaya sallaya geçip git [melerini]**" (DSE, s.319) sağlarlar

Osman Nevres gibi Münif Sabri de sosyalizmle ilişkisi olan figürlerden biridir. Münif Sabri gözünü sosyalizme ilk defa yıllar önce Ahmet Ziya'yla Feyziye'de öğrenciyken "**Bohor Almaleh'in, Selânik'teki bodrum matbaasında**" (OKB, s.70) açar "**Kapitalizmin çoktan defterini dür[en]**" (OKB, s.70)

Kautsky, "**beynelmilel bir cennet vaad eden**" Lenin ve Jaures'i okurlar ve birlikte Yahudi, Rum ve Bulgar amelelerinin hükümet aleyhtarı faaliyetlerine katılırlar Mütarekeden sonra bolşeviklerle ortak çalışır ama, Ahmet Ziya ve Doktor Melek'in "**[s]osyalizm tutkusunu paylaşmaz**" (DSE, s.303). Zira onlar Anadolu hareketini benimsemezler, çünkü "**Osmanlı Paşalarının başını çekeceği bir direnişten umutsuzdurlar [...] asıl kurtuluşun, işgal altındaki Osmanlı Proletaryasının ayaklanmasıyla gerçekleşebileceğini savun[urlar]**" (DSE, s.300). Oysa Münif, Selanik'teki "**beynelmilelci sosyalizm**" düşüncelerinden, ya cephede dövüştüğünden, ya da Teşkilât-ı Mahsusa'da görev yaptığından vazgeçmiştir.

Ülkenin kurtuluşu konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. O, Osmanlı amelesinin toplamının on beş bini geçmeyeceğini bilir ve "**düvel-i muazzamaya, kafa tutmak durumunda olan**" (DSE, s.300) bir ülkenin ancak çok daha kalabalık bir toplulukla yani, "**ancak Kuva-yı Milliyenin şumûllü bir ittifak halinde tevhidi[yle]**" (DSE, s.300) bu badireyi atlatabileceğine inanır. Bundan dolayı da zamanla Anadolu'ya silah, cephane ve asker teminiyle uğraşan bir direniş örgütü halini alan Karakol Cemiyeti'nin çalışmalarına katılmaya devam eder. Cemiyet anlaşmazlıklar yüzünden dağılınca da bazıları gibi o da yeni kurulan Mim Mim grubuna katılır

Yeni bir ulusal bütün oluşturma yolundaki Kuva-yı Milliye grupları için tehlikeli olan "**İngiliz işgal komutanlığının Siyasi İrtibat Subayı C. Bennet**" (KS, s.363), Maslak'ta Kuva-yı Milliye çeteleri tarafından vurulur. Bu eylemi gerçekleştirenlerin arasında hem Neveser'e, hem Ahmet'e "**harb bitmedi [...] gayr-ı muayyen bir zemine intikâl etti. Vatanı, hasım-ı bî-amana suhuletle terketmek bize yakışmaz. Şerait ne kadar aleyhimize tecelli ederse etsin, vuruşmak azmindeyiz!**" (DSE, s.378-379), "**milleti, milletin azm-ü kararı kurtaracaktır, göreceksin!**" (OKB, s.50) diyen Münif Sabri de vardır.

Aynı sözleri bir başka gazeteci, Hüsnü Faik, Novonti'de Abdi Bey'le yaptığı bir konuşma sırasında "**Amasya Tamimi**"nden

alıntılayarak söyleyecektir (bkz. DSE. s.338). Daha sonra değineceğim gibi Osman Nevres-Münif Sabri mitini Hüsnü Faik, Mahmut, Ümid gibi gazeteciler sürdürecektir Yıllar sonra bile Hüsnü Faik'in hatırından çıkmayacak Yüzbaşı Bennet olayının üstesinden gelenler, **"sabah ezanlarına doğru"** kaybolan, **"geceye dağılmış birkaç yürekli, avuçları ve nefesleri sıcak Mim Mim delikanlıları[dır]"** (KS, s.363).

Münif Sabri'nin Ahmet Ziya. Doktor Melek ve Neveser'le Terakki apartmanında buluştukları gecelerden birinde Neveser, Münif'e bakarken **"bir an zanne[der] ki Nevres Bey gelmiş, karşısındaki hafif koltukta oturmaktadır, şerbet bardağını masaya bıraktıktan sonra, hafifçe eğilip ona diyecektir ki: '–Neveser Hanım, sizin mevcudiyetiniz dünyevî olmaktan ziyâde, semâvi olmak icabeder, âdeta şeffaf bir mevcudiyet...'"** (DSE, s.103), oysa **"Münif Sabri, bardağı masaya koyup [...] '–Hakkını teslim etmeliyiz, Hüsnü Faik Bey bidayetinden beri söyler, filhakika zaman feda-yı nefsler zamanıdır'"** (DSE, s.1 03) der. Bu bölümde **'mitik bütünlük'** içinde sıralanan Osman Nevres ve Münif Sabri adlarının hemen ardından Hüsnü Faik'in adının özellikle Münif tarafından anılması. Osman Nevres'le yazılmaya başlayan mitosun Hüsnü Faik ile devam edeceğini göstermektedir

Aynı gece Neveser, Münif Sabri hakkındaki düşüncelerini hatıra defterine not ettikten sonra bir karabasan görür Karabasanın ilk bölümünü Rosa Mizrahi (Raşel Mizrahi)-Abdi Bey-Doğan üçlemesi oluşturur Neveser'in Rosa Mizrahi'yi kastederek **"kocamı mahvetti, şimdi sıra oğlumda mı?"** (DSE, s.110) sorusu yıllar sonraki bir gerçeğin önsezgisidir: Hem bedenen, hem ruhen annesi Rosa Mizrahi'ye benzeyen kızı Raşel, rüyadaki gibi hem Abdi Bey, hem de oğlu Doğan ile ilişkiye girerek kendi çıkarları yüzünden Doğan Rumeli'yi polise şikâyet ederek hapse sokturup bütün geleceği ile oynayacaktır

Karabasının ikinci bölümünde Osman Nevres-Münif Sabri ikilisinin mitik beraberliğinin son merhalesi, ölüm gerçeği, kendini gösterir; çok sonraları İngilizler tarafından Resûl Hocayeı ile yaptıkları istihbaratlar yüzünden izlenen Münif Sabri'nin katledil-

mesi bir önsezgiyle yansıtılır: "**Aaaa, bu hayalet kim, şezlongunun başucunda, dumanlı kar gözlüklerine aldanıp Nevres Bey sanıyor; ne Nevres Bey'i, o ölmedi mi, öldü öldü; Münif bu, Münif ama bir tuhaf, ne olmuş ona, sağ ayağı sanki taştan, ne kadar ceht etse bükemiyor, kan ter içinde kalmış zavallı**" (DSE, s.110).

"**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda Osman Nevres, münif Sabri ve Hüsnü Faik'in adları üçlü veya ikili olarak birkaç kez ardarda tekrarlanır (bkz. DSE, s.103,358-359,379). Yukarda da değindiğim gibi Osman Nevres'in başlattığı mitosu, Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinden Süvari Kaymakamı Pirlipeli Faik Bey'in oğlu Hüsnü Faik devam ettirecektir Daha Selanik yıllarında oğlunun "**muharrirlik vadisinde istidatlı**" (KS, s.528) olduğunu fark edip İstanbul'a yola çıkmazdan evvel ona "**günün birinde sahib-i kâlem bir şahsiyet olursan, babanın hürriyetperver bir zabit olduğunu unutma!**" (KS, s.528) hatırlatmasını yapmakla vasiyetini de belirtmiş olur.

İstanbul'da ilkin Tanin'de yazı hayatına atılan Hüsnü Faik, sonraları kendi gazetesi "**Birlik**"i kurar. Gazetesini işgal İstanbul'unda da, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da da, Mustafa Kemal'in ölümünden sonraki dönemlerde de "**teceddütün ve Demokrasi'nin taraftarı**" (KS, s.81) olarak, "**türlü müsibete karşı durup, türlü teşebbüsat-ı hıyaneyi kıvırıp bükerek**" (KS, s.81) çıkartır. Çünkü o bir Kuva-yı Milliyeci olarak daima Mustafa Kemal Paşa'nın ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çizdiği yoldan ayrılmadan "**ateşli bir hâkimiyet-i milliye taraftarı**" (KS, s.81) kalmayı ve yayın hayatını devam ettirmeyi istemiştir

Hüsnü Faik'in "**kendi gençliğine benze[ttiği]**" (KS, s.80) Yazıişleri Müdürü Mahmud Ersoy, demokrasi ve halk iktidarı kurma sözüyle başa geçen Demokrat Parti'nin, yozlaşıp dikta rejimine dönüşmesiyle nicedir hiçbir ilerleme kaydetmemiş Kuva-yı Milliye ruhunun ve yarım kalan devrimlerin devam etmesi gerçeğine inanan yeni bir tür ilericidir Osman Nevres ve Münif Sabri'nin başlatıp Hüsnü Faik'in devam ettiği düşünüş ve eylemi farklı da olsa o üstlenmiştir

Üzerinde çalışmakta olduğu bir yolsuzluk olayı yüzünden cinayete kurban gitmesiyle ardında, ülkenin gidişatından hiç de hoşnut olmayan ve Birlik'te Atatürk'ün söylev ve demeçlerinden bazı örnekleri sadeleştirip basmayı ve Kuva-yı Milliye Hareketi ve Müdafaa-i Hukuk Doktrini konusunda **"kısa fakat derli toplu bir sıra makale yazmayı"** (KS, s.81) planlayan Hüsnü Faik'i, onun **"başladığı işi, onun bıraktığı noktadan, onun bıraktığı hızla daha ötelere götürecek"** (KS, s.140) olan Necdet'i ve nişanlısı Ümid'i bırakır

Neveser-Münif ilişkisi, nasıl hem duygu, hem de düşünce açısından yapıcı idiyse, Ümid-Mahmud ilişkisi de öyledir. Her iki kadını boş bir hayattan kurtarıp, belli bir aydın bilinci aşılayan, bu düşünsel ve eylemci yanları örtüşen erkekler, Osmanlı'nın son döneminde yazılmaya başlayan ve sonsuza kadar devam edecek olan mitosun birer kahramanıdır.

Thomas Mann'ın Zauberberg'inde Prebistav-Madame Chauchat ilişkisindeki **'mitik olma'**, olaylara ve kişilere mesafe kazanmanın edebî yöntemi olan ironiyle verilirken, Attilâ İlhan'da Osman Nevres-Münif Sabri ile başlayıp devam eden **'mitik olma'** özelliği, yeni kurulan devlet için bir zaruret ifadesi taşımaktadır

2.3. SOSYALİSTLER

2.3.1. Ahmet Ziya ve Çevresi

Selanik, Osmanlı İmparatorluğu içindeki İstanbul, İzmir, Şam gibi en kozmopolit ve en burjuvalaşmış şehirlerden biridir Bu gelişmenin bir sonucu olarak işçi nüfusu artmış, üzerinde sosyalist düşünceler inşa edilebilecek ortam hazırlanmıştır Toplam işçi nüfusunun yirmi bin civarında olduğu tahmin edilmektedir Rum, Yahudi, Arnavut, Bulgar ve Türk uluslarından oluşan bu işçi nüfusu her türlü alanda çalışmaktadır. Şehrin coğrafi olarak bir yanda **"Batı"** dünyasına yakınlığı, bir yanda **"pay-ı taht"** İstanbul'a uzaklığı, çeşitli fikirlerin filizlenmesine imkân

sağlamıştır İlkin "**gayr-i müslimler**" arasında yayılmaya başlayan solcu düşünceler, daha sonra Türkler arasında da benimsenmiştir Bu konuda itici gücü, "'**[h]ürriyet'in ilânı sağlamış ve çeşitli milliyetlere mensup işçileri solcu sendikalar altında toplamak isteğiyle harekete geçilmiştir. Selânik şehri, genellikle de dönmeler 'batılı komprador kültürünün taşıyıcıları' ol[duğundan] 'Selânik' sosyalizmi [...] de bir Yahudi sosyalizmi**" (SSS, s.281) olmuştur. Hareketin "**babası Evrensel Yahudi İttifakı (Alliance Israélite Universelle) okullarının yöneticisi, Jozef Nehema[dır]**" (UKS, s.62); örgütleyicileri ise Abraam Beneroya, Abraam Hason gibi "**Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu**"nun kurucuları, Bulgar Sosyal Demokratlarıyla, Vasili Glavinof ve Dmitar Vlahof'tur

Sosyalistler, ilk zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanında yer alırlar. Hürriyet ilan edildiğinde Selanik sokaklarında "**önde mızıka, elde sancak dolaşıp, alkış kıyamet Jöntürkleri destekleyenler**"; "**sosyalist müşevvikler**" ve matbaacı Beneroya, Kolağası Resneli Niyazi Bey'in komutasındaki gönüllü milis kuvvetlerine yazılıp Hareket Ordusuna "'**can-u gönülden**'" katılırlar (bkz. DSE, s.130). Oysa Kanun-u Esasi kabul edildikten sonra "**alkış kıyamet**" İttihatçılardan yana olan işçiler, iki ay geçmeden grev üstüne greve giderler Bu hareketler, yalnız Selanik'te kalmayıp İstanbul ve İzmir'e de sıçrar

Abraam Beneroya başkanlığında "**Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ın da sendika teşekkülü ve Tatil-i eşgal hakkında [...] devam etmekte olan müzakeratı gözden geçirmek üzere [...] hâl-i faaliyet'teki sendikaların mümessillerinden bir komisyon-u muvakkate**" (DSE, s.259) kurulur "**Selânik Amele Cemiyeti Komisyonu**" adını taşıyan kuruluş, Brüksel'deki "**Amele Beynelmilel'i Heyet-i Merkeziyesi**"ne, "**hükümetin sendika ve Tatil-i eşgal kanununa beslediği niyet-i hasmâneyi protesto eylemek, ayrıca amelinin istismarına bir nihayet vermek maksadıyla, şehrin bilumum amelesini bilâ tefrik-i din-ü mezhep bir mitinge davet etmeye karar ittihaz ettiği[ni]**" (DSE, s.259) ve Sela-

nik sosyalistlerinin. işçiler üzerindeki baskıyı artıran iktidara karşı Osmanlı işçilerini tek örgütte toplamak niyetinde olduklarını bildiren bir rapor yollar. Nitekim "'**efrenci takvimle' Haziran'ın 19'una 'müsadif' Cumartesi günü, saat 'alaturka' dokuzda Gümrük Meydanı'nda toplanılaca[ğını]**" (DSE. s.254) belirten bildiri, "**Selânik Vilâyeti**"nden çıkan izinle dağıtılıp miting gerçekleştirilir.

Selanik sosyalistlerinin öncüleri "**beynelmilelcidir**". "**Selânik Amele Kulübü**"nü kısa zamanda "**Selânik Sosyalist Amele Hey'et-i Müttehidisi (La Federation Socialiste Ouvriere de Salonique)**" haline getiren matbaacı Abraam Beneroya'nın amacı, "**Türk, Yahudi, Rum, Bulgar 'alelumum' Osmanlı 'amelesini' biraraya toplamak[tır]**" (DSE, s.249). "**Rusia'da Okhrana'nın tevkif ettiği bir müşevvik**" (DSE, s.248) olan Bohar Almaleh'e göre ise İttihatçılar ve sosyalistler ortak çalışmak zorundadır, "**aksi takdirde Rum, Bulgar, Yahudi teşkilâtlarında, amelelik ruhu değil, milliyetçi seciye ağır basacaktır ki, bu sosyalistlik adabına olduğu kadar, Cemiyet'in umdesine de muhaliftir. Devlet-i Aliyye'nin menfaatine de...**" (DSE, s.250). Oysa nicedir Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama çalışmaları içinde olan "**Düvel-i Muazzama**", Makedonya'daki Osmanlı azınlıklarını kendi ulusal devletlerini kurmaları için yönlendirmektedir Nitekim Sosyalist Federasyon içindeki ilk çözülmeler kendini gösterecek. sosyalist fikirleri milliyetçilik düşünceleriyle atbaşı götüren Bulgarlar, Federasyondan ilk ayrılanlar olacaktır.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun yöneticisi Beneroya'nın II. Enternasyonal'e yazdığı raporda, Federasyon içinde hâlâ enternasyonalci bir dayanışma sağlanamadığından. bunun da "**Selânik ve çevresinde, tamamiyle milliyetçi düzeyde bir örgütlenmeye**" (SSS, s.283) gidilmiş olunmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Ayrıca Enternasyonal'e kaydolan çeşitli uluslar, farklı sosyalist düşünceleri benimsemişlerdir Bu nedenle de "**böyle ulusal bir bölünme içine girmiş Osmanlı proletaryasına yaslanan sosyalist hareketin dağınıklılığı [...] ve bölünmüşlüğü [...]**" (SSS, s.284) olağandır. Bu grupların tek

olumlu tarafı, işçi sınıfının genel çıkarları söz konusu olduğunda, çeşitli kanatların aynı noktada birleşip birlikte hareket etmeleridir

1908 yılında Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlı topraklarında siyasi açıdan büyük değişiklikler dikkati çeker: Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan eder; Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan topraklarına katılır; İtalya Trablusgarb'a asker çıkarır. Enternasyonal 1889 Kongresinde kapitalizmin savaş yolunda olduğunu ilan eder ve bu yayılmacı durum karşısında Enternasyonal'e bağlı bütün örgütlerin ortak hareket etmesi beklenir II. Enternasyonal'e bağlı olan Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Avrupa temsilcisi S.Nahum, 5 Ekim 1911'de Enternasyonal Başkanlık Kuruluna. İtalyanların tutumunu eleştiren bir mektup yazar. Kendisine, **"Bir müeyyide uygulayamam, bildirinizi yayınlayamam, içinde İtalyanlar'a karşı çok sert bölümler var"** (BDG, s.344) cevabı verilir.

SSIF'nun çoğunu Musevi sosyalistler oluşturduğu halde **"Musevi de olsalar, 'Osmanlı' olmaları, öfkelerinin ve öfkeli haklılıklarının ciddiye alınmamasına yetmiştir"** (BDG, s.345). Attilâ İlhan Osmanlı sosyalistlerinin yanılgısının, Batının önderlik ettiği **"beynelmilelci"** fikirler doğrultusunda hareket edip Batının kendi yanlarında olduğunu düşünmelerinde yattığı kanısındadır; çünkü Batı, sosyalist de olsa, kendine yakın hissettiği ülkenin yanında yer almakta tereddüt etmeyecektir; bu da pek tabii ki çıkar birliği içinde olduğu diğer Batı ülkeleridir.

Osmanlı solu, aynı Osmanlı'nın diğer aydın grupları gibi kendi ülkesinin gerçeklerinden yola çıkmadan, özellikle de Batıdan aktarma bir fikir dünyasından beslenmiştir. Attilâ İlhan bu konuda Paul Dumont'un Osmanlı sosyalistleri üzerine yazdığı bir yazıdan yararlanır. Dumont'a göre Osmanlı sosyalistleri teorik düzeyde **"mutlak bir özgürlük"**ten yoksundur Sosyalizmleri ise **"ithal malı"**dır Örgütlerin yayınları, Alman, Fransız, Anglo-sakson ve Rus klasiklerinden (Marx, Kautsky, Jaures vs.) alıntılarla doludur. **"Osmanlı toplumunun sorunlarının özelliği konusunda hiç bir görüş ve tartışma getirilmemiştir... [D]aha benliğini bulamamış, dışardan gelen itibarlı mo-**

delleri taklitle yetinip, onları koşullara uydurmaya bile çalışmayan bir sosyalizm[dir]" (BDG, s.346) söz konusu olan. Bu düşünsel taklitçilik, İttihat ve Terakki Teşkilatı'nın izlediği yolu hatırlatır.

Attilâ İlhan, Türklerin solculuğa, alafrangalığı benimsedikleri ölçüde geldikleri kanısındadır; yani Türk solu, daha başından bir "**komprador alafrangalığı**" (UKS, s.61) olarak gelişir, çünkü benimseyenler ümmet kültürüne bağlı küçük toprak sahipleri, ırgatlar ve yabancı şirketlerin sömürdüğü işçilerden ziyade, "'**Avrupa'da tahsil görmüş', münevverler, Devlet-i Aliyye'deki 'ecnebi' okullarında, beyni yıkanmış memur tabakası, tatlısu frenkliğine özenen beyzade, paşazade makûlesi[dir]**" (UKS, s.61-62). Yazar, bu konuda benzer düşünceleri paylaşan Mete Tunçay'ın "**Sanat Olayı**"nda çıkan bir yazısına başvurur Bu yazısında Mete Tunçay, aydınlarımızın, çağdaşlaşmayı Batılılaşma diye almalarını "**talihsiz bir yanlış**" diye niteler. Siyasi-askerî bir kamp olarak değil ama, uygarlık olarak Batı çağdaştır Bir yanlış anlamanın sonucu olarak da Türk aydını, çağdaşlaşmayı "**onun gibi olmaya çalışmak**" sanmıştır "**Oysa bir şey olmakla (Batı'nın çağdaş olması), onun gibi olmaya çalışmak (Türkiye'nin batılılaşma çabaları) farklı şeylerdir**" (UKS, s.67). Çağdaşlaşmak isterken, Batıya benzeme isteğinden dolayı sık sık çağdaşlığın özüne aykırı düşülmüştür "**Meşrutiyet, Mütareke/Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde solcu aydınlar, bu yanılgıyı paylaşmışlardır**" (UKS, s.67). Ülke gerçeklerinden uzak düşmüş, böyle üstyapısal bir '**solculuk**' aynı tarzda anlaşılan '**Batılılaşma**' düşüncesi gibi aydını halka yabancılaştıracaktır

Tarihdizinsel sıraya göre ilk defa "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"nda örneklenmeye başlayan Türk solculuk hareketleri ve Türk solcu aydınını asıl onun maddi ve manevi kaynağını oluşturan halk tabakalarına yabancılaştıran yanılgısı, "**Aynanın İçindekiler**" roman dizisinin yayımlanmış beş kitabında da ele alınıp olumlu gelişimini Ahmet Ziya'yla "**O Karanlıkta Biz**" adlı son romanda gösterir.

Attilâ İlhan, Ahmet Ziya'nın söz konusu olduğu bölümlerde tarihî bilgileri, her zamankinden daha yoğun bir biçimde romanlarının dokusuna katar Bu yazım tarzıysa bu bölümlerin tarih ağırlıklı olmasına neden olur Yazar, Ahmet Ziya'nın Selanik'te 1909'da başlayan macerasını 1960'a kadar izleyerek Türk sosyalist düşünce tarihinin olumlu ve olumsuz yönlerini göstermek isteyecek, solcu aydının kültürel yanılgısını, onun eylemleriyle yazdığı tarih aracılığıyla yansıtma yoluna gidecektir

1909'da Selanik şehrinin siyasi bakımdan hareketli günler yaşadığı sıralarda, hem yeni açılan **"Mekteb-i Hukuk'ta 'İlm-i İktisad'ın 'müellifi'"** hem de **"Feyziye İdadisi Müdürü"** olan Cavit Bey, bir gün **"Alaman"** Ziya Bey'e oğlu Ahmet hakkında görüşmek istediğini belirten bir pusula yollar (bkz. DSE, s.176). Aslında övülmeye değer öğrencilerden olan ve **"'Memalik-i Mahruse-i Şâhâne'nin hâl-i pür-melâli bağrını hûn ed[en]"** oğlu 317 Ahmet Efendi'yle 413 Münif Efendi **"Mekteb-i Hukuk'taki ağabeylerinin [...] teşkil eylemiş olduğu bir cemiyet-i hâfiye intisabı düşünmüşler[dir]"** (DSE, s.176). Padişah taraftarı olan **"Alaman"** Ziya Bey, çocukların son zamanlarda II. Abdülhamid'e karşı kurulan derneklerden birine girdiğini zanneder, çünkü yabancı ülkelerde **"'Jöntürklerin' tek durmadıkların[dan]"** (DSE, s.176) o da haberdardır.

Her iki gencin faaliyetleri hakkında asıl bilgiye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te İgnatio sokağındaki bir kahvede toplanan Musevi işçi çevrelerinin araştırmasını istediği Selanik Mebusu Halıcızade Abdi Bey ve Vodinalı **"Çopur"** Hayri Bey sahiptir: Yahudi, Rum ve Bulgar işçilerinin hükümet aleyhtarı faaliyetlerine **"'ressam Rasim Haşmet', 'boş gezenin boş kalfası' bir iki 'muallim'"**in yanı sıra **"Feyziye talebelerinden Ahmet ve Münif efendilerin de iştirak ettiği, eldeki 'taharri' raporlarıyla sabit[tir]"** (DSE, s.248).

Ahmet ve Münif, Bohar Almaleh'in matbaasında çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra onun etkisinde kalırlar; çünkü o **"Cemiyet'teki 'rehberlerin', 'Mekteb-i Hukuk'taki 'hürriyet perverân'ın çok 'fevkinde, içtimaiyatı kül halinde**

kavramış', sosyalist bir aydın[dır]" (DSE, s.252). Ladino, Rusça, Bulgarca, Fransızca ve Osmanlıcayı **"çatır çatır okuyup yazması[nın]"** (DSE, s.252) yanı sıra, **"'Beynelmilel Amele Hareketini', 'amelî sahada' olduğu kadar, nazarî sahada da izlemesi"** (DSE, s.252) nedeniyle, sadece Ahmet ve Münif'i değil, sosyalizmi yalnız Joseph Nehema'nın yazılarından kapan ve Jean Jaures'ten başka büyük tanımayan Selanikli sosyalistleri etkilemekte de gecikmez.

Nemli kâğıt, mürekkep ve kurşun tozu kokan bodrum matbaasında, çocuklara, bir yandan Rusya'da hapis yattığı zamanlarda birlikte kaldığı narodnik ve sosyal demokrat devrimcilerden öğrendiklerini anlatır, diğer yandan Plekhanov'u Rusçasından okuyup **"fasih"** bir Osmanlıcaya çevirir; Karl Marx, Friedrich Engels ve Karl Kautsky'den söz açar Bundan böyle Ahmet'in gözünde her şeyin anlamı değişmiş, **"adına hayat denilen 'serencam', uğrunda savaşılacak bir 'muhteva' kazan[mıştır]"** (DSE, s.254). **"Mücerret"** özgürlüklerin hiçbir sorunu çözmeyeceğini, Abdi Bey gibi **"tufeyliler"**in insanların başına daha **"katmerli"** sorunlar yaratacağını da öğrenmiştir.

Ahmet Ziya, **"Feyziye"**den sonra mühendislik öğrenimi için gittiği Berlin'de, Selanik yıllarında bir ön hazırlık olarak edindiği solcu fikirlerini geliştirebileceği hareketli düşünsel ve eylemsel bir ortamla karşılaşır Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin **"II. Enternasyonal kararlarına rağmen, sınıf kavgasını terketmekten ve millî savunmayı desteklemekten yana çıkan siyasetiyle"** (Meydan Larousse, c.4) bağdaşamayan bir grup, Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht başkanlığında **"Spartakus Birliği"** adı altında ayrı bir düşünüşün temsilciliğini yapmaya başlar.

Neveser, tedavi için bulunduğu Davos'ta kardeşinden aldığı mektuplarda onun da aynı düşünceleri paylaştığını, yani Alman Sosyal Demokratlarının solcu kanadına bağlandığını öğrenir Olayları büyük bir coşkuyla izlemektedir, grubun başını çeken Rosa Luxemburg **"cezaevine düştüğünde kıyametleri kopar[mış], salıverildiği gün sanki dünyaları ona bağışla[mışlardır]"** (DSE, s.72). Bir ara **"Die Internationale"**, ar-

dından da yazılarını kısaca "**Spartakus**" diye imzalayan Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in hazırladığı "**Siyasi Mektuplar**" dergilerini ablasına hiç aksatmadan postalar.

Spartakistler, 1917 Sovyet devriminden sonra Almanya'da proletarya diktatörlüğünü ve sosyalizmi gerçekleştirmek amacıyla harekete geçer. Ahmet Ziya, Davos'a Neveser'i İstanbul'a yolcu etmeye geldiğinde Spartakistler gibi "**devrimin Rusya'da patlak ver[diği], Almanya'nın eli kulağında**" (DSE, s.20) olduğu inancındadır Yılbaşında kurulan işçi konseyleri, örgütlenen grevler gibi eylemler onu çepeçevre sarmıştır. 1918'de yazdığı son mektuplardaysa artık "**kürre-i arzı mihverinden çıkaracak, ihtilâl-i kebirin**" (DSE, s.62) çok yakın olduğu fikrini iyiden iyiye benimsemiş görünmektedir.

Ablasına gönderdiği mektup ve dergilerden, Nevres Bey'in bir sosyalistin aynı zamanda "**milliyetperver**" (DSE, s.72) olması gerektiği inancının aksine. onun hâlâ "**beynelmilel**" çizgide olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İstanbul'a döndüğünde "**Beynelmilel Sosyalist İhtilâl-i Kebiri[nin]**" (DSE, s.94) nasıl patladığını, sosyalistliği iyice benimseyip onu her şeyin üstünde tutan Ahmet Ziya, ablasına şöyle açıklayacaktır: "**Rusya'da, Almanya'da ve Macaristan'daki hâdisâtı, lâyıkı veçhiyle kıymetlendirmek iktiza eder. Beşeri istismara müstenit, sermayedâr burjuva nizâmı yıkılmakta; yerine sa'ye müstenit, sosyalist bir nizam-ı içtimaî inşa edilmektedir**" (DSE, s.94). Arkadaşı "**Şaşkın**" Beşir Usta'nın "**şiar**"ları: "**Proletarier aller Laender, vereinight euch! (Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz!)**" (DSE, s.79,372), "**Hoch der Weltsozialismus! (Yaşasın Dünya Sosyalizmi!)**" (DSE, s.79,372), Doktor Melek'in "**ilmî sosyalizmin zübdesi**" (DSE, s.108) doğrultusundaki fikirleri ve bundan dolayı "**İdrak**"ta dini konulara değinen Sosyalist İştirakçi Hilmi Bey'i "**sosyalizmi islâmiyet zannet[mekle]**" (DSE, s.108) itham etmesi hep aynı düşüncenin birer parçasıdır.

Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in silahlı bir çatışma sonucu öldürülmelerinden az sonra. 1919'da Ahmet Ziya, yirmi altı yaşında makine mühendisi olarak, uzun zamandır yurtlarına dö-

nemeyen diğer öğrencilerle birlikte **"Seyrisefain İdaresi'nin Akdeniz Vapuruyla"** (DSE, s.19) İstanbul'a döner.

İlk Türk sol akımları arasında en bilinçlisi olarak görünen ve daha sonra **"Aydınlık Çevresi"** diye adlandırılacak olan grubun ilk çekirdeği, Berlin'de ortaya çıkar. İstanbul'da 1919 sonbaharında yayımlanan **"Kurtuluş"** dergisinin ve kurulan **"Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası"**nın öncüsü, aynı yılın başlarında biraraya gelen ve aynı ad altındaki dergi ve partiyi kuran bu gençler grubudur. Arzuları savaştan sonra, patlak veren Alman devriminden esinlenerek, kendi vatanlarını içine düştüğü uçurumdan kurtarmaya çalışmak amacıyla bazı solcu fikirler çevresinde toplanmaktır (bkz. Mete Tunçay, "Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)" Ankara, 1978[3], s.93-294).

1919 senesinde İstanbul'a Berlin'den gelen Ahmet Ziya, Doktor Melek ve **"Şaşkın"** Beşir Usta aynı gruba dahildir. Neveser, bir insan ve eşya kalabalığı olarak evini doldurduklarında eşyalarının arasında, yırtığından bir dergi demeti olduğu anlaşılan bir paket fark eder. Bu, Almanca yazılmış Türkçe başlığı olan bir dergidir: **"Kurtulusch (Befreiung), [...] Türkische Sozialistische Zeitschrift"** (DSE, s.79).

Her üçü de İstanbul ve ülke olayları konusunda, hemen hiçbir şey bilmemektedirler. Daha doğrusu hâlâ Berlin'de yaşadıkları **"İç Savaş"**ın hatıralarıyla o kadar doludurlar ki **"havasından bir türlü kurtulama[zlar]"** (DSE, s.80). Budapeşte'deki Bela Kun hareketini veya Münih'teki Sovyetler'in durumunu bir kenara bırakıp Sultanahmet Mitinginin sonuçlarına veya Batı Anadolu'daki Yunan işgaline atlamak zor olmaktadır, çünkü Ahmet'in dediği gibi **"'Berlin vasatından Dersaadet vasatına intikal' hayli zahmetli"** (DSE, s.188) bir iştir.

Bu yabancılaşmanın nedeni, Berlin'deyken öğrenci kahvehanelerinde **"cigara dumanı, bira köpüğü, namlu patırtısı"** (DSE, s.101) arasında günlerce tartışıp **"amele sınıfını sermayedâr burjuvaziye karşı mazbut bir fırkada, örgütlemeyi; bu 'fırkayı' sendikalarla 'takviye etmeyi' kurm[alarına]"** (DSE, s.101), Almanya'da olduğu gibi terhis edilen askerlerin de onlara katılacağına, toplayacakları **"'amele ve asker konsey-**

leri[yle] sosyalist ihtilâlin rüseymini' oluşturacak[larına]" (DSE, s.101) inanmalarına rağmen. İstanbul'a geldiklerinde durumun çok farklı olduğunu görmelerinde yatar. Düvel-i Muazzama ülkeyi yer yer işgal etmiş. azınlıklara hak etmedikleri ayrıcalıklar tanımıştır işte bundan dolayı **"'keyfiyet' herşeyin yeniden ele alınıp değerlendirilmesini zorunlu kılacak kadar vahim[dir]"** (DSE, s.101).

Ahmet Ziya ve Doktor Melek Osmanlı paşalarının önderlik edeceği bir direnişten umutsuzdurlar desteklemesine destekleseler de **"asıl kurtuluşun, işgal altındaki Osmanlı proletaryasının, ayaklanmasıyla gerçekleşebileceğini savun[urlar]"** (DSE, s 300). Mustafa Kemal'in düşünceleri doğrultusunda hareket eden Münif Sabri, hem Neveser'le, hem Ahmet Ziya'yla yaptığı konuşmalarda Ahmet Ziya'nın ve Doktor Melek'in düşüncelerini ve ümitsizliklerini paylaşmaz; çünkü o, bütün Osmanlı işçilerinin toplam en fazla otuz bin kişi olduğu ve emperyalizme karşı bir mücadelenin ancak **"Kuva-yı Milliye'nin şumûllü bir ittifak halinde tevhidi[yle]"** (DSE, s.300) mümkün olacağı düşüncesindedir.

Abdi Bey'se, İstanbul'a geldikten sonra Ahmet Ziya'nın, hazırda var olan İştirakçi Hilmi Bey'in **"Türkiye Sosyalist Fırkası"** yerine **"Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası"**na girmesini eleştirir (bkz. DSE, s.301-302). Oysa TSF'nin aksine TİÇSF, Damat Ferit politikasına karşıdır ve emperyalizmle savaştığı için de TBMM Hükümetinden yana olmuştur. Hem Ahmet Ziya'nın, hem kendisinin bu konudaki düşüncelerini Doktor Melek, parti kurmalarının zor olduğu, fakat kurulduğu takdirde her ikisinin de **"vazife-i aslisi, emperyalizme karşı mücadele açmak"** (DSE. s.101) olduğundan Mustafa Kemal tarafından olmaları gerektiğini söyleyerek belirtir.

1920 yılı başlarına kadar İstanbul'da kalan Ahmet Ziya ve Doktor Melek sempatiyle baktıkları Anadolu ihtilalinin yoğun günlerinde, Anadolu üzerinden Rusya'ya geçerler ve 1 Eylül 1920'de Bakû'da toplanan **"Doğu Milletleri Kurultayı"**na **"delagat"** (OKB, s.18) olarak katılırlar

1921'de Âbit Âlimof ve Mirseyit Kurbanzade'nin yol göster-

mesiyle Nâzım, Vâlâ ve Şevket'le **"bir cemm-i gafûr"** (OKB, s.24) halinde **"Şark İşçileri Üniversitesi-KUTV"**'a gönderilmelerini sağlayacak Gürcü ve Stalin'in en yakın arkadaşı Ordzjnokidze'yle ilişkiye girerler

1922'deyse KUTV öğrencilerinin yazlık kampüsü Udelnaya'da, ağaç kütüğünden daçalarda kalıp Çinli, Japon, Türk, Hintli, Arap öğrencilerle **"beynelmilelci"** düşünüşün tadını çıkartıp mujiklere hasat yardımından dönerken Lenin ve Troçki üstüne hep bir ağızdan marşlar söylemektedirler.

1923'te **"su tozlarının uçuştuğu, dalgalı bir sonbahar gecesi, işaret ışıklarını yakmamış bir taka[yla]"** (OKB, s.103) Doktor Melek'le yeniden İstanbul'a dönerler.

1925'te partinin **"Akaretler Kongresi"**'nin hemen ardından bundan böyle, birkaç yıl arayla tekrarlanacak tevkifatların (1925, 1927, 1930, 1932, 1942) ilkinde Ahmet Ziya, İstiklal Mahkemesi tarafından on yıl kürek cezasına çarptırılacak (bkz. OKB, s.68,121), fakat 1926 yılının 29 Ekimindeki aftan yararlanıp çıkacaktır.

Ahmet Ziya, bundan sonraki yıllarda içerden gelen darbelerle ayakta kalma mücadelesi veren bir parti içinde olduğunu sezer: **"...Ne amansız bir körebe oynamaktayız bre, hem gözlerimiz bağlıdır, hem etraf zifiri karanlık; kimin kim olduğunu kestirebilmek imkân harici..."** (OKB, s.65,76). Zira ardı arkası kesilmeyen tevkifatların genellikle parti içi hizipleşmelerden kaynaklandığını fark etmiştir. Komintern **"delagatı"** Greta'ya, herkesin parmak boyu ufaltılmış cüceler olduğu, meçhul bir gücün üstlerine bir fanusu kapatmayı aklına koyduğu, herkesin **"pürtelâş yekdiğeri[ni] ezerek, yalan yanlış bir yerlere kaçmaya saklanmaya çabaladığı"** (OKB, s.280), bununsa faydasız bir gayret olduğu konusundaki yorumu da aynı gerçeğin farklı dile gelişidir.

Ahmet Ziya'nın **"hazin tevkifat"** (OKB, s.57) diye adlandırdığı 1927 tevkifatı, Viyana Plenum toplantısından sonra alınan karar ve uygulanışındaki anlaşmazlıkların bir sonucudur. İstiklâl Mahkemesi'nin **"'gıyabî mahkûmiyetini' taşıdığından, 'teşhis edilmekten' kork[an]"** (OKB, s.64) ve İstanbul'a **"mü-**

terekkiren" (OKB, s.64) dönmüş olan Şefik Hüsnü, Viyana'da alınan kararlar gereği **"bodbolye (gizli)"** fırka örgütlenmesi, hareketin **"'Kemalistlerin' dümen suyu"**ndan kurtarılması, **"Menşevik yöntemlere"** bir son verilmesi, bildirilerle işçi sınıfına ulaşılması ve grevlerle harekete geçilmesi gerektiğini ileri sürer (bkz. OKB, s.64).

Her zamanki gibi **"üç 'hafî' beyanname, Nusaybin'de 'şimandifercilerin' grevi"** (OKB, s.65) gibi birkaç ufak eylemden öteye gidilememiş, **"'amele sınıfına' pek ulaşılamamış [tır]"** (OKB, s.65). Bu arada Pravda'da yazmakta olan ve **"Enternasyonal 'murahassı' sıfatıyla"** (OKB, s.51) İstanbul'da bulunan Kitaygorodskiy'nin, kaleme aldığı bir yazıda **"Türkiye'de sınıf mücadelesi vardır"** (OKB, s.51) demesi üzerine Doktor Şefik Hüsnü, Parti'nin icraat ve faaliyetleriyle bunu ispatlamasını ister. Viyana Plenumu'nun **"Kâtib-i Umumi"** seçtiği Vedat Nedim ise **"Kemalist Türkiye'nin, 'ahval-i hususiyesinin, nazar-ı dikkate alınmasına' taraftar[dır]; Gazi'nin prestiji o kadar yüksek, 'inkılâbın' hamleleri o kadar sürekli[dir] ki şiddetli bir muhalefet (beyanname, nümayiş, grev) 'hareketi' halka ters düşebilecektir"** (OKB, s.51) Ayrıyeten Kâtib-i Umumi sıfatı kendisine uygun görüldüğünden, Parti'nin politikasını da kendisinin tespit etmesi gerektiğine inanır; Şefik Hüsnü'nün İstanbul'a tebdil-i kıyafet ve hüviyet geri dönüp ülke gerçeklerini gözardı ederek Komintern delegesinin doğrultusunda hareket edip müdahale etmesi üzerine durumu **"izzetinefis meselesi"** (OKB, s.52) yapan Vedat Nedim hem onu, hem de partinin bütün faaliyetini ihbar eder. Şefik Hüsnü, Ahmet Ziya ve hatta Vedat Nedim'in de içinde bulunduğu kırk sekiz kişi **"'taklib-i hükümet' zanlısı"** (OKB, s.65) olarak tutuklanır. Yalnız bir gün Balıkpazarı'nda Ahmet Ziya'yla içki içerken Hüsamettin Usta, Nedim'in **"ifşaatı"** olmasa dahi tutuklamanın gerçekleşeceğini, zira Şefik Hüsnü'nün **"Komintern Balkanlar Sekreterliği"**ne **"Keramet"** imzasıyla yazdığı raporun, muhtemelen **"Altındiş"** Faik tarafından **"Kısm-ı siyasi"**ye ulaştırıldığı düşüncesinde olduğunu açıklar.

"Kemalist burjuvaziyle onun siyasi polisine hizmet

ettikleri" (OKB, s.276) gerekçesiyle Parti'den Komintern kararıyla Nâzım, Hüsamettin Usta, Şâmilof, "**Sarı**" Mustafa, "**Elektrikçi**" Nuri, "**Baytar**" Salih'in çıkartıldığı. 1930'daki o parti içi hizipleşmeden Ahmet Ziya, "**belki dengeli karakteri, belki 'Spartakistliği' ve 'Selânikli oluşu' belki de Kominternle gizli ilişkileri yüzünden; öteden beri yakınlığını izah edemedikleri bu 'troçkistlerden' ayrı tutul[ur]**" (OKB, s.276). Yalnız güvenlerinin pekişmesi için ondan, nüfuzunu ötekiler aleyhinde kullanması, Hasan Âli'nin kalkışacağı eylemleri desteklemesi istenmektedir Ahmet Ziya Parti'nin birbiriyle asla kaynaşmamış iki kanadının birbirini bir kez daha ihanetle suçladığının farkındadır. Asıl "**kafası Hasan Âli'ye hak verse de, gönlü öbürlerinden**" (OKB. s.276), Mustafa Suphi'nin "**saldatları**"ndan yanadır

Hasan Âli, Moskova'da "**Baytar**" Ali Cevdet'le, Viyana'da Doktor Tevfik Hüsnü'yle temaslarından sonra, Parti'nin "'**dünya mikyasında' akis uyandıracak 'proleter aksiyonlarıyla' varlığını ispat etme[si]**" (OKB, s.277) gerektiğini ileri sürer. Nâzım ve dostlarının, ihtilalciliği kitap yayımlamak sandığını, oysa aksiyonun çok farklı olduğunu düşünür. Hasan Âli'nin "'**gerçek aksiyon' deyip durduğunun, beraberinde getirdiği beyannameleri teksir edip, telefon rehberlerinden seçilecek adreslere göndermek olduğunu anlayınca**" (OKB, s.277) Ahmet Ziya teması hemen kesmiştir

Daha sonra Hamdi Şâmilof'un belirttiği gibi "**bunların aksiyondan anladığı, polise tevkifat imkânı hazırlamaktır [...] Zira' tevkifat ne kadar büyük olursa, Kominterne o kadar faal görünürler**" (OKB, s.277). Nitekim beklenen gerçekleşir, bildiriler Maltepe Askerî Lisesi öğrencilerine dağıtılınca Hasan Âli, Nâzım ve Yusuf'la birlikte yirmi beş kişi daha tutuklanır Hasan Âli, "**içerde de tek durmaz**" (OKB, s.278), bildirileri postalamaya devam eder Oysa tam üçüncü kongrenin arifesinde Ahmet Ziya, bu "'**ajitasyonu' yersiz, manasız hatta maksatlı bulu[r]**" (OKB, s.277). Zaten tevkifat gecikmez ve 12 Şubat 1932'de başlayan dalga, onu kaldığı Royal otelinde yakalar. Hapishanede "**Sarı**" Mustafa "'**bu tevkifatın da Doktor**

ve avanesinin açık bir provokasyonu olduğunu' ileri sürecektir" (OKB, s.281).

Aslında 1930'daki tutuklanışından beri Ahmet Ziya huzursuzdur; içinde bir **"kuşku böceği"** (OKB, s.73) peydahlanmıştır. Türkiye'de **"hareket"**, **"tenha"** olmakla kalmamış, her biri diğerinin **"hasım-ı bî-aman"**ı olan beş ayrı hizbe bölünmüştür (bkz. OKB, s.73). Diğer taraftan her tutuklamada **"terli eli tokalaşırken [insanın] avucun[...]da vıcık vıcık yağ; bakışları firari, samimiyeti sahte bazı militanların [...] Ayın Pe'ye, Emniyet-i Umumiye'ye, Kısm-ı Siyasi'ye çalışan 'ajanlar' çık[mıştır]"** (OKB, s.73).

Asıl önemlisi ise **"'Yukarda' Bolşevik Devriminin 'beynelmilel hüviyetini' kaybedip Ruslaşıyor; Komintern'i de Ruslaştırıyor"** (OKB, s.73) olmasıdır. KUTV, Krasni Profesur ve Sverdlof Üniversitesi öğrencilerinin **"devrimin mühendisleri"** olarak görüp saydıkları, Zinovyef, Kamenef, Simirnof 1936'da; Radek, Piyatakof, Sebriyakof, Sokolnikof ise 1937'de Stalin ve çevresinin açtığı **"Moskova Davaları"** sonucunda **"likide"** edilmişlerdir. Bir keresinde Karpiç'te yemek yerken Şevket Süreyya, Moskova Davaları konusundaki bir saptamasını aktarır Ahmet Ziya'ya: Stalin'in **"likide"** ettiği devrimcilerin hepsi de Rus adları kullanmalarına rağmen Yahudidirler; yani Hitler'in Almanya'da uyguladıklarını Stalin Rusya'da uygulamaktadır. Ahmet Ziya çok daha önceleri, onu huzursuz etmeye başlayan bu konuya bir açıklık getirmek, Rusların nerede hata yaptıklarını saptamak için, Hilferding, Kautsky, Plekhanof, Luxemburg ve Troçkiy'nin sürgünde yayımladığı eleştirilerini okuyarak gerçeği kuramsal eserlerde aramıştır

1938'de hükümet çevrelerinde, hasta olan Mustafa Kemal Paşa'nın **"ölümüyle belirecek, iktidar boşluğun[dan]"** (OKB, s.76) yararlanıp onun yerini doldurmak isteyenlerin çokluğu Ahmet Ziya'yı rahatsız eder Aslında bu yolda çalışmalar başlamıştır bile: Solcu addedilen Kuva-yı Milliye'nin İçişleri Bakanı Câmi Bey (eski Teşkilât-ı Mahsusacı ve Mim Mimci), Kafkasya'da bolşeviklerle ilk temasları sağlayan Doktor Fuat Sabit tutuklanmış. **"menkûp"** (OKB, s.77) addedilen **"Karabekir"** Kâzım

Paşa'ya ilişilmemiştir. Ömür boyu "**askeri siyaset sahnesinden uzakta tutmaya dikkat sarf etmiş**" (OKB. s.77) olan Kemal Paşa, ölüm döşeğine düşer düşmez, aynı düşünceyi paylaşmayanların "**müdahale[si] kendini göster[miş], vakıa suyun yüzü durgun, ahali anlama[maktaysa da] [...], kıran kırana bir mücadele etrafı tahrip etme[ye]**" (OKB, s.77) başlamıştır bile. Atatürk'ün ölümüne beş ay kala. Ahmet Ziya nicedir Keleşoğlu şirketinde ticaretle uğraştığından ve son birkaç yılı faaliyetten uzak geçirdiğinden donanmayı isyana teşvik suçuyla Deniz Harp Okulu'nda başlatılan o önemli tevkifatta tutuklanmaz.

1940 yılında İstanbul'daki Alman çevrelerde Türk Hükümeti'nin ilişkilerini incelemek amacıyla Rusya'dan gönderilen, KUTV yıllarından arkadaşı Mirseyit Kurbanzade ile karşılaşması. Ahmet Ziya'yı 1920'li yıllarda başlayan ve son günlere yaklaştıkça daha bir farklılaşan Rusya'daki görüşlerin ve kendi fikirlerinin bir muhakemesini yapmasına neden olur.

Lenin'in hasta, Troçki'nin muhalefette, Stalin'in partiyi ele geçirmek üzere olduğu günlerde devrimin KUTV'a bıraktığı Strastnoy Manastırı'nda okurlarken çoğu Asyalı Türklerden oluşan. Ahmet Ziya, Abit Alimof, Şevket Süreyya ve Nâzım Hikmet'in yaptığı tartışmalara katılan küçük bir öğrenci grubu vardır O zamanlar Ahmet Ziya'nın Asyalı Türklere "**hususi bir alaka hissetmediği**" (OKB, s.147) devirlerdir, çünkü bu öğrencilerin fikirleri, o güne kadar hararetle savunduğu fikirlere ters düşmektedir

Bunların çoğu ihtilalin Almanya'da "**olgunlaşmasını**" (OKB, s.266) umursamayıp asıl ihtilal güneşinin şarktan doğacağına inanırlar. Bir yandan Sultan Galiyef'in "**Zizn Nacional Nostelj**"de çıkan yazılarını ezbere bilirken, diğer yandan da Nabutabeknof'un, Batı Avrupa proletaryasının Rusya'ya faydası olmayacağı. bundan dolayı "**hiç vakit kaybetmeden Şark'ı, kendine mahsus dinî, içtimaî ve iktisaî şartlarda, köklü ve mantıklı bir şekilde yeniden teşkilâtlandırmak icab etti[ği]**" (OKB, s.266) konusunda Bakû Kurultayında ileri sürdüğü fikirleri Ahmet Ziya ve benzer Spartakistlerin suratına suratına

vururlar Bu konuya özellikle inanan ve Ahmet Ziya'yı, "**Asyalı zahmetkeşleri**" hor görmeden onları anlamaya, onlara ulaşmaya çalışması, yani "**ciddi bir kritika**" (OKB, s.328) yapması için uyaran Resûl Hocayef olur

Hocayef "**müthiş Galiyefçidir**" (OKB, s.146) ve Azeri olduğundan "**Tatarların geliştirdiği 'Mazlum Milletler' teorisinin 'cansiperâne' savunucusu[dur]**" (OKB, s.266). "**Dünya zahmetkeşleri**"nden olduğuna inandığı bütün Türk boylarını birbirinden ayırdetmeksizin bu bağlam içinde yorumlar, çünkü "**bu halklar çok möhkem rabıtalarla yekdiğerine bağlı [dır]**" (OKB, s.266)...

Galiyef'i "**resmi görüş**" çerçevesinde eleştiren Doktor Melek'e karşı çıkar zira ona göre Galiyef'i "**aksi-inkilâpçılıkla**" (OKB, s.347) itham etmek büyük bir haksızlıktır Hele Türkiye Komünist Fırkası'ndan yana olduğunu söyleyen birinin buna hiç hakkı yoktur; çünkü parti aslında Galiyefçi görüşün savunucusu Mustafa Suphı'nin yardımıyla kurulmuş, partinin çekirdeğini oluşturanlarsa Mahmudof ve kendisi tarafından Galiyef'in talimatı üzerine Osmanlı esirleri arasından "**birer birer intikap etmiş [lerdir]**" (OKB, s.348). Mustafa Suphi'nin 1917'den sonra çeşitli Sovyet ülkelerinin çıkardığı "**Yeni Dünya**"nın yayımlanmasına ön ayak olan yine Galiyef'tir, çünkü onun "**maksad-ı aslisi 'Mazlûm Milletlere' bir müdaafa-yı nefs, bir müdafaa-yı hukuk nazariyatı tedvin eylemek[tir]**" (OKB, s.348). Bu nedenle de Mustafa Kemal'le benzer düşünceleri paylaşır. Yıllar sonra "**Kadro**" dergisini çıkartan Şevket Süreyya da Hocayef'inkine benzer düşünceler aktaracaktır: "**Anadolu İhtilâli'ne, mazbut bir 'Mazlum Millet' nazariyatı lâzım: nev'i şahsına mahsus, bir müdafaa-yı nefs ideolojisi**" (OKB, s.348).

Ahmet Ziya, Hocayef'in 1920'li yıllarda yaptığı uyarıları ciddiye almamış, bu düşünceleri ya pan-Türkist eğilimlere yormuş, ya da klasik Rus narodnikleri doğrultusundaki düşüncelere bağlamıştır. Bu dönemlerde hem karısı, hem kendisi birçok bolşevik lider gibi eğitimlerini Almanya'da görmüş olmanın ayrıcalığını taşımaktadır Doktor Melek, kocasını Hocayef'le yaptığı konuşmalar-

dan dolayı eleştirir. çünkü o **"din, dil, ırk farkı tanımayan, beynelmilelci"** (OKB. s.267). **"tahsilini Evropa'da görmüş solcu bir münevver[dir]"** (OKB. s.27); bu nedenle Hocayef gibi birinin **"taht-ı tesirinde"** (OKB. s.27) kalmaması gerekir.

1919 İstanbul'unda Neveser'in **"keskin sosyalistliğine, Allah'a inanmadığını tekrarlayıp durmasına rağmen"** (DSE, s.366) yılbaşı gecesi için süslediği çam ağacını Hıristiyan geleneğine sadık kalmasına mı. yoksa Almanya'da geçirilmiş uzun yıllara mı bağlaması gerektiğini bir türlü yorumlayamadığı Doktor Melek'e göre. 1920'li yıllarda Rusya'da Türkler arasında rağbet gören Galiyefçi fikirlerde kendini gösteren Müslümanlık, yani **"din, [...] milletlerin afyonu[dur]"** (OKB, s.27) ve onun MÜSKOM (Müslüman Merkez Komisyonu) teşebbüsündeyse **"açıkça milliyetçi, binaenaleyh sağcı bir inhiraf"** (OKB, s.27) yatar. Ahmet Ziya, kendisiyle belki de bu bileşimlerden dolayı, Mustafa Suphi, Ethem Nejat gibi Türk Ocağı çıkışlı ilk Türk komünistlerinin Nur Vahidof ve Sultan Galiyef'in fikirlerine sımsıkı sarıldığını, hata kendi gruplarından kendisinin, Doktor Melek, Vâlâ ve Nâzım'ın aksine Şevket Süreyya'nın da aynı nedenlerden Hocayefçi düşünceleri büyük bir hoşgörüyle karşıladığını tartışır

Ahmet Ziya'nın 1933'te fark edeceği bir gerçeği Galiyef 1921 ilkbaharında NARKOMNAC Koleji'ne sunduğu raporda dile getirmiştir: **"Kazan'daki Rus otoriteleri, tamamiyle müstemlekeci bir kafaya sahiptirler; Tatarlara karşı Ruslaştırma politikası takip et[mektedirler]"** (OKB. s.227). Onun fikirlerinin takipçisi Hocayef ise kendisi gibi Azeri olan ve **"resmi görüşü"** savunan Mirseyit Kurbanzade ile yaptığı bir tartışmada, MÜSKOM'un özelliklerine son verildiğine. bölge Müslüman komünist örgütlerinin ya lağvedildiğine, ya da Rus militanların yönetime bırakıldığına. yani bolşeviklerin arasında da **"eski 'büyük Rusyacılığın' hortladığı[na]"** (OKB. s.14) değinir Buna karşın Kurbanzade. Vahidof, Galiyef, Mansurof, Burnasef'in **"milliyetçi sapmaya"** düştüğünden **"müslüman bölgelerde, örgütlere seçimle yönetici getiril[diği]"** (OKB, s.146) takdirde bu durumun engellenemeyeceğini ve bu nedenle de önlemler alınması gerektiğini savunur Bu düşünceler çerçevesinde hareket

eden Kurbanzade, inkâr etse de Hocayef'i "**antiparti faaliyetler[e]**" (OKB, s.345) karıştığı konusunda verdiği ifadeyle mahkûm ettirmiş ve onun kurşuna dizilmesine neden olmuştur

Doğululuklarını düşüncelerinin merkezine yerleştiren Galiyefçi çizgiyi izleyenlere karşı üstün olduğuna inanan Doktor Melek, bir gün Özbek ve Kırgız öğrencilere sosyalizmi inşa edebilmek için, ilkin adam olmanın şart olduğunu, adam olmak için de ilkin Batılı olmanın gerektiğini söyler. zira sosyalizm Batılı bir ideolojidir, Batıda doğmuş, orada gelişmiştir. işte, bunlardan dolayı "**bilumum Şark'lı fikr-i sabitler[den]**" (OKB, s.329) vazgeçmeleri gerekmektedir.

Ahmet Ziya, 1942'de yıllardır "**münevver olarak içine düştüğü çıkmaz[ın]**" (OKB, s.328), yaşlandıkça kendini daha iyi hissettiren o "**yabancılaşma**"nın Galiyef-Hocayef çizgisinin Kurbanzade-Doktor Melek ve benzerlerinin çizgisinin kesiştiği yerde başladığı gerçeğine varır. "**Milletinin kaderini milletin tayin hakkını müdafaa eden Hocayef [...] idam mangasının karşısına dik[ilmiş]; katıksız inkilâpçılığın baş müdafii Kurbanzade [..], Rus casusluğuna irca ed[ilmiştir]**" (OKB, s.147).

Üçüncü Reich'in istihbarat servisi "**Abwehr**"i Amerikan İstihbarat Örgütü "**OSS**" ile İstanbul'da görünüşteki Berlin-Moskova dostluğuna rağmen, el altından uluslararası kapitalizm, sosyalizme karşı birlik olmuştur. Kurbanzade Ahmet Ziya'dan İstanbul'daki "**Alman kolonisinin 'sicilini' tut[masını]**" ister. Ahmet Ziya yıllardır "**Alman muhitiyle düşüp kalkması**"nın kendisine bu teklifin yapılmasına yol açtığını fark eder (bkz. OKB, s.147).

Ahmet Ziya artık, yılardır yanında çalıştığı Zihni Keleşoğlu'nun "**hayatına koyduğu 'Alman ipoteğinden' kurtu[lmak]**" (OKB, s.360), yani ticaret burjuvazisine sığınmışlıktan ve siyaset çukurunun her türlü pisliğine bulanmışlıktan sıyrılmak istemektedir Bundan dolayı, "**Deli**" Fahri'nin iki ustayla Dolapdere'de "**metruk**" bir depoyu "**Motor Bakım ve Tamir Atölyesi**" olarak açıp "**müstakil**" bir iş kurma teklifini benimser. Fakat 1942 yılının sonlarındaki tutuklanışı bu arzusunu, bir müd-

det için engelleyecektir Bu atılımını, "**gençliğini, üzerine muazzam bir zarp işareti çekip, battal ede[cekse de]**" (OKB, s.344) sonunda gerçekleştirir

Bir zamanlar Şevket Süreyya da "**Spartakist**" hareketten kopup Kemalistlere katıldığında uzun zaman bocalamıştır O zamanlar "**Kadro**"culara Nâzım dahil pek çok kimse "**golf pantolonlu, kara gömlekliler**" (OKB, s.348) gözüyle bakarken o, "**Sorel'ci bir seçkinler Sosyalizmi cuntacılığı**" (OKB, s.329) olarak bakmıştır. Aslında derginin Galiyefçi sosyalistliğin ana fikirlerinden olan ve sınıf kavramını reddeden görüşü. "**faşistliklerinden ziyade Şark milletlerini mazlum, yâni külliyen zahmetkeş addetmelerinden**" (OKB, s.348) kaynaklanmaktadır "**Kadro**"nun başarısızlığa uğradığı bir gerçektir, fakat onlar da başarısızlığa uğramışlardır. Daha 1919'da İstanbul'a döndüklerinde arkadaşı "**Şaşkın**" Beşir Usta, "**Orak/Çekiç**"i yayımlarken, işçilerin onu sosyalist bir işçi olarak görmeyip "**örfü örflerine, âdeti âdetlerine uyma[yan] bir ecnebi hüviyetiyle**" (OKB, s.329) gördüklerini ve bu çevrelerde nasıl da yadırgandığını anlatmıştır. Aynı günlerde Doktor Melek'le Ahmet Ziya'ya da giyim-kuşamları. serbest hareketleri, çok rahat Almanca konuşmaları nedeniyle yabancı gözüyle bakılır. Onlarla birlikte dolaşan Neveser ile Münif Sabri çevrelerine "**Asitâneli genç bir Osmanlı çifti**" (DSE, s.301) izlenimi verirken, Doktor Melek ve Ahmet Ziya, misafir edip şehri gezdirdikleri iki yabancı görünümündedir.

Bir tutuklanmaları sırasında "**Sarı**" Mustafa, Ahmet Ziya'ya olaylara nesnel bakmaları gerektiğini, Parti'deki aydınların ya rejime katıldığını, ya da Doktor'u tercih ettiklerini hatırlatır. "**Sarı**" Mustafa'nın "**Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası**"nın İstanbul kurucularından olan Doktor Şefik Hüsnü Bey'e eleştirel bir yaklaşımla bakması, Doktor'un "**Osmanlı'nın son dönemini etkilemiş fikir adamlarından batıcılık akımına bağlı bir aydın**" (SSS, s.280) oluşunda yatar.

Selanik dönmelerinden olan Şefik Hüsnü, Fransa'da okumuş, Fransız sosyalizminden etkilenmiştir. Parti kurma, dergi çıkarma işlerinde daha çok Almanya'dan gelen gençlerle işbirliği

yapmıştır. Aslında "**Kurtuluş**"tan sonra çıkardığı, "**Aydınlık** adlı derginin adı dahi, "**Fransız sosyalistlerinin çıkardığı (Barbusse'un) La Clarte dergisinden alınmıştır**" (SSS, s.280). Osmanlı aydınlarında Tanzimat'tan beri görülen Batı hayranlığının belirgin bir örneğini vererek ülke işgal altında iken ve Anadolu'da silahlı bir direniş örgütlenirken, bazı arkadaşlarıyla "**proletarya İstanbul'da diye**" (SSS, s.281) İstanbul'da kalıp dergi çıkarmakla yetinirler. Her ne kadar, her iki parti ve yöneticileri ayrı enternasyonallere bağlı ve Osmanlı Hükümeti konusunda farklı düşünüyorlardıysa da Attilâ İlhan'a göre her ikisi de Anadolu İhtilalinin "**Ulusal demokratik devrim**" (SSS, s.282) niteliği taşıdığını anlayamadıklarından "**meşruiyetçi**"dirler. 1920'li yıllarda TSICF ikiye ayrılmış, bir grup Anadolu'ya geçeken, diğer grup İstanbul'da kalıp işgal koşullarında çalışmalarını sürdürmüştür. Dr.Şefik Hüsnü, daha sonraları Anadolu'ya geçmediğine pişman olursa da, aslında "**Osmanlı aydınlarının çoğunda görülen batıcı eğilimlerin gereklerine uygun davranmış, olayı payıtahtta çözümlemeye kalkışmıştır, çünkü o dönemin koşulları içinde Dersaadet Ankara'ya (Anadolu'ya) oranla elbette çok daha batılı, batıcıdır**" (SSS, s.281).

Ahmet Ziya'yı partideki aydınlar konusunda düşünmeye yönelten, "**Sarı**" Mustafa'ya göre "**esas Kadro**", Mustafa Suphi'nin "**saldatları**"dır. Şevket Süreyya partiden ayrıldığından beri de rehbersiz kalmışlardır, içlerinde bütün "**burjuvalığına rağmen**" (OKB, s.330) Mustafa Suphi çizgisinde yalnız Nâzım vardır. Ahmet Ziya, Nâzım Hikmet'in de başlarda hiç de diğerlerinden farklı olmadığını düşünür, zira bir zamanlar yazdığı kitaplardan hiçbirinin adı dahi Türk özellikleri taşımaz. "**Si-Ya-u**" Çinli, "**Benerci**" Hintli, "**Taranta Babu**" Habeş'tir. O da "'**beynelmilelcilik' zannıyla [...] başka ülkelerin şiirini yaz[mıştır]**" (OKB, s.330). Sonraları Ahmet Ziya'nın duyduğu yabancılaşmayı o da duymuş olmalıdır ki, "**Şeyh Bedreddin Destanı**", "**Kıyamet Sureleri**", "**Kuva-yı Milliye Destanı**", "**Rubailer**" adlı şiir kitaplarıyla bireşim yoluna gitmiştir. 1942 yılında yeğeni Doğan yoluyla edindiği bilgileri "**Kısm-ı Siya-**

si'ye" aktaran Raşel Mizrahi'nin ihbarı üzerine son kez tutuklanmadan evvel Ahmet Ziya, bütün bir sosyalistlik adına yaptığı çalışmalarla aslında gerçeklere uzak düştüğünü fark eder.

1960 yılında "**devrimin karıncaları**"ndan olan Yüzbaşı Demir, Suat ve Ümid'le yaptığı konuşmalarda bütün yaşanmış ve yaşanmakta olan siyasi olaylara mesafe kazanmış, olanları nesnel bir gözle yorumlayabilen bir Ahmet Ziya vardır artık. Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan "**inkılâpcılık**" hareketlerinin içinden "**1960 İhtilâli**"ne kadarki bütün dönemleri yaşamıştır ve son hareketin de diğerlerinden pek farklı olmadığı kanısındadır. çünkü "**inkilapçı bir hareket, ne kadar cür'etkâr ve teşkilâtlı olursa olsun halk yığınlarıyla-hassaten şuurlu ve mes'uliyetini müdrik proletarya ile birleşip kaynaşmadıkça, muallakta kalmaya muhtaçtır**" (YTB, s.532-533).

Bugüne kadarki hareketlerin hepsinde ortak olan altyapıda onların çıkarları doğrultusunda hiçbir değişikliğin olmadığı, üstyapıdaki değişkenliklerinse yabancıların ve onlarla işbirliği içinde olanların işine yaradığı gerçeğidir Bu durumda pek tabii ki halk "**tarihî ve içtimâi bir müdafaa-yı nefs sevk-i tabiisiyle, bunları müdafaa edenlerin karşısına çıkacaktır**" (SP s.227). Yabancıların çıkarları doğrultusunda halkını karşısına alıp onlarla işbirliği yapan aydın, bu ihanetini "**Batılılaşmak**" görüntüsü altında örtbas etmektedir.

Bir asır boyunca Türk aydını, inkılapçı olmanın önce Batılı olmaktan geçtiğini zannetmişti. Bu durumda da ülkeyi "**iki asırdır istismar eden batının, onun içerdeki uşağı olan komprodorun yanıbaşında yer al[mıştır]**" (SP, s.227). Böylece asıl ihtilali yapacak üretici tabakayla. ona yol göstermesi gereken düşünsel potansiyel, yani aydınlar birbirinden kopmuştur. Aydın bu şartlarda istediği kadar Batılı emperyalizme karşı gelse de, gayretleri "**mücerret bir fikir spekülasyonundan ibaret kala[caktır]**" (SP s.227). Batı böylece bir yandan iktisadi açıdan ülkeyi kendisi için kullanırken, diğer yandan "**iğdiş ettiği**" aydınlarla halkın arasını açarak "**temelden gelebilecek bir infilâkı [...] önlem[ektedir]**" (SP, s.228).

Bazı aydınların. diğerlerinden farklı gözükse de sosyalistliğe

itibarı, "'**Garplılığın' bir çeşidi olmasından mütevellit[tir], [yoksa] memleketin iktisadi ve içtimai zaruretlerinden doğm[amakta] bilakis bu zaruretler münevverle ahalinin arasını açmakta, münevveri ecnebinin safında yeralmaya sevketmektedir**" (OKB, s.349). Bu durumda yukardan bakıldı mı "'**İttihatçı' Mehmet Cavit Bey liberal, [...] Şefik Hüsnü Bey komünist[tir]; halbuki aşağıdan bak[ıldı] mı, ikisi de Selânik'li, ikisi de 'gâvur'[dur]**" (OKB. s.349). 1940'lı yıllarda genç solcular arasında bir "**efsane**" (OKB, s.82) olan Ahmet Ziya. şirketteki işlerden vakit buldukça üzerinde "**göznuru**" (OKB, s.21) döktüğü "**Spartakist'ler ve Rosa Luxemburg**" adlı çalışmasına devam ederken, 1960'ta vaktini ülke gerçeklerine ışık tutabilecek daha yararlı bir çalışmaya, "**Yakın Tarihimizde Ekonomi ve Kültür Tenakuz – Komprador Ekonomisine Karşı Çıkılıp Komprador Kültürü Benimsenemez**" (YTB. s.449) adlı eserine ayıracaktır

Ahmet Ziya, onu yıllardır içinde bocaladığı yabancılaşmadan kurtaracak olan bu gelişime, bolşeviklerin, iyi komünist olmadığı için değil, Ruslara çalışmadığı için mahkûm ettikleri Sultan Galiyef'in, Müslümanlığı ve Türklüğü içine alan sosyalizmine inanmakla ulaşmıştır.

3. EVLİLİKLER

3.1. NEVESER–ABDİ BEY

Attilâ İlhan, romanlarını yazarken "**belli bir zaman ve yerde, belirli koşullar içinde yaşayan insanların toplumsal ve bireysel serüvenini anlat[ıp] [...] bu serüvenlerinin diyalektik anlamlarını vermeyi**" ("Attilâ İlhan, 'Dersaadet'te Sabah Ezanları' Üstüne Varlık'ın Sorularını Yanıtlıyor" Varlık, Ağustos 1981) amaçladığını ve yöntem olarak da diyalektik yöntemi kullandığını pek çok defa belirtmiştir Materyalist yöntemi.

"**diyalektik materyalizm**" ve "**tarihî materyalizm**" diye ikiye ayıran yazar, "**diyalektiğin**" evrensel olduğu düşüncesinden yola çıkarak, "**diyalektik materyalizm**"i, "**evrensel materyalizm**" diye adlandırır Ona göre bir yazar, yalnız tarihî ve toplumsal anlamda süregiden çelişkileri ele aldığı takdirde materyalizme tek yönlü yaklaşmış olacaktır. Oysa tarihî ve toplumsal yaklaşımının yanı sıra "**doğasal/bireysel/cinsel çelişkilerin**"de ele alındığı bir yöntemde "**evrensel materyalizm**"e ulaşılacaktır (Yankı, 30 Mart 1981; Cumhuriyet, 5 Mayıs 1981; Varlık, Ağustos 1981; HSol, s.95).

Attilâ İlhan, bu düşüncelerin ışığı altında bir yazarın eserlerinde kişilerin hem toplumsal kimliklerini, hem de bireysel kimliklerini dengeli bir biçimde aktarması sonucunda "**gerçek ve iyi toplumcu roman**" (Yeni Ortam, 5 Ocak 1975) yazmayı başaracağı kanısında olduğunu ileri sürer, çünkü "**insanlar zıtlıklarıyla vardırlar**" ("Haco Hanım Vay, Attilâ İlhan Bu Kez Leman'ın Kayınvalidesini Yazdı" Nokta, 16-22 Nisan 1984). Bu konudaki esin kaynağı ise Frankfurt Okulu filozoflarıdır İşte bu nedenlerden dolayı Attilâ İlhan'ın romanlarında "**bireysel kimlik**"leriyle de çıkan kişilerin tarihî çelişkilerinin yanı sıra evlilik ilişkileri de konumuz olan 'kültür krizi'nin yansıdığı önemli noktalardan birini oluşturur

Selanik şehri esnaflarından Halıcızade "**Köse**" İsmail Bey'in, oğlu Abdi'yi, Paris'teki başarısız öğreniminden sonra "**Alaman**" Ziya Bey'in kızı Neveser'le "**başgöz etmek**" (DSE, s.170) istemesi, Ziya Bey gibi "**bulunduğu mevkie binbir müşkilâtla pençeleşerek ulaşmış bir kasaba çocuğunun**" (DSE, s.178) hayalini bile kuramayacağı bir gerçektir. Babasının deyimiyle "**başına talih kuşu kon[an]**" (DSE, s.178) Neveser, romantizmin ifadesi olan o "**havai maviden koyu laciverde**" (DSE, s.174) her türlü mavi tonunun hâkim olduğu odasında "**elinde bazan bir roman, bazan bir şiir kitabı**" (DSE, s.174) yatağa uzanıp hayaller kurduğu bir çağda, daha on sekizinde evlenme hazırlıklarına başlar. Nitekim Neveser. Abdi Bey'le evliliği ciddileştiği sıralarda evliliği, bir serüven gibi almaktadır; hayal ve gerçek iç içe geçmiştir: o ve Abdi Bey ellerinde si-

lah, Timyanik köyündedirler bir keresinde, yanlarında "**beyaz poturlu, kırmızı kuşaklı bir çoban peydahlan[ır], mintanının üstüne fes rengi fermele giymiş, Bulgar çobanlarına benze[r], ama değil[dir], Erkân-ı harp Binbaşısı Enver Bey'dir, onları 'istikbâle' gelmiş[tir]...**" (DSE, s.216).

Abdi Bey'le evlenme konusunda Neveser'i bir yanda babasının olayı önemsemesiyle annesinin "**sessiz 'muvafakatı'**" (DSE, s.192) ve Schwester Magda'nın evlenmelerini "**hararetle tasvip etme[si]**" (DSE, s.192) diğer yanda kardeşi ve arkadaşı Münif Sabri ile "**Hamminne**"nin olumsuz uyarıları çepeçevre sarar. Ahmet Ziya ve Münif Sabri, Abdi Bey'in bir "**boy fukarası**" olduğu ve "**Beyaz Kule**" gazinolarında "**o kadın senin, bu kadın benim**" (DSE, s.192) gönül eğlendiren, "**'fazilet' nedir bilmez 'hayasız' bir 'zendost', 'vâriyetine' güvenen bir 'iffet düşmanı', bir 'sefahet düşkünü'**" (DSE, s.191) olduğu iddiasındadırlar Oysa Schwester Magda, Abdi Bey'in, "**saygın bir 'familyadan' geldiği**", Avrupa'da yıllarca bulunmuş bir kişi olarak yol yordam bildiği ve varlıklı olduğu kanısındadır. Neveser'in hayatında her zaman var olacak olan Schwester Magda-"**Hamınne**" karşıtlığı kendisini bu konuda da gösterir.

"**Hamınne**"si olaya daha geleneksel yaklaşır. Onun bu konudaki düşünceleri, bürokrat kökenli Osmanlı ailelerinin ticaret erbabına nasıl bir yaklaşım içinde olduğunun en güzel kanıtıdır: "**–...bir kere Halıcızadeler'in zadegânlığı lâfta, bunların yedi sülâlesi halıcıdır, yâni esnaf! Sen, bugüne bugün, kişizadesin soyyerden: deden kadı, dedenin pederi Şeyh Nureddin Recep Efendi hazretleri [...] Drama Mevlevihanesi'nde postnişin imiş! Davul bile dengi dengine vuruyor, birbirinizin küvfü değilsiniz...**" (DSE, s.193). Eleştirileri yalnız ailelerin uyumsuzluğu konusunda değildir; dinî bir deyişten yararlanarak damadı gözünün tutmadığını söylemekten sakınmaz: "**...bu Abdi Bey'i Kadı deden bab adam saymazdı. Allah, işret düşkünü diye vasfettiğini hatırlarım. Hem dinimizde, 'kûllî kassîr-ün fitne' denilmiştir ki, kısaların fesadından hazer et manasınadır**" (DSE, s.193).

Her ne kadar "**Köse**" İsmail Bey "**çocukların**" birbirini nikâhtan önce görmesini "**uğursuz**" (DSE, s.194) sayıyorsa da, Neveser damat namzedi hakkındaki bütün bu olumsuz eleştirilerin doğru olup olmadığını onu "**bir görüşte**" anlayacağını iddia ettiğinden Abdi Bey'le "'**Apotiker' Petridis'in Sabri Bey caddesindeki eczanesinde**" (DSE, s.192) karşılaştırılırlar. "**Katran siyahı saçları, parıl parıl arkaya taranmış. Kalıplı fesi, tekgözlüğü, alafranga bıyıkları, ilk bakışta dikkati çek[en]. [...] giyimi, kusursuz, tam 'Paris şıklığı'. [...] sesi yüksek, asidli, Fransızcası havalı, bakışlarıysa 'felâket**"' (DSE, s.192), "**kısa boylu bir 'bey'[dir]**" (DSE. s.190) bu. Ve Neveser onu ilk gördüğü an "**ziyadâr bir aynaya bakmış gibi olu[r]: gözleri karmaş[ıp], etrafı görmek[te]**" (DSE, s.192-193) zorluk çeker

Evlenmeden önceki ikinci karşılaşmaları, "**Köse**" İsmail Bey'in yalısında gerçekleşir "**Dersaadet'te Sabah Ezanları**"ndaki ikinci karşılaşma bölümü (bkz. DSE, s.195-200), Neveser-Abdi Bey evliliğinin sembolik düzeyde bir panoramasıdır. "**Mühimce bir vazife deruhte etmek**" (DSE. s.196) için Serez'e gitmek üzere olan ve söze kılığından dolayı özür dileyerek giren "**sırtında avcı ceketi, kıçında kilot pantolon, ayaklarında getrler[iyle]**" (DSE. s.195) "**hantal, kadife yumuşağı [...] 'esans' kokusu**" ve pudrasıyla Abdi Bey. Ahmet'in "**damat bey**" hakkında iddia ettiklerini doğrular durumdadır Yüksekçe sesle, daha doğrusu "**epeyce 'tannân' biraz asab**" (DSE, s.196) sanki orada bulunmayan biriyle hesaplaşıyormuşçasına siyasi konulara değinmesi, muhtemelen "**siyasî 'meşguliyetlerinin', Neveser'in indinde önemini artıracağını kurnazca hesaplamış**" (DSE, s.198) olmasındandır Nitekim Neveser, adeta büyülenir. Abdi Bey "**gözünde büyüdükçe büy[ür]. Şimdiden, devletin kaderiyle uğraşan böyle bir adamın hayatında, nasıl yer tutabileceğinin derdine düş[er]**" (DSE, s.197). Konuşmalarının Hayri Bey ve Kâmil Efendi'nin gelişleriyle kesilmesi üzerine ortaya birden "**küstah ve şirret**" bir Abdi Bey çıkar: "**Öfkelenince sesi, yırtılmış metal keskinliği kazan[ır]**" (DSE, s.199); değiverse, insanın eli-

ni yüzünü doğrayıp kan içinde bırakacaktır sanki. Abdi Bey yıllar sonra Raşel Mizrahi'nin kitabevinde Suat'la karşılaştığı gün de aynı **"şirret, bayağı ve terbiyesiz"** (BU. s.336) görünümüne bürünür aniden; **"şirretlik"** onun karakterinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Daha önce değindiğim gibi Abdi Bey Osmanlı taşrasını sevmez. bu nedenle Neveser'e, bu **"tahammülfersa"** hayatı yaşatmama, şartlara göre Paris'e. **"hiç olmazsa"** Dersaadet'e yerleşme sözü verir o gün. Verdiği sözü de tutar. İstanbul'da Cihangir'de **"Suriyeli Ayân azası Faruk el Mabruk[tan]"** (DSE, s.99) aldıkları Terakki apartmanının altıncı katına yerleşirler. **"Neveser Abdi tarafından, onun ince zevki ve özeniyle"** (OKB, s.83) **"Meşrutiyet lüksüne"** (BU. s.162) uygun döşenmiş **"mütareke yıllarının, ağır, göz kamaştırıcı, fazla teferruatlı, güzelliğini taşı[yan]"** (OKS, s.83), Nefti Salonuna, **"Marmara'nın buğulu enginliği dolan"** (BU, s.162) terasında **"fıskıyeli havuzu"** ve **"yeşillikleriyle"** (DSE, s.99; OKB. s.113) istisnai bir dairedir bu. Abdi Bey karısının ölümünden sonra da **"evhama varan titizliği, aşırı kural düşkünlüğüyle"** (OKB, s.83) koruyacaktır bu evi. Abdi Bey ayrıca her yaz bir de yazlık tutar. Özellikle Caddebostan'daki o **"ahşap, cumbalı, cihannümalı", "leb-i derya"** (OKB, s.89) evi çok sever Neveser, çünkü bu **"eski zaman evi"** ona Selanik'teki Hamzabey Cami-i Şerifi civarındaki evlerini hatırlatmaktadır. Aslında Abdi Bey'in tuttuğu yazlıklar onun şehirde **"keyfemâ-yeşa sefahat"** (OKB, s.89) yapabilmesi için başvurduğu bir çaredir.

Neveser-Abdi Bey beraberliğinin ölçütünü. Abdi Bey'in **"asrî kadın"** imajı oluşturur. Karısının **"her veçhile asrî bir kadın olma[sı] şâyân-ı temennîdir", "une femme tout à fait moderne!"** (DSE. s.198). Karısının bunu başaracağından da emindir, çünkü herkes **"Alaman"** Ziya Bey'in bu konudaki titizliğini bilmektedir.

Abdi Bey, ikinci karşılaşmalarında Neveser'e cebinden altın bir tabaka çıkartıp sigara tutar. Bir Osmanlı kızına böyle bir teklifte bulunmak **"Paris'te senelerce sefa sürmüş"** (DSE. s.196) Abdi Bey'den başka kimsenin cesaret edemeyeceği bir iş-

tir Abdi Bey için bu durum çok doğaldır Çünkü onun için "**asri kadın, cüretkâr kadındır**" (SP, s.349); aynı, ünlü "**facia artisti**" (SP, s.349) Madam Sarah Bernard'ın Paris sahnelerinde erkek rolüne çıkması gibi. Neveser içinse bu teklif, Abdi Bey'in ona "**nasıl 'asrî' bir hayat vaadettiğinin elle tutulur kanıtı[dır]**" (DSE, s.196). Zaten Abdi Bey sigaranın "**Avrupa'da ziyadesiyle revaç bul[duğunu]. Paris'te mukim Osmanlı hanımları[nın] hayli rağbet etti[ğini]**" (DSE, s.196) anlatmaktadır Neveser'e.

Yıllar sonra Neveser, İstanbul'da "**Petrograd**"ta Münif Sabri'yle buluştukları bir gün Abdi Bey'in Selanik yıllarında "**'Sitayişle', örnek alınması gereken 'asri' bir kadın diye**" (DSE, s.304) andığı Gülistan Satvet'le karşılaşır Abdi Bey'in cesaret sahibi asri kadınlarından biri olan Gülistan Satvet, "**elinde uzunca bir ağızlık, ucunda duman hiç eksilmeyen cigarası**" (DSE, s.304) garsonların getirdiği alev alev punç kâselerini birbiri ardına içen, kokain müptelası bir kadındır. Nitekim Münif Sabri, o ince duyarlılığıyla Neveser-Gülistan Satvet karşılaştırmasını şöyle yapar: "**–...böyle bir mukayese mevzubahis olamaz: Gülistan Satvet şâhane bir kadın, lâkin bir cocette, zehirli bir bataklık çiçeği, halbuki siz nadide bir zambaksınız, lekesiz, saf, teshirkâr! Belki biraz solgun, o nisbette müessir bir güzellik!**" (DSE, s.304-305).

Yazar, bir ay önce on sekizine basmış ve gerçekle hayali karıştıran romantik renkli mavi ipeklisini Schwester Magda'nın uyarısına rağmen nasıl olup da giymediği için hayıflanan (bkz. DSE, s.196,199) bir Osmanlı kızıyla yalnız ülke içi değil, aynı zamanda ülke dışı deneyimi de olan, yaşça daha büyük bir erkeği biraraya getirir Burada, erkeğin sonraki yıllarda kadının başına dert olacak her türlü özelliği gözler önüne serilir. Oysa kadın, daha ilk karşılaşmalarında başlayan '**körleşmeyi**' ikincisinde daha boyutlu yaşar '**Fiziki ışık**' veya '**aydınlık**', ortaya psikolojik '**körleşme**'nin sembolü olarak çıkar

İkinci karşılaşmalarında Küçük Valde bir yolunu bulup Neveser'i. "**denizüstü oda**"ya sokar O anda "**Neveser, yoğun bir sırça aydınlığına dalmıştı[r]: kıpır kıpır denizin, açık**

pencerelerden yansıttığı güneş, odayı ışık sellerine boğ [ar]. İlk bakışta hiçbir şeyi anımsayama[z]" (DSE, s.195)."**Odadaki ışık cümbüşü**" Abdi Bey'in bakışlarını "**derinlemesine kalaylamıştır"**. İlk karşılaşmalarında olduğu gibi Neveser'in iki "'**ziyadâr' ayna**" (DSE, s.195) gözlerini kamaştırır Bu arada camlardan vuran ışık kümeleri içinde Abdi Bey'in yüzünü görebilmek için "**savaşır"**. Görebildiği: "**ışık zenginliğinden, telkâri gümüş bir Rum yelkenli*, kıyıda, şarkı söyleyerek balık tutan, hasır şapkalı yahudi[dir]**" (DSE. s.196). Balıkçının şarkısında "**namus paraki [namus yoksunu]**" sözleri geçer Bundan böyle ışık, bir pencerede. bir Abdi Bey'in üzerinde toplanır; bu da Neveser'in dikkatinin çekilme noktalarını belirler: "**[T]ekgözlüğü olanca güneşi topla[dığında]**" (DSE. s.198) Neveser'in dikkati Abdi Bey'in üzerinde; Abdi Bey'in pencereden bakmasıylaysa dışarıda yoğunlaşır Bu kez "**telkâri gümüş Rum yelkenlisi kaybolmuş**" (DSE, s.198) yerini "**Bahçe kapısının önünde atları huysuzlanan bir fayton***" (DSE, s.198) almıştır Ama kıyıdaki balıkçı "**insanı rahatsız eden kof sesiyle, acayip* şarkısını sürdürmektedir": "Vardar kapısında/ ben gördüğüm oni/ mavidir şalvari/ kırmızıdır doni/ davi davi/ namus paraki...**" (DSE, s.198). Neveser, hâlâ mavi ipeklisi, dağıldı dağılacak topuzu ile meşgulken ayrılık ânı gelir ve vedalaşmak için Abdi Bey'e doğru iki adım atmasıyla o da "**ışık çemberi**"ne girer ve sanki "**gümüş suyuna**"* (DSE, s.199) batırılmış gibi bir görüntü kazanır Abdi Bey'se "**adeta tenekeden* oyulmuş bir insan sureti'***"dir (DSE, s.199). Attilâ İlhan şairliğinin verdiği duyarlıkla evlenme yolundaki bir kadın ve bir erkeğin karşıtlıklarını. "**telkâri gümüş yelkenli**" – "**atları huysuzlanan fayton**" – "**gümüş suyuna batırılmış Neveser**" – "**tenekeden oyulmuş Abdi Bey**" benzetmeleri ve nakaratı Neveser'e Abdi Bey konusunda bir uyarı özelliği taşıyan o "**acayip**" şarkıyla ince ince işlemekle uyumsuzluklarını sembolik olarak gözler önüne sermek ister; fakat Neveser "**bir görüş**"te kararını vermiştir; Abdi

---

Yıldız işaretleri. karşıtlıkların vurgulanması amacıyla tarafımdan konulmuştur (yazarın notu)

Bey'in etkisi olumludur, bundan böyle hayalleri gerçek olacaktır: "**bulutlarda uçmak[tadır]**" (DSE, s.200).

Bu karşılaşmadan sonra Abdi Bey'in cemiyetin yoğunlaşan işleriyle yakından ilgilenmesi gerektiğinden bir daha bir türlü biraraya gelemezler Ama Abdi Bey, zaman zaman "**nohut iriliğinde incilerden üç dizi gerdanlık**" veya "**ortalığı 'alâim-i sema' renklerine boğan iri tektaş pırlanta yüzük**" (DSE, s.194) gibi "**akıl almaz**" armağanlar yollar Neveser'i asıl "**fetheden", "koyu al [...], elini sürsen, boyanacak; ya da damar damar turuncuya çalar çarpılmış yumurta sarısı" "'muazzam' gül buketleri**" (DSE, s.189) ve onlara iliştirilmiş Abdi Bey'in Paris'te kullandığı, arkasına Alfred de Musset'den alma ihtimali fazla mısralar çiziktirilmiş Fransızca kartvizitlerdir. Neveser, Schwester Magda'yla "**elde lûgat**" (DSE, s.194) bu kartvizitleri çözmeye çalışırken Fransızca öğrenmediğine hayıflanır. Kayınpederinin '**Almanlığını**' kabullenmeyen ve onu belki de kendisi fazla Fransız yetiştiği için bir türlü sevemeyen, babasının Neveser'e bir zamanlar anlattığı Almanya izlenimlerini karısından dinlemeye dahi katlanamayan Abdi Bey, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Almanların ülkede kesin siyasi ve askerî bir üstünlük kazandığı günlerde Neveser'in "**hiç aklından çıkma[yacak]**" (DSE, s.315) bir olayla karakterinin özelliklerinden birini dışavurur. Perapalas'ta "**Alman 'Sefir-i kebiri' Herr Wagenheim, Goeben ve Breslau zırhlılarının komutanı, Amiral Souchon onuruna 'resm-i kabul' yaptı[ğı]**" akşam "**Payıtahttaki, Alman Heyet-i Askeriyesi'nden 'mümtaz bir zabit'in, Baron Kress von Kressenstein'ın kapıda elinde kadeh onları karşıladığı o ilk anda**", her zaman dikkatleri üzerinde toplamayı âdet edinmiş, Fransızcasıyla çevresi üzerinde etkin olabilmeyi marifet saymış Abdi Bey, "**Fransızcasından eksiklenip, karısının Almancasına sığınır**" (bkz. DSE, s.315).

Abdi Bey'in bu dikkati çekme alışkanlığı çocukluk yıllarına dayanır. M.Gauraud'un Koleji'ne gittiği yıllarda kötü bir öğrencidir ve "**kibirli övünücülüğünden bezmiş**" (DSE, s.30) olan arkadaşlarından soyutlanmış, yalnız bir çocuktur. Hatta bazıları yalanlarını suratına çarpar: "**Hele yapmadığı 'hovardalıkla-**

rıyla' tafra satmasını" (DSE, s.31) hiç hazmedemezler; bu nedenle "**sarakaya**" (DSE, s.31) alırlar Belki de daha ufak yaşta bu nedenden dolayı kendinden yaşça büyük yalı komşuları Barzilaylar'ın kızı Rosa'yla ilişkiye girer, daha doğrusu ona "**'dört elle' sarılır**" (DSE. s.31). Rosa ile olan ilişkisinin Abdi Bey'in "**hayatının sonraki safahatındaki marazi tesiri, gayr-i kabil-i inkâr bir keyfiyettir. Hassaten, aşk vadisinde!**" (DSE, s.31).

Her ton mavinin kaynaştığı odasında elinde Servet-i Fünun ciltleri, hayal kuran ve "**Kiminle evleneceğim? Ne zaman? Nerede?**" (DSE. s.174) sorusunu kendine sürekli soran Neveser, "**aşkı, sarsıcı bir tutkuya dönüş[en] [...] Neveser'siz edem[eyen]**" (DSE, s.190) erkek kardeşi Ahmet Ziya'nın Feyziye'den arkadaşı Münif Efendi'yi reddeder ve Halıcızadeler'in tek oğlu Abdi Bey ile evlenir evlenmez de "**tac olup, Halıcızadeler'in başına kon[ar]**" (DSE, s.237). Yalıda bir dediği iki edilmez. Küçük Valde, Mercimek Nine, halayıklar "**yoluna kurban[dır]**" (DSE, s.237). O yüzü gülmez Büyük Valde bile "**'Gelinin elinden' kahve içmeye bayılı[r]**" (DSE, s.237). "**Burnundan kıl aldırmayan o aksi ihtiyar**" (DSE, s.237) "**Köse**" İsmail Bey ise, Neveser'den Selanik ve İstanbul "**Cerideleri**"ni, hatta "**Die Welt**"i okumasını ister. Gelinine kendini çok yakın hisseden "**Köse**" İsmail Bey, bir akşam ömründe yapmadığı bir şeyi yapıp "**eliyle omzunu kavradıktan sonra, gelinine eğilip, bir suç ortağı fısıltısıyla**" (DSE, s.238) "**Abdi haylazının muamelesini**" (DSE, s.238) sorup ondan hoşnut olup olmadığını araştırır. Neveser'in evliliğinin bu ilk yıllarının izlenimleri. "**belki saf, hayli çocukça, fakat sahici mutluluk tabloları**" (DSE, s.238) olarak "**Hatıra Defteri**"ne kaydedilmiştir. Sonraki yıllarda o günleri "**'ebediyyen' yitirilmiş bir 'devr-i saadet' olarak hatırlayacak[tır]**" (DSE, s.238).

Neveser, mutluluğunu yalnız "**Köse**" İsmail Bey'in yalısında el üstünde tutulmasına, büyüklerin dünyasına iyice karışmış olmasına değil, bir akşam İsmail Canpulat'ın yakıştırdığı gibi, "**Hürriyet'in ilânıyla birlikte Halıcızade Yalısının İttihat**

ve Terakki Cemiyeti'nin 'gayr-i resmi hey'et-i merkeziyesi' haline gelmiş olmasına" (DSE. s.240) da borçludur. Yirmisine basmak üzere olan **"hassas"** bir genç kadını, kocasının Paris yıllarına kadar uzanan Jöntürklüğü, Tanin, Şûra-yı Ümmet gibi gazetelerde makaleler yayımlaması, Selanik Mebusu çıkması gibi olaylar derinden etkiler Bu hareketli ortamda Neveser, **"bireysel sorunlarını bir kenara bırak[ıp] ülkenin sorunlarıyla avun[ur]"** (DSE, s.240).

Aslında **"Neveser'in bireysel sorunları"** vardır, evlenmeden önceki ve evliliğinin ilk zamanlarındaki mutluluk tablolarına iki nedenden gölge düşmüştür: **"[B]irincisi, kocasının olağana sığdıramadığı cinsel çeşitleme 'iptilâsı'; ikincisi, ailesi- 'bilhassa' kardeşinin yüzünden, 'muhatabı olduğu' takılmalar, iğnelemeler, eleştiriler[dir]"** (DSE, s.246). Yatak odasında kocasıyla yaınız kalmak, Neveser'in **"kâbusu"** olur. Zira her ne kadar Schwester Magda onu kadın-erkek ilişkisinin gerçek niteliği konusunda aydınlatmaya çalışmışsa da **"genç kızlığı, arıtılmış duyu zenginlikleri, anlamlı içlenmeler, ince 'istiğnalarla' geçmiş"** (DSE, s.246) Neveser için **"aşk hep, 'iştiyakla' birbirini arayan iki 'ruhun' yıldırıcı engelleri birer birer aşarak, 'manevi bir saadet ikliminde' nihayet birbirine kavuşması"** (DSE, s.246) anlamına gelmiştir Diğer yandan **"ucu kesinlikle cinselliğe dokunan uçarı 'esprileriyle' çevresindekileri kırıp geçir[en]"** (DSE. s.244) Rosa Mizrahi'nin varlığı da onu rahatsız etmektedir. Çünkü o için için kocasının bazı **"önerileriyle"** Rosa Mizrahi'nin bazı **"imâları"** arasındaki yakınlığı sezinlemiştir (bkz. DSE, s.245).

Abdi Bey, yalnız beraberlikleri sırasında davranışlarıyla değil, anlattıklarıyla da Neveser'i taciz eder. Bu konuşmalarda anlatılmadık ne Paris'teki bazı ünlü kadınların cinsel çeşitlemeleri kalmaktadır, ne de Gelibolulu Yazıcızade Ahmet Bincan ile Mercimek Ahmet Kabûsname'sindeki eşcinsel ilişkiler (bkz. DSE, s.246-247).

Neveser'e bu kadar itici ve uzak gelen bu konulara aslında Abdi Bey, hiç de yabancı değildir Bulgar komitacılarının Makedonya dağlarında kan gövdeyi götürdüğü, Selanik'te cinayetlere

karıştığı günlerde Abdi Bey, Rosa'nın yanı sıra "**Rastıklı Hrisula**"nın bahçesinde "**işvesi, değme 'patentalı' fahişede bulunmaz; hınzır, 'zevk-u sefaya' olağanüstü elverişli 'müstesna bir hilkat'**" (DSE, s.122) olan "**Pembe**" Niko'yla "**yaz geceleri, mastika, midye dolması, ud, sandal safaları**" (DSE, s.121) yapmıştır Bu ilişki, ancak Abdi Bey mebus çıktıktan sonra, siyasi kariyeri tehlikeye düşme durumuna gelince son bulmuştur. Fakat Abdi Bey arzularından vazgeçemez; İstanbul'da da "**Zülüflü**" Avni'yle "**düşüp kalkar**" (OKB, s.211).

İstanbul'un ünlü "**tavşan**"larından "**Benli**" Panayot ise o günkü "**mevkii ve itibarını**" (DSE, s.341) Abdi Bey'e borçludur Abdi Bey sayesinde "**Asmalımescit'teki o 'izbe'de**" (DSE, s.341) çalışacağına "**Barba**" Andon'da iş bulmuştur Yüzü ve vücudu. "**Pembe**" Niko'dan çok daha güzel olan "**Benli**" Panayot Abdi Bey'e, Nedim'in "**Belâsın ben de bilmem, kız mısın oğlan mısın kâfir?**" (DSE, s.340) mısralarını hatırlatır İşgal İstanbul'unda Novonti'de Hüsnü Faik'le son siyasi olayları tartışırken, "**dipte bir masada birkaç İngiliz bahriyelisi, taze bademler gibi ağar[ır]: özenle giyinmiş [...] tüysüz yanakları kız pembesi[dir]**" (DSE, s.27) bunların; Abdi Bey Hüsnü Faik'ten bir yolunu bulup kurtulmayı, içlerinden birine takılıp gitmeyi planlar.

Neveser öldükten sonra (Ağustos 1941) Matmazel Raşel yoluyla "**gönlünde erkek kısmına yer**" (OKB, s.202) olmayan "**daha Sankt George'da okurken, kızlara karşı önüne geçilmez bir arzu duy[an]**" (OKB, s.202) yarı feminizmle, yarı psikanalizle pekiştirdiği eşcinselliğiyle övünen, alkole düşkün Paula Slaviçek ile tanışır Gerçekte Paula. Abdi Bey'le olan dostluğuna sırf Amerikan veya İngiliz vizesi alabilmek için katlanmaktadır ama, Abdi Bey, erkek gibi görünmeyi arzu eden Paula'yı kendi terzisine götürüp ona takım elbise diktirir, böylece "**muhabbetleri bâdemâ erkek erkeğe devam edecek[tir]**" (OKB, s.411). Erkek gibi kullanılmak istenince Paula Abdi Bey'in "**pederaste**" (OKB, s.211) olduğuna kanaat getirir Matmazel Raşel de bu tespit sayesinde kendisini nicedir rahatsız eden sorunu çözmüş olur: Selanik'te "**Pembe**" Niko'yla, İstanbul'da "**Beyoğ-**

lu'nun 'gülü' Zülüflü Avni'yle" (OKB. s.211) ilişkilerini bildiğinden **"dişiliğini reddetmiş bir kadınla 'erkek erkeğe'"** (OKB. s.212) olmayı arzulamaktadır Daha doğrusu **"yıllarca evvel Rosa, daha sonra Raşel'in şahında aradığı 'hünsa' sevgili[yi]'"** (OKB. s.212) bulmuştur: **"[E]rkek bir vücutta dişilik onu ne kadar allak bullak ediyorsa, dişi bir vücutta erkeklik o kadar ed[er]"** (OKB. s.212).

Neveser, kocasıyla olan ilişkisinden ne kadar bunalmışsa, Abdi Bey de bu beraberlikten bir o kadar hoşnut değildir Leon Mizrahi'de aradığını bulamayan Rosa, Neveser de aradığını bulamayan Abdi Bey. evlilik öncesi ilişkilerine devam ederler

Abdi Bey'in Rosa ile başlayan ve oğlu Doğan'ın yorumuyla **"Sevgili annesi Neveser hanımın 'sebeb-i mevti'"** (OKB, s.85) olacak olan Mizrahiler'le ilişkisi kızı Raşel'le devam eder. Raşel Mizrahi. 1919 İstanbul'unda birdenbire serpilip büyümüş, **"fütursuz hayasızlığıy[la]"** (DSE. s.57) Abdi Bey'in dikkatini çekmiş ve onunla ilişkiye girmiştir bile. Leon Mizrahi'nin, ailesini terk edip İsviçre'ye yerleşmesiyle Mizrahiler'in çöküşü başlar. Rosa'nın Abdi Bey'in kızı hakkındaki imalarından hoşlanmayıp ondan **"uzak durmasını"** zira kızını bir **"hanımefendi"** olarak yetiştirmek istediğini ifade ettiği günler geride kalmıştır Nitekim seneler sonra Paula. Abdi Bey'le olan ilişkisi nedeniyle Raşel Mizrahi'yi kaybetmek istemediğinde, Abdi Bey ona bu konuda güvence verir, çünkü **"ailesinin uğradığı hezimetten sonra ayakta kalabilmesini"** (OKB, s.210) ona borçludur. yani **"hayatı ve kaderi"** (OKB, s.210) onun elindedir

Selanik yıllarında Abdi Bey de evlendikten sonra Rosa ve Abdi Bey arasında geçen konuşmalarda Leon Mizrahi'nin adı **"Le Grand Sot/Koca Aptal[ken]"** (DSE. s.235) Neveser'inki **"Le Petite Sotte/Küçük Budala[dır]"** (DSE, s.235); **"Leon basbayağı bön bir erkek[tir]; Neveser ise, dünyadan habersiz, daha doğrusu dünyayı şiirlerden ve romanlardan, ya da şiirlerle romanlardaki sevdalardan ibaret zanneden 'safdil' bir kızcağız"** (DSE, s.235).

Neveser, kocasının iç dünyasına somut bir yenilik katamamıştır Cinsel yaklaşımlarının onu ürkütüp üzdüğünü gören Abdi

Bey. "**karısını gönül defterinden sil[er]**" (DSE, s.236). Onu yalnız yalının "**süsü**" diye kabul edip, oğlunun annesi ve "**présentable bir zevce**" (DSE. s.236) olarak alır Bu konuda karısını kimseye değişmez Abdi Bey; onun o "**gösterişsiz güzelliği, duyarlı ilgisi, 'kamerî' güzelliği herkesi feth[etmektedir]**" (DSE. s.237). Karısı onda ayrıca bir tür saygı da uyandırmıştır İşgal İstanbul'unda Mizrahi yalısında saklandığı sıralarda Rosa'yla olan beraberliklerinde Rosa-Gülistan-Raşel üçlüsü arasında geliştirdiği çok yönlü hayalleri, ona "**nedense Neveser'i hatırla[tır], çok da utan[ır]**" (DSE, s.57) bu durumdan.

Paris'te Armande Biraud'la "**sürdüğü safa, yaşantısını öylesine biçimlendirmiştir ki, Selânik'e döndükten sonra anlamsız bir boşluğa yuvarlan[dığını]**" (DSE, s.138) zanneder Abdi Bey. Henüz on yedi yaşında bir çocuk olan ve cinsellikten söz açıldığında "**marazi bir alınganlık**" (DSE, s.138) gösteren Neveser'den beklediklerini bulamayınca Paris'ten Armande'ı çağırır. Armande Biraud, "**burnu 'mütehakkim', 'siması beyzi', yağlı siyah kalemle, 'münhani' kaşlar çize[n], dudaklarını 'kelebek' boya[yan]**", "**Mazallah bir kadındı[r]**" (DSE, s.131). O yılların Paris'inde, Le Belle Otero, Liane de Pougy. Cler de Merode ve Mata-Hari gibi ünlü kadınlarla "**saltanat sürer**" (DSE. s.131). Bu olağandışı kadınlar aslında kadın değil, "**kaşsız kirpiksiz, kerkenes çillisi İngiliz lordlarını; tepeden tırnağa madalya ve nişan, torba sakallı Rus grandüklerini; Amerikalı 'hayta' milyonerleri çıtır çıtır yi[yen], asıl gönül 'maceralarını', kadınlarla yaşa[yan]**", "**kadın 'suretinde' birer ejderha[dır]**" (DSE, s.132). "**Les Folies Parisennes**"de dansözlük yapan Armande için önemli olan, birlikte olduğu erkeğin elinin açık. cebinin dolu olmasıdır Abdi Bey bütün bu özelliklere sahiptir; onu sahnede gördüğü ilk gece neredeyse bir dükkân dolusu çiçek, ardından bir tektaş yüzük, sonra da çiçek sepetleri ve armağanlar yollar. Onun vasıtasıyla Mösyö Saint-Denis, Madam Nhung ve Gülistan Satvet'i tanır. Selanik'e döndükten sonra yerinin doldurulamadığını fark eden Abdi Bey. Armande'ı Dersaadet'e çağırır. Fakat "**Nisan**

'iptilasında' irtica olayı", Taşkışla'ya yerleştirilen Avcı Taburlarının isyanı, **"Hareket ordusu'nun 'ihzarı ve tertibi'"**, İstanbul üzerine yürümesi, Abdülhamid'in tahtından indirilmesi gibi siyasi olaylardan gözü korkan Armande gelmekten vazgeçer ve Abdi Bey'in planladığı safahatlar da gerçekleşemez (bkz. DSE, s.138-139).

İşte Neveser, evliliğin hayallerindeki anlamını yitirdiği, kocasını bir türlü anlayamadığı bu bunalımlı günlerde karşılaşır Osman Nevres'le. Nedense Osman Nevres'in hiçbir şeyi yabancı gelmez ona, **"o da Neveser'e olağanüstü duyarlı, dokunsan kırılacak 'nadide' bir çeşmibülbüle nasıl yaklaşırsa öyle 'ihtimam, hayranlıkla müterafık derin bir hürmetle' yaklaş [ır]"** (DSE, s.245). Neveser'in **"gururlu 'mükedder' halini aldatıcı 'sükûnetinin' gizlediği 'âteşîn mizacını' asla unutamayacağı"** (DSE, s.65) Nevres Bey, karşısına 1917 yılında Davos'ta Graudünden Sanatoryumu'nda bir kez daha çıkar

1330 (1914) yılında İstanbul'da Selanik'ten sonra ikinci karşılaşmalarında yeni hastalanmaya başlamıştır Neveser **"Niteliğini kestiremediği 'müzmin' iştahsızlık"** (DSE, s.68), sürekli kırıklıklar yorgun düşürmüştür **"Akşamları, başında 'müphem bir hararet', oysa elleri ayakları 'buz'"** (DSE, s.69) gibidir. Vereme tutulmuştur, fakat farkında değildir Bu karşılaşmalarında Neveser, kocası ile Nevres Bey'in karşılaştırmasını yapma imkânı bulur

Terakki apartmanına veda yemeğine davet ettikleri Osman Nevres'le Abdi Bey, bütün gece **"İttihat ve Terakki'nin geleceğinden, dünyanın 'ahval-i umumiyesinden', Paris'in 'şetâretli gecelerinden' söyleşip içki iç[erler]"** (DSE, s.69). Kocası dönüp dolaşıp **"sözü Fransız 'âlûftelerine' getir [mektedir]"** (DSE, s.69). Abdi Bey aslında hemen her **"şahsiyetli"** misafir yanında yüksek sesle konuşmaya başlayıp **"konunun, zaptedemeyeceği 'muhataralı' alanlara kaymaması için, işi 'müstehcen imâlara', çapkınlık öykülerine dök [meyi]"** (DSE, s.69) alışkanlık edinmiştir. Oysa Nevres Bey, o gece ağzını hiç açmayıp o **"vakûr sükûtuna"** (DSE, s.69) bürünmüş, yalnız Abdi Bey'i dinlemekle yetinmiştir

Savaşın sürdüğü Avrupa'da, kocasının mektup yazmayı "**angarya**" saydığı, oğlunun kendinden uzak, İzmir'de anne ve babasıyla olduğu, kardeşinin Berlin'de "**avakıbı meçhul**" işlere karıştığı bir ortamda kendisini "**mâkûs talihine terk edilmiş bir münzevi**" (DSE, s.74) gibi hissetmektedir Neveser Sanatoryumdaki "'**biteviye hayatı', biraz olsun 'revnaklandıran' tek şey[...] Nevres Bey'in 'mevcudiyeti'**" (DSE, s.75) olacaktır Onunla karşılaşacağını bildiği anlarda, "**yumuşak topuzuna daha bir 'ihtimam etme[kte]' kılığına kıyafetine çekidüzen verip, yüzünün 'kamerî' solukluğunu gidersin diye allık, pudra hilelerine başvurma[ktadır]**" (DSE, s.74). Aralarında "**seviyeli ve mesafeli**" bir dostluktan ve Nevres Bey'in "**müteverrim ve bedbaht bir kadından esirgemediği iltifatlar[dan]**" (DSE, s.75) başka bir şey yoktur aslında. Fakat onu "**gizlice**" benimseyip başkalarından kıskanması Neveser'de âşık olup olmadığı konusunda tereddüdün belirmesine yol açar.

Davos'ta Nevres Bey'le yaşanan mutlu günler saman alevi gibi kısa sürer İstanbul'a dönüşünde Neveser'in yine "**maneviyatı**" çökmüş, ya Nefti Salon'da, ya terasta elinde Almanca bir şiir kitabı, düşüncelere dalar olmuştur. Abdi Bey de durumun farkındadır ve kendi kendine karısının İsviçre'den döndükten sonra daha da mı ketumlaştığını sormaktadır.

Savaştan çıkan ülke yabancılar tarafından istilasına uğramış, İttihatçılar ise birer birer tevkif edilmiştir Abdi Bey'i büyük bir tehlike beklemektedir. "**[K]arısının 'tevekkülü' ve sakinliği**", bir de söz konusu durumlar hakkında tek bir soru sormayışı. "**sabırsız ve parlamaya yatkın [bir] 'mizaca'**" sahip olan Abdi Bey'e "**fena halde bat[maktadır]**" (DSE, s.18-19).

Münif Sabri'nin, hayatına ikinci kez girmesiyle Neveser, "**uzun zamandır unutmuş olduğu, o rahatlık duygusuna yeniden kavuşu[r]**" (DSE, s.87); çünkü ona aynı Davos'taki gibi "**pek öyle incesini aramadan**" (DSE, s.87) yaşamak düşmektedir Nasıl Osman Nevres, Davos'taki hayatını "**revnak**"landırıyorduysa (bkz. DSE, s.75) mitik bütünlük içinde olan Münif Sabri de İstanbul'da gülüşünü "**revnak**"landırır (bkz. DSE,

s.88): "**[G]enç kızlığının o ince, sisli çam ormanlarını, gizemli dağ göllerini çağrıştıran, anlamca zengin gülüşü geri gel[miştir]**" (DSE, s.88).

Bir zamanlar Abdi Bey'i de yakından ilgilendiren siyasi olaylara lakayt davranan karısı, artık gazeteleri gözden geçirip "**hergün daha kaygı verici bir 'mecraya' dökülen, güncel olaylar[ı]**" (DSE, s.88) Ahmet Ziya'nın değerlendirmelerinden ve Münif Sabri'nin taşıdığı haberlerden zevkle izlemektedir

Münif Sabri'nin "**küçük dikkatleri**" (DSE, s.95) ona hayat vermiştir; hastalandığından beri "**aynalardan tun tun kaçan**" (DSE, s.309) Neveser, tuvalet masasının başından kalkmamakta, Schwester Magda'nın öğütlerinin etkisiyle boyanmayı pek sevmezken Zürih'ten aldığından beri el sürmediği kremleri, pudraları, allıkları kullanmaktadır. Saçını herkesin beğendiği gibi "**mühmel**" (DSE, s.309) bir topuz yapıp ruj dahi sürmektedir Eski "**perdelerini indirip, 'itikaf hayatı' süren sazbenizli 'müteverrim' kadın**" (DSE, s.301) gitmiş, yerine "**gamzeleri sürekli çiçek açan, açık aydınlık bir hanım**" (DSE, s.301) gelmiştir, çünkü "'**maneviyatı' iyidir**" (DSE, s.88,95).

Sanatoryum günlerinde Neveser, "**günlerin uzayıp kısalışını, mevsimlerin gizli gizli oluşup birden belirişini izl [emeyi]**" (DSE, s.297) alışkanlık edinmiştir. Bu durumu fark eden Doktor Dietrich, Neveser'e zamanı unutmasını, ona "**lakayt ve bigâne**" (DSE, s.297) kalmayı öğrenmesini, zira zamanın sanatoryum hastasının dostu değil, düşmanı olduğunu anlatır Neveser, o günlerde "**insanın zamana bigâne kala[mayacağına]**" (DSE, s.297) inandığından Doktor Dietrich'in dediklerini ciddiye almaz. Oysa 1919 yılında Osman Nevres gibi onu derinden etkileyen Münif Sabri ile karşılaşması ve aralarında uyumlu bir beraberliğin oluşması, **'yaşanan zaman'**ın **'ölçülebilir zaman'**dan nasıl da farklı geçtiğini hissetmesine neden olur "**Yoksa zamanın seyri, her şahsın halet-i ruhiyesine göre mi sür'at kazanır?**" (DSE, s.297) sorusu, bu değişimin bir ifadesidir

Ruh durumu sorunu, özellikle Neveser'in hastalığı veremde önemli bir etkendir Nitekim Doktor Dietrich onu bu konuda da

uyarmıştır: "**–Ölüm, kuvve-i maneviyenin sukutundan mütevellittir**" (DSE, s.310). Neveser, Münif'le olan beraberliği sonucunda yalnız mutluluğu tanımak ve sağlığına kavuşmakla kalmaz, zaman konusundaki kaygılarını da aşmayı başarır. Aşk onu tedavi etmiş, düşmek bilmeyen ateşi, 36 civarında seyrederken, öksürük nöbetleri seyrekleşmiş, yüreği "**yaşama sevinciyle dolup taş[mıştır]**" (DSE, s.310). Bu nedenle de yıllardan beri geleceğe ait her türlü tasarısını, yaşayabilme gerçeğine bağlamışken, Münif ile olan beraberliği sayesinde yaşama tutkusu artar. Bundan sonraki sorunu, yaşayabilmek değil, "**ne pahasına olursa olsun yaşamak, yaşadığının tadını çıkarmak**" (DSE, s.310) olacaktır.

Neveser-Münif ilişkisi, yalnız Neveser için olumlu olmaz, Münif de payını alır bu ilişkiden. Ya Seddülbayır'daki savaş yaşantısı, ya da genç yaşta Neveser tarafından reddedilmesi, delikanlılığında giyimine özen gösteren Münif'in yerine "**'mühmel' âdeta 'kalendermeşrep' bir adam[ın]**" (DSE, s.88) gelmesine neden olmuştur: "**Pantolonu ütüsüz, fesi kalıpsız[dır]**" (DSE, s.88). Onu bu hale getirenin ikinci neden olduğu, Neveser ile ilişkisinin düzene girmesiyle gösterdiği değişimden anlaşılır: "**[K]alendermeşrepliği**" (DSE, s.306) üstünden atar, giyimkuşamına özen gösterir; "**kışa girerken Ekonomidis'e palto diktir[ir]**", "**'fersüde' çantasını hanidir taşı[maz]**". "**Sultanahmet'deki ünlü Robenson'dan gümüş kakmalı**" bir baston alarak, bastonunu yeniler, bir de "**Franguli'den [...] yassı [bir] tabaka**" (DSE, s.306) satın alır.

Münif, Neveser'in yalnız dış görünüşünü değil, dünyaya bakışını da etkiler. Kocasının kumar bahanesiyle sık sık geceleri eve gelmeyişi ve "**'ihtimal' Mizrahiler'in yalısında 'bermutad' o kadınla beraber**" (DSE, s.309) oluşu artık onu üzmez, "**tersine gizli bir haklılık duygusuyla içten içe, 'vicdan huzuru' duy[maktadır]**" (DSE, s.309). Vatanın kara günlerinde "**bir hiss-i saâdet-i hurûşan ile meşbu**" (DSE, s.305) oluşunun kendi günahı olmadığı düşüncesinden yola çıkarak Münif ile olan ilişkisi konusunda kendini savunur: "**[T]ahammüle mecbur olduğum elem o kadar mebzul, o devr-i ıstırap o kadar**

uzundu ki, şu yaşımda bedbaht bir ömre razı olmaktansa, günahkâr olmayı tecviz edebilirim..." (DSE, s.305).

Münif de Osman Nevres gibi sık sık kaybolmakta; bazen üst üste iki hafta görünmemektedir. Onun Teşkilât-ı Mahsusa'dan olduğunu bilmeyen Neveser, bu kayboluşlarına bir türlü anlam verememekte, hatta bir başka kadının varlığından şüphelenmektedir. Bir gün Petrograd'da durumu "**yumuşak sitemler, tatlı serzenişlerle çıtlatacak olu[r]**" (DSE, s.307). Kocasının bu tür ilişkilerinden sitayişle bahsetmesine alışık olan Neveser, çok farklı bir tutumla karşılaşır: Münif'in "**sarışın meş'ale 'harareti' büsbütün art[ar], karşısında âdeta insan değil bir tomar alev oturmuş[tur]. [...] Sevdalı gülümsemesiyle sessiz uzanıp, elini iki avcuna alı[r]; başını hafifçe eğ[er], o kadar: bütün cevabı bu[dur]**" (DSE, s.307). Aynı gece kupa arabasıyla Neveser'i bırakmak üzere Cihangir'e giderken yolda öper onu ve Neveser ilk defa "**bir erkekle öpüşmenin ne 'gayşedici'**" (DSE, s.308) bir şey olduğunu hayret ve sarhoşlukla saptar; "**içinin bir baştan bir başa yenilendiğini**" (DSE, s.308) hisseder. Bu coşkuyla Terakki apartmanının merdivenlerini "**onaltı yaşındaki bir kız hafifliğiyle çıkıveri[r]**" (DSE, s.308).

Kocası evliliğinin daha ilk aylarında "**havsalasının alamayacağı**" (DSE, s.310) dilekleriyle cinsellikten soğutmuştur Neveser'i; çünkü o, "'**vuslatı', daima 'iştiyakla' birbirini arayan iki ruhun, 'ulvi' bir heyecanla kavuşması diye düşünmüştür**" (DSE, s.310); kocası ise "'**behimî' bir oyun**" (DSE, s.310).

Kocasından tiksinmesi, her türlü cinselliği hor görmesine yol acar; artık teselliyi duygusal aşklarda arar, hayalinde kurduğu erkeksiz sevgiler yaşar. Oysa Perapalas'taki aşk gecesinde her şey farklı olacaktır. Hem Münif ona tatmadığı duyguları tattırır, hem de Neveser, evliliğinin bir yorumunu yapma imkânı bulur. "**Vücut hazlarından çok, ruh hazlarına 'müstenit'**" (DSE, s.321) olan Münif'in "**şefkatı şehvetine egemen[dir]**" (DSE, s.321). Neveser'i "**o geceye kadar tatmadığı bir zevkle, rahat ve dinlendirici bir doyuma ulaştırmayı amaç edin[di-**

ğinden]" (DSE, s.321) **"hareketleri yavaş, sakına sakına incitebilirim korkularıyla tedirgin[dir]"** (DSE, s.321). Bu deneyim sonunda Neveser, Abdi Bey'in **"hodgâm"**, **"kaba"** ve **"sefih"**, Münif'in ise **"diğergâm, ince fikirli ve şefkatli"** (DSE, s.322) olduğu kanısına varır. Perapalas'ta yalnız bedensel bütünlüğe değil, ruhsal ve düşünsel bütünlüğe de ulaşırlar.

Neveser'in o gecenin sabahında **"mavi"*** genç kızlık odasının hayaliyle başlayan hem fiziki, hem düşünsel **'uyanışı'**, Perapalas'ın **"karanlık, kurşunî parıltılı [...] loşlu[ğunda]"*** olgunlaşıp **"camların buz mavisi aydınlığında"*** çözüme ulaşır; **"Mavi"**den **"buz mavisi"**ne giden yolda, **"Münif Sabri'nin yangın sarısı çehresi, İzmir işgalinde linç edilmiş Osman Nevres'in başıyla [...]; Osman Nevres'in, Neveser'e Davos'ta söyledikleri; Münif Sabri'nin [bir gece evvel] Perapalas'ta söyledikleriyle"** (DSE, s.324) özdeşleşerek arınma gerçekleşir.

'Osman Nevres-Münif Sabri miti', mutlak zafere ulaşmanın ölçütü olarak Neveser'e, dolayısıyla da okura gösterilir. Burada **"zafer"** (DSE, s.324), yani **'kurtuluş'** yalnız siyasi olmakla kalmayıp bireysel bir boyutu da kapsar: **"Petrograd'ın buğulu aydınlığında, Perapalas'ın olanca Haliç'i camlarına almış gizemli odasında, 'halas-ı vatan için kurdukları hayaller' [...]; evlendiği gün içine düştüğü, o rahat ama kof yaşantıdan onu koparıp al[ır], büyük bir 'sergüzeştin' karmaşık 'helezonları' arasına at[ar]"** (DSE, s.358). Bu yenilenme Neveser'i **"Kuva-yı Milliye Süvarileri"**nin güttüğü **"'mefkûre-yi millîye' [...], 'dava-yı mukaddese'[ye]"** (DSE, s.359) gönül verenler için, kişisel ve fiziki engellerin bağlayıcı olamayacağı gerçeğine vardırır. Artık **"bütün benliği 'mefkûresiyle' özdeşleşmiş [...] 'yekvücut' olmuştur"** (DSE, s.359). Aynı zamanda **"'mefkure-yi millînin' gerçekleşmediği sürece, herşeyin anlam kaybına uğradığından, boyutlarının ya daralıp ya küçüldüğünden emin[dir]"** (DSE, s.359). Bu nedenle kendisine bir süre için saklamasını rica

---

*) Yıldız işaretleri, değişimin izlenebilmesi amacıyla tarafımdan konulmuştur. (yazarın notu)

ettiği zarfı verirken Münif'ten "**daha faal**" (DSE, s.359) bir görev ister

Evlenmeden önce hem "**Hamınne**"sinin, hem de erkek kardeşinin damat namzedinin boyunun kısalığı konusunda yaptıkları eleştirilere Neveser, Abdi Bey'in kısa boylu, fakat "**vakûr**" olduğunu iddia ederek karşı gelmiştir Abdi Bey'de gördüğünü iddia ettiği karakter özelliğini Neveser, aslında görmek istemiştir Bunun böyle olmadığını hem Osman Nevres'i (bkz. DSE, s.69), hem Münif Sabri'yi (bkz. DSE, s.298) tanıyıp onların çarpıcı özelliğinin "**vakâr**"ları olduğunu saptadığı zaman anlayacaktır Kocasından görmediği diğer beklentiler, Osman Nevres'te bulduğu "**saygılı ve ciddiliği elden bırakmayan, 'seviyeli ve mesafeli bir alaka'**" (DSE, s.68) ile Münif'te bulduğu "**sessiz şefkatli, ağırbaşlı 'ihtimam'[dır]**" (DSE, s.306).

İşgal İstanbul'unda Neveser, geleceği için önemli olan bir ikilemle karşı karşıya kalmıştır: Kocası İngilizlerle gizlice işbirliği içindeyken, sevgilisi İngilizlere karşı gizlice çarpışmaktadır Bu tutumu onun katledilmesine neden olur. Artık Neveser'in hayattan pek bir beklentisi kalmamış, hatıra defteriyle mitik bir bütünleşme içinde günlerini tüketir olmuştur. Son zamanlarını Yakacık Sanatoryumu'nda geçirir. "**Hastalığı tehlikeli sinyaller verir**" (DSE, s.129). Kendisini sık sık ziyarete gelen Ahmet Ziya ile eski günlerden konuşurlarken söz, arzu etmeseler de "**ikide bir**" Münif Sabri'ye gelir. Neveser'in "**kederli kırılganlığı**"nın onun adı geçtikçe "**mütevekkil bir neş'eyle aydınlan[masını]**" Ahmet Ziya, kız kardeşinin "**ölümün, onunla buluşmasını sağlayacağı gibi, garip bir fikrin 'taht-ı tesiri'nde**" olmasına bağlar (bkz. OKB, s.129).

Abdi Bey 1960'larda bile hayattadır. Ne bu uzun ömrün getirdiği tecrübelerden yararlanmış, ne de Neveser gibi ruhsal-düşünsel bir bütünlüğü yaşamıştır Ömrü boyunca "**İttihat ve Terakki'nin meşhur 'kalemşorlarından'**" geçinmiş, "**Tanin'de, Şûra-yı ümmet'de yayınladığı 'âteşîn' makalelerle**" övünmüş, "**Paris Jöntürklerinin Selânik'le irtibatı sağladığını**", "**Hürriyet'in ilânına vesile teşkil etti[ğini]**", "**Meclis-i Mebusan'da Selânik, sonra Edirne Mebus'u ola-**

rak kürsüye çıktı mı 'alimallah', ortalığı velveleye ver[diğini]" iddia etmiştir (OKB, s.103). Oysa o oğlunun gözünde "**bücür, toz pudralı, ağır esanslı, tekgözlüğünün kalaylı diliyle sağı solu yalayan, bir salon züppesi**", "**randevü evlerinde [...] yosmalarla sabahlayan 'kart bir zampara**'" ve vaktinin çoğunu Yeni Sabah, Vatan, Birlik gibi gazete yönetim merkezlerinde, Lebon, Markiz, Viyana gibi Beyoğlu pastanelerinde "**çarçur eden bir 'sosyete gevezesi**'"nden başka bir şey değildir (bkz. OKB, s.103).

Neveser'in daha hayattan ne beklediğini bilmeden ailesi tarafından evlendirilmesi, Abdi Bey'in iflah olmaz karakteri, evlilik öncesi ilişkileri ve üzerinden bir türlü atamadığı Levanten alafrangalığı, klasik şemaya uygun olan bu evliliğin uyumsuz bir beraberliğe dönüşmesine neden olacaktır.

3.2. RUHSÂR–MİRALAY FERİD

"**Aynanın İçindekiler**"de Osmanlı döneminin geleneksel şemasına uygun iki evlilik konu edilir. Ruhsâr-Ferid çiftinin evliliği, Neveser-Abdi çiftinin uyumsuzluklarına tam bir tezat oluşturur.

Küçük yaşta ilkin babasını, sonra annesini kaybeden Miralay Ferid, askerî okula gitmiş, mezuniyetinden sonra devrin gereği ülkenin hemen her cephesinde savaşmıştır; hayatının geri kalan bölümü için büyük önem taşıyacak Ruhsâr ile karşılaşmasıysa Filistin Cephesinde Mülazım İhsan Bey ile tanışmasıyla gerçekleşecektir

Filistin Cephesindeki Gazze-Şeria-Bi'r-üs-sebî hattında alay komutanı olduğu sıralarda Miralay Ferid'e "**Tilki**" Nuri "'**muhallebi çocuğu' bir ihtiyat zabitini rapor ed[er]**" (SP, s.138). Subay kıtlığından bölüklerden birinin başına komutan yapmıştır, fakat "**ne komuta yeteneği, ne cephe idraki, ne de zapt-ü-rapt**" (SP, s.138) vardır bu subayda; Miralay Ferid'e bu askeri "**Divan-ı Harb**"e sevk etmek için başvurmaktadır

"**Mülazım-ı evvel**" olan İhsan Bey'i kendi taburuna atar

Ferid; çünkü onun "**komutanına saygıda kusur etme[yen] efendiden bir genç, gerçek bir kişizâde**" (SP, s.139) olduğunu fark etmiştir çoktan. Onu birlik komutanı olarak atamanın tehlikeli olacağını düşündüğünden de "**ikmal zabiti**" yapar.

Bi'r-üs-sebî'deki hastanede malaryadan ateşler içinde yatan Miralay Ferid'i ziyarete geldiği seferlerden birinde Mülazım İhsan Bey, onu oyalamak amacıyla, karısıyla nasıl tanıştığını ve nasıl evlendiğini anlatır Daha savaşa katılmadığı dönemlerde Cenab'ın bütün şiirlerine, fakat özellikle "**Yakazat-ı Leyliye**"sine düşkündür İhsan Bey. Bu şiir gözlerinin önünde genç bir kadın hayalinin belirmesine neden olur; "**arı mavi gözleri dünyaya ulu şefkatler ve derin sevgilerle açık, sesinin titreşimleri kristallerden edinilmiş, kınalı yapıncak sarışını, ince, nazlı bir genç kadın[dır]**" (SP, s.141) bu. Diğer kadınlardan öylesine farklıdır ki "**mevsimine, ayına, gününe, hatta saatine göre olgun ve anlayışlı, uçarı ve hoppa, acımasız ve kıyıcı görünebilme**" (SP, s.141) yeteneğine sahiptir.

"**İhtiyat zabiti**" çıktığı günün akşamı büyük analığının yoksul akrabalarından biri, yanında kızıyla gece yatısına gelir. Nicedir hayalini kurup bir türlü ulaşamadığı "**o arı mavi gözler, o kınalı yapıncak sarışınlığı, o kristal tınlamalı ses**" (SP, s.142) ayağına gelmiştir. Babası Manastırlı Salih Paşa'nın rızasıyla cepheye hareketinden iki gün önce evlenir Ruhsâr Hanım'la. Mülazım İhsan Bey, sonraları cephede, düşman ateşinin izin verdiği alanlarda "**o mehtaptan biçilmişe benzer nazenîn sevgilisini**" (SP, s.445) anlatmaya, ondan gelen mektupları, şiirleri okumaya devam eder Miralay Ferid'e.

Ruhsâr çevresinde dönen Mülazım İhsan-Miralay Ferid ilişkisi, "**Sırtlan Payı**" boyunca okuyucuya bir polisiye gerginliğiyle aktarılır, zira yazar 446 sayfalık kitabın başlarında değindiği '**Mülâzım İhsan'ın ölümü**' sorununu eserin 445. sayfasında çözüme ulaştırır. Bu gerginliği, o savaş gerçeğini kavrayamadan cepheye gelmiş ve hiçbir zaman da kavrayamayacak olan Mülazım İhsan'ın şehit olması ve Miralay Ferid'in o anki ruh durumuyla eylem kapasitesi oluşturur.

1960 yılında birbirini izleyen kalp krizlerinden yorgun yata-

ğa bağlanıp kalmış ve yarı uyku halinde geçmişle şimdi arasında gidip gelen Miralay Ferid'in **'Mülâzım İhsan olayının gerçek yüzünü karısına nasıl anlatacağı konusundaki çelişkileri'**nin yanı sıra, **'1960 ihtilali hakkındaki tereddütleri'** ve erkekliği seçen kız kardeşi **'Hayrunisa ile hesaplaşması'**nın gittikçe gelişen bir **'laytmotif'** gibi tekrarı ve gerçeği karısına hemen **'ölmeden az evvel anlatma isteği'** gerilimi artıran en önemli faktörlerdir

Bi'r-üs-sebî Sahrasında bulunan 3. Kolordu'da görevlidir Binbaşı Ferid. Kress Paşa, İngiliz saldırıları konusunda elde olan bilgilerin doğruluğunun kanıtlanması amacıyla **"Hamsin Vadisi üzerine bir keşif taarruzu[nun]"** (SP s.24) yapılmasını emreder. Elinde kalan pek az adamın arasından seçimini yapmak zorunda bulunan Miralay Ferid, her ne kadar **"Tilki"** Nuri **"bu kadar narin, bu kadar nâzenin bir mülazımla, son derece önemli bir keşfe çıkma[yı], bir 'cinnet alâmeti', inkârı 'gayr-i kaabil' bir ihtiyatsızlık"** (SP, s.303) olarak yorumladıysa da, tehlikeli görevlerde hep geride bırakılmasının morali üzerinde olumsuz etkisini gözlemlediği o **"derin gözlerinde henüz çocuksu saflığını koruyan"** (SP, s.24) Mülazım İhsan Bey'in müfrezenin oluşturulması sırasında **"Beni de, beni de!"** (SP, s.303) anlamına gelen **"niyazkâr nazarlarla"** (SP s.303) bakmasına teslim olur

İlkin kendilerinin taarruz edeceği ve İngilizleri gafil avlayacağı konusunda düşüncelerle ilerlerken birden biri sağ, biri sol kanatlarında yuvalanmış ve ağızları **"şafağın buğulu sıcağında [...] eflatuna çalan bir yalazla ağulu zambaklar gibi açılı açılıver[en]"** (SP, s.303) iki mitralyözün çaprazına düşerler O anda Mülazım İhsan Bey, **"çocuk mavisi gözleri yuvalarından uğramış, eli ayağı düpedüz titreyerek: –'Mahvolduk [...] aman Allahım!', 'Kaçalım [...] kaçalım, çabuk!'"** (SP s.303) diye bağırmaya başlamış. Binbaşı Ferid'in süvari birliğini piyade savaşına yaymak için verdiği emirlere aldırmaksızın kaçmaya yeltenmiştir. Diğer askerler yere yatıp mevzilendiği halde, o emre uymadığından atıyla **"mitralyözlere inanılmaz irilikte bir hedef oluşturuvermişti[r]"** (SP s.304). Bunu fırsat bil-

mişler. "**mor iğneleriyle [onu] makasa al[arak] delik deşik ed[ip]**" (SP, s.304) atıyla birlikte yere düşmesine neden olmuşlardır Henüz ölmemiştir ve atını kendine siper edebilmeyi akıl ederse kurtulma şansı dahi vardır. Oysa o paniklemiş ve çaresizlikten "**kurtarın beni, Allah aşkına kurtarın beni!**" (SP, s.304) diye yardım çağırmaktan başka düşüncesi kalmamıştır. Miralay Ferid o anda aralarında çekirge gibi zıplayan kurşunlara aldırmaksızın hamle yapmayı ve onu kurtarmayı düşünür, fakat "**bilmediği, o güne değin hiç tanımadığı gizemli bir güç, sanki onu [...] çöl dikenlerinin arkasındaki kuytuya çivilemişti[r]**" (SP, s.319).

Sonraları kendini hareketsiz kılan "**o amansız güc[ün]**" (SP. s.321) "**korku mu, korunma içgüdüsü mü, birliğini düştüğü pusudan kurtarmak için hesabını soğukkanlılıkla yapan tevekküllü komutan önsezgisi mi?**" (SP, s.321) olduğunu kendisine ardı arkası kesilmeden soracaktır. İstanbul'a döndüğünde verdiği sözü tutmak, Mülazım İhsan'ın eşyalarını geri vermek için babası Manastırlı Salih Paşa'yı Fatih'teki konağında ziyaret ettiğinde, yarasının neresinde olduğunu öğrenmekte ısrar eden babasına, eski bir askeri üzmemek için "**neresinde değildi ki, mitralyöz çaprazına düştük, bütün göğsünü biçince...**" (SP, s.73) cevabını kolayca verebilmişken, kendi kendine sorduğu onu kurtarmaya neden gayret etmediği sorusunun cevabını vermekte bir o kadar zorlanmıştır. Uzun yıllar kendini "**zavallı, nefsini müdafaa etmekten âciz bir genci, hem bile bile muazzam bir tehlikeye sürüklemek, hem göz göre göre ölümün pençesine terketmekle**" (SP, s.372) itham etmekten alamamıştır

Yıllar sonra, Dersim İsyanı'nı izleyen günlerde, Siverek'te Alay Komutanı olarak bulunduğu sırada bir sabah aniden zihnini bu kadar uzun zamandır meşgul eden sorunun cevabının ölüm korkusu olmadığını, ölüm korkusundan "**bin beter bir bela**" (SP s.445), "**cinnete uğramış bir sevdalının ahlâk mahlâk tanımayan cüretkâr hodbinliği**" (SP, s.445) olduğunu anlar.

Mülazım İhsan, sevgilisini bıkıp usanmadan anlatmakla Miralay Ferid'i "**ona gıyabında meftûn etmişti[r]**" (SP, s.445). O

da başlarda bu sevdayı "**bidayette kıyısından köşesinden paylaşırken, zamanla tamamen sahiplenmişti[r]**" (SP, s.445). Miralay Ferid bir kez dahi görmeden sevdalanmanın "**büyük bir şefkat, derin bir sevmek ve sevilmek ihtiyacı [ndan]**" (SP, s.445) kaynaklandığının farkındadır Bu sevgiye ve sevmeye ihtiyacın bedelini Ferid Bey pahalıya ödeyecektir, çünkü "**bir faciayı yaşamak, onu bir sır olarak taşımanın azabı yanında**" (SP, s.445) önemini yitirecek, her keyifli ânında neşesinin yok olmasına neden olacaktır, çünkü böyle bir seçim yapmakla hem Mülazım İhsan'a, hem de karısı Ruhsâr Hanım'a karşı bir "**insanlık suçu**" (SP, s.374) işlediği düşüncesindedir. Gerçeği karısına anlatması gerektiğine inanmakta fakat söyledikten sonra Ruhsâr Hanım'ın "**yüzüne bakamayacağına göre, mutlaka ölürken açıklaması gerekmektedir**" (SP, s.374).

Miralay Ferid, İhsan Bey'in anlattıklarından "**elle tutulur somutluklar kazanmış Ruhsâr hayalinin ne kadar gerçeği yansıttığını**" (SP, s.142), cüzdanından çıkan, Cadde-i Kebir'in ünlü fotoğrafçısı "**Foto-Apollon**"da çekilmiş o sarı ipek kâğıda basılı rüya gibi resmi görünce anlar. Bu "**dal inceliğinde bir genç kadın[ın]**" (SP s.142) resmidir. "**Öyle saydam, öyle buğudan ve düşten yapılmış bir görünüşü vardır ki, aslında et ve kemik olarak varolmadığı [...], merceğin bir şiir imgesinin, bir ruhun resmini çekmiş olduğu [...]**" (SP, s.142) hissini vermektedir.

Kendi cüzdanına koyduğu bu fotoğrafı Suriye çekilişi boyunca yanından ayıramaz, İstanbul'da Mülazım İhsan'ın diğer eşyalarıyla da teslim edemez, çünkü "**o resmin handiyse kalbine değdiğini hissetmek, içine mutluluğu andırır, renkli, parlak ışıklı, göz kamaştırıcı izlenimler doldu[rmaktadır]**" (SP, s.143). Uzun zamandır kalbinin üstünde resmini taşıdığı kadınla bir odada bulunmaya dayanamayacak, her yanını ateş basacaktır. "**Onu görünce insanın, ansızın ışığa çıkmış gibi, içini tazelenmiş**" (BU, s.71) hissettiği izlenimini alır. Demek ki, Mülazım İhsan'ın "**iki eli kanda olsa sayfalar dolusu mektuplar yazdığı**", "**yazmaya daldı mı [da] dünyayı unuttuğu**" (BU, s.71) kadın budur

Kendi "**iriliğine, farfaralığına, hoyratlığına**" (SP s.83) ters düşen bu kadın. "**karakterinin kimbilir hangi yanında gizli kalmış [...] şefkat boşluğunu önemle doldur[duğundan]**" (SP s.83) "**-'Dehşet bir şey canım, adam böylesini ancak şehadet parmağının sırtıyla okşayacak, güvercin sever gibi, yoksa maazallah kırılır tuz parça olur!..'**" (SP s.83) türünden itinalı bir sevgi ve koruma duygusu içeren düşünceler üretmesine neden olur Miralay Ferid'in Ruhsâr'ı ilk gördüğü andan itibaren geliştirmeye başladığı söz konusu duyguları, Ruhsâr-Miralay Ferid çiftinin ilişkilerinin bir özeti gibidir

Ruhsâr'ın Fatih'teki konakta Manastırlı Salih Paşa'yla otururlarken her odaya girişinde Ferid'in "**dizlerinin bağı çözülür**", konuşabilme yeteneğinin tümünü kaybeder. "**[K]endini tutmasa ya önünde tapınır gibi diz çökecek, ya da değeri ölçülmez bir hazineye bakarmışçasına, dalgın ve heyecanlı, put kesilecek[tir]**" (SP, s.82).

Ruhsâr'ın varlığı "**içinin bütün yapraklarını hanidir dökmüş ağaçlarını, ilkbahar çiçekleriyle bir anda donatmaktadır**" (SP, s.314). Hayalinde öylesine vazgeçilmez bir eş halini alır ki. artık Kalyopi türü "**gündelik hovardalıklar**" (SP, s.134) dışında hiçbir kadına içten yaklaşamaz. Hatta bazen bütün savaşı sırf ona kavuşmak ve onu mutlu kılmak için yapmış olduğuna inanır "**Harb-ı Umumi**"de aklından ölmek gibi bir düşünce geçirmeyen Miralay Ferid'in "**Milli Mücadele**"de yüreğine "**ya ölürsem lekesi düşmüştür**" (SP, s.414).

Binbaşı Ferid, Kalyopi gibi "**zilli**", Dürzi dilberi gibi "**fentli**", Gülistan Satvet gibi "**münevver şıllıkları**" tek eliyle "**alaşağı**" edebilirken, Ruhsâr gibi "**üflesen uçacak, mavisi arı, gülümsemesi mahzun**" genç bir kadın karşısında telaşlanıp "**basbayağı düğümleni[r]**", çünkü kadını "**dişi**" olarak alınca "**ne kadar külhanî [...] hovarda kesiliyorsa**", "**kadın**" olarak alınca bir o kadar "**çekingen ve alıngan olu[r]**" (SP, s.313). Bu davranışının altında yatan nedeni belki "**iriyarılığı[na]**", belki de "**ailenin dağılması nedeniyle anne şefkatine doymamış olması[na]**" (SP s.313) bağlar.

Konağında yemeye ve yatıya kaldığı o akşam Salih Paşa,

Ruhsâr'ın hakkını ödeyemeyeceğini, ona "**dünyayı ferah tutmak endişesiyle**" (SP s.316) kendi elemini bilemediğini anlatır. Huzur içinde ölebilmesi ancak onun saadetini görebilmesiyle mümkündür. Ruhsâr'la "**aşinalığı bir hayli eski [...] Bi'r-üs-sebî'deki çöl akşamlarına kadar uzan[an]**" (SP, s.143) Miralay Ferid'in daha Suriye'de savaşırken "**ahval-i hususiyesi [ne]**" (SP s.130) ait verilmiş kararları vardır. Fakat Ruhsâr'la evlenmeye Paşa'nın açıklamalarından hemen sonra mı karar verdiği, yoksa "**yıllar içinde binbir kalıba girmiş gizli bir düşün, o anda mı gerçekleşebilir bir olasılık haline dönüştüğü**" (SP, s.316) konusunda kararsızdır. O gece yatmadan önce cep defterine "**Ruhsâr hanım'la evlenmemiz, tahakkuku zarurî bir keyfiyettir**" (SP s.322) cümlesini yazmadan edemeyecek, Ankara yollarına düşmezden önce Salih Paşa'nın rızasını alıp Ruhsâr'la evliliğini "**sağlama bağlaya[caktır]**" (SP, s.416).

Miralay Ferid, Ruhsâr ile böylesine doluyken kız kardeşi Hayrunisa, ağabeyini Gülistan Satvet ile "**başgöz etmeyi**" (SP, s.129) planlar ve onun fikrini almaksızın, gücenip gücenmeyeceğine bakmaksızın "**beş madalyalı Osmanlı Binbaşı Ferid Eminönü'yü, Paşazade kocasının kayınbiraderi sıfatıyla takdim etmenin muazzam bir densizlik olduğunu, bu keyfiyetin pekâlâ [onun] izzet-i nefsi[n]e dokunabileceğini unutu[r]**" (SP, s.129-130). Miralay Ferid'in evliliği konusundaki fikirleri, siyasi düşünceleriyle bir bütün oluşturduğundan kız kardeşinin Gülistan Satvet konusundaki düşüncelerini benimsemeyip kendine "**namlı nişanlı bir süvari zabitine kızını verecek müslüman[ın] kal[madığını mı]**", mutlaka bir yabancının veya saray adamının "**taht-ı himayesine**" girmek zorunda mı olduğunu soracaktır (bkz. SP, s.130).

Miralay Ferid'in işgal İstanbul'un da sürekli birbiriyle karşılaştırdığı üç kadın vardır: Ruhsâr – Gülistan Satvet – Bilezikli Kalyopi.

Bir Ramazan akşamında Concordia'da üst üste mastika içen ve "**İzmir'in Rumlarda mı, Osmanlılarda mı kalması[yla]**" (SP s.86) değil, asıl Gülistan Satvet'e kaptırdığı Fransız subayı-

nın **"kendi yatağında kalması[yla]"** (SP s.86) ilgilenen Bilezikli Kalyopi, Miralay Ferid'in içki içmesini ve cinsel perhizde olmasını anlarken, Gülistan Satvet Fransız subayı Rene Lariviére'le dudak dudağa konuşup kollarını ona dolayıp onun kadehini ağzına götürerek **"mübarek ramazan gecesi Osmanlı kadınlarının onurunu iki paralık e[der]"** (SP, s.91). Ferid, bu durumdan hem utanır, hem de bu duruma **"dehşetli bozulu[r]"** (SP, s.91). Bilezikli Kalyopi'yi kendisine, ülkesini yabancılara **"peşkeş çeken şu alafranga Osmanlı kızından çok daha yakın bulu[r]"** (SP, s.346). Zira Beyrut'taki Bellum otelindeki yaşantısından bu yana kendini hissettiren o hançerin acımasız varlığı ve ilk defa o gece kendine sorduğu **"'Bunlar için mi harbettik?' sorusu, bir ramazan gecesi Gülistan Satvet'in etrafına yaydığı izlenimlerden dolayı onu yine rahatsız etmeye başlar. Oysa Ruhsâr'ın kınalı yapıncak sarışınlığını seyrederken yıllardır bu anı yaşamak için savaşmış olduğunu birdenbire farkedecektir"** (SP, s.311). Ve duyduğu o **"yüksek"**, **"yoğun"**, **"yeni"** ve **"çıngıraklı"** yaşama sevinci, aklından o **"uğursuz"** soruyu silip atacak ve yaşantısına yeni bir boyut ekleyecektir; **"sanki büyük ve zahmetli yolculuk bitmiş, yorgun ve tükenmiş de olsa, yolcu varacağı yere varmıştır"** (SP, s.311).

Kendine, bir yanda Ruhsâr ile bu denli doluyken, diğer yanda Gülistan Satvet'i görür görmez neden **"nefs"**inin uyandığını, ondan cevap alamayınca neden Kalyopi'ye gitmekten kendini menedemediğini sorar. Aynı konu üzerinde bir zamanlar Sabancalı Hakkı'yla tartışmışlardır. Sabancalı Hakkı, Osmanlı aydınının, gözünü ya Kemeraltı'nda, ya Beyoğlu'nda açtığını, **"tadına baktığı"** ilk kadının Ermeni, Rum veya **"tatlısu frengi"**, yani **"alafranga"** kadınlar olduğunu hatırlatıp, **"alafranga kadın"**'ın **"hoppa kadın"** olduğu konusundaki yaygın düşünüşe değinir. Ona göre **"fahişeli[k]"**, adeta **"alafrangalığın"**; **"iffet [...]"** **"alaturkalığın"** **"alamet-i farikası"** olarak görülmektedir. Bu nedenle, **"ırz ehli"** olur diye alaturka kadınlar nikâha alınırken, işveli olacakları **"zannıyla"** alafranga kadınlarla **"çapkınlık"** edilmektedir (bkz. SP s.329).

Ruhsâr Hanım, "**Aynanın İçindekiler**"de Türk kadınının Osmanlılıktan Cumhuriyete geçişinin bir simgesidir Nitekim İmparatorluk döneminde '**yozlaşmış alafrangalığa**' karşı '**Osmanlılığın**', Cumhuriyet dönemindeyse '**Türklüğün**' sembolüdür Bu nedenle de söz konusu yabancılaşmanın olduğu anlarda '**temizlenme-arınma motifi**' olarak karşımıza çıkar

Direkliyalı'da yabancı konuklar için verilen geleneksel iftar yemeğinde Gülistan Satvet'in ortaya attığı "**mandat**" fikirleri, bir yandan Numan Ağa'nın Şevkefzâ Saz Semaisi tarafından, diğer yandan Ruhsâr'ın Miralay Ferid'in hayalindeki izdüşümüyle arındırılır. '**Laytmotif**' olarak tekrar edilen bu izdüşümü, karanlık mekânlara elindeki lambayla ışık getirmektedir: "**...oda kapısından önce çekingen bir aydınlık, arkasından elinde karpuz şişeli bir kocaman lâmbayla Ruhsâr görünüyor...**" (bkz. SP, s.121,122-123.124,312).

Diğer bir arındırma, Ruhsâr ile bütünleşmiş olarak işlenen o "**vanilya kokusu**"yla sağlanır Ferid'e de Milli Mücadele için Anadolu'ya geçtiğinden beri, aynı birkaç yıl önce Mülazım İhsan Bey'e yazdığı gibi "**hafif vanilya kokan mavi parşömen kâğıtlara [...] düzgün fakat hayli okunaksız yazısıyla yazdığı**" (SP, s.415) mektuplar gönderir. Ferid Bey, Ruhsâr'ın "**sessiz sessiz çevresine dağıttığı [...] vanilya kokusunun sırrını**" (BU, s:227) hiçbir zaman çözemeyecektir.

Cumhuriyet döneminde Ferid Bey'in hastalığı nedeniyle Doktor Sevim, Ruhsâr-Ferid çiftinin Emirgân'daki "**dik bir yokuşun üstüne tünemiş, eski Boğaz şarkılarından kalma, balkonlu, [...] alt pencereleri hâlâ kafesli, cihannümalı, [...] denize bakan yüzü ısrarlı bir sarmaşık heyecanına uğramış, balkon pencerelerine saksılar dizilmiş**" (SP s.34), "**[t]avanları yüksek ve işlemeli, geniş geniş odal[ı], pencerelerde ağır kadife perdel[i], duvarlarında [...] hüsn-ü hat ve hatıra resimleri kalabalığı**" (BU, s.226) bulunan o ahşap eski İstanbul evine gelmekten hiç de mutlu değildir. Çünkü ona "**nefes alacak delik bırakmayan**" sarmaşıkların kapladığı evler, "**bir türlü kurtulamadığımız bir alaturkalığı**" hatırlatmakta (bkz. SP, s.421), hele "**nereden çıktığı**

belirsiz vanilya kokusu [...] her gittiği yere bulut bulut taşıdığı iç gıcıklayıcı 'Bandit' esansını bile silip süpürü[p] [...] [onu] sevmediği [...] bir gerçeğin [...] uyuşturucu havasına götür[mektedir]" (SP s.35).

Böylece Ruhsâr'la bütünleşmiş **"vanilya kokusu", "silip süpürdüğü"** Doktor Sevim'in **"Bandit esansı"**nın, yani **'yozlaşmış bir batıcılığın'** karşısına, Türklüğün arındırıcı bir işlevle çıkışını simgelemektedir

Miralay Ferid'in **"başörtüsünün altındaki saçlarının sarı, ama ne sarısı (iğde kabuğu mu, kükürt mü, kınalı yapıncak mı?) olduğunu"** (SP s.140) bir türlü çıkartamadığı Ruhsâr bakışlarındaki **"o açık deniz enginliği ve ferahlılığıyla"** (SP s.140) her zaman **"zarif ve uçucu[dur]"** (SP, s.140). Yıllar geçip saçlarının rengi **"süt mavisine dönüştüğünde yine öyle ince, nazik, dokunsan kırılacak"** (BU, s.227), öyle **"varla yok arası, o kadar saydam[dır]"** (SP, s.38) ki çevresindekilere gerçekten çok, hayal izlenimi vermektedir

Kocasının evde olmadığı zamanlar **"hünerli parmaklarının arasında tuttuğu ışıltılı şişlerle [ördüğü] inceliği ve ustalığı akıllara ziyan örgüler[i]"** (BU, s.227), **"beş vakit namaz ve dua. Ramazanda oruc[u]"** (BU, s.227), Manastırlı Salih Paşa'dan kalma **"saltanatlı semaveri"**, bardak bardak içtiği çayları, çocuksuzluğunun avuntusu kedileriyle bir bütündür o. Başına gelenleri çekmek ve yakınmadan katlanmayı bilmekte gösterdiği başarısıyla da diğer yaşlı Türk kadınlarından farksızdır

Ruhsâr-Ferid evliliği bir uyumluluk sembolüdür Oysa Mülazım İhsan Bey'in vazgeçilmez varlığı, her ikisinin de iç dünyasında çatışmalara neden olur Nasıl Miralay Ferid, İhsan Bey'in ölümünün altında yatan gerçeklerden rahatsızsa, Ruhsâr Hanım da sürekli gerçekleşmesi imkânsız bir **'hamilelik'** ve bir **'doğmamış oğul'** hayaliyle meşguldür (bkz. SP, s.50,167,367-368). Ruhsâr **"babacan, kaya gibi sağlam ve güvenilir"** (SP, s.50) bir adam olan kocasına bir çocuk, **"hiç olmazsa tosun gibi bir oğlan çocuğu"** (SP, s.50) verememiş olmaktan huzur-

suzdur. Fakat bu konuda Miralay Ferid, her zamanki gibi davranmış, "**beraberliklerini, aralıksız bir şenlik gibi 'gülüşâhenk' sürdürmesini becermiş, güçlü kanatlarının altında onu daima yavru bir kuş gibi kollayarak yaşatmıştı[r]**" (SP. s.368). Aynen Siverek'te Alay Kumandanıyken Askerî Mahfel'in bahçesinde gözleri daldığında, kocasının alayın genç subaylarının yanında takılmasından utanıp kızaran Ruhsâr Hanım ile "**Maviş Hanım boncuklarını kaybetti, gökyüzünde arıyor**" (SP. s.45) diye şakalaştığı gibi, hiç çocuk doğuramayacağını öğrendiğinde de "**salkımsaçak bıyıklarının altından babacan babacan gülerek**" (SP. s.368) işi yine şakaya boğmuş ve karısını cadde cadde, semt semt dolaştırıp ahalinin şaşkın bakışları altında o sıralar "**Alabanda Revüsü**"nün herkesin dilinden düşmeyen nakaratını bağıra çağıra söylemiştir.

Yıllardır hayatı, o kadar kocasının "**yamacında, kanatları altında**" (SP, s.47) "**düzenli bir mutluluk, hiç bir dakikası bir sonraki ya da bir öncekinden şaşırtıcı olmayan, tekdüze bir rahatlıkla**" (SP, s.43) geçmiştir ki tek başına yaşama yeteneği sanki bir anlamda gelişmemiştir. Saraylı Hala'nın yegâne erkek yeğeninin dul bir kadınla evlenmesini kabullenemediği ve karısını hep "**pamuk içinde mücevher gibi tut[uyor]**" (SP. s.45) diye takıldığı bu uyumlu beraberlik "'**alabora' olmuş; yerleşik alışkanlıkların, bildik sevinç ve üzüntülerin yerini, yabancı –çoğu hoyrat– duygu ve izlenimlerden oluşan bir curcuna almış**" (SP. s.43). "**içini siyaha çalan mor bulutlar kaplamıştı[r]**" (SP, s.25). İşte bugünlerde bir erkek evlat sahibi olamamak onu iyiden iyiye üzmüştür.

Ruhsâr'ın rüyalarından ve hayalinden hiç çıkmayan bu "**olmamış, hiç olmayacak oğulları, babasının aksine ufak tefek, ince yapılı, yumuşak bir adam[dır]; dalgalı, Balkan sarışını saçları alnına düş[er]; nedense gözlüklü, hem gözlükleri öyle kabasaba, kalın çerçeveli gözlüklerden değil[dir]; çerçevesiz, mercekleri ince altın saplarla kulaklarına tutturulmuş, gayet zarif şeyler[dir]; fesinin başında duruşuysa, görünüşüne bambaşka bir soyluluk kat[maktadır]**" (SP. s.50.368).

Bu doğmamış oğul hayali. aslında Miralay Ferid'e cephede rapor edilen Mülazım İhsan'ın görüntüsüyle aynen örtüşür (bkz. SP, s.139). Ruhsâr Hanım rüyalarında neden karşısına, aile ocağına bağlı, kara günde dertlerine derman olabilecek bir kız çocuğu hayali yerine bir erkek çocuğu hayali, daha doğrusu, artık hatırlanamayacak kadar uzaklarda hayatına girmiş ve bir daha dönmemecesine kaybolmuş **"hep o yumuşak havalı, o gözlüklü ve Balkan sarışını Mekteb-i Hukuk talebesi[nin]"** çıktığına bir türlü akıl erdirememekte, **"bağışlanmaz bir günâh"** işlediği düşüncesiyle huzursuzlanıp **"azap ve korku"** içinde bocalamaktadır (bkz. SP, s.50).

Ruhsâr kendisini böylesine yoran bu ikilemi her yönüyle araştırmıştır Aslında İhsan Bey ile çok az beraber olmuştur ve ikinci evliliğinden de yakınacak durumda değildir. Zaten **"İhsan Bey'in ince fakat çetrefil duyguluuluğuna oranla bu salkımsaçak bıyıklı, rüzgâr pelerinli Binbaşı'daki sağlıklı duygusallığın ne kadar güven verici olduğunu"** (SP, s.317) anladıktan sonra evlenmeye karar vermiştir.

Aslında Mülazım İhsan'ın, özellikle hoşlandığı ve seveceği kadının hayalini bulduğu **"Yakazat-ı Leyliye"**nin **"Ta uzaklarda işte bir piyano/onu bî-şüphe bir kadın çalıyor..."** (SP, s.141) mısralarını göz önünde bulundurarak Ruhsâr ile karşılaştıkları anda heyecanını yenerek sorduğu **"Piyano çalmasını biliyor musunuz?"** (SP, s.142) sorusu, Ruhsâr-İhsan Bey evliliğinin nasıl da gerçeklerden uzak bir hayal dünyası üzerine kurulduğunun bir göstergesidir. Diğer yandan Ruhsâr, ilk evliliğinin tam yaşanmamış bir beraberlik olduğunu, bunun da, içinde bazı uktelerin kalmasına yol açtığını da bilir.

Attilâ İlhan **"Aynanın İçindekiler"**de, Osmanlı dönemi tiplerinden Rosa Mizrahi veya Gülistan Satvet'e değil de, Neveser. Ruhsâr veya –nesil olarak Osmanlı, fakat etkinlikleri açısından Cumhuriyet dönemine ait olan– Hayrunisa'ya, yani geleneksel çizgiler taşıyan tiplere rüya gördürtür. Böylece rüyalar, roman konusuyla ilgili görevlerini yerine getirirken, geleneğe bağlı inançların toplumdaki kültürel yerinin devamını da sağlar. Bunlar ayrıca. yalnız öz olarak bir isteğin gerçekleşmesi arzusu taşıyan

nedensellik prensibine dayalı rüyalar da değildir

Ruhbilimciler içinde, tefsirleriyle bütün insanlığın ve ayrı ayrı bütün milletlerin kültür birikimleri arasında önemli bir yer tutan rüyalara, çok daha esnek bir anlayışla yaklaşan Jung'dır Meslektaşı A. Maeder ile yaptığı araştırmalarda rüyanın **"bilinçdışının şimdiki durumunun kendiliğinden ve simgesel olarak kendi kendini temsil etmesi olduğu"** (Ender Gürol, s.376) düşüncesinin ışığında, rüyaların çeşitleri üzerinde durmuş, **"telepatik"** özellikler gösteren rüyaların varlığını da kabul etmiştir Bu konudaki araştırmaları için yalnız kendi deneylerinden değil, atalardan kalan verilerden de yararlanır Sonuçta bazı kimselerin bu açıdan özellikle alıcı durumunda olduğu ve sık sık telepatik özelliği belli düşler gördüğü sonucuna varır Kuramı karışıksa da söz konusu olgunun varoluşundan kuşkulanmaz Jung.

Ona göre **"uyuşan çağrışım ve paralel pisişik olaylar olanağını dikkate almak gerek[mektedir, çünkü bunlar] [...] özellikle ailenin içinde büyük rol oynarlar [ve] aile içindeki varoluşları benzeşir"** (Gürol, s.72). **"Telepatik düşler edebiyatında, içinde özellikle afektif olan bir olayın zaman ve mekân içinde 'telepatik' bir şekilde beklendiği düşler vardır: Demek ki olayın bir bakıma insansı bir yankılanması (örneğin bir ölüm) durum olduğu düşlerdir bunlar; buysa önsezgiyi, ya da uzaktan algılamayı açıklar, ya da hiç olmazsa anlamaya yardım eder"** (Gürol, s.72).

Ruhsâr Hanım'ın **'doğmamış oğul'** rüyası pek tabii ki nedensellik ilkesine bağlıdır, yani bir özlemin gerçekleşmesi arzusundan başka bir şey değildir Fakat Miralay Ferid'in Mülazım İhsan'ın ölümü konusundaki gerçeği karısına açıklama konusunda sıkıntılar çektiği günlerde Ruhsâr Hanım'ın gördüğü rüya, farklı bir işlevle yüklüdür.

Rüya, Salih Paşa'nın Bağlarbaşı'ndaki taflanlı konağında geçer. Zaten bakımsız olan bahçeyi iyiden iyiye **"yaban otları bürümüş, ağaçlar sarmaşıklar gelişigüzel büyüyüp vahşi bir orman heybeti kazanmışlar, koskoca konak, haremi ve selamlığıyla içlerinde kaybol[muş] [...]. Her yanı toz**

toprak, örümcek ağı, hamam böceği" (SP, s.367) sarmıştır Burada **"kaybolmuş"** oğlunu arar Ruhsâr; ona yolu, semaveri devrilmiş ve küflenmiş. gecelik entarisi eskimiş, hatta yamalar içindeki bitkin Salih Paşa **"ısrarlı bir el hareketiyle büyük ceviz bir kapıyı"** (P, s.368) işaret ederek gösterir Kapının ardında. rüya ve hayallerinden eksik olmayan eski kocasının görüntüsüyle karşılaşır.

Ruhsâr'ın her zaman gördüğü **'hamilelik'** ve **'doğmamış oğul'** rüyalarına bu kez **'Bağlarbaşı'ndaki konak', 'Manastırlı Salih Paşa', 'semaver'** gibi mekân. kişi ve eşyalar eklenmiştir Ayrıca bunların eskidiği, köhnediği, pis olduğu, devrildiği, küflendiği vurgulanmaktadır

İhsan Bey'in ölümüyle son bulan Salih Paşa'nın soyu, bakımsız bir bahçe ve köhnemiş bir konakla ifade bulurken, devrilmiş ve küflenmiş **"yüz yıl önce mi, iki yüz yıl önce mi [başlayan] fısıltısı hiç bitmeyen geleneksel"** (SP, s.226) semaver, bir yanda son bulan Osmanlılığı, diğer yandaysa Ruhsâr Hanım'la Ferid Bey'in evinin varoluşunun vazgeçilmez bir simgesi olması nedeniyle de bu evin de sonunun geldiğini dile getiren bir semboldür.

Cepheye gideceği günün gecesi odasında **"zamanın ezelden ebede intikâlini[n]"** (SP s.320) hiçbir yerde böylesine gözle gözlemlenemediğini karısına elindeki kum saatiyle anlatmaya çalışan Mülazım İhsan Bey, rüyada kapının arkasında **"kum saati"**yle oynayarak Ruhsâr'ın hayatından hiçbir zaman çıkmayacağını, yani **"ebediyete intikal"** ettiğini işaret eder Devrilen semaverle ise Ferid Bey'in de son bulacağı, Salih Paşa'nın ısrarlı işaretiyle de Ruhsâr'ın sorularının cevabının yine İhsan Bey'in **"ezelden ebede intikali"**nde yattığı gösterilir

Jung'ın ifadesiyle **"afektif bir olay olan 'ölüm'"**, yani Miralay Ferid'in ölümü, aynı zaman ve mekânı paylaşan aile bireyleri arasında telepatik olarak beklenmektedir. Bu durum, **"Sırtlan Payı"**nda Ruhsâr ile Hayrunisa'nın benzer rüyalar görmesiyle ifade edilir. Ağabeyinin iyice ağırlaştığı gece gördüğü rüyayı Hayrunisa kızı Suat'a şöyle anlatır: **"tenha, tehî bir yoldaymışız; nasıl harap, her tarafı dökülüyor; ağabeyim rahmetli**

babanla oturmuş önlerinde masa gibi bir şey, rakı içiyorlar. Baban diyor ki: 'Ferid'in sizinle kaldığı artık kâfi, onu yanıma alacağım!'" (SP, s.424). Ruhsâr'ın rüyasında olduğu gibi bu rüyada da **'tenhalık', 'harap olmuşluk'** ve **'ölüler'** vardır, hatta onlar hastayı artık yanına çağırmaktadır Zaten Hayrunisa da ölümlerin kendine rüyalar yoluyla malûm olduğunu kızına açıklayacaktır (bkz.SP, s.424).

Miralay Ferid ile ilgili rüya ve itikatlar büyük bir değişim ve gelişim içinde bulunan Suat'ın da madde ve ruh gibi konularda daha uyumlu düşünmesine yardım edecektir

Ferid Bey'in iyice ağırlaştığı o **"gözle görülür bir hızla sona er[en]"** (SP, s.418) yaz gecesinde, gökyüzünde birden bir yıldız kayar; bu **"maytap yeşili parıltısı gür, iri bir yıldız [dır]"** (SP, s.418). Bu kısacık yaşantı, ona çocukluğunda babasının anlattığı **"kayan her yıldız[ın] o anda bir insanın ruhunu teslim ettiğine işaret"** (SP, s.418) eden inancı hatırlatır. Bu sefer her yıldız kayışında olduğu gibi birisinin yanı başında son nefesini verdiğini zannedip irkilmekle kalmaz, aynı zamanda **"bunaltıcı bir eziklik, yıldırıcı bir umutsuzluk"** (SP, s.418) içinde bocalar Fikir dünyasını şekillendirenlerden biri olan Engels'in **"ağaç, ağaçtan tohumlanır, tohumdan orman: bir ölene, doğan bir kişi"** (SP, s.418) diye formüle ettiği diyalektik doğum-ölüm ilişkisi, Suat'a, kendi dayısına uygulandığında hiç de ifade edildiği kadar basit ve kabullenilir gelmez. Çünkü doğanla ölen aynı kişi değildir, ölenle birlikte ölenin dünyası da yok olmakta, doğanların dünyası ise ölenlerinkine benzememektedir; yani hayatın sürüp gitmesi, kaybedene kaybettiğini kazandırmayıp, ancak bir teselli olmaktadır Hele söz konusu kendi ölümüyse o zaman insanı dişiyle tırnağıyla hayata bağlayan bireysel **"benliği"**nin geleceğe ilişkin **"toplumsal düşlerle"** ortadan kalkması zor, hem de çok zor bir iştir

Attilâ İlhan'ın **"Mahur Sevişmek"** adlı şiirinde **"bunca ağır mehtâba tahammül mü kalır/ biraz su lütfeyleseniz sultânım"** (Aİ, "Bela Çiçeği" Ankara, 1983, s.107-109) diye başlayan ve **"Sırtlan Payı"**nda **"Maviş Hanım! Hişt, Maviş Hanım! Uyansana kız! [...] Efendim? [...] bir şey mi arzu**

ettin beyim? [...] Sabah-ı şerifleriniz hayırlı olsun Maviş Hanım [...] Sizi arzu etmiştik" (SP, s.165), **"Maviş Hanım? Efendim beyim?.. bir tebessüm lütfetseniz?.."** (SP, s.144) gibi Osmanlı kalıpları içinde lirik bir bağlamda süregiden Ruhsâr-Miralay Ferid konuşmaları, bütün iç çatışmalara rağmen Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine dengeli bir geçişi sağlayan gelenekle toleransın bütünleştiği bir evliliği simgelemeleri açısından **"Aynanın İçindekiler"**de önemli bir konuma sahiptir.

3.3. DOKTOR MELEK–AHMET ZİYA

"Aynanın İçindekiler" adlı roman dizisinde Doktor Melek-Ahmet Ziya beraberliği, geleneksel şemaya uymayan yegâne Osmanlı dönemi evliliğidir. 1919'da Berlin'den İstanbul'a döndüklerinde **"burjuva nikâhını [...] kadını meta telâkki eden mürteci bir müessese"** (DSE, s.93) olarak yorumlayan, bu konuda Kollontay ve Zetkin gibi kadın hakları savunucularının makalelerinden etkilenen, inanışları gereği de evlenmeden birlikte yaşamaya başlamış olan Doktor Melek ile Ahmet Ziya'nın beraberliği, o dönemin geleneksel evliliklerinden birini yapmış, fakat mutluluğu için evli olmasına rağmen sevdiğiyle gizli bir aşk yaşayabilen Neveser'in bakış açısından verilir. Batı terbiyesiyle büyümüş ve Batıda yaşamış bir kimse olmasına rağmen. Neveser'e hem bu beraberlik, hem de davranış, görünüş ve düşünüş tarzıyla Doktor Melek ters gelecek, hatta onu **"bir türlü şayân-ı itimat"** (DSE, s.109) bulmadığından kendi kendine görümcelik yapmaya mı başladığını soracaktır

Çocukluğundan beri **"soeur"**lerle Almanya'da büyümüş olan Doktor Melek'in asıl adı Meleho Afram'dır. Bir yanıyla **"Mamûre-tül Aziz"**e, diğer yanıyla da Dersaadet'e uzanan ailesi, **"Süryani-î-kadim cemaati[ndendir]"** (DSE, s.79,361). Babası Şammas Afram, Balkan Harbi'nde **"lekelihumma"**dan ölmüştür **"Azametli kaşları, çatal sakalı ve favorileriyle Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Josef'i andır [an]"** ve bu görünüşünü **"melon şapka, redingot, kolalı tak-**

ma yaka, plastron kravat, manşetli kollar [...], altın kravat iğnesi [...], pırlantalı kol düğmeleri [...], enfiye kutusu[dan]" (DSE, s.362) oluşan **"Avrupalı"** bir giyimle tamamlayan dedesi Samuel Afram, İstanbul'un ünlü ve zengin kuyumcularındandır. Dillere destan servetinin yegâne varisi ise torunu Doktor Melek'tir.

"Traşlı ensesi, kalın dumanlarla burnundan cigara içişi, elindeki şarap bardağı", "zenci kıvırcığı saçlarının diri siyahlığı", "dolgun kudretten, kırmızı, 'iştâhâver'", üstü hafif gölgeli dudakları, kısa az tombul vücudu, **"pürüzsüz, muhallebi kıvamındaki koyuca esmer teni"**yle ve ilk defa karşılaştığı görümce namzedine **"senli benli"** hitap etmesini **"teklifsizliği"** sevmesine bağlamasıyla Doktor Melek, Neveser'in onu ilk görüşte yadırgamasına neden olur. 1920 yılbaşında Ahmet Ziya'nın Almanya'dan getirdiği son model gramafonla çaldıkları valsle dans ederken, Neveser her ikisinin de uyumlu dans ettiğini, fakat kardeşinin yanında Doktor Melek'in hopladıkça **"muhallebi gibi titreyen"** yanakları, **"traşlı ensesi", "dolgun kalçalarıyla"** genç bir kızdan çok **"tecrübeli bir kadına"** benzediğini fark edecektir (bkz. DSE, s.368).

Oysa yıllar öncesinin Selanik'inde Halıcızadeler'in alışveriş yaptığı Eczacı Petridis'in kızı Melissa, **"hâreli nefti gözleri, çekme burnu, gökkuşağı yansımalı dişleri [...] üst dudağında, gülüşüne işve katan, usturuplu [...] ben[i], boynunda ince altın zinciri[n] ucunda ufacık 'istavroz'[u], ışıltılı zeytin 'gümrahı' saçları[yla]"** (DSE, s.250,368; OKB, s.56-57) Doktor Melek'ten ne kadar farklıdır. Kemeraltı'ndan faytonla geçerken ikisini yanyana gören Neveser, ne kadar güzel bir çift oluşturduklarını kendine itiraf etmekten çekinmemiştir.

1940 İstanbul'unda Ahmet Ziya, sahne adı Marlene Auch olan **"saçı hardal, gözleri uzak mavi, burnu çocuk, ağzı hüzün"**, o **"masum güzelliğe"** (OKB, s.40), Elke'ye rastladığında, Selanik'ten ayrıldıktan sonra hiç görmediği, nedense de hiç unutmadığı Melissa'yı düşünür. Elke'nin nicedir, koruma hissiyle karışık o **"sevgiyi andıran duygularla bağlanacağını sandığı ilk kadın"** (OKS, s.37) olması Ahmet Ziya'yı ürkütür,

çünkü "**Melissa'da yarım kalanı Elke'de tamamlama arzusu[nda]**" (OKB, s.70) olduğunu fark etmiştir

Neveser, kardeşinin yabancı kızlara zaafını bildiğinden ve o zamanlar gülüp geçtikleri "**Hammıne**"sinin "**bu oğlan gâvur kızlarına müptelâ!**" (DSE, s.369) deyişini hatırladığından Ahmet Ziya'nın Süryani Meleho Afram ile beraberliğini yadırgamaz. Yalnız ona, aralarındaki ilişkinin "**hissî bir rıbıta mı [...], yoksa aynı mefkûreye inanmış olmaktan mütevellit arkadaşlık mı?**" (DSE, s.93) olduğunu sorar Ahmet Ziya'nın, Melek'in "**müstesna**" bir kız olduğu gibi hekimliğinin "**fevkalâde**", sosyalistliğininse "**kavî**" olduğunu belirterek, her iki nedenden de onu seçtiğini açıklaması üzerine Neveser, durumu babası "**Alaman**" Ziya Bey'e mektupla bildirir. Neveser ve Ahmet Ziya gibi Alman terbiyesiyle büyümesine rağmen Doktor Melek, her ikisinden de farklıdır Bu nedenle babasına yazdığı mektupta, herhangi bir yanlış anlaşmaya yol açmamak için, Doktor Melek'in "**Alman terbiyesi**" (DSE, s.363) aldığından söz etmeyecektir. Kızına yazdığı cevapta "**Alaman**" Ziya Bey, sanki geleceği sezermişçesine, gelin namzedinin "**Süryaniliği[nin] nakise teşkil etme[diğini], insan-ı kâmil olmasa bile ehl-i namus bir hanım**" (DSE, s.361) olmasının önemi üzerinde durur.

Ahmet Ziya'nın ablasına söylediği gibi "**hekimliği fevkalade**"dir. Doktor Melek, ayrıca mesleğine de çevresindekileri şaşırtacak kadar düşkündür. Daha İstanbul'a gelmelerinin üstünden bir hafta geçmeden, "**mesleğini icrâ niyetiyle**" (DSE, s.99) harekete geçer. Müslüman ahalinin kadın doktor olması nedeniyle kendini tercih edeceğini hesaplayarak, muayenehanesini daha çok Divanyolu, Aksaray, Fatih gibi semtlerden birinde açmayı planlar.

Doktor Melek, bireyselliğin kendini hissettirdiği her konuda fazlasıyla katıdır. Bu durum kendini, mesleğini uygulamasında da gösterir Ahmet Ziya, karısının "**zeki, intikali son derece sür'atli', bilgili**" (OKB, s.143), fakat "**hastasına yabancı ve duygusuz**" (OKB, s.143) bir hekim olduğunun bilincindedir. Onun hastalarıyla ilişkisi, hasta-doktor ilişkisinden çok, "**arızalı bir makine**"-teknisyen ilişkisi gibidir Yaklaşımı soğuk ve katı-

dır Hastasının "**beşeri**" tarafını dikkate almayıp çektiği ıstırabı umursamadan. hatta umursamayı iyi bir hekim için "**zaaf**" sayarak mesleğini sürdürür.

Udelnaya'da KUTV öğrencileriyle iç ve dış savaşın öksüz bıraktığı "**besprizorni**" (OKB. s.144) diye adlandırılan çocukların sağlık sorumluluğuna Doktor Melek de dahil edilmiştir "**Çoğunluğu başak sarısı, havai mavi ve tozpembe, bu akpak 'yavrucukları'**" (OKB, s.144). en ufak bir şefkat göstermeden muayene edip gerektiğinde ilaç verip başından savar

Hastalarına ve mesleğine yaklaşımının ne kadar acımasız olduğunu en güzel, İstanbul'dan yola birlikte çıktıkları, aynı sevinç ve üzüntüleri paylaştıkları arkadaşları Vâlâ rahatsızlandığında gösterecektir Odun taşıma işleri sırasında baygınlık geçiren Vâlâ'nın yalnızca zafiyet geçirdiğini. steplerde binlerce mujik açlıktan ölürken onun durumunun abartılmaması gerektiğini savunacaktır Dokor Melek. Vâlâ ile aynı fikirleri paylaşmamasına rağmen Âlimof, Melek'in siyasi tutarlılığına hayran olduğunu, fakat bazı durumlarda "**müsamaha tanımaz**" (OKB. s.145) tavırlarından korktuğunu saklamayacak. hatta onu Vaskin kampüsü öğrenci yöneticiliği başkanlığını yapan Şevket'e şikâyet ederek "**karakteristika**"sının yapılmasına neden olacaktır Bu toplantıda yalnız "**müsamahasızlıkla**" değil, egositlik, küstahlık, siyasi tartışmada "**sectaire**"lik. her olayı "**izzetinefis harbine**" dönüştürmek ve "**merhametsizlik**"le suçlanır (bkz. OKB, s.145). Oysa o, eleştirileri yarım yamalak dinleyip her zamanki gibi gittikçe yükselen sesiyle kendini sosyalist bir yorumla savunacaktır: "**...iyi bir partili, siyasi hedeflerini beşeri zaaflarının önüne koyabilir. Koymak mecburiyetindedir. İnkilâpçılık herşeyden evvel, demir bir disipline tâbi olmayı icab ettiriyor...**" (OKB, s.145).

Ablasının aksine Ahmet Ziya, sağlıklı büyümüştür; Moskova'nın o soğuk günlerinde nezle dahi olmamasıyla ünlüdür. Fakat 1940 yılında İstanbul'da Kurbanzade ile denizde buluştuğu bir gece tedbirsizliği nedeniyle, aynı bir zamanlar Afyon cezaevinde olduğu gibi üşütür Bütün gece ateşi yükselmiş, kafasının içi "**zonk zonkl[amakta]**", iskeletiyse "**adeta gevşemiş**", en

ufak harekette eklemlerinden ayrılıp dökülüverecek gibidir (bkz. OKB, s.141). Evde derece bile olmadığından ateşini eczanede ölçtürür Bir yandan işe gidemeyişini kendine yediremezken, bir yandan da bir doktor yerine eczaneye gidişinde Doktor Melek'in onun doktorlara olan güvenini sarsmış olabileceği ihtimalini tartışmaktadır kendi kendisiyle.

Azıcık bir üşütmeden sonra böylesine hastalanmasını yavaş yavaş yaşlanmasına bağlar. İşte o zaman da insanların evlenip çoluğa çocuğa karışmasına, yaşlılıkta bakıma muhtaç olmasının yol açtığını düşünür.

Hastalığın neden olduğu kendinden geçiş anlarında çocukluğunun Selanik'inde hastalıklarında ona nasıl ihtimamla bakıldığını, dualar eden **"Hamınne"**sinin başucundan ayrılmadığını hatırlar Karısıysa doktor olmasına rağmen, insanın hastalıklarında muhtaç olduğu şefkat ve ilgiyi bulabileceği bir kadın olmamıştır hiçbir zaman. Yalnız o değil, ihtilalden kaçmış Rus soylusu Yelizaveta da olmamıştır, Nadja da. Fakat halen birlikte olduğu Elke farklıdır; onu yalnız bırakmaz. Şirketten hastalandığını duyduğunda gelmiş, ona kendi eliyle, üstünde galeta ufalanmış çorba, içinde incecik limon dilimleri olan patates salatası, yeşillik ve siyah zeytinden oluşan yemeği hazırlamıştır. Çorbasını ona bırakmayıp çocuk doyurur gibi ağzına kaşık kaşık vermiştir. Bu ilgi Ahmet Ziya'nın kendine **"saadet hissi"**nin bu olup olmadığını sormasına ve ona evini birlikte paylaşmayı teklif etmesine yol açar

Ahmet Ziya'nın bir kere sarsılmış bulunan doktorlara olan güveni bir ömür boyu değişmez. 1960 yılında hem Ümid'i, hem de özellikle Suat'ı üzen rahatsızlığının ilerlemesine aynı güvensizlik neden olur Onu **"nihayet"** (YTB, s.486) röntgen çektirmeye razı edebilmişlerdir. Akciğerinde bir şey yoktur, fakat gırtlak veya hançerede leke saptanmıştır **"Çileli mahpushaneliklerin, dost ve sevgili ihanetlerinin, göz göre göre yok sayılmaların yapamadığını, güvensizlik ve tedbirsizlik yüzünden hastalık yapmış", "adamı içinden çöker[tip]", "bollaşıvermiş giysilerinin içinde yüzen"** bir ihtiyar haline getirmiştir (bkz. YTB, s.511).

Doktor Melek ve Ahmet Ziya sonunda İstanbul'da, Divanyo-

lu'na çıkan "**yorgun bir sokakta**", iki katlı, pencereleri cumbalı, kapısında yüzyıllık bir çınar ağacı olan, ahşap. "**nohut oda bakla sofa**" bir ev tutarlar (bkz. DSE, s.360). Mahalleli onları evli zannetmektedir Neveser'i, bu eve her gelişinde kasvet basar. Ev zaten hımbıl, köhne ve iç karartıcıdır; fakat evin kadını da "**gönle ferahlık verebilecek hiç bir önlem almış**" (DSE, s.360) değildir. "**Soy yerden**" (DSE, s.361) olan Doktor Melek, kış kıyamet dememiş evi dayayıp döşemekle kalmamış, kapısına "**Doktor**" levhasını da asmıştır; buna karşın "**âli tahsil gördüğünden [ve] tenezzül meselesi adde[ttiğinden]**" (DSE, s.361) ev kadınlığından hiç nasibini almamıştır. Mesleki konularda gösterdiği becerisini "**evin 'umurunu çevirmekte' göster[memektedir]**" (DSE, s.361).

Mutfağın pisliği "**maazallah**"tır; üç günlük bulaşık yığılı durur, nereye elini sürsen yağlıdır. Dökülmemiş kül tablaları, tabağında küflenmiş peynirler her taraftadır. Zaten doğru dürüst yemek bile yapılmaz bu mutfakta; ya tencerede pişirilip ayak üstü kapağında atıştırılmakta, ya da "**Fırka**"da veya "**Kurtuluş**"un dizildiği matbaada "**boya lekesi kurşun çapağı arasında**" (DSE, s.361) yenilmektedir

Evin diğer bölümleri de benzer bir görünüm sunar. Halılar pamuklanmış, sehpalar toz içindedir Üst kata ise tarif edilmez bir "**derbederlik**" hâkimdir: Çoğu buruşuk, divanın üstüne atılıvermiş dergiler, kitaplar, içinde simsiyah telvesiyle bırakılmış kahve fincanları, gazı tükenmiş bir idare lambası, teki "**besbelli**" (DSE, s.367) kaybolmuş bir çorap, tashih provaları, sağa sola atılmış giysiler...

1920 yılbaşısını geçirmek için Neveser'i, Münif Sabri ve "**Şaşkın**" Beşir Usta'yı davet ettiklerinde, herkesten önce gelen Neveser, "**havsalanın alamayacağı bir perişanlık**" (DSE, s.365) içinde bulur Doktor Melek'i: Her işte olduğu gibi, o gün de pek çok işi birarada yürütmeye kalkıştığından. "**hangi işin ucundan tutacağını kestireme[miş], şaşkın, yürekler acısı bir dağınıklığın ortasında oradan oraya çırpı[nıp]**" (DSE, s.365) durmaktadır.

Ne anne, ne de koca evinde mutfak işleriyle uğraşmış olan

Neveser'e, annesi Seher Hanım'dan ve Mercimek Nine'den gördükleri yetecek, kısa bir sürede kolları sıvayıp mutfağı düzene sokmakla kalmayacak, yemekleri de yenebilir hale getirecektir Doktor Melek ise ya altta kalmayı sevmediğinden, ya da Münif'in "**vasfeylediği gibi**" küstahlığından, "**müstakbel görümcesi**"ne "**kuru bir teşekkür**"ü dahi çok görecektir (bkz. DSE, s.366).

Ahmet Ziya, ilkin İstanbul'daki bu derbederlik, sonra Moskova'daki kampüs hayatı, ardından "**gizli politikanın inanılmaz çarkı içinde fır dön[düğünden]**", "**ev tutumu tutamamıştı[r]**" (OKB, s.108). Bazen bir otelde, bazen bir pansiyonda, bazen altı ay hapishane, bazen yurt dışındadır. Bu "**istikrarsız**" (OKB, s.108) hayat, ancak Keleşoğlu Şirketi'nde Fen Müdürü olarak çalışmaya başlayınca, yani "**adresi belli bir evde oturması 'zarureti' doğdu[ğundan]**" (OKB, s.109) beri son bulmuştur

"**Afrika Hanı**"ndaki bu köhne daire de, baba evi hariç hayatının diğer dönemlerinde yaşadığı evler gibi, öylesine, yani gelişigüzel düzenlenmiştir; hatta aylarca perdesiz oturmuştur burada. Geçirdiği o ateşli ağır gripten sonra Elke'yle bu evi paylaşmaya karar verirler Bu birliktelik Ahmet Ziya'yı "**kendinden kurtaracaktır**" (OKB, s.156).

Elke eskilerini beğenmediğinden değil, Ahmet Ziya "**Doktor Melek'le evliliğe benzer bir evlilik yapamadığı**"ndan, "**eve benzer bir evde yaşamadığı**"ndan kesenin ağzını açar (bkz. OKB, s.253), günlerce Beyoğlu'nu alt üst edip her bakımdan uyumlu, rahat ve konforlu bir ev döşerler

Onları sık sık ziyarete gelen yeğeni Doğan, Elke'nin dayısıyla birlikte oturmaya başlamasından sonraki değişiklikleri hayretle izleyecektir. Elke vazolardan hiç çiçek eksik etmezken salon cilalanmış parkelere, uyum içinde kaynaşmış yemek ve oturma odasına kavuşmuştur. Mutfak ise tertemizdir Ahmet Ziya'nın evinde artık misafirlere, bir zamanlar ablasının 1920 yılbaşında düzeltmeye çabaladığı Doktor Melek'in "**elmaları çiğ**" "**hamur**" 'strudel'i (bkz. DSE, s.365) yerine, yeğeninin fazla yememek için kendini zor tuttuğu Elke'nin "**nefis**" (OKB, s.226-227) 'strudel'i ikram edilmektedir

Evlerinde yarattıkları uyum ve huzuru dış dünya da gözlemlemektir: **"Elke, siyah mantosu ve beresine, hardal sarısı yansıyan esrarlı sarışınlığı; Ahmet Ziya, tüylü Tyroll föt-rü, lâcivert 'reglan' paltosu, kobalt mavisi kaşkoluyla"** (OKB. s.253) ünlü Beyoğlu lokallerini kolkola dolaşan **"mesut bir çift[i]"** (OKB. s.253) simgelemektedir

Ahmet Ziya. Doktor Melek ile yaptığı evliliğin ömrünün **"en vahim hatası"** (OKB, s.26) olduğu kanısındadır. Fakat ayrılmalarının üzerinden uzun yıllar geçmişse de adının her anılışında **"çıldırtıcı bir ayrıntı zenginliğiyle, gözlerinin önünde belir[ivermektedir]"** (OKB, s.26). Bu durum her seferinde kendisini. üzücü hatıraların **"labirenti"**nde bulmasına neden olur

Elke'yi tanıdıktan sonra, onsuz evine gitmenin bir tür eksiklik duygusu olduğunu fark ettiği bir gece. kendine bu genç kadını **"eski karısı[nın] [...] karşısında bu kadar yücelten[in], güçlü kılan[ın] [...] duygusallığı mı, yorgun hoşgörüsü mü, umulmaz 'hanımlığı' mı"** (OKB, s.126) olduğunu sorar. Doktor Melek, **"asla"** hanım olmamıştır Hanımlığı, her zaman **"ifrata varmış bir kadınlık izzetinefsiyle, 'zül telakki et [miştir]'"** (OKB. s.126-127). Sevdiği dahil bütün erkeklerle ilişkisiyse sürekli rekabettir. Her zaman kendinin haklı olduğu düşüncesiyle hareket ettiğinden herkesin onu olduğu gibi kabul etmesi gerektiğine inanır.

Elke ile olan beraberliğinde her ikisinin de önceki hayatları aşılmaz bir engel gibidir. Elke Ahmet Ziya'nın, aralarında varlığı hiç yok olmayan eski karısından, Ahmet Ziya ise Elke'nin Nazi Almanya'sından sürekli kurtarmaya uğraştığı Doktor Blumentahl'dan şikâyetçidir. Bir vesileyle Ahmet Ziya Elke'ye karısı tarafından aldatıldığını, kadınlara güveninin kalmadığını anlatır. Duygusallık söz konusu olduğunda kıskanç, hatta vesveseli olup, dünyayı kendine zindan ettiğini, bundan dolayı da ikinci bir aldatılma karşıtında **"aksülameli"**nin **"müthiş"** (OKB. s.54) olacağını açıklar.

Karısının ihanetinden beri Ahmet Ziya **"kadınları hayatına katm[az]"** (OKB, s.37); onlarla sadece günlük beraberlikler paylaşır Doktor Melek'in ihaneti daha KUTV kampüsünde başla-

mıştır O zamanlar Sverdlof Üniversitesi'nden öğrencilerle "**düşüp kalk[tığını]**" (OKB. s.27) sezinlemiştir kocası. Oysa her tartışmada olduğu gibi konu, yine politik bir açıklamayla son bulur: Bu mümkün değildir, çünkü kendinin aksine çocuklar "**trotzkist**"tirler.

Udelnaya kampüsündeyse "**olur olmaz gruplarla**" (OKB, s.27) kaybolur, gece geç vakit neşe içinde döner Ahmet Ziya'nın yanına. Daha sonraları İstanbul'da işi daha da ileri götürüp Beşiktaş'taki "**Tobacca Şirketi**"nin tütün işçileriyle beraber olmaya başlar. Kocasının eleştirileri karşısında kendini, bir zamanlar Ahmet Ziya'nın ablasına okumasını tavsiye ettiği Clara Zetkin ve Alexandra Kollontay'a başvurarak savunur: "**Serbest aşk**" esastır, kadın ancak bu durumda "**vücuduna tesahüp etme hürriyetine**" (OKB, s.28) kavuşabilir.

Bir keresinde Ahmet Ziya'yı tam bir kapitalist gibi, sevgilisinin üzerinde mülkiyet iddiasında olmakla suçlar. Ona göre kocasının sevgisi "**mutlak, katı ve merhametsiz**"dir; ancak "**gayr-i ciddi olduğu hallerde sevimli**" olur, yani sevmediği zaman (bkz. OKB, s.317). Ahmet Ziya da Nadja, Yelizaveta Ivanovna, hatta "**Bereli**" Şevkiye gibi, yürekten benimsemediği kadınlara karşı ne kadar umursamaz ve ne kadar "**sevimli**" olduğunu hatırladığında karısına hak verir. Hele Elke'den beklentileri, karısını iyice haklı çıkartmaktadır "**Genç kadını benimsedikçe önemsiyor, önemsedikçe kısıtlıyor[dur]**" (OKB, s.317).

Ahmet Ziya ve Doktor Melek'in kadın-erkek ilişkisi hakkındaki konuşmaları her zaman çığrından çıkan tartışmalarla biter; Ahmet Ziya, izzeti nefsine hâkim olmasa karısını boğacak duruma gelir Her tartışma ise Doktor Melek'in "**şirretleşerek üste çıkma[sıyla]**" (OKB, s.28) son bulur

Neveser, kardeşinin Doktor Melek ile olan beraberliğinin nasıl devam edebileceğini bir türlü çözemez, çünkü "**tartışmadıkları gün görülmemiş[tir]**" (DSE, s.312). Birbirleriyle bayağı "**celâlleşirler**" (DSE, s.81). Neveser, her seferinde "**kıyasıya kapıştıkların[dan], 'nahak yere' kalp kıracaklarını san[ır]**" (DSE, s.81). Oysa bu tartışmalar hiçbir zaman "**izzet-i nefs**" harbine dönüşmeden "**ortalık sütliman**" (DSE, s.81)

olur. Sanki aşkları bu tür tartışmalarla beslenmektedir. Fakat zamanla bu tartışmaların hepsinde her zaman alttan alanın kardeşi olduğunu görür. Zira Ahmet Ziya, tatsızlığı sevmeyen, huzursuzluk çıkartmaktan zevk almayan yumuşak bir kişiliğe sahiptir.

Neveser, bir gün kendine Doktor Melek'in **"cerbezesinin"** (DSE, s.364) bencilliğinden mi kaynaklandığını sorar. Münif Sabri, Ahmet Ziya'nın yıllar sonra varacağı sonucu çok önceden tespit eder; ona göre bencillikte ifrata kaçmak saldırganlık doğurur. Doktor Melek'te gözlemlediğiyse **"şahsiyetini ispat eylemekle, zalim bir hodgamlığı[n] birbirine karıştırıl[masından]"** (DSE, s.364) ibarettir. Ahmet Ziya da karısının **"hodbince"** olduğunu bilir, zaten ablası ilişkilerinin mahiyetini sorduğunda bunu ona açıklar, fakat o zamanlar henüz bu durumdan şikâyetçi değildir.

1927 tevkifatında hapishaneye düştüğünde karısı onu her seferinde kendinden beş-altı yaş küçük **"dişçi"** Refik ile ziyarete gelir. Bu oğlan, Ahmet Ziya'nın **"şeytanları"**nın almadığı tiplerdendir. İlişkilerini o kadar ileri götürürler ki o **"içerde"** yatarken, onlar **"'dışarda' fink atar[lar]"** (OKB, s.53). Sonunda da karısı onu terk edip **"dişçi"** Refik ile Rusya'ya gider. 1940 yılında Kurbanzade ile Gar Gazinosu'nda karşılaştıklarında, eski karısının **"dişçi"** Refik'ten ayrıldığını, Moskova'da tek başına yaşadığını ve yakında da böbreklerinden ameliyat olacağını öğrenir.

Yıllar sonra dahi olsa adının anılmasıyla onu birden **"arzular"** (OKB, s.269). Ahmet Ziya, Doktor Melek'e olan bu aşırı **"meclubiyeti"**nin ondaki yüksek siyasi ve kültürel potansiyelden çok, **"sevişmedeki, mukayese kabul etmez becerisinden"** (OKB, s.268) kaynaklandığına uzun müddet inanmak istememiştir. Fakat ayrıldıktan sonra birlikte olduğu kadınların hiçbiri karısı gibi olamamıştır. Bu beraberliklerde doldurulamayan, yüksek siyaset değil, birlikte ulaştıkları **"zevk doruklarıdır"** (OKB, s.268).

Gerçekte karısı aşkı her zaman cinsellikle karıştırmıştır, hem de **"pespaye"** (OKB, s.127) bir cinsellikle. Evliliği ise aynı evde paralel yaşamak zannetmiştir, sanki bir iş ortaklığı gibi. Diğer yandan **"süs bebeği"** (OKB, s.127) görüntüsünden kaçmış, acı-

masız diliyle "**tüketici kadınları**" (OKB, s.127) eleştirmiştir; şöyle bir bakıldığında cinselliği bir fahişe cinselliğidir, bunun yanı sıra müsrifliğine can dayanmaz. Halbuki Elke bir gece kulübünde şantöz olarak çalışmasına rağmen "**o mahzun üniversiteli öğrenci halini**" (OKB, s.127) korumasını bilmiştir Bunun yanı sıra inanılmayacak kadar tutumludur da.

Para veya diğer bütün konular Doktor Melek ile aralarında tartışmaya neden olur Moskova dönüşü sarhoş olduğu bir akşam, "**Şaşkın**" Beşir Usta ile Fındıklı'da içerlerken, Ahmet Ziya'yı eleştirerek "**mefkûresi, para hâkimiyetini alaşağı etmek olan bir inkilâpçının hayat-ı hususiyesinde paraya bu mertebe ehemmiyet vermesini**" (OKB, s.127) anlayamadığını, kocasının "**parayı istihkâr edeceğine, [onun] esiri oldu[ğunu]**" (OKB, s.128) iddia etmiştir Ahmet Ziya bu eleştiriyi haksız bulur Çünkü gerçekte karısı şartlar ne olursa olsun imkânlarının her zaman çok üstünde para harcamış, Aframlar'ın sonsuz servetine güvenmiş, daha doğrusu bu servetin sağladığı üstünlüğü kocasına karşı kullanmıştır. Ahmet Ziya sonunda karısının "**aileden zengin şımarık Süryani soylusu davranışlarını, anti-kapitalist devrimci davranışlarıyla**" (OKB, s.127) karıştırdığını, inkılapçı söylevlerinin, inanılmaz genişlikteki bilgi dağarcığının, aslında "**şımarık bir zengin kızının 'işrete ve sefahata' düşkünlüğüne, 'esaslı' bir sis perdesi oluştur[duğunu]**" (OKB, s.128) anlar Karısı zeki ve küstah olduğu kadar kurnazdır da; "**zaafının aleyhinde kullanılmaması için, daima en katıdan en güçlüden yana çık[mıştır]**" (OKB, s.128).

Ahmet Ziya'nın hayatında, karısından sonra ciddi bir ilişkiye girdiği yegâne kadın, Elke de bir muamma halini alır sonunda. Nazi Almanya'sında kaybolan ve hayatını ona borçlu olduğunu iddia ettiği Yahudi asıllı aile doktorları Aaron Blumentahl babası çıkar

Adı da zaten Elke Winkler değil, Myriam Judith Blumentahl'dır. Ailesine kavuşabilmek için Ahmet Ziya'nın Keleşoğlu şirketinden tanıdığı hatırı sayılır kişilere ulaşma yolunu dener. Eski bir imparatorluk taraftarı gözüken Dr.Gessler gerçekte bir Nazi

casusudur. Dünyanın diğer yerlerinde aralarında savaşıyorlarsa da İstanbul'da İngiliz, Amerikalı ve Almanlar gizli istihbarat servisleri aracılığıyla ittifak halindedirler ve el altında komünist Rusya'ya karşı çalışmaktadırlar Aaron Blumentahl'ın hayatıysa Elke'nin Ahmet Ziya yoluyla Rusların Türkiye'deki etkinliklerini öğrenmesine bağlıdır

İlk danslarını ederken Ahmet Ziya bu "**çocuğun**" kendine iltica ettiğini, aşktan ziyade şefkat, sevgiden ziyade emniyete muhtaç gözüktüğünü, macera değil, teminat aradığını düşünmüştür (bkz. OKB, s.56). Onları biraraya getiren yalnızlıklarıdır Ahmet Ziya bir kez daha ihanete uğrar, fakat daha ilişkilerinin en başında onu uyardığı gibi "**aksülameli**" "**müthiş**" olmayacaktır; çünkü Elke'nin, katlanamayacağı bir ağırlığın altında ezildiğine, hem kendisinin ve Elke'nin, hem de Buchenwald'deki ailesinin selameti için Doktor Gessler ile eskisi gibi ilişkilerini sürdürmeye, fakat bunu kendi kontrolü altında yapmaya karar verir Kendi kendine bunun yaşlanmak mı olduğunu da sormadan edemeyecektir

Bu arada kız tavlaması için para verdiği yeğeni Doğan, dayısından aldığı parayla dergi çıkartmış ve tedbirsizliği yüzünden tutuklanmıştır Baskıya dayanıksızlığını bildiği yeğeninin onun özgürlüğüne de bir son vereceğini bilir. Fakat durumu Elke'ye açıklayamaz; "**unutulmaz [...] müşfik ve âsûde**" (OKB, s.418) bir aşk gecesinin sabahında Komünist Masası Kısım Amiri Rüştü Bey, ikametinin uzun sürebileceği son tevkifatı için gelmiştir.

Selanik yıllarında Münif'in ablasına duyduğu aşkın karşılıksız kalması Ahmet Ziya'nın kadın-erkek beraberliğinde "**daha 'ulvi' sebepler**" (OKB, s.268) aramasına yol açmıştır. Bu "**ulvi**"liği bulduğunu, aynı "**mefkûre**"yi paylaştığını zannettiği Doktor Melek, hayatının "**en vahim hatası**" olmuş, ülkelerinin gelenek ve şartlarına ters düşen bu beraberlik, her ikisini de yalnızlığa itmiştir. İdeallerinin "**müstesna kız**"ı ona eve benzemez bir ev, evliliğe benzemez bir evlilikten başka yalnızca "**pespaye**" bir cinsellik sunabilmiş: "**hekimliği fevkalade**"yse de onun doktorlara olan güvenini sarsıp bir başına göğüsleyeceği ölümünü hazırlamış; "**kâvi sosyalistliği**"yse şımarık zengin bir kızın "**işrete**

ve sefahata" düşkünlüğünü örtmeye yaramıştır ancak. Belki de bütün bunları babasının evinde aldığı yabancı kökenli terbiye sonucunda edindiği ve "**Hamınne**"sinin yerinde teşhis ettiği gibi yabancı kızlarına olan düşkünlüğü hazırlamıştır.

C. CUMHURİYET BURJUVAZİSİNİN KÜLTÜREL BOYUTU

I. TÜCCARLAR

1. HAYRUNİSA BAYRAKTAR

"**Aynanın İçindekiler**"de Cumhuriyet burjuvazisinin tüccar kesimi iki kadın tarafından temsil edilir. Hayrunisa Bayraktar ve Doktor Sevim Merdoğlu. Hayrunisa Bayraktar her ne kadar Osmanlı dönemi kişilerindense de ticaret hayatına aktif olarak katılması ve etkinlik göstermesi Cumhuriyet yıllarına rastlar. Onu ilginç yapan yalnız ev kadınlığından iş kadınlığına geçişi değil, cinselliğiyle de bir evrim sergilemesidir. Hayrunisa Bayraktar yoluyla, Attilâ İlhan okuyucusunun "**Kurtlar Sofrası**"ndan tanıdığı, Seyit Sabri ve şirketi "**Akın Ltd**"in etkinlikleri, devrin tüccar-bürokrat ilişkileri gibi konular ele alınarak imparatorluk döneminden devralınan "**komprador tüccar**"ın konumu, Cumhuriyet döneminde de irdelenme şansı bulur.

Babası ve annesini küçük yaşta kaybeden ve ağabeyi gibi "**Saraylı**" Hala tarafından büyütülen Hayrunisa, "**resim gibi bir kızdı[r]**" (SP, s.239) çocukluğunda. Annesi yetiştirirken pek üstüne varmadığından şımartılmıştır; "**olura olmaza güler, lap lap sağa sola koşar, sakızı ağzında büyüyen mahalle kızlarıyla, sık sık oynamaya bayıl[ır]**" (SP s.239). Ona yol yordam öğreten "**Saraylı**" Hala olur Büyüdüğünde "**omuzlarına dağılan bal rengi saçları ve dağınık dumanlı gri gözleriyle**" (SP, s.117) "**dalyan**" (SP, s.83; BU, s.399) gibi endamıyla "**genç irisi**" (SP s.83,117) çok alımlı bir genç hanım olmuştur, hatta kendinden yaşça büyük eşi Halûk Bey'in yanında "**boyca bosça ablası gibi dur[maktadır]**" (SP s.117). Halûk

Bey ne kadar dinginse, o o kadar "**alaycı, işi lâtifeye dökmeyi yeğleyen**" (SP s.118), "**taş gibi kahkahalar patlat[maktan]**" (SP s.123) çekinmeyen. "**taşkın neş'esin[i]**" (SP s.123) gizlemeyi düşünmeyen tavırlarıyla çok canlı bir figürdür

Kısa zamanda hem kocasının. hem yalının usulünü almış, her şeyin belli bir düzende devamını sağlamıştır "**Zevc[i] münasip gördü[ğünden]**" (SP s.122) ve savaş pek çok şeyi değiştirdiğinden Gülistan Satvet gibi kadınlarla arkadaşlık etmekten çekinmeyen, Direkliyalı'ya davet edilen "'**yabancı konuklar'ın gözünde küçük düşmemek için [...] hummalı çalışma[ların] başında bulun[an]**" (SP s.114) ve aynı yabancılarla gelen "'**yabancı' sanılabilecek 'Avrupa giyimli'**" (SP s.119) iki Türk hanımın yanında "**camgöbeği ipekliden, çok müslüman kılığıyla salondan salona dolaş[ır]**" (SP, s.118-119) bir Hayrunisa vardır artık.

Hayrunisa Bayraktar'ın çocukluk, genç kızlık ve ilk evlilik dönemleri ağabeyi Miralay Ferid Bey'in bakış açısından verilir Kızı Suat da çocukluğundan annesini "**hoş bir kadın**" (SP s.83) olarak hatırlar: "**omuzlarına dalga dalga inen bal sarısı saçlarını, başının bir hareketiyle [...] geriye savurtuşu; Beyoğlu'na ineceği günler, yatak odasındaki büyük 'endam aynası'nın önünde boynuna inciler sarıp, başına tüylü şapkalar giyerek uzun uzun süslenişi unutulur gibi**" (SP s.83) değildir Eşiyle ve kızıyla yakından ilgilenir Aynı zamanda koruyucu bir annedir Kızını uyutmak için "**karyolasının başında beklediği, ona bebekliğinde yaptığı gibi bazan ninni söylediği**" (SP, s.83) geceler veya eski bayram sabahlarında "**gizli gizli karanfil kokan, dolu dolu gülen, açık bir aydınlık**" (BU, s.399) gibi kızının üzerine eğilişi, "**öpüp koklayarak, kulaklarını çekip ayaklarını gıdıklayarak onu uyandırmaya çalışması**" (BU, s.399) Suat'ın zihnine yer etmiş çocukluk yaşantılarıdır

Suat bir gün okuldan geldiğinde "**ellerini nereye koyacağını bilemeyen babasıyla 'resmi' günlere özgü gülümsemesini suratına takınmış annesinin arasında, dört yanına akvaryum yeşili bir aydınlık saçan**" (BU, s.262) genç bir

hanım bulur "**Düğme gibi ufacık bir ağız, yukarı kalkık ufacık bir burun, varla yok arası, kısa ve ince, samur kaşlar. [...] [K]oyu kestâne rengi**" (BU, s.262) gözleriyle ve giydiği "**vurucu ve yanardöner yeşil**" (BU, s.262) giysileriyle dikkatleri üzerine toplayan Nadejda Nikolayevna. Suat'a Fransızca öğretmekle görevli yeni mürebbiyedir Suat'a geçmişini her zaman farklı bir hikâye bağlamında anlatan Nadejda. beyaz Ruslardandır Bu hayat hikâyelerinde değişmeyen iki gerçekten biri. babasının adının Ergenyi Fedoroviç Nikolayev oluşu. diğeriyse onun yolun açılmasını bekleyen Odesa treninde "**korkudan tir tir titreyen karısıyla kızının kollarında ruhunu teslim etme[si]**" (BU. s.263) ve ana-kızın, cesedi orada bırakıp Odesa'ya canlarını dar atmaları ve Odesa'dan "**başlarını sokacak bir gemi bulup, hayli çarpıntılı bir yolculuktan sonra Galata rıhtımına ayak bas[malarıdır]**" (BU, s.264). Nadejda'nın Direkliyalı'ya gelmesiyle evin bütün havası değişir. aslında bu onun kendi değişkenliğinden kaynaklanır: "**[Y]aşadığı ânı da değiştiri[r], bulunduğu yeri de**" (BU, s.264). Çocukluk hatıralarını aktarırken yaptığı gibi "**hiç yoktan bir hayal dünyası kurar, hayal kurmadan yaşayamaz**" (BU, s.264), hayal kurarken de her şeye söz dinletebilen bir "**büyücü etkinliğine**" (BU, s.264) sahiptir. Hiçbir şeyi istemeyen Nadejda'dan hiçbir şeyi saklamak da mümkün değildir, çünkü "**isteyince bir çocuk bencilliği, ya da ermiş masumluğuyla istediğini alır**" (BU, s.264). Muhtemelen bir türlü başedemediği o derin yalnızlığından kurtulmak için başkasının yakınlığına ihtiyaç duyar. Onun için bir başkasına yakınlık duymak "**daima davranış olarak kendini gösteren canlı bir eylem, sürekli bir atılım[dır]**" (BU, s.265). Yakınlıkların sözde kalmasından hiç hoşlanmadığından ellerini. ardından dudaklarını uzatıp bu yakınlığı hemen "**somutlaş[tırmayı]**" (BU. s.265) dener

Böylesi bir kadına Direkliyalı'da "**kimisi hayran olduğundan, kimisi basbayağı büyülendiğinden**" (BU. s.265) karşı koyamaz; Halûk Bey. Hayrun. bütün hizmetçiler ve özellikle de Suat etrafından ayrılmaz. Bu büyülü havayla hemen herkes bir değişime uğramış gibidir Suat liseye geçtiği sene. kimin tarafın-

dan önerildiğini bilemediği bir kararla **"leylî"** (BU, s.271) verilir.

Halûk Bey, iyice yaşlanmış ve içine kapanmıştır, günlerini Kur'an okumak veya Boğaz'ı seyretmekle geçirirken, Hayrunisa Nadejda'nın piyanoda **"ürkek ürkek"** (BU, s.259) çaldığı Debussy'i dinlemeyi tercih eder ilk zamanlar; fakat zamanla Halûk Bey var olan gücünü de yitirir ve onu için için yiyip bitiren kansere yenik düşer

Asıl değişim Hayrunisa'dadır: **"[B]ir yeniliği doğru dürüst sindir[e]meden, onu tamamlayan ya da onunla çelişen bir ikincisi [...] üstüne gel[en]"** (BU, s.272), etrafındakileri şaşkına çeviren farklı bir kişilik arayışı içine girmiştir sanki. İlkin saçlarını kestirir, bunu beğenmez, iyice kısaltıp ensesini erkekler gibi makineyle tıraş eder, kaşlarını inceltmekten vazgeçip aniden sigaraya başlar Bu kişilik değiştirme işleminde nasıl bir yol izleyeceğini tam kestiremediğinden **"davranışlarını ayarlayam[az], aşırı uçlardan aşırı uçlara, karşıtlıklardan karşıtlıklara sürüklenip duru[r]"** (BU, s.272). Bu arada ağabeyinin kulağına bile, saçlarını **"Avrupaî kestirdiği "çarşı pazar dem[eden] fosur fosur sigara iç[tiği]"**, beyaz Rus kadınıyla **"mehtapta sandal safası yap[tığı]"**, kocası ölüm döşeğinde yatarken Direkliyalı'nın bahçesinde kurdurttuğu rakı sofralarında attığı **"çıngıraklı kahkahalar[la] civar korular[ın] çın çın öt[tüğü]"** (SP, s.163-164) dedikoduları gelmektedir. Miralay Ferid'in yaptığı ani ziyaret, duyduklarının dedikodu değil, gerçek olduğunu anlamasına yardım eder.

Hayrunisa'nın giyiminin yanı sıra tavırlarında da büyük bir değişim gözlemlenir: **"kaba saba konuş[up] [...] çirkin küfürler"** etmekte, **"kasım, kasım kasılı[p] [...] düpedüz kabadayılık taslama[ktadır]"** (BU, s.272-273). Nadejda'ya arada bir çok sert davranıp tokat atar, küfreder; asıl ilginç olansa Nedajda'nın korkmaması, çekilip kaçmaması, tam tersine yüzünün **"şehvetli bir memnunluğun gizli çizgileriyle donan[ması]"** (BU, s.273) ve **"okşanmaya dilenen bir kediden farksız, [...] nazlı ve 'kahpe', Hayrun'a sokul[up]"**, **"yumuşak yumuşak sürün[mesidir]"** (BU, s.273).

Bu arada Halûk Bey'in hastalığı ilerler Bir gün aniden ağırlaştığından hastaneye kaldırılıp ameliyat edilir Kızı Suat. onu erken yaşta kaybetmenin, babasız kalmanın acısı içinde kıvranırken, annesi olaya **"gururlu, epeyce yukardan bir katlanış [la]"** (BU, s.275) yaklaşır; üst dudağında yeni yeni belirmeye başlayan **"esmer tüylerin gölgesiyle, gülümsemesini kalınlaştırarak, erkeksi erkeksi"** (BU. s.275) ölümün Allah'ın emri olduğunu ve duruma **"tevekkül"**le katlanılması gerektiğini söyler Halûk Bey'in rahatsızlığıyla başlayan evdeki kumanda değişimi nihayet gerçekleşir ve **"kocasının yerini, her gün biraz daha sertleşen Hayrun [...], onun yerini ise, tatlı zümrüt yeşili ışıltılarıyla nazlı bir kraliçe gibi salınan Nadejda"** (BU. s.275) alır

Diğer yandan evin içini bir **"tekke havası"** (BU, s.276) sarar. Bu durum, yalnız evin beyinin umutsuz hastalığından değil, aynı zamanda Direkliyalı'ya dadanan **"beygir suratı sarkık, sağ elini göğsüne bastıra bastıra selâm ver[en], pis seyrek Türkmen bıyıklı bir Bektaşî Şeyhi"** (BU, s.276) olan **"Topal"** Vicdanî Baba'dan kaynaklanır **"Ahretli"** kadar **"dünyalı"** aşka da inanan Vicdanî Baba'nın ilk işi, Nadejda'yı **"Ayişe Nijla"** adıyla **"tesmiye"** edip Müslümanlaştırmak olmuştur

Nadejda'nın Hayrun'un hayatındaki yeri hayli ilginçtir: zira Hayrun onun uğruna **"kocasını, kızını, ağabeyini"** feda etmiş, **"yalnız yaşamını değil, tepeden tırnağa kendini, hatta cinsiyetini değiştir[miştir]"** (SP s.431). Fakat zamanla Hayrun Nadejda'ya ilk zamanlardaki kadar bağımlı kalmamaya başlar ve onu çeşitli nedenlerden ötürü kıskandırmaya başlar

Her ne kadar Hayrun, şirket işlerinin çokluğunu ve ağabeyinin hastalığını gerekçe olarak gösteriyorsa da, paralı çapkın erkeklere özgü tavırlarla, saz sefalarına katılmakta, dansöz oynatıp yabancı trupların gösterilerini izlemekten geri kalmamaktadır Öte yandan **"kalın, hayli kaba çizgili bir erkeklikle, gizli ve hükmedici bir kadınlığı üstünde birleştirmiş, bu bileşime nice iç karıştırıcı boyutlar eklemiş bir kişi"** (SP s.380) olarak, Akın gibi **"aykırıya düşkün, çizgi dışına eğilimli"** (SP, s.380) bir genci etkilemekle kalmaz; **"duru ve be-**

yaz" (SP, s.247) tenli bu genç adamdan o da etkilenir Hayrun aslında cinselliğinin her türlü imkânını fazlasıyla değerlendirmekte, bu tavırlarıyla da muhtemelen Nadejda'yı kıskandırıp çileden çıkartmaktadır.

Miralay Ferid Bey hastalanıp yatağa düştüğünde Nadejda. bir gün Hayrun'u yalıdan **"sabahın es-selâtında"** çıkıp **"geceyarıları"** dönmekle suçlayarak terk eder Nadejda tarafından terk edilmek büyük bir yıkım olur Hayrun için. Direkliyalı'ya geldiğinde küçük kız Figen'e yönelttiği **"gelen giden oldu mu?"** (SP, s.423) sorusu veya Direkliyalı'nın telefonuna **"o erkekimsi ve farfaracı ses"** yerine **"yaşlı ve üzüntülü bir kadının, gevrek, cümle sonlarında hafif pürtüklü"** ve **"heyecanlı"** sesiyle cevap vermesi, Nadejda'nın geri gelmesini ne denli ümit ettiğinin belirtileridir (bkz. SP, s.423).

Değişimini tamamlayan ve artık tamamen erkek giysileri içinde dolaşan Hayrunisa Bayraktar'dan Matmazel Raşel, 1940'larda Vaniköy'deki Direkliyalı'nın **"saphistliği, tebdil gezmekle karıştıran meşhur 'erkek' Hayrun hanımı"** (OKB, s.209) diye bahsedecektir Böylesi ayrıksı ve salt kurgu gibi gözüken bir tipi Attilâ İlhan aslında **"bir Beyoğlu tesadüfü [ne]"** (YKYE, s.22) borçludur. **"Aynanın İçindekiler"**de önemli bir konumu olan Suat Hacıbeyoğlu'na aradığı **"korkunç [...] mütehakkim ve itici"** (YKYE, s.21-22) anneye burada rastlamıştır. Kimliğini öğrenip daha yakından tanımak istemesi reddedilmesine yol açar. Bundan sonra yarım yıl sürecek bir **"özel hafiye çalışması[yla]"** (YKYE, s.22) İstanbul'da yaşayan **"kendisiyle barışık, integre"** (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1981) **"'dört dörtlük' [...] [bir] 'travesti[yi]'"** (YKYE. s.22) yakından tanıma imkânını elde etmiş olur.

"Aynanın İçindekiler"de çizilen Hayrunisa Bayraktar tipi, bir yandan Alfred de Musset ve Frédéric Chopin gibi **"genç, narin yapılı ve duyarlığı yüksek sanatçılara düşkün"** (HSeks, s.51) heteroseksüel, diğer yandan **"sarsıcı, ruhsal, düğümlü bir sevda"** (HSeks, s.52) ile bağlandığı şair Alfred de Musset'nin metresi, devrin ünlü tiyatro oyuncularından Marie Dorval'le olan ilişkisiyle homoseksüel özellikler taşıyan bir başka

travestiyi, George Sand'ı hatırlatır Tiplemedeki parallellik, "**Aynanın İçindekiler**"de Hayrunisa'nın hem Nadejda'ya, hem de narin hatlarla verilen Akın'a duyduğu ilgiyle çizilir Hayrun-Nadejda ilişkisinde, aynı Helene Deutsch'un George Sand üzerine yaptığı araştırmada tespit ettiği gibi (bkz. Ayhan Songar, "Psikiyatri, Modern Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları" İstanbul, Ocak 1977 s.500), yalnız heteroseksüel ve homoseksüel değil, aynı zamanda sadik elementler de mevcuttur (Nadejda'ya tokat atmalar vb.).

Geleneksel değerlerle yetişmiş bir asker olan Miralay Ferid, kardeşinin içinde bulunduğu psikolojik durumu hiçbir zaman anlamayacaktır Kardeşinin adı nasıl "**Hayrunisa**"yken "**Hayrun**" olamayacaksa, görüntüsü de hep "**sırtında iğde kabuğu şam ipeklisinden döküm döküm maşlahı, geriye geriye savurttuğu dalgalı saçlarına gelişigüzel atılıvermiş ördekbaşı başörtüsüyle**" (SP, s.242,323) Direkliyalı'da salınan o güzel kadın olarak kalacaktır.

"**Harb-i Umumi'de 19. Fırka Süvarî Bölüğüne**" (SP, s.40) atanıp kıtasına katılmak için "**Saraylı**" Hala'nın yalısından ayrılırken kız kardeşinin ona gösterdiği özeni, hayattaki yegâne desteğinin ağabeyi olduğu konusundaki duygularını dile getirişini ve özellikle de arabayla ayrılırken sarsıla sarsıla ağlayışını Miralay Ferid, "**öksüzlüklerinin ve birbirlerine ölesiye gereksinimlerinin bir kanıtı olarak belleğine kazı[r]**" (SP, s.240). Hayrun, "**olağandışı bir cinsel yaşantı benimseyeli iki kardeş az kapışma[mış]**" (SP s.154), Ferid Bey tabancasını alıp onu vurmaya az kalkışmamış, her seferinde karısı Ruhsâr tarafından da az engellenmemiştir (bkz. SP, s.21-22,163,164).

İki kardeş arasındaki en kırıcı tartışma, Miralay Ferid Bey hastalanmadan bir gün evvel kız kardeşini işyerinde ziyaret ettiğinde geçer Ferid Bey, Avukat Sadık Bey'den Hayrunisa'nın, Vanıköy'de Direkliyalı'ya komşu Keçecizade Müşteba Bey'den kalma yalıyı satın aldığını ve Nadejda'nın üzerine yapmak istediğini duyar. Onun kabullenemediği, kızı Suat, Kuledibi'ndeki "**o köhne**" apartman dairesinde sürünürken, aslında kızının hakkı olan bir mülkü Hayrunisa'nın "**elin 'zürefa Rus karısına'**"

(SP, s.155) bağışlamaya kalkışmasıdır Oysa Hayrun kızını evinde ziyaret etmiş, ona bir yalı satın aldığını bildirmiş ve birlikte döşemeyi teklif etmiştir

Suat'ın annesiyle olan ilişkisi aslında onu Nadejda'yla aynı yatakta gördüğünden beri koptuğundan ve daha sonra değineceğim gibi nicedir asıl kendi iç çatışmalarıyla meşgul olduğundan annesinin beklediği telefonu edememiş, ona düşüncesini açıklayamamıştır O günkü tartışmada Ferid Bey, yıllardır içinde sakladıklarını kız kardeşinin yüzüne haykırmış. Nadejda'yla olan ilişkisi nedeniyle çevreden ne denli utandığını itiraf etmiştir Hayrun'un ağabeyine tepkisi sert olmuş, onu servetine karışmaktan menetmiştir Kız kardeşini, bu tutumundan dolayı 27 Mayıs hareketini tertipleyenlere, sabık hükümetin adamı diye şikâyet edip hapse attırmayı planlamışken hastalandıktan ve kendini ölüme çok yakın hissettikten sonra "**çocukluğunda elinden tutup cambaz seyrine götürdüğü, cepheye giderken ardından iki gözü iki çeşme bıraktığı kızkardeşini**" (SP, s.49) bir kere daha görmeden ölmek istemez.

İçin için, hastalığını karısının veya yeğeninin Direkliyalı'ya duyurmasını ümit ederken, Ruhsâr Hanım "**kocasının öfkesine olan saygısı, çizgi dışı saydığı şeylere olan kuşkusu**" (SP, s.49) nedeniyle görümcesine haber ulaştırmayı denemez bile. Yalıyla ilgili işlemler konusunda dayısının ısrarları üzerine bilgi almak için giden Suat'tan durumu öğrenen Avukat Sadık Bey tarafından haberdar edilen Hayrun, bir sabah "**sırtında petrol yeşili erkek giysileri, tiril tiril ipek gömlek, muşmula rengi kıravat[ıyla]**" (SP, s.211) "**olanca ağırlığı ve aykırılığı**" (SP, s.211), "**adamakıllı karanlık ve iç karıştırıcı**" (SP, s.211) siyah Chraysler arabasıyla çıkagelir; zira "**dâr-ı dünyada**" (SP, s.233) ağabeyi ve kızından başka kimsesi yoktur ve hayatta onlar için yaşamaktadır. Ağabeyinin yanına girerken bir an önce onun elini öpmek ve ona "**tarziye vermek**" (SP s.244) arzusundadır, çünkü yalıyı kızının üzerine yapmaya karar vermiştir Her ikisi de o tatsız tartışmadan sonra ancak birbirine çok yakın olanların tutumuyla bütün kırgınlıkları unutup bir diğerini incitmemeye dikkat ederek yaklaşırlar

"Ceket, pantolon, gravat, [...] tekmil erkek giyin [en], [...] saçları kesik, ense tıraşlı" (BU, s.53-54) dolaşan **"dişlerinin arasında[n] pabuç kadar yaprak cigarası[nı]"** (SP s.247) düşürmeyen, **"'sosyete' erkeklerinin"** (SP s.235) kullandığı tıraş losyonunu sürünen, kadınlara arabasının kapısını **"yaşlı bir hovarda telâşıyla davranıp"** (BU, s.408) çalımla açan Hayrun, Ruhsâr Hanım'ın tespit ettiği gibi **"ne çirkin, ne gülünç[tür]"** (BU, s.401); çünkü o erkek elbiselerini giymiş bir kadın olmaktan çıkmış, erkek olmuştur artık; **"kendinden emin, kibirli, mütehakkim"** (BU, s.231,401) bir erkek.

Bir zamanlar cepheye yolladığı ağabeyine ondan başka kimsesi olmadığından **"bu zalim dünyada bir başına ne yapa [bileceğini]"** (SP, s.240) soran Hayrunisa'nın yerine, yalnız kendine güvenmekle kalmayıp etrafındakilere de güven veren bir Hayrun gelmiştir Ruhsâr Hanım'ın **"telâş, korku ve kaygı ânı"** (SP s.49) diye adlandırdığı o hastalık anlarında yanlarında onun gibi güçlü birisine fazlasıyla ihtiyacı olduğunu kendisine itiraf etmesi veya kızı Suat'ın annesinin kadın olmasına rağmen, ona kocası Halim'den daha fazla **"güven"** (SP, s.425,251) vermesi veya Direkliyalı gibi bir mülkü **"köhnemeye"** (SP, s.432) terk etmeyip sahiplenmesi gibi örnekler onun rolünü nasıl benimsediğinin ve başarılı olduğunun kanıtlarıdır. Akın'ın, yerinde tespit ettiği gibi o **"iç gerçeğini, dış çevreye kabûl ettirmesini becer[miştir]"** (SP, s.383).

"Erkekliğini" (SP s.247) yalnız yaşadığı yakın çevreye değil, iş çevresine de benimsetmeyi başarmıştır. Halûk Bey öldükten sonra kızı Suat evi terk ettiğinden, ağabeyi seyrek uğradığından, Halûk Bey'in akrabaları değişimine katlanmadıklarından, Hayrun'un bütün yakınlarıyla ilişkisi kesilmiştir. Noterlikteki vasiyetin açılışına yalnız Halûk Bey ile karısı tarafından akraba olan Seyit Sabri katılır Seyit Sabri, o zamanlar pek öyle varlıklı bir kişi değildir, fakat aklı iş hayatına erer İlkin Karaköy'deki **"Bayraktar Hanı"**'nı onartıp bir sigorta şirketine kiralar, işlevini kaybetme yolundaki Bayraktar çiftliğini **"gelir getiren tarımsal bir işletme durumuna sok[ar]"** (SP, s.158). Diğer yandan Hayrunisa'yı kurmakta olduğu **"Akın Ltd. Şirketi"**'ne ortak et-

mekle "**parmağını kımıldatmadan her yıl dünyanın parasını kazanmasını sağlar**" (SP s.158). Her ne kadar etrafta Seyit Sabri'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Hayrun'un parasını kullanıp zenginleştiği ve mevcut mal varlığına kavuştuğu dedikoduları dolaşmaktaysa da Hayrun durumdan hiç de şikâyetçi değildir, zira bu ilişkiden kendisi de kârlı çıkmıştır

Attilâ İlhan okuyucusu, Seyit Sabri'yi "**Kurtlar Sofrası**"ndan tanır Seyit Sabri, Hac'ca gidip geldiğinden, bıraktığı o "**müthiş Hıristiyan, [...] çene sakalı[na]**" (KS, s.60), "**bütün batılı centilmen görünüşüne, sürgündeki kral hallerine, buzlu ve buzsuz viskilerine ve röleve şapkalarına rağmen iyice doğulu bir adam[dır]**" (KS, s.60). Karşısındakilere "**kapıcı muamelesi**" (KS, s.61) etmeden duramaz; "**yarım Fransızcası ve İngilizcesi ile gittiği ve gideceği herhangi bir yabancı ülkede yemek listesinden ve uçak tarifelerinden başka hiçbir şeyi okumak külfetine katlanamaz**" (KS, s.62). "**Daima birkaç sıfırlı küstah çeklerin, büyük bonoların adamıdır**" (KS, s.61) ve mutemed adamlarından İbrahim'in tespit ettiği gibi "**hesapları, sadece kendi çıkarları üzerine kurulmuştur**" (KS, s.62).

Bir Yahudi olan ortağı Mordohay Mordo'yla "**ellerini uzatmadığı köşe, burunlarını sokmadığı delik, kalmamış[tır]**" (KS, s.218). 1930'lardan beri ithalat ve ihracat işleri yaparlar, bu da onlara "**oluk oluk**" (KS, s.218) para kazandırır. İşleri Mordohay İtalya'da Napoli'den, Seyit Sabri İstanbul'da Talimhane'den idare eder Bankalar Caddesi'ndeki Şişhane'ye "**en yakın, en müthiş üç yeni binadan birisi**" (KS, s.218) olan "**Akın İşhanı**" her ikisine aittir "**Para kazanmak isteyen adam[...] para kazanmaktan başka hiçbir şey düşünmemeli[dir]**" (KS, s.62) düsturuyla hareket ettiğinden zamanla hem kanun dışına, hem de "**beşerî olmayana**" (KS, s.219) yönelmiştir Seyit Sabri. Düzenini farklı kurduğundan 30'lu yılların ikinci yarısındaki ekonomik krizde ve varlık vergisi zamanında iki büyük iflas geçirdiği halde sıkıntıları atlatmayı başarmıştır

Seyit Sabri'nin tam zıddı, "**dürüstlüğüyle tanınan alçak-**

gönüllü" (KS, s.220) bir tüccar olan Fahir Bergamalı. Seyit Sabri'nin ortağıyla karanlık işlere bulaştığını duymuş ve onu oyunun kurallarına göre, yani "**ahlâka ve akla en uygun**" (KS, s.523) şekilde oynaması gerektiği konusunda uyarmıştır; zira Seyit Sabri insanların yüzlerce yılda koyduğu kuralları bozmuş ve "**beşerî**" (KS, s.523) olmaktan çıkmıştır Aslında normal ticari rekabet sonucu elde edilen kazançlar bütün cazibesini ve heyecanını kaybettiğinden "**kirli fakat dozu yüksek heyecanlar [...] ve [...] yeni kazançlar vaad eden**" (KS, s.225) işlere bulaşır; içinde bulunduğu devrin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü'nün de adının yolsuzluk iddialarına karışacağı Döviz Komisyonu, Seyit Sabri'ye açıktan döviz tahsis edecek, karaborsada daha fazla prim yaptığından dışarda bozdurulan paradan elde edilen haksız kazanca o da ortak olacaktır Yüksek dereceli memurlar ve bakanlıklar tarafından yaratılan spekülasyon, zaten "**hırsızlama kazanç eğilimi[nde]**" (KS, s.220) olan Seyit Sabri'ye cazip gelir

Seyit Sabri kendini Bergamalıyla karşılaştırmadan edemez; Bergamalı, tüccar olmasına rağmen, memur gibi yaşamıştır, oğlu maarif okullarında okumuştur. Yirmi beş-otuz milyon sermayeli bir şirketi bile çekip çevirmekten acizdir, hatta masraflarını karşılayamadığından altındaki arabayı satmıştır. Oysa Seyit Sabri, oğlu Akın'ı yabancı okullarında okutmuştur; pek çok malın ve yüklü bir servetin sahibidir, "**nüfuzu her yerde ve her zaman bıçak gibi keskin**" (KS, s.222), adı Avrupa borsalarında anılır bir iş adamıdır.

1960 yılında 27 Mayıs Harekâtından sonra, her şeyini bırakmayı planladığı, en zayıf noktası oğlu Akın, babasından öç alırcasına Birlik Gazetesi muhabirlerinden Ümid Ersoy'a, sarhoşluk anlarında "**babasının marifetlerinden bildiği kadarını bülbül gibi anlatı[r]**" (YTB, s.277). Ümid'in tahmin ettiği gibi anlattıkları gazetede haber olarak basılınca "**kıyamet**" (YTB, s.277) kopar ve "**şirketin bankalardaki teknik muamelâtına el konu[r], gizli kasaları mühür[lenir], Müdir-i Umumî'den ne kadar mutemed adamı varsa [...] Balmumcu'da mevkuf[tur], Seyit Sabri canını Napoli'ye dar at**

[ar]" (SP s.16-17.156): işte bu noktada "**hissedar sıfatıyla**" (SP s.17) Hayrun çıkar ve kısa zamanda iş hayatına alışıp şirketin idaresini devralır

Hayrun, artık "**maroken koltukları, çelik yazıhanesi, plastik Venedik perdeleriyle**" (SP s.155) döşenmiş Genel Müdürlük makamını işgal etmekte, her geçen gün işlerini biraz daha yoluna koyup varlığına varlık katmaktadır Seyit Sabri, "**ağzının tadını bil[diğinden]**" (SP s.157) söz konusu odada dolap içine yerleştirilmiş bir "**Amerikan bar**", divan bulunan bir bölme gibi dekorasyon unsurlarını eksik etmemiştir. Napoli'de bulunan Seyit Sabri'yle irtibat kesilmemiş, yeni hükümetin aldığı kararlar hakkındaki fikirleri sorulmaya devam edilmiştir

Attilâ İlhan, 27 Mayıs'tan sonra "**yeni rejime**" Vehbi Koç'un "'**26 kilo altın ve bir bina', on dört firmasının ise ayrıca bir kilo altın, 250 adet Reşat altını ve 235 bin lira hibe ettiği**'" (YTB, s.402) dedikodularının hemen her yerde tartışılması gerçeğini, "**Sırtlan Payı**"nda devrin ünlü armatörlerinden ve sabık hükümet taraftarı Bekirzade'nin diğer iş adamlarına oğlunu Balmumcu hapishanesinden kurtarmak maksadıyla darlık içindeki inkılap hükümetine yardım etme teklifi (bkz. YTB, s.402-403) kurgusuyla okuyucusuna yansıtır Bu arada gazetelerden yaptığı alıntılarla bu işin sadece büyük ve küçük iş adamları boyutunda kalmadığını, sonunda büyük meblağlara ulaşan ve toplumun her katmanına yayılan bir kampanyaya dönüştüğünü dile getirir (bkz. SP, s.189-190). Bu arada Suat, Ümid'ten, ihtilal hükümetinin Sanayi Bakanının sanayicilere teminat verdiğini, İstanbul Valisinin gözaltına alınmış iş adamlarından özür dilediğini ve tüccarların mal beyanında bulunmak zorunda olmadığı, mahkeme izni olmaksızın hesaplarına el konulamaması gibi kararların alındığını duyar (bkz. YTB, s.441). Yeni hükümetle ülke içi ticaret çevreleri arasındaki gelişmeler bu durumdayken diğer yandan Maliye Bakanı Ekrem Alican, "**yabancı resmî malî müesseselerle olan münasebetleri[...]n inkişaf etmekte olduğuna işaret ederek**" (SP s.209) söz konusu müesseselerin vermeyi kabul ettikleri kredilerin yakın zamanda kullanılmaya başlayacağını açıklar Yeni alınan bir diğer kararla da "**bankala-**

rın sanayici ve ihracatçılara plafon dışı serbestçe kredi açabil[me]" (SP s.209) imkânı sağlanmıştır Suat, bütün bu gelişmelerin ışığında kısa bir süre önce aynı konuları tartıştığı Ahmet Ziya Bey'in hükümetin görünüşte özellikle **"irtica"** gibi konularla ilgileneceği, fakat asıl diğer taraftan **"iktidarı dışa bağlı bir iktisadın mutemed adamlarına bırakacağını"** (SP, s.252) ileri sürdüğünü hatırlar

"Aynanın İçindekiler" okuru, ticaret burjuvazisinin maddi gücünü, yalnız bürokrasinin üst kademeleriyle olan ilişkilerinde değil, alt kademeleriyle olan ilişkilerinde de nasıl kullandığına tanık olur Satın aldığı yalıyı kızı Suat'ın üzerine yapmak için Tapu Dairesine gittiklerinde Hayrun'un **"gözleri yağlı yeşil, sesi asitli"** (SP, s.430), ikramlarında ısrarlı, yeni hükümet tarafından sürülmesine ramak kalmış, fakat araya giren itibarlı eş-dost sayesinde mevkiini kaybetmemiş o küçük tapu memuruyla ilişkisi bu konudaki en güzel örnektir.

Hayrun'un din anlayışı, kocası Halûk Bey'in teist din anlayışından farklı bir görünüm sunar. Bu, Menderes'in geçirdiği uçak kazasından kurtuluşunu, onun **"gâvurluğun kökünü[n] kazı[nması]", "din[in] dinayeti[n] kurtulması"** için gönderilmiş **"Cenab-ı Allah'ın seçkin kulu"** olması gibi mucizevi bir rivayete dayayan (bkz. BU, s.410) veya rüyaların yorumları arasına sıkışmış bir din anlayışıdır Yalının **"tekke havası"**na bürünmesinde Halûk Bey'in son zamanlarında ortaya çıkan adı manidar **"Vicdanî"** Baba'nın payı büyüktür Muhtemelen Hayrun'un maddi imkânları üzerine kurulmuş bu dini havanın, yalıyı içki, kadın, çengi ve saz âlemleri yapılan bir mekâna dönüştürmesi de ayrıca üzerinde durulması gereken bir noktadır.

"Aynanın İçindekiler"de Cumhuriyet dönemi tüccarlarından olan Hayrunisa Bayraktar, Seyit Sabri ve daha sonra değineceğim Sevim Merdoğlu ve Zihni Keleşoğlu gibi kişiler, ticaret kapitalizminin yasadışı edimlerinden fazlasıyla yararlanarak sınıf değiştirmeyi başarmış Cumhuriyet Türkiye'sinin komprador tüccarlarına tipik örneği oluştururlar Attilâ İlhan Türk toplumunun Batı örneğine uygun demokratik, laik, liberal bir ulusal devlet kurma çabalarında yapılan yanlış yüzünden nasıl hüsrana uğran-

dığına hemen her eserinde. fakat özellikle "**Ulusal Kültür Savaşı**"nda değinir.

Attilâ İlhan'a göre gelişmiş ülkelerde sınıf değiştirme olayı. liberal kapitalizmin geçerli kuralları çerçevesinde gerçekleşmiştir Oysa bizde bu değişim aynı "**Kurtlar Sofrası**"ndaki Seyit Sabri-Fahir Bergamalı zıt çiftinde olduğu gibi bir yandan oyunu kuralına göre oynayanlar, diğer yandan kuralına göre oynamayanların var olduğu bir ticaret ortamında gerçekleşmiştir "**İhtirasları olanaklarından yüksek**", "**uzun dişli**" olan ikinci kesim. hemen hiçbir kural tanımaksızın. Cumhuriyet bürokrasisini kendi emelleri uğruna kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu kesim siyasi partileri ve iktidarı "**dolaylı yollardan**" denetledikleri gibi. "**devlet ihalelerini [...] sürüklemiş[tir]. İnanılmaz rüşvetlerle, gümrüklerin ırzına geçen; kombine uyuşturucu ve silah kaçakçılıklarıyla, sefahati ve terörizmi besleyen**" de onlar olmuştur (bkz. UKS, s.158).

Bilindiği gibi tarihte burjuvazi hem kültürü, hem de değerler sistemiyle ortaya çıkmıştır Bu kültür ve değerler sistemi liberal değil, ulusaldır Böyle bir toplumda ahlak ve hukuk "**dinsel**" değil "**medenî**"dir. Her iki kurumla da birey ilişkisini "**ulusal ahlâk**" kurallarıyla bezenmiş bir "**özgürlük ve sorumluluk**" duygusunun dengelenmesiyle ayarlamak durumundadır (bkz. UKS, s.159).

Türkiye diğer "**Batılılaşma**" aşamalarında olduğu gibi "**laikleşme**" konusunda da ulusal değerlerin ışığında değil, başka toplumların bu konuda yaptıklarını taklit ederek işe başlar Bu durumda geleneksel ahlakı reddeden Cumhuriyet burjuvası, "**özgür, tutarlı ve bireyi bağlayıcı**" bir laik ahlak geliştirmek yerine "**yarım yamalak**" bir yabancı ahlak koyar. "**Çokluk aydın kesimde görülen [...] rüşvet, yolsuzluk, bebek ticareti**" gibi olayların altında, laik burjuva ahlakının işlemeyişi yatar Böyle olunca da "**dinsel yasaklardan kurtulmuş, gelgelelim vicdan denetimini kuramamış bir toplum, 'köşeyi dönmek için' aklına gelen her çareyi mübah say[ar]**". "**İyiyle kötünün, meşrûyla meşrû olmayanın, doğruyla yanlışın**", hem hukuk. hem ahlak düzeyinde "**kesin ve sağlam**" kurallara

bağlanabilmesi için "**komprador**" değil, "**laik aydın**", yani "**ulusal bir laik ahlâkı kurumlaştıran, sonra bunu, davranışlarıyla uygulayabilen aydın olma[sı]**" gerekir (bkz. UKS, s.159-161).

Bu nedenle "**Aynanın İçindekiler**"de Hayrunisa Bayraktar. cinsel seçeneği yüzünden değil, asıl oyunu kendisi gibi kuralına göre oynamayan çevresindeki diğer "**komprador**" Cumhuriyet tüccarları gibi ekonomik seçeneği yüzünden eleştirilir

2. DOKTOR SEVİM MERDOĞLU

Cumhuriyet dönemi tüccar kesiminin ikinci temsilcisi, Boğaz'da bahçesinde siyah çamlar, çiçekler ve lacivert Jaguar'ı için yaptırılmış garajı bulunan evi, "**ürkütücü kurt köpeği**" (SP, s.32) Zorba ile Rumeli kıyısında "**nam tutmuş**" (SP, s.32) bir kardiyolog olan Dr Sevim Merdoğlu'dur Herkesin korkuyla karışık bir saygı duyduğu Dr. Sevim'i tanımayan yok gibidir Bu onun yalnız kırklarında olmasına rağmen incecik beli, "**bitmez tükenmez bacakları**", "**rimeli bol, siyah, sık ve sert kirpiklerinin badem çerçevesi içinde, buzlu ampul beyazı iki müthiş göz[ü]**" (SP, s.29-177) ve "**başının üstünde kat kat yükselen bir topuz yaparak topladığı**" (SP, s.31) "**piyano siyahı**" (SP s.177) "**göz kamaştırıcı, gür, yoğun ve kalabalık saçları[nın]**" (SP, s.31) etrafa yaydığı "**egemenlik izlenimlerinden**" (SP, s.177) etkileyici heybetinden değil, aynı zamanda işini bilir, başarılı bir hekim olmasından da kaynaklanır. Hastalarından Miralay Ferid Bey'in onun için uygun gördüğü "**devlet-i heybet**" (SP. s.177) lakabı boşuna değildir.

Dr Sevim'in etkinlikleri her ne kadar "**Aynanın İçindekiler**"de 1960 yılına rastlarsa da tarihdizinsel olarak ondan "**Sırtlan Payı**"nda ilkin 1919'da bahsedilir Fakat Attilâ İlhan'ın hemen her kitabına sürükleyicilik kazandıran bir sır veya bir bilinmez burada da söz konusudur Daha önce kendinden söz edilen Miralay Ferid'in de dahil olduğu Teşkilât-ı Mahsusa'da, "**[m]übeyyiz**" (SP, s.395) olarak çalıştığı Dahiliye Nezaret-i Celilesi

Birinci Mektubû Kalemi'ndeki görevi gereği gizli evrakların elde edilmesi açısından önem taşıdığı için alınan, fakat kendine olan güveni kötüye kullanıp İngilizler namına casusluk ettiği için, yani "**Kemâl Paşa'ya ihaneti**" (SP s.395) yüzünden Cumhuriyet döneminde kendisine iş olarak ancak "**Yeni Cami avlusunda arzuhalcilik**" (SP, s.395) bulabilen Yenibahçeli Rıza Muhiddin'in büyük üvey kızıdır Dr Sevim.

İlk karısı veremden ölen Rıza Muhiddin, 1918'de iki çocuklu bir şehidin duluyla evlenmiştir Onun "**kadıncağıza [ve] o iki zavallı öksüz kızcağıza, dünyayı haram e[ttiğini]: zilzurna sarhoş geli[p], gık diyeni öldüresiye dövdüğünü**" (SP s.69) öğrenen Miralay Ferid, hemen her konuşmalarında mutlaka Osmanlı tarihinden alınmış safahatlerin, çarpık ilişkilerin fıkralarını anlatan bu "**fesi kafasına bol [...], salyasını sidiğini toplayamaz sahte rind edâlı deyyus[u]**" (SP, s.70), bıraksalar her zamanki eylemci yanı ağır bastığından bir güzel dövecektir

Rıza Muhiddin'in ifade ettiği gibi onu mahveden "**zenperestlik[tir]**" (SP s.70); zira kesesinde tek altını olsa gidip bir "**alûfteye**" (SP s.70) yedirmeden edemez. Zamanında Aksaray'ın en "**şaşalı**" devrinde yetişmiş "**onikilerden Tıflıbozzade Kahraman bey refik-i azizi [...] olduğundan, Şekerci Sokağı'ndaki meşhur Hürmüz'ün**" (SP s.70) evinden çıkmamıştır. Miralay Ferid onun farklı bir yönünü Bilezikli Kalyopi'den dinleyecektir: "**...bu herif [...] sevmek ne, dövmek ne, karıştırıyor, can yakar vre; [...] bir gece eline almış bir kırbaç, hani at dövüyorlar, fitil gibi sarhoş çıktı geldi...**" (SP, s.343).

Doktor Sevim'in çocukluk ve genç kızlık geceleri, annesiyle üvey babasına "**yoğurdu koyu, salatalığı incecik rendelenmiş cacık, üstüne altın suyu yağ gezdirilmiş, naneli. Zeytinleri badem gözleri gibi siyah siyah ışıldayan közleme patlıcan salatası. Kırmızı turp. Arnavut ciğeri**" (SP s.395) hazırlayıp ona içki sofrası kurmakla geçer

Hemen her gece içki içen Rıza Muhiddin'in başı iyice dumanlanınca "**gün boyu üzerinde gezdirdiği sünepeli[ğin]**

[...] **yerine dikenli, saldırgan, hır çıkarmaya hazır bir sarhoşluk geli[r]"** (SP s.397) ve Sevim'i ufacıktan alıştırdığı gibi çaldığı udla dans etmeye zorlar Sevim bunu ilk zamanlar **"çocukluğun verdiği hafiflikle [...] eğlenceli bir oyun diye alır; dal gibi boynuyla dakikasında ortaya fırlayıp, iki çalkalayıp bir dönerek, üvey babasının gönlünü eder"** (SP s.399). bu arada kendi de gülmeden edemez. Fakat büyüyüp aklı ermeye başlayınca bu durum ağrına gider; nazlanıp ağırdan alması veya reddetmesi üzerine öfkesi kabaran Rıza Muhiddin Sevim'i hemen her gece **"sille tokat adamakıllı"** (SP, s.400) döver.

Böyle günlerde kızını kurtarmak için araya annesi girer Her ne kadar kocası onu da **"tekme tokat"** (SP s.402) döverse de tepkisini ne bağırarak, ne de kaçarak gösterir: **"yuvalarından kaybolmuş veremli gözleriyle boş boş bakarak, yüzüne yağan tokatlara ürkütücü bir umursamazlıkla karşı durur"**, kocasının öfkesinin geçmesini **"ağır ve kederli bir sabırla sessizce bekler"** (SP s.402-403). Sevim için asıl katlanılmaz olan annesinin yediği dayağa bu tarz bir tepki göstermesi olur

Her üçü de Rıza Muhiddin'den tiksinir ve **"Allahtan korkar gibi korkarlar"** (SP s.395). Sevim'de zamanla farklı bir ruh durumu gelişmeye başlar: **"tokatların yalazını teninde hisse[ttiğinde], gizli bir zevkle içten ürper[ince]"** (SP, s.395) tiksintisi büsbütün artıyorsa da. üvey babası udunu eline aldığında **"yüreği elinde beklediği heyecanlı oyunun başlaya[cağını]"** (SP s.397) bilir. Zira ufacık kalmış sigarasını eline alması ve **"iki göğsünün bitiştiği yere, kıpkızıl yaklaşan ateş[le] hem onu umutsuz bir telâşa sürükl[emesi], hem de adını koyamadığı bol ışıklı bir duygu[nun] içini parıl parıl kalayla[ması]"** (SP s.402) yakındır demektir Nitekim bir keresinde bir türlü yaklaşmak bilmeyen ateşe kendi gayretiyle yaklaşması onu çılgına çevirecektir Her gece adamakıllı dayak yemesine ve her yanı çürükler içinde kalıp başı uğuldayıp vücudu sızlamasına rağmen, **"gönlünde tanımlanması müşkül bir hazla yatağa yamyassı seril[mesi]"** (SP s.400) bir olur

İlk âdet kanaması, üvey babasından yediği tokatlar arasında "**bir öfke gerginliği, şiddet ortamı içinde, buruk bir şehvet lezzetiyle gerçekle[şmişken]**" (SP s.400), olgun bir cinselliğe de yine ilk defa üvey babasının attığı bir tokat yüzünden annesinin dudağından sızmaya başlayan kanın görüntüsüyle ulaşır

Bu iki çarpıcı yaşantı. Sevim'in cinsel kimliğinin "**sadizm**" temeline oturmasındaki en önemli faktörü oluşturur Doktor Sevim iki kez evlenir: ilk kocası Rıdvan'dan Okan ve Şebnem adında iki çocuğu olur, ikinci kocasıysa Hukuk Fakültesi Anayasa Kürsüsü Profesörlerinden Hakkı Saffet Merdoğlu'dur. Her iki kocası da ona "**yukardan**" yaklaşmış, ondan "**alışılmış bir edilgenliğe gitmesini, sessiz sedasız okşayışlarını kabûl etmesini iste[mişlerdir]**" (SP, s.174). Oysa Dr Sevim okşanmak değil, okşamak; sevilmek değil sevmek isteyen, bu işi de sert ve acımasız yapmayı arzulayan bir kadındır Her iki kocasının da kendinden yaşlı olması, içinden geldiği gibi davranmasını engellemiştir.

İlk kocasına sorulduğunda ayrılma nedenini muhtemelen karısının "**soğukluğu**" (SP, s.175) diye açıklayacaktır İkinci kocasıyla durum daha farklıdır. Hakkı Saffet, "**ağır ve iri bir sümüklüböcek yumuşaklığı ve yapışkanlığıyla**" (SP, s.175) karısına sahip olmaya kalkıştıkça onun direnişiyle karşılaşmış, bu da sevişme arzularının "**gümbürtülü kavgalarla yozlaş[masına]**" (SP, s.175) yol açmıştır. Bu kavgalarda eline geçen vazo, biblo, kitap, kültablası ne varsa kocasına fırlatır; Hakkı Saffet'se elleriyle yüzünü saklayıp, karısından iyice korktuğunu ve bu korkudan da zevk aldığını belli eder. Buysa Dr. Sevim'in çileden çıkmasına, "**içinde ateş köpüklü bir lâv dalgasının köpürdüğünü duy[masına]**" (SP s.34) neden olur. Bir keresinde başına fırlattığı bir vazonun açtığı yaradan akan "**genç, diri, pırıl pırıl**" (SP, s.175) kanın görüntüsü, aynı genç kızlık yaşantısında olduğu gibi "**hanidir gönlünce bir türlü ulaşamadığı cinsel boşalmaya**" (SP s.175) ulaşmasına ortam hazırlar

Bu olaydan sonra kocasının evi terk etmesinden pek etkilenmeyen Dr. Sevim, ünlü ailelerden Tanbay'ların verdiği yaşgünü

partisinde "**uysal bir kedi gibi ayaklarına sürünüp duran**" (SP, s.175) Seyit Sabri'nin oğlu Akın ile tanışır "**İstanbul'un ne işe yaradığını kimsenin kestiremediği zengin, fakat beyhude bir yaşantısında yaldızlı teni, kusursuz profili, irkiltici alkol düşkünlüğüyle herkesi şaşırtarak yaş [ayan]**" (SP s.176) Akın, "**ballanmış bir meyva olgunluğuyla avuçlarına düş[müştür]**" (SP, s.176). Dr.Sevim artık aradığını bulduğu kanısındadır, çünkü daha ilk geceden "**ahtapot dudaklarıyla onun saydam teninden belli belirsiz kan sızdırırken, delikanlının dağınık ve dalgın kendini bırakışında, bir genç kızın bir erkeğe teslim oluşunu andırır izlenimler edin[miştir]**" (SP, s.176).

Karısından henüz resmen ayrılmamış olan ve Akın'ı kıskanan Hakkı Saffet, Akın'ın "**kız pembesi teni, dolgun ve sıkı kalçaları, tek kırışık olmayan pürüzsüz yüzüyle karşılaştırıl [dığında]**" (SP s.185) "**yorgunluktan akan**" (SP, s.33) yüzü ve etleriyle karısına "**içten çürümüş çınar kofluğu, yaman bir yenilgi ve çökmüşlük**" (SP s.185) duygusu verir. Karısının boşanma teklifiniyse kariyerini düşünmesi gerektiğini ileri sürerek reddetmektedir, "**memleket fevkalâde günler yaş[adığına], üniversite hocalarının itibarı bir anda yükseldi[ğine], sağda solda Kurucu Meclis söylentileri**" (SP, s.186) olduğuna göre kendisi için de bir ümit var demektir. Karısından tek isteği, hayatında kendisine az da olsa bir yer ayırmasıdır

Dr. Sevim'in hayatında önemli yer tutan bir başka erkek ise, Miralay Ferid, Mühendis Ahmet Ziya ve Papazyan'ın kendilerini bahçesindeki içki sofrasına katılmaktan alıkoyamadıkları Eczacı İhsan Bey'dir. "**Dilinin altında akide şekeri eritiyormuş gibi kaypak kaygan [...] konuşması**", "**iyice seyrelmiş**" "**çoğu beyaz saçları**", "**katlanılması güç eczane kokusu**", "**hayatını duman etmiş kamburu**", "**nane likörü yoğunluğundaki**" "**baygın yeşil Edebiyat-ı Cedide gözleri**" (SP s.35,37) ve Dr Sevim'e duyduğu "**yapışkan**" ve "**sırnaşık tutkunluğuyla**" (SP, s.393) onu çileden çıkartır Doktor ve eczacılardan geniş bir çevre edinmesi, iyi para kazanması ve bir zamanlar bir ecza deposu işletmesine dayanır

Karısı. kocasının "**boyca ikisi gibi, genizden kahkahalarla ekşi ekşi[...] gül[en]**" (SP s.161) tembel bir kadındır. Bütün gün balkonda başındaki bigudilerle oturup sigara içer, kaşlarını alır ve tırnaklarını törpüler Adının "**Pokerci Berrin**"e çıkmasının nedeniyse haftada bırkaç gün poker oynamasındandır. İhsan Bey ile evlenmesi. onun varlıklı oluşuyla ilgilidir Oysa İlhan Bey. Darülfünun'da okurken daima "**ihtimamlı, müşfik ve vakûr**" (SP, s.162), "**asil ve mağrur**" (SP s.162) bir kızla evlenmeyi hayal etmiştir Mutsuz evliliği onu müziğe yöneltmiş, çok güzel tanbur çalmasına yol açmıştır

İçki sofrasını paylaştığı dostları. onun taparcasına sevdiği, "**lütufkâr bir tebessümüne nail olamadı[ğı]**" (SP, s.161). "**son yıllarını kahreden zalim sevgilisi[nin]**" (SP s.161) varlığına dahi inanmakta zorluk çekerler. Zira İhsan Bey her ne kadar ondan, "**güzelliği mütehakkim, tahakkümü güzel kadın, asaletinden gelen gururuna, gururunun kattığı bir heybet var ki onu her şeyden müstağni kılıyor. Zalimliği buradan geliyor galiba, insaf ve merhamet yoksunu olmasından değil, istiğhazıyla zulmediyor efendim. [...] ben ayağının türabı oldukça, o zalim bir ilâhe gibi üstüme basıp basıp geçiyor...**" (SP s.163) diye bahsediyor ve onun için "**nerden sevdim o zalim kadını...**" (SP, s.163) şarkısını söylüyorsa da bu sevgilinin kimliğini yıllardır saklamakta büyük bir beceri göstermiştir

İhsan Bey'i kendine zulmüyle bağlayan kadın Dr Sevim'den başkası değildir "**Sırtlan Payı**"nda Dr. Sevim'in üvey babasıyla yaşadığı çocukluk eziyetleri. onun Eczacı İhsan Bey'e yaşattığı eziyetlerle iç içe verilir (bkz. SP s.395-404). Miralay Ferid Bey'in evindeki emektar Mürüvvet Bacı'nın "**doktor hanım, şok zabit kadın ha, elinde bir kırbacı eksik**" (SP s.47) tespiti, Dr Sevim gerçeğinin en açık dile getirildiği yerlerden biridir Dr Sevim yalnız cinsel eşiyle ilişkilerinde değil. vaktiyle çocuklarını hiçten yere döverek veya bazı hastalarına yaptığı uygulamalarda da sadik eğilimini tatmin yoluna gitmiştir.

Dr Sevim gibi cinsel zevkin çok küçük yaşlarda dayak atılma korkusuyla bozulduğu bir çocukta. zamanla saldırganla ben-

zeşme, bir çıkar yol olarak gelişir çünkü bir kimse kendisine yapılmasından ürktüğü bir davranışı bir başkasına yaptığında korkacak bir şey kalmamış demektir; yani "**kişinin başına pasif olarak gelebilecek bir şey, bu saldırı olmadan aktif olarak bir başkasına yapılır**" (Otto Fenichel, "Nevrozların Psikoanalitik Teorisi" İzmir/Bornova, 1974, s.324).

İyi bir hekimin işine duyguyu karıştırmaması gerektiği düşüncesinden yola çıkan Dr Sevim, Miralay Ferid'in yeğeni Suat'a bir sohbet ânında "**merhamet[in] [...] hayata yakışmayan [...], fazlaca gevşek, neredeyse kadınca**" (SP s.219) bir his olduğu ve hayatın ancak varlıklı yaşandığı takdirde bir şeye benzediği, herkesin varlıklı yaşamayı istemesinden dolayı da böylesi zorlu bir mücadelede merhamete yer olmadığı ve bu noktada "**güçlü olanların bencilliğini kurallaştır[masının]**" (SP s.219) yerinde olacağı konusundaki fikirlerini aktarır Suat, böyle bir durumda güçsüzlerin ne yapacağını sorduğunda Dr Sevim, kendisini örnek gösterir ve güçlenmeyi isteyenin pekâlâ güçlenebileceğini söyler

Üvey babası ona yalnız bedenî değil, manevi eziyet de etmiştir Sevim için bir altılık suluboya ve bir defter sahibi olabilmek demek, üvey babasının karşısında ağlamak demektir. Liseyi başkalarının kitaplarından bitirmiş, üniversitede beyaz gömleği olmamıştır Yani hayata "**sıfırdan**" (SP, s.219) başlamış, uğraşarak ve kimsenin gözünün yaşına bakmadan oturduğu eve, açtığı kliniğe, muayenehaneye ve arabasına sahip olmuştur

Suat, yaptığı bu açıklamalardan sonra, neden Dr Sevim'e hayallerinde Nazi üniforması yakıştırdığını kavrar: Dr. Sevim, "**mutluluğu ancak kendisi gibi 'üstün' insanlara tanıyan, yığınlaraysa onlara kölelik etmek görevini yükleyen, koyu bir faşist[tir]**" (SP s.219). Bu arada Suat'ın aklına, arkadaş gruplarından aktör Galip'in Pangaltı'daki Haylayf'ta söyledikleri gelir Galip, "**Faşizmin olabilmesi için, sadizmin olması şart**" (SP, s.220) demiştir; çünkü her ne kadar klasik Marksistler faşizmi, "**en gerici, en emperyalist, en gözükanlı kapitalistlerin dikta rejimi**" (SP s. 220) diye tanımlıyorlarsa da o, bazı insanların doğuştan faşist doğduğuna ve yukardaki tarifteki

"gözükara" tabirinin dahi **"subjektif bir sadizmin varlığını gerektir[diğine]"** (SP, s.220) inandığını açıklamıştır

Dr Sevim'i çocukluğunda Zeyrek'teki evde **"alaturka bir sefalet, zehirli bir bataklık gibi [...] sarmıştı[r]"** (SP, s.172). Bu alaturkalığı hatırlatacak hemen her hatıradan ve çağrışımdan bundan böyle hep kaçacaktır Alaturkalıktan uzaklaşma tutkusu, kendini ilk defa okul çağında asıl adı olan **"Naile"**yi terk edip kendine **"Sevim"**i yakıştırmasıyla gösterir Hem okulda, hem mahallede herkesi yeni adına alıştırmıştır da, üvey babasını, onu eski adıyla çağırma alışkanlığı ve eziyetinden vazgeçirememiştir Okulda her başarılı olduğu sınav, onun yeni kimliğinin belirmesine ve çizgilerinin gittikçe kesinlik kazanmasına yardım eder.

"Büyük şehrin acımasız dağdağasına kapılıp ufalanma[mak]" (SP, s.173) için önüne çıkan tek ve son çareye yani spora sarılır; yaşıtlarından daha uzun boylu olması ve çevikliği nedeniyle seçimi basketboldur. Üniversite takımı, Eminönü Halkevi Spor Salonu ve sonunda da üçüncü sınıfta Tıp Fakültesi'nin takımında oynar. Artık **"sahaya adımını atması, seyircilerin yıllarca kulağından gitmeyecek bir orman uğultusu halinde çığlık çığlık boşanmasına yeter olmuştu[r]: Bas-ket Se-vim! Bas-ket Se-vim!"** (SP, s.173). Sonraki aşamalarıysa fakülte takımından, üniversite karmasının, oradan da Galatasaray Kız Basket Takımının yıldızı olmasıdır Spordaki başarısının hayatında iki önemli yeri vardır: İlki, yüzüne bakmaya **"tenezzül etmeyen"** (SP s.177) erkeklerin onunla ilgilenmeye başlaması; ikincisiyse, disiplinli çalışma sonucunda elde edilen başarıyla nefsine olan itimadının gelişmesidir. Sonraki yıllarda spor yapmayı bırakmışsa da, spor izlemeye devam etmiştir Zira o hâlâ nefsine itimadının sembolü olmaya devam etmektedir.

Evlenip iki çocuk doğurduktan sonra **"iri burnu ensiz dudaklarını kesen", "aksi suratlı"** son zamanlarda aldığı kilolar yüzünden **"şişkoya çeyrek kala bir kadın"** (SP, s.172) olmuştur. Giysileri ve saçları yalnız bakımsız değil, demodedir de. Fakat **"kendisini yırtıcı iradesiyle saçlarından yakalamış [...] hantal kadının içinden çıkarm[ayı]"** (SP, s.172) bilmiş-

tir. Güzel bir burun ve çeneye sahip olabilmek için iki kez Viyana'da estetik ameliyatı geçirir "**Çakı**" gibi bir vücuda sahip olmasını artık spora değil, uyguladığı o "**demirden bir cendere gibi kaskatı rejim[e]**" (SP s.172) borçludur Son yirmi yıl "**dış gerçeğini iç gerçeği[yle]**" (SP, s.172) bağdaştırmakla uğraşır. İçmekte olduğu tebeşir beyazı "**Kent**" sigarasını bırakma uğraşı laytmotif gibi tekrarlanır (bkz. SP, s.34.176,391). Bu konudaki başarısızlığı, iradesine hâkim olamayışından çok. sigaranın çocukluk anılarına dayanan karmaşık cinselliğiyle ve yozlaşmış Batıcılığıyla yakından ilgili oluşundadır.

"**Hangi koşullar altında olursa olsun Kardiyolog Dr. Sevim Merdoğlu kalmasını bil[miştir] o**" (SP s.35). Hastalarının sağlığıyla ilgisi, hayata bakış açısının temelini oluşturan üstünlük ve yenilmezlik ilkeleri doğrultusundadır Miralay Ferid Bey'in hastalığında olduğu gibi tansiyonun sabit tutulamayıp düşmeye devam etmesi, yani onun denetimine girmeyişi gibi bir olay karşısında, asıl konu hastanın sağlığına kavuşturulması olmaktan çıkmakta, "**onun onurunu ve ustalığını ilgilendiren kişisel bir soruna dön[üşüvermektedir]**" (SP, s.52). Çünkü böyle bir durumda hekimliğinden çok, hastalığı denetim altına alamayışı ve yenilgiyle karşı karşıya olması daha önemlidir. "**Hükmetmeyi seven bir kadın olarak**" (SP, s.51) yenilgiyi asla kabullenemeyeceğinden kendini "**ne yapıp yapıp gücünü göstermek, iradesini hastalığa kabul ettirmek[le]**" (SP, s.51) yükümlü görmektedir Bunun için de "**pençe pençe**" (SP, s.417) savaşmaktan geri kalmayacaktır.

Miralay Ferid Bey'in, kendisine uyguladığı sıkı gıda ve siyaset perhizi yüzünden "**ceberrut hanım**" (SP, s.165) adını taktığı Dr Sevim'in, "**doktor olarak aksiliği en az ustalığı kadar yaygın[dır]**" (SP, s.36). Kalp hastalarının yakınlarının kısa zamanda "**ölüm yılgınlığına**" (SP s.338) düşeceğini bildiğinden bir yandan umutsuz durum izlenimleri vermeye özen gösterirken. diğer yandan "**davranışlarındaki ciddilik, sesinin titreşimlerindeki tehlike[yle]**" (SP s.38) doktora duyulan güveni sarsmadan çevresindekileri "**büyük özveriler[de]**" (SP s.38) bulunmaya iterdi. Ruhsâr Hanım gibi kocasını ancak "**bu**

parlak muşamba siyahı saçları başının üstünde taç gibi kat kat yükselen, omuzları geniş, boyu bitmez tükenmez, jilet dudaklı" (SP s.39) doktor hanımın kurtarabileceğine inanan hasta sahipleri, ne isterse yapmaya hazırdırlar Böyle bir durumda hastaları için giden paranın onların sağlığının yanında lafı dahi olamayacağından bütün maddi imkânlarını doktor hanımın hizmetine sunmakta gecikmeyeceektirler Bir keresinde Miralay Ferid'e gelmesi gerektiği halde uğramayışı. kendisine hiçbir yolla ulaşılamaması ve ancak Suat, "**emaneti**" (SP, s.215) evine kadar götürdükten sonra yeniden hastasıyla ilgilenmeye başlaması, onun paraya fazlasıyla bağlılığından ve Suat'a açıkladığı gibi merhametle kazancı birbirinden kesin çizgilerle ayırmasından kaynaklanır. Aynı durum kendini. en büyük hissesine sahip olduğu kliniğe adım atar atmaz özel hastalarını unutmasında veya oradaki hastalarının sorunlarını Taksim'deki "**görkemli muayenehanesine**" (SP, s.184) taşımamasında gösterir.

Dr Sevim sahip olduğu bütün zenginliklere, aklına koyduğunu uygulayarak ve bu konuda kimsenin gözünün yaşına bakmayarak ulaşır. Her zaman parasal kaynak sağlamakta ona yardımlarını esirgemeyen "**İstanbul İktisat Bankası**", "**devrik iktidarın kodamanlarıyla ilişkili**" (SP, s.390) olduğundan maliye tarafından teftiş edilir. Ödemeler durdurulduğundan, klinik için yeni satın alınmış bulunan röntgen cihazının senedi, protesto olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bankanın ne denli zor durumda olduğunu bildiği halde işini "**has kesesine el sürmeden**" (SP s.390) halletmekten son âna kadar vazgeçmez.

Eczacı İhsan Bey'in ısrarlı ricası üzerine muayene etmeyi kabul ettiği Miralay Ferid Bey'in evine girdiği anda Dr. Sevim, her ne kadar yeni bir kazanç kapısının açıldığını biliyorsa da işini bir an önce bitirip bu evden uzaklaşmayı ister Dr Sevim, sarmaşıkları, pencerelerinin kenarına dizilmiş aşk merdiveni, küpe, paşa çadırı saksıları, geçmiş olsuna gelmiş başörtülü kadınları, duvarlarında "**Kayser bıyıklı Harb-i Umumi zabitlerinin**" (SP, s.35) resimleri. etrafa yayılan vanilya kokusu ve kaçınılmaz kahve ikramıyla benzerleri gibi tipik eski bir Türk evi olan bu evin, "**alaturkalık**" çağrışımları yaptırmakla kalmayıp "**zihnindeki**

tiksinti[nin] bir kobra yılanı gibi başını kaldır[masına]" (SP, s.177) neden olacağını iyi bilir Çünkü kendisini, çocukluğundaki yoksulluk yıllarında olduğu gibi ayağında takunya, elinde süpürge ve kova kova taşlığı yıkar, annesini hıçkırır, kardeşini hasta, üvey babasını **"ön uçları alnına yükselen kaşları, ağzının iki bitimindeki tükürük boncuklarıyla"** (SP, s.177) onu bekler bulacağını sanır (bkz. SP, s.35,177,217,218).

Kocalarından ayrılmasını yalnız onlarla cinsel bir birliktelik kuramadığına değil, her ikisinin de **"alaturka"** bir tarafının oluşuna da bağlar: İlk kocası Rıdvan, Sirkeci'deki kebapçılara gidip **"lâhmacunlar, meyhane pilavları, yoğurtlu kebaplar tıkın[ırken]"** (SP s.180), ikinci kocası hukuk profesörü olmasına rağmen, **"odaya bir kadın girince ayağa kalkmak gerektiğini öğrenemem[iştir]"** (SP, s.181). Oysa Seyit Sabri'nin oğlu Akın **"her şeyiyle 'batılı' [bir] çocuk[tur]"** (SP, s.181); duygulu ve akıllı olmasının yanı sıra dünyası, Dr. Sevim'in dünyasına uyar. Sevişmeleri **"çığrından çıktığı anda"** (SP, s.181) ona **"ince", "zarif"** (SP s.181) ve Batılı bir sıfat yakıştırmayı dahi becermiştir: **"Kontes Drakula [...] vampirler kraliçesi"** (SP, s.174,181).

Bütün **"Aynanın İçindekiler"** romanlarında bir sembol olarak yinelenen **"Şirket-i Hayriye vapurları"** ve içlerinden özellikle **"İnşirah", "Dersaadet'te Sabah Ezanları"**ndaki cami minarelerinden işgal İstanbul'una yayılan ezan sesleri gibi tarihi ve kültürel bir görevle yüklüdür. **"Dersaadet'te Sabah Ezanları"**nda **"Şirket-i Hayriye Vapurları"** işgal altındaki şehrin ruh durumuna uygun bir görünüm sunar. Nadir olarak Neveser-Münif Sabri, Dr. Melek-Ahmet Ziya çiftinin paylaştığı günlük güneşlik bir İstanbul'da **"günlük telâşları içinde, çakal gibi havlar[larken]"** (DSE, s.99), çoğunlukla sis, lodos ve kar fırtınası gibi görüşü engelleyici, şehrin **"gri"** siyasi atmosferine uygun hava şartlarında özellikle 'aydınlık' anlamı taşıyan **"İnşirah", "kolu kanadı kırık, güçlü akıntıya karşı çaresiz"** (DSE, s.279) bir mücadele verir, fakat **"Bağdat"** gibi bir başkası tam iskeleye yanaşmışken batar (bkz. DSE, s.329) veya **"işgal donanmasının 'devâsâ sefineleri' neşeli ışıkları güçlükle**

seçilen, 'müphem' karaltılar" (DSE, s.378) gibi dururlarken, ilk seferlerine çıkmış olan Şirket-i Hayriye vapurları **"varlıklarını ancak 'canhıraş' düdükleriyle duyurabili[rler]"** (DSE. s.378) veya Osmanlı dönemi **"Sırtlan Payı"**nda olduğu gibi **"İşgal donanmasının kül rengi hayaletleri arasında [...] akıp gi[derler]"** (SP s.327). 1940'ların **"O Karanlıkta Biz"**indeyse gecenin karanlığında Kurbanzade'yle tartışan Ahmet Ziya'nın **"İnşirah", "sessiz sedasız akıntıyla süzüle [rek]"** (OKB, s.140) üstüne gelirken düdüğünü çalmakla. çok yönlü uyarıcı bir görev üstlenmiş olur

"Bıçağın Ucu"nda **"İnşirah"** ve diğer Şirket-i Hayriye vapurları yalnız Suat'ın hayatında geçmiş ve geleceği birbirine bağlayan bir yaşantı olmakla kalmaz. aynı zamanda Türk tarihinin geçmişi ve şimdisi arasındaki ilişkinin kopmasını da engelleyici bir görev alır Suat, onların **"adlarını bir güzel ezberlemiş, uzaktan düdüklerini duysa hangisinin hangisi olduğunu bilir"** (BU, s.223). Aslında Şirket-i Hayriye vapurları. başlı başına bir **"evren[dir]"** (BU. s.223). **"herbirinin kendine göre bir huyu, bir öyküsü, adı biraz da efsaneleşmiş bir kaptanı vardır"** (BU, s.223). **"'İnşirah', 'Tarz-ı Nevin', 'Kalender'"** (BU, s.223), **"'Dilnişin', 'Sütlüce', 'İnbisat'"** (OKB. s.58) gibi **"debdebeli ve resmî Meşrutiyet zevkini akla getiren adlar"** (BU, s.223) hemen her Boğaz çocuğu gibi Suat'ın da aklında yer etmiştir. Galata'dan başlayan ve **"her biri tarihin bir sahifesine sokulmuş, o dağınık, gerçekten çok masala ve yaşanmamışa ait iskelelere dağılışı[yla]"** (BU, s.223) başlayan seferleri, tarihi yaşanan âna aktaran bir manevi bağdır; Beylerbeyi İskelesi. **"hüzün döken ıhlamurların gölgesiyle yerlere çizili"** (BU, s.223) **"II. Abdülhamid'in ihtiyar akbaba profili[ni]"** (BU. s.223) hatırlatıyorsa Beykoz İskelesi, **"Mim Mim Grubu'nun Anadolu'ya kaçırdığı Kuvayı Milliyeciler[in] sabırsız[lığını]"** (BU. s.223) ifade etmektedir; Rumelihisarı İskelesi. **"Fatih Sultan Mehmet'in duvarcı ve dülgerleri[nin] Boğaz üzerine açılacak büyük savaşın namlı hisarlarını ya bugün [...] ya yarın"** (BU, s.229) yükselteceğini müjdeliyorsa, Ortaköy İskelesi, 1714'te inşa edilen

"yedi tepenin en güzel camilerinden biri[ne]" (BU, s.223) adını vermeye hazırlanıyor demektir Özellikle **"İnşirah"**, Suat'ın hayatında önemli bir yer tutar; o, komşuları ve babasının dostu Şefik Kaptan'ın vapurudur, her seferinde Direkliyalı'nın önünden geçerken **"üç kısa düdükle"** (BU, s.259,261) yalıyı mutlaka selamlar Emekliye ayrılan Şefik Kaptan'a kahvede muzip birileri İnşirah'ın hurda olarak satıldığını söyler; bu haber yüzünden gece gözüne uyku girmeyen Şefik Kaptan'ın ölüsünü karısı taşlıkta bulur. Bu haber Suat için bir dönemin kapanışını simgeler

1960'ın **"Sırtlan Payı"**nda Boğaz'dan **"hoyrat"** (SP, s.176) görünüşlü kocaman bir şilebin yanında iskeleye yanaşmakta olan eski Şirket-i Hayriye vapurlarından biri gözüne çarpan Dr Sevim, **"ne kadar eski, nasıl lüzumsuz"** (SP, s.176) olduğunu düşünecektir. Onun gönlünde yatan, bunların seyirden kalkması, yerlerine **"Paris'teki Seine üzerinde gördüğü o her yanı cam, çelik ve formica deniz otobüslerinden ko[nulmasıdır]"** (SP, s.176). Buysa İstanbul'un **"yüzyılların üzerine yığdığı köhnelikten kurtul[ması]"** (SP, s.176) anlamına gelmektedir. Bir yabancı olmasına rağmen Tanbaylar'ın damadı İstanbul'u **"bu havasıyla"** (SP, s.177) daha çok beğenir, çünkü şehrin konumuna böyle daha çok yakıştığı kanısındadır. **"Alaturkalık"** adı altında geçmişle ilgili hemen her şeyden tiksinen Dr Sevim'in bu eski vapurlar hakkındaki düşünceleri, **"Sırtlan Payı"**nda içinde bulunduğu kültürel krizin bir yansıması olarak ifade edilir. Dr. Sevim onda tiksinti uyandıran Miralay Ferid'in evi yerine, her zaman devrin zengin tüccar ailelerinden Tanbaylar'ın veya Bekirzadeler'in yalısına gitmeyi tercih eder. Bekirzadeler'de mesela her ne kadar oğulları hapsedilmiş ve baba Bekirzade bu nedenle yataklara düşmüşse de yalının günlük hayatında hemen hiçbir şey değişmemiştir **"Deniz, güneş banyosu, öğle uykusu, akşam üstleri yelkenliyle Boğaz'da dolaşmak, gece geç saatlere kadar kadehlerin zincirlendiği yemekler[e]"** (SP, s.181) katılmak veya hayatın tadını çıkardığına inanılan dördüncü nişanlısından ayrılışını kutlayan Rita'nın partisinde eğlenmek; **"ışıkları suçlu, müziği sırnaşık ve kışkırtıcı**

[...] yaz 'sosyete[si]nin' en seçkin simâlarını topl[ayan], alışılmamış derecede pahalı oluşuyla tenhalığını ve başarısını sağl[ayan]" (SP s.53) Bosfor Kulüp'te yemek yemek Dr Sevim için çok önemlidir Bütün bunlara kavuşmak için Miralay Ferid'in o **"kasvetli"** (SP s.178) evinden işini bitirip en kısa zamanda ayrılmada hiç tereddüt etmez.

Dr Sevim toplumun geneline yayılmamış olan bu hayat tarzına duyduğu özlemi ve **"çağdaş kadın olmanın yollarını, mahalle sinemalarında gördüğü Amerikan filmlerinden öğrenmişti[r]"** (SP s.180). Her ne kadar yoksulluktan bunalmışsa da Hollywood yıldızlarının özel hayatlarının anlatıldığı **"Yıldız"** dergisini alabilmek için para biriktirir Bütün arzusu **"davranışlarıyla Joan Crawford, alımıyla Ava Gardner, sporculuğuyla Ester Williams"** (SP s.180) olmaktır.

Yalnız iç yapısı ve dış görünüşü için değil, evinin dekorasyonu için de filmler ona yol göstermiştir Villasını döşediği **"alçak plastik koltuklar, cart perdeler, cam masalar"** (SP s.180) bir **"Hollywood living-room"** (SP s.180) görünümündedir Mutfağında kullandığı araç gereç **"Amerikan pazarlarından, Px'lerden"** (SP s.180), yemek tarifleriyse yabancı dergilerdendir. Hatice mutfakta yemek pişirme selahiyetinin kendisine verilmesini, daha önce Amerikalıların yanına çalışmasına ve **"Metro-Goldwyn-Mayer"** filmlerinde dahi eşine rastlanmayan **"Hamburger"**'ler hazırlayabilir olmasına borçludur Dr Sevim görmeye dahi katlanamadığı, Doğulu saydığı için ilkel bulduğu **"Nohutlu et, kıymalı pırasa, etli bamya"** (SP s.180) türünden **"insanı küçük düşüren"** (SP s.180) o **"eski ve zararlı"** (SP s.180) yemekleri kimsenin yanında ağzına koymaz. Fakat ayda yılda bir kere de olsa, **"krizi tuttu mu, yoğurdu bol sarmısaklı patlıcan kızartması, soğanlı fasulye piyazı, [...] beyaz peynir"** (SP s.394) ve üvey babasına yaptığı mezelerin aynısıyla rakı içmek için Hatice'yi bir bahane bulup evden uzaklaştırma ve nerede olursa olsun eve hemen gelip hazırlık yapma arzusunun önüne geçemez.

Dr Sevim toplumun genelinde izlediği şartlardan öylesi hoşnutsuzdur ki, yabancı ülkelere yerleşen sınıf arkadaşlarına imren-

meden edemez; çünkü onlar "**uygar bir çevre, güvenilir bir toplumsal düzen içinde yaşa[maktadırlar]**" (SP, s.392). oysa o "**on beş yirmi yılda bir hayatıkökünden sarsan değişikler[e], [...] gündelik hayatta insanların akıl almaz dönekliği [ve] ikiyüzlülüğü[ne]**" (SP s.392) katlanmak durumundadır Zaten aslında bu milletin "**adam olmaya[cağına]**" (SP, s.392) inanmıştır da. Attilâ İlhan. "**Ulusal Kültür Savaşı**"nda Dr Sevim'in yargısına ışık tutacak bazı düşünceler öne sürer: "**Eğitimde [yabancıların] tarihine, [...] medeniyet ve sanatına öncelik verir; aradaki bütün mukayeseleri aleyhimize sonuçlandırırsak, Türk gençlerinin yabancı kültürler tarafından 'devşirilmesine' bizzat yardım etmiş olm[amız]**" (UKS. s.105) kaçınılmazdır Bu durumda Attilâ İlhan, "**yetişmiş aydın[ın], ulusal çevresini aşağı gör[eceğini], ona yabancılaş[acağını], çünkü aradığı görgü görenek, sevdiği sanat ve edebiyat, yaşamayı özlediği hayat, 'ulusal' ortamında**" (UKS, s.105) olmadığından, isteklerine ancak "**orada, o 'yüksek' kültürlerin 'gelişmiş' ortamında**" (UKS, s.105) kavuşacağına inandığını ve "**beyin göçü**"nün altında yatan asıl nedenin bu olduğunu ileri sürer.

Dr. Sevim "**alaturka**" bulduğu ülkesine duyduğu tiksinti, taklit edilmeye layık bulduğu Batıya duyduğu özlemiyle, tam Tanbaylar'ın damadı Jery Sullivan'ın aradığı müteşebbistir Bir toplantıda Türkiye'de kurulabilecek bir ilaç fabrikasının kârlılığı konusu tartışılırken, Amerikalı damat Dr Sevim'e "**bazı pratiklerin bazı toplumlara uymayacağını [...] Türkiye tarım toplumu [olduğuna], insanlar ona göre koşullan[dığına] göre endüstri yapmak istiyorsa metalurjiye heves etmesi[nin] yanlış [olduğunu]**" (SP s.392-393); meyve suyu, içki, konserve gibi tarım ekonomisine, olsa olsa tekstil ekonomisine yönelmesi gerektiğini anlatır İlaç sanayii konusunda ise ünlü bir yabancı ilaç firmasıyla sağlanabilecek işbirliği yeterli olacaktır Dr Sevim bütün bu açıklamalardan ziyade ilaç fabrikası fikrine sıcak bakar Böyle bir atılım. bir-iki özel hastane veya kliniğin girişime katılması ve hissedar edilecek bazı doktorların yazdığı reçetelerle güvence altına alındığı takdirde iyi bir kazanç kapısı olacaktır

"**Aynanın İçindekiler**"de Jerry Sullivan'ın düşünceleri. Attilâ İlhan'ın "**Batının Deli Gömleği**"nde, bütün Batının bu konudaki düşüncesinin temsilcisi olarak alıntıladığı "**Ekonomist**" adlı derginin düşünceleriyle örtüşür Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaya gayret ederek "**Doğu Avrupa'nın, Rusya'nın, Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun pazarına girmeyi ümit ettiğini**" (BDG, s.167) ileri süren 'Ekonomist' Kuzey Afrika pazarının küçük olduğunu, Ortadoğu'nun zenginliği nedeniyle daha kaliteli mallara yöneleceğini, Doğu Avrupa ve Rusya'nınsa kendi endüstrileri olduğunu iddia ederek Türkiye'ye. "**bölgenin manavı, kasabı, sütçüsü olarak kal[masını]**" (BDG, s.268) ve ona ancak bu tutumun yardımcı olabileceğini tavsiye eder; yani Attilâ İlhan'a göre, "**endüstri ülkesi olmaya kalkışmayın, o pazarlara mal satmak bizim işimizdir, haddinizi bilin, tarımsal bir ülke olarak kalın**" (BDG, s.268) denmektedir.

Babası şehit düştüğü için, çevresine eziyet etmekten zevk alan, ülke zararına casusluk yapmaktan çekinmeyen Rıza Muhiddin'in üvey kızı olarak yetişen Dr Sevim, bütün zorluklara rağmen çalışma azmi ve acımasız dünya görüşü sayesinde büyük nefret duyduğu o sefalet yıllarını ardında bırakmayı başarır ve Cumhuriyet ticaret burjuvazisinde yerini alır "**Aynanın İçindekiler**"de o, aynı Hayrunisa Bayraktar gibi cinsel seçeneği –sadizm çizgisine dayanır– yüzünden değil. bütün geleneksel değerleri "**alaturka**" bulması, yaşama alışkanlıklarını seyrettiği Batı filmlerinden örnek alması, kazandığı parayı ülkenin yararından çok kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeyi yeğlediğinden yabancı bir ilaç fabrikasının açacağı ilaç fabrikasına yatırmasıyla eleştirilir. Bu şartlarda Cumhuriyet ticaret burjuvazisinin ulusal değerler kazanmış bir bireyi olma şansını kaybedip "**komprador burjuva**" özellikleri gösteren olumsuz Attilâ İlhan figürleri arasında yerini alır.

II. BÜROKRATLAR

1. MESLEK GRUPLARI

1 1. GAZETECİ ÜMİD VE ÇEVRESİ

"**Aynanın İçindekiler**"de Osman Nevres-Münif Sabri'yle başlayan olumlu gazeteci tiplerinin son halkasını Ümid Ersoy oluşturur. Daha önce de değindiğim gibi mitik bir bütünlük içinde olan her iki gazetecinin hem düşünsel, hem eylemsel etkinlikleri gelişip güncelleşerek iki Birlik gazetesi yazarı, Hüsnü Faik ve Mahmud Ersoy yoluyla Ümid'e devredilir.

Attilâ İlhan'ın Cumhuriyet döneminde en olumlu yaklaştığı kadın tipi olan Ümid, aslen Ispartalı bir eşraf ailesinin oğlu Zihni Keleşoğlu'nun kızıdır Isparta'nın yarısı "**bâtapu**" (KS, s.126) ailesine aittir. Mütareke yıllarında babasının etkisiyle Sultan taraftarı, Büyük Millet Meclisi Hükümeti sırasında Halife'den yana, daha sonralarıysa "**Mustafa Kemal'e karşı çıkmaya yeltenen bütün politikacıları için için destekle[yenlerdendir]**" (KS. s.126) Zihni Keleşoğlu.

"**Kurtlar Sofrası**" da aralarına katıldığı takdirde, "**Aynanın İçindekiler**" dizisinin beş kitabında Zihni Keleşoğlu, tarihdizinsel olarak ilk defa "**O Karanlıkta Biz**" adlı romanda ortaya çıkar; Mühendis Ahmet Ziya Bey'in "**Fen Müdürü**" olarak çalıştığı Keleşoğlu Ticaret A.Ş.'nin sahibidir. İstanbul'da Elmasçıyan hanının iki katını işgal eden şirket, Almanya'dan Türkiye'ye mamül mallar getirmektedir Hanın asıl sahibi, zamanında sultanlara borç vermiş Galata bankeri Kirkor Elmasçıyan'dır Birkaçı dışında İstanbul'daki bütün mal varlığını satıp servetini ve ailesini

yurt dışına. Viyana'ya taşımıştır Vaktinin çoğunu döneminin Avusturya'sının Baden-Baden ve Karlsbad gibi ünlü kaplıca merkezlerinde geçirmektedir. 1910 yılında Zaven Mazloumiyan'ın mimarisiyle inşa edilmiş olan han, sahibinin dünya görüşüne paralel özellikler içerir Eski Yunan tarzı sütunları, heybetli balkonları, kabartma süsleriyle bir özentinin ifadesi olan Avrupa taklidi Meşrutiyet yapılarındandır Bir zamanlar hanın zemin katında faaliyete geçmiş olan ve **"çok istikbal gördüğü"** (OKB, s.62) Zihni Keleşoğlu'nu Almanya'lara takdim edenin ve **"Tauber und Kleist-UG"**nin **"umumi mümessil[liğini]"** (OKB, s.63) almasında rol oynayanın da o olduğu söylenmektedir. Kesin olan tek şey, onun işlerini tasfiye edip Elmasçıyan hanını ve ve Ayazpaşa'daki apartmanı Zihni Keleşoğlu'na sattıktan sonra piyasadan tamamen çekildiğidir.

Keleşoğlu, ithalat konusunda **"Bourla Biraderler"**de yetişmiştir. **"1930 Buhranı"**nda dış muhasebe işinde çalışmış ve **"tertipli, içinden pazarlıklı, sinsi bir 'eleman'"** (OKB, s.61) olarak tanınmıştır Isparta'daki ticarethanesini satınca İstanbul'a gelip Keleşoğlu şirketini kurar Başlarda Anadolu tüccarına mal satarken, hem konuyu iyi bilmesi, hem de III. Reich'ın Türkiye'de ekonomik yayılma içinde olduğu bir döneme rastlaması nedeniyle **"yıldızı parla[yacak]"** (OKB. s.61), önceleri Tauber und Kleist-UG'nin telefon ahizesi, dikiş makinesi gibi mamüllerini ithal ederken zamanla işini büyütecektir İkinci Dünya Savaşı yıllarında Zihni Keleşoğlu, artık Elmasçıyan'ın **"dünya masarifini edip de döşediği, [...] kütükleri alev çatırdayan, şöminesi mermer; Cenova kadifesi perdelerinin, kornişleri yaldızlı; yayvan ve semiz koltukları, 'maroken'"** (OKB. s.64) o **"şahsi odası"**nda oturup elinde kahvesi. Almanya'yı destekleyen **"Cumhuriyet"**, **"Tasviriefkâr"** gibi gazeteleri okumaktadır Savaş boyu Almanlarla olan işbirliğini kesmeyip Tauber und Kleist-UG'nin mümessilliğine devam eder

İthalat işleriyle uğraşan taşıma şirketi. **"Deutsche Lavant Linie"**nin başında bulunan Karsten Meves'in **"Nazilerin harici teşkilâtında, İstanbul Grubu Reisi"** (OKB, s.136) olmasını, o ne Kurbanzade. ne de Ahmet Ziya gibi olumsuz karşılayabilir

Kendisinin de itiraf ettiği gibi Almanlara özel bir sempati duymasının yanı sıra, işlerinin devamı açısından da savaşı Almanların kazanmasını arzulamaktadır

Keleşoğlu'nun Türkiye-Almanya ilişkileri konusundaki düşünceleri aynı **"Alaman"** Ziya Bey'in bir zamanki Osmanlı-Alman ilişkileri konusundaki düşünceleriyle örtüşür Zihni Bey, Almanların Yunanistan'a kadar gelip Meriç hududunda durarak Türkiye'ye saldırmamasını, Kurbanzade ve Ahmet Ziya'nın edindikleri bilgilerin çok dışında yorumlar: Ona göre **"Almanlar İslâm"a vefalıdır, hürmette kusur etmezler"** (OKB, s.336); bunun en güzel örneği Kayser'in Kudüs'e bir cami-i şerif inşa ettirmiş olmasıdır Eğer Türkiye yerine Rusya'ya saldırıyorsa onun arzuladığı, **"müslümanlığı himaye, dinsize taaruz[dur]"** (OKB, s.336).

Savaş başlamadan önce Türk-Alman ilişkileri doruk noktasındadır, Almanya Türkiye'yle olan ticaretini beş katı artırıp 150 milyon RM'a ulaşmıştır. Savaş başladıktan sonraysa Türk hükümeti, Almanya'nın iktisadi hâkimiyetinden kurtulup yalnız İngiltere ve Fransa'yla ticaret yapma kararı alır. Fakat her iki ülkeyle ticaret başlayamamış, yedek parça ve hammadde temininin imkânsız hale gelmiş olması bazı fabrikaların kapanmasına, ülke içi ticaretin canlılığını yitirmesine neden olmuştur Diğer yandan dünyanın savaş içinde olduğu bir dönemde daha önce Almanya'ya ısmarlanmış silah ve mühimmat siparişleri de ilişkilerin **"durdurulması"**yla durmuş, Almanya Türkiye'den ithal ettiği kromu almama kararına varmıştır.

Bu arada Alman Doğu Derneği 1940 yılında zayıflayan ilişkileri canlandırmak üzere harekete geçer ve her iki ülkenin tüccarları biraraya gelip durumu gözden geçirirler. Sonunda bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Deutsche Bank ve Krupp Konzern'in başkanlığında Almanya'nın **"Siemens, Stahlunion, MAN ve Tauber und Kleist-UG"** gibi **"ciddi"** firmaları bir **"Türkiye Konsorsiyumu"** kurarlar (bkz. OKB, s.248). Bu çalışmalar kısa zamanda sonuç verir ve Krupp Konzern, o dönemde yalnız Sovyetler Birliği ve Türkiye'de büyük miktarda çıkartılan, sanayide geniş bir kullanım alanı olan krom

cevherinin, çıktığı madenlerden İstanbul'a taşınabilmesi için Türkiye'ye yirmi beş kamyon verir Geriye Meriç üzerinden atılmış köprülerle kromu Bulgaristan'a nakletmek kalmaktadır. Ahmet Ziya'nın ve Keleşoğlu'nun iş ilişkisi içinde olduğu Dr. Ludwig Gessler'e göre bu da "**Deutsche Levant Linie**"nin görevidir Yegâne sorun, hem bu nakliyatı yapacak gemiden yoksun olunması, hem de Karadeniz'deki Rus denizaltılarının buna izin vermeyeceğidir. Bunun da kolayı, taşıma işlemlerinde bir düzine Türk takasının satın alınmasıyla bulunur Osmanlı İmparatorluğu'nda hammaddenin işlenmek üzere Almanya'ya taşınması için açılmış olan "**Bağdat Demiryolu**" benzeri bir başka yol, Cumhuriyet Türkiye'sinde de açılmıştır artık: "**İstanbul/Burgaz 'Krom Hattı'**" (OKB, s.315).

Attilâ İlhan bu gerçeği, Dr Gessler'in anlattıklarını dinleyen ve "**kısa bir an ne diyeceğini kestirememiş, piposunu yakmaya sağınmış**" (OKB, s.315) Ahmet Ziya'nın düşüncelerinde dile getirir: "**[D]umanların arasında Karadeniz yapısı o teknelerin (Ceylân-ı Bahri, Şems-i Devran, Afak-ı Derya vs.) yığılmış kat kat bulutları delerek, Rumeli Feneri"nin açıklarında kaybolduklarını, adeta gördü...**" (OKB, s.315). Küçük boyutlu, yük taşıma kapasitesi sınırlı kıyı tekneleri olan takalara verilen adların yarattığı çağrışımlar aslında gerçeğe pek de uygun değildir Oysa üstlendikleri görev ve taşıdıkları yük kendilerine verilen isimlere hiç de ters düşmemektedir.

Bu arada Ankara Hükümeti iktisadi ağırlığını yüz milyonluk Alman ticaret anlaşmasıyla Berlin'den yana koymuştur Bundan böyle Türkiye "**kromuyla, bakırıyla, pamuğuyla, zeytinyağıyla, Nazi harp kudretini, Müttefikleri ve Sovyetlere karşı besleyecek[tir]**" (OKB, s.261). Bu da Büyük Alman konzernlerinin Anadolu pazarını ele geçirmek amacıyla attığı önemli bir adımdır

Attilâ İlhan, bu tedbirlerin Türkiye açısından ne anlama geldiğini, Johannes Glasneck'in "**Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**" adlı kitabına başvurarak dile getirir IG-Farben'dan Dr Anton Reithinger, 11 Aralık 1940'ta şirket temsilcilerine Avrupa'da "**Yeni Nizam**" kurulması halinde, Güneydoğu Avrupa

bölgesinin, Almanların hammadde deposu olarak, eskisinden daha çok rol oynayacağını söylemiştir Glasneck'e göre bu, **"Almanların zafer kazanması halinde, Türkiye için, ulusal bağımsızlığı güçlendiren sanayileşmeden, tamamiyle vazgeçmek anlamına gel[mektedir]"** (OKB, s.161). Diğer yandan Türkiye'yi Almanya'ya daha çok bağlayacak askerî öneriler de teklif edilir: III. Reich, Ankara'dan Sovyet sınırına yığınak yapmasını ister Bu durumda Ruslar Türkler tarafından gelebilecek bir saldırıyı önlemek amacıyla Kafkasya'da asker tutup Alman cephesindeki gücünü azaltmak zorunda kalacak, bu da Almanların, bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi, Doğu cephesinde nefes almasına yardım edecektir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman-Türk ilişkileri, Zihni Keleşoğlu'nun yorumladığı gibi Müslümanlığın korunmasından çok, Sovyet Rusya'nın gücünün azaltılıp Almanya'nın Ortadoğu politikasını kısıtlayacak her türlü engelin bertaraf edilmesiyle ilgilidir. Almanya tarihte ikinci kez Türkiye'nin iktisadi dokusuna girerek petrol alanlarına ulaşmayı denemektedir Zira 1941'de Zekeriya Sertel'in Tan'da yazdığı gibi **"Almanya'nın Şarkıta galibiyeti, Avrupa ve Asya'da Nazizm'in hâkim olması demektir"** (OKB, s.167). Dönemin önemli yayın organlarından Cumhuriyet'te yazar Yunus Nadi'yse Türk-Alman dostluğu konusunda hükümetin politikasını överken, **"hakiki Türk matbuatı ve hakiki münevverler[in]"** (OKB, s.167) bu dostluğu zedeleyebilecek yayından kaçındığını ve Türk halkının da Almanlara beslediği iyi duyguları muhafaza ettiğini ileri sürer. Ahmet Ziya'nın **"harb-i umumide 'Enverland' [...] şimdi [...] 'İsmetland' mı"** (OKB, s.261) olacağız sorusuyla tarihte Türk aydınının ikinci kez aynı hatayı işlemesi dile getirilir

Zihni Keleşoğlu'nun Almanya'ya bağımlılığı **"laytmotif"** gibi tekrarlanan **'başağrısı'** motifiyle ifade edilir. Bu durumlarda **"baş ve işaret parmağının kıskacıyla alnını sıka[r]"** ve **"Aspirin/Bayer"** yutar (KS, s.128,257 OKB, s.58,63,128, 255,335,377). Başağrısını yalnız Almanya'dan gelen asprinlerle dindirebilmektedir; ülke içinde yapılanlar **"tebeşir tozu"** (OKB.

s. 128) gibidir. gereken sonucu bunlarla almaksa mümkün değildir

Keleşoğlu, Almanya'yla ticari ilişkilerine, III. Reich çöktüğü, Kızıl Ordu Berlin'e girdiği halde devam eder. Savaştan sonraysa Keleşoğlu Firması, kara listeye alınmıştır. Muhtemel bir iflastan, işleri kısmen inşaat müteahhitliğine kaydırarak kurtulur İş çevrelerinde **"hesaplı, gerçekçi, pek tabii olarak her işin daima en olmayacak tarafını kurcalayan bir adam"** (KS. s.260) diye tanınır Savaş yıllarında özel arabalara uygulanan benzin kısıtlamasının üstesinden, özel arabasını taksiye çevirterek gelen (bkz. OKB. s.62,339) de, **"Vergi Takdir Komisyonu"**nun biçtiği yarım milyon tutarındaki Varlık Vergisini, Keleşoğlu Ticaret A.Ş.'nin Tauber und Kleist-UG'nin Türkiye'deki kolu olduğunu, yani yabancı şirketler kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini iddia ederek vermemenin yollarını arayan da odur.

Savaş sonrasında, Almanların yerini yavaş yavaş Amerikalılar alır **"Muhtekir ve karaborsacı"** (KS, s.128) olduğu iddia edilen Asım Taga, Türkiye Umumi Mümessiliğini yaptığı Kuzey Amerika'nın en çok tanınmış, zamanında Çin ve Avrupa pazarlarını elinde bulunduran **"Lehmann Tractar"s Company"** (KS, s.210) ile yeni bir anlaşmaya varıp mamul traktörlerin ithali yerine, montaj sanayiine dayanan bir traktör fabrikası açmayı planlar. Böylece sırtını, Wall Street'e söz geçirebilen **"koskoca"** (KS, s.66) Morgan Bankası'na dayama imkânı doğacak, buysa hem şirketin hem de açtığı yeni bankanın kredisini yükseltecektir. Morgan Bankası'yla düzenlenecek bu tür bir iş ilişkisi, zamanında **"Deutsche Bank"** yoluyla kurulmuş iş ilişkilerini çağrıştırmaktadır

Zihni Keleşoğlu, Osmanlı mayasıyla yoğrulduğundan, **"Türk"ün satvetini yapan[ın] İslam"** (KS, s.126) olduğu ve Türk'ün İslamlığından soyulup **"laiklik ve mümasili hokkabazlıklarla"** (KS, s.126) dinsizliğe yönetildiği kanısındadır Bunlardan doğan, **"istikrarsızlığın, medeni ve ruhi anarşinin"**, **"terakki"** diye adlandırılmasınıysa hiç hazmedemez. Düşünceleriyle yalnız ülkenin yaşayış tarzına ters düşmekle kalmayıp iki dünya arasında kalmış olmanın çelişkisini asıl **"elle tutu-**

lur, gözle görülür bir anlaşmazlık, rahatını huzurunu kaçıran bir aile düzensizliği olarak, hususi hayatında yaş [ar]" (KS, s.126); dışarda görüp tiksindiği her şey, çay, kumar, flört, içki, plaj, kızında ve karısında mevcuttur Zihni Keleşoğlu Doğu Cephesi'nde "**Wehrmacht**"ın zaferler elde ettiği tarihlerde şoförü "**Kılçık**" Nâzım'ın "**sırf kemik, derdi gücü para, ressam paleti gibi boyalı, 'bobstil'**" (OKB, s.257) kız kardeşi Maide'yle ilişki kurmuştur. İlk karısı ve kızının annesinin ölümünden sonraysa Maide "**metresi olmaktan çıkıp karısı olu [r]**" (KS, s.128). Birkaç sene içersinde Keleşoğlu'yla evlenmenin "**cehennem azabı**" (KS, s.128) olduğuna inanan Maide, alkole alışmış olmanın düşüşünü yaşayıp kendini kumara vermiş, eve gecenin geç saatlerinde olmadık adamlar tarafından bırakılır olmuştur Kızı Ümid ise, babasının inadına pantolonla dolaşıp misafirlerin yanında sigara içmekte, babasının ona iyi bir koca olacağına inandığı "**dudak köşelerinde iğne başı tükürükler birikmiş, kömür tozu bıyıklı**" (KS, s.261) Sıtkı Ocaklar'la evlenmeye yanaşmamaktadır.

Zihni Keleşoğlu, "**Cemiyet [...] ve aile halinde Cenab-ı Hakka karşı gelme[nin]**" (KS, s.257) günah olduğuna inandığından, "**ölüm saplantısı**" ve ardından geleceğine emin olduğu "**kabir azabı[ndan]**" (KS, s.267) kurtulmanın tek yolunun Isparta'nın bir köyüne bir cami yaptırmaktan ve Kütahya taraflarında hızla gelişmekte bulunan "**Kadiri**" tarikatına girmekten geçeceği kanaatindedir

Ümid Keleşoğlu'nun çocukluğu, boyuyla bebekleri, kocaman doğumgünü pastaları, beyaz taftadan tuvaleti, kocaman kurdeleleriyle katıldığı 23 Nisan balolarıyla, babasının parasal gücüne uygun bir çocukluktur. Ailesi onu her zaman en iyiye, en güzele ve en rahata alıştırmıştır. Tek başına yaşaması gerektiğinde bu yetiştiriliş tarzının olumsuz yönlerini görecek ve hatta "**kötü yetiştirilmişim**" (KS, s.547) diyerek bu tarzı eleştirecektir Asıl, düzensizliği ve savrukluğu en çok çocukluğunda Kalfa Nine'nin aşırı düzen aşıladığı Yüzbaşı Demir'i şaşırtır. Madam Bercuhi'nin evini boşaltılmamış kültablaları, kaldırılmamış kahvaltı tepsisi, gelişigüzel fırlatılmış Fransızca dergilerle pek iyi kullanmamaktadır Ümid.

Yabancı dil bilmediğinden, bilenleri "**gizli haset, açık hayret, ciddi bir hayranlıkla izle[yen]**" (OKB, s.60) Zihni Keleşoğlu, kızının öğrenimine Alman okulunda devam etmesini arzular, fakat annesi Fransızcanın uluslararası kültür dili olması nedeniyle ve kızının zerafet öğrenmesi amacıyla "**Notre-Dame-de Sion**"da okumasını uygun bulur Liseden sonraysa öğrenim için Paris'e gider

Ümid için beş yıl yaşayacağı Paris, kişiliğini geliştirip ünlü Keleşoğlu'nun yarattığı çevre ve şartları aşmasına yardım eden mekân olacaktır Burada maddi ve manevi hayatını kendi gücü ve imkânlarıyla düzenlemeyi öğrenir. Bu şartlar "**sade, basit, temiz ve yükse[tir]**" (KS, s.321). Keleşoğlu'nun, bir dediği iki edilmeyen, yaşadığı toplumun genel şartlarını fark etmeden büyüyen kızı Ümid, asıl manevi olgunluğa "**Kurtlar Sofrası**"nda kavuşur. "**Aynanın İçindekiler**"de yalnız manen olgunlaşmış değil, aynı zamanda başkalarını da olgunlaştıracak güce sahip bir Ümid ile karşılaşılır.

Ümid'in söz konusu gelişimini sağlayan üç önemli kişiden Gianna ve Gerda Paris'te, Mahmud ise İstanbul'da onunla birliktedir. Her üçünün onda bıraktığı etkileri özümseyip bir senteze ulaşması ancak Mahmud'un ölümünden sonra, geçmişi çağrışımlar yoluyla hatırlayıp yorumlamasıyla gerçekleşir.

Gianna, "**yüzü aydınlık ve geniş. Teni bembeyaz. Saçları gür, simsiyah ve dalgalı. Gözleri, çekik çekik. Fransızca'yı, İtalyan aksanıyla konuşan**" (KS, s.239) Paris'e "**Siyasi İktisat**" (KS, s.238) öğrenmeye gelmiş Milanolu bir İtalyandır. Gerda ise Rue de Ecoles'de bir öğrenci otelinde oturan, omuzlarına dökülen sarı saçları, gülümsedi mi maviyle yeşil arası gözleri, çukur yanaklarıyla Darmstad'da doğup Leverkusen'da büyümüş, Fransızcayı "**su gibi**" (KS, s.239) konuşan bir Alman kızıdır. Ümid'in de aralarına katılmasıyla "**üç yakın arkadaş üç samimi dost**" (KS, s.241) olurlar

Ümid onların Beethoven, Borodin, Rahmaninof, Brahms, Charles d'Orlean, Michaux, Reverdy, hafif müzik gibi Avrupa'nın ortak kültür hazineleri konusunda ileri sürdükleri fikirleri ve tartışmaları dinler, zaman zaman da onlara katılır Gianna İtalyanca

aksanıyla konuştuğu Fransızcası, ağzından eksik etmediği "**andiamo**" ve "**ciao**"larıyla; Gerda, "**gotiğe çalan yazısı**" ve "**Strudel**"a düşkünlüğüyle bütün bu uluslarüstü kültür ortamına ulusal benlikleriyle girerler Her iki arkadaşı, Paris'e yeni bir şeyler edinmeye, ufuklarını genişletmeye gelmişlerdir ve "**şaşılacak derecede ciddi**" (KS, s.241) yaşarlar

Arada bir Türk yemekleri pişirse de, Fransız okulunda eğitilmiş, ne tam Avrupa, ne de tam Türk kültürünü anlayıp sindirebilmiş Ümid için Paris, farklı bir özelliğe sahiptir. Çeşitli yabancılaşmalar yaşadığından işi bir türlü "**sağlam ve temelinden**" (KS, s.241) tutamaz. Bir türlü çalışamadığı gibi, Paris, İstanbul'da edindiği alışkanlıkları törpüler, zevklerini aşındırır

Ümid'in yabancılaşması bir yandan "**Türkiye'yle ilgili, çok bir şey**" (KS, s.244) bilmemesinden, diğer yandan "**lisedeki öğrenimi sırasında uzaktan varlığını sezdiği [...], ama açıktan açığa yüzyüze gelmeye korktuğu Avrupa [nın] halledilmiş ve edilmemiş, adamı uykularından eden bütün problemleriyle**" (KS, s.241) onu çepeçevre sarmış olmasından kaynaklanır Bu gittikçe büyüyen cüssesiyle Avrupa, "**tarihî ve siyasî**" (KS, s.242) bir şuurla yaşamayı öğrenmemiş Ümid'i gittikçe ezip siler. Nitekim Paris dönüşü Samsun vapurunda karşılaşacağı gazeteci Mahmud Ersoy, ona ilkin ne Avrupa, ne Amerika, ama mutlaka Türkiye üzerine düşünmesi gerektiğini hatırlatarak, bu şuurun gelişmesi için gerekli dürtüyü verecektir.

İstanbul'da Dame de Sion, sonra da Paris'te geçen senelerden sonra ilk defa Birlik gazetesinde çalışırken muhabir olarak İsmet Paşa için Kayseri'ye, yani Anadolu'ya giden Ümid gerçek yabancılaşmayı Paris'te değil de orada yaşar. Anadolu'yu ilk gördüğünde "**kahrından az kalsın tıkanı[r]**" (YTB, s.325). Diğer yandan onu görenler de yabancı zannederler. Ümid'i asıl sarsansa böyle zannedilmesinden çok, hiçbir zaman değişemeyeceğini, onlar gibi olamayacağını fark etmesidir. İstanbul'dayken değil de, Erzincan veya Ankara'da, yani Anadolu gerçeği içinde bulunan Demir de giyimi, saç kesimi ve tavırlarıyla insana farklı gelen bu kadının Anadolu ortamında yanında nasıl da ayrıksı duracağını düşünür

Ümid'in yoğun ve tek taraflı Avrupa kültürü eğitimi, kendini en güzel, kitap ve plak seçiminde gösterir Her ne kadar uzun yıllar, Hüsnü Faik'in kızı Selma'ya piyanoda sevdiği o "**sultan-ı yegâh**" şarkıyı sık sık çaldırtan Mahmud ile (KS, s.587) ardından da çocukluğunda annesinin tamburundan Türk müziği dinlemeye alışmış, "**sultam yegâh**" veya "**mâhur**"lara coşkuyla kulak misafiri olabilen Demir ile (bkz. BU, s.195) beraber olacaksa da, o her zaman pikabında Monteverdi, Pergolesi, Boccherini, Albinoni ve Vivaldi (bkz. YTB, s.301,304,480,497) gibi barok bestecileri dinleyecektir.

Kütüphanesinde Lenin'in "**L'Imperialisime, Stade Suprême du Capitalisme**" (YTB, s.281) adlı eserinin veya "**kimsenin adını bilmediği**" (YTB, s.314) Gramsa, Pavese, Calvino gibi yazarların kitaplarının ve sürekli okuduğu "**Paris, Match, L'Express**" (YTB, s.263,304) gibi Fransız dergilerinin olduğundan söz edilirken, Türk edebiyat dünyasından hiçbir örneğe değinilmez.

Ümid, İstanbul'a dönerken her ne kadar tam bir manevi bütünlüğe kavuşmamışsa da, "**dünyaya bakışı, [...] insanları ve meseleleri alışı [...] epeyce değişmiş[tir]**" (KS, s.242). Paris günlerini iyi değerlendirmiş olmasını Gianna ile arkadaşlığına bağlar; çünkü onu zaman kaybetmekten kurtaran da, kişiliğini ve kişiliğinin gerektirdiği yaşama tarzını bulmasında izleyeceği yolu gösteren de odur.

Dame de Sion'da okurken kendini "**çelimsiz ve kara kuru**" (KS, s.24) bir kız saymaktan ileri gidemezken, Gianna'nın yardımıyla başkalarına özenmek yerine, kendini aramayı öğrenir. Gianna onu alıp bir berbere götürerek, orada saçlarını oğlan çocuğu gibi kestirtir; kaşlarını "**kuş**" gibi almaktan vazgeçirtip hafif boyamasına önayak olur Bu onun "**kuklalıktan gerçek kadınlığa**" (KS, s.24) geçişidir. Bir genç kızın dış güzelliğinin "**iç kuruluşu[ndan]**" (KS, s.23) geçtiğini iddia eden Gianna, kişiliğini daha çok sözler, hareketler ve sesiyle düzenlemesine yardımcı olur.

Gianna aynı zamanda onun, Paris'teki günlerini çalışarak "**hak**" (KS, s.321) etmesine, İstanbul'a döndüğünde etrafındaki

kızlardan ayrı ve onları şaşırtan düşünüş ve düşüncelerini dile getiriş becerisini kazanmasına neden olur.

Bütün bu deneyimlerin bir sonucu olarak onu ilk defa gören Yüzbaşı Demir de, Yüzbaşı Aziz de farklı bir kişiyle karşı karşıya olduklarını anlarlar Onların gözünde Ümid, **"tüy kalem inceliğinde, siyah bir kuğu kadar zarif, hayli kibar; inanılmayacak kadar kısa saçları, inanılmayacak kadar iri gözleri, inanılmayacak kadar uzun boynu, yeşil zeytin esmerliği, geniş omuzları, kalçasız ve göğüssüz dikine büyümüşlüğüyle"** (bkz. YTB, s.189,190,211.214,268,471) **"alışılmışın çok yukarısında yaşay[an]"** (YTB, s.214), herkes için geçerli ölçülerle değerlendirilmemesi gereken, bambaşka bir kadındır

Ümid, Demir'e, onu Madam Bercuhi'nin pansiyonuna ilk götürdüğü gece böylesi farklı bir Ümid'in nasıl bir dünya görüşüyle ortaya çıktığını anlatacaktır. Ona göre kendi nesli, dünyasını yalanlar üstüne kurmuştur. Bu yalan hem memleketleri, hem kendileri hakkındadır. Bu da gerçeği bir yana itip hayalleri gerçek yerine koymalarına ve ona inanmalarına yol açmıştır. Bu tutumsa **"başka bir seviyede yaşayıp, başka bir seviyede düşünmek acayipliğini doğur[maktadır]"** (YTB, s.264). Hayatlarını böyle düzenleyen bireyler, kişiliklerini, edindikleri tecrübelerden ve bu tecrübelerden elde ettikleri sentezlerden değil, kurulan hayallerden oluşturmaktadır. Bu durumsa söz konusu bireylerin üst üste hayal kırıklıklarına uğramalarına yol açmaktadır.

"Şahsiyeti[n]in gerçekler arasında, [...] yaşanmış deneyler seviyesinde teşekkül etmesini arzula[dığından]" (YTB, s.265) babasını ihbar edebilmiş, Demir ile hayalinde sevişeceğine, ona gerçekte sahip olmayı seçmiştir. Buysa yaşamayı seçmesi ve bu yolla sentezlere ulaşmaya gayret etmesi anlamına gelmektedir.

Memleketi hakkındaki hayaller, başka memleketlerle karşılaştırıldığında **"tuzla buz"** (YTB, s.266) olan bu neslin bireyleri olarak Ümid'in Paris'e, Demir'in Tokyo'ya ayak basar basmaz yabancılaşması aslında çok doğaldır Hem kişilikleri, hem memleketleri konusunda hayal kırıklığına uğrayan insanlar **"ya çökün-**

tüye dayanamayıp [...] çökecek [...], alkol, aylaklık, çeşitli évasionlar yahut hayal sükûtlarının öğrettiği acı hakikatlerden realitéye dayalı yeni bir mücadele felsefesi inşa edecek[lerdir]" (YTB, s.266-267). Ümid'i ilk seçenekten kurtaran Mahmud olmuştur Bu sayede ayakta kalabilmiş, hayal ve gerçek arasındaki seçimini doğru yaparak yalnız mücadele yeteneğine kavuşmakla kalmamış, Demir gibi çöküntü içinde bulunan bir başkasına da yetecek güce sahip olmuştur

Ümid'in Paris yaşantısında Gianna ve Gerda'nın yanında bir de ressam Halil ile olan ilişkisi önemli bir yer tutar. Bir zamanlar "**unutulmuş Anadolu kasabalarında**" (KS, s.46) resim öğretmenliği yapmayı tasarlamış bir ressamdır Halil. Fakat "**ihtiyatları teşekkül et[miş]**", "**kemikleş[miş]**"tir (KS, s.22). Ayrıca Türkiye'nin şartları ile bağdaşamayacağı kanısındadır ve de geri dönmeyi düşünmemektedir. Kısacası "**[ş]ahsi zaafları, sonunda sosyal sorumluluklarını silmiş[tir]**" (KS, s.46).

Gianna Ümid'in Halil ile ilişkisini bir türlü anlayamaz. "**Aczini ve zaaflarını sistemleştir[miş]**" (KS, s.271) bir "**vicieux**" (KS, s.271) olan Halil, aslında Ümid'in İstanbul'daki hayatından Paris'teki hayatına kaymış "**deplacé**" (KS, s.34) bir tiptir. Onu İstanbul'da aramış, Paris'te bulunca da vazgeçememiştir. Halil'in düşünüş tarzı, en güzel Ümid İstanbul'a gitmeye karar verdiğinde yaptığı tespitte ifade budur. "**...sen İstanbul için artık fazla alafrangasın, orası sana fazla hafif ve alaturka gelecek, sen oraya ağır ve yabancı...**" (bkz. KS, s.20, 22-23).

İstanbul'a döndükten sonra bir eleştiri de Mahmud'dan gelir: Ümid'e hem kibirli, hem egoist olduğunu söyler Kibirlidir, çünkü kendini daima başkalarından soyutlamaktadır; egoisttir, çünkü başkalarıyla olan ilişkilerini kendi isteklerine göre ayarlamaktadır Gururu yüzünden kendini memleketten koparmış, egoistliği yüzündense yaşamak için başka bir memleketi seçmiştir Bu tutum aslında işin kolayına gitmektir

İstanbul'a geri dönmüş olması onda yine de bir tür sorumluluk duygusunun var olduğunun delilidir İçinde bulunduğu ikilem, bir yandan memleketine yabancı gözüyle bakmasından ve özlem

duymasından, diğer yandan da kendininkine benzer bir ruh halini. daha kötü şartlar altında yaşayan çevresinden tiksinmesinden kaynaklanır. Bundan dolayı Mahmud, Ümid'in Türkiye'ye yabancılaşmasını Halil'in tersine şöyle dile getirecektir: "**İstanbul sana hafif ve alaturka gelecekmiş, laf! İstanbul sana ağır ve başa çıkılmaz bir vazife gibi geliyor...**" (KS, s.23).

İstanbul'da Ümid, farklı dünyaların adamı olan iki erkek arasında kalır. Mahmud'un yanı sıra şair Turgut ile beraberdir O da Ümid gibi Paris'i görmüş, orada bir zaman Rocky adlı "**cinsiyeti belirsiz**" (KS, s.90) bir Amerikalı ressamla birlikte yaşamıştır. Belki Türkiye'ye "**kös kös**" (KS, s.23) geri dönmüştür ama, bütün arzusu, Amerika'ya "**kapağı at[maktır]**" (KS, s.23). Turgut, daima parası az, tutkuları yüksek, fakat eksik bir şair olmuştur Hayatını sevmez, çünkü heves ve hak ettiği hiçbir şeye kavuşamamıştır. Liseyi zorla bitirmiş olmasını, yaşama nedenini ve nerelere ulaşabileceğini kestirememesini kendi suçu olarak görmez; zira o bir "**sanatçı**", yani "**güzelliklerin adamı[dır]**" (KS, s.92). Buna karşın etrafındaki her şey "**çarpık ve pis**", her şey "**saçma, korkunç ve tekdüze bir sayıklama**" (KS, s.92) gibidir.

Keleşoğlu'nun kızıyla arkadaşlık etmesinin iki nedeni vardır: ilki, onun "**eşi bulunmaz**" (KS, s.90) bir kız olması, Fransa'yı ve Fransız sanatını bilmesi, "**manevi ağırlı[ğıyla]**" (KS, s.23) etrafındakilerden farklılık göstermesi; ikincisiyse, kızının vasıtasıyla babasından almayı planladığı beş bin lirayla sanatın "**araç**" değil, "**amaç**" olduğunu dile getirebileceği bir dergi çıkartmayı düşünmesidir.

Bu bağlam içerisinde Ümid'e Amerika hayallerini anlatıp onu Rocky ile tanıştırmak bahanesiyle birlikte Amerika'ya gitmeye ikna etmeye uğraşır Turgut bir bunalım geçirmektedir ve bu bunalımını şöyle özetler: "**Şimdilerde ucuza giden çeviriler yapıp harcanarak; boşboğazlıklar, zengin kız tavlama ümitleri, memuriyet arzuları ve Amerika hayalleri içinde boğuluyorum**" (KS, s.92).

Arkadaşı ressam Eşfak, onun bu bunalımını "**gerçek korkusu**" (KS, s.92) diye tanımlar; çünkü ona göre Turgut, gerçeğe

"**yüzünden**" bakmamaktadır İyi bir kul dahi değilken, kendi kendini "**Allah**" ilan etmiştir Arkadaşının kişiliğini lafebeliği. dedikoduculuk. adi zamparalıkla betimlerken. sanatını da gülünç bulur, zira "**hiçliği gargara edi[p]**" (KS. s.92-93) başarısızlıklarının acısını ters yüz ederek "**iç dünyam**" (KS, s.93) adı altında kaleme almaktadır Bilgisizliğinin ve korkaklığının üstesinden. sanatta fikir düşmanı olduğunu, kabiliyetsizliğinin ve duygusuzluğunun üstesindense duygunun düşmanı olduğunu iddia ederek gelmeye çalışmaktadır Ümid de onun şairliğinden kuşkuludur, denildiği gibi bir şair olma durumunda, onun ve herkesin yanında nasıl "**détatcheé**" (KS, s.25) olduğunu fark etmesi gerektiğini düşünür

Diğer yandan Ümid Turgut'u "**aylak**" ve aynı Halil gibi "**vicieux**" (KS, s.20) bulmaktadır Yani Turgut da Halil gibi biridir ve Mahmud'un karşı kutbunu oluşturur. Mahmud "**bizde olmadığını sandıkları[n]dır. Sosyal bir gücün yansıması. Hèros...**" (KS, s.271). Aslında Fransa'da Halil ile değil, onunla karşılaşmış olmalıdır İki yıldan beri arkadaşlık ettiği Mahmud, erkek olarak, "**kıvırcık siyah saçları, bitmez tükenmez omuzları[yla]**" (KS. s.25) hoşlandığı bir tiptir Gülümhan, Suzan, Peri gibi kız arkadaşları, hatta üvey annesi Maide, hep bir elden Ümid'i bu kendilerine aykırı gelen. "**düşünen**" adamdan kurtarmaya çalışmaktadırlar.

Rastlantı sonucu tanışmasalar. İstanbul'daki çevresinde Ümid'in Mahmud gibi birisiyle karşılaşmasına imkân yoktur Zira "**Ümid'in dünyasının bittiği yerde, Mahmud'un dünyası başl[ar]**" (KS, s.26). Ümid, Paris deneyiminden önce Mahmud ile tanışması halinde, bu ilişkinin değil iki sene. iki ay dahi sürmeyeceğinden emindir "**Paris, ondan bir şeyler almış, bir şeyler vermiş, bir şeylerini de değiştirmişti[r]**" (KS, s.26). Bu onun bir yanıyla Mahmud'a eğilmesine. fakat diğer yanıyla isyan içinde Turgut'a sarılmasına neden olmuştur

Mahmut, bütün önemine rağmen "**alaturka ve vulgaire**", Şair Turgut ise bütün önemsizliğine rağmen "**alımlı ve çekicidir**" (KS, s.21). Birinin eksikliğini, diğerinin fazlalığını duyar; bu da. "**ikisinin arasında kötü, sevimsiz bir yerde**" (KS. s.22)

bulunmasına neden olur Böylesi bir ikilem zaman zaman kendini **"tiksintiyi andıran"** (KS. s. 26) bir duygu içinde bocalamasına ortam hazırlamaktadır Bu gerginliklerden dolayı kendini **"yorgun"** (KS. s.44) hisseder

Mahmud ile olan ilişkisini bir tür alışkanlık, hatta bir tür **"tik"** (KS, s.48) olarak görmektedir **"Ayrı ayrı, tıkır tıkır işleyen iki saat gibi[dirler]"** (KS. s.48): ayrı zamanları gösterdikleri yetmezmiş gibi, yan yana geldiklerinde sesleri birbirine karışmaktadır Mahmud'un onu sevdiğini bilir, fakat bu sevgiyi **"ağrıtıcı"** ve **"yorucu"** (KS, s.48) bulur: çünkü o Ümid'i olduğu gibi değil, olmasını istediği gibi sevmektedir: tasarılarındaki gibi, değiştirilmiş, adeta yeniden yaratılmış bir Ümid'e duyulan sevgidir bu. Mahmud'un sonu gelmeyen **"Giresun'daki açlık [...], Ereğli'deki maden çökmesi [...], kapatılmış sendikalar [...], tevkif edilmiş gazeteciler"** (KS, s.151) türü konularından da bıkmıştır, çünkü kendi kendisiyle ilgilidir ve kendini yaşamak istemektedir

Ümid, Mahmud ile ilişkisini, ondan bıktığını, daha doğrusu sıkıldığını iddia ederek. onun İzmir'e, adı **"arsa spekülasyonu ve yolsuzluğuna"** (KS, s.14-15) karıştığını tahmin ettiği iş adamı Sezai Yazmacı'yı araştırmaya gideceği akşam keser. Birkaç gün sonra Birlik gazetesinde Mahmud'un resmini ve onunla ilgili haber başlığını görür: **"Devrimci neşriyatımızı Mahmud Ersoy'la ödedik – Türk basınının büyük kaybı"** (KS, s.151, 152).

Birkaç gündür kendinden haber alınamayan Mahmud'un başsız cesedini balıkçılar bulmuştur. Cinayet olma ihtimali üzerinde durulmaktadır **"Kurtlar Sofrası"**nda bir yandan meslektaşı İrfan, Mahmud gibi bir adamın nasıl olup da başının kesilebileceğini kendine sorarken (bkz. KS. s.203), onu için için seven Hüsnü Faik'in kızı Selma da onun başı bulunmadan gömülemeyeceğini tekrarlar durur (bkz. KS, s.207).

Mahmud'un bulunamayan başı, eserde sembolik bir özellik kazanır Olaylarını ve sorunlarını Mustafa Kemal'in fikirlerinin yardımıyla yorumlayan, başkalarının da aynı tarzda düşünmesi için çabalayan Mahmud'un başıdır kaybolan. Her türlü gayrete

rağmen bulamazlar, fakat ölümüyle ilk defa onun düşüncelerine farklı yaklaşan ve onun izinden gitmeye karar veren Ümid, bundan böyle Atatürkçü düşünüşün temsilciliğini üstlenecek, Mahmud gibi o da başkalarına yol gösterecektir

Gazetelerden biri maktulün solcu çevrelerin "**husumetini**" üzerinde toplamış bulunduğundan cinayetin "**komünistler**" veya "**Moskova ajanları**" tarafından tertiplenmiş olabileceğini (bkz. KS, s.205); bir diğeriyse onun "**müfrit solcu telakki edilen bir gazeteci**" olduğundan ülkenin kalkınması için çalışan şirketler hakkında asılsız haberler vererek "**kızıllara has bir şekilde**" Atatürk'ün "**ölmez fikirleri**"nin ardına sığınıp millet, memleket, din düşmanlığı yaptığını iddia eder.

Kendi gazetesi Birlik'teyse Hüsnü Faik, bazı makalelerde onun "**bir inkılap şehidi**" ve öteki isminin "**Mustafa Kemal**" olduğunu ileri sürecektir. Zira "**o, Milli Kurtuluş hareketini, aynı hızla ve tarihî ve içtimaî macerası içinde, son neticesine kadar götürmek çarelerini arayan, şuurlu ve aydınlık münevverler[den] birisi[dir]**" (KS, s.206).

Mahmud'un ölümüyle Ümid'in hayatında Paris yaşantısından sonra ikinci bir eğitim ve değişim dönemi başlar. İlkin odasına kapanır ve Mahmud'un hayattayken kendisi için ne anlama geldiğini, onsuz olmanın nasıl bir şey olduğunu bir iç tartışması haline getirir. Buysa yalnız Mahmud'u değil, kendini de anlamasına yardım eder.

Bir zamanlar Mahmud'un onu değiştirmek, bozmak, çürütmek, soysuzlaştırmak istediğini zannederken ona "**bir şuur aydınlığı katmaya uğraştı[ğını]**" (KS, s.322-323), kendininse onu yalnızca erkek olarak beğendiğini, iç hayatını, düşünce yapısını öğrenince de korktuğunu fark edecektir Mahmud onu "**tamamlamaya çalış[an]**" (KS, s.323) mert bir adamdır; kendisiyse onu seven, fakat "**onunla yaşamayı bilme[yen]**" (KS, s.323) korkağın biridir. Bundan sonra "**maddi ve manevi yaşamına onu da katıp, bir manada iki kişi olarak yaşamayı dene[melidir]**" (KS, s.319).

İlk işi Suzan, Gülümhan, Turgut gibi geçmişini belirleyenlerle ilişkisini kesmek olur Sonra da Mahmud gibi yaşamaya karar

verir Böylece "**onu bıraktığı yerden alıp, yeni ve değişik hallere uygun davranışlar halinde geliştirirse, bozulmaya çözülmeye başladığından korktuğu kişiliğini de kurtaracak[tır]**" (KS, s.320). Babasının evinden ayrılmaya ve Fransızca bilgisiyle bir iş bulmaya karar vermesi onun için bir dönüm noktasıdır Bir zamanlar Gianna ona "**aksiyona katılır katılmaz artık bir anlam taşıdığı[n]dan emin**" (KS, s.322) olduğunu yazmıştır; çünkü tembellik, kişinin varlığından kuşku duymasına yol açarken, çalışmak yaşamak demektir

Anahit'in yardımıyla Paris'ten satın aldığı, yani sadece kendine ait olduğuna inandığı eşyalarını alır yanına ve Mahmud'un Tarlabaşı Pelesenk sokağındaki pansiyonuna taşınır. Pansiyonun sahibi Madam Bercuhi Karanfilyan. Mahmud'un nişanlısı olduğunu ve özellikle de bir zamanlar Paris'te kaldığını öğrenince ona zorluk çıkartmaz. Ümid kendi eşyalarını Mahmud'unkilerin yanına koyar; burası artık evi değil, evleridir.

Üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen Ümid, Demir ile arkadaşlık kurduğunda, onu hiçbir zaman Mahmud'un odasına sokmayacak ve onunla bu odada hiçbir zaman sevişmeyecektir. Çünkü odasına Mahmud'un "**kocaman**" (YTB, s.285) bir resmini yaptırmıştır ve "**onun odasında, onun resminin önünde [Demir dahi olsa] başkasıyla**" (YTB, s.285) beraber olamayacağını çok iyi bilir.

Ümid, Madam Bercuhi'nin pansiyonunu ancak 1960 yılında terk edebilir; Demir'in Erzincan'da olduğu bir döneme rastlamıştır bu. Ona kendine Firuzağa'da "**Şirin kutu gibi, manzarası çok kral bir çatı katı**" (YTB, s.312) bulduğunu ve evini dostlarının yardımıyla "**filmlerdeki gibi**" (YTB, s.312) döşediğini yazacaktır. İstanbul'a Anadolu gerçeğinden gelen Demir, 1930'ların zevkiyle döşenmiş Madam Bercuhi'nin pansiyonundan sonra bu yeni evi, "**her şey[iyle] Ümid'e eldiven gibi uyan, çağdaş**" (YTB, s.312), daha doğrusu "**fazla**" çağdaş bulur. Ümid Mahmud'un resmini bu eve de asmakta tereddüt etmemiştir.

İç tartışmalarının sürdüğü ve daha eşyalarının hepsini taşımadığı bir sırada, bir gece babasıyla şoförü "**Kılçık**" Nâzım'ın,

çalışma odasında tartıştığını ve sevgilisi Mahmud'un ölümüne babasının "**Kılçık**"a "**ne yap yap, gazetecinin Sezai'yi bulmasını önle**" (KS. s.479) şeklinde verdiği emrin, diğeri tarafından "**icap ederse vur**" (KS. s.479) anlamını çıkartmasının neden olduğunu öğrenir Mahmud kendine, "**münakaşalara giren ve ihaleyi kazanmış görünen, Kolaylık Yapı İnşaat Şirketi**" (KS. s.82-83) adındaki o "**uydurma**" ve "**kukla**" şirketin aracılığıyla göçmen evleri inşaatında dönen ihale, şartname, yapı hatası gibi yolsuzluklarla asıl vurgunu vuranı araştırmayı görev edinmiştir. Bu araştırmanın durdurulması ancak onun söz konusu şirketin başında gözüken Sezai Yazmacı'yı bulmasının engellenmesiyle mümkün olacaktır Sözü edilen vurguncuysa Ümid'in babası Zihni Keleşoğlu'dur

Bu gerçeği öğrenmesi Ümid'e Gianna'nın bir zamanlar anlattığı bir yaşantısını çağrıştırır. Gianna, Karagömleklilerden olan faşist babasını, İsviçre'ye kaçmak isterken çetecilere ihbar ederek onun kurşuna dizilmesine neden olmuştur Bu kararı almasında en önemli rolü, "**ya İtalya, ya da babam**" (KS, s.238) sorusunda ilkinin ağır basması oynamıştır. Hiç de kolay olmamıştır Fakat o bu "**dehşeti**" "**kendini kaybetmeden**", "**şuurla ve aklı ererek**" yaşamıştır (KS, s.239,245). Bu yaşantı, Gianna'nın başka bir insan olmasına yardım eden en önemli etkendir.

Birkaç yıldır baba evinde alıştığı hayat tarzını değiştirme yolunda olan Ümid, ancak Gianna'nın anlayabileceği "**müthiş**", "**zor**" ve "**kesin bir jest**" (KS, s.485) yapmaya karar verir Bu jest, "**başka bir düzlemde asıl kişiliği[n]i meydana getirecek aksiyonların, hareket düğmesine basacak**" (KS, s.485) güçte bir jesttir Bu kararı almadan evvel Ümid kendi kendine, babasının kendisi için anlamını tartışır

Zihni Keleşoğlu, kızına hiçbir zaman yakın olmamıştır. Bir kez dahi "**yavrum**" (KS, s.480) diye çağırmamıştır onu. Özellikle annesinin ölümünden sonra "**birbirlerinin varlığını unutmaya çalışan iki düşman gibidir[ler]**" (KS, s.480). Babasının her zaman "**sinsi, içinden pazarlıklı, hatta hilekâr**" (KS. s.480) bir adam olduğunu düşünmüştür; fakat çıkarları uğruna bir adamın öldürülmesine neden olabileceğini hiçbir zaman

aklına getirmemiştir Belki artık yaşlanmış babasını, elleri kelepçeli, iki yanında jandarmalarla düşünmek çok acıdır. fakat Mahmud'u öldüreni bilip bu konuda susması, onu bir kez daha öldürmek anlamına gelecektir. Diğer yandan "**birisi, kim olursa olsun, bir başkasının yaşamına set çeker, ellerini onun kanında yıkarsa o, herkesin gözünde, Allah"ın ve insanların kendisine verdiği sıfatları, toptan kaybe[deceğinden]**" (KS, s.485) Zihni Keleşoğlu da babası olmaktan çıkacak, bundan dolayı da susması gerekmeyecektir Sonraları soyadını değiştirip Mahmud'un soyadını alması da bu düşünüşün bir başka uygulamasıdır.

Babasının Mahmud'un ölümüne sebep olduğunu öğrendiği gecenin sabahı Ümid, erkenden evinden ayrılır ve Hüsnü Faik'in evine giderek her şeyi anlatır. Hüsnü Faik, Ümid'in hareketini "**her nokta-i nazardan şayân-ı takdir bir hareket**" (KS, s.543) olarak yorumlar. çünkü artık "**feda-yı nefsler zamanının geldiğin[e]**" (KS, s.543) inanmaktadır. Mahmud bunun ders alınacak bir örneği olmuştur. Ümid ise onunkinden aşağı kalmayacak bir jest yapmaktadır. daha doğrusu bu bir jest değil, "**aksiyon[dur]**" (KS, s.543). Durumu fark eden ve III. Reich'ın çöktüğü günlerde yardımcı olduğu Tauber and Kleist şirketinin sorumlu müdürü Thomas Tauber'in yardım edeceğini uman Keleşoğlu, Çorlu yakınlarında şoförüyle kaçarken yakalanır.

Ümid'in kişiliğine kavuşmasına yardım eden Mahmud, onun o güne kadar hayatına giren erkeklerin aksine bir köy çocuğudur. Ümid'in geçirdiği rahat çocukluğa karşın o, Balıkesir'e bağlı Gönen'de zor bir çocukluk geçirmiştir. Ortaokulu okumak için eniştesinin yanına, Balıkesir'e gelir. Köyle karşılaştırılamayacak şehir hayatıyla yüz yüze gelmesi onun en önemli yaşantılarından biridir Bir yandan okurken, diğer yandan eniştesinin 'Zağnos Paşa Camii' yakınındaki aşçı dükkânında çıraklık yapar. Üniversite öğrenimi için İstanbul'a gelen Mahmud, dört yılda fakülteyi bitirip Balıkesir'e dönmeyi düşünmüştür, fakat Babıâli onu "**yediğinden**" üniversiteyi bitiremediği gibi Balıkesir'e de dönememiştir Hem "**Kurtlar Sofrası**"ndaki, hem de "**Aynanın İçindekiler**"deki üniversite mezunu aydınlar düşünüldüğünde Mahmud

farklı bir konuma sahiptir O. diğerlerinin tam karşıtı, okuyan, düşünen ve düşündüğünü eyleme dönüştürebilen gerçek aydındır

Mahmud'un Madam Karanfilyan'ın evindeki odası "**küçük, basit ve sade[dir]: yere, divanın üzerine, birer seccade uydurulmuş. Bir yazıhane. Duvarın birini boydan boya yemiş, ucuz bir kitaplık. Köşede kendine göre bir ışık ve gölge düzenine girmiş, kalpaklı bir Mustafa Kemal büstü**" (KS, s.262) Bu görünümüyse açık bırakılmış bir kitapla, "**ağır ve saygılı bir sözlük**" (KS, s.262) tamamlamaktadır. Bu kitap muhtemelen "**Nutuk**"tur Ümid'i asıl şaşırtan, bir gün Mahmud'un "**Mustafa Kemal'in İnkılâp Teorisi**" (KS. s.262) adlı bir çalışmasını bulmak olacaktır Bu çalışmayla "**şuurlu bir adam hayatı yaşayabilmek için**" (KS. s.263) "**kendimizi anlamaya çalışmak[tadır]**" (KS, s.263).

Mahmud, kendi neslini "**yarım kalmış inkilâbın çocukları**" (KS, s.263) diye adlandırır Çocukluklarında büyük değişimler görmüşler, fakat zamanla gelişmeler neredeyse durdurulmuştur Bu durumu yaratanlar "**kendileriyle ve ihanetleriyle mutabık[tırlar]**" (KS, s.263) ama, inkilap nesli "**ayakta kal[mıştır]**" (KS, s.263). Bu arada içlerinde hem sağa, hem sola, yani hazır bileşkilere kayanlar olmuştur; fakat onların asıl amacı, "**iç egoizmine uyup, kendilerini kurtar[maktır]**" (KS, s.263). Ülkenin şartlarına ters düştüklerinden kısa sürede harcanıp giderler Mahmud ise "**inkılâbı bütün cephelerde nasıl yürütebileceği[ni] araştır[maktadır]**" (KS, s.263). Bunun her şeyden önce "**kendimizi ve çıkış noktamızı, sonra da metodumuzu öğrenmek[ten]**" (KS, s.264) geçeceği kanaatindedir.

Ümid, karşısında böylesi bir aksiyon adamı bulmaktan şaşkındır Şimdiye kadar karşısına çıkanların tersine o, Amerika, İngiltere veya Sovyetler Birliği'nden söz etmeksizin, "**yüzde yüz içerden ve kendi başına bir kurtuluş kapısı [arar]**" (KS, s.264). Çünkü Mustafa Kemal'in yeni nesillere, asıl eylemleriyle değil de bir "**klişe**" bir "**put**" gibi tanıtıldığına, bundan dolayı da bu nesillerin gözünde çocuklukta anlatılan bir "**masal**" gibi yer ettiğine inanmıştır Bu durum kurtuluş ümitlerimize her zaman "**hazır ve yabancı reçeteler ar[amamıza]**" (KS, s.264)

zemin hazırlamaktadır. Mahmud, Mustafa Kemal hareketini iki temel üzerine oturtur: **"[B]irisi daima halk hareketi olması, ikincisi gelişmedeki hız"** (KS, s.269).

O sırtını millete dayamış ve milletin aldığı kararları, millet adına uygulamıştır Kongreler ve Millet Meclisi bunun en güzel örneğidir. **"Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Milli Mücadele'de, Halk Fırkası ise, medeni devrimlerin gerçekleştirilmesi sırasında, devamlı olarak milletin çoğunluğunu temsil ediyor ve milletin çoğunluğunca destekleniyor[dur]"** (KS, s.209). Kendinden sonra gelenlerin ilk hatası, **"hareketi yöneten kadroların, halk yığınlarından kopması[na]"** (KS, s.269) göz yummuş olmasıdır Nitekim parti Halk Partisi olduktan sonra **"militan kadrolar"** (KS, s.269) bozulur, teşkilatsa bürokratların ve imparatorluktan devralınan toprak beyliği kurumunun eline geçer.

"38 yıllarına doğru, irade-i milliyeci ve inkılapçı köklerden gelen adamların bile, kendilerini faşizan bir demogojiye kaptırdıkları pek açık[tır]" (KS, s.269). 1946'dan sonraysa bürokrasi ve ağalar tarafından soysuzlaştırılan inkılaba, bu defa artık **"kendilerini güçlü hisseden, ticaret ve sanayi çevreleri karı[şır]"** (KS. 271). Yardım gördükleri ağalarla inkılabın ikinci kez ihanete uğrayıp soysuzlaşmasına neden olurlar. İnkılapçı kadroların milletten tamamen kopmasının, işçi sınıfının yok kadar az oluşunun, köylünün dağınıklığı ve cehaletinin, şehirlininse fakir ve güçsüz oluşunun içinde bulundukları şartları doğurduğu inancındadır Mahmud. Bu durumdan ancak, Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyetin Mustafa Kemal İnkılabının ana hatlarını oluşturduğu düşüncesinden hareket edip onun fikirleriyle halk arasındaki bağ kurularak çıkılabilecektir.

Bir gün onun gazeteci olarak büyük sermaye hareketleriyle ilgilenmesinin Mustafa Kemalciliğiyle örtüştüğünü fark eden Ümid'e Mahmud, Mustafa Kemal'in 1921'de söylediği aynı bağlamdaki şu cümleyi okur: **"...hakkımızı mahfuz bulundurmak, istikbalimizi emin bulundurabilmek için, heyet-i umumiyemizde, heyet-i milliyemizce, bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapita-**

lizme karşı, heyet-i milliyece mücadeleyi caiz gören bir mesleği takib eden insanlarız" (KS, s.272).

Mahmud bu düşüncenin ışığı altında **"demokrasi teşebbüsünün büyük ve rezilce bir ticari vurgun şeklinde soysuzlaştığını [...], milletlerarası tröstlerle bankalar arasında, gizli ortaklıklar bulu[nduğunu]"** (KS, s.399) ve ticari şirketlerin bir yanlarıyla siyasi nüfuza dayandığını, bütün ülkeyi kendi çıkarları için seferber etmek amacıyla yeni düzenler kurulduğunu dile getirir yazılarında. Fakat basın üzerindeki baskı giderek artmakta. cezaevleri yine gazetecilerle dolmaktadır

Daha demokrasinin var olmadığı bir toplumda sosyal demokrasinden bahsedilemeyeceği için ilkin 20. yüzyılın misyonunu, yani **"topluma bireyi ezdirtmeyecek bir hürriyet düzeniyle, bireyi bireye ezdirtmeyecek bir adalet düzenini, aynı zamanda, aynı yerde gerçekleştirme[yi]"** (KS, s.399) kendilerine hedef edinmeleri gerektiğini düşünür Bunun için de **"etkisi sınırlı (ve) entellektüel bir aksiyon"** (KS, s.400) olan gazetelerde yazı yazmak yetmeyeceği için **"belki gizli, fakat mutlaka etkili ve aktif bir teşkilâtlanmaya gi[dilmeli]"** (KS, s.400); **"gerekirse tehlikeli, hatta ümitsiz, fakat sonrakilere örneklik edebilecek, elle tutulur, gözle görülür hareketler"** (KS, s.590) yapılmalıdır

Karşılarındakiler **"çakal dişleri, çamurlu burunlarıyla"** (KS, s.590) her şeye saldırıp memleketi **"kurtlar sofrasına"** (KS. s.591) döndürdüğüne göre, artık **"isyan haktır"** (KS, s.591.594). Ümid ona bütün bu düşünceleriyle sosyalizme yakın bir yerlerde olduğunu hatırlattığında, Mahmud **"bir bakıma Mustafa Kemal'in yanıbaşında"** (KS, s.401) olduğunu söyleyecektir

"Aynanın İçindekiler" dizisinde ilk defa Ümid böylesi bir gelişimi yaşayıp üzerinden hayli zaman geçtikten sonra çıkar okuyucunun karşısına. Artık o da Mahmud gibi o **"muhalif gazetelerin en inatçısı, en çetini"** (BU, s.315) halkın, özellikle aydınlar ve üniversiteli gençler arasında etkinliği olan **"neokemalist"** (BU, s.316) mücadeleyi sürdüren ve destek gören **"adı**

bile başlıbaşına bir eylem, bilinçli bir direnme eylemi" (BU. s.316) ifade eden **"Birlik"**'te çalışmaktadır

Mahmud'dan devraldığı ve Hüsnü Faik'in yardımlarıyla pekiştirdiği düşünce dünyasını gazete için hazırladığı röportajlarla aktarır okuyucularına. Yüzbaşı Demir ile tanışması da gazetenin aldığı **"iktidarı canevinden vurabilmek için bir muhalefet stratejisi"** (YTB. s.185) tespit etme kararı nedeniyledir

Gazete bir yandan Kore Savaşı'na katılmış ve yurda dönmüş subaylar arasında **"harbin sebebi, cereyanı, sevk-i idaresi ve neticeleri"** (YTB. s.185) konusunda bir röportaj hazırlayacak. böylece hükümetin Kore'ye nasıl Meclis'ten geçirmeksizin asker sevk ettiğini ve Türk askerlerinin orada nasıl kırdırıldığını kamuoyunun gözleri önüne serecek bu çalışmanın sonunda. elde edilen **"siyasi başarının beyhudeliği"** (YTB. s.193) ortaya çıkacaktır Diğer yandan da **"memlekette her türlü yolsuzluğun ve istismarın alıp yürüdüğü, hükümet memurlarının dahi mahiyeti şüpheli münasebetlere giriştiği, hususiyetle döviz kaçakçılığına ve karaborsacılığa tevessül ettiği"** (YTB. s.186) konusunda bir yazı dizisi hazırlayacaklardır Bu ikinci konu daha sonra Ümid'in mahkeme edilmesine ve on sekiz ay hüküm giymesine yol açacaktır

"Döviz Komisyonu ve İçyüzü" başlığını taşıyan bu ikinci yazı dizisi. Demir'in Erzincan'da olduğu döneme rastlar Ümid bu yazılarda Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Bankalar caddesindeki birçok şirketin sahibine, fakat özellikle de Akın Limited Şirketi'nin ortağı ve kurucusu Seyit Sabri'ye **"resmi kura tahsis ettiği dövizleri, [onun] piyasada nasıl karaborsa fiyatına sattığı[nı] meydana çıkar[maya]"** (YTB. s.186,275) çalışır. Fakat dışişleri bakanının oynadığı role değinilir değinilmez **"neşir yasağı"** (YTB, s.309) konulup mahkemeye verilir

Bu konuda ona Seyit Sabri'nin **"bebek yüzlü, kız gibi"** (YTB. s.275) diye tanınan oğlu Akın yardım eder Zira birkaç kadehten sonra **"babasının marifetlerinden bildiği kadarını bülbül gibi anlatı[r]"** (YTB. s.277) Ümid'e. 1960 Hareketi'nden sonra bu kez Ankara'ya gidip MBK üyeleriyle yaptığı röportajların yardımıyla **"İhtilâlin Karıncaları"** adlı yeni bir yazı

dizisine başlar Demir ile yaptığı konuşmalarda gelişmelerden pek memnun olmadığını dile getirmiştir. Çünkü ihtilalcilerin ülkenin kurtuluşu için geçerli çözümleri, Atatürkçü düşünüş ve eylemler yerine, onun tam zıddı, yani onun devrimlerini yozlaştıranların doğrultusundakilerin çözümlerinde aradığı kanısındadır ve fikirlerini yazılarında da dile getirir. Başından beri ihtilalin içinde olan ve ihtilalin asıl amacından uzaklaştığını düşünen Yüzbaşı Aziz onun bu yazı dizisinde, **"devrimci kadro[nun] hiçbir ideolojik hazırlık yapma[dığı], Atatürkçülüğü bile tarihi şartları içersinde toplumsal ve ekonomik olarak değerlendireme[diği]"** (YTB, s.473) tarzındaki fikirleri vurgulamasını çok yerinde bulur.

Ümid, Mahmud'un ölümünden sonra başladığı gazetecilik mesleğinde çok olumlu bir gelişim göstermiş, ülke çıkarları uğruna sürdürdüğü mesleğinde babasını bile adı yolsuzluklara bulaştığı için emniyete şikâyet edebilmiş, yazdığı yazılar nedeniyle hapis dahi yatmıştır. Fakat 27 Mayıs Harekâtı'ndan birkaç ay sonra, o gece gündüz demeden çalışan gözü kara ve heyecanlı kadın gitmiş, yerine artık siyasi olaylarla eskisi kadar yakından ilgilenmeyen, Boğaz'da Suat'ın **"kuş kafesi"** yalısında **"kafa çekmey[i]"** tercih eden bir başka kadın gelmiştir (bkz. YTB, s.435).

Bir zamanlar Suat'ı kendine yaklaştıran şeyin ne olduğunu soran Demir, yaşadıkları savaş aynı olmasa da her ikisinin de bir **"savaş artığı"** (YTB, s.355) olduğu sonucuna varır **"Bu sert deney, [onlara] öteki insanların gündelik yaşantılarının dar bencilliğine kapılıp da böbürlendikleri bir sürü şeyi ellerinin tersiyle bir kenara itivermek gücünü kazandırmış [..], varlıklarını yaşamanın temel anlamına indirgemiş, varlıklarını yaşamanın ne demek olduğunu"** (YTB, s.356) anlamalarına yardım etmiştir Yani hem Suat, hem Demir, hatta Halim bile **"Ümid'in yeni yeni sınamaya kalkıştığı bir yaşama biçimini çok önceden yaşamışlar[dır]"** (YTB. s.356). Onu, Vaniköy'deki Suat'ın yalısı, bundan böyle hayatında bireysel daha ağır bastığı için cezbetmez; diğerlerinin bir zamanlar ardında bıraktığı düş bozumunu yaşamaya o yeni başla mıştır ve bu yalı onun için bir kaçış noktasıdır

Osmanlı döneminde Osman Nevres ve Münif Sabri'yle başlayan olumlu gazeteci tiplerinin son halkasını Cumhuriyet döneminde Ümid Ersoy tamamlar Anadolulu bir eşraf çocuğu olan, fakat önüne çıkan imkânları iyi değerlendirip ticaret burjuvazisinde önemli bir yer elde etmiş bulunan Zihni Keleşoğlu'nun kızıdır Ümid. Çocukluğunda yabancı dille eğitim veren okullarda okuması. liseden sonraki Paris yaşantısı onu çevresine yabancılaştırmakta gecikmez. Fakat Paris'te tanıdığı Gianna ve Gerda ile İstanbul'da tanıdığı gazeteci Mahmud hayatını değiştirip toplum içinde bir asalak yerine, faydalı bir birey olarak yaşamasını sağlayan eğitici figürlerdir Nişanlısı Mahmud'un ticari çıkarlar nedeniyle ölümüne yol açan babasını dahi adli makamlara şikâyet etmekten çekinmeyen Ümid. "**Aynanın İçindekiler**"de bir aydın olarak gösterdiği olumlu gelişimle yalnız kendine faydalı olmakla kalmaz. kendini, bir gazeteci olarak ülkenin zararına çalışan hemen herkes ve her kurum hakkında yazılar yazmakla topluma, Yüzbaşı Demir ve Suat gibi bunalım içindeki yakınlarına yardım elini uzatmakla da bireylere yol gösterici bir görevle yükümlü kılar Yanlış anlaşılmış bir Atatürkçülük temeline oturtulan 1960 Harekâtı onda bir tür kaçışa ve içe kapanışa neden olacaktır.

1.2. ASKER DEMİR VE ÇEVRESİ

Yüzbaşı Demir. Muradiye'de dedesi "**Çukurcalı**" Rasim Hoca'nın ya Marsilya'ya göç etmiş Ermeni bir kuyumcudan. ya da varlığını yitirmiş eski bir "**âşâr mülteziminden**" (YTB, s.132) düşürdüğü, bahçesinde "**telli kavakların parladığı**" (YTB, s.42) cümle kapısının iki yanında fenerler olan "**konak yavrusu**" (YTB, s.42,494) ahşap bir evde dünyaya gelir.

Annesi Suat Hanım'ın babası İsmail Râci Bey. Abdülhamid'in "**sadık bendelerinden[dir]**" (YTB. s.132). İttihatçılar hükümeti ele geçirince. İsmail Râci Bey'e. Bursa'da "**sadaka kabilinden**" (YTB, s.132) bir defterdarlık görevi verilir Aslen Üsküdar'ın İhsaniye mahallesinden olan aileyi, devletin geleceğini karanlık gören babanın memuriyetten ayrılıp Bursa'ya yerleş-

mesiyle farklı bir hayat tarzı bekler İsmail Râci Bey, bu yerleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmesi için gerekli önkoşulun, kızının Bursalı birisiyle evlenmesi olduğu kanısındadır Suat Hanım'ın annesi, eşinin ölümünden sonra kendisine çok farklı gelen bu taşra hayatında barınamayıp Üsküdar'a geri döner Kızı Suat Hanım ise savaşın sonlarına doğru Rasim Hoca'nın en küçük oğlu Feyzullah Efendi'yle evlenip Muradiye'ye yerleşmiştir

Kendi deyişiyle Suat Hanım, **"usûl erkân görmüş asrî bir kızdır"** (YTB, s.133). Babası kızının müzik dahil her konuda iyi yetişebilmesi için ona hocalar tutmuş; elinden geleni esirgememiştir Oysa kayınpederi Rasim Hoca'nın düşünüş tarzı farklıdır; **"baba evinde iktisab ettiği [...] her türlü âdet ve itiyadı 'şer'an günah add[edip] müslümanlığa sığmaz' diyerek yasakla[mıştır]"** (YTB, s.133).

Dedesi **"Çukurcalı"** Rasim Hoca, Demir'in çocukluğu üzerinde bir kara bulut gibidir. **"Müslüman, süt köpüğü sakalı, muşmula kırışığı yüzü, rahlesi, kitabı ve 'fakfon' enfiye kutusuyla, onu böyle sadece görüvermenin bile, ağır bir saygısızlık, bağışlanması güç bir kabahat olduğunu [...] sanır"** (YTB, s.49,135), yani onun varoluşu dahi Demir'e saygıyla karışık bir korku vermeye yetmektedir

Sonraki yıllarda, özellikle bunalım anlarında dedesinin bu görüntüsü tekrar tekrar canlanır zihninde (bkz. YTB, s.495). Söz konusu korkunun bu denli etkin bir hale gelişiyse, babası Feyzullah Efendi'nin dedesinin elini **"çocuk gibi eğilip öptüğünü gördüğü günden"** (YTB, s.49,135) sonraya rastlar.

Rasim Hoca, feodal özellikleri kaybolmamış, değişen dünyaya ayak uyduramadığından, bu özelliklere daha da sarılmış bir taşralıdır Bundan dolayı, Mustafa Kemal ile ülkenin ümmet toplumu şartlarını aşma, ulusal devlet olma yolundaki çabaları gereği benimsenmeye başlayan laik devlet kavramını da kabullenememiştir.

Demir'in henüz okula başlamadığı yıllardan birinde annesi Suat Hanım, oğlunu eline bir kutu kestane şekeri verip dedesinin elini öpüp duasını almaya yolladığı bir bayram günü Rasim Hoca, torununun **"Mustafa Kemal'in dinsiz imansız mektebi-**

ne başlamadan" (YTB, s.136) dini bir eğitimden, **"Mızraklı İlmihâl"** eğitiminden geçmesi gerektiğine karar verir

Demir, o gün bir yandan dedesinin anlattığı **"Tubâ ağacını, cennetteki süt, bal, şarap ve su ırmaklarını"** (YTB, s.136) tasarlarken, diğer yandan da muhtemelen korkudan gelen idrarını tutmaya çalışır. Dedesi torununu öğrenmedeki beceriksizliği nedeniyle odasından kovduğunda Demir, kendisini sofaya dar atmış ve etrafı kirletmiştir Dede-torun arasındaki bu ironik yabancılaşma, Demir'in oda çıkışında onu bekleyen annesinin kolları arasına sığınmasıyla son bulur

O sıkıntı dolu bayram gününden sonra Rasim Hoca, her işi bir kenara bırakıp **"beş paralık Demir'in üstünde kalı[r] [...], vakitli vakitsiz Demir'i çağırtıp rahlenin başına oturt [arak]"** (YTB, s.136) ilmihalden parçalar ezberlemeye zorlar.

Demir annesine her zaman sevgiyle yaklaşır Bu sevgiyi babasıyla paylaşmaya da katlanamaz ve bu nedenden dolayı ondan nefret eder Bu yıllar onun kendini babasıyla özdeşleştirmesi gerektiği yıllardır Oysa, Demir annesiyle, nicedir cinsel kimliği açısından çocukluğunun bu önemli döneminde babası ve dedesine karşı **"dışa vurulması zor bir korkuyla birleşmişler[dir]"** (YTB, s.134).

Ama asıl onu dedesinden soğutan olay, daha sonraya, Demir'in ortaokul yıllarına rastlar Eskiyle yeninin çatıştığı, ümmet fikirlerinin ulusal fikirlerle iç içe taban tabana olduğu bir devirdir: Bir yandan **"ayağı mesli, tahta sakallı ihtiyarlar [...] gece boşluklarını barutlu öksürüklerle doldu[rurlarken]"** (YTB, s.136), diğer yandan **"bozkurt kasketli Darülfünun talebeleri [...] 'Vatandaş, Türkçe Konuş!' diyerek Wagon-Lits acentalarının vitrin camlarını tuzla buz e[derler]"** (YTB, s.136).

Bir gün Ulu Camiin eski imamlarından **"Çukurcalı"** Rasim Hoca'nın ardına takılan cemaat, namazdan sonra, memleketin her yanında Arapça okutulan ezanın Bursa'da Türkçe okutulmasını protesto etmek amacıyla ilkin Evkaf Müdürlüğüne, ardından da Hükümet Konağına yürür **"Birden Bursa'da bir 'gerici ayaklanması' havası"** (YTB, s.136) eser. İzmir'de bulunan Mustafa Kemal ve Antalya'da bulunan İsmet Paşa durumdan ha-

berdar edilir **"Mürteci güruhunun tevkiflerini emre[den]"** (YTB. s.137) Mustafa Kemal. Afyon'da kendine katılan İsmet Paşa'yla Bursa'ya gelir.

Durumun tahmin edildiği kadar vahim olmadığının anlaşılması üzerine Kemal Paşa İstanbul'a gider, fakat başta Rasim Hoca olmak üzere olay çıkartanlar tutuklanır Rasim Hoca'ya hapishanede inme indiğinden tutukluluğu uzun sürmez, evinde de ancak on beş gün hasta yatar Dedesinin tabutu, evde başka bir yere değil de. **"Allah en iyi koruyandır ve o merhametlilerin en merhametlisidir"**, anlamına gelen Yesarîzade taklidi ta'lik yazının altına konulur; Demir ise yazının anlamıyla ölünün arasındaki çelişkiyi anlayacak yaştadır

Evin çekilip çevrilmesinde büyük rol oynayan Kalfa Nine, **"ölümle fazla haşır neşir olanların gülümser fütursuzluğuyla odalardan odalara, sofalardan sofalara girip çık[an] kıvançlı bir mum ışığı gibi pırıl pırıl[dır]"** (YTB. s.139) dedesinin hastalığı boyunca. Bu, **"başörtüsü oyalı, çitlenbik gözlü, kuru incir buruşuğu, dişsiz bir ihtiyar[dır]"** (YTB, s.130).

"Basbayağı aileden sayılan, herkesin kahrını çeke[n]" (YTB, s.130) ve Demir'in, ilkokulu bitirinceye dek **"gölgesinde büyüdüğü"** (YTB, s.130) Kalfa Nine, onun çocukluk hatıralarında önemli bir yer tutar. Buhranlı anlarında nasıl dedesi bir kara bulutsa, Kalfa Nine arındırıcı, yol gösterici bir özelliğe sahiptir

Çocukluğunun kış günlerinde **"dökme sobanın kızıl sıcaklığında gözleri mahmurlaşmış Demir"e, portakal kabuklarını yuvarlak yuvarlak kesip, ortalarından yanmış kibrit çöpleri geçirerek, fırıldaklar yap[ar]"** (YTB. s.130,131,162,434).

Anlattığı masallar, Demir'in geleceğiyle ilgili ipucu niteliği taşır Kore Savaşı'nda aldığı yaralar nedeniyle yatmakta olduğu Tokyo Hastanesi'nde, Kalfa Nine'nin anlattığı masallardan **"en korkuncu, en müthişi[ni]"** (YTB, s.162) rüyasında görür. Bu masalda ölümün olmadığı bir dünyaya göçüp yerleşmeyi planlayan **"garip, kimsesiz, yüreği dağlı bir adam"** (YTB, s.162)

"**demir* âsâ demir* çubuk**" (YTB, s.162) yollara düşer Azrail'in ve ölümün uğramadığı bu diyarda yalnız arada bir etraftaki dağların doruklarından "**gür**" ve "**ulu**" bir ses içlerinden birini çağırır Fakat giden bir daha geri gelmez. Demir bu kez rüyasında aynı sesin "**...Feyzullah oğlu Demir!**" (YTB, s.162) diye kendi adını çağırdığını duyacaktır.

Bir zamanlar uğruna savaştığı Kore'nin kaderinin, kendi ülkesininkiyle benzerlikler gösterdiğini Demir, her iki ülkede de gelişen paralel siyasi olayların ortaya çıkmasıyla, ancak 1960 Nisanında fark eder Söz konusu aydınlanmanın vurgulanmasıyla başlayan ve 1960 yılının o çalkantılı günlerine değinilen bölümde (bkz. YTB, s.363-392) Demir, o korkunç şehirde adının çağrıldığı rüyayı bir kez daha görür

Bu kez savaş, cephe içi, cephe ardı ve savaş sonrası yaşantıları iç içe verilir Böylece Türkiye ve Kore'nin dünya politikasındaki ortak kaderi Demir'in kaderiyle sembolize edilmiş olur. Yazar her iki ülkenin hayatının Demir'inki gibi ulaşılamayan, görünmeyen bir güç tarafından idare edilmekte olduğunu masal-rüya aracılığıyla okuyucuya ulaştırır. Demir, zaman içinde "**Baba**" Saffet, Ümid, Suat ve Ahmet Ziya gibi eğitici figürler yardımıyla bu gücün ne olabileceği konusunda aydınlatılacaktır.

Rasim Hoca, hayatındaki en büyük yabancılaşmayı mutlaka aileye İstanbul'da burjuva eğitimi görmüş bir gelinin alınmasıyla yaşamış ve ona da yaşatmıştır. Bu farklı dünya görüşünden dolayı gelinin giyimine, okuduğu kitaplara, çaldığı tanbura kadar hemen her konuda kısıtlamalar getirmiştir.

Suat Hanım, "**ağır siyah kirpikleri**" (YTB, s.44), "**koyu sürmeli zebercet yeşili gözleri**" (YTB, s.71,234), "**ateş kızılı dudakları**" (YTB, s.234), "**gümrah siyah saçları**" (YTB, s.45), "**beklenmedik bir su serpintisi gibi ortalığı basbayağı serinleten**" (YTB, s.42) "**tüllü**" (YTB, s.42) kahkahası, "**yorgun ve 'hicranlı' Valide Sultan güzelliği**" (YTB, s.237), "**uzunca**" (YTB, s.44) boyu, "**tombulca**" (YTB, s.44) vücuduyla çarpıcı bir kadındır.

---

*) Demir'in adı, göç eden masal kahramanına ait bir sıfat olarak kullanılır

Rasim Hoca'nın ölümüyle "**evvelce el altından, gizli saklı yaptığı bir sürü şeyi [...] 'aleniyete' dök[er]**" (YTB, s.141). "**Nezihe Muhittin'in, Mebrure Sami'nin, Suat Derviş'in 'aşk ve tahassus' romanları**", "**Resimli Ay, Boğaziçi ve Yedigün gibi 'salon' dergilerini**" (YTB, s.141) artık odasında gizlice değil, evin her köşesinde okumaktadır Cumhuriyet gazetesinin düzenlediği "**Türkiye Güzellik Kraliçalığı**" (YTB, s.141) yarışmasını açık açık izler ve o tarihte dillerden düşmeyen "**Türkiye Güzeli Mübeccel'im ben/ismimin üstünde toplandı reyler**" (YTB, s.142) şarkısını yatak odasının boy aynasının karşısında söyler "**Mineli Kuş**" filminin şarkılarından olan ve İstanbul'a duyulan özlemi dile getiren şarkıyıysa kocasının yanında çalıp söylemekten çekinmemekte, böylece "**vücudu[yla], Muradiye'deki [...] konak yavrusunda ama, [...] 'ruhuyla muttasıl İstanbul'da yaş[adığını]**" (YTB, s.142) rahatlıkla dile getirebilmektedir.

Zaten süse düşkün olan Suat Hanım, kayınpederinin ölümünden sonra İstanbul'dan "**salon**" dergileri yoluyla o sıralar moda olan her türlü makyaj malzemesini getirtir ve "**tuvalet aynasının karşısına geçip saatlerce ince ince boyanır**" (YTB, s.142). Paylaşacak kimsesinin olmayışı, sorunlarını oğluyla çözmesine neden olacaktır Suat Hanım zamanla "**güzelliğini fazla önemseyen, handiyse bir yaşama sebebi sayan çok kadınların düştüğü yanılgıya düş[er]**" (YTB, s.143). Aslında var olan güzelliğini boyayla öyle abartır ki, "**alımlı olmaktan çıkıp kendini 'teşhir' ed[er]**" (YTB, s.143) durumuna düşer Hatta bir keresinde Demir, kafeslerin ardından kadınların, kendisinden "'**sürmeli' Suat hanımın oğlu**" (YTB, s.143) diye bahsettiklerini duyar.

Suat Hanım yaşlılığında da güzeldir ve bu güzelliği korumak için elinden geleni esirgemez. 1943 yılında Bursa'ya ailesini ziyarete geldiğinde Demir, annesinin kırkını geçtiğini ve o "**zebercet**" yeşili (YTB, s.127) gözlerinin eskisi kadar iyi görmediğini bilir, çünkü artık "**burnunun üstünde camekân taşımayı**" (YTB, s.127) gururuna yediremeyen Suat Hanım, sık sık yanılmaktadır

Attilâ İlhan "**Milliyet Aktüalite**"de yazdığı bir yazıda, kişiliğini makyajla yaptığını sanan pek çok kadın olduğunu, aslında "**yararlı olabilecek güzellik teknolojisi olanakları**"nın yanlış kullanılması sonucunda, "**standart bir güzelliği sürdürmek**" pahasına hem pek çok para harcadıklarını, hem de arzularının tersine "**kişiliksiz ve soğuk mankenler**" ürettiklerini ileri sürer (bkz. Milliyet Aktüalite, 2 Mayıs 1982). Suat Hanım'ın Cumhuriyetin ilk yıllarında farklı bir dünya görüşünün yanlış yansıması olarak kendini gösteren bu eğilimi, "**Aynanın İçindekiler**" dizisinde sonraki yıllarda bu sefer Suat'ın kişilik sorunu olarak karşımıza çıkacaktır.

Demir'in babası Feyzullah Efendi, "**biraz tıknazca, epeyce dazlak bir adam[dır]**" (YTB, s.495). Hele sedire, elinde "**imamesi sarı püsküllü kehribar tesbihi**" (YTB, s.140) bir ayağını bükerek dikip diğerini altına alıp oturduğunda uzaktan "**toparlanmış bir tesbih böceğini**" (YTB, s.440) andırır. Feyzullah Efendi İstanbul'a diş doktorluğu öğrenimi için yollanmış, fakat başarılı olamayıp Bursa'ya dönmüştür. İki ağabeyi de asker olarak savaştığından dönüşünde "**gayr-i müsellah olarak**" (YTB, s.134) Ahzıasker Dairesinde kalmasına izin verilir. Sonraları Bursa kapalıçarşısında havluculuk yapar. Ağabeyleriyle karşılaştırıldığında Feyzullah Efendi, karısının gözünde "**adeta**" (YTB, s.133) bir kimsedir.

Feyzullah Efendi-Suat Hanım evliliğinde gündelik sorunların dışında hemen hiçbir şey paylaşılamadığından eşlerin her biri hayatını farklı düzenlemiştir; bu "**beraber değil, yanyana**" (YTB, s.81) yaşanan bir evliliktir. Bu durum sezinlemelerin ötesinde bir kesinlik kazandığında Demir, "**dalayıcı bir mutsuzluğun ağulu bir bitki gibi içinde büyüdüğünü san[acaktır]**" (YTB, s.82).

Feyzullah Efendi, Bursa akşamlarını, karısının edalı edalı getirdiği "**silinmiş camları ve oğulmuş pirinçleriyle ışık saçan heybetli nargilesini**" (YTB, s.140) içerek geçirir. Nargile, onun hayatında "**değiştirilmesi çok güç bir yaşama biçiminin baş koşulu gibi[dir]**" (YTB, s.54). Dünya politikasını radyodan "**kaygılı bir ciddiyet[le]**" (YTB, s.130) dinlemesi veya

gazetesini kucağına açıp heceleye heceleye okuması hem oğlu, hem karısı için alay vesilesidir Oysa onun bu tavrı, karısıyla arasında yıllardır gizli bir "**incelikte sürdürülen, hiç kavgaya dönüşmemiş, edilgen ve yorucu**" (YTB, s.81) dargınlığın oğluna bir anlamda açıklanış tarzıdır

1943 sonbaharında Demir, Çakmak Hattında "**iki çetin Rumeli kışı**" (YTB, s.129) geçirip Bursa'ya izne geldiğinde babası onu umduğundan farklı karşılar; subay çıkmasını önemser, "**sen demeyi bırakıp dilini size çevir[ir]**" (YTB, s.129). Diğer yandan Rumeli'de sınır boyu beklemiş olması onda bir ayrıcalık yaratmıştır sanki; dünyada gelişen olayları oğlunun herkesten daha iyi bilip daha iyi değerlendirdiğine inanmaktadır.

Ev ortamından ayrı geçirilen bu dönem sonucundaki ilk ziyaretinde Demir, annesinin çocukluğundan beri "**nobran taşralı**" (YTB, s.133) diye tanımladığı babasının sandığından farklı bir kişiliğinin olduğunu anlamasına yardım eder. Babası kendi şartları içinde değerlendiğinde, mesela çarşı erbabına Nasreddin Hoca fıkraları anlatırken "**nekre**" ve "**hoşsohbet**"tir (YTB, s.140). Arkadaşları ve meslektaşları tarafından sayılıp sevilmektedir. Çarşıda havluculuğundan ziyade "**eşe dosta salık verdiği kocakarı ilaçlarıyla ün yap[mıştır]**" (YTB, s.140). İlaç piyasasında savaşın neden olduğu yokluğu babasının tavsiyeleriyle kapatırlar Onunla ilgili bu gerçekleri öğrendiği gece Demir, uzun yıllar annesine bakıp babasına haksızlık etmiş olabileceğini düşünür ve izninin kalan günlerini ona daha yakın olmaya çalışmakla geçirmeye karar verir.

Demokrat Parti'nin ara seçimleri kazandığı 1955 yılında Bursa'ya ailesini ziyarete geldiğinde annesinin "**hep o eski Suat Hanım**" (YTB, s.264) olduğunu, oysa babasının yalnız ihtiyarlayıp şişmanlamakla kalmayıp "**dünyayı alış biçimi**" (YTB, s.235) ve davranışlarıyla önceki seferlere nazaran farklılaştığını gözlemleyecektir Feyzullah Efendi, savaş yıllarındaki Halk Partisi'ne duyduğu yakınlığı unutmuşçasına Demokrat Parti'yi benimsemiştir; hatta ondan yana olup "**bağıra çağıra savun[maktadır]**" (YTB, s.235).

Suat Hanım kocasının İdare Heyeti Azası yapılma vaatleriyle

kandırıldığına inanmaktadır Oysa bu bir yanılgıdır Feyzullah Efendi'nin, elindeki "**yurt dışındaki komünist teşekküllerine tevdi edilmek üzere tanzim edilmiş bir sürü vesaik**" (YTB, s.243), yurt dışına çıkış yapacağı sırada Doktor Sevim Tanı'nın yakalanmasıyla ardından gelen tevkifatları ve din dersinin ilkokulların müfredat programına alınması kararı karşısındaki tutumu, onun dünyaya bakış açısının hiç de değişmediğinin kanıtlarıdır

Menderes'in bundan böyle "**ırz düşmanlarına aman vermeyeceği**" (YTB, s.243) düşüncesinde olan Feyzullah Efendi, yalnız babası Rasim Hoca'nın bugünleri görememiş olmasına hayıflanmaktadır.

Demir, bu tür düşünceler karşısında her zamanki gibi huzursuzlanmış, sorun onu doğrudan ilgilendirmese de "**içinde karanlık bir sezgi**" (YTB, s.244) rahatsız eder olmuştur. Aynı yıl belediye seçimlerinden önce Kore'den arkadaşı Zizi Yüzbaşı'yla bu konu hakkında konuşurlar. Zizi Yüzbaşı, seçimler yoluyla halktan gelecek bir hareketle Demokrat Parti'nin devrilmesini arzu ettiğini fakat, halkın hükümetin "**radyoda mevlüt okutmak, tarikatçılığa izin vermek gibi eylemlerini onayladığını**" ve "**afsunlanmış**" (YTB, s.258) gibi onu izlediğini ileri sürer. Ona göre "**yangın bacayı sarmadan**" (YTB, s.258) olaya el konulmalıdır.

27 Mayıs'tan sonra Demir'in çalıştığı "**Emniyet Kontrol Koordinasyonu Servisi**" adlı emniyet grubuna kötümser haberler rapor edilir. "**İhtilâl dinsiz, camilerin kışlaya çevrilmesinin eli kulağında, namaz ve Kur'an yasaklanacak, ezanı yeniden Türkçe okutacaklar**" (YTB, s.478) gibi haberleri içeren bu raporlardan Demir, halkın eğilimlerine ters düştüklerini fark etmiştir Fakat onun anlamadığı, memleketin bu "**mürteci güruhundan**" (YTB, s.479) ne zaman kurtulacağı ve Milli Birlik Komitesi veya Devlet Bakanı Amil Artus'un neden hâlâ bu tür gerici eğilimleri "**okşadığı[dır]**" (YTB, s.478).

Bu sorunun cevabını bir gün Ahmet Ziya Bey'den alır. Ona göre "**ümmeti millet yapmaya hamaset edebiyatı kifayet etmediği gibi, başka milletleri taklide tevessül hiç etmez**". Milletin ilk önce "**toprak reformu**", "**sanayi inkılâbı**"

gibi etkinliklerden oluşan "**milli iktisadî terkibi**"ni, sonra da "**milli kültür terkibi**"ni oluşturmak gerekmektedir Bu durumda "**içtimai ve iktisadî istinatgâhı kalm[ayan]**" irtica, belki bir müddet daha "**eski bir altyapının mirası olarak**" kendini gösterecekse de gücünü kaybedip zamanla ortadan kalkacaktır.

"**Milli iktisadî terkibe**" varılmadığı takdirdeyse irtica "**içtimaî bünyede istinad noktaları bul[acak]**" ve inkılapçılık hareketi, "**İsmet Paşa İnkılâpçılığın[ı] yek parmak aşama [yacak]**" ancak "**kanun çıkarıp, şeriat yasakla[yarak]**" isteklere kavuşulma yoluna gidilecektir Hareket altyapı yerine üstyapıdan geldiğinde, "**irade-i milliye**" ile başa geçmiş hükümet devrilip yerine bürokratlardan oluşan bir başka hükümet kurulduğu takdirde söz konusu hükümet demokratik olmaktan çıkacaktır Asıl önemlisi, halkın, böylesi bir diktayı arzulamadığını İsmet Paşa'yı yeniden seçmemekle zaten göstermiş olmasıdır (bkz. YTB, s.479-481).

Ahmet Ziya Suat ile yaptığı bir konuşmada aynı bağlamdaki düşüncelerini açıklamaya devam eder Ona göre 27 Mayıs'tan sonra oluşturulan bürokrat kökenli hükümet, "**Menderes tahakkümünün dayandığı halkçı demagojiye irtica diye hücum edecek [...], kasaba çarşılarında çarşaflı kadın, bereli ihtiyar kovalayıp, iktidarı dışa bağlı bir iktisadın mutemed adamlarına bırakacaklar[dır]**" (SP, s.228). Nitekim sınai yatırımlar durdurulmuş, buna karşın ticaret burjuvazisinin şikâyetlerini önleyecek tavizler verilmiştir.

Ahmet Ziya, bütün bu hatalı tutumların, yol gösterici olması gereken, fakat halkına yabancı düşmüş aydınlardan kaynaklandığına inanır. Zira o, bu ülkeyi iki yüzyıldır halkın kurtarıp aydınların batırdığı kanısındadır. Bütün bu düşünceleriyle Ahmet Ziya, Yüzbaşı Demir'in "**küçük burjuva menşeli kadrocu inkılâpçılık temayüllerini, darmadağın**" (SP, s.229) eder

Demir'in dedesi Rasim Hoca'nın üç oğlu vardır; en büyüğü Nurullah Efendi Sarıkamış'ta şehit olmuştur, ortanca oğlu Doktor Hayrullah ise Miralay Ferid'in cephe arkadaşı ve en yakın dostudur. Suat Hanım'ın "**nobran taşralılar**" (YTB, s.133) diye tanımladığı kocasının ailesine girdikten sonraki hayatını "**revnak**

[landıran]" (YTB, s.133) iki olaydan birisi oğlu Demir'in dünyaya gelişiyse, diğeri kayınbiraderi Hayrullah Bey'in varlığıdır

"**Aynanın İçindekiler**"de Doktor Hayrullah'ın tasviri ona ruhi bir bağla bağlı olan Suat Hanım'ın değil, dava ve silah arkadaşı Miralay Ferid'in bakış açısından verilir (bkz. SP ve BU); böyle olunca da yazar ironik ve mesafeli bir bakış açısını rahatlıkla kullanır:

Doktor Hayrullah "**evlere şenlik bir şey[dir], hem kısa, hem kalın, hem yuvarlak[tır]**" (BU, s.70), "**üç katlı bir çene[si]**", (BU, s.70; SP, s.270) suratında uzaktan bakıldığında "**bir avuç beyaz karınca atılmış izlenimi veren**" (BU, s.70; SP s.69) "**üç günlük**" sakalı, "**boncuk mavisi**" (SP s.273) bakan "**ufacık ufacık cin gibi mahalle çocuğu gözleri**" (BU, s.70), "**üstünde tek tel kalmamış, dazlak, ışıl ışıl**" (BU, s.70) yanan "**lamba karpuzu**" (BU, s.68) görünümündeki kafasıyla, kardeşi Feyzullah Efendi'den pek de farklı bir dış görünüşe sahip değildir

Suat Hanım'ın Demir'e bütün çocukluğu boyunca örnek olarak gösterdiği Doktor Hayrullah'a duyduğu ilginin nedeni, onun görünüşünden çok beceri ve düşüncelerinde yatar. O "**Mekteb-i Tıbbiye'de ikmâl edip Osmanlı Ordusunda kıymettar bir tabip olarak vazife gör[müş] [...] fevkalâde münevver, fevkalâde ince ruhlu**" (YTB, s.133) bir insandır "**İngilizceye bihakkın vakıf, musikiye ziyadesiyle âşinâ, hin-i hacette Cenab'dan Fikret'den bir-iki mısra söyleyebilecek kıratta hassas bir münevverdi[r]**" (YTB, s.133).

Birinci Dünya Savaşı'na, Suriye Cephesinde Cemal Paşa'nın "**Cebel-ü zeytin**"deki büyük karargâhında, "**maiyet kâtibi**" olarak katılır (bkz. SP s.67). Bir zamanlar Tıbbiye-i Şahâne'nin en yürekli komitacılarından (bkz. SP, s.104) olan Doktor Hayrullah, aynı zamanda ittihatçılığa da "**hayli bulaşmıştır**" (SP s.67). Mütarekeden sonra İstanbul'a gelmiş, ilkin Teşkilât-ı Mahsusa'nın, sonra da Mim Mim Grubu'nun faaliyetlerine katılmıştır (bkz. BU, s.218; YTB, s.410). Büyük Taarruzun ilk günü, üzerine bir obüs denk gelmiş, cesedini dahi bulmak mümkün olmamıştır

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'a döndüğünde Bur-

sa'ya uğramış olan Doktor Hayrullah, Suat Hanım'ın anlattıklarına göre, bu ziyarette yengesinin **"Rasim Hoca'nın mutaassıp idrakiyle Feyzullah Efendi'nin esnaf idraksızlığı arasında [...] bedbaht olduğunu müşahade ederek [Mudanya'dayken] hoş sohbeti, Dersaadet'te iken vefakâr mektupları ile yegâne teselligâhı [...] ol[muştur]"** (YTB, s.134). Onun ölümünden sonra dünyaya gelen oğlu Demir, annesinin gönlünde ince ruhlu fevkalade bir asker olarak yetiştirilmek üzere Doktor Hayrullah'ın yerini alacaktır

Demir, büyüdükçe annesinin **"kadr-ü kıymeti bilinmemiş, gençliği heder edilmiş, her yüzüne bakılır kadın gibi hâlinden şekvacı olduğunu"** (YTB, s.127) bilip bir şeylere üzüldüğünü sezmesine rağmen, onun mesela tanburuyla çaldığı Hacı Arif Bey'in bir şarkısına yumuşak ve içli sesiyle katılırken neden hıçkıra hıçkıra ağladığını uzun zaman çıkaramayacaktır.

Yıllar sonra Kore dönüşü Bursa'ya gittiğinde başucundaki komodinde, üzerinde **"Confiserie Lebon, Pera-Constantinople"** (YTB, s.251) yazan kutunun içinde, amcasının 1919 yılında annesine yazdığı mavi ipek kurdeleyle bağlanmış o aşk mektuplarını bulduğunda annesinin hayatındaki sis perdesi aralanır. Yalnızca derin bir anne sevgisiyle büyüyen ve annesine fazlasıyla bağlı olan Demir, bu ilişkiyi **"bir hayatı kaydıracak, yaşanacakların ve yaşanmışların anlamını kökünden değiştirecek gizli fakat sunturlu bir ihanet"** (YTB, s.253) diye adlandıracaktır.

Annesi, çocukluğundan beri elindeki Photo Apollon'da çektirilmiş o resimde İstiklal Madalyalı Kolağası üniformalı **"sevimli şişmanlığı açıkça görülen askerî doktoru"** (YTB, s.143) oğluna öylesine ideal diye benimsetmiştir ki **"babasının oğlunu 'günün birinde mülkiye kaymakamı görebilmek' hayalleri kurmasına kimse kulak asma[mıştır]"** (YTB, s.143). Demir de zaten ortaokuldan sonra askerî liseye gitmeye karar verir Bursa Askerî Lisesi **"Işıklar"**da, **"annesinin aşırı özeni ve bakımından, askerî okulun hayli katı, epeyce acımasız koşulların[ı]"** (YTB, s.143) hayli yadırgayıp mutsuz olur

İkinci Dünya Savaşı'nın hareketli günleri yaşanmaktadır Bü-

tün çocukluğu başarılı askerlik hayalleriyle beslenmiş olan Demir askerî okula başlar başlamaz ona hayallerine farklı bir boyut katacak olan "**Signal**", "**Vanguard**" gibi savaş dergilerini düzenli almayı âdet edinir. Her hafta sonuysa "**Tayyare**" sinemasındaki savaş filmlerini izlemeye gider Böylece savaş onun için bombardıman altındaki şehirlerden genç kızları kurtardığı, steplerdeki düşman askerine doğru ilerlediği bir hayal dünyası olmaya devam eder. Türkiye'nin hâlâ savaşa girmemiş olmasına hayıflanan Demir'i bu hayaller, "**komutanlığı**" ciddiye alacağı, hatta Mareşal Rommel. Mac Arthur gibi komutan olmayı tasarlayacağı Kore Savaşı'nda gerçekten savaşmaya başladığı âna kadar meşgul eder

Her ne kadar Demir, Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasına hayıflanıyorsa da başka ülkelerin savaşta oluşu Türkiye'yi de etkilemiş, ülke darlığa düşüp ekmek, şeker, gaz gibi hayati önem taşıyan ihtiyaç maddeleri karneye bağlanmıştır.

Attilâ İlhan Atatürk'ün ölümünden 1950 yılına kadar devam eden tek partili İnönü devrinin iktisadi tutumunu olumlu bulmaz, çünkü bu dönem "**cumhuriyetimizde [...] kültür dönemidir**" (UKS, s.79): Milli Eğitim Bakanlığı "**klasikleri**" bu dönemde Türkçe'ye çevirtmiş, Devlet Konservatuvarları bu dönemde en canlı günlerini yaşamış, her köye bir okul kampanyası açılarak bu etkinliklerden kırsal bölgelerin de yararlanması sağlanmak istenmiştir, fakat halk 1950'de hem İnönü'yü, hem de partisini iktidardan uzaklaştırmıştır.

Attilâ İlhan, bu durumu ülkedeki iktisadi gelişmenin durgunluğuna ve bürokrasinin burjuva aleyhine desteklenmesine bağlar. T.Bulutay'ın "**gayrisafi ulusal hasıla[nın], 1939/1948 arasında aynı düzeyde kal[dığını]; buna mukabil kişi başına gelir[in], 1939 yılı 100 kabul edilirse, 1948'de aşağı yukarı 88'e düş[tüğünü]**" (UKS, s.79-80) saptadığı araştırması, İlhan'ın düşüncelerinin ispatıdır

Bu sonuçta Dünya Savaşı'nın da etkisinin olduğunu kabul eden yazar, söz konusu hükümetin "**[h]azinede tonlarca altın biriktirdiğini söyleyip övün[düğünü]**" (UKS, s.80) de hatırlatır. Bu durum ise "'**Milli Koruma Kanunu', 'Varlık Vergisi'**

gibi handiyse faşizan yasaları[n] uygula[nmasıyla]" (UKS. s.198) gerçekleşmiştir

Nitekim "**Yaraya Tuz Basmak**"ta Demir, babasıyla çarşı esnafının arasına karıştığında "**biraz hoşbeş[ten] sonra toplumun yüreğini yakan Varlık Vergisi[nden]**" (YTB. s.149) söz açıldığına tanık olur Bu önlem aslında belki İstanbul'daki "**çıfıt tüccarı yolmak**" (YTB. s.149) için alınmışsa da "**Bursa Kapalıçarşı'daki esnaf [..] 'yok canıyla, alınterinden biriktirdiği üç beş kuruşu devlete kaptırdığı'**" (YTB. s.149) inancındadır

Aynı esnaf "**Milli Şef İnönü**"nün Ankara'daki Kurultay'ı açarken yaptığı konuşmada "**Dünya Savaşının türlü dalgaları arasında, Türk Milletinin itibarı ve kuvveti şerefle yükselmiştir**" (YTB, s.150) şeklindeki ifadesine de katılmaz, çünkü "**vatan sathındaki bilimum namuslu tüccarın kan ağladığı**" (YTB. s.150) düşüncesindedir

Attilâ İlhan'a göre devrin hükümeti "**kalkınmayı bir kültür sorunu**" (UKS, s.80) olarak ele almış, iktisatçı, mühendis, teknisyen gibi kadrolar yerine öğretmen yetiştirilmiştir Bu tutum ise UNESCO araştırma raporlarında saptanan "**kültür seferberliklerinin, arzu edildiği gibi sonuçlanabilmesi[nin], ancak aynı zamanda ciddi sanayileşme programlarının uygulanmasıyla mümkün oldu[ğu]**" (UKS, s.80) sonucuna ters düşmüştür Burjuvalaşma sürecinin önemli safhalarından olan sanayileşme böylece ikinci plana itilmiş, bürokrasi ön plana geçirilmiştir

Nitekim devrin yazar ve karikatüristleri bu bürokratik devrin bir yansıması olan eserlerinde çarşı pazar esnafını, "**iblisin ta kendisi, düpedüz şeytan**" (UKS. s.198) veya "**canavar**" (UKS. s.198) olarak "**yerin dibine batırır[ken]**" (UKS, s.197), bürokratlar bir "**uygarlık havarisi, bir melek olarak**" (UKS. s.198) sunulur. Bu da Türkiye'nin burjuvalaşmasına vurulan darbenin bir göstergesidir

Attilâ İlhan bu tutumun Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralındığını, Osmanlı "**Mütefekkiri**" Musevi asıllı Tekin Alp'e başvurarak ispatlama yoluna gider· "**[B]izde umumi hayata hâ-**

kim olan devlet kalesi hiçbir vakit sermaye erbabının, burjuvaların elinde bulunmamıştır. Öteden beri bizde devlet kalesini işgal edenler, ne sermaye ne de say erbabına mensupturlar. [...] Meşrutiyet'in ilânıyla hâkimiyet-i milliye teessüs ettikten sonra dahi, meclis-i millî burjuvaların eline geçmemiş, mevk-î iktidarda yine memurin zümresi kalmıştır [23 Mayıs 1918]" (UKS, s.198,199).

Türklerin bu tüccarı küçümseyici tutumu. "**Aynanın İçindekiler**"de Neveser'in "**Hamınne**"sinin, Abdi Bey'in tüccar ailesi hakkındaki düşüncelerinden Suat Hanım'ın bürokrat kayınbiraderi Hayrullah Bey'i, esnaf kocası Feyzullah Efendi'ye tercih etmesine kadar uzanan bir zaman diliminde ifade bulur

Bir zamanların Kuleli Askerî İdadisi öğrencisi Ferid gibi Demir de "'**gayr-i nizami', ters ve aykırı**" giyinecektir: Devrin modasına uyup "**daha bir 'Alman generallerininki gibi dursun diye', İstanbul'da, Yüksekkaldırım'daki şapkacılarda, nizamî şapkasının içine yuvarlak şemsiye telleri geçirti[r]; beylik üniforması askerî terzilerde vücuduna göre yeniden kesilip biçilip, göğüslerine telâ, omuzlarına vatka konulu[r]**" (YTB, s.144). Bir savaş dergisinde Alman mareşali Keitel'ın metal çerçeveli güneş gözlüklerini görüp "**çarpılması**" (YTB, s.145) ve benzerine sahip olma isteği yüzünden bayağı yorulacak, fakat Çelik Palas, Dağcılık Kulübü gibi yerlerde verilen çaylarda delikanlı, genç kız, hatta evli kadınların dikkatini çekmesi bütün yorgunluklarına değecektir. Hem giyimi, hem tavırları, hem de yakışıklılığı nedeniyle okulda adı kısa zamanda "**Jön Demir[e]**" (YTB, s.144) çıkacaktır

Miralay Ferid benzeri giyim-kuşam merakı, onun da "**eylem adamı**" oluşunun bir simgesidir Eylemle kuramı dengeli bir biçimde kullanmanın önemini kavraması için uzun yılların geçmesi gerekecektir.

Savaşın ilk yıllarında "**hemen herkes Hitler'den yana [dır]**" (YTB, s.147). Daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde askerî ve sivil idareciler arasında görülen türde bir Alman hayranlığı sarmıştır ülkeyi. Demir askerî okulda yalnız

öğrencilerin değil, öğretmenlerin çoğunun da Almanları tuttuğunu fark eder

"Saldırgan bir ırkçılık, küstah bir turancılıkla pekiştirilmiş, kapıları tutmuş[tur]! Disiplini, düşünme yetisini ve alışkanlığını yitirmek sanan öğrencilerin çoğu, eğri bağnazlıklarını doğru vatanseverlik bell[emektedirler]" (YTB, s.148). Bu durumda Nâzım Hikmet olayının da etkisi söz konusudur

"Yaraya Tuz Basmak"ta Ömer Deniz adlı öğrencinin **"bir kız davası"** (YTB, s.145) nedeniyle İstanbul'a firar ettiği bir sırada Nâzım Hikmet ile konuşması ve turancı öğrencilerin durumu fark etmesi, komutanlığa duyurmaları ve bunu izleyen tutuklamaların hâlâ hafızalardan silinmemiş olması ironik bir üslupla anlatılır.

Nâzım Hikmet'i bu anlatıların ışığında **"yüzü ipek maskeli, teri yapışkan, gözleri yağlı, fısıldayarak konu[şan] sinsi bir casus"** (YTB, s.149-150) olarak hayal eden Demir'in, aslında onun, **"mahpusluğun her yanını sarmış bürümcük hüznünü, masmavi bakışlarıyla yutan, adam gibi bir adam"** (YTB, s.150) olduğunu babasıyla Bursa'da yaptığı bir yürüyüşte gözlemlemesi, Demir'in hayatındaki önemli yaşantılardan birini oluşturur

"Işıklar" Lisesi'ni, dersler ağır ve yoğun olmasına rağmen, ya savaş yüzünden ders yıllarının kısaltılması, ya da askerliğe gittikçe artan bir tutkuyla bağlanması nedeniyle çabucak bitirir ve kendini bir sonbahar Ankara'daki Harp Okulu'nun önünde bulur. Demir'in askerlik düşlerinin hemen her ele alınışında olduğu gibi burada da ironik üslup kullanılır. Bu da Demir'in duygusal açıdan yaklaştığı bu konuya okuyucunun mesafe kazanmasına yardım eder.

"Işıklar'da kurduğu Harb Okulu hayalleri örtüşse de başkent gerçeği" beklentileri doğrultusunda değildir: **"O Bursa'nın yeşilliğiyle İstanbul'un saltanatını birleştirmiş bir Ankara tasarlamıştı[r]. Gazi'nin bir işaretiyle bozkırın göbeğinde çatır çutur kuruluvermiş, her şeyi çağdaş, her şeyi yepyeni bir şehir; oysa asfaltlarında eşekli köylüle-**

rin, şalvarlı kadınların kaçak dolaştığı kasvetli bir taşra kasabasına benz[emektedir]" (YTB. s.147) burası.

Attilâ İlhan Ankara ve taşra ilişkisine düşünsel yazılarında da değinir: **"[B]ozkırın ortasında bir 'müsamere' dekorudur. Büyük ve küçük bürokrasi, orda 'uyduruk' bir kültür ve sanat hayatı yaşar. Şehir muazzam nüfusuna rağmen, hâlâ şehir ol[amamıştır]"** (Gösteri, Ağustos 1983); çünkü banliyösüzdür ve merkezden biraz uzaklaşınca da bütün kırsal ve köylü özellikleriyle çevrili bir yerleşim alanı olmaktan kurtulamamıştır Oysa İzmir ve İstanbul şehir olma özelliklerini sindirmiş, varoluşları kapsamlı şehirlerdir

Attilâ İlhan'ın bakış açısından Ankara, Cumhuriyet Türkiye'sinin ulusallaşma-burjuvalaşma sürecinin çarpıklığının, noksanlığının güzel bir örneğidir; çünkü daha önce de değindiğim gibi, Türk köylüsü burjuvalaşırken Batıda olduğu gibi dört başı mamur bir şehir yerine kırsal özelliklerini koruyan büyük bir köyle karşılaşmakta, bu da onun burjuvalaşmasını engellemekle kalmayıp çarpık burjuvalaşmasına, dolayısıyla kültürel yabancılaşmasına ortam hazırlamaktadır

Kore Savaşı'ndan döndükten sonra, Tokyo, Yokohama, Seul, Pusan gibi şehirleri gören birisi içinse Bursa gibi değişime açılmış şehirler **"ufak, bakımsız, gereğinden fazla taşra görüne[cektir]"** (YTB, s.234). **"Köhne faytonlar, [...] iki büklüm ihtiyarlar, tesbih şakırtısı, şadırvan, nargile"** (YTB. s.234) gibi eskiden devralınan öğeler, henüz köklü, kalıcı bir değişimin olmadığının belirtisi olarak gözlemlenebilmektedir

1951 yılında katılacağı Kore Savaşı, Demir için bir hayat dersidir Zaten **"Aynanın İçindekiler"** Yüzbaşı Demir açısından bakıldığında bir anlamda, bir eğitim romanıdır. Onun gelişimine katkıda bulunacak kişiler ve olaylar Kore Savaşı ile birer birer yerlerini alırken, kişiliğinin gizli kalmış katmanları da su yüzüne çıkacak ve tek başına üstesinden gelemeyeceği çok ciddi ruhsal sorunlarla karşılaşacaktır

Yüzbaşı Demir için Kore Savaşı'na katılmadan önce ölüm, bilinmeyen, kestirilemeyen, sınırları belirsiz, karanlık, soyut bir kavramken, karşılaşıldığında insanın kavramaya dahi gücünün

yetmediği. maddi her şeyin cazibesini yitirdiği. hatta gülünçleştiği bir kuvvettir; savaşsa "**ölümle ölüm eziyeti arasında sürekli bir ruh gerilimi**" (BU. s.306). Umut belki her zaman vardır. fakat "**insanın kendisiyle ölümü arasında oynak bir denge yaratmasını bilmesi [...], ikisini de yadsımadan, bilinçli ve tutarlı bir eylemi yürütmesini bilmesi**" (BU. s.307) anlamına gelir Savaşın sonunda Miralay Ferid'in bir ömür boyu yaşadığı. savaşta ölümü aşabilen kalıcı bir sonuca insanın ancak "**gerçek eylem**"le ulaşabileceği gerçeğine o da varacaktır

Demir'in gençliği. "**hırslı, şana şerefe düşkün, kulaktan dolma önyargılarla şişirilmiş**" (BU, s.337) bir gençliktir Bu hem annesinin yetiştirme hatasıdır hem ilkokuldan Harp Okullarına kadar verilmiş yanlış bir eğitimin sonucu. Bu gerçeği ilk defa Pyeng-Yang'daki Amerikan Konukevi'nde fark etmeye başlayacak, doruk noktasınaysa Tokyo'daki hastanede varacaktır. Kendini aldatılmış. hem de her konuda aldatılmış hissetmektedir: Ne Türkiye onun sandığı Türkiye, ne askerlik onun sandığı askerlik. ne de kendisi sandığı kendisidir (bkz. YTB. s.177).

Oysa bir zamanlar Han vapuruyla Kore'de savaşmak üzere Kızıldeniz ve Çin denizinden geçerken yedi çocuğunun tahsilini sağlamak amacıyla savaşa gönüllü katılan ve bunu bir zorunluluk olduğu için yapan Yüzbaşı Cevdet kendi kendine "**Kore nere?**" (YTB. s.17,33) sorusunu sorarken, Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin 38. arz derecesine vardığını duyup Kore'ye ulaşamadan savaşın biteceğine hayıflananların arasında Demir de vardır; çünkü o, "**Pusan'da karaya çıkar çıkmaz kuralları satranç oyunu gibi şaşmaz bir savaş bulacağını, olanca hünerini gösterebileceğini san[makta]**" (YTB, s.31), "**deniz ufkuna dalıp batan güneşe karşı 'muzaffer başkumandanlık' hayalleri kur[maktadır]**" (YTB, s.117).

24 Ağustos 1950 günü Albay Celâl Dora, 241. Alayı Etimesut'ta devralmış ve birliklere şunları söylemiştir: "**...Kahraman askerler! Yurdumuzun sınırları artık bizim tabii ve coğrafi sınırlarımız değildir. Yurdumuza müteveccih komünist saldırısını Kore'de karşılayacak ve yurdumuzu de-**

nizleraşırı on binlerce mil uzakta, Kore dağlarında savunacağız" (YTB, s.32-33; BDG, s.193).

Attilâ İlhan, Türkiye'nin kendinden kilometrelerce uzakta ve hiçbir çıkar birliği olmayan Kore topraklarında savaşmış olmasını kabullenemez, çünkü o bu konuda Türkiye'ye en iyi yol göstericinin Mustafa Kemal Paşa olduğu ve onun Türkiye'nin ulusal haklarını savunmak anlamına gelen **"Müdafaa-i Hukuk"** öğretisinden yola çıkmak gerektiği kanısındadır. Mustafa Kemal söz konusu öğretiyi, **"bütün milletin kabul ettiği nokta-i esası: Kuvayı Milliyenin âmil, iradei milliyenin hâkim olması"** (BDG, s.19) şeklinde formüle etmiştir

İlhan'a göre **"sistem"** bir ülkeye el koyduktan sonra, önce onun **"savunma ve güvenlik anlayışını"** çarpıtıp **"o güne kadar ulusal egemenliği ve bağımsızlığı korumakla görevli olan silahlı kuvvetler ve güvenlik kuvvetleri o günden itibaren 'ideolojik bir savaşa' katılmış, 'yıkıcı güçlere', 'tehlikeli mihraklara' karşı yöneltilmiş ol[maktadır]"** (BDG, s.20). Bu kaydırmayla da emperyalizm, zamanla o ülkenin savunma güçlerini kendi halkına karşı kullanma zemini hazırlamaktadır

Kore'ye çarpışmaya giden Türk askerinin, bu topraklara ne denli uzak kaldığını, yazar, Yüzbaşı **"Kafadar"** Hakkı figürüyle verir Yüzbaşı **"Kafadar"** elinde, bir Amerikalıdan **"yürütülmüş"** olan ve savaşmaya geldikleri ülkenin adının **"Kore"** değil de **"Sakin Sabahlar Ülkesi"** anlamına gelen **"Çosen"** olduğunu öğrendiği **"Guide of Korea"** adlı çok **"faideli"** bir kitapla dolaşır savaş alanlarını (bkz. YTB, s.63-64). Bu kitaptan ayrıca ülkenin, tarih boyu Çin, Japonya ve Rusya arasında paylaşma konusu olduğunu aktarır arkadaşlarına, oysa Demir bütün bunları **"ayrıntı"** olarak kabul eder, çünkü onu Kore'nin ne geçmişi, ne geleceği ilgilendirmektedir: **"onun gözünde, 'üstün başarılar' kazanarak parlayacağı bir savaş meydanı[dır] Kore toprağı"** (YTB, s.64).

Yüzbaşı Cevdet ise bu savaş konusunda Mustafa Kemal'den bir alıntıya başvurur Ona göre bu **"harb, hayati ve zaruri"** değildir, işte o zaman da **"harb bir cinayettir"** (YTB, s.81,

116): çünkü kendilerinin olmayan bir toprakta, kendilerinin olmayan bir gaye için kan dökmektedirler. Diğer yandan uğruna harbettikleri Kore milletinin davalarına arka çıktığını söylemek **"fevkalâde müşkül[dür]"** (YTB, s.116).

Demir de savaştıkça görev hissi hariç tutulursa hem bu memlekete, hem de bu insanlara, savaş eskidikçe de kendisine yabancılaşmakta olduğunu fark eder Savaş alanında uyarıcı nitelikte pek çok olay olmuştur fakat **"1950 Kasımını kana boğan savaşların gerçek boyutlarını ve acı anlamını"** (YTB, s.67) ancak **"İstanbul'da Taşlık'taki Şark Kahvesi'nde, siyah bir kuğu inceliğiyle yaşantısına giriveren o gazeteci kadın [...], Ümid Ersoy[un]"** (YTB, s.67) yardımıyla kavrayacaktır

Kore Savaşı tam bir keşmekeştir Bir bütün gece Tochan'ın düşürülmesiyle sinmiş düşman askerinin saldıracağını zannederek tetikte beklemeleri, Topçu Bataryasının Kunuri'den yola çıktığını bilmediklerinden sisli havada karşılaştıkları her karaltıyı düşman zannetmeleri (bkz. YTB, s.17), Amerikan uçakları tarafından düşman zannedilip bombardımana tutulmaları veya geri çekilmelerindeki düzensizlikler gibi organizasyon ve haberleşme eksikliği günlük olaylardandır

Demir kâğıt üstündeki planlarda zorluklarla karşılaşmaksızın başarılan taarruzların gerçeklerden farklı olduğunu kavramıştır Savaşmaya başladıktan sonra kendilerine öğretilmiş olan savaş, ölüm, şan, şeref, yiğitlik gibi kavramlar anlam değiştirmeye başlar: bunda, savaş sırasında kaçmaya yeltenen Türk askerlerinin de olabileceğini anlaması veya lağvedilen 251. Alayın sancağının **"bir çocuk ölüsü"** (YTB, s.85) gibi taşındığını görmesi gibi olayların etkisi büyüktür. İçinde bir **"devletin"** (YTB, s.85) çöktüğünü hissetmektedir. Nefsine itimadını yitirmiştir Kendini yenilgiye yatkın, her türlü denetimden uzak, hatta korunmasız hisseder **"Çaresiz bir tedirginlikle kendi kendisinden kurtulmaya, ruhunu gövdesinden çıkarmaya çaba[lar], hiçbir yerine hiçbir kurşun değmemişt[ir], ama fena halde yaralanmıştır"** (YTB, s.86).

Demir'in bu manevi yaralanışı doruk noktasına, bu savaşın **"gerçek boyutlarını ve acı anlamını"** kavramasıyla ulaşır.

Bu da Kore Savaşı'ndaki Amerikan ordusunun konumunu fark etmesiyle yakından ilgilidir Hemen her başarılı çarpışmadan sonra, başarılı olamayan Amerikan birliklerine yardımcı olmaları ve daha geniş cepheler hazırlamak amacıyla Türk birliklerinin çekilmesi emredilir. Hem başarılı bir birliğin çekilmek zorunda bırakılışı, hem de çekilmelerin kötü örgütlenmiş olması (bkz. YTB, s.76-78,87-88) askerin içinde bulunduğu savaşın, **"gereği ve doğruluğuna"** (YTB, s.94) inancını yitirmesine yol açmaktadır. Hemen herkes ilkin kendine, sonra da kumandanına güvenini yitirmektedir, çünkü yaptıkları savaş **"zarurî ve hayatî"** olmaktan çıkmıştır ve asıl önemlisi kimin adına ve niçin savaştıkları sorunu gündeme gelmiştir.

Bir keresinde Yüzbaşı Cevdet Albayları, Cello'nun olaya **"Taarruz icab etti mi, Amerikalılara düz arazi veriliyor [...]; bize, nerede çetin, tahkimatı rabıtalı dağ tepe varsa orası. Onlar muharebenin safasını sürüyorlar, bir cefasını çekiyoruz"** (YTB, s.198) şeklinde yanaştığını aktarır. Ayrıyeten bir de askerler arasında çıkan en ufak bir sürtüşmede Türk kumandanlar, Amerikalı albaylardan özür dilemek (bz. YTB, s.89) zoruda kalmaktadır.

Türk askerinin Amerikan askeri için nasıl hayati bir önem taşıdığınaysa Attilâ İlhan, **"Yaraya Tuz Basmak"** adlı eserinin girişine VIII. Amerikan Ordusunun Komutanı General Walker'dan bir alıntı koyarak belirtir: **"Türk Tugayı, yiğitlik sembolüdür. Düşman karşımızda çok üstün bir güçle belirdiği ve onun önünden çekilmek zorunda kaldığımız zaman, Türkleri savaşa soktum. [...] Eğer elimin altında Türk birliği var olmasaydı, bugün bütün Amerikan birlikleri yokedilmiş bulunacaktı..."** (YTB, s.9).

Bu durumda Kore Savaşı'ndaki Türk-Amerikan ilişkisi, insana Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ilişkisini hatırlatmaktadır. Her iki savaşta da Türk askeri, yabancı bir ordunun çıkarları uğruna kendi politikacıları tarafından savaşa sokulur Nitekim Yüzbaşı Cevdet, bütün kabahati, kendilerini Kore'ye çarpışmaya gönderen **"politikacı güruhu[nda]"** (YTB, s.116) bulur.

Bu tarihî gerçeği, en acı biçimde Ahmet Ziya 1960 yılında ölmeden az önce dile getirir: "**...sizin nesil [...] Atatürk'ün adını ağzından eksik etmez, niye Enver Paşa'nın izini sürer, izahı gayr-i kaabil: çünkü o Alman emperyalizminin Asya'daki menfaatlarını müdafaa maksadıyla İran içlerine, Kanal'a, nihayet Buhara Hanlığı'na asker sevkediyordu; siz ise, Amerikan emperyalizminin âli menfaatlarını müdafaa için Kore'ye asker sevkediyorsunuz**" (YTB, s.482-483).

1955 Mayısında Yüzbaşı Demir çarpışmaların yoğun geçtiği günlerden birinde, ertesi gün gerçekleştirilmesi planlanan bir taarruz hakkında yapılan bir brifinge katılmak üzere karargâh çadırına girdiği anda, düşmanın bir havan mermisinden hazırladığı bubi tuzağının patlamasıyla "**kasıklarından ve başından ağır yaral[anır]**" (YTB, s.121). Yarasının ya yanlış değerlendirilmesinden, ya da olayın kargaşalığa gelmesinden ilkin çevredeki bir Amerikan sahra hastanesine getirilir Fakat "**kasıklarının karman çorman halini, sol kaşın üstünü boylu boyunca yarıp atmış öteki yaranın derinliğini**" (YTB, s.122) fark etmeleri üzerine durumun ciddiyeti anlaşılıp kendini bilmeden yatacağı Pusan'daki İsveç hastanesine gönderilir Ancak ondan sonra ilk gün yapılması gereken yapılır ve buradan uçakla Tokyo'daki Amerikan hastanesine yollanır

Ameliyat sonunda komadan "**müthiş**" (YTB, s.157) bir baş dönmesiyle çıkar Bu baş dönmesi geçmemekle kalmayıp "**tam tersine yaşantısını altüst eden bir alışkanlık halini alacaktır. Hiç beklemediği bir anda birden meydana çık[ıp]; sağlığına inancını, hayata bağlılığını tuzla buz ede[cektir]**" (YTB, s.160) O sıralarda hep Harp Okulu'ndaki Sevkülceyş hocası "**Hımbıl Çavuş**"un sözlerini hatırlar: "**...harb insanı bitirir, şehit kurtulmuştur, gazi çeker: hem şehitlerin ağırlığını, hem harbinkini! Harpten çıkmış adamı, cemiyetteki eski yerine koymak zordur, evvelâ nazarında hayat eski ehemmiyetini kaybettiği için, saniyen ne pâye versen harcandığı intibamdan kurtulamayacağından!**" (YTB, s.248).

Gençliğini "**patlamış dev bir balon gibi, olanca ağırlığıyla göğsünün üstünde hisse[den]**" (BU, s.307) Demir, Tokyo'da hastanede kaldığı süre içinde kendi kendisiyle ve kendini oralara gönderenlerle hesaplaşmaya girişir: "**Hani komünist saldırısı aslında memlekete yönelmişti de, onu Kore sınırında durduracaklardı? İşte ancak haritalarda nokta halinde gördüğü yabancı bir şehirde, yabancıların hastanesinde, canıyla uğraşıyor. Hani nerede onu buraya gönderenler? Hani nerede onların yakın ilgisi? 'Askerlikte hayati ve zaruri olmayan' amaçlar için savaşmak; olmadık ülkelerde, olmadık kimselerle, olmadık belâlalarl bulaşmak var mı?**" (YTB, s.160-161).

Tokyo'daki Türk İrtibat Heyeti'nden gelen yüzbaşı, her ne kadar Demir'i tarifi imkânsız umutsuzluklarından kurtardıysa da "**ütülü, tiril tiril üniforması, bu üniformaya beyaz porselenden bir süs gibi eklenmiş bembeyaz dişleriyle, [...] çatır çatır İngilizce[si], sağına soluna fiyakalı Amerikan 'Hello'ları dağıtıp, yaralılardan fazla hemşire[lerin] güzelliğiyle**" (YTB, s.163-164) ilgilenmesiyle savaştan ve savaşıp da yaralananların gerçeğinden çok uzaktır. Konuşma tarzındaki ve ilgisindeki yapaylık Demir'e iyi gelmediği gibi ona yüzündeki yaradan düşüncesizce söz etmesi, sürekli kendi kendine tartışmasını yaptığı ölüm korkusuna daha bir kötüsünü, sakat kalmayı da eklemiştir: var olan kâbuslarına, ölen silah arkadaşlarıyla hesaplaşması da katılmıştır

Yıllar sonra Ankara'da buluştuklarında Binbaşı Aziz, Kore Savaşı'na "**...safmışız saf! Hadiselerin içinde yüzüyorduk, esasına vâkıf olmadan**" (YTB, s.317) şeklinde yaklaşırken Yarbay "**Baba**" Saffet "**...aldandık mı? Katiyyen! Biz aldanmadık çocuk, bizi aldattılar! Ne yaptıysak hulûs-ü kalple yaptık biz, cehennemin bucağında vatan toprağını müdafaa ediyoruz diye kan döktük, can verdik, halbuki hesap başka imiş, çok başka imiş [...] büyükler tepişir, [...] arada ufaklar güme gider**" (YTB, s.246) şeklindeki açıklamasıyla olayın "**esasına**" ışık tutmaktadır Nitekim yazdığı Kore hatıralarını bastırmak için gittiği Babıâli'de "**nereye başvur-**

duysa mecrup muamelesi, aslansın deyip sırtını sıvazlamalar[la]" (YTB, s.318) karşılaşır Hatıralarının **"Harb Tarihi neşriyatı[ndan]"** (YTB. s.318) da çıkartılamaması onu **"dehşetli müteessir"** (YTB, s.318) etmekle kalmayıp ölümüne de neden olmuştur.

Demir'in 1955 yılında tanıştığı gazeteci Ümid Ersoy, Menderes'in meclise danışmadan **"Türk askerini hiç üstüne gerekmeyen bir savaşa bulaştır[masının], pisipisine 'kırdır[masının]'"** (YTB, s.193) tamamen hükümetin Amerika'nın gönlünü yapma arzusundan doğduğu kanısındadır Bu nedenle Kore'den dönenlerle röportaj yapmaya, böylece Menderes'in siyasi başarısının **"[b]eyhudeliği[ni]"** (YTB, s.193) ortaya çıkarmaya karar vermiştir

Demir'e yönettiği ilk soruyla Kore'de savaşanların **"gerçek"** durumlarına müdrik olup olmadığını öğrenmek ister Ümid'in çıkış noktası, Birleşmiş Devletler Temsilciler Meclisi Başkanı Mr. Martin'in bu konuya ışık tutabilecek açıklamasıdır: **"...bir Amerikan askerinin bakımı yılda 11 bin dolara mal olmaktadır. Dünyanın en iyi savaşçılarından biri olan Türk askerini donatmak için yılda 570 dolar yeter. Türk askerinin cesaret ve yiğitliğini Kore'de gördük..."** (YTB, s.197). Yüzbaşı Demir hemen hemen aynı düşünceleri, Kore dönüşü gündeme gelen NATO'ya giriş tartışmalarının yoğunlaştığı günlerde üretmiştir: **"...bizi, bir tugay adamı, Azrail'in sofrasına attılar; gayeleri, Amerika'nın emrinde, Amerika için ne kadar kolay ve yiğitçe ölebileceğimizi göstermekti. Aşkolsun! Demek başarmışız, baksana NATO'ya girilecek..."** (YTB, s.223).

NATO'ya giriş belgesinin imzalandığını duymak, zaten bozuk olan sağlığının daha da kötüleşmesine neden olacaktır. Bursa'ya gittiği o günlerde Moskova radyosundan Sovyetler'in NATO'ya girişi protesto amacıyla yayımladığı notayı dinler. Sovyetler Türkiye'nin Atlantik okyanusuyla hiçbir bağlantısı olmadığını, Atlantik Blokuna katılması için yapılan bu davetin, emperyalist devletlerin Sovyet Rusya sınırlarında saldırgan amaçlı bir askerî cephenin kurulması için Türk topraklarını kullanmak isteğine bağlar

Aynı yılın sonlarına doğru ikinci bir nota daha verilir Türkiye Menderes'in ağzından Rusya'nın bu notasının Türkiye'nin hareketlerinde hiçbir değişikliğe neden olamayacağını, Sovyet Rusya ile anlaşabilmenin en iyi yolunun kuvvetli olmaktan geçtiğini, Rusların kuvvetten anladığını ve kuvvete hürmet ettiğini ileri sürerek verir. Notayı izleyen günlerde **"'Solcu profesörler'den Behice Boran Ankara Üniversitesi'nden çıkarıl[ır]. Hemen ardından, 'komünizmle mücadeleyi pekiştirmek için' Ceza Yasasının 141/142. maddelerinin cezaları ağırlaştırılı[r]"** (YTB. s.248).

Arada bir, Kore'de bir bacağını kaybetmiş olan Yarbay **"Baba"** Saffet ile Çekirge'deki kahvehanede buluştuğunda onun Türkiye'nin **"müteyakkız bir bîtaraflıktan muhataralı bir tarafgirliğe sürükle[ndiği]"** (YTB. s.245) fikrinde olduğunu öğrenir Demir Onun asıl korkusu, Amerikalılara elimizi verdiğimiz takdirde kolumuza sahip çıkmalarıdır Demir'in dikkatini, NATO'ya girilmeden bir ay evvel gelen Amerikan, İngiliz. Fransız Genelkurmay Başkanlığından oluşan heyete çeker. Bunların Ortadoğu'da bir pakt teklif ettiklerini ve bunun da muhtemelen Rusya'ya karşı bir ittifak olduğunu. Anadolu'yu Ortadoğu'ya merkez üssü olarak kullanmakla da Süveyş Kanalı'nı koruyup bütün Doğu Akdeniz'i kontrolleri altında bulundurmak istediklerini ileri sürer.

Cumhuriyet Dönemi Türk-Amerikan ekonomik ilişkileri 1947 yılında Amerika'nın Türkiye yardımıyla başlar. Devrin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü anlaşmayı **"Türkiye'nin Kurtuluşu"** olarak betimler: **"Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin memleketimiz ve milletimiz hakkında beslemekte olduğu yakın dostluk duygularının yeni bir örneğini teşkil eden bu sevinçli olayı her Türk candan alkışlamalıdır"** (BDG. s.212).

Attilâ İlhan. anlaşmayla Türkiye'nin çıkarlarının giderek Amerika'nın denetimine girdiği kanısındadır. çünkü anlaşmanın başında Türkiye'nin Birleşik Amerika Devleti hükümetinden. Truman doktrinine göre **"hürriyet ve bağımsızlığını"** korumasının istendiği belirtilmektedir: buysa **"sadece komünizm yakasından gelecek bir tehlikeye karşı"** (BDG, s.212) bir koru-

ma anlamına gelmektedir. Nitekim yapılan yardım, sadece "**tahsis edilmiş bulunduğu gayeler uğruna kullanılacaktır**" (BDG, s.213).

Tam bağımsızlığın ilkin Kuva-yı Milliyeci dış politikayı günün koşulları çerçevesinde tanımlamaktan, sonra da hukuk öğretisine göre ulusal savunma kavramını oluşturmaktan geçtiği kanısındadır İlhan; çünkü "**sistemin kökeni Truman doktrini oldukça, ulusal kavram geliştiremeyiz, geliştirsek de uygulatmazlar**" (BDG, s.214). Ona göre Türkiye, bu durumun en güzel örneğini Kıbrıs çıkarması denemesinde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'un tepkisiyle yaşamıştır Ancak bu olaydan sonra Türkiye "**NATO ortaklığının, ikili anlaşmaların Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gücünü, savunma idrakini sarstığını farked[ecektir]**" (BDG, s.214). Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı, Avrupa'daki Türk ataşelerinden, Amerikan üslerinin Avrupa'daki ülkelerde hangi şartlarla kurulduğunu araştırmasını ister Durumu haber alan Birleşik Devletler teşkilatları, bu hareketi kimlerin başlattığını öğrenip bu "**kimseler üzerinde nötralize edici veya onları tesirsiz hale getirici bazı işlemler [...] yap[ar]**" (BDG, s.215).

17 Şubat 1923'te Mustafa Kemal, elde edilmiş olan askerî zaferleri taçlandırmanın yolunun iktisadi zaferlerden geçtiğini, Tanzimat döneminden sonra yabancı sermayenin memlekette seçkin bir yere sahip olduğunu, devletin de bunun bekçiliğini yaptığını, fakat yeni Türkiye'nin uygar bir millet olarak bunu kabul edemeyeceğini söylemiştir (bkz. BDG, s.216) Oysa ulusal savunmasını kaybetmekle kalmayan Türkiye kısa zamanda IMF Dünya Bankası gibi kuruluşlarla iktisadi anlaşmalar imzalayacaktır. Bunun sonucunda ulusal ekonomi ve sanayiden geçen ulusal savunmaya büyük bir darbe daha indirilmiş olacaktır Zaten her iki kuruluşun verdikleri ilk krediler "**ormancılık ve tarım kredileri[dir]**" (BDG, s.214).

1950 yılında iktidar olan Demokrat Parti, hemen Amerika Birleşik Devletleri'ne teslim olmuş. Kore'ye asker gönderip "**hür dünya**" ülkelerine katılmıştır: fakat aynı "**hür dünya**" sekiz yıl sonra. "**bağımsız Türkiye'yi [Paris'te] borçlu diye iflas**

sandalyasına oturtu[p] neye yatırım yapacağını, neye yapamayacağını, 'imarlık'tan hoşlanmadığını, ancak dediklerini tutarsa ona borç para vereceğini resmen söy[leyecektir]" (BDG, s.12).

Attilâ İlhan'a göre bundan böyle Cumhuriyet tarihimizde tekrarlanacak olan siyasi kriz ilk defa böyle başlar; çünkü o, hükümeti idare eden sağcı iktidarların icraatları sırasında ülkenin yararına çalışmalarda bulunduklarında aynı politik düşünüşe sahip olmalarına rağmen Amerika ve emperyalist sistemle aralarının açıldığı, uluslararası kapitalist çevrelerin denetledikleri finans kuruluşlarının ülkenin kredilerini kısıtlayıp ülke ekonomisinde darboğazlara neden olduğu, bunun sonucunda "**milli irade**" ile seçilmiş hükümetin devrilip yerine daha bir uysalının gelmesinin sağlandığı kanısındadır. Menderes de, Demirel de böyle yıkılmıştır. Her ikisinin de hatası ülkeyi kalkındırmakta ısrar etmiş olmalarıdır.

Türkiye'de devrilenlerin yerine başa geçen bu "**'ılımlı, ilerici ve demokratik' görünen iktidarların çoğu, Koca Reşit Paşa'dan beri süre gelen yanlış bir geleneğe uyarak demokratikleşmeyi ön plana almakta, buna karşılık ülkenin tam bağımsızlığını sağlayacak sanayileşmeden vazgeçmektedirler [...] devrilen iktidarın yatırımlarını 'masraflı' bahanesiyle kısıtlamış, uluslararası kuruluşların tavsiyelerine uyarak tüketim sanayiine, turizm ve ormancılık yatırımlarına, tarımsal kalkınmaya yönelmiştir**" (BDG, s.42-43).

Ağır yaralı olarak uçakla yurda gelen Demir, Ankara'da Gülhane Hastanesi'nde üç ay tedavi görür. Altı aylık bir hava değişimi verilir kendisine. Bir yanda "**sağlığı ve mesleği bakımından uğradığı yenilgilerin kahrıyla ezilirken, bir de aldatılmış olmanın utancı[nı]**" (YTB, s.448) taşımaktadır. Sanki "**görünmez bir mermi isabeti, benliğini cam gibi çat diye ortasından çatlatmış[tır]**" (YTB, s.448). Böyle bir yaranın iyileşeceğine inanmamaktadır. Muayenede sağlam çıkınca Gelibolu'da bir birliğe tayin edilir. Eratı eğitime çıkardıktan sonra ya boğazdan geçen gemileri seyreder, ya da kitap okur. Ardından ye-

niden rahatsızlanacağı Çankırı Piyade Okulu'na tayin edilir Gelibolu Garnizonu'nda. Çankırı Piyade Okulu'nda geçirdiği birkaç yıl Demir'i "**içinden çökertmiş, dışından bozmuş[tur] [...]. Günlük kaygıların, küçük önemsemelerin ötesinde, daha çok ruhsal kargaşalığının gürültüsünü dinleyerek ölmeyi bekleyen yaşlı bir adam[dır] sanki**" (YTB, s.249). Ona bu dönemin yegâne faydası, okuyan bir asker haline gelmesidir Gülhane'de kalırken can sıkıntısından başlayan bu ilgi, zamanla bir alışkanlık halini alır Tolstoy, Balzac, Zola, Dostoyevski gibi klasiklerin yanı sıra polisiye romanlar da okur Artık "**her kitap başka bir ülke[dir]**" (YTB, s.237).

Ani ve karşı konulmaz olayların yanı sıra uzun süreli gerginlikler gibi dış uyarıcılar mental aygıt tarafından yeniden kurulamadığından kişinin bir travmatik nevrozla karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Bu durumlarda kendini gösteren egemen olunamayan heyecanlar, ıstırap verici gerilim duyguları yaratır ve alışılmış yollardan zaptedilemeyince egonun bir kısmı acele olarak bir "**deşarj rejimi yaratır**" (bkz. Fenichel, s.107-108).

Demir'in yukarıda değindiğim askerlik, savaş, ölüm, devlet-birey ilişkisi, devlet-yabancı ülke ilişkisi gibi konularda yaşadığı hayal kırıklıkları ve ardından yaralanması gibi karşı koyulamaz olaylar dizisi onda bir travma etkisi yapacaktır. Bu konuysa Freud'un "**harp nevrozları**" (Fenichel, s.114) tartışmasına girmektedir. Savaş ânında "**kumanda eden üst, sorumluluk ve erke sahiptir; asker onun kendisini korumakla görevli ve bu yetenekte olduğuna inanır. Bu umut boşa çıktığında hayal kırıklığı çok büyük olur**" (Fenichel, s.115). Bir travmaya gösterilen tepkide en karakteristik olan şey, "**travma ile o sırada canlandırılmış olan çocukluk çatışmaları arasında çağrışım bağlantılarının hemen kurulmasıdır. Eski çocukluk anksiyeteleri ve tehditleri birden bire yeniden ortaya çıkar ve ciddi bir karakter alır**" (Fenichel, s.113).

Nitekim cephe serüveni boyunca, sonra da Tokyo'da hastanede kaldığı dönem içersinde Demir, dedesiyle, babası, annesi ve Kalfa Nine'yle ilgili çocukluk hatıralarını ve çatışmalarını yaşar (bkz. YTB, s.42,44-45,49,54,57,71,81,90,130-131). Bu du-

rumdan yazar, geriye dönüşler olarak yararlanır ve okuyucu Demir'in geçmişini bu vesileyle öğrenir

Bu yaşantılar özellikle yaralandıktan sonra tekrar niteliği alır, mesela aynı rüyayı görmek gibi (bkz. YTB, s.76). Zira, ordular ve üstler aynı zamanda hem koruyan, hem de tehdit eden ana-babaları temsil ederler Bu nedenle "**askerlik ortamı çoğu kez bir mental 'çocuklaşmaya' yol açar**" (Fenichel, s.112); eğer üstler Demir'in Kore Savaşı'nda karşılaştığı gibi koruma ve ödüllendirme rollerinde yetersiz kalırlarsa, "**koruyucu olmayan baba sustitut'suna karşı harekete geçen nefret, henüz var olan süperego tarafından mahkûm edilebilir**" (Fenichel, s.115); böylece yukarıda sözünü ettiğim suçluluk duyguları ve yeni çatışmalar ortaya çıkar

Bir travma geçirdiğinde egonun yalnız "**anne ve babamın yerini alan talih beni terk ediyor ve kastre ediyor**" tarzında değil, aynı zamanda "**talih bana karşı böyle davranmakta haklıdır, çünkü suçluyum**" diye düşünebileceği varsayılmaktadır Nitekim Demir'in kendini suçlu görmeye başlaması, kendini özellikle Tokyo'daki hastanede yanında ölü yatan Puerto-Ricolu Roman Montalban'a yaptığı itirafta hissettirir; ardından Bursa'da Yarbay "**Baba**" Saffet ile yaptığı konuşmalarda da aynı izlenimler mevcuttur. Bu suçlayıcı tutum kendini ardı arkası kesilmeyen baş dönmelerinde gösterecektir. Diğer yandan daha sonra değineceğim Mamasan Shamisen yaşantısı ve bunun Demir'in bilinçaltındaki anne-baba-çocuk ilişkilerinin su yüzeyine çıkarıcı etkisi ile Demir'in cinsel kimliğinin açıklık kazanması savaş koşullarının yarattığı "**savaş süperego**"suyla yakından ilgilidir. Çünkü "**bu süperego türü evvelce yasaklanmış dürtülerin açıklanmasına izin vermekle kalma[yıp], gerçek süperegosu böyle dürtülerin eylem haline gelmesine hiçbir zaman izin vermediğinden, 'ego'ya çekici gelen istekleri de gerçekleştirir**" (Fenichel, s.114).

Uzun zamandır sağlığıyla ilgili sorunları olan Demir'in adı, 1957 yılında ordu içi bir hücreleşmenin ihbar edilmesi üzerine "**Dokuz Subay Olayı**"na karışır Bir aralık sabahı Garnizondan çıkacağı sırada tutuklanır. Belki mahkemeye dava sanığı ola-

rak katmazlar. fakat Demir hücrede ağır şartlarda üç buçuk ay **"boşuna"** yatar Bu olayın üstünden üç yıl geçtikten sonra, bir yandan tırmanışa geçen ülke içi siyasi olaylar, diğer yandan Ümid'in hapse girmesi onu etkilemiştir; tutuklanışının izlenimleri, bilincini sürekli rahatsız etmektedir (bkz. YTB, s.299.300.301-302.305,306-307,314-315,324-325,329-330,422-423).

Demir'in **"Dokuz Subayı Olayı"**na adı Yüzbaşı Aziz'inkiyle birlikte karışır Yüzbaşı Aziz bir karşılaşmalarında Demokrat Parti iktidarından hoşnut olmadığını, çünkü çeşitli kısıtlamalarla demokrasinin tehlikeye sokulduğunu düşündüğünü açıklar. Onu en çok çileden çıkaransa Menderes'in ordu hakkındaki görüşleridir Kore'de demokrasi ve hürriyet adına kan dökülmesi gerektiğinde ordunun yardıma çağrıldığını, **"Kore'de bozuk para gibi harcan[dıkları]"** (YTB, s.204) yetmezmiş gibi seçim sonrası Menderes'in, **"Ben istersem orduyu yedek subaylarla da idare ederim"** (YTB, s.204) diyerek askerin izzeti nefsiyle oynadığını anlatır Demir'e. Ayrıca Demir'in dikkatini Mısır'daki harekâta çekerek, Atatürk sağ olsaydı aynı şeyi yapacağına inandığını söyler; bu nedenle bir yıl kadar önce Tuzla'daki Uçaksavar Okulu'nda Yüzbaşı Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay'ın kurduğu teşkilata Demir'in de katılmasını ister.

Demir, kendine anlatılanları **"ağırbaşlı bir sessizlik"** içinde dinler ve ona **"bütün kalbiyle"** hak verir (bkz. YTB, s.205) Her ne kadar Ümid ona **"...senin Yüzbaşı, sigortaların yanmış!"** (YTB, s.205) diyorsa da uğradığı bunca yenilgiden sonra bu tarz bir serüvene katılmaya niyeti yoktur. İki arkadaş ilişkiyi koparmaz. Haftada bir-iki kez buluşurlar. Harp Akademisi'nde çalışmalar sürmektedir, yeni subaylar katılır gruba. Demir arada bir Yüzbaşı Aziz ile söz konusu çevrelere girip çıkar.

Subaylar hemen **"çabuk sonuç alıcı bir komitacılığa yat[arlar]"** (YTB, s.283). Fakat bunun tam nasıl olacağını bilen yok gibidir; **"bir cuntanın gizlice örgütlenerek iktidara el koyması; gerici ve tahakkümcü bu politikacı takımın alaşağı etmesi"** (YTB, s.283) ardından ordunun islahı ve baştakilerinkine benzemeyen Atatürkçü bir iktidarın kurulmasını arzulamaktadırlar. Fakat uygulanması düşünülen Atatürkçülüğün ve

Atatürk ilkelerinin ne olduğunu açıklayabilen yoktur içlerinde Demir'in, üstüne çok vardığı bir gün. Yüzbaşı Aziz bu konudaki fikrini şöyle acıklar: "**...çift meclis sistemi, gizli oy açık tasnif, üniversite ve radyo muhtariyeti, basın hürriyeti vs.**" (YTB, s.283).

Oysa Ümid, hükümetin devrilmesinden sonraki aşama için farklı düşünceler üretmektedir O yarım kalmış olan Mustafa Kemal devriminin ilkin toprak reformu, ardından endüstrileşme gibi köklü tedbirler alınarak tamamlanması gerektiğine inanır Seçimler Kurucu Meclis niteliğinde olmalı, üyeler işçi. köylü ve yoksul şehir halkından seçilerek yönetim halka devredilmelidir Demir ihtilalci subaylarla hak verdiği Ümid'in birbirinden böylesine farklı düşünmesine üzülmektedir; çünkü "**bir yerde bu eylem yarasına basılacak tuz[dur] onun, biricik kurtuluş çaresi**" (YTB, s.283).

Ordu içindeki gruplaşma, aralarına yeni katılan Binbaşı Samed Kuşçu'nun ihbarıyla engellenmiş, gruptan Yüzbaşı Aziz ve Binbaşı Güventürk ile ilişkileri yüzünden Demir de tutuklanmıştır Serbest kaldığında Erzincan'a tayin edilir

Karlı bir 1958 yılı gecesi Yüzbaşı Aziz Almanya'da örgütlenmeye başlayan yeni bir hücreye katılmasını teklif edecek, kısa zamanda da İstanbul'a tayininin çıkacağına söz verecektir Demir bu kez "**pilavdan dönenin kaşığı kırılsın**" (YTB. s.320) diyerek 27 Mayıs Harekâtı'nı hazırlayan gruba katılır; Orhan Erkanlı ile İstanbul'daki örgütlenmeden sorumludurlar

Demir, Attilâ İlhan'ın Osmanlı dönemi tipinden Neveser gibi, baykuş sesi duymak (bkz. YTB. s.441). kara kediyle karşılaşmak (bkz. YTB. s.497) veya gözünün "**sağ alt kapağının seğremesi...**" (YTB. s.14.39,74.111,114.207.303.319.320.385. 405,406,413.423.497) gibi durumların kendine uğursuzluk getirdiği inancındadır Özellikle gözünün seğirmesi, başının derde gireceği Kore Savası. Dokuz Subay Olayı ve 27 Mayıs Harekâtı gibi siyasi eylemleri sırasında yoğunlaşır Bu Demir'in Neveser gibi hem sentezci bir kültürel altyapıya sahip oluşunun, hem de duygusallığının. olayların etkisi altında çabuk kalabilirliğinin bir simgesidir

Kısa zamanda İstanbul'a tayini çıkan Demir. Orhan Erkanlı ile **"kolları sıvayıp işe gir[işir]"** (YTB. s.320). Ankara'dan verilen adları dikkatle araştırıp bağlantı kurarlar Ülke içi ve dışı siyasi olayların tırmanışa geçtiği bu günlerde Birlik gazetesinin sahibi Hüsnü Faik. Ümid'in dikkatini Londra kaynaklı bir habere çekmiştir: Türkiye ile Rusya arasında bir ticaret anlaşmasının imzalandığı bildirilmektedir Hüsnü Faik. **"Adnan Bey'in Amerika'dan umudu kesti[ği]"** (YTB. s.342) kanaatindedir Aslında New York Times gibi Amerikan gazeteleri Menderes'i daha 1955 yılında eleştirmeye başlamışlardır Bu gazetelerde onun. söz anlamadığı. Amerika'nın verdiği paraları savrukça harcadığı iddia edilmiş. yardımı kestikleri takdirde iktidar bunalırken. sıkıntıdan kahrolan halkın gözünün açılacağı veya gözünü açtıracak birinin bulunacağı iddia edilmiştir (bkz. YTB, s.214-215). Hüsnü Faik'in iddialarını doğrulayan haberler. Nisan 1960 tarihli gazetelerde çıkar: **"Başbakan Menderes Krusçov'la buluşacak./ Menderes'in Temmuz'da Moskova'ya yapacağı ziyareti, Nikita Kruşçov'un Ankara ziyareti takip edecek./ Haberler her tarafta büyük akisler uyandırdı"** (YTB. s.346).

Siyasi ortam gerginleştikçe muhalefet partisi başkanı İsmet İnönü'nün hem ordu. hem de gençlik içindeki konumu gittikçe önem kazanır Her ne kadar kendisinin halkla teması devlet güçleri yoluyla engellenmek istense de öğrenciler. sevgi gösterisinde bulunmaktan veya bazı paşalarla emekli general ve rektörlerin ziyaretine gitmekten men edilemezler Ümid'e göre **"her şeyin önceden hazırlandığı belli[dir]"** (YTB, s.343). Zaten CHP namına çalışıyor olma ihtimalinden kuşkulanan Demir'e Ümid'in yüksek rütbeli subayların ziyaretini **"Paşa sizden olduğunu daha nasıl belli etsin"** (YTB. s.348) şeklinde yorumlaması. Demir'in yüreğinden bir şeyin kopmasına, **"gelip pabuç gibi boğazına tıkan[masına]"** (YTB, s.348) neden olur

Ankara radyosundan Meclis Tahkikat Encümeninin kurulduğuna. bütün siyasi faaliyetlerin yasaklandığına ve **"Tahkikat Encümeninin vazife ve selâhiyetlerini ve bilumum karar, tedbir ve faaliyetlerine müteallik her türlü haber, havadis, beyan, tebliğ, müteala, vesika, resim ve yazıların ve**

(TBMM Zabıt Ceridesi hariç) bu takrirle alâkalı Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzakerelerinin neşrinin 'men' edildiğin[e]" (YTB, s.349) ait üç **"tebliğ"** yayımlanır

Kore ve Türkiye aynı günlerde aynı kaderi paylaşmaktadır: **"Diktatör Ree'nin iktidarı sallanıyor./ Seul sokaklarında öğrenciler polisle çatıştı: üç ölü var./ UPI ajansının bir haberine göre, Pusan ve Taegu'da da karışıklıklar çıktı..."** (YTB, s.363). Pek çok gazetenin kapatıldığı ve ülke içi gelişmelerin sansür edildiği Türkiye'de bu tür haberler manidar kabul edilmektedir Tahkikat Encümeninin yasallaşması için meclise iletilen tasarının görüşülmesi sırasında İsmet Paşa'nın **"şartlar tam olduğu zaman ihtilâller milletler için haktır"** (YTB, s.352); **"...bu baskı rejimini kuranlar, bu tedbirlere teşebbüs edenler baskı tertipçileri zannediyorlar ki, Türk milleti Kore milleti kadar haysiyetli değildir. Artık sizi ben bile kurtaramam!"** (YTB, s.364) sözleri Kore-Türkiye benzerliğinin meclis kürsüsünden açıkça dile gelişidir İsmet Paşa burada aynı zamanda **"ihtilâl"**e bir çağrı da yapmıştır Bu konuşmasından dolayı kendisine on iki celse meclise girme yasağı ve konuşmasının tutanaklarından çıkartılma cezası verilir

Öğrenci olaylarının bastırılamaz hale gelmesi, sıkıyönetim ilanına ve olaya askeriyenin el koymasına neden olur Fakat subaylar durumdan hiç de hoşnut değillerdir Bu durum onları **"çetrefil bir ruh düğümlenmesine sürükle[r]"** (YTB, s.359); çünkü **"onaylamadıkları siyasi iktidarı korumak göreviyle onayladıkları öğrencilere ters düşürülmüşlerdir"** (YTB, s.359).

Miralay Ferid ilkin yeğeni Suat'a (bkz. BU. s.444) sonra da yeni tanıştığı Demir'e (bkz. BU. s.234) Demokrat Parti iktidarının memleketi uçuruma sürüklediğini, halkın haysiyetinin ayaklar altına alındığını hatırlatıp ülkenin **"münevveri"**nin, **"amelesi"**nin, **"asker"**inin ve **"gençliği"**nin neden bir tedbir almadığını sorar. Demir ona **"...işçilerimiz mi? İşçilerimiz, o sizin 'hanım evlâdı' öl dese, yoluna ölecek Albayım. Uyandırmaya kalkışanlar, hapiste. Aydınlar çürük çıktı, ya kimin arabasına binerlerse onun türküsünü çağrıyorlar, ya ba-**

şarısızlıklarının kahrını kafayı çekip meyhanelerde atıp tutmakla gideriyorlar. Gençliğe sinemayla futbol yetiyor. Orduya gelince, olanları kışlasından ibretle seyrediyor, ibretle ve utanarak" (BU, s.234) cevabını verir. Miralay Ferid. bir başka seferindeyse Demir'i "**Yüzbaşı, yüzbaşı söylesene sen, bu orduda timsal-i cesaret bir zabit artık kalmadı mı?**" (BU, s.214: YTB, s.414) diye sıkıştırır

Suat ve Halim ile Kuledibi'ndeki evde yemek yedikleri bir akşam Suat, "**ordu, diktanın elinde bir baskı aracı olmayı benimseyecek mi, yoksa direnip milletin onurunu, kendi onurunu ve demokrasiyi kurtaracak mı?**" (BU, s.303) tarzındaki benzer soruyu yöneltir Demir'e. Demir'in cevabı olumludur, zira Batıdaki biçimde ve anlamda toplumsal sınıflar var olmadığından Jöntürklerden beri itici gücün ordu olduğuna, Türk ordusunun bu özelliğinin varlıklıların değil, daha çok yoksulların ordusu olmasından kaynaklandığına inanmaktadır; zaten subayların çoğunun toplumsal kökeni köylü ve küçük memurdur

26 Mayısı 27 Mayısa bağlayan gece Türk Silahlı Kuvvetleri idareye el koyar O gece İstanbul'da görevli olan Demir, her ne kadar "**Al sana bir değil, timsal-i cesaret bir sürü zabit, Albayım**" (YTB, s.414) diyorsa da kendi kendine memleketin uçuruma sürüklenmesini önlemeye güçlerinin yetip yetmeyeceğini sormadan da edememektedir. O gece "'**yanardöner' bir kararsızlık içinde[dir]**" (YTB, s.419), sevinmekle üzülmek arası bocalamaktadır, zira her şey umduklarından daha kolay gerçekleşmektedir, ne görevliler karşı koymuş, ne halk tepki göstermiş, ne de vazgeçen bir komutan olmuştur O gece sürekli sorduğu "**bu kadar kolay olabilir mi? Olmalı mı?**" (YTB, s.419) sorusunun cevabını daha sonra öğrenecektir

Darbeden sonra subaylar arasında hemen herkes, Dokuz Subay Olayı'ndan beri hayali kurulan "**Atatürkçülüğe**" dönüldüğünden emindir Oysa Demir, bu konuda bir yandan Ahmet Ziya Bey. Suat ve Ümid, diğer yandan da okuduklarından sürekli uyarılmakta ve asıl durumun hiç de denildiği gibi olmadığını bilmektedir; çünkü ne Atatürk'ün icraatının temeli olan halkla bütünleşme vardır kendilerinde, ne de iktisadi alanda alınmış yeni tedbirler

Demir'i uyaran eğitici figürler, 27 Mayıs öncesi var olan "**çoğunluk tahakkümüne**" (YTB, s.453) ne "**Menderes'in şahsi dikta temayülünden**" (YTB, s.433), ne de "**Bayar'ın yıllanmış komitacılığından**" (YTB, s.453) gelindiği kanısındadırlar Onlara göre "**yarı feodal bir toplumsal bünye, az gelişmiş bir ekonomiyle emperyalist düzene katılışımızın kaçınılmaz sonucudur**" (YTB, s.453) bu baskılar Söz konusu şartlarda köklü bir değişiklik yapılmadığı takdirde önemli değişiklikler de beklenmemelidir

Ahmet Ziya, Miralay Ferid'e, Eczacı İhsan Bey'in bahçesinde toplandıkları bir akşam, "**plansız ve programsız gözüken 27 Mayıs'ın devrim filan [değil], ilkel bir hükümet darbesi sayılması gere[ktiğini]**" (SP s.23,105) söyler; çünkü bu konuda "**teoriyle pratiği dengeli ve rabıtalı bir şekilde yürütmek[ten]**" (SP, s.224) aciz, 1908-1919 arasında "**dur otur bilme[yen]**" (SP, s.223) ve "**teorisi olmayan aksiyonların ateşiyle erimiş**" (SP s.224) Seferberlik Kuşağı eylemleri doğrultusunda bir harekettir Yüzbaşı Aziz de asıl önemlinin devrim sonrası olduğunu fark edenlerdendir (bkz. YTB, s.469). Demir ise hükümet darbesi, ihtilal ve inkılabın ayrı şeyler olduğunu, yani "**eski bir iktidarı alaşağı etmenin mutlaka yeni bir iktidar olmak anlamına gelmediğini**" (YTB, s.453) öğrenmiştir.

Bir keresinde Ahmet Ziya ona eski paşaları tasfiye ederek inkilap yaptığını sananın, Babıâli baskınıyla hükümet darbesi yapanın Kemal Paşa değil, Enver Paşa olduğunu hatırlatır Kemal Paşa'da cuntacılık yoktur; o, meclis ve şûralarla, halktan topladığı kongrelerle millet iradesini harekete geçirmiştir. Bundan dolayı Enver Paşa Bonapartiste, Kemal Paşa Jacobin'dir (bkz. YTB, s.455.482-483). Erzincan'dayken Demir'e yazdığı mektuplardan birine eklediği "**Atatürkçü bir devrim ihtimali**" konulu yazısında Ümid de aynı soruna değinir (bkz. YTB, s.412). Hasta yatağında yatan Miralay Ferid içinse halktan kopuk bir hareket, sonuçta ordu içi bir ayrılığın habercisidir ve "**tasfiyenin eli kulağındadır**" (YTB, s.363).

Attilâ İlhan, "**Hangi Sol?**" adlı eserinde MBK üyeleri gibi kendisinin de 27 Mayıs Harekâtı'nın, ilk zamanlar Atatürkçülük

adına yapılmış olduğuna inandığını itiraf eder Mustafa Kemal ile MBK'nin arasındaki görüş farkını daha sonra, ancak MBK eylemlerine başlayınca anlayacaktır "**Aynanın İçindekiler**"e 1960 Harekâtı'nın temel olgu olması da buradan kaynaklanacaktır (bkz. HSol. s.194-195)

Daha önceleri de değindiğim gibi Attilâ İlhan, Türklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlamak üzere içine düştüğü siyasi, iktisadi ve kültürel krizlerin nedenini, Türk aydınının kendi halkından kopuşuna, ona yabancılaşmasına bağlar 27 Mayıs'ın bir ihtilal değil, bir hükümet darbesi olmasının sorumluları da aydınlardır. Attilâ İlhan, "**27 Mayıs ilericisi**" diye adlandırdığı bu aydınların, "**İnönü dönemi dikta aydınlarının demokrasiyi içine sindiremeyen yeni bir türü**" (HSol, s.201) olduğu kanısındadır Yazar bu aydınların "**demokrasi [nin], Demokrat Parti türünden partilerin üst yapısal kurumlardan gericilik ayakları atıp sürekli iktidar olmalarını sağla[dığına]**" (HSol. s.201) ve ülkenin geri kalmasına neden olduğuna inandıklarını söyler

Bunlara göre ülke geri kalmış, işçi sınıfı örgütlenememiş, köylü bilinçsiz olduğundan ihtilal yapmak aydın kadrolara düşmektedir: aydınlar örgütlenip "**zinde kuvvetleri**" harekete geçirdiği takdirde "**gericileri**" iktidardan uzaklaştırmış veya denetimine almış olur "**Zinde kuvvetler**"den, asker ve sivil bürokrasiyi, basını ve onların düşünen kadrolarını oluşturan yüksekeğitim ve öğretim kurumlarını kastetmektedirler Oysa söz konusu "**zinde kuvvetler**" Attilâ İlhan'a göre "**tek parti döneminin yönetici sınıfı[dır]**" (HSol. s.197). 27 Mayıs ile bir yandan "**demokrasinin frenleri**" (HSol, s.197) yardımına koşarken, diğer yandan denge unsuru gibi gözüken, fakat aslında "**tutucu bir unsur**" (HSol. s.197) olan senatoyu yönetim hayatına sokmuşlardır Bu şartlarda yazar, iktidarın "**halka değil, yine İnönü dönemi diktasında olduğu gibi aydın bürokratlara geç[tiğine]**" (HSol, s.207) inanır.

Attilâ İlhan, "**Dokuz Subay Olayı**"ndan beri askerlerin Atatürkçülük adına yapmak istedikleri eyleme seçtikleri programın (bkz. HSol. s.207) aslında "**CHP'nin 1957 seçimlerinde**

DP'ye karşı savunduğu seçim programı[yla]" (HSol, s.200) aynı olduğu kanısındadır Bu bağlamda bakılınca söz konusu durumun, Demir'in başından beri korktuğu gibi Atatürkçülükle ilgisi yoktur, olsa olsa CHP namına çalışmaktadır

Yukarıda değindiğim gibi Atatürkçü olduklarını iddia eden, fakat halka bütünleşemeyen ihtilalci subaylar, iktisadi alanda bir yenilik getirememişlerdir Şubat 1923'te Mustafa Kemal, **"Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, yaratılan zaferler sürekli olmaz [...] ekonomimizin, ekonomik egemenliğimizin [...] sağlanması, güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması gereklidir"** (HA, s.155) diyerek yeni kurulan Cumhuriyetin ekonomik hedefler çizmesi gerektiğini vurgulamıştır

Suat ve Ümid 27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi'nin ordu içi sürtüşmeler yerine **"ekonominin temellerini dönüştürmeyi tasarlaması gerekmez mi?"** (YTB, s.440) sorusunu yöneltirler Demir'e. Bu arada DP iktidarına parasal yardımı kısıtlayan ABD, ihtilal hükümetine yardımı sürdüreceğini tekrarlamaktadır (bkz. YTB, s.442). Ümid özellikle ihtilal hükümetinin Ticaret Bakanının yabancı sermayeye güvendiklerini ifade eden demecini yadırgar (bkz. YTB, s.463). Yüzbaşı Aziz, Demir'in dikkatini gazetede gördüğü bir başka habere çeker; ABD Türkiye'ye dört yüz milyon dolarlık bir kredi açmıştır (bkz. YTB, s.473). Yüzbaşı bu işten hiç hoşlanmamıştır, çünkü kendine, Amerikalıların işine yarar bir şey yapmadılarsa, bu parayı neden verdiklerini sormaktadır. Onu asıl düşündürense, kendilerini Kore'de kullandırdıkları gibi 27 Mayıs'ta da kullandırıp kullandırmadıklarıdır.

Attilâ İlhan, **"Batının Deli Gömleği"**nde 27 Mayıs'ın Atatürkçü, yani Jacobin değil, Bonapartiste bir darbe olduğunu, çünkü **"Menderes'e zırnık koklatmayan Dünya Bankası ve Para Fonu[nun] ilk 27 Mayıs hükümetine kesenin ağzını aç[tığını], dahası 'ikili anlaşmalar[ın]' bu dönemde daha bir yoğunlaşıyor gibi (olduğunu)"** (BDG, s.289-290) iddia eder Bu tutumsa Birinci Dünya Savaşı boyunca Prusyalı generallerle sürekli sürtüşen Mustafa Kemal tutumundan çok,

"Prusya hayranı 'genç subaylardan'" (BDG, s.279) olan ve Berlin'de ataşemiliterlik yapmış bulunan sonra da Osmanlı Devleti'ni oldubittiyle Almanya saflarında savaşa sokan Enver Paşa tutumudur

Ahmet Ziya, Yüzbaşı Demir ile sürekli politik olayları tartışan, fikir alışverişinde bulunan Suat'a bir sohbetleri sırasında Türk devrimciliğinin tarihinin bir bakıma **"yabancı müdahalelerin tarihi"** (SP s.226) olduğunu söyler; çünkü Mithat Paşa'yı İngilizler korumuş, Jöntürklerse İtalyan mason localarından **"Intelligence Service"**'a kadar her türlü gizli servisten yardım almışlardır Hatta en çok devrime benzeyen **"Anadolu İhtilâli"**'nin dahi bolşevikliğin Anadolu'da yayılmasını önlemek amacıyla **"emperyalistler arası bir uyuşmayla gerçekleşebilmiş olma"** (SP s.226) ihtimalini aklına getirebilmektedir. Bundan dolayı da 27 Mayıs'ı yalnız **"dahilî nokta-i nazardan mutalaa etme[k]"** (YTB, s.613) insanı yanıltabileceğinden, bir de **"beynelmilel nokta-i nazardan"** (YTB, s.513) ele almak gerekmektedir

Washington'ın Türkiye'ye yaptığı maddi yardımla, ihtilal subaylarının daha o sabah NATO ve CENTO'ya bağlılığını ilan etmesinin nedenini en iyi bu bakış açısı açıklayacaktır Söz konusu teşkilatlar Ortadoğu'daki petrol alanlarıyla komünist blok arasında bir **"emniyet kuşağı"** oluşturan **"cihanşümul emperyalist 'sistem'in askerî teşkilâtları[dır]"** (YTB, s.514). Bu kuşak üzerinde sadık kalmayan hükümetlere yaşama hakkı tanınmamaktadır Paralel olaylar Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde de yaşanmıştır İmparatorluk topraklarındaki petrolün idaresi, kendilerine ancak imparatorluğun hâkimiyeti altındaki ülkelerin bu hâkimiyetten kurtarılmasıyla geçebilmiştir Zaten bu yönde planlı bir şekilde hareket de etmişlerdir: **"Osmanlı İmparatorluğundaki inkilâp hareketlerinin inkişafı ters orantılıdır: muaffak olan her inkilâp hamlesi meselesi aşağı yukarı, bize bir eyalete mal olur"** (SP, s.226).

Yüzbaşı Aziz, darbe sonrası NATO Başkomutanının Ankara'ya gelmesinden hiç hoşlanmaz; sonraları duyduğuna göre yalnız orduda yapılacak tasfiye hakkında talimat vermekle kalma-

mış. MBK'nin emekli ettiği subaylara dağıtılan on iki milyon dolar tutarındaki emeklilik paralarını da o temin etmiştir Bu da darbenin Amerika Birleşik Devletleri çıkarlarına yapıldığının delilidir (bkz. YTB. s.491).

Attilâ İlhan. 1960 Mayısına kadar hükümeti idare eden DP'nin gerici olduğu iddia edilerek "**Amerika'nın has adamı**" (FAS. s.65) olmalarına rağmen. anlaşma dönemlerinin sonunda yalnız bırakıldığına. muhalefetteki "**ilerici**" sayılanlarınsa desteklendiğine inanmaktadır Çünkü ABD için önemli olan "**iktidardakilerin ya da muhalefettekilerin sağcılığı ya da solculuğu değil [...] kendinden yana olup olmadıklarıdır**" (FAS. s.65). Dönemin muhalefet partisi CHP'nin başında bulunan İsmet İnönü de bunun farkında olduğunu 1960 Şubatında TBMM'de yaptığı konuşmada açıkça dile getirir: "**Bizim kanaatımızca Birleşik Amerika dostluğunun temelini hükümetten hükümete bir münasebet manzarasının ötesinde, milletten millete münasebet kaidesinde sağlam olarak muhafaza etmek lâzım. [...] Her iki memlekette iktidarda bulunan siyasi partiler gelip geçecek, fakat bu dostluğun temeli ve yürüyüşü mahfuz kalacaktır**" (YTB. s.296).

Yüzbaşı Demir 1960 Ekiminde ilk defa MBK'deki sürtüşmelerin artık son raddesinde olduğunu fark etmiştir: çünkü bir yanda "**ihtilâli**" devrime dönüştürmekten yana olanlar. diğer yanda seçimlerden sonra iktidarı sivillere bırakmaktan yana olanlar farklı askerî birliklerden medet ummaktadır Bu gerginliğin yanı sıra gündüzleri eski Meclis binasında oturup önlerine yığılmış onca sorunu çözüme bağlamaya uğraşmakta. geceleri "**komitacı gölgeler halinde [...] karargâhları [...] dolaşıp, savundukları tutuma yandaş sağlamaya**" (YTB. s.428) çalışmaktadırlar

Bomba ihbarı. Celâl Bayar'ın intihar denemesi gibi olaylar sonucunda Demir, "**her dakika beklenmedik bir talihsizliğin başgöstereceğini sanıyor, gözüne güvenlik önlemleri yetersiz, mahkemelerin [...] belki de 'devrimin' kaderi pamuk ipliğine bağlı gözüküyordu**" (YTB. s.430-431). Bo-

ğaz'da Suat'ın yeni evinde geçirdiği akşam, Suat ve Ümid "**onun Ankara'nın bunaltıcı dağdağasında, sezip de somutlaştıramadığı kaygılarını dile getir[irler]**" (YTB, s.444). 27 Mayıs'ın üzerinden sadece beş ay geçmesine rağmen Demir, artık "**varlığını ve yaptıklarını adamakıllı 'beyhude' bul[ur]**" (YTB, s.444) hale gelmiştir

Ekim sonlarına doğru "**147'ler Olayı**" patlak verir Ankara'da üst üste yapılan toplantılarda "**üniversiteden 147 öğretim üyesinin tasfiyesini öngören karar**" (YTB, s.496) oybirliğiyle çıkar MBK'nin hâlâ ortak bazı kararlar alabilmesi olumlu bir durumdur Fakat Ümid bu karara hiç de olumlu yaklaşmaz, çünkü hareket "**bürokrat aydın hareketi[dir]**" (YTB, s.497); arkalarında kendilerini destekleyecek bir güç olarak halk zaten yoktur bundan böyle üniversite de gençlik de olmayacaktır Nitekim kısa zamanda protestolar başgösterir Bunun üzerine askerler yurtları dolaşıp öğrencileri yatıştırmaya çalışırlar Ümid'e göre "**gençliği tehdit, basını nasihatla sindirmek bir başka dikta ve tahakküm[dür] [...]: cunta diktası ve tahakkümü...**" (YTB, s.504).

Demir, alınan bu tedbirlerin ikiliğin hortlamasını önlemek için olduğunu açıklar, yoksa bütün yapılanlar CHP'nin işine yarayacaktır Zaten işin acı tarafı, karşılarında mücadele etmekte oldukları grup, Demokratlar değil, "**ihtilâli CHP'yi iktidara getirecek bir manivelâ olarak görenler[dir]**" (YTB, s.505). Ankara dönüşü Cemal Gürsel, "**kimseye danışmadan**" (YTB, s.506) Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörü Turhan Feyzioğlu'ndan bir Kurucu Meclis tasarısı hazırlamasını ister. Komite'nin devrimci kanadı bu durumu içine sindiremez. Bunun üzerine komitedeki ikilik iyice büyür ve yine Ankara çevresindeki silahlı birliklerden silahlı destek aranmaya başlanır

Ankara'nın yeni olaylara gebe bir kasım gecesi sabaha karşı ansızın uyanan Demir, ihtilal sonrası hayal kırıklığı yüzünden kendini ilk defa Kore Savaşı yaşantısıyla göstermeye başlayan o ruhsal çatışmanın bir benzeriyle karşı karşıya bulur Söz konusu çatışma, hayatını bir kez daha alt üst etmeye hazırlanmaktadır. Bu durumun ifadesi, o gece kendini gösteren iç sorgulamadır:

"**[R]uhumuzda bir yara açılmıştı, kanıyordu, denildi ki bu yaraya tuz basacaksın, kavurup iyi edecek, yaran kapanacak. Biz yaramıza tuz bastık, yaktı kavurdu, tımar ettiğini zannetmiştik. Şifa bulmadığımızı, şimdi hüzünle anlamaktayız: ya bu tuz yaramızı iyi edecek tuz değildi, ya da yaramız böyle tuz basmakla iflâh olmayacak kadar derin**" (YTB. s.510).

İstanbul'a Vaniköy'de Suat'ın evinde kalmaya gittiği bir gece, hastalığı iyice artmış Ahmet Ziya Bey'in, yaptıkları harekâta "**beynelmilel nokta-i nazardan**" (YTB. s.514) yaklaşması, onun, "**Baba**" Saffet'in ve "**Zizi**" Binbaşı'nın başkaları tarafından "**aldatılmak ve kullanılmak[ta]**" (YTB. s.516) oldukları konusundaki düşüncelerini yeniden hatırlamasına ve Ankara'da başlayan iç hesaplaşmasına başka boyutların katılmasına neden olur: "**[R]uhumuzda aldatılmış olmanın açtığı yaraya tuz basıp kavuralım derken, kullanılma utancına mı düştük? Yara üstüne yara, memlekete hizmetten başka hırsı olmayan bir neslin nasibi bu mu? Buysa, kabahat kimin? Ah ne kadar safmışız! Yok, saflık diyemeyiz, düpedüz cahillik, dünyayı bilmemek!**" (YTB. s.516). Demir içine düşürüldükleri cıkmazın gerçek nedenlerini artık yerli yerine oturtmuştur. Yaptığı harp başkasının harbi, yaptığı ihtilal başkasının ihtilalidir; kendi yarasına tuz olmak isterken başkasının yarasına tuz olmuştur.

Son karşılaşmalarında Ahmet Ziya Bey, Demir'in dikkatini Kurucu Meclis projesinin hazırlanması emredilmişken, dinlenmek için İstanbul'a gelen Cemal Gürsel'in "**kulağınıza dikta rejimine gidildiğine dair gelecek dedikodulara inanmayın**" (YTB. s.516) tarzındaki beyanına çeker; ona göre yakında yeni bir teşebbüse şahit olunacaktır. Demir kısa zamanda bu kuşkunun doğruluğunu anlar, çünkü trende el radyosundan "**Türk Silahlı Kuvvetleri adına millete verilen sözün yerine getirilmesinde uğranılan aksaklıklar ve güçlükler karşısında, Milli Birlik Komitesi'nin feshedildiği ve yeniden kurulduğu**" (YTB. s.528) haberini dinleyecektir.

İzlenmek korkusuyla İstanbul'a Ümid'in değil, Suat'ın evine

gider Eyleme gün doğarken geçilip on dört kişi tasfiye edilmiştir Erkanlı. Ordu Karargâhına getirilmiş. fakat Kabibay bulunamamıştır. Bu haberleri aldıktan sonra Suat'ın çalışma odasında Ahmet Ziya Bey'in yazıp da yayımlayamadığı kitaptan altı kırmızı kalemle çizilmiş "**...inkilâpçı bir hareket, ne kadar cüretkâr ve teşkilâtlı olursa olsun, halk yığınlarıyla, hassaten şuurlu ve mes'uliyetini müdrik proletarya ile birleşip kaynaşmadıkça, muallakta kalmaya mahkûmdur**" (YTB. s.533) cümlesini okuyan Demir'i, yıllardır unuttuğu o korkunç baş dönmesi yeniden yakalar, odada ne varsa "**cehennem**" hızıyla dönerken bir eliyle yüzünü örtmüş. "**öteki elini boşluğa uzat[ıp], bir yerlere tutunmaya çalış[maktadır]**" (YTB. s.533). Başladığı noktaya dönmüştür

Annesi İstanbullu bir bürokratın kızı olan Demir'in babası, havlu ticaretiyle uğraşan bir eşrafın oğludur Burjuvalaşma sürecine daha önce başlamış olan Suat Hanım. Bursa ve Muradiye'de ümmet şartlarına göre yaşamakta olan kocasının ailesinde yaşadığı kültürel yabancılaşma nedeniyle mutlu olamamış, bu mutsuzluğuna oğlunu da ortak etmiştir. Demir, bu aile içi kopukluk nedeniyle babasıyla arasında kurulması gereken özdeşleşme sürecini yaşamadığı için anne merkezli bir cinsel kimlik kazanmıştır. Hem evinde. annesi tarafından, hem de okul hayatında ülkesine ve kendine olağanüstü bir güvenle yetiştirilir Kahramanlığını ispatlamak için katıldığı Kore Savaşı'nda yaşadığı hayal kırıklıkları, yalnız kendine olan güvenini sarsmakla kalmaz. devletine ve üslerine olan güveninin de sarsılmasına yol açar Bu köklü sarsıntı sonucunda ortaya çıkan travma tam bir "**harp nevrozu**"na dönüşür Böylesi bir ruhsal bunalımdan çıkıp yeniden hayata dönebilmesi için hayatına Ümid'in girmesi ve ona hemen her konuda yardımcı olması gerekecektir.

Ümid'in verdiği dürtülerle 27 Mayıs Harekâtı'nda aktif bir rol alır, fakat Harekât sonraki gelişmeler Demir'in bir zamanlar katıldığı Kore Savaşı nasıl bir başkasının savaşıysa, 27 Mayıs'la yarasına bastığını zannettiği tuzun da başkasının tuzu olduğunu fark etmesine ve Ümid'in desteğiyle çıktığı bunalıma yeniden düşmesine neden olacaktır

2. EVLİLİK DIŞI BERABERLİKLER

2.1. ÜMİD–DEMİR

"**Aynanın İçindekiler**" dizisinin Cumhuriyet dönemine rastlayan bölümündeki iki kadın-erkek ilişkisinden ilkini gazeteci Ümid Ersoy'la erkek arkadaşı Yüzbaşı Demir Çukurcalı'nın beraberliği oluşturur.

Daha önce de değindiğim gibi Yüzbaşı Demir'in çocukluğu babası ve dedesine, yani evin erkeklerine mesafeli, buna karşın anne merkezli bir çocukluktur (bkz. s.263-265). Bu yoğun anne ilgisi ve koruması altında geçen çocuklukta Demir'in sonraki yıllarda kadınlarla ilişkilerini belirleyen ortam hazırlanmış olur Nitekim Otto Fenichel'in de belirttiği gibi "**aşırı koruyucu anneler**", "**erkek Odipus kompleksinin pasif-reseptif**" (Fenichel, s.87,446) şekillerini yaratırlar ve "**en şiddeti Odipus kompleksi**" (Fenichel, s.464) tek çocuğun olduğu ortamlarda kendini gösterir. Annenin koruyuculuğunun yanı sıra dededen korkması, babasına yeterli saygı ve sevgiyi duymaması, annenin oğluna ideal olarak babayı değil, amcayı göstermesi gibi durumlar, Demir'in her erkek çocuğun olması gerektiği gibi baba merkezli değil, anne merkezli kalmasına yol açar.

Üzerinden yıllar geçmişse de Demir'in belleğinde yer eden anne imajı, "**sürekli, aralıksız yenilenen; her yenilenişiyle, algılanması son derece zor duygu titreşimleri çoğaltan, eski bir rüya gibi[dir]**" (YTB, s.153). Makyaja düşkünlüğü, güzelliği ve mutsuzluğu sürekli vurgulanan annesi Suat Hanım'ın aynasının önüne dizdiği boy boy, renk renk şişeler bunlardan etrafa yayılan koku ve çaldığı tamburun nameleri Demir'in vazgeçemediği çocukluk çağrışımlarıdır Bu çağrışımlar onun mutlulukla mutsuzluk arasındaki ikilemde bocalamasına, gözlerinin yeşilini koyultmaya ve dudaklarının titremesine neden olup "**hiçbir kadının [ama hiçbirinin], annesi kadar güzel olamayacağını**" (YTB, s.154), kimsenin etrafındakilere onun gibi "**yücelikler katamayacağını [ve] rahatlık duygusu veremeyece-**

ğini" (YTB. s.154) düşünmesine yol acar Özellikle **"L.T. Piver [Paris]"** (YTB. s.154) damgalı kutudan yayılan pudra kokusu. zebercet gözleriyle oğlunun yatağına eğilmiş **"dünya güzeli bir annenin büyüleyici kokusu[yla]"** (YTB. s.154) özdeşleşir Böylece Demir'in annesine düşkünlüğü yalnız bilinçdışı bir konumda kalmaz, o bundan açıkça söz de eder

Annesi Suat Hanım'ın kültürel yabancılaşma sonucunda yaşadığı İstanbul-taşra ikilemi ile bunun bir yansıması olan mutsuz evliliği ve oğlu üzerinde yoğunlaşan ilgisinin izleri ortaya ilk defa Demir'in ilk aşkı İncilâ Hanım'a beslediği duygularda ortaya çıkar Annesine beslediği duyguların etkisiyle kendini bildi bileli **"bol 'renkli' bir kız"** (YTB, s.25) imajıyla büyüyen Demir Bursa'daki askerî lisede okurken Dağcılık Kulübünün çaylarından birinde İstanbullu bu dul hanıma rastlar İncilâ Hanım'ın gözleri annesininkiler gibi yeşildir, güldü mü aralanan **"vişne kızılı"** (YTB, s.26) dudakları, düzgün dişleri ve göz alan saçlarının yansımasıyla Demir'i kendine çeker Hızlı eğitim uygulanan yıllarda yegâne arzusu, okulu bitirip **"İstanbul'lu İncilâ hanım'a evlenme teklif"** (YTB, s.26) etmektir Böylece Demir **"İncilâ hanım yılları"** (YTB, s.145) diye adlandırdığı bu dönemi, kendi yaşıtları yerine, kendinden yaşça büyük ve annesini çağrıştıran bir kadına ilgi duyarak geçirir.

Lisedeyken yakışıklılığından dolayı adı **"Jön"**e çıkan ve etrafındaki kızları **"yakıp yandır[an]"** (YTB, s.152) Demir, onlara yaklaşıp bir ilişkiye giremez. Aynı durum Kore'ye gittiği dönemde de devam eder; ne kart göndereceği **"takım takım flörtleri [...] ne de hüzünlü cephe mektupları yazacak 'renkli' bir sevgilisi"** (YTB. s.102) vardır Kendine bu durumun, çekingenlikten mi, gururdan mı, yoksa beceriksizlikten mi kaynaklandığını sorar Zamanında **"ya o beğendiği kıza sokulamamış, ya beğendiğini annesi beğenmemiş, sokulanı da onun gözü tutmamış[tır]"** (YTB. s.102). Taegu'da karşılaştığı yarı Koreli, yarı Japon melez kız Yuko'yu aklından bütün cephe serüveni boyunca neden çıkaramadığını irdelediğinde, bu durumun memlekette ardında onu düşünecek annesinden başka kadın bırakmadığından kaynaklandığını fark edecektir

Simin-ni baskınında gördüğü rüya. annesinin Demir'in kadınlarla olan ilişkilerinde nasıl da belirleyici bir rol oynadığının ifadesidir Rüyasında incili bir duvak takmış. güzel ellerine zarif bir buket almış Yuko'yla evlenmektedir Demir Suat Hanım oğlunun seçtiği kızı beğenmemiş. zebercet yeşili gözleri "**kurt gözlerine**" (YTB. s.83) dönüşmüştür Yalnız beğenmemekle kalmayıp oğluna kızar da, İncilâ Hanım olsa belki kabullenecektir de. Yuko'dan hiç hoşlanmaz.

Aslında Demir'in rüyasında evlendiğini gördüğü kadın annesinin tam zıddı özelliklere sahiptir Annesinin kızgınlığı. aslında onun bilinçaltında kendisini yargılamasıdır; çünkü kendini bildi bileli vazgeçilmez bir bağımlılıkla sevdiği annesine bir başka kadını hele de annesinin zıddı bir kadını arzulamakla haksızlık etmiştir. Oysa gerçekte annesi oğlunu hep birileriyle evlendirmeyi arzular. özellikle onun Ümid ile evlenmeye karar verdiğini yazdığı mektuba verdiği cevapta ne denli mutlu olduğunu ifade edecektir; çünkü hem bir yandan "**yegâne evlâdı[n]ın mürvetini**" görmek istemektedir, hem de Demir'in tercihi olduğuna göre en "**münasip**" tercih. bu "**münevver**" ve "**gazeteci**" hanımdır (bkz. YTB. s.459).

Yuko. "**pürüzsüz teni, zeytin yeşiline çalan, saçları ve gözleri fosforlu siyah, bilekleri kuğu boynu, tırnakları mücevher**" (YTB. s.25). "**zarif**" (YTB, s.19) bir kızdır Yuko'nun "**savaşa deygin gözlemleri [...] gerçekçi**" (YTB, s.51). "**dalgınlığı koyu[dur]**" (YTB, s.20); o kendine "**önemli**" (YTB. s.19) bir sessizlik bulmuş. onu "**bir başına geliştir [mektedir] sanki: kaybolmuş mutlulukların, dağılmış ailelerin, cephelerde kalmış sevgililerin, boşluklarında ruh gibi uçtuğu derin bir sesizlikti[r] bu, derin [...] ve büyük...**" (YTB, s.19). Demir'in İngilizcesi az olduğundan "**ufacık bir çocukla konuşuyormuş gibi**" (YTB. s.20) hayatını tek tek anlatan bu kızın elini dahi öpemeden acil olarak Wowan boğazındaki savaşa geri dönmesi gerekir. Masaya dökülen içkiyi "**titiz, işini bilir ev hanımı özeniyle**" (YTB, s.22) peçeteye içirtmesi ve inanılmayacak kadar güzel elleri (bkz. YTB. s.22,26. 62,98,173) Demir'in içine yerleştireceği bir yaşantı haline gelir

Kore Savaşı'nın üzerinden beş yıl geçtikten sonra karşılaştığı Umid'in "**yapmacıksız inceliği [...], hüzünlü durgunluğu [...], zeytin yeşili esmerliği [...]**" (YTB. s.193). "**ince uzun parmakları, cilâsı saydam badem biçimi pembe tırnakları**" (YTB. s.206.217) ona birlikte "**başka bir hayatta, dayanılmaz şartlar altında [...] beraber ol[duğu], müthiş, tarife sığmaz heyecanlar çek[tiği]**" (YTB. s.193) çağrışımları yaptırır Zamanla aslında Ümid'in ona Taegu'da görüp kaybettiği o "**mahzun**" (YTB. s.206) kadını. Yuko'yu. belki de yaralanmadan önceki "**sağlıklı Demir'i**" (YTB. s.213) hatırlattığını fark eder

Kore Savaşı'ndan. başından ve kasıklarından yaralanarak dönen Demir'e her ne kadar muayene olduğu Gümüşsuyu Askeri Hastanesi doktorları. "**anatomi ve fizyoloji nokta-i nazarından bir ihtilât olmadığını, olsa olsa ruhi bir ihtilâtın ona mâni teşkil ettiğini**" (YTB. s.223) açıkladılarsa da Demir. kendine yedirip ruh doktorlarına gidemediğinden. "**erkekliğini yitirmiş**"liğinin üstesinden kendi başına gelmeyi dener Uykuda ve rüyalarında var olan. fakat uyandığında. gerçeklerle karşı karşıya kaldığında varlığını yitiren bir erkekliğin mücadelesini vermek durumundadır.

Daha önce değindiğim gibi Demir. hem Kore Savaşı sırasında. hem de yaralandıktan sonraki dönemde savaşın onu sürüklediği travmatik nevrozla mücadele halindedir Aslında "**travmadan sonra oldukça önemsiz hale geldikleri için zayıflayabilen veya bloke olabilen fonksiyonlar arasında cinsellik ön planda gelir**" (Fenichel. s.108). Bu durumsa "**karşı cinse yaklaşmakta hafif bir çekingenlikten, tam bir empotans [a] [...] kadar**" (Fenichel. s.156) çeşitlilik gösterir Aslında empotans burada "**bizzat savunmanın klinik belirtisi ve savunma araçlarındandır**" (Fenichel. s.156).

"**Parayla yapılan çapkınlıkları oldum bittim sevmemiş, ne zaman nerede yapmaya kalkıştıysa, ağzına yüzüne bulaştırmış[tır]**" (YTB. s.105). Tokyo'da "**Zizi**" Yüzbaşı'nın öncülüğünde gittikleri "**geisha-house**"da izledikleri "**Mamasan Shamisen**" adlı kadının gösterisi. Demir'i çok derinden

etkileyecek. bundan sonra kadınlarla olan ilişkilerinde yeni bir safhanın baslangıcını oluşturacaktır

Sahnede bir Buda tapınağı dekoru içinde Mamasan Shamisen'in "**budha rahibesi gibi saçları ve kaşları kökünden kazınmış, onlardan farklı olarak, son derece özenle boyanmış[tır] [...] parmakları arasındaki kalın, hayli kocaman King Edward pürosunu dudaklarına götürüp derin soluklar çekişinde, hükmedici bir yan, bir ulaşılmazlık öğesi, bir yücelik var[dır]**" (YTB. s.109). "**Yalancı bir dinsellikle, sahici bir cinselliğin usturuplu bir incelikle kaynaştırıl[dığı]**" (YTB. s.107) gösteriden sonra Mamasan Shamisen, geceyi "**Zizi**" Yüzbaşı'yla geçirirken. Demir yeterince "**sevgi ve yakınlık**" (YTB, s.106) gösteremeyeceği Mishiko'yla yetinmek durumunda kalacaktır Fakat "**çıkarken sanki saydam bir kopyasını orada, budha heykelinin yanında bırak[ır]; Mamasan Shamisen'in saydam bir kopyasını [...] beraberinde al[ıp götürür]**" (YTB. s.110). Cephede. Tokyo'daki hastanede hep onun hayaliyle doludur ve zamanla bir rüya olmaktan çıkıp "**yaşantıla[şacaktır]**" (YTB. s.226). Fakat hayatında böylesi bir yer alış yalnız "**parıltılı renk, şaşırtıcı güzellik, kışkırtıcı koku**" olarak değil, asıl "**birlikte yaşanmış bir gündeliklikten rastgele resimler, ister istemez cinselliğe bulaşan çağrışım zincirleri olarak gir[ip] öyle etkil[eyecektir]**" (YTB, s.226).

Hem Kore'de savaşmasının politik gerçekleri. hem de kişisel sorunlarıyla mücadele ettiği bir dönemde "**Zizi**" Yüzbaşı onu Londra Bar'da Aysel adında "**kıvamlı sarı saçları Jeanne d'Arc kesilmiş, gözleri ıslak siyah, düzgün ve dolgun dudakları ayışığı mavisi**" (YTB. s.227). çok çekmiş, çok içen. otuzunu aşkın bir kadınla tanıştırır Oysa Yüzbaşı Demir'in var olduğu kadarıyla erkekliği, yoğun bir Mamasan Shamisen hayaline bağlıdır Mamasan Shamisen ilk gördüğü andan itibaren onu gündüz ve gece rüyalarında yalnız bırakmamakta. "**Işığı, buzlu ampul mavisi, donuk donuk yansıtan dazlak bir kafa. Bayrak alı rujla sıvanmış şehvetli dudaklar. Dişleri, koskoca King Edward pürosunu, nazik bir organı ısırırmış-**

casına hafif aralayarak tut[ması]" (YTB, s.221) izlenimleri Demir'in çocukluk cinselliğinden kalma bazı sorunlarının su üstüne yansıtılmasında yardımcı bir sembol niteliği taşımaktadır.

Söz konusu izlenimler ve hemen ardından gelen, başından, fakat özellikle kasıklarından yaralanma gerçeği, o güne kadar gizli kalmış "**kastrasyon kompleksi**"nin ortaya çıkmasındaki en önemli etkendir. Zira "**travmanın güçlü bir yaralanma tehlikesi yarattığı vakalarda kastrasyon anksiyetesinin etkisi özellikle belirlidir**" (Fenichel, s.113). Bu tür travmalar sonucunda meydana gelen nevrozlar, "**genito-üriner sistem ameliyatlarından sonra, vücudun diğer bölümlerini ilgilendiren ameliyatlara oranla daha sık görülürler**" (Fenichel, s.113).

Aysel ile daha ilk beraberliğinde Demir, başarısızlıkla karşılaşır. Onu asıl şaşırtan, Gülhane Hastanesi'nde aylar süren "**nekahat devresinde**" (YTB, s.221) rüyasında sık sık gördüğü Mamasan Shamisen hayalinin erkekliğini uyandırmasına rağmen, Aysel'le başarılı olamayışıdır. Aysel rahatsızlığının "**sinirden olduğuna**" (YTB, s.228-229) inandığından, bu konuda elinden geleni esirgemez. Demir de "**keskin sidik ve parfüm kokularının, havagazı sızıntılarına karıştığı**" (YTB, s.231) bir İstanbul'da usanmadan Aysel ile erkekliğini sınar.

Oysa "**Empotans, ego"nun tehlikeli görülen içgüdüsel bir eylemin gerçekleşmesini engelleyen savunucu bir etkisinden doğan, fizyolojik bir bozukluktur**" (Fenichel, s.157). Söz konusu etkiyi egonun bilinçdışı bölümü yapar; buysa "**kastrasyon anksiyetesinin etkin olduğu ve elinde istemli kontrol dışında yollar bulunan ego bölümüdür**" (Fenichel, s.157). Travmalar aslında çocukluktaki güvenlik duygusunu altüst edip eski anksiyeteleri yeniden harekete geçirdiğinden "**Ego, cinsel zevkin çok büyük bir tehlikeye bağlı olduğuna inan[dığında], bu zevkten vazgeçer. [...] söz konusu olan temel tehlike[yse] kastrasyondur**" (Fenichel, s.157).

Demir, Aysel ile olan beraberliğinde kendisine aşırı yüklenmesi sonucunda takatsiz kalır ve bir baygınlık geçirir; aslında ba-

yılmayla kendini gösteren "**ego blokajı, en ilkel ve en arkaik bir savunma mekanizmasıdır**" (Fenichel, s. 107) ve "**tehdit edilen fonksiyonların bloke edilmesi [..] yalnız tehdit edilen fonksiyonları değil, tehdit edilen organı da terk ettiren derindeki bir biyolojik refleksin [otonomi] sonucudur**" (Fenichel, s. 133). Baygınlık sonrası Aysel'in yoğun çabalarıyla Askerî Hastaneye kaldırılan Demir'e, Bursa'daki ailesini yanında geçireceği bir "**tebdili hava**" imkânı doğar

Burada annesini her çarşamba ziyaret eden kadınların kahkahalarına duyduğu nefretin kaynağının, İstanbul'da Aysel ile Alp otelinde uğradığı yenilgi ve bunun sonucunda ortaya çıkan kadınlara karşı gizli düşmanlık duygusunun olduğunu sanacaktır Oysa bu durumun çok daha eskilere dayanan yaşantılardan kaynaklandığının en açık ifadesi kendini, Bursa'da başından geçen bir olayda gösterir Bu dönem, Demir-Suat Hanım ilişkisi açısından çok büyük önem taşır Bekârlık odasının başucundaki dolapta amcası Doktor Hayrullah'ın annesine yazdığı aşk mektuplarını bulmasıyla başlayan iç çatışması, onu annesinden uzaklaştıracak, Bursa'ya bir daha ayak basmayacağı gibi annesinin "**ısrarlı mektuplarına 'sıhhat ve selamette olduğunu' bildirmekten öte gitmeyen kuru, [aslında dargın] cevaplar vermekle yeti[necektir]**" (YTB, s.458). Bu ve İstanbul'da pansiyoneri olduğu Suat'ın dayısı Miralay Ferid'in, amcası Hayrullah'ın arkadaşı olduğunu duyduktan sonra onu görmek dahi istememesi gibi haller, Demir'in yaşındaki bir kişinin tavırları olamayacak kadar abartılıdır Fakat Demir açısından annesinin amcasıyla ilişkisi "**sunturlu bir ihanet[tir]**" (YTB, s. 253), çünkü annesi babasına değil, Demir'e ihanet etmiştir

Kore'de içine düştüğü travmayla yeniden gündeme gelen çocukluk yaşantıları, Demir'in her çocuğun olduğu gibi çocukluk cinselliğinin çekirdek kompleksi olan Odipus kompleksinin yeniden depreşmesine neden olmuştur Zaten "**en basit ve en tipik vakalarda empotans, anneye bilinç dışı bir cinsel bağımlılığın devamına dayanır**" (Fenichel, s. 157).

Kore dönüşü çeşitli düzeylerde uğradığı yenilgilerden dolayı "**yaralı bir hayvan güreliği ve yırtıcılığıyla, her gün biraz**

daha inine çekil[diği], dışarıya açılan pınarlarını kapat[tığı]", "kuytularında acıların, düş kırıklıklarının, kendine güvensizliklerin" uzadığı yalnızlıklar aradığı, bulduğunda da **"kendisini 'helak eden' iç hesaplaşmalarına kalkış[tığı]"** bir dönemde Demir'in hayatına **"parlak siyah naylon yağmurluğu, siyah yumuşak çizmeleri, yarısı örgü siyah eldivenleriyle"** (YTB, s.189) Ümid **"bir siyah lâle"** (YTB, s.192) gibi girecektir. Bu yeni dönemle **"içindeki rezeleri yosun tutmuş kalın ve korkunç zindan kapıları [...] kapa[nıp] [...] aydınlığı iyimser ve verimli yeni pencereler aç[ılacaktır]"** (YTB, s.189).

Konuşurken insanın gözünün içine bakan **"koyu gri, siyah, ağaç kabuğu, vapur dumanı"** renkleriyle renksiz; **"olmayan kalçaları, göğüsleri", "besleme"** gibi kestirdiği saçlarıyla **"neredeyse kadınlığından utan[an]"** bu kadın, Demir'in **"has kadın"** imajına uyan, yani insanı renkleriyle çarpan **"gökkuşağı"** benzeri, annesi gibi bir kadın değildir (bkz. YTB, s.206). Fakat Demir, **"özel durumu"** (YTB, s.212) nedeniyle aralarında ciddi bir ilişkinin doğamayacağını bildiği ve hayallerindeki kadına hiç uymadığı halde, onu kendine ilk andan itibaren çok yakın hisseder.

Ümid, **"akıllı"** bir kızdır, Demir'in başındaki yara izinden sıkıldığını, Kore Savaşı sırasında güncel olan **"Goodnight Irine, goodnight!"** (YTB, s.197) şarkısı çaldığında ellerinin titrediğini, hatta karşısında **"var olmaktan çık[tığını]"** (YTB, s.217) fark eder. Kore'de Demir, belki **"kalbini"** değil ama, **"erkekliğini"** bırakmıştır (bkz. YTB, s.220). Ümid, Demir'in **"tutukluğunun"** (YTB, s.261) nedeninin ruhsal olduğunu anlamakta da gecikmez. **"Suratındaki ifade, gözlerinin şekerli yeşili, sesinde tan tan öten kocaman erkeklik, hatta alnındaki [...] yara izi"** (YTB, s.215) aklını başından almasına ve ilk gördüğü andan itibaren **"şu oğlanı öpebilsem"** (YTB, s.261) arzusu duymasına yol açar İster **"duman duman dağılan bir yağmur şehrini her gece başbaşa yaşamak"** (YTB, s.215), ister **"ülkenin kaderini belirleyecek siyasî bir dramı izlemek"** (YTB, s.217), ister Yuko'ya benzemek onları yaklaştırmış olsun,

Ümid'in kılavuzluğunda beş yıl sürecek bir beraberlik başlamıştır

Ümid'in ilk işi Demir'i "**yenilemek**" (YTB. s.279) olur Demir'in böylece hayata bakışı değişir, yumuşar ve üzerindeki ürkekliği ve güvensizliği atar; ardından da bu değişiklik giyimine yansır, yani "**rahatlık[...] çizgi ve renk uyumuna**" (YTB, s. 280) ulaşır Suat'ın evini 1960 Şubatında pansiyoner olarak tutmaya gelen Demir, Ümid'in istediği çizgilere ulaşmıştır: "**[A]yağında bir Amerikan blue-jean'i. Sırtında okkalı yeşil bir balıkçı kazağıyla, kahverengi bir süet ceket [...]. Boynunda kocaman, yine yeşil bir atkı. Elinde, ceketin renginde eldivenler**" (BU, s. 145), "**muvazzaf**" bir subaydan çok "**yaşı geçkince bir üniversiteli**" (BU. s.145) görünümündedir Demir'in değişimi, Ümid'in "**samimi alâkası, hayret verici aşkı, gözükara kadınlığıyla**" (YTB, s.271) gerçekleşmiştir Bu yapıcı beraberlik, Osmanlı dönemindeki Neveser-Münif Sabri ilişkisinden özellikler taşımaktadır.

Daha ilk tanıştıkları günlerde Ümid, Demir'e başkalarının iddia ettiği gibi pek çok değil ama, "**denizin aldığı**" (YTB, s.219) tek bir sevgiliden bahseder. Bu, Ümid'in cinayete kurban giden sevgilisi gazeteci Mahmud Ersoy'dan başkası değildir Mahmud'un varlığı, Ümid-Demir ilişkisinde kendini her zaman hissettirecektir, zira Ümid her ne kadar "**her yanıyla kendini**" Demir'e verse de, "**bir yanıyla, ama en önemli yanıyla ötekine bağlı**" (YTB, s.304) kalacaktır. Bu durum her zaman Demir'in gönlünü karartacak, Mahmud'un resmiyle göz göze her gelişinde tabancasını çekip onu vurmayı dahi düşünecektir. Diğer yandan Ümid'in cinsellik konusundaki deneyimini göz önünde bulundurduğunda da bu kadar çok şeyi tek bir sevgiliden öğrenmiş olabileceğine inanamaz.

Paris'e gidene kadar cinsellik konusunda hemen hiçbir deneyimi olmayan Ümid'in gözünü, Paris'teki ressam arkadaşı Halil, "**birdenbire [...] fazla**" (KS, s.439) ve yalnız kendine açmıştır. Ona "**biraz yağlı boya ve terebentin kokan bir Paris yatağında**" (KS, s.439) hem kadınlığı, hem erkekliği öğretmiş, sevmek ve sevişmekten çok, "**cinsel gerilimlerin ve aydınlıkların buruk tadını aşılamış, bilmeyerek genç kızın en ince**

damarlarım kırmıştı[r]" (KS. s.439) Ümid İstanbul'a döndükten sonra bile bir yanıyla Halil'e kaymaya devam edecektir Belki de burada **"kırçıl ve kalabalık"** (KS. s.20) bıyıklı, mavi gözlü, öpüşleriyle Ümid'in **"kadınlığını [...] mıknatıslı ışıklar kuşan bir kobra yılanı gibi uyandı[ran], kıvrım kıvrım ayağa kaldı[ran]"** (KS. s.20) şair Turgut ile arkadaşlığı bundan kaynaklanır

Turgut bir zamanlar Paris'te **"cinsiyeti belirsiz ressam Rocky"** (KS. s.90) ile Montparnasse'ta aynı odayı paylaşmış ve onunla olmuştur Bir yandan hayallerine uygun maddi ortamı sağlayabilecek Keleşoğlu'nun kızı Ümid ile arkadaşlık ederken, diğer yandan aynı imkânları sağlayabilecek **"alnına eğilen bir saç virgülü ve çocuk uykusunun ihtişamıyla bambaşka bir eski Yunan güzelliğine ulaş[abilen]"** (KS. s.519) Seyit Sabri'nin oğlu Akın ile ilgilenmektedir Semiha ve Akın ile birlikte geçirdikleri geceden sonra iki mısrayı birdenbire düzenlemenin şaşkınlığını üzerinden atamamış ve bu başarısını **"Adonis güzelliği[ndeki]"** (KS. s.520) Akın'ın sağladığını fark etmiştir. Fakat bu arada Keleşoğlu'nun kızıyla ilgilenmesinin bir başka nedeninin, onun **"bir oğlan çocuğunu andırması"** (KS. s.520) olabileceğini de düşünmeye başlamıştır

Ümid'in, Turgut'un **"eninde sonunda, kötü bir Halil"**, Halil'inse **"gerçek duygusunu kaybetmişin biri"** (KS. s.319) olduğunu fark etmesi zaman alır. Onu kendi hakkında düşünmeye, Paris dönüşü Samsun vapurunda karşılaşıp iki yıl süren bir beraberlik kuracağı Mahmud Ersoy iter

Daha ilk karşılaşmalarında Ümid, **"bu adamın, gökyüzünü sırtlamış duygusunu uyandıran dehşetli omuzlarından, gizli gizli sürüp giden iç gülümsemesinden ve pörsük gözlerinden, iyice belirli, adeta elle tutulabilir bir erkeklik sızıyor sanmıştı[r]"** (KS. s.439-440). Fakat onu asıl çekici yapan, **"erkekliğinden çok düşünür adam olmasından [...] bitmez tükenmez aksiyona susamışlığından gelen değişik bir tip"** (KS. s.440) oluşudur Mahmud diğer yandan ona güven duygusu da verir Kandilli civarındaki bir tepede aniden bastıran sağanaktan kurtulmak icin sığındıkları ceviz ağa-

cının tehlikeli olduğunu, çünkü yıldırımların ceviz ağaçlarına düştüklerini hatırlatan Mahmud'a, kendini "**toprağından sökülmüş bir bitki gibi hiss[eden]**" ve çareyi onun "**geniş omuzlarına, sert kollarına**" (KS, s.153) sığınmakta bulan Ümid'in cevabı, "**sen varsın**" (KS, s.153) olacaktır.

Farklı dünyaların insanı olmalarına rağmen Mahmud, her ikisinin de gayretiyle ortak bir hal şekli bulacaklarına inanırsa da Ümid'i sürekli bir ikilem içinde bulur. Onu öylesine sever ki dudaklarını "**kutsal bir adak yerine getirirmişcesine ağır ağır, saygıyla**" (KS, s.331) öper. Halil'le karşılaştırıldığında "**Halil'in, bir bütün yaşama düzenini üzerine kurmaya kalkıştığı, cinsel isteklenmelerini ve eğilimlerini, kaskatı bir irade ve azim bıçağıyla kesip atmış, başka bir noktada ve anlamda, onları asıl ve önemli kişiliğinin, ikinci derecede özellikleri haline getirmişti[r]**" (KS, s.440). Ümid, bu "**lüzumundan fazla Türk saydığı adamın, kadın erkek münasebetlerini, çok duygusal bir düzlemde almasına düpedüz tahammül edem[ez]**" (KS, s.440). Hayatına giren diğer erkeklerin aksine Mahmud, daima uysal ve yumuşak olmasına rağmen, "**kendine ve isteklerine egemen[dir]**" (KS, s.440). Her ne kadar en çok seviştiği, vücudunu en iyi tanıdığı erkekse de onu bir kez olsun çırılçıplak görmemiştir.

Halil'in Paris'te paramparça ettiği her şeyi Mahmud, İstanbul'da biraraya getirir; çünkü beraberlikleri "**kendi kendini eksiltmelerden çok elbirliğiyle ve büyük yaratmalara benzeyen karşılıklı ve eş zamanlı bir duygu ve sevgi alışverişi[dir]**" (KS, s.440).

Hüsnü Faik, Mahmud'un Ümid'le olan ilişkisine başka bir açıdan yaklaşır. Bir köy çocuğudur Mahmud ve her zaman kendinden emin olmayan tarafını tatmin etmek amacıyla yaptığı gibi yine "**imkânlarına tecavüz eden işlere giriş[miş]**" (KS, s.542), "**içtimai menşeine en uzak telâkki edilebilecek bir muhitten**" (KS, s.543) Keleşoğlu'nun "**alafranga kızına uzanarak, adeta zıddiyetleri uzlaştırmak istemiş[tir]**" (KS, s.542). Ulaşmak istediği bu sentezin altında yine onun "**mace-**

rayla aksiyon arasındaki hududu, layıkıyla tespit edememiş" (KS. s.542) olması gibi bir asırlık yatmaktadır; zira Ümid Hüsnü Faik'in gözünde Mahmud açısından bakıldığında "**buruk, değişik, nevi şahsına münhasır bir macera[dır]**" (KS. s.542).

"**Zizi**" Yüzbaşı da Demir'e Babıâli'de "**Barones**" diye ad takılan Ümid'in alışılageldik kadınlara benzemediğini hatırlatır; çünkü söylenenlere bakılırsa "**gözüne kestirdiği**" erkekleri Tarlabaşı'ndaki "**garsoniyerin[e] atmakta**" Tokatlayan'ın barında "**tek başına kurulup kafayı çek[mektedir]**"; hatta "**kulamparalara**" meraklı olduğu iddia edilmektedir. "**yani şeytana bile pabucunu ters giydirebilecek**" bir kadındır (bkz. YTB, s.211-212).

Demir, zamanla Ümid'in düşüncelerinin de dış görünüşü gibi pek çok kadından ayrıldığını fark eder; çünkü o, erkeklerin kullanabildiği her türlü cinsel hakkı, kadının da kullanması gerektiğine, zira cinsellikte "**hoşgörü**"nün şart olduğuna, kadınların iktisadi bağımsızlıklarını elde etmeleriyle "**cinsel hürriyetlerine**" (YTB, s.464) kavuştuklarına ve bundan böyle özellikle "**sosyal planda**" (YTB, s.279) erkek kadın farkı tanımadığına değinecektir Ona göre erkeklerin yapabildiği her şeyi kadınlar da yapabilmektedir, hatta yapmalıdır da.

Subayların maddi açıdan zor durumda olduğuna inandığından yedikleri yemeğin parasını Demir'e ödetmeyen (bkz. YTB, s.216), sokakta Demir'i "**cigara içerek bekle[yen]**" (YTB, s.273), takside Demir'in "**ağzını açmasına fırsat vermed[en]**" (YTB, s.273) şoföre gidecekleri adresi veren, barmen kadına Demir yerine içki ısmarlayan Ümid'in yaşama tutumu da, fikirleri ve dış görünüşü gibi kimselere benzemez: "**[N]e 'alafrangalık' taslayıp gülünç olan**" yaşıtı "'**sosyete kadınlarına', ne 'aydınlık' taslayıp kadınlığını kaybedenlere...**" (YTB, s.278). Ümid'in çevresindekilerden farklı bir tip olduğu röportaj için gittiği Ankara'da asker çevrelerince de anlaşılır Albay Yurdakuler bir keresinde onu "**Tam [...] sefir karısı olacak bir kadın!**" (YTB, s.473) diyerek över. Bu övgüyü Demir "**bu kadın sana yaramaz**" (YTB, s.473) anlamında alır, çünkü Alba-

yın onun hiçbir zaman elçi olamayacağını bilmesi gerektiğine inanmaktadır

1960 Şubatında "**Dokuz Subay Olayı**" nedeniyle gönderildiği Erzincan'dan İstanbul'a tayin edildiğinde, kendine bir pansiyon arayan Demir, nihayet Kuledibi'nde Halim Hacıbeyoğlu adında "**kimsenin tanımadığı**" (YTB, s.322) bir tiyatrocunun evini tutar Evi görmeye gittiğinde "**etine dolgun, uzun kirpiklerinde altın tozları uçuşan, özenle giyinmiş boyanmış, göğsü kalçası tastamam bir kadın[la]**" (YTB, s.336) karşılaşır Sanki bir geriye dönüş olmuş, Işıklar Askerî Lisesi'nden beri "**düşlerinde saltanat süren**" (YTB, s.335) İncilâ Hanım'ın, "**o her haliyle şuh ve işveli dulun**" (YTB, s.336) kapısını çalmıştır

Suat, aslında İncilâ Hanım'dan çok annesi Suat Hanım'ı çağrıştırır Gerek kocası Halim'in "**cinlerin penceresi**" (YTB, s.338) dediği makyaj aynasının Demir'in annesinin Muradiye'deki evdeki tuvalet masasına benzemesi, gerek ardında bıraktığı kokunun annesinin "**L.T. Piver [Paris]**" damgalı pudrasının kokusunu andırması, gerekse adlarının aynı oluşu bu çağrışımları pekiştirir Diğer yandan Suat, Ümid'le karşılaştırıldığında muntazam ve ince düşünceli bir ev kadındır. Demlediği "**ne buruk, ne kekremsi, tadı karar**" (YTB, s.512) "**tavşankanı**" (YTB, s.485) çaylarla, annesinin ona hediye ettiği Boğaz'daki yalıda Demir için hazırladığı tıraş takımı ve suyuyla Demir'i etkileyip "**başka bir hazırlığın kadını**" (YTP, s.447) olduğunu ispat eder Ne de olsa Kalfa Nine ona çocukluğunda aşırı bir düzen duygusu aşılamıştır ve Muradiye'deki ev her zaman derli toplu olmuştur Demir hayatına giren bütün kadınları olduğu gibi, Suat'ı da annesinin bakış açısından yorumlar; bu yargılamadan çıkan sonuç olumludur Zamanla Suat öylesine hayatının bir parçası haline gelir ki, artık rüyalarına girip Mamasan Shamisen'in yanında yer alır Diğer yandan Ümid'le devam eden arkadaşlığında onun bütün ilişkileri Demir'e "**şiş olup bat[ar]**" (YTB, s.312). Duyduğu yabancılaşmanın ve kıskançlığın "**onu sırılsıklam sevdi[ğinden] mi, 'yarın bir adam olarak' son mutluluk umudu siyah lâle gizemleriyle dolu bu alışılmamış kadın-**

da olduğundan mı, giriştiği tehlikeli serüvene biraz da onun özendirmesiyle bulaştığından mı" (YTB. s.312) kaynaklandığını sorar kendine.

Son zamanlarda Ümid hapse düştüğünde Demir 27 Mayıs Harekâtı içinde yer aldığından, dikkati üzerine çekmemek için onunla fazla ilgilenememiş, bu konuda ona Suat yardımcı olmuştur Böyle başlayan iki kadının yakınlaşması, Suat'ın dayısı Miralay Ferid Bey'in ölümünden sonra gazeteye ilan vermek amacıyla Suat'ın Ümid'den bu konuda yardım istemesiyle gelişmiştir Arkadaşlıkları bundan sonra hızla ilerlemiş, Ümid Suat'ın Boğaz'daki evine sık sık gider olmuştur Zira "**cezaevinden çıkalı aralarından su sızm[amaktadır ve], tadı çıkarılacak ortaklaşa [pek] çok şeyleri**" (YTB. s.432) olduğunu ileri sürmektedirler Ümid, Suat'ı "**tasarladıklarını daha tasarlarken yaşamaya yönel[mesi], yaşadıklarıysa zaten tasarladıkları**" (YTB, s.452) olmasıyla etkilerken; Suat, Ümid'i "**süsbebeği**" görüntüsünün yanı sıra kafasının "**adamakıllı**" işlemesi ve "**içdünyasının fevkalâde zengin**" (YTB, s.435) oluşuyla etkiler

Ümid, Demir'le daha ilk karşılaştıkları dönemde kesinlikle evlenme niyetinde olmadığını açıklar, çünkü "**varlığını, ölümüne neden olduğunu sandığı gazeteci Mahmud'un anısına adamış[tır]**" (YTB, s.380). Oysa üzerinden beş yıl geçtikten sonra tam hapse gireceği bir sırada Demir'e evlenme teklif eder. Demir, bir yandan ülkenin siyasi hayatında önemli rol oynayanların arasında yer alırken, yani Kore Savaşı'ndan beri içinde bulunduğu hayal kırıklığından ayrılıp işe yarar hale geldiği inancına varırken, diğer yandan Ümid'le beraberliğinde yeniden erkekliğine kavuşmanın kıvancını yaşamaktadır

Annesine "**ülke[nin] çoğunluk tahakkümünden kurtulup [...] özgürlüğüne kavuş[tuğunu] [...] devrimci bir subay olarak, mücadeleye kalemiyle katılıp hapse düşmüş gazeteci bir kadınla evlen[mek]**" (YTB. s.458) üzere olduğunu yazar Bu mektubu "**belli belirsiz bir böbürlenme, içten içe genişleyip yüreğini kuşatan bir yeterlik duygusu [yla]**" (YTB, s.459) kaleme alır Artık "**adımları sağlam, selâmları bıçak keskinliğinde, yosun yeşili gözlerine kü-**

kürt sarısı yıldırımlar düş[en]" (YTB, s.459) bir zamanların Han Vapuru'ndaki Kore yolcusu Demir'i geri gelmiştir

Annesi, oğluna **"yarı mütareke, yarı tatlısu frengi bir duygululukla [...] uzun bir cevap yaz[ar]"** (YTB, s.459). Fakat Suat Hanım'ın **"heyecanı haklı, sevinci erkendi[r]"** (YTB, s.459), çünkü Demir'le Ümid'in hemen evlenmelerine imkân yoktur, zira çok hareketli günlerdir bunlar ve hatta biri Ankara, diğeri İstanbul'da olduğundan birbirlerini dahi görememektedirler Bir karşılaşmalarında Demir, Ümid'le evliliğin nasıl bir şey olacağını düşünür Aslında Ümid'in **"konuştukları tuhaf, yaptıkları garip[tir]"** (YTB, s.464). Evlenip Anadolu'da görev aldığında garnizonlarda **"oğlan çocuğu saçlarını[n], ağızlığını[n], erkeklerin elini ayağını dolaştıran külhanbeyi rahatlığın[ın]"** (YTB, s.464) etrafındakilerce nasıl da yadırganacağını dehşetle düşünür Özellikle de bazı konularda örneğin cinsellik konusundaki fikirlerini hatırlayınca iyiden iyiye fena olur

Aslında Ümid de o geceden sonra bir daha bu konuya değinmemiştir Demir'in evlilik konusuna bir kez daha değindiği bir buluşmalarında Ümid'den kaçamak bir cevap gelir: **"evlilerden farkımız ne ki 'baba', baksana bütün Cihet-i Askeriye'nin yengesi olduk"** (YTB, s.475). Sonunda İstanbul'da 27 Mayıs Harekâtı'nın pek iyi gitmediği günlerden birinde Ümid'e ne zaman evleneceklerini bir kez daha sorar Bu kez Ümid, ilginç cevaplar verir: **"[B]en evliyim: kocam ihtilâlci bir binbaşıdır, görevi icabı Ankara"da bulunuyor"** (YTB, s.505).

Gerçekte Ümid, işi resmiyete dökmek niyetinde değildir. Demir'in çocuk isteyebileceği, kendisininse iyi bir ana olamayacağı, evliliğin birçok mesuliyeti beraberinde getirdiği, yıllardır **"serâzat"** (YTB, s.506) yaşadığından böyle bir görevi üstlenemeyeceği, hatta yaşlandığı, bunun en iyi delilinin de doktorun gözlük vermesi olduğu gibi pek çok fikir ileri sürer. Demir, artık Ümid'in kendisiyle evlenmeyi düşünmediğini kesin olarak anlamıştır Hiç susmaması, onu iknaya gayret etmesi gereken bir durumda sesini çıkartmaması olayın bir başka cephesidir.

Hem Ümid, hem Demir büyük bir değişim içindedirler 1960 ilkbaharında daha çok Demir'e yakın olan Ümid, sonba-

harda Suat'a yaklaşmış. **"Sanki Suat'la Demir yer değiştir [miştir]"** (YTB, s.451). Diğer yandan aynı durum Demir için de geçerlidir: Demir'in hayatında da Ümid'le Suat yer değiştirmiştir Kocasının ihanetinden sonra ondan ayrılmaya karar veren Suat, Demir'i şaşkına çevirir çünkü ne olacağını kestirememekte **"durum çetrefilleştiğinden, [...] her şeyi yeni baştan düşünme[si] icab e[tmektedir]"** (YTB, s.499). Ümid sanki her şeyin farkındaymışçasına onun Suat'a **"ne mükemmel bir koca ola [cağından]"** (YTB, s.518) dem vurmaktadır Bu tespitse **"Demir'i o an vursalar, bir damla kan ak[mayacak]"** (YTB, s.518) kadar etkiler Suat onu öylesine cezbetmektedir ki **"sanki Suat'ın elini tutsa, Aysel'in Ümid'in onca uğraştıkları halde üstesinden gelemediği oluverecek; Yüzbaşı Demir, 'renkli ve râyihalı' bu güzel kadın[a]"** (YTB, s.361) sahip olabilecektir.

Ümid'in evinde, onun divanında tek başına uyuduğu bir gece Demir, ilkin Mamasan Shamisen'i rüyasında görmeye başlamış, fakat zamanla onu altüst edecek **"başkalaşma"** (YTB, s.333) gerçekleşip yerini Suat'a bırakmıştır. Kendi kendine Ümid'i sevdiğini tekrar edip Suat'la sevişmekte, diğer yandan da annesiyle amcasının ihanetine benzer bir ihanete, evli bir kadınla kendisi neden olmaktadır. Daha sonra Ümid'le beraberliğinde de yine aynı başkalaşmayı yaşaması gerekecektir; böylesi bir beraberliğin kendini mutlu edemeyeceğini fark ettiğinden ve **"erkekliğini ayakta tutabilmesinin 'renkli' bir Suat hayaline bağlı olduğunu gör[düğünden]"** (YTB, s.469) Ümid'in evlenmekten vazgeçtiğini anladığı halde üsteleyemeyecektir

Fenichel, nevrotiklerin Odipus kompleksinin devam etmesinden ıstırap çektiğini ileri sürer Bu süreklilik kendini her şeyden önce **"hatalı yargılar, doyumsuzluklar ve hayal kırıklıkları yaratarak o andaki obje ilişkilerini bozduğu [...] aşk yaşantısının özelliklerinde"** (Fenichel, s.463) gösterir Bu durumda **"yüzeysel olarak hiçbir cinsel bağlılık tam olarak çekici değildir, çünkü eş hiçbir zaman anne değildir; daha derin bir düzeyde, her cinsel bağlılığın inhibe edilmesi gerekir, çünkü her eş anneyi temsil etmektedir"**

(Fenichel, s.157). Freud'un Odipus kompleksinin devam ettiği durumlarda bazı aşk koşullarının geliştirildiğini saptadığını belirtir Fenichel; bunlar **"yararlı bir üçüncü kişiye gereksinme", "bir fahişeye duyulan aşk", "uzun bir aşk objeleri zincirinin oluşması..."** (Fenichel, s.463) gibi durumlardır

Ümid'in desteği, ardından 27 Mayıs Harekâtı'ndaki rolüyle yükselişe geçen sosyal, dolayısıyla psikolojik durumu, Freud'un **"yararlı bir üçüncü kişi"**, yani Suat'ı Ümid'le olan ilişkisine sokmak ve Mamasen Shamisen'le başlayan **"uzun [...] aşk objeleri zincirini"** bütün bunlara katmakla doruk noktasına ulaşır ve erkekliğine yeniden kavuşur Demir Zaten Odipus kompleksi olan erkeklerin bir kadınla olan beraberliklerini bir başka kadının varlığıyla engellemeye çalıştıkları bilinir Demir hem kastrasyon kompleksi, hem Odipus kompleksiyle çevrelenmişken, gizli kalmış bir homoseksualitenin de mücadelesini vermektedir Homoseksüel erkeklerin çoğunun, hele Demir gibi çocukluğundan beri askerlik idealleriyle yetiştirilmiş olanların normal biyolojik bir kadına ihtiyaç duymaktan kendilerini alamadıkları da bir gerçektir **"Kadınlar bunlar için yine çekicidir; fakat penisi olmayan varlıkların bulunması fikrine katlanamadıklarından fallik, hemofrodit v.b. kadınları arzularlar [...] Böyle kimseler ilk sevgi objelerine her zaman bağlı kalırlar; fakat kadınlığın fizik nitelikleri onlar için itici olduğundan objeler erkeksi bir görünümde olmalıdır"** (Fenichel, s.303).

Kore yaşantısından sonra Demir'in hayatına giren kadınlar, Aysel aralarına alınmazsa, **"fallik"** özellik gösteren kadınlardır: aslında eşcinselliğini maskelemek amacıyla aşırı süslenen ve kadınlığını vurgulayan Suat; hem dış görünüşü, hem de tavır ve düşünüş tarzıyla bir erkek çocuğunu andıran Ümid.

Demir farklı yapıdaki kadınları seçmekle aslında aynı kategoriye giren kadın tipini benimsemiş olduğunu gösterir **"Yaraya Tuz Basmak"**'ta Suat'ın Vaniköy'deki evinin önünden denize girerken her iki kadının ardarda tasvir edilişi, bu zıtlıktaki beraberliği gözler önüne sermek açısından önemlidir: **"Suat'ı mayoyla görmek sınavdan beter: Fazla alımlı, teni öylesine**

saydam ki cigara dumanı bükümleri gibi mavi mavi damarları görünüyor, göğüsleri ağır, kalçaları dolgun, yürüdü mü çevresine ezilmiş meyva kokuları saçıyor [...] Ümid [...] o çılgının teki, 'beyaz beyaz izi kalıyor, doğru dürüst yanamıyorum' diye [...] bikini mayosunun sütyenini çıkarıp [...] öyle güneşleni[r], denize öyle gire[r]: hem 'baba', erkekler göğüslerini örtmezlermiş de, kadınlar ne demeye örtmek zorunda bırakılırlarmış. Göğüsleri göğüs olsa, ince birer mandalina [...] Demir belki bu yüzden telaşlanm[az] [...] uzaktan görenler [...] oğlan çocuğu bile sanırlar" (YTB, s.428).

Geçirdiği anne merkezli çocukluk nedeniyle bir türlü aradığı gibi bir kadına sahip olamayan Demir Çukurcalı, Koreli Yuko-gazeteci Ümid; Japon gösteri artisti Mamasen Shamisen-Suat gibi fallik özellikleri ağır basan figürler arasında bocalar Demir'in hayatı, annesinin kültürel yabancılaşmasının sonucu çizilen ve bir türlü kavuşamadığı cinsel kimliği ile toplum yapısındaki bozukluklar nedeniyle aynı başarısızlıktaki toplumsal kimliği arasında hep sonuçsuz kalan bir mücadeledir. Ardında hem cinsel, hem toplumsal sorunları bırakıp bir bireşime kavuşmuş kız arkadaşı Ümid'le uzun yıllar süren beraberliği bir türlü bu çelişkiler yüzünden evliliğe götürmez onları. Demir aralarına, ruhsal nedenlerle ona dış görünüşünün yanı sıra adıyla da annesini hatırlatan Suat'ı sokmakla, Ümid ise hem ona farklı bir cinsel seçenek sunabilecek, hem de bocalayan Demir yerine kendi iç dengesini dış dengesiyle bağdaştırmayı başarmış bir Suat'la olmayı, yani mücadele gerektirmeyen daha rahat bir ilişkiyi seçecektir

III. SANATÇILAR

1. MESLEK GRUPLARI

1.1. TİYATROCU HALİM VE ÇEVRESİ

Çocukluğu ve ilk delikanlılığı, Bergama yöresinde yaşayan Hacıbeyoğulları'nın oğlu olarak köyde geçen Halim, "**Aynanın İçindekiler**"de feodal kökeninden kopup şehre gelen Cumhuriyet doğumlu ilk kuşak şehirli aydınların temsilciliğini yapar Tarihdizinsel olarak ilkin "**O Karanlıkta Biz**", ardından "**Bıçağın Ucu**"nda Attilâ İlhan, Halim'in çevresindeki sanatçı-aydın tipleriyle 1920 doğumluların 1940'larda hayata ilk atılışlarına, burada karşılaştıkları sorunlara ve onları 1960'lara getiren yanılgılarına değinir Bu nedenle Halim, kendini ülkenin siyasi ve kütürel yapısını değiştirmekle yükümlü gören Cumhuriyet dönemi Türk "**inteligensia**"sının, Osmanlı dönemindeki öncüleri gibi, bu çabaları çerçevesinde bilerek veya bilmeyerek içine düştükleri halkından kopuşla başlayan kültürel yabancılaşma sorununa tartışma ortamı hazırlayan en önemli roman kişilerindendir.

Halim, sonraki yıllarda hatırlamamaya özen gösterdiği, her hatırlayışındaysa önüne geçilmez bir yabancılaşma yaşadığı çocukluk anılarında, bir yandan "**yalın ayak**" (BU, s.59) dolaşan, "**cebinde sakız gibi kuru üzüm [...] elde sapan, incirkuşu avına çıka[n]**" (BU, s.417) benzerleri gibi bir köylü çocuğuyken, öte yandan ağa oğlu olmanın verdiği avantajlardan yararlanabildiğinden diğerlerinin arasında "**kasım kasım kasıl[an]**" (BU, s.59) "**hınzır, [...] edepsiz**" (BU, s.59) ve "**şirret**" (BU, s.417) bir çocuktur da.

Kimsede yokken, onun "**camı ayarlı, gıcır gıcır**" (BU,

s.59), **"tevatür"** (BU, s.59) bir elektrik feneri vardır. Belleğine iyice yer etmiş cocukluk anılarından biriyse bu fenerle ilgili bir yaşantısına dayanır. Her zaman pişmanlıkla hatırlayacağı bu yaşantısı, onun diğer köy çocukları arasındaki konumunu ve kişilik yapısını açıklayan bir ipucu niteliği taşır.

Halim, köyde babasının devesi **"Abertülü"** ile Manisa'dan getirilen **"baş pehlivanlığı kimseye kaptırma[mış]"** (BU, s.417) **"Kocatülü"** güreşe tutuştuklarında, köyün **"vahşi"** (BU, s.417) çocuklarından Deli Hüseyin ile iddialaşır ve ortaya bütün köy çocuklarının imrenerek baktığı fenerini koyar. Babası gibi hiçbir zaman yenilgiyi kabullenemediğinden, güreşi, babasının devesi kaybettiği halde feneri Deli Hüseyin'e vermez. Halim'in bu yaşantıda yıllar yılı unutamamasına ve yaptığından pişmanlık duymasına neden olan, Deli Hüseyin'in **"o aldatılmış, oyuna getirilmiş köylü çocuğunun öfkeli ama çaresiz bakışı"** (BU, s.418) ve **"yere bir tükürük salla[yıp] alıp başını gid [işidir]"** (BU, s.418).

Babası bir gün Halim'in annesinin üstüne, etrafına **"beline varan saçları"** (BU, s.60), **"gök mavisi gözleri[yle]"** (BU, s.60) **"[s]armansarısı [...] süt beyazı"** (BU, s.60) yansımalar saçan Emine'yi **"kuma"** getirir.

Emine'nin babası, kızını **"yarı alçaklık [...], yarı korkaklığından"** (BU, s.60) Hacıbeyoğlu'na satmıştır. Oysa Emine, kendisine tutkun o **"ufak tefek"** (BU, s.60) köy öğretmeniyle sözlüdür. Öğretmen, Hacıbeyoğlu'nun yaptıklarının kanunlara uygun olmadığını uluorta söylemeye başladıktan bir müddet sonra, ensesinde iki kurşun deliğiyle bulunur; ölüsünü Aşağı Gedizliler nehirden çıkartırlar.

Halim'in annesi, sevgisi üzerine türkü yakılmış bu kızcağızı, alnının yazısı olarak kabul edip **"yarı dinsel, yarı anaç bir şefkatle bağrına bas[ar]"** (BU, s.61). Onları bir ana-kıza dönüştüren asıl etmense, Hacıbeyoğlu'nun her ikisinden de esirgemediği **"zalim ilgisizliği[dir]"** (BU, s.61). Emine'nin okuma-yazma bilmesi, bir yandan Halim'in annesiyle olan ilişkisinin devamını sağlarken, diğer yandan **"Ferhad ile Şirin"**, **"Tahir ile Zühre"** gibi halk masallarını okuyarak **"özlemler, ayrılıklar,**

sonu yok çırpınışlarla dolu sihirli [bir] dünya[da]" (BU, s.61) mutlu olmalarına yol açar

Attilâ İlhan, bu örnekle aynı Demir'in babası ve çevresinde de gördüğümüz gibi Cumhuriyet Türkiye'sinde hâlâ taşrada erişkinlerin, bir başkasının okuduğu veya anlattığı bir hikâyeyi dinleme alışkanlığını sürdürdüğünü dile getirir, yani hâlâ "**şifahilikten**" kurtulmamışlardır

"**Ulusal Kültür Savaşı**" adlı kitabında, 1900'lerin başında Londra'da yayımlanan Sir Charles Eliot'ın "**Avrupa"daki Türkiye**" adlı eserinden yola çıkarak, yazarın iddia ettiği gibi "**şifahiliğin**" yalnız Türklere ve Doğu toplumlarına özgü bir olgu olmadığını, bu durumun okuma-yazma "**gündelikleşme[den]**" (UKS, s.203), yani özellikle sanayi devrimiyle "**feodal/ümmet toplumu, yerini burjuva/millet toplumuna bırak[mazdan]**" (UKS, s.203) önce Batı dünyasında da aynen var olduğunu ileri sürer

Söz gazetesindeki bir yazısındaysa endüstrileşmede geç kalmış Türkiye'yi ve onun yalnız taşralısını değil, aynı zamanda aydınını da bekleyen soruna değinir. Bu yazısında Attilâ İlhan, özel kolejlerden birini zarzor bitiren, başarılı bir Basın Yayın öğrencisinden, ayağında basket pabuçları, sırtında eşofmanı, kulağında Walkman'iyle Taksim'deki bir kahveye uğrayıp Coca-Cola içen Nesrin'den yola çıkar. Metropellere özgü bu tiplerin, aynı henüz kırsallığı terk etmemiş, yani feodal/ümmet üstyapısını yaşayan günümüz taşralıları kadar, gelişmiş toplumların aksine, şifahiliği korur olmasını, Türkiye'nin "**görsel işitsel media'lara, yazımsal media'lardan daha açık olmasın[dan]**" (Söz gazetesi, 15 Aralık 1978) kaynaklanmasına bağlar

Söz konusu yazının ışığında Nokta dergisinin "**Okumayıp Seyredenler**" (Nokta, 21 Ağustos 1988, s.70-71) başlığıyla yayımladığı bir yazıda aynı konuya değinilip Attilâ İlhan'a başvurulur. Burada yazar, endüstrileşmenin önemli adımlarını Türkiye'den daha önce atmış gelişmiş toplumlarda görsel medyalar yaygınlaştığında yayın ve basın endüstrilerinin hem altyapıları, hem pazarlama düzenleri açısından en azından yüzer yıllık kurumlar olduğuna, oysa Türkiye de sinema tarihinin, yayıncılık ta-

rihiyle neredeyse aynı yıllarda başladığına, bunun da basın yayın ve kitap okuma yüzdelerinin kaderini değiştirdiğine değinir Bu durumda dünya edebiyatını televizyon veya sinema filmlerinden tanır hale gelen günümüz Türk aydınına, André Malraux'nun da dediği gibi bu görsel medyalarla edebi eserlerin yalnız "**entrika [sını] [olaylar dizisini] ve tipleri[ni]**" tanımak, "**üslûbun getirdiği ifade güzelliğin[den] de, derinlemesine beşeri ve sosyal boyutu[ndan] da**" (Söz gazetesi, 15 Aralık 1987) mahrum kalmak düşmektedir.

Zamanında "**bir kaya gibi katı ve duygusuz**" (BU, s.33) olabilen, "**haki avcı pantolonu, siyah çizmeleri, lâcivert yeleğiyle, yoksul bir köylüden yoksul**" (BU, s.32) görünen Hacıbeyoğlu, aslında "**uçsuz bucaksız pamuk tarlalarının, sarışın bağların**" (BU, s.33) sahibidir. "**Kaypak [...], bir bardak şarap gibi göğsüne dökü[len]**" (BU, s.32) sakalı ve elinden hiç eksik etmediği "**şeytan minarelerinden**" (BU, s.32) dizilmiş tespihiyle yaşanan devirden daha eskilere ait bir tiptir İki oğlundan büyüğü, hukuk doktorası yapmış olan Osman Naci, İzmir Barosu avukatlarından, Demokrat Parti Manisa Milletvekili ve Menderes'in el ulağıdır

1960'ların Osman Naci'si, "**ne tarafından bakılırsa, üzerinden memnunluk akan [...], kendinden [...], alnına kaldırdığı gözlüklerinden, lâcivert İngiliz kumaşı elbisesinden, kınalı pul bıyığından, parmağındaki kalın altın yüzükten**" (BU, s.244) yani hemen her şeyinden mennun bir kişidir "**Türk beyazperdesinde ansızın parlamış, Rita Hayworth bozması bir yosma**" (BU, s.249), daha doğrusu eskiden bar kızı olan Gilda'yla metres hayatı yaşaması, "**aklına esti mi, karşısındakinin sözünü kesmekten hiç çekinme[mesi]**" (BU, s.244), "**kahvesini gürültüyle höpürdet[mesi]**" (BU, s.244), Ankara'da "**can sıkıntısından patla[dığı]**" (BU, s.244) için İstanbul'da Kalender'de bir villa alınayı düşünmesiyle, yani her haliyle, etrafına "**gösterişe düşkün alaturka, bir taşra aydını**" (BU, s.244) izlenimi verir

Osman Naci'nin parti içinde "**etki alanı, herhangi bir milletvekilinden çok daha geniş, nüfuzu fazla[dır]**" (BU,

s.245). **"Partinin elebaşları arasında onun da bulunmakla övündüğü aşırı sağcı kanadı"** (BU. s.245). siyasi ve ekonomik zorluklarla karşılaşan Menderes'in gözünde farklı bir konuma gelmeye başlar Bu tutumuyla Başbakan **"açıktan açığa muhalefetsiz bir demokrasiden yana olduklarını savunanları [n], kendilerinden yana olmayan herkesi komünistlikle suçlayanları[n]"** (BU. s.245) tarafını tutmuş olur Osman Naci'nin de içinde bulunduğu bu grup. bir önceki iktidarın **"mazi [nin] İslâm ve Türk olan bütün kıymetlerini, sistemli olarak, tahribe tevessül et[tiklerine]", "millete cengâver ruhunu, dinini, örf ve âdetlerini unutturmaya kalkış[tıklarına]", "Enver Paşa gibi güzide bir kahramanın anısını çiğne[diklerine]"** (BU. s.245) ve neredeyse Türklük ve Müslümanlıktan utanıp ve daima **"gâvurlara"** hak verip onlardan yana çıkarak bütün kalpleriyle onlara benzemeyi arzuladıklarına inanır.

Osman Naci. her ne kadar Demokrat Partili gözüküyorsa da gençlik yıllarından beri **"Turancı"**dır Hukukta okuduğu sıralarda **"Turancılık yarı gizli bir hareket olarak gelişmekte", "çoğu karamaça beyi gibi gizli esmer. doğulu eşraf çocukları"** (BU, s.246) olan bu genç Turancılar. çoktan fakülteyi denetimleri altına almış bulunmaktadırlar **"Gizli saklı"** bir yerlerde toplanır, **"yalan yanlış"** bazı kitapları okurlar ve çoğu **"birbiriyle dalaşan"** kavgacı ve hepsinin üstünde aynı bozkurt resmi ve **"her ırkın üstünde Türk ırkı!"** sloganı bulunan dergiler çıkarırlar (bkz. BU, s.246). Fakülte koridorlarında ve amfilerde komünist aradıkları günlerin gecelerinde **"rakı[nın] su gibi ak[tığı]"** (BU. s.246) **"Yenikapı meyhanelerini basar, şarkı, cıgara dumanı ve it köpek arasında, yaptıklarını ıslatırlar"** (BU. s.246)

Osman Naci. bu dönemde Turancıların elebaşlarındandır: yazdığı Turan şiirlerini **"gürül gürül okumaya koyuldu mu, sanki ateş püskürür, iliklerine kadar Türk kesilir"** (BU s.246). Sansaryan Hanı'ndaki siyasi kısmın sorgu polisi **"Kolsuz"** Celâl'in Halim'e itiraf ettiği gibi ağabeyi. öğrenciliğinde yalnız ateşli bir Turancı olmakla kalmamış. polisle işbirliği de yap-

mıştır (bkz. BU, s.30). Fakat bir müddet sonra hükümet politikasında bir değişim olmuş, "**faşistlerin ve nazilerin desteğiyle komitacılığa heveslenen yeni turancılar**" (BU, s.246) hapsedilmiştir. Bu arada fakülteyi bitirip İzmir'e avukatlık stajı için gitmiş olan Osman Naci tutuklanmaktan kurtulmuştur. Demokrat Parti kurulur kurulmaz, diğer bütün rejimden hoşnut olmayanlar gibi o da partiye girer.

Attilâ İlhan, "**Hangi Sol**"da "**conformiste/non-conformiste**" kavramlarından yola çıkarak, 1940'larda "**derebeylik üstyapısnın ataerkil aile [...] niteliklerini taşıyan bölgelerde yarım yırtık lise bitirmiş delikanlıların**" (HSol, s.171) geldikleri kozmopolit İstanbul'da karşılaştıkları "**serbest [...] hayat, güzel kadınlar, ekonomik olanaklarıyla hiçbir zaman ulaşamayacağı bir yaşama düzeyi[ne]**" (HSol, s.172) gösterdikleri tepkiyi ele alır Bu öğrencilerden bir grup Attilâ İlhan'a göre işi "**yalakalığa**" (HSol, s.172) döküp şehir hayatına uymaya çaba gösterir, öğrenci çaylarına ve danslarına katılır ve çok içki içer; diğer grupsa "**memleketin adını taşıyan öğrenci yurtlarını birer ghetto'ya çevirip içine kapanarak fethedemediği çehre ve onun hayatına karşı çık [ar]**" (HSol, s.172). Gençliklerinden gelen heyecan ve karşılaştıkları farklı atmosfer yüzünden ortaya çıkan kompleksleriyle bu delikanlılar, "**özsaygılarını kurtarmak için şiddetli yadsımalara gitmeyi kişilik kesinlemeleri için çıkar yol sanır [lar]**" (HSol, s.172). Bunların kimisi sağda, kimisi solda arar bu yolu.

Osman Naci gibi Irkçı-Turancı olanlar, "**büsbütün taşra üstyapısıyla geldiklerinden, üstelik bu yapıyı koruduklarından [...] daha çok conformiste [törelere körü körüne bağlı] bir davranış düzeni[ni]**" (HSol, s.172) seçerler Yöresel şivelerini "**Anadolu koktuğu**" için yüceltir, içinde büyüdükleri derebeyi veya aşiret göreneklerini "**temiz, saf ve çetrefil**" diye över şehirlinin hayatını "**rezilce**" bulurlar (bkz. HSol, s.172). Halim'in katıldığı ikinci grupsa, yani o yıllarda "**tepkisi hızlı olanlar, iyice töre dışı davranışlara yönelir, solcu olu[rlar]**" (HSol, s.172). 1940'larda solcu bir üniversite öğren-

cisi olmak demek, iyice "**non-conformiste**", yani "**her şeyiyle değişik ve başka olmak demek[tir]**" (HSol, s.172). Bu durum, hem siyasi ortam uygun olmadığından, hem de öğrenciler arasında ufak bir azınlığı oluşturduklarından "**belalı bir iş [tir]**" (HSol, s.172).

1920 doğumlu solcular için tutuklanma, mahkeme, hüküm, cezaevi dörtlemesi gibi kendi iradelerinin dışında gelişen şartlar, "**beş parasız sokakta kalma**", "**ufukta en ufak bir umut**" görememe ve bütün bir ömrü "**piç etmeye fazlasıyla yetecek bir damga[ya]**" (BU, s.100) sahip olma anlamına gelir. Üstesinden gelemeyecekleri kısıtlamalarla karşı karşıya olmalarıysa kaçış ve uzak diyarlara yapılacak yolculuklara dayalı bir hayal dünyası geliştirmelerine neden olur. 1940'larda savaş olduğundan, daha sonraki hükümet dönemindeyse "**döviz tasarrufu**" bahane edilerek "**yurt dışına çıkmak, serüven değilse düş [tür]**" (BU, s.99) ve hele bir Batı Avrupa şehrinde olabilmek, burada istediği gibi dolaşıp istediği kitapçıdan istediği kitabı alıp okumak, grev görmek, işçilerin örgütlenip haklarını savunmalarını izlemek, kısıtlamalardan bunalmışlar için güzel bir kaçış noktasıdır.

Halim, "**çocukluğu[n]dan beri gidip görenlerin anlattıklarından, şiirlerden, insanın içine işleyen dokunaklı şarkılardan adını ve güzelliğini duya duya, görmeden tutulduğu**" (BU, s.158) İstanbul'a 1940'ların başında gelir. Babasının aksatmadan gönderdiği parayla, hemen bütün delikanlıların yaşamak istediği bir hayat tarzı sürer: "**[K]ları kız, meyhane, afili giyim, hatta hovardalık**" (BU, s.157). "**İşret âlemleri**"nden farklı olmayan hafta sonlarındaysa "**sabaha karşı kendi[ni] ya Abanoz Sokağı" nda kızıl tırnaklı bir orospunun yatağında bulur [...] ya Ağacamii'ndeki o [...] işkembeci dükkânında**" (BU, s.157-158). Yaptıklarından ve kendinden memnundur, zira içinden geldiği gibi yaşamaktadır. "**Ciddi şeylerle başı hoş**" (BU.s.158) olmadığından, ne ülke içi siyasi olaylarla, ne de dünyayı kasıp kavuran savaşla ilgilidir. Okuduğu lise ve katıldığı hafta sonu eğlenceleri, yani kendi dünyası ona yeter. Okuldaysa ne örnek gösterilen çalışkan öğrencilerdendir,

ne sınıfın utanç kaynağı olan tembellerden İstanbul'daki öğrencilik yılları. Osmanlı döneminde "**Bacaksız**" Abdi Bey'in Paris yıllarını hatırlatır

"**Varlıklı ve güçlü bir ağanın oğlu**" (BU, s.161) olduğundan ve öyle kalması da çok önceden kesinlik kazandığından bütün amacı, askerliğini yedek subay olarak yapmaktır Fakat okuduğu lisenin felsefe öğretmeni Doğan Bey, hayal gücünün geniş, taklit kabiliyetinin yeterli olduğunu iddia ederek, Halim'in aklına tiyatro oyuncusu olma fikrini sokar Bu uyarı, yaşıtlarının çoğunun hayallerini süsleyen. sinema yıldızı olma ihtimali konusunda Halim'in yeniden düşünmesine, ona "**yeni bir kan, başka türlü bir çekicilik**" (BU, s.161) vermesine yol açar Bundan sonraki ilk isi, Şehir Tiyatrosu'na gitmek olur "**Gizlerle dolu, [...] büyülü, [...] şaşırtıcı**" (BU, s.161) bir havayla karşılaşır burada: "**En çetrefil duygularla duygulanmak, hiçbirini bilmeden bütün meslekleri başarmak, hiçbir belaya bulaşmadan en tehlikeli durumları yaşamak, işten bile değildi[r] sahnede**" (BU, s.161). Tiyatroda sürekli yaşanan "**davranış ve duygu enflasyonu**" (BU, s.162) sayesinde gerçekle gerçek olmayan arasındaki sınırlar erimekte, insanın önünde yeni ufuklar açılmaktadır

"**Bıçağın Ucu**"nda, öğrencilerinin, özellikle de Halim'in gözünde çok farklı bir konuma sahip olan Doğan Bey, "**O Karanlıkta Biz**"de "**Aynanın İçindekiler**" okuyucusunun karşısına, kişiliğini bulma savaşı veren, göründüğü kadar hayat deneyimi olmayan bir kişi olarak çıkar Abdi Bey ile Neveser Hanım'ın oğlu olan Doğan Bey, 1940'lı yıllarda otuz yaşlarında, "**boylu boslu, epeyce sıska**", "**kocaman gözlükleri ardından seç [ilen] o içi gülen genç kız gözleriyle**" "**yakışıklı**" (OKB, s.206) ve "**fena halde entelektüel**" bir genç adamdır (bkz OKB, s.205). Kılığına kıyafetine pek aldırmayan ve her şeyi hoş gören bir eğilim içindedir. Öğrencileriyle ilişkisi alışılageldik öğretmen-öğrenci ilişkisinden farklıdır; çünkü "**ne yapmışsa yapmış, çevresinde bir arkadaşlık havası yaratmış, öğrencilerinin kendisini bir hocadan çok sözü dinlenir bir ağabey gibi saymasını sağlamıştı[r]**" (BU, s.159).

Öğrencilerinin "**Kuku**" (BU. s.159; OKB, s.297-298) adını taktığı Doğan Bey, onların gözünde "**hocadan fazla bir şeydi [r]**" (BU. s.159); akıllarından geçenleri, başkalarının bilip de aktarmaya çekindiklerini, diyalektik materyalizmi, çok değerli Divan Şiirinin eskime nedenlerini, yeni şiirin öncülerinin neden özgürlükçü ve insandan yana bir şiirin savasını verdiği gibi konuları hiç çekinmeden öğrencilerine açıklaması, yazılılarda öğrencilerine darda kaldıklarında yardım etmesi ve not cömertliği, öğrencilerin "**gönlünde taht kurmasın[ın]**" (BU, s.160) nedenleridir

"**Savaştan sonra olacakları tarihi şartlar tayin edecektir [...] Nazizm'in kökü bir kurutulsun, yeryüzünde yepyeni bir devir başlayacak: köleler ve ücret tutsakları, tutsaklıklarından kurtulacaklar, insana insan değeri verilecek...**" (BU, s.160) türü günün siyasi olaylarından yola çıkarak bütün insanlığı ilgilendiren genellemelere varması, yalnız öğrencilerine değil, meslektaşlarına da ilginç gelir. Türkiye'nin medeni ülkeler arasındaki konumu sorununaysa, Türkiye'nin medeni bir ülke olma kararı vermesi durumunda kültürünü temelden değiştirmesi gerektiğinin zorunlu olduğu, yoksa "**müslüman skolastiği**" (BU, s.161) içinde bir yüzyıl daha bocalamasının onun mahvına neden olacağı görüşüyle yaklaşır

Doğan Bey'in Halim gibi bir öğrencinin "**yatılı yaşantısının tekdüze yavanlığı üzerine pırıl pırıl yayıl[an]**" (BU, s.160) bu düşünceleri, hele özellikle "**çağdaşlaşmayı, iktisadi bir altyapı sorunu olarak değil de, kültürel bir üstyapı olarak görmesi**" (UKS, s.147) Attilâ İlhan'a göre Türk'ün birkaç yüzyıllık yanılgısıdır. Zira "**gelişmiş Batı'nın kültürünü, kurumlarını ve yaşama biçimini benimsersek, çağdaşlaşırız**" (UKS, s.147) düşüncesi olumsuz sonuçlar alınmasına. "**altyapıda gelişmişlere bağımlı kalın[ıp], [...] üstyapıda da kendimize ve toplumumuza yabancılaş[mamıza]**" (UKS, s.147-148) neden olacaktır. Daha sonra değineceğim gibi bu yanılgı, Türk aydınının, özellikle de Türk solcularının ödemesi gereken diyet olacaktır.

Doğan Bey, öğrencileriyle ilişkisini yalnız okul sınırları içinde tutmayan, onlarla akşamları evinde de beraber olmaya devam

eden bir öğretmendir. Cihangir'de "**eski ve büyük bir apartmanın, Meşrutiyet lüksüne uygun döşenmiş altıncı katında oturur**" (BU, s.162). Pencerelerinden "**Marmara'nın buğulu enginliği, soluk mavi, içeriye dola[n]**" (BU. s.162) bina, aslında "**eskilerin 'Bacaksız'**" (BU, s.162) diye tanıdıkları Abdi Bey'indir Abdi Bey'in yaşadığı bölümler ne denli muntazam ve temizse. Doğan Bey'in odası "**tam bir curcuna[dır]**" (BU, s.163): Sanat dergileri, gazeteler felsefe ve şiir kitapları. gayet modern ayaklıklı bir abajur. iki alaturka divan, tombul ve pespembe yer yastıkları. bronz bir Beethoven büstü, Kur'an rahlesi. iki bağlama. değerli Isparta ve Sivas halıları, konyak, votka. şarap ve ilaç şişeleri, her yerde bir çivi ve her çivide Picasso. Bracque, Matisse reprodüksiyonları yan yana ve iç içedir. Doğan Bey her ne kadar babasının yarattığı o düzen ortamında boğulduğunu. kendi odasında biraz olsun nefes alabildiğini iddia ediyor (bkz. BU, s.164; OKB, s.84). odasının karışık durumu babasına bir tepki olarak gözüküyorsa da (bkz. OKB, s.83) aynı zamanda onun iç kargaşasının, duygu ve düşüncelerinin oturmamışlığının bir simgesidir de.

Halim, öğretmeninin evine ilk daveti aldıktan bir müddet sonra. tiyatrocu Galip, şair Haydar Su, ressam Eşfak, öğrencilerden Ali İhsan'la İrfan ve "**hepsi [...] çirkin, [...] surata bak süngüye davran, yine de kibirlerinden yanlarına varılmaz, erkek diye gözleri gövermiş kız kuruları, kar gözlü dullar**" (BU, s.164; OKB, s.85) gibi evin "**gediklilerinden**" (BU, s.164) olur. Hemen herkes gibi o da, hemen her sorunun tartışıldığı bu toplantılara kolunun altında bir içki şişesiyle katılır. Tartışma ortamı, ister bir şiir, ister bir kafiye olsun, isterse Moskova radyosu dinlendikten sonra Doğu Avrupa haritası üzerinde her ne kadar iyice içkinin etkisi altına girilmişse de Wehrmacht'ın ve Kızılordu'nun durumu olsun, hiç değişmez. Bu tartışmalarda ve bundan sonra göreceğimiz bütün içkili toplantılardaki tartışmalarda detay, ağırlık kazanmakta, bütüncül düşünce her zaman göz ardı edilmektedir. Bunda, tartışmalar için seçilen ortam kadar, yüksek miktarlarda tüketilen içkinin de rolü büyüktür. Gerçek sorunlara ancak toplantı dağıldıktan sonra ayaküstü ya

bir sokak arasında, ya da bir otel veya evin kapı aralığında değinilecektir

Doğan Bey'in Halim'in gönlünde taht kurması özellikle ona akranıymış gibi davranmasından kaynaklanır; çünkü Halim o sıralar "**dışarlıklı olmak**", "**pek sevilmeyen ikinci çocuk olmak**" kompleksleriyle doludur ve rahatlamaya ihtiyacı vardır; öğretmenin tutumu moralini düzeltmekte, yüreğini "**pekleş[tirmektedir]**" (BU, s.164).

Bu arada Doğan Bey, arkadaşı Galip Çakır'ın teşvikiyle, gönlünü kaptırdığı bir kadın için yaptığı harcamaları bahane ederek, dayısı Ahmet Ziya'dan aldığı parayla bir zamanlar bir felsefe öğretmeninin çıkarttığı, fakat başarılı olamadığı "**Yankı**" dergisini satın alır Bir fikir dergisinin yazı işleri müdürü olması, Doğan Bey gibi kendisine "**değer verilmesine alışmamış**" (OKB, s.184) birisi için büyük bir mutluluktur Kısa zamanda etrafını "**her sözünde bir hikmet, her hareketinde, izahı müşkül manalar bul[an]**" (OKB, s.297), "**miskin, iki kadeh arası şairleri; yeteneksiz fakat hırslı, hikâyeciler; 'kerâmeti kendinden menkûl', eleştiriciler; heveskâr bir sürü çoluk çocuk**" (OKB, s.297) sarmıştır. Doğan Bey de "**tartışmaların odak noktası**" olmaktan fazlasıyla memnundur. Bundan böyle "**üzerinde 'hocalığın' otoritesi, 'Yankı'da yürüttüğü 'aksiyon'un ağırlığı[yla]**" (OKB, s.299) kendine ters düşen fikirlere karşı gelmekten geri kalmayacak, kendine duyulan ilgi ve güvene layık olabilmek için elinden geleni esirgemeyecektir

Ahmet Ziya, "**solda sinek uçsa, Ahmet Ziya'nın haberi olur**" (OKB, s.310) sözünün boş olmadığını, yeğeninin yazı işleri müdürlüğünü üstlendiği "**Yankı**" dergisini okumak ve bu konuda yeğeniyle konuşmakla gösterir Ahmet Ziya, "**fikri ve edebi neşriyatın ['bahusus, böyle hissi hikâye ve şiirlerle'], sadre şifa olacağına inanm[adığından]**" (OKB, s.310) Doğan Bey'in çabalarına katılmaz. Oysa o, siyasi ortam hem ülke içinde, hem de ülke dışında "**faşistler**"den yana olduğundan "**'Yankı' [...] neşriyatı[yla], Parti'nin öngördüğü 'anti/faşist geniş cephe stratejisine' uyarak, aydın kesimini**

birleştirmeyi amaçl[adıkları]" (OKB. s.310) kanısındadır Ahmet Ziya böyle bir açıklamayı ya partili birinin. ya da partili bir "**boş boğaz**"ın uyardığı birinin yapabileceği inancında olduğundan. yeğenine bu düşünceleri kimden öğrendiğini sormakta gecikmez. "**Darülbedayi'de aktör: Muhsin[in] hiç tutm[adığı] [...]; münevverler arasında tutul[an], 'Yankı'yı devralma[sına] vesile ol[an]**" (OKB, s.310-311) Galip Çakır'dan öğrenmiştir bu fikirleri. Ahmet Ziya. Galip Çakır'ın derginin sorumluluğunu "**kanadı henüz bitmiş, uçacak gök aray[an]**" (OKB, s.311), hevesli, yaranmak için kendisini her türlü tehlikeye atmaya hazır biri olarak yeğeni Doğan'ı seçmesinin ardında yatan gerçeği. bu işlerin eskisi olarak hemen fark etmiştir Galip Çakır. bu işte yeğenini kullanmaktadır. Şevket Süreyya'nın da dediği gibi "**...hareketin en mühim sakatlığı budur, merkezden muhite, herkes birbirini kullanmak temayülünde [dir]**" (OKB, s.31); yani Vedat Nedim'in formüle ettiği şekliyle "**kestaneleri onun yerine ateşten alacak, enayi ar[amaktadırlar]**" (OKB, s.311). Dayısı o gece aynı zamanda kendinden aldığı parayla dergi işine girmiş olma ihtimaline de değinir; gerçeğin tahmin ettiği boyutlar içinde olması durumunda, başının derde girmesine az kalmış olduğunu da hatırlatır yeğenine.

Doğan Bey'in telkinleriyle '"**Stanislavskiy, Reinhard, Dullin, Antonie**"yi dilinden düşürmeyen. "**öncü tiyatro rüyaları gör[üp]**" (BU, s.35) özellikle kişisel sorunlarıyla ilgili olan Halim, bir gün tutuklanıp Birinci Şube'ye teslim edildiğinde içine düştüğü çıkmazı kavrayacak durumda dahi değildir Hücrede bulunduğu süre içersinde Galip'in "**Doğan Bey'in konuyu hiç açmaması doğru mu? Beni bilerek bilmeyerek bu işe karıştırdıklarına göre, biraz olsun hazırlamaları, böyle bir derde bulaşırsam nasıl davranacağımı öğretmeleri gerekmez mi? Neden sustular, neden uyarmadılar hiç?**" (BU, s.179) türü sorulara cevap ararken, Doğan Bey'in de durumun yeteri kadar farkında olmadığını bilemez. Oysa yeğeninin tutuklandığını duyan Ahmet Ziya'nın. dostu "**Sarı**" Mustafa'nın yardımıyla öğrendiklerinden. onu zamanında uyardığında ne denli haklı olduğu ortaya çıkacaktır; zira işin ucu "**geniş cephe stra-**

tejisini tatbike kal[kan]" (OKB. s.403), bu nedenle "**suretâ askerde, ekseri firarda**" (OKB. s.403) olan Reşad'ın adamlarından Galip Çakır'a dayanır Bir anlamda hem Doğan Bey, hem Halim dergi işine bulaştırılmakla onun tarafından kullanılmışlardır Böyle bir işe başvurmasının altında yatan gerçek neden, 1960 yılında Ali İhsan'a Halim konusundaki düşüncelerini açıkladığında iyice belirginleşir: "**...yaşadığımız [...], bir ölüm kalım savaşı [...]. Bu dama tahtasının üstünde Halim gibiler, pek pek sırası gelince harcanıverecek birer taştırlar, işte o kadar!**" (BU. s.115).

Babası. bir yandan annesini üzdüğünden, diğer yandan ona. ihtiyac duyduğu baba sefkatini göstermediğinden Doğan Bey'in hayatında Ahmet Ziya, çok özel bir konuma sahiptir Aklı erer ermez. yalnız dayısının "**giyimine, kuşamına, davranışlarına, solculuğuna**" (OKB, s.102) özenmez, ona aynı zamanda taparcasına derin bir sevgiyle de bağlanır. "**Başlıbaşına bir tarih**" (OKB. s.103) olduğuna inanılan, "**adı anıldı mı, dostu düşmanı saygıyla baş eğ[meden]**" (OKB, s.103) edemeyen Ahmet Ziya'nın yeğeni olduğunu bilmesi. yeni yeni yazı yazmaya başlayan Doğan Bey'in "**fevkalâde mühim bir mesuliyet**" (OKB. s.103) içinde olduğunu hissetmesine, ona layık olmaya gayret etmesine neden olur Nitekim "**fiiliyatta olduğu kadar nazariyatta da**" (OKB. s.104) önemli bir kişilik kabul edildiğinden, arkadaşları arasında Doğan'ın yazılarını nasıl bulduğu her zaman merak konusudur.

Doğan Bey'in yazı yazması, dergi çıkarma girişimi, "**partiye**" girme gayretleri, yalnız kendini ispat etme eğiliminden değil, dayısına "**bir işe yaradığını**" (OKB, s.104) kanıtlama arzusundan da kaynaklanır Aslında dayısının onu hâlâ Terakki apartmanındaki "**rahatına düşkün, sağlığı eğreti, 'hayatın insafsız darbelerine karşı müdafasız' bir 'muhallebi çocuğu'**" (OKB. s.104) olarak görmesinden şikâyetçidir. Ahmet Ziya yeğeninin yazdıklarında, aynı babası Abdi Bey'in sinirli ve heyecanlı üslubunu bulur, fakat o "**hayli ihtiyatlıy[ken]**" oğlunun "**gözü [...] kara[dır]**" (OKB, s.109).

Hem yazdığı yazılarda, hem de dayısıyla buluştuğu zaman-

larda dikkati çekecek kadar çok "**aksiyon**" kelimesini kullanması, Ahmet Ziya'nın ona bu kelimeden ne anladığını sorması için ortam hazırlar Doğan Bey'e dayısı, her zaman "**aksiyon**"dan uzak durmasını. klasikleri okuyup tarih ve sosyoloji konularında inceleme, araştırma yapmasını öğütlemektedir; oysa ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve solcuların durumu Doğan Bey'e göre "**aksiyon**"un olması gereken en uygun ortamdır O aralar Kurbanzade ile kurduğu ilişki nedeniyle asıl "**aksiyon**"un içinde bulunan dayısına bu ağır şartlar altındaki sükûnetinin nedenini açıklayamadığına değinmekle ondan beklentilerini açığa vurmuş olur Dayısının bu soruya cevabıysa "**aksiyon**" "**fertler vasıtasıyla hareketin**" (OKB, s.110) bir "**isbatı**", yani bir anlamda "**mücerretten müşahhasa intikal[dir]**" (OKB, s.110) olur. Bu bağlamda amaç, hareketin kişiler yoluyla ispatı değil, var olan şartların değiştirilmesidir. Böyle olunca "**hareket işçi sınıfının, aksiyon hareketin vasıtası[dır]**" (OKB, s.110). Bu nedenle "**hareketi işçi sınıfının şuuru, onu[ysa] objektif şartlar tayin ede[cektir]; şu halde çıkış noktası aksiyon değildir**" (OKB, s.110); yani aksiyondan başlayıp işçi sınıfına gidilemez, "**zaruretleri gözönünde tutarak**" (OKB, s.110), yukardan, "**işçi sınıfından ona gel[inmelidir]**" (OKB, s.110). Attilâ İlhan "**Hangi Sol?**" adlı kitabında aslında Marx'ın da aynı düşüncede olduğunu. onun Bracke'ye 17 Eylül 1789'da yazdığı mektuptaki şu açıklamasını alarak ispat yoluna gider: "**işçi sınıfının kurtarılması, bizzat kendisinin eseri olacaktır. Öyleyse, işçilerin kendi kendilerini kurtarmak için çok cahil olduklarını ve yukardan kurtarılmalarının gerektiğini açıkça söyleyen kişilerle ortak bir yol izleyemeyiz**" (HSol, s.76).

Doğan Bey, dayısının yaptığı açıklamalardan tatmin olmaz, çünkü ona göre zaten "**objektif şartlar**" (OKB, s.111) örneğin "**faşizm**" vardır, bu nedenle aksiyon bir ihtiyaçtır ve oturmamak gerekir Bir yerlerde "**vahim bir hata**" (OKB, s.111) yapıldığı, bunu da sosyalizmin ödeyeceği kanısında olan Ahmet Ziya, aslında yirmi senedir kimsenin oturmadığını, fakat sonuçta yaptıklarından dolayı aydınlar arasında "**merak**", işçiler arasında "**en-**

dişe" konusu olmaktan öteye gidilemediğini açıklar yeğenine. Dayısının "**kötümser ve mütereddit hali**" (OKB, s.110) İrfan'ın onun hakkında söylediklerinin bir kanıtı gibidir İrfan'a göre Ahmet Ziya, "**hareketin mantığına uymayan, işe yaramazlardan[dır]**" (OKB, s.112); bunlar, sorunları çözeceklerine sorun çıkarmayı âdet edinmişlerdir

"**Aynanın İçindekiler**"de sık sık "**eylem**" konusu ele alınır "**Seferberlik Kuşağı**"ndan olması nedeniyle ilkin Miralay Ferid, ardından bir solcu olarak "**eylemciliği**" kendine şiar edindiğinden Ahmet Ziya bölümlerinde bu konuya değinmiştim. Eylemle eylemsizliğin sınırlarının tartışıldığı "**Bıçağın Ucu**"nda bu konuya, hemen her figürün bakış açısından yaklaşılır ve bir laytmotif gibi tekrarlanır

Halim çevresinde, 1940'larda kaç kişinin okuyacağı meçhul "**Yankı**" dergisini çıkartmak veya 1960'ta kaç kişinin kaydolacağı tartışmalı "**Aktör ve Tiyatro Teknisyenleri Sendikası**" kurmak, bütün olumsuz siyasi şartlara rağmen "**eylem**" olarak kabul edilir. Halim, babasının ölümü kesinlik kazanmadığı için mirasa konamadığından, ağabeyi yüzünden gazetedeki işini de kaybettiğinden ona dublaj seansları bulan Galip'e kendini bağımlı hisseder ve her ne kadar ülkenin içinde bulunduğu şartlar yüzünden uygun bir hareket olduğuna inanmasa da Galip'in öncülük ettiği sendika işine girer Galip ise çekilen bütün çilelere ve meydana gelen bütün kötülüklerin solcular tarafından yapıldığı iddialarına rağmen, "**memleketin üzerinde en ufak bir söz sahibi**" (BU, s.301) olmadıklarına inanıyor ve sendika işini "**ihtiyatsızlık**" (BU, s.301), hatta "**budalalık**" (BU, s.301) olarak kabul ediyorsa da hayatta çocukluğundan beri düşlediği mesleği, sağlık sorunu nedeniyle yapamadığından ve elli yılı aşkındır uğruna savaştığı tiyatroda da istediği başarıyı elde edemediğinden gururunu ve haysiyetini kurtarabilmek için Halim'in vazgeçmesini istediği "**siyasi aksiyona**" (BU, s.303) devam eder

Galip, aslında eylemin ancak duygu, hatta sevgiyle birlikte olduğu durumlarda bir anlam kazanıp başarılı olabileceği kanısındadır Gerçek böyleyken solcular "**soyutlamalar, semboller adına çene çalmak, palavra sıkmak[tan]**" (BU, s.105)

öteye gitmemiş. sürekli işçi sınıfı. üretim güçleri gibi kavramları tartışmışlardır Oysa ne işçi sınıfı onlara aldırmaktadır ne onlar işçi sınıfına. Solcu aydınlar işçiler adına başlarını derde soktukları halde onlar gidip "**kendisini kazıklayan bir demagoga alkış tut[maktadırlar]**" (BU. s.106) Buna karşın Halim. başarısızlıklarının asıl kaynağının kendileri olduğu kanısındadır. çünkü "**ne örgütlenmesini becerebil[miş]; ne de örgütlenebildi[kleri] kadarıyla güç[lerini] gereken eyleme yöneltmeyi**" (BU. s.106) bilmişlerdir. Aslında diğer solcu arkadaşları gibi kuramsal açıdan kendini iyi yetiştirmiş olan Halim'in en büyük eksikliği de eyleme geçmektir Eyleme geçme gerçeğiyle her yüz yüze gelişinde ilk karşılaştığı, "**bağırsakları[n]ı çatır çatır doğrayan o korku[dur]**" (BU. s.424). Bu nedenle de "**eylemin gerçeğine hiçbir zaman varamaz**" (BU s.432); heyecanlanır, coşar, fakat tutumu eylemi gerçekleştirebilecek bir kişininkinden çok, aynı rolü oynayan bir aktörünkine daha yakındır Zaten böyle kritik bir anda düşündüğü, eyleme nasıl geçeceği değil, bunun, "**en fiyakalı nasıl yapabileceği [dir]**" (BU. s.432).

Halim, solcu olarak geriye baktığında en başından beri, yaşadıkları çevreye uyum sağlayamadıklarını, gereken yerde ve zamanda, gerektiği gibi davranmadıklarını. bu nedenle de karşılarında hep onlara karşı bir kalabalık bulduklarını, ve "**toplumsal bir paradoks**" (BU. s.106) olarak yaşadıklarını görür; en büyük tutuklamalarda dahi sayıları iki yüzü geçmemiştir. Aslında Suat'ın da tespit ettiği gibi son elli yıl içerisinde yapılan bütün devrimci hareketlerden bir müddet sonra aynı sonuç yaşanmıştır: 1908'den sonra "**kanlı bir Merkez-i Umumî diktası**", 1939'dan sonra Atatürk'ün ölümüyle "**alaturka bir faşizm**", 1950'den sonra "**hürriyet düşmanı bir çoğunluk diktası**" (bkz. BU. s.304-305). Yüzbaşı Demir bu durumu "**yönetici kadronun ideolojik yetersizliği, [...] ahmakça ve obur, gününü gün etme telâşı**" (BU. s.305) şeklinde formüle eder

Halim aslında "**temel ilkeleri kavrayıp ana yönetimi bil[mek], sonra bu bildiğini ulusal ve yöresel koşullara uygulayıp bileşimi yap[mak]**" (BU. s.424) gerektiğini bilir.

fakat onun bütün sorunu bu bildiklerini uygulamak yani eyleme geçmektir Daha önce de değindiğim gibi Ahmet Ziya'nın bakış açısıyla Halim ve çevresindekiler **"aksiyonu olmayan teorilerin girdaplarında boğulmuş[lardır]"** (SP s.224); zira aydın olarak asıl bütünleşmeleri gereken toplum katmanlarından kopmuşlar onların sorunlarına onlardan uzak mekânlarda çare aramaya çalışmışlardır Daha sonra değineceğim ve bütün **"Bıçağın Ucu"** boyunca eserin gerilim unsuru olarak işlenen **"sürülme korkusu"** ve aynı bağlamdaki **"askerlik sorunu"**, bu halktan kopuşun en çarpıcı dile geliş tarzını oluşturur

"Türk toplumcu romanı[nın], bireyci olmayayım derken, bireysel çelişkileri işlememek gibi bir yanılgıya düş [üp] [...] yüzeyselleş[tiği]" (Cumhuriyet, 30 Haziran 1975) düşüncesinden yola çıkarak, **"Aynanın İçindekiler"** roman dizisinde bir yenilik olarak **"kişileri toplumsal açıdan sınıfsal konumlarıyla ele aldığı [...] kadar bireysel açıdan doğal diyalektiklerini gözönünde tutarak işlediği[ni]"** (Cumhuriyet, 30 Haziran 1975) iddia eden Attilâ İlhan'ın bu yaklaşımı eleştiri çevrelerinde farklı yorumlanır.

Galip Çakır'ın Halim'e yaptığı **"toplumun ve doğanın çelişkileri üstüne [...] koskoca bir sistem ve felsefe koy[ulmuş] da, birey olarak insanın iç çelişkileri [...] hiç hesaba kat[ılmamıştır]"** (BU, s.302) açıklamasını, romanda Freud vari bir bakış açısına sahip olduğu için ve **"Marksist Leninist öğretiyi [...] eleştirmek"** (Sergi, Temmuz 1974) için araya sıkıştırılan ve **"gerici çevrelerce kullanıla kullanıla eskimiş"** (Sergi, Temmuz 1974) bir düşünüş olarak yorumlayan Zafer Kemik'e karşın; **"Özgür İnsan"**da aynı konuya değinen Emre Kongar Attilâ İlhan'ın **"Kimi yerde Freud ve Marx arasında bir köprü kurma eğilim[inin] göze çarp[tığı]"**, yani **"birey ve toplum arasındaki ilişkileri de hesaba kat[makla]" "Türkiye'nin toplumsal gerçeğini, evrensel boyutlara ulaştırma çabası içinde"** (Özgür İnsan, Mart 1976) olduğu kanısındadır Nitekim yazar aynı siyasi görüşü paylaşan pek çok figüre farklı bireysellikler katmakla onları tipleşme tehlikesinden korumakta, bu da kendisinin formüle ettiği gibi romanı **"röpor-**

taj romandan, slogan gerçekçiliğinden kurtarma[ktadır]" (Cumhuriyet, 30 Haziran 1975).

Doğan Bey'in de yegâne sorunu, kendine siyasi ve toplumsal bir kişilik kazandırmak değildir; otuz yaşını geçmiş olmasına rağmen henüz bir kadını yakından tanımamış olmasından kaynaklanan bir de cinsel sorunu vardır. "**Utangaç**" (OKB, s.85) oluşu, fakültede kızlarla birlikteliğini; "**evhamlı**" (OKB, s.85) oluşuysa fahişelere yaklaşmasını engellemiştir. Viviane Romance, Edwige Feullière gibi devrin tanınmış Fransız film yıldızlarına benzer bir kadınla hayallerindeki bir beraberliği seçmiştir. Siyasi ve cinsel yasak kitaplar satan Tünel'deki "**Librairie Péra**" kitabevinin sahibi Matmazel Reşel'le karşılaşması, Doğan Bey'in hayatında bir dönüm noktasıdır

"**Bir elinde sigarillo, ötekinde likör kadehi [...], hafifçe yüksek sol kaşı, gözlerinden sızan havagazı mavisi, dört dudaklı kocaman ağzı[yla]**" (OKB, s.196) Matmazel Raşel, Doğan Bey'in dergilerde çıkan resimlerinden ve izlediği filmlerinden âşık olduğu artistlerin, canlı bir benzeridir. Matmazel Raşel, Doğan Bey ile ilişkiye girmekle bir yandan kendisini Paula Slaviçek'le aldatan babası Abdi Bey'den intikam almakta, diğer yandan siyasi etkinlikleri konusunda aldığı bilgileri polise aktararak Yahudiler için gittikçe zorlaşan bir dünyada kendine emin bir yer edinmenin yollarını aramaktadır Doğan Bey'in Matmazel Raşel'in gözüne girebilmek için biraz böbürlenmeyle beslenmiş bir abartıyla aktardığı dergi çıkarma eylemi hikâyeleri, yalnız onun ilk tutuklanmasına değil, Galip, Halim ve Eşfak'ın, hatta parayı yeğeninin hovardalıkları için verdiğini zanneden Ahmet Ziya'nın da tüm hayatına bir düzen ve anlam verdiği bir anda bir kez daha tutuklanmasına neden olacaktır.

Uzun tutukluluk yıllarından sonra başından bir Paris yaşantısı geçen Doğan Bey bütün bu süre içersinde ilk tutuklanmasına kimin neden olabileceği sorusunu düşünmüştür, çünkü Halim'e de söyleyeceği gibi "**ilk tutuklanış [...] ilk aşka benzer [...]; hiç unutulmaz! Açıklanması güç bir büyü gibi, insanın içinde kalır**" (BU, s.463) düşüncesindedir Doğan Bey çektiği bütün bu eziyetlere Matmazel Raşel'in neden olduğunu bulur ve

üstünden on beş yıl geçtikten sonra 1960'ta 27 Mayıs Harekâtı'nın arifesinde ondan öcünü alabilme imkânı yakalar, fakat yolda karşılaştığı ve eski hocasının iyice delirmiş olduğuna kanaat getiren Halim tarafından tam Matmazel Raşel'i tabancayla öldüreceği anda engellenir

Doğan Bey'in dediği gibi Halim de ilk tutuklanışını hiç unutmaz. O sıralarda komitacılık yapmadığı gibi komitacılıktan da anlamaz; kendini yalnız heyecanlı bir oyuna kaptırmıştır. "**Temiz [...], damıtılmış su gibi arı, saydam[dır]. Kimsenin kötülüğünü istemediği gibi, yobaz bir militan, gönüllü bir savaşçı olmayı da düşünm[ez]**" (BU. s.157). Aslında o "**şımarıkça, durduğu dalda duramayan, biraz zirzop, önüne gelene gözü kapalı güvenen bir çocuk[tur]**" (BU. s.157).

Direncini kırmak amacıyla soğukta aç bırakılan Halim, ardı arkası kesilmeyen sorgulamalar ve edilen hakaretlerle bir sonuç alınamayınca, falakaya oturtulur Korku ve ıstırabın etkisiyle bir metamorfozlar dizisi yaşar; kendini "**bilinmez bir tanrıya kurban edilecek anlaşılmaz bir adak olarak görü[r] [...]; ufacık, pespembe bir oğlan çocuğu [...] ya da allanmış pullanmış, ayakları bağlanmış körpe bir dana[dır]**" (BU, s.179). Ne yiğitlik duygularına kapıldığı, ne de içinde işkence korkusu olan ilk tutuklanmasından sonra, artık "**sıradan bir lise öğrencisi, anasının dizinin dibinden ayrılmayan bir 'hanım evlâdı'**" (BU, s.156) değildir

Suat'la tanıştıktan sonraki günlerde içinde "**fabrika bacaları, çocuk bahçeleri, devrimci şarkılar**" (BU, s.420) olan tasarıların hayallerini kurarken, kendilerini adadıkları dava da bir kahramanlık destanına bürünmüştür Gerçeklerden uzaklaşmış bir düş dünyasında yaşamaları, onların "**siyasî tarih denilen o şahane sahtekârlıkla önceki ufak ilişkilerine rağmen bulaştıkları şeyin nasıl kısır bir saklambaç, öldürücü ve uğursuz bir pandomim olduğunu fark[etmelerine]**" (BU, s.420) engel olmaktadır.

Halim, ancak "**adı solcuya çıkmış yüz kadar öğrenci ve aydın, bir avuç işçi[nin]**" (BU. s.420) birkaç günde toplandığı, ilkin Sansaryan Hanı'na, ardından Harbiye Askerî Ceza-

evi'ne hapsedildikleri ikinci ve büyük tutuklanmada. o güne kadar bütün solcuların gözünde destansal varlıklar haline gelen bazı kimseleri "**yakından tanımak felâketine uğra[r]**" (BU, s.420) ve asıl işkence o zaman başlar O "**destansal varlıklar**" da "**başlarını sardıkları belâdan yakalarım sıyırmaya, düze çıkmaya çalışan [herkes] gibi sıradan adamlardı[r]**" (BU, s.420). Halbuki Halim onları "**gerçeklerin ciğerini okur, yay gibi esnek, uzak görüşlü, yöntemi kavramış bilim adamları; tuttuğunu koparır, zehir gibi komitacılar [...] sanmıştı[r]**" (BU, s.420). Oysa bunlar dünyaya ve insanlara doğruluğuna inandıkları o tek yönlü bakış açısından bakmakta, insanı da o bakış açısına uydurmuş olmayı başarı kabul etmekteydiler Her ne kadar kendilerini eyleme adamış birer yiğit görüyorlarsa da aslında "**alıngan, rüzgârdan nem kapan, çerden çöpten [...] hiç yüzünden birbirleriyle atışı[p] gündelik kişisel çekememezliklerini ve kıskançlıklarını, öğretisel uyuşmazlıklar diye yutturmaya uğraş[an]**" (BU, s.421) adamlardı. Ağır ve sert olan. iddia ettikleri gibi yaşadıkları şartlar değildi; kendi kişisel sorunları nedeniyle "**savundukları davayı yavaşlatmış, sevimsizleştirmiş; köksüz ve temelsiz, aslı astarı olmayan, bir saklambaç oyununa dökmüş**" (BU, s.421) olmalarıydı.

Halim'in karşısında bulduğu, başta kalabilmek için birbirini zehirleyen, polisin zaman zaman bastırıp harcadığından daha fazla ve hızlı kendi adamlarını harcayabilen "**lağım ve leş kokuları salıveren yılanlı bir çukurdu**" (BU. s.421). Böylesi farklı bir ortamla karşılaşıncaya kadar, hatta daha sonraları kendini korumasız hissettiği zamanlarda bile Halim, sosyalizmi Doğan Bey'in ona ilk anlattığı gibi "**herkesin mutluluğunu sağlamak için yürütülen bilinçli ve düzenli bir eylem**" (BU, s.421) olarak anlamaya devam edecekti. Bir keresinde, yaptıkları bir konuşmada Suat, bu çarpıklığın "**başarısızlıklarını bağışlatmak için, başkalarının başarısızlıklarına ihtiyaç**" (BU, s.422) duyduklarından kaynaklandığını, her ne kadar çevredekilere "**kurtarıcı bir eylem**" (BU, s.423) yürüttükleri izlenimini veriyorlarsa da, yaptıklarının "**en bayağı cins politika**" (BU,

s.423) olduğuna inandığını açıklar Bu söyledikleri aslında onlara bir zamanlar Doğan Bey'in "**...falan ya da filân önemli kişiyi bırakın, ilkelerin ve yöntemlerin ardından gidin çocuklar, bileşiminizi yapın! Unutmayın ki büyük adamlar, çokluk, insanlığın büyük yanlışlarıdır. Bu bakımdan, bilimden şaşmayın [...], tarihi tarih yapan şeyi, harekâtın objektif konularını bilmeye çalışın!**" (BU. s.423) uyarılarıyla örtüşmektedir Bu şartlar altında onlar yalnız "**aksiyonu olmayan teorilerin girdaplarında boğul[mamış]lar**" aynı zamanda teoriyi kişisel çıkarları uğruna feda da etmişlerdir

Galip'in Suat'a anlattığına göre ilk tutuklanmalarında bu işi Halim'in başına Haydar Su bulaştırmıştır O konuşmasa Halim kurtulacaktır. Fakat ikincisinde bu sefer o "**çözü[ür]**" (BU. s.202). Aslında sonunda hepsi çözülmüştür. fakat işin en kötüsü Halim'in polise korktuğunu hissettirmesidir: bu zayıf noktası, zamanı geldiğinde ondan yararlanmaları için elverişli bir koz olacaktır

Yetiştiği feodal şartları ardında bırakalı. hayatına çok farklı bir yön çizen Halim'e tutuklanmasından dolayı asıl büyük tepki, her ne kadar Mustafa Uyguner "**tam bir kentsoylu yaşam içinde**" (Türk Dili. Mayıs 1976, s.466) olduğunu iddia ediyorsa da feodal yaşayış ve düşünüş tarzını devam ettiren babasından gelir Hacıbeyoğlu, oğlunun bir "**erkek adam**" olarak "**varıp bi gahp'anahnın çenesini gıraa, gancıkhk eden bir kertânın canını cehenneme yollaa**" (BU, s.32). yani "**erkeklik, kabadayılık, efelik**" (BU, s.32) edip "**dama**" girmesine karşı değildir; onu yıkan, oğlunun "**kal[kıp] gâvurluğa heves et[mesi], zındıklarla birlik ol[up], ümmed-i Muhammed'e karşı gel[mesi], daha da beteri, utanıp arlanmadan Cenab-ı Allah'a söv[mesidir]**" (BU, s.33). Hacıbeyoğulları'ndan "**böyle namkâr [...], böyle nâmert**" (BU, s.33) çıkmamıştır; bu durumda ailenin ne namusu, ne haysiyeti kalmış, insan içine çıkmaya utanır olmuşlardır Böyle bir durum yerine oğlunun ölümünü yeğleyen Hacıbeyoğlu. Halim'i evlatlıktan çıkardığını ve bundan böyle tek oğlu olduğunu açıkça söyler

Hacıbeyoğlu'nun Halim'in etkinliklerini erkeklik, din, namus

gibi kavramların ışığında yorumlamasında büyük oğlu Osman Naci'nin etkisi büyüktür 1960 senesinde 27 Mayıs'tan birkaç ay önce babasını ziyaret eden Osman Naci, kardeşinin "**İstanbul'da Allahsız, Peygambersiz yaşadığını, Hökumatın yakında [onu] süreceğini söyler**" (BU, s.388). Babasının yegâne evladının Osman Naci olduğunu tekrar etmesi üzerine Osman Naci, babasını "**bir emr-i hak vaki oldu[ğunda]**" servetinin yarısının Halim'e kalacağı konusundaki uyarısı üzerine "**kâtib-i adil**"den senet yaptırılıp Halim'in "**meresçilikten**" (BU, s.389) resmen çıkarılmasına karar verirler Alınan bu karar, Halim'in durumundaki bir kimse için hayati önem taşır

Halim, liseyi "**düşe kalka**" (BU, s 366) bitirdikten ve Birinci Şube serüvenini hafif atlattıktan sonra, askerliği erteletmek için İktisat Fakültesine kaydını yaptırtır Savaşın bittiği, "**sınıf esası üzerine parti ve dernek kurma hakkı[nın]**" (BU, s.365) tanındığı, ülkede "**hafif bir özgürlük havası[nın]**" (BU, s.365) estiği günler, Halim'in mesleki açıdan en şanslı günleridir Hamlet'te "**Horatio**" rolünü oynamış ve "**Avrupa'nın en iyi Horatio'larıya karşılaştırı[lmıştır]**" (BU, s.366); çekimi yeni tamamlanan "**Nankör Toprak**" her ne kadar sinemalarda oynamıyorsa da "**gürültüsü ayyuka çıkmış[tır]**" (BU, s.366). Karısı Suat'la tanışıp evlenmesi de bu günlere rastlar. Bu kısa parlak dönemden sonra mesleğinde hemen hiçbir aşama kaydedemediği gibi, ne düzenli bir işi olmuştur, ne de umudu. Bütün yaptığı "**o, büyük aktörlüğünün gölgesine yat[ıp] günlerini stüdyolara telefon etmekle geçir[mektir]**" (BU, s.43). Bulduğu en önemli iş, arada bir çıkan dublajlardır

Uzun zamandır sürekli bir işi yokken Menderes'e bağlılığıyla tanınmış bir gazetenin sahibi olan Kamil Bey'in yanında altı aydır çalıştığı "**müsahhihlik**" (BU, s.22) görevinden de ayrılmak zorunda kalır, zira ağabeyi çıkarları nedeniyle kendine bağlı olan Kamil Bey'e bu konuda üstü kapalı baskı yapmıştır. Her ne kadar ilk duyduğunda kendini, işsizliğe afyon gibi alışılacağını iddia ederek inandırmayı denediyse de kırk yaşına gelmiş, geçindirmesi gereken bir eşi ve evi olan birisi için işsizlik başa gelebilecek en kötü durumlardan biridir. Ağabeyinin TBMM antetli mektu-

bunda yazdıkları. bir anlamda gerçeklerden bahsediyorsa da aklından hiç çıkmaz: "**...bulutları feth etmek ihtirası, lâtif bir hayal olabilir, lâkin o nisbette boş ve tehlikelidir. Ayrıyeten, böyle bir fethi kuvveden fiile çıkabilecek iktidara malik bulunmuyordunuz. Kendinizi, şek şüphe yok, bir kartal farzediyorsunuz amma, alelâde bir serçe kuşu dahi değilsiniz...**" (BU, s.24-25).

İşsizlik konusu "**Bıçağın Ucu**"nda Halim ve Halim gibilerin hemen hemen bütün hayatını belirleyen bir sembol gibidir. Yalnız kendisi gibi olanların arasında yadırganmaz. Fakat Suat'ın dayısı Miralay Ferid, ailelerine damat giren Halim'e, bu özelliğinden dolayı "**hayta**" (BU, s.221) lakabını uygun görmüştür. Onu ilk gördüğünde Demir'in gözünde, "**fi tarihinde oynadığı Horatio rolüyle övünen, çevirdiği bir filmle [...] şişin[en] [...], gösteriş düşkünlüğünün ardında ölçüsüz bir yükselme tutkusu, her şeye kulp takmasının ardında yaşı epeyce ilerlemiş olduğu halde hâlâ bir baltaya sap olamayışı yat[an]**" (YTB, s.337) zavallı bir adamdır. Halim'in kendini yenileyememiş olması ve başarısızlıkları, her başı darda kaldığında, övünecek bir ortam bulduğunda veya kendisine verilen hemen hemen bütün rollerde, yani "**nerede işine gelen bir boşluk olursa, en Horatio sesiyle doldurmak alışkanlığı[yla]**" (BU, s.386) ifade edilir.

Annesine yazdığı mektuplara bir cevap alamayan, bundan dolayı hakkı olan mirasa konup konamayacağını öğrenmek için Haçik'te içmekte olan "**Galip ve Çetesi[ni]**" (BU, s.91) bırakıp postaneye telefon etmeye giden, bundan da bir sonuç alamayan Halim'in kendisi gibi "**çıkmaz ve sinir bozucu [bir] işe koyulmuş**" (BU, s.93) yanıp sönen o neon lambası izlenimi, acizinin, bunalmışlığının, yalnızlık ve işsizliğinin, yani içinde bulunduğu kısır döngünün ifadesi olarak tekrar tekrar verilir: "**(Philips Ampülleri, kaçış mavisi, on saniye)/(Philips Radyoları, tavşan kanı kırmızı, on saniye)/(Philips Traş Makinaları, çığlık yeşili, on saniye)/(Philips transistorları, ahmak sarısı, on saniye)**" (BU, s.93-94).

Hemen hemen hepsi kırk yaş civarında olan, fakat o güne

kadar dikkati çekecek bir başarı elde edememiş Galip Çakır, Korkut, Cavcav. Ali İhsan. Mine. Dicle gibi figürler. Halim'in genellikle Çiçek Pasajı'nda veya İstanbul'un bazı lokallerinde birlikte olduğu sanatçı çevresini oluşturur Bunların içinde en önemli yerlerden birine, aslında öğretmeni Doğan Bey'in yaşıtı Galip Çakır sahiptir. Tiyatrocu ve şair olan Galip. daha 1940'larda Doğan Bey'in evindeki gece toplantılarına "**bulut gibi sarhoş**" (BU, s.165-166), kapıyı tekmeyle açıp Hamlet'in ünlü tiradını İngilizce olarak "**gümbürdeterek**" (BU, s.166) girer. Şehir Tiyatrosu hakkında söylemediğini bırakmayan, fakat aynı zamanda Şehir Tiyatrosu'nun yöneticisi tarafından pek tutulmayan da odur. 1960'larda belki Cep Tiyatrosu ve Sanatkârlar Sendikası kurma, arkadaşlarına iş bulma gibi konularda öncülük eder, fakat içkiye fazla düşkünlüğü, hayatına bir düzen verememişliğiyle Halim'den pek farklı bir kişilik sergilemez. Çıkarcılık, belki de onu tanımlayan en uygun sıfattır. En yakın arkadaşı Halim'in hemen hemen bütün sorunlarını bilir. Bir yandan işsiz kalması, diğer yandan miras hakkının elinden alınması gibi kendi elinde olmayan bir sorun yüzünden bunalan Halim'e bir umut ışığı yakan yine odur: Kurmayı planladığı Sanatkârlar Sendikası'nda etkin bir görev (bkz. BU, s.100,105,323), Cep Tiyatrosu'ndaysa baş rolü vermeyi teklif eder. Fakat kendi çıkarına ters düştüğü için Halim'e rol vermediği gibi her ne kadar tiyatro çalışmaya başladıktan sonra rolü dahi olmasa belli bir maaş vermeyi vaat etmesine rağmen, onu tiyatronun kuruluşu amacıyla verilen kokteyle bile davet etmez Oysa Erciş'e sürülmesi durumunda, tiyatronun kapanmasını engellemek amacıyla yönetimi ve hatta kendinin oynamayı planladığı rolü de Halim'e hiç çekinmeden bırakır Sürgünde para kazanacağı bir iş bulma ihtimalinden çok bir türlü okuyamadığı kitaplara zaman ayırmayı düşünmektedir Yaptığı iyiliğin altında yatan asıl neden, orada parasız kalma ihtimaline karşı kendini emniyet altına alma arzusudur

On yıl kadar önce bir-iki ay Fransa'da kalan, fakat Picasso. Sartre, De Gaule gibi ünlülerle süslü Fransa anıları bir türlü tükenmeyen Cavcav'sa. başladığı Güzel Sanatlar Akademisi'ne iki yıl kadar devam edip ayrılmış, serbest çalışan bir ressamdır

"Yaşantısında nasıl tam bir düzensizlik hüküm sürüyorsa, resimlerinde de öyle bir dağınıklık ağır bas[ar]. Ne denge, ne uyumluluk! Ne olduğu belirsiz renklerin aralıksız kanaması, biçim kargaşalığı ve desen yanlışlığı" (BU, s.98). Eleştirmenlerden biri aynı Halim'de olduğu gibi nasılsa **"Avrupa çapında"** bir ressam olduğunu yazmıştır Bu ona çok pahalıya mal olur, daha **"tutunmadan bütün alıcılarını kaybe[der]"** (BU, s.98); tek tablosunu dahi alan çıkmaz.

Bütün ömrünü, çıkartmayı planladığı **"Gerçekçi Türk Şairleri Antolojisi"** gibi sadece derlemeye dayanan bir işe adayan Ali İhsan; polis olduğundan şüphelenilen, hep ikircikli sorular soran Korkut; içki ve sigara elinden düşmeyen, olsa olsa kadın oldukları için bazen belli çevrelerde ilgi uyandıran Dicle ve Mine, aynı yeni yetişmekte olan **"kaçamak okudukları Lenin, Nietzsche ya da Bakunin'e göre, zaman zaman komünist, varoluşçu ya da anarşist geçinen; eyleme geçememenin kahrını, ipsiz sapsız şiirler hâlinde kâğıda döken"** (BU, s.107) üniversite öğrencileri gibi bu lokallerin müdavimlerindendir Hemen hepsinin günleri ve geceleri sağda solda buldukları geçici işlerde çalışmak, sonra da kazandıklarıyla söz konusu lokallerde içmektir Bu birlikteliklerinde yaptıkları konuşmalarda alkolün etkisiyle düşünce zincirleri kırılmakta, ülkenin en can alıcı siyasi konularını olmadık gündelik, hatta anlık sorunların arasına sıkıştırmaktadırlar En kötüsüyse, sanatsal etkinlikleri gündeme geldiğinde yapıcı bir yaklaşımdan ziyade mecliste olmayan birinin olumsuz eleştirisi yapılan bir topluluk görüntüsü sergilemeleridir. Yaşadıkları hayatın beyhudeliği **"Bıçağın Ucu"**nda **"t"** ve **"k"** harfleriyle yapılan alliterasyonlu terkipler ve birbiriyle ilişkisi olmayan sözcüklerin sıralanmasıyla ifade edilir **"Kibrit kutusu, kaş kalemi, kürdan./Takma kirpik, tırnak törpüsü ve klips./İki tabak, iki dergi, bir çengelli iğne./Yer fıstıkları, pipolar, iki tırtıllı bıçak./Balerin pabuçları, elmaslı kol saati, bir buket karanfil"** (BU, s.111)

Daha önce Attilâ İlhan'ın sanatkâr Türk aydınının iki yüzyıldan beri değiştirmeden devam ettiği bu alkol ağırlıklı hayat tarzını hem kişisel, hem de toplumsal nedenlerden onaylamadığına.

Abdi Bey'in Paris'te tanıdığı Şefkâti Bey örneğinde değinmiştim Yazarın üzerine özellikle eğildiği toplumsal neden, sanatçıların **"koca Türkiye'deki iki ya da üç meyhanede toplaşır olması[dır]"** (Gösteri, Ağustos 1983). Buysa onların **"bir ghetto dışlanmışlığı içinde olduklarının[ın]"** (Gösteri. Ağustos 1983) göstergesidir Türk sanatkârının bu hale gelmesinde en önemli etmen **"aktarma kültürlerle gittikçe halkına yabancılaş[masıdır]"** (Gösteri, Ağustos 1983). Bütün etkinlikleri, biraraya gelip **"'bu cahil, bu hiçbir şeyin değerini bilmez' halka karşı, 'dehalarını ve üstünlüklerini' birbirlerine onayl[atmaktan]"** (Gösteri, Ağustos 1983) öteye gitmez. Buysa **"çok gizli bir seçkinciliğin ['élitisme'] açık belirtisidir"**; bütün yaptıkları. **"Türkiye'nin toplumsal hayatını etkilemeyen, 'bir bardak sudaki fırtına[dır]'"** (Gösteri, Ağustos 1983). Sanatkârın amacı, halkıyla bütünleşmek olmalıdır, oysa hem sanatı, hem de yaşayış biçimiyle halkından kopan sanatçının, eseri çok az satacağından, yani başarısız olduğundan, önünde içmekten başka bir seçenek kalmamaktadır (bkz. Türk Edebiyatı. Eylül 1984. s.22).

Halim'in işsizliğinin yanı sıra tekrarlanan **"miras"** ve **"sürgün"** motifi, bir yandan **"bıçağın ucunu her zaman kalbi[nin] üstünde duyarak yaş[amaya]"** (BU. s.202,395) alışmış, diğer yandan halkından kopmuş ve başarısız olmuş bir grup yirmi kuşağının temsilcilerinin 1960'taki psikolojik durumunun bir yansıması olarak verilir Daha **"Bıçağın Ucu"**nun ilk satırında hissedilmeye başlayan ve ardı arkası kesilmeyen sürgün gerilimi (bkz BU s.21,22,31,34,36,37,54,150,154,180, 205,330, 331,332,390,428,443,445 450,451,452,459). Halim'in açısından ağabeyi Osman Naci'nin babasının aklını çelme haberini veren mektubun gelmesinden sonra. Hacıbeyoğlu mirasından men edilme korkusuyla pekişir (bkz. BU, s.36-37,62-63,92, 102-104-120,136,149, 206-207,388-390).

Attilâ İlhan, askerlik sorununu, çoğu aydının **"kâbusu"** (BU. s.123) olarak sürgün gerilimi, daha doğrusu korkusuyla aynı bağlamda ele alır. **"O Karanlıkta Biz"**de bu yaklaşım **"ressam"** Eşfak'ın ağzından şöyle verilir: **"Duydunuz mu? Hepi-**

mizi askere alacaklarmış! Muayyen bir suç işlemeyenleri susturmanın en emin yolu: sürdüler de diyemezsin, vatanî vazifedir" (OKB. s.233). Daha önce de değindiğim gibi askerliğini erteletmek için üniversiteye kaydını yaptıran Halim, daha sonraları ya Askerlik Şubesinden sivil bir kâtiple anlaştığından, ya da aldığı "**Heyet-i Sıhhiye raporu**" sayesinde askerliğini aralıksız erteletmenin bir yolunu bulduğu halde "**vesveseli tabiatı, [...] kılı kırk yarması yüzünden, yine rahat edemeyip, en ufak şeyden pirelenerek, korkular içinde yaş [ar]**" (BU. s.124). Gerekçe olarak her ne kadar "**barışseverlik**", "**davranışları[n]da kısıtlanma**" veya karısına dediği gibi ondan uzakta ve onsuz olmaya dayanamamama benzeri düşünceleri ileri sürüyorsa da, diğer arkadaşları gibi o da "**şundan bundan işittikleri, işittiklerine dayanarak kurdukları, askerlik görevinin anlamını ve gerçeğini, kafasında öyle değiştirmiş, bozmuştu[r] ki, askerliği [...], uzadıkça uzayacak bir azap gibi görü[r]. Sanki kışlaya adımını atar atmaz, onu insanlığından ve kişiliğinden soyacaklar, toplumdan soyutlayıp, kaba kuvvetin ve sistemleştirilmiş uysallığın buyruğuna verecekler[dir]. Arkasından [da] terör gelecek[tir], terör, kıyamet ve ölüm!**" (BU, s.123). Sürgün ihtimali söz konusu olur olmaz Anadolu'daki "**Allahın bol insanın az olduğu**" (BU. s.395) yerlerdeki varoluşlarını tartışırlar Galip Erciş'e giderken. Ali İhsan'a Muş çıkmıştır Böyle bir ihtimal karşısında Halim'in "**bacakları çözül[ür] [...], sesi kaybolu[r]**" (BU. s.395).

1940'larda, savaşın Türkiye sınırlarına kadar geldiği ve Almanların lehine geliştiği bu olağanüstü dönemde, polislerin ortamdan yararlanıp "**bazı 'mimli' aydınların Anadolu içlerine sürülmesiyle ilgili bir plan düzenle[diği]**" (BU. s.35) konusundaki dedikodular da aydınlar üzerinde aynı etkiyi yapmıştır Köyden gelenler dahi geldikleri yerlerden öylesine kopmuşlardır ki oralara dönebilmek yürekliliğini yitirmişlerdir

Özellikle Doğan Bey gibi "**Kartal'dan öteye geçmemiş**" (OKB. s.182) birisi arkadaşlarının arasında iyiden iyiye alay konusu olur Zaten Doğan Rumeli'nin gözünde, sürülmüş olmak ha-

pis yatmaktan çok daha korkunçtur "**Hayalindeki Anadolu biraz Reşat Nuri, biraz Refik Halit, daha çok Sadri Ertem'le Sabahattin Ali; gerçeğe uygunluğu belirsiz, yoksul, kaderine terkedilmiş, bit içinde köylüler! Gece köpekleri, uğultulu havlamalarıyla, toprak damları ayağa kaldırıyorlar; orman karanlığından, vahim nal sesleri yaklaşıyor; yavaş bir ırmağın üzerine asılı, inanılmayacak irilikte turuncu ay!**" (OKB. s.182) hatlarıyla çizilmiş, kavranması ve ulaşılması güç, korku yüklü bir kurmaca gibidir.

Cumhuriyet döneminin teori ağırlıklı aydınları böylesi bir bocalama içine düşerken, aynı ihtimal karşısında Abdülhamit döneminin eylemci aydınları, "**yılgın da olsalar [kendilerini] yenik**" (BU. s.22) hissetmezler: sürgüne giderken şarkı söyleyen de onlardır. "**yakayı [...] sıyırdılar mı, yeniden komitacılığa başla[yan]**" (BU. s.36) da onlar.

Halim ve arkadaşları ilk şoku atlattıktan sonra ilk iş olarak sürgündeki hayatlarına bir anlam verme çabasına düşerler. Fakat bu sefer de toplumcu düşünüşü benimsemiş bütün bu savaşçılar toplum için değil, yine kendileri için bir şeyler yapmayı planlarlar. Onlar için ülkenin metropollere has özellikler taşımayan farklı bir bölgesi sanki bir başka, bir yabancı ülke gibidir. Bir zamanlar Batı Avrupa da bir ülkede olmayı düşleyen Halim'e oraları ülkesinin bu farklı bölgesinden sanki daha yakındır. Zaten sürgün hemen gerçekliğinden sıyrılmış, o güne kadar içlerinde ukde kalanları yapabilecekleri sihirli bir ütopik mekân anlamı kazanmıştır: Galip, "**Erciş'e kapağı bir atabilse, yıllar yılı tasarlayıp yapamadığı bir şeyi yapacak, Rougon-Macquart'ları ilk kitabından son kitabına kadar soluksuz okuyacak[tır]**" (BU, s.387). Hatta belki de "**tutuklu yaşamay[ı]**" ve "**hırgür[ü]**" (BU. s.387) bırakıp "**yeniden**" ve bu sefer "**kır[ı]**" konu alan "**uzun**" şiirler yazabilecek. içkiyi bırakacağı düzenli bir hayatı olabilecektir Fakat canı içmek istediği zaman bir duble atabileceği bir meyhanenin olup olmadığını bilmemesi, belki de içkiyi bırakmaya karar verdiğinden beri "**dört katı**" içmesinin nedenidir

Halim ise bir yandan askerlik konusunda olduğu gibi karısını "**bu kudurmuş şehirde, bunca haraminin ortasında**" (BU,

s. 104) tek başına bırakamayacağını. daha doğrusu Suat'ın onsuz yaşayamayacağını iddia ederken. diğer yandan o da Galip gibi içinde kalmış özlemleri gerçekleştirme hayallerine dalmıştır. Bu hayalleri kurarken kırkına gelmiş biri olduğunun ve çoktan bazı kararları almış olması gerektiğinin farkında dahi değildir Her ne kadar tiyatroyu "**müthiş**" (BU. s.451) bir şey, aktörlüğü güzel buluyorsa da. meslek olmadığından. yani ciddiye alınmadığından yeniden "**dersleri[ne] çalışmaya başla[malı] ve iktisat diplomasını artık almalıdır**"; bu da, önünde açılacak "**yepyeni bir hayat**" (BU. s.451) demektir

Aslen köylü çocuğu olan Ali İhsan sürgün edileceği Muş ilinin kesinlik kazanması üzerine, İstanbul'un hırgürüne ayak uyduramadığını. "**cezaevi, işsizlik, hastalık, anasının ölümü**" (BU. s.428) gibi bütün tatsız olayların burda başına geldiğini. yalnız kitaplara inandığı için gerçeğin hangisi olduğuna karar verme yeteneğini kaybettiğini ve yıllarını harcadığı gerçekçi şairler antolojisine aslında milletin aldırdığının dahi şüphe götürdüğünü iddia ederek. bütün kitaplarını satmış. bundan böyle Muş'ta asıl mesleği olan kunduracılığa dönmeye karar vermiştir.

Etrafındakilere birer birer sürgün yerleri bildirildiği halde kendisinin hâlâ İstanbul'da olması Halim'de öyle bir gerilim yaratır ki, bir gün Birinci Şube'ye telefon edip adını verir, herkes gibi onun da sürülmeye hakkı olduğunu ve beklemekten bıktığını müdür yardımcısının yüzüne haykırmaktan kendini alıkoyamaz.

"**Ulusal Kültür Savaşı**"nda "**Türk aydınlarının Anadolu'yu söyledikleri kadar sevdikleri[nin] tartışmalı**" (UKS. s.95) olduğu düşüncesinden yola cıkan Attilâ İlhan, "'**gelişmiş' Türk aydını[nın kendini], Batı'da, ülkesine oranla çok daha 'ortamında' [...]**" (UKS. s.94) hissettiğini iddia eder; çünkü "**bitki [...] 'komprador' kültürüyle yetişti[ğinde] 'havasını' 'metropolde' bulacaktır**" (UKS. s.94). Metropol yerine kırsal bölgelerde yaşamaya zorlanması halinde o bulunduğu çevreye. cevre de ona yabancılaşacaktır Eğer zamanında "**bir yandan Anadolu [..] dengeli sanayileştiril[ip] gelişmiş bir sivil topluma taban yaratılırken; öte yandan (komprador değil) ulusal bir kültür bileşimi [...] ülkede**

yaygınlaştı[rılabilseydi]" (UKS. s.96) durum çok farklı olurdu. Fakat ne acıdır Cumhuriyet döneminde yarım yüzyıldan fazladır öyle bir **"yanlış kültür politikası uygulanmıştır ki, 'yetiştirdiği' aydınlar, kendilerini 'vatan topraklarında' yabancı hissed[er]"** (UKS, s.96) olmuşlardır

"Bıçağın Ucu"nda aydının halktan kopmuşluğu hemen her zaman kendini hissettiren ana temadır. fakat birkaç örnek asıl çarpıcı vurgulanma noktalarını oluşturur

Suat ve Halim. yıllardır aynı apartmanda oturdukları eski bir memur emeklisi olan komşularıyla hemen hiç ilişkiye girmemişlerdir Kocasının **"kuru, neşeyle ilgisi olmayan karanlık [...] gülüş[ünden]"** (BU. s.211) rahatsız olmalarına rağmen karısına nedenini sormazlar bile Oysa Demir daha geldiğinin haftasına olaya el koyup doktor bir arkadaşının yardımına başvurarak büyük ıstırap içindeki kadını bu büyük dertten kurtarır

Suat'ın ve Halim'in apartman sahibinin yapmasını beklediği otomatiği Demir'in büyük bir neşe ve zevkle onarması ve bu yaptıklarıyla insanla hayvan arasındaki sınırı çizdiğini dile getirmesi gibi **"etkili, sonuç alıcı"** insancıl davranışlar karşısında Suat çok acı bir özeleştiri geliştirir: **"Sen yıllardır insanlığı kimselere vermemişsin, 'mimli' solcu aydın geçiniyorsun, o geliyor, daha ayağının tozuyla iki jest yapıyor, birden içindeki o dipsiz bencillik kuyusunu görüyorsun, düşünceleriyle yaşantısı arasındaki acı tutarsızlığı! [...] berbat bir şey, utandırıcı"** (BU. s.213).

Yarı ickili dolaşan Halim'in. karşısında aniden beliren İstanbul'a iş bulmaya gelmiş köylülerden edindiği izlenimler nedeniyle yaşadığı yabancılaşma. yalnız içine bir acı gibi düşmez. aynı zamanda bir iç tartışmasına dönüşür: **"kızgın bir köylü kalabalığı, onu dört yanından çepeçevre kuşatmışlar, ellerini kollarını sallayıp bağırarak, ihanet ve ilgisizlikle suçluyorlar. Bütün iddialarına, bütün çabalarına rağmen, onlardan olmadığını, olmayacağını farkediyor. Onların da kendinden [...]! Ne kadar uğraşırsa uğraşsın, hep [...] umutları kıracak kadar uzak, bir o kadar da yabancı"** (BU. s.117-118) kalıyor.

Klüp 47'de kendilerini içki ve müziğın anaforuna kaptırmış benliklerinden sıyrılmış bu aydınlar topluluğunu yazar, olimpik bir konumdan eleştirel bir gözle izler: Bu insanlar onları başka insanlardan ayıran o "**kristal**" duvarı yıkabilecek ne bilgiye. ne kuvvetli bir iradeye, ne de inanca sahiptirler; üstelik ellerinden suç işlemek de gelmediğine göre geriye sadece "**kapanıp kaldıkları bu ilkçağ mağarasında, kurtlar gibi uluyup, birbirlerinin ayaklarını ve özsaygılarını çiğn[emek]**" (BU, s. 110) kalmaktadır

Halim'in Hacıbeyoğlu mirası konusunda kurduğu düşler ve bu mirastan men edilme korkusu, kendine olan güvenini ve özsaygıyı nasıl da kaybettiğinin, halktan kopmuşluğunun. ayrıcalıklı olmanın verdiği avantajlardan yararlanıp bireyci düşünüşün doruklarını yaşadığının en güzel delilleridir. Payına düşen parayla "**aralıksız yenik düşen o örgütsüz militan yoksulluğundan da, meteliksiz kumarbaz sıkıntılarından da, iki iskemle arasında iğreti yaşamalardan da kurtula[caktır]**" (BU. s.62) Bir defa kendine "**naylon gömlekler, İtalyan kıravatları, İngiliz kumaşından elbise**" (BU. s.37) alacak, ardından "**eli ayağı düzgün bir kadro toplayıp öncü oyunlar çıkaracak bir tiyatro kur[acaktır]**" (BU. s.62). Kışlık olarak düşündüğü katı Şişli'de, yazlık olarak düşündüğü bahçesi leylak ve yaseminlerle bezeli. "**pencereleri ninni gibi uysal bir denize açılan**" (BU, s.103-104) "**kutu gibi**" (BU. s.62) yalıyı Boğaziçi'nde alacaktır Bütün bu düşler, sonunda sahip olacağı o "**saatte iki yüz elli kilometre hız yapan**" (BU. s.103) spor Mercedes'le tamamlanır

27 Mayıs'tan sonra ağabeyinin hapse girmesi, ardından babasının ölümüyle Halim, babasının tüm mal varlığının yöneticisi haline gelir. Sosyete dergilerinde çıkan haberlerden anlaşıldığına göre, metresi Gilda dahil olmak üzere ağabeyinin sahip olduğu her türlü imkâna kavuşmuştur; arzu ettiği son model Mercedes'i satın almış. hatta sönmeye yüz tutmuş yıldızı da yeniden parlamıştır

Halim, Cumhuriyet döneminde feodal kökeninden kopup İstanbul gibi bir metropole gelen ilk şehirli aydın neslinin temsilci-

lerindendir "**Aynanın İçindekiler**" dizisinde. Attilâ İlhan, Halim figürüyle kendisini ülkenin siyasi yapısında değişim yapmakla yükümlü gören Cumhuriyet aydınlarının da aynı öncüleri Osmanlı aydınları gibi, halktan kopuşla başlayan kültürel yabancılaşmasını ve bu nedenden kaynaklanan başarısızlıklarını örnekler.

2. EVLİLİKLER

2.1. SUAT–HALİM

"**Aynanın İçindekiler**"de evlilikle sonuçlanmayan Ümid-Demir beraberliğinden sonraki yegâne Cumhuriyet dönemi birlikteliği Suat-Halim evliliğidir

Halim Hacıbeyoğlu ile bir rastlantı sonucu tanışıp evlenecek olan Suat, Hayrunisa Bayraktar ile Bayraktar Paşazade Halûk Bey'in tek çocuğudur 1920'de dünyaya gelen Suat, tarihdizinsel olarak ilk defa "**Sırtlan Payı**"nda Gülistan Satvet'in dayı namzedi Miralay Ferid Bey'i Mizrahiler'in yalısındaki davette kutlamasıyla yerini alır (bkz. SP s.347-348).

Her ne kadar Hayrunisa doğacak çocuğun oğlan olmasını "**tahmin ve temenni**" (SP s.348) ediyorsa da Halûk Bey, bu konuda kesin bir karar vermiş değildir; bu nedenle bebeğin adının, hem kız, hem erkek adı olabilmesi için "**Suat**" konmasından yanadır. Bu seçim, sanki Suat'ın yıllar sonra içine düşeceği cinsel çelişkinin ön habercisi gibidir. İmkânsızı ifade etmek için hemen her çocuğa söylenen, fakat Suat'ın öfkeyle tepki gösterdiği, gökkuşağının altından geçen kızın oğlan, oğlanın kız olacağı hikâyesi de söz konusu çelişkinin bir kez daha önceden vurgulanışıdır (bkz. BU, s.224).

Suat, Vaniköy'deki Direkliyalı'da annesi, babası, kedisi ve bebeği Minnoş'la sağlıklı bir çocukluk yaşar. Belki babası, özellikle yaşından dolayı babadan çok dedesi gibidir. fakat Suat, ona eliyle ikram ettiği adaçayları, babasının anlattığı masallar ve Osmanlı tarihi hikâyeleriyle mutludur. Annesi de ona ihtiyacı olan

ilgi ve sevgiyi gösterir Fakat büyüdükce "**bir babanın oturaklı ve olgun kişiliği[nin], günlük sorunların kanatıcı mızraklarına ne yaman bir kalkan, bir annenin şefkatli anlayışı [nın] nice kırgınlıklara, nice yenilgilere ne etkili bir merhem**" (SP s.195) olduğunu fark edecek. hep gerçek anlamda sıcak ve dengeli bir yuvanın kızı olmanın özlemini çekecektir Zaten etkin bir babanın varlığından yoksun büyümesi, sonraki yıllarda babası yerine koyabileceği erkeklere ihtiyaç duymasının en önemli nedenidir Başı dara düştüğünde yardımlarını isteyip sırtını yaslayabileceği baba gibi güvenli kişiler olarak gördüğü Miralay Ferid ve Ahmet Ziya'nın Suat'ın hayatındaki önemi ancak bu bağlam içinde yorumlandığında anlaşılır Evliliğinde de kocasında aradığı en önemli özellik "**güven**" olacaktır Nitekim annesiyle yıllar sonra yeniden ilişkiye girdiğinde onu en çok bu beraberlikte etkileyen annesinin kadın olmasına rağmen kocası Halim'den "**daha fazla güven duygusu**" vermesidir (bkz. SP s.251. 424-425). Sonraları içine düşeceği bunalımı çok yoğun yaşamasının altında. kocasının itimat telkin etmeyen kişiliği yatacaktır.

Suat, Direkliyalı'da Osmanlı üstyapısının âdetlerine göre yetiştirilmiş ve yalnız büyümüş bir çocuktur Onun Nadejda'nın eve gelmesiyle aynı yıllara rastlayan Kandilli Lisesi'ndeki yatılı yılları, özenle korunduğu Direkliyalı'dan ilk uzaklaşması ve toplumla ilk karşılaşması demektir. Fakat orada da sıradan bir kimse sayılmaması, başının çaresine bakmayı öğrenememiş olması ve çevresindekilerden çok şey beklemesi "**paşa kızı**" (BU, s.271) diye alay edilmesine ve "**bayağı**" bulduğu diğer çocuklara yaklaşamamasına zemin hazırlar. Karşılaştığı yabancılaşmayı aşamaması nedeniyle okulda öyle parlak bir öğrenci olamamış, yıllarca bütün haftayı yalıya döneceği günü beklemekle geçirmiştir. Bir gün Matmazel Raşel de Suat'ın bu toplumla bağdaşmayan herkes gibi yaşamayı sevmeyen, "**bayağılık**"tan hoşlanmayan yapısını sezecek ve bu tutumun onu "**daha çekici, daha zevkli ol[ana]**" (BU, s.198) yani, yeni ve denenmemişe iteceğini kendisine açıklayacaktır

Babasının gittikçe içine kapanan. hastalığıyla pençeleşen bir ihtiyara dönüşmesi; annesinin, Nadejda'nın varlığıyla değişmeye

başlayan kişiliği, onu her geçen gün daha mutsuz eden gerçeklerdir Kiraz sıcaklarının bastırdığı, sınavların yaklaştığı bir gece geç saatlere kadar çalışan Suat, yandaki Keçecizadeler'in yalısında bir kanunun bıkıp usanmadan Hafız Post'un bir nağmesini çalarken Nadejda'nın odasından gelen iniltiye veya ağlamaya benzer boğuk bir iç çekme ve göğüs geçirmeler yüzünden huzursuzlanıp bakmaya gittiğinde annesiyle Nadejda'nın birlikteliğini öğrenir (bkz. BU, s.278). O gece Suat için yeni bir dönemin baslangıcıdır Aynı Yüzbaşı Demir'in annesiyle amcasının arasındaki iliskiyi öğrendiğinde gösterdiği tepkinin bir benzerini Suat gösterir Çünkü Nadejda ile annesinin ilişkisinde babasından zıyade kendisi aldatılmıştır

"**Her insanın ilk objesi annesidir; bu bakımdan erkeklerin aksine, bütün kadınlar primer bir homoseksüel bağlılık yaşantısı geçirirler; daha sonra normal heteroseksüellik bloke edilirse bu bağıntı yeniden canlanabilir [...] 'babayla obje ilişkisi'nden 'anneyle obje ilişkisi'ne regrese olabilir**" (Fenichel, s.309). Bu nedenle Suat, evde yaşlı ve babadan çok dede gibi bir babaya sahip olduğundan üç-altı yaş arasında gerçekleşmesi gereken atlamayı yapamayacak, anneden babaya kayması gereken ilginin son merhalesi olan buluğ çağındaysa, yani "**merak küpü, evin şımarık kızı havasından, yetişkin genç kız havasına geçti geçecek**", yani o "**kanın damarlarında alev alev aktığını fark et[tiği]**" "**vücudunu keşfe[tmeye] başladığı**", içinde "**aşk**" duygularının kıpırdadığı dönemde (bkz. BU, s.265) Nadejda'nın varlığı aynı atlama için bir engel oluşturacaktır:

Nadejda ve Suat'ın yalnız "**içtikleri su ayrı**" (BU, s.265) gider Nadejda fırtınalı, gökgürültülü gecelerde, her iki cinsten birine kayma eğilimi gösterebilecek bir yaştaki Suat'ı koynuna almakla kalmaz, ona cinselliğinin ilk uyanışlarında kadın kadına bir beraberliğin kapısını aralar

"**Sırtlan Payı**"nda, fakat asıl özellikle "**Bıçağın Ucu**"nda bir laytmotif olarak tekrarlanan o "**yavaş yavaş açılan Türk mavisi pencere**" ve "**Hafız Post'un dokunaklı cümlesini tekrarlamaktan bıkmayan [...] içli kanun**" (SP s.430; BU,

s.41.48.54,199-200,258.278.281.338.342) Hayrun ve Nadejda'nın Suat'a ihanetinin ve Suat'ın cinsel seçiminin vurgulandığı bir motiftir.

Demir'in pansiyoner olarak Camekân sokağındaki eve yerleştiği gün, canlı ve hayatından memnun transistorlu radyosundan dinlediği "**sultam yegâh**" ve "**mahûr**" şarkılar karşısında Suat'ın "**alaturkadan tiksin[diği için]**" "**başını ellerinin arasına alıp iç dengesini koruma[sı], öfkesini ve üzüntüsünü bastırmaya çalış[ması]**" (BU, s.195) ve Halim ile Küçüksu plajına gittikleri bir eylül günü her yarım saatte bir çalan ve "**can[larına] okuyan**" (BU, s.138) alaturka şarkıdan nefret etmesi ve bu hatırasının tazelendiği gece birlikte olduklarında Suat'ın Halim'in varlığından, kendi dişiliğinden, annesinden ve bütün beyaz Rus kadınlarından tiksinmesi, her seferinde Hafız Post'un nağmeleriyle çağrıştırılan genç kızlık anılarıyla yakından ilgilidir. Nitekim bu yaşantıdan sonra hem ailesinin kimliğini, hem de "**Direkliyalı"nın düşbozumunu gizli ve tehlikeli bir yara gibi herkesten saklaya[caktır]**" (SP, s.195). Annesine bir daha anne diyemeyeceği o geceden itibaren çocukluğunun Boğazı, aydınlığını kaybederek "**ışıltılı kara bir örtü[yle]**" (BU, s.281) kaplanacak. "**bu yoğun karanlığın derinliklerindeyse hep aynı unutulmuş kanûn, Hafız Post'un hep aynı dokunaklı nağmesini tekrar[layacaktır]**" (BU, s.281).

Evinden ayrılan, her çeşit aile yapısını ve yaşantısını küçümseyen Suat'ın gözünde ailesi bundan böyle "**servetleri olsa olsa haksız, başarıları kirli, elleri kana bulanmış**" (BU. s.257) "**aşağılık burjuvalardı[r]**" (BU. s.257). Hemen hemen her değeri hayatından silip atar İçinde "**sonu gelmez bir hınç, bereketli bir öfkeyse**" (BU. s.257) her şeye karşı gelir; "**saldırganlık**" ve "**küstahlık**", davranışlarını belirleyen özelliklerdir Bu aralar bir yandan üniversitede İngiliz Edebiyatı okuyan, diğer yandan hem fakültede, hem de Yüksek Gençlik Derneği'nde solcu hareketin en zeki, en gözüpek militanlarından sayılan, bununla da övünen Suat'ın, bu yıllardaki her şeyden umutsuz, her şeyi eleştirir havasını Attilâ İlhan, gittikçe yoğunlaşan bir ironiyle aktarır: Onun gözünde "**kadınlar köle [...], erkek-**

ler gereksiz ve burnu büyük, üniversite rezil, İstanbul pis ve bakımsız, memleket uçurumun dibinde, denizin tuzu az, yağmur bereketsiz, yıldızlar fazla uzak[tır]!" (BU, s.258).

Suat bundan böyle kendini "**toplumsal**"a adar; bütün arzusu, toplumsal temele oturan "**karşılaştırmalı tarih**" araştırmaları üzerinde yoğunlaşmak olduğundan "**kitaplıklara kapanıp**" (BU, s.253) çalışır. Bu arada toplumsal eylemlerde de rol alır. Sonraları evleneceği Halim Hacıbeyoğlu'yla da benzer bir etkinlikte, "**Yüksek Tahsil Gençlik Derneği**"nde yapılan "**Nâzım Hikmet'i Kurtarma Kampanyası**" toplantısında karşılaşır. Daha başlamadan karşıt düşüncedeki bir grup tarafından basılan ve çatışmanın "**aşırı öğrenciler arasındaki bir çatışma olmaktan çıkıp, güçlünün, sayı çoğunluğuna güvenerek, güçsüzü rahatça ezdiği, vahşi bir hesaplaşmaya dön [üşen]**" (BU, s.371) toplantıda Suat da kavgaya "**tekme tokat**" katılma arzusundadır, zira "**tırnaklarının ucuna kadar, kin ve öfke[yle]**" (BU, s.371) gerilmiştir. Onu bu badireden Halim kurtarır.

Halim'in gözünde Suat onu ilk gördüğü andan itibaren farklı bir anlama bürünür Zira "**o başkaldırmış bakışı, şaşırtıcı kıvırcık kirpikleri, bal rengi saçlarında uçuşan yaldızlı yansımalar, esnek vücudu, arı gibi incecik beli[yle]**" (BU, s.374) bambaşka bir kadını, Halim'i ilk büyüleyen ve ilkgençlik yıllarını altüst. eden bir başka sarışını, ağabeyi Osman Naci'nin tatil nedeniyle çiftliğe getirdiği Nilüfer'i hatırlatacaktır. Yarı açık nemli dudakları, alev alev gözleri, sivri ve sert göğüsleri, oğlan çocuklarınınki gibi kısacık şortu püfür püfür sigara içişiyle Nilüfer, Halim'in çevresinde görmeye alıştığı kadınlardan farklıdır (bkz. BU, s.171). Halim ona "**yavan duygulanmalardan, lâf kalabalığından arınmış, tertemiz**" (BU, s.172) bir sevdayla bağlanır; "**şehirlilere vergi incelikleri öğrenmemiş**" (BU, s.172) olduğundan Nilüfer'i çırılçıplak gördüğü bir gün "**üzerine yumul[up]**" (BU, s.172) ona sahip olduğunda, "**sen de erkeğim diye geziyorsun, öyle mi? Beceriksiz; Ağbiyn hiç olmazsa paçalarından akıtmaz. Senin ağzın, daha süt ko-**

kuyor be!" (BU. s.172) şeklindeki aşağılanması Halim'in kendine güvenini temelinden yıkmakla kalmaz, onun bir başka kadına yaklaşma ihtimalini de ortadan kaldırmış olur Aslında Halim. pek çoğunun iddia ettiği gibi kadınlara düşman değildir; kadınlardan korkar olmuştur Bu yaşantıdan sonraki tek arzusu. özellikle Nilüfer veya onun havasında "**bir genç kız tarafından sevilme[k], anlaşılma[ktır]**" (BU, s.368).

Nilüfer yaşantısı Halim'in hayatında önemli bir yer tutar. Hayal gücünün zengin olması nedeniyle özellikle bitmez tükenmez tutukluluk gecelerinde yaşadığı bu tatsız olayı değiştirir: "**yırtıcı ve düzenbaz bir hayvanı, nasıl döve döve adam ederlerse, onu da öyle adam eder; kırbaçlayarak, tekmeleyerek, ısırarak eğitir, yere bir post gibi yamyassı serip, üzerine balıklama atlar [...]. Bir kere, on kere, yüz kere, bin kere [onun] olur. [...]**" (BU, s.172-173). Böylece Nilüfer'in ona manevi boyutta yaptığı eziyeti. o da hiç olmazsa Nilüfer'e hayal dünyasında maddi olarak ödetmiş olur

Sonunda birbirleriyle evlenen Suat ve Halim. ailelerinden kopuk bir beraberlik içine girerler. Halim hapse düştüğünden babası tarafından evlatlıktan reddedilir; bu durumda evlerini kurarken hiçbir maddi katkıda bulunmaz. Ailesini hayatından tamamen soyutlamış olan Suat'sa. ancak dayısının ısrarları üzerine "**miras payı ve çeyiz**" (BU, s.257-258) niyetine bir miktar para almayı kabul eder. Halim'in annesi koynunda resmini taşıdığı "**nazlı gelini[n]in**" (BU. s.58) yüzünü dahi görmemiştir. Halim kayınvaldesiyle hiç tanışmadığından onun nasıl hayat sürdüğünü dahi bilmez (bkz. BU, s.200,427). Suat ve Halim'in bu karşı konulamaz yalnızlığı, "**Bıçağın Ucu**"nda, her aileleriyle ilişkiye girdiklerinde hemen birbirini destek olarak aramalarında dile getirilir (bkz. BU, s.32.33.54,458). Diğer yandan hem Halim'le, hem Halim'siz yapamayan Suat için Halim, aynı zamanda içinde bulunduğu bir ikilemden kaçış, vazgeçemediği makyaj alışkanlığı gibi bir tür maskedir

İlk zamanlar herkesin gıpta ettiği bir ilişkileri vardır. Çevrelerinde akıllı, zarif, birbirine denk bir çift olarak tanınırlar Onların "**kafalarında[ysa] geleceğe değgin bir sürü tasarı, ta-**

sarılarında fabrika bacaları, çocuk bahçeleri, devrim şarkıları" (BU, s.420) vardır Akıllarına takılan "**çetrefil sorunları**" (BU, s.304) sabaha kadar tartışırlar; "**işittikleri bir radyo haberi, [...] Stalin'in Fransızca bir dergide yayınlanmış bir yazısı**" (BU, s.304) günlerce üzerinde düşünüp konuşmalarına neden olur; "**Nâzım Hikmet'in yasak bir şiirini okumak, heyecan ve sevinçten uykularını kaçır[maya]**" (BU, s.304) yeter Bir müddet "**öğrenci eylemlerinin heyecan ve taşkınlığıyla aile hayatının yavan ve tekdüze gereklerini bağdaştırmaya çalışırlar**" (BU, s.304). Fakat zamanla Suat, canlı ve günü gününe yaşanan hayattan uzaklaşır, değil siyasi ve toplumsal olayların içinde yer almak, gazete okumayı, ajans dinlemeyi dahi bırakır

Bu hayattan kopuş. "**Aynanın İçindekiler**"de "**sise girmek**" (BU, s.93) diye adlandırılır Her sise girişinde "**çok bulutlu, yoğun ve sürekli suskunluklar üretir**" (YTB, s.337-338) Suat; baktığını görmeyen dalgın biri olur Bu anlarda "**bir zamanlar toptan yadsıdığı, şimdiyse olduğu gibi katlanmak zorunluğu duyup ezildiği bir dünyadan kıyasıya kopuk[tur]**" (BU, s.26). Bu, bir anlamda onun kendisiyle buluşamaması, kendisine yabancılaşmasıdır, çünkü "**içindeki iki kadın aşağı yukarı eşit bir güçle onu kendi yanına çekmek ist[emektedir]**" (BU, s.336). Suat da "**olduğu gibi olmamak için, kendisine işkence eder**" (BU, s.336). "**Aşağılık [...], yoğun bir tembellik**" (BU, s.67) parmağını oynatacak güç bırakmadığından bütün yapabildiği günün sonunda kaç fincan olduğunu tespit edemediği acı kahveler içmek ve Matmazel Raşel'in kitabevinden aldığı romanları okuyup kendini her şeyden soyutlamaktır.

Daha önce değindiğim gibi geleneksel Osmanlı adabına göre kahve pişirilen bir evde yetişen Suat için kahve içmek, kahve ikram etmek gibi eylemler çeşitli anlamlar içerir Camekân sokağındaki evde salonda divana uzanmış, bunalıp sayısını dahi bilmeden içtiği eski kahveler, onun kaçışlarının. yalnızlığının bir ifadesiyken (bkz. BU. s.26.35,43.67.256). Demir'e ve Ümid'e yapmayı arzuladığı kahveler. kurmayı düşündüğü iletişim anlamına

gelir (bkz. BU, s.315,361). İlk defa onu on yıl sonra evinde ziyaret eden annesine o güne kadar pişirdiği ilk kahveyse, Hayrun'un da dile getirdiği gibi **"kahveden fazla bir şey. Bir timsal âdeta, barışma[lar]ın timsali[dir]"** (BU, s.402,403).

Yüzbaşı Demir'in yerinde teşhis edeceği gibi hiç de **"boş"** (YTB, s.341) bir kadın değildir Suat. **"Göstermediği yüzü [...] ağır, gün görmüş[tür]".** Bir zamanlar **"yaygın kahve politikasından çok farklı çetrefil ve belâlı bir politikayla içli dışlı"** (YTB, s.341-342) olduğu bellidir. Her ne kadar alabildiğine düzenli ve temiz bir eve sahipse de okuduğu kitaplar ve zengin kitaplığıyla alışılageldik ev kadını şemasının dışında olduğu hemen anlaşılır.

Kitaplığındaki Balzac, Zola, Anatole France gibi Fransız: Turgeniyef, Tolstoy gibi Rus klasiklerinin (bkz. BU, s.145) yanı sıra Lenin'den (bkz. YTB, s.342) veya Engels'ten, örneğin Ludwig Feuerbach'tan (bkz. BU, s.41), eserler vardır. Bir zamanlar Matmazel Raşel'den sosyal içerikli kitaplar almaya özen gösterirken, son zamanlarda **"cinsel kaymalarını ve bunalımlarını sergileyen, Fransız romanları[nı]"** (BU, s.41) tercih etmektedir. Aslında hemen her zaman konuyu cinselliğe getiren, Avrupa'dan gelmiş porno kitaplarını Suat'a gösteren Matmazel Raşel'dir. Suat her ne kadar **"elmacık kemikleri yüksek üçgen suratı, hiç yanılmazmış halleri[ne], [...] cinsel konulara sık sık takılması[na]"** (BU s.40) sinirleniyor, hatta ondan tiksiniyorsa da (bkz. BU, s.39,133) onu ziyaret etmekten vazgeçmez.

Matmazel Raşel, Suat'ın hayatla arasına bir sınır çizgisi çizdiğini ve kendini başkalarından koparmaya çalıştığını fark etmiştir bile. Oysa ona göre Suat genç ve güzeldir, yaşanacak nice yılları vardır ve bu nedenle ahlaki dengesini sarsmaktan korkmamalıdır; zira kurduğu denge yalancı bir dengedir ve arzu ettiği takdirde zaten daha gerçek ve daha dinamik olanını kurabilecek güçtedir. Aslında bunun gibi kısır ve somurtkan bir düzenin düzen olduğu da tartışılır. Başta belki bir bocalama devresini atlatması gerekecek, fakat sonuçta yaşamış olacaktır (bkz. BU, s.131).

Suat'ın karşısında, daha on beş-on altı yaşlarındayken evin

evlatlığı Riri. Abdi Bey ve Miralay Morley'i aynı anda idare eden, yıllar sonra maddi desteğine muhtaç olduğu için Abdi Bey'le ilişkisini kesmeyen, fakat asıl erkek giysileri içinde dolaşan ünlü eşcinsel Paula Slaviçek'le yaşayan bir Matmazel Raşel vardır ve Suat'ın içinde bulunduğu bunalımı fark etmiştir

Suat bu tiksindiği ve hoşlanmadığı, kültürlüyüm deyip herkesin bildiklerini yarım yamalak bilen, hiç kimseye benzememekle övünen, oysa hiç kimseye benzemeyişi dahi herkesinkine benzeyen, kendini Chopin ve Debussy dinlediği için adamakıllı ince, genelev yosmalarından söz edebildiği için geniş ve ileri fikirli zanneden kadının gerçek kimliğini kendine sormadan edemez. Aslında o Tepebaşı ve Tünel'deki tatlısu frenklerinin gittiği çay salonlarından çıkmayan, insana uyku getiren konserleri dinlemediğinde uykusu kaçan, Amerikan filmleri seyreden, eşcinsel ilişkileri konu alan Fransız romanları okuyan bir İstanbullu Yahudi kadındır (bkz. BU, s.133-134).

Matmazel Raşel'le ilişkisi ona iki yönden yardım eder. "**Ah, yoksa sizin de cinsel yasaklarınız var mıydı?**" (BU, s.40, 133) sorusunu yöneltip onunla içki içen, dans eden, sonra da onunla dudak dudağa öpüşen Matmazel Raşel, Suat'ın yıllardır aklını kurcalayan, kendine itiraf etmeye çekindiği gerçeğe açıklık getirmesine öncülük eder Nadejda'yla annesinin ihanetinin ve Suat'ın annesiyle özdeşleşmesinin bir simgesi haline gelen "**Türk mavisi pencere**" ve "**Hafız Post'un dokunaklı melodisi**"nin eksik olmadığı bu kısacık yaşantı (bkz. BU, s.338,342) sayesinde Suat, gerçek cinsel kimliğini teşhis etme konusunda önemli bir adım atmış olur. Bundan böyle Matmazel Raşel, Suat'ın gözünde "**kendi koyduğu yasakları aşıp kendi kendine ulaşabilmesi için tesadüfen önüne çıkmış bir kapı[dır]**" (BU, s.343).

İkinci olarak Matmazel Raşel, Suat'a yalnız bireysel sorunlarını değil, birey olarak toplum içindeki konumunu ve işlevini irdelemede de yardımcı olur. Matmazel Raşel'i ne kadar kirli görüyorsa, kendini de bir o kadar kirli görür. Artık o eski sağlam, düşünce ve davranışlarında tutarlı, kendine güveni tam Suat olmadığı kanısındadır, bu nedenle onu küçümseyecek ahlak yüksekli-

ğinde de bulmaz kendini (bkz. BU, s.134). Düşündüğü gibi yaşamasını beceremediğine göre, dürüst olup yaşadığı gibi düşünmelidir (bkz. SP s.376). Yeterli gücü ve cesareti olmadığından isteklerini şimdi yaptığı gibi düş olarak kurup davranışlarını ayıplamaya devam ettiği takdirde içinde bulunduğu çıkmazda boğulup gitmek zorunda kalacaktır Matmazel Raşel'in yardımıyla gördüğü bu çıkmazdan onu ancak **"duygusal iç hazırlığı"** (SP, s.253), bunu takip eden dönemde annesiyle yeniden ilişkiye girmesi, 27 Mayıs Harekâtı ve Demir yoluyla hayatına giren gazeteci Ümid Ersoy kurtaracaktır

Halim'in işsizliği, hayatı hakkında hâlâ ciddi bir karar verememiş olması, sürekli içmesi; Suat'ın hayattan kopuk yaşaması, yeterli bilgi ve imkâna sahip olmasına rağmen herhangi bir işte çalışmaması gibi nedenler yüzünden evlilikleri her geçen gün daha kötüye gider Suat nasıl bir kimlik arayışı içindeyse Halim de başka bir tarzda da olsa kendini aramaktadır, özellikle sarhoş olduğu anlarda kendine nasıl bir adam olduğunu sormakta ısrarlıdır; **"kendine ad arayan bilinmedik bir mikrop mu[dur], gerçekle düzmece arasındaki boşluk mu? [Yoksa] gerçek mi, düzmece mi?"** (BU, s.37). Bir keresinde Nubar'da içip pasajı terk ettiğinde dört ayrı kişi olduğundan emindir: **"bir dalgacı, bir ödlek, boğaz boğaza bir deli ve bir sarhoş"** (BU, s.37). Suat da aslında bu konuda onun gibi düşünmektedir; **"onun yokluğu boyunca geliştirdiği bütün duygular, acıma, şefkat, kaygı vs."** (BU, s.196) onu gördüğü anda anlamını yitirir, çünkü Halim karısının gözünde artık **"uydurma özürlerinden senaryo düz[en], [...] beş para etmez [bir] ayyaştı[r]"** (BU, s.196).

1960 darbesi arifesinde Halim'in gazetedeki işi de kaybetmesi yüzünden iyiden iyiye parasız kalmışlardır; Matmazel Raşel'in önerisiyle Suat eve bir pansiyoner almaya karar verir. Bu konuya her ikisinin de alışması hayli zordur. Hele Suat, bir yandan kendine, Bayraktar Paşazade Halûk Bey'in kızı olarak evine bir pansiyoner almayı yakıştıramamakta, diğer yandan evin içinde yabancı bir üçüncü kişinin varlığının, alıştığı hayatı altüst etmesinden korkmaktadır. Nitekim Yüzbaşı Demir Çukurcalı adlı

birinin evi görmeye geleceğini bildiren pusulasını almasıyla "**hayatının dengesi bozulu[r]**" (BU, s.129). Gelişini karşı koyulmaz heyecanlarla beklediği "**keskin profili, hafifçe titreyen esmer elleri, yüzüne büsbütün olağandışı bir hava veren [...] yara iziyle**" (BU, s.240), yani "**dengeli ve değişik erkek güzelliği(yle)**" (BU, s.240) Yüzbaşı Demir, kısa zamanda Suat'ın "**ayağı[n]ın altında aralıksız kayan, [...] oynak ve kararsız taban üstünde**" (BU, s.239-241) düşmeden tutunabileceği kişi oluverecektir Onunla olduğu anlarda artık kendi kendini için için yiyen, kendinden usanmış Suat'tan eser kalmaz; Yüzbaşı Demir ona kendini unutturmuş, "**dehlizleri[n]den çıkı [p], [...] üzeri[n]den o tozlu sessizliği**" (BU, s.312) atmasına yardımcı olmuştur.

Demir, yalnız siyasi konularda Ümid'den daha bilgili ve görgülü olan Suat'ın yanında ezilmeden, eksiklenmeden konuşmakla kalmaz, suskunluklarında dahi "**...ya işte böyle!**" (YTB, s.345) demeleriyle uzun uzun tartışmışlar gibi birbirlerini anlamalarından etkilenir. Yeni tanıştıkları halde "**aralarında acılar, özlemler, düşbozumları paylaşmış kırk yıllık arkadaşların içten yakınlığı[nı]**" (YTB, s.344) yaratıvermelerinin altında "**biri[nin] soyutlamaya daha yatkın, öteki[nin] daha fazla tetikli**" (BU, s.146) olmasına rağmen "**mayaları[nın]**" aynı, yani "**aynı ruhsal kumaştan biçilmiş**" (BU, s.146) olmaları yatar

Gerçek benliğinin hangisi olduğunu kestiremeyen, her düzene girme çabası, yanlış çıkışlar yaptığından olumsuz sonuçlanan ve bütün bunlardan yorgun düşmüş, kendini yenik hisseden Suat'a, bu durumun çekimser bir tutum değil, hayata katılmanın bir ifadesi olduğunu ve böyle bir ortamın bile insana yeniden başlamak için yeterli umudu verebileceği düşüncesini aşılar Demir. Hayat "**onun açtığı kapılardan**" (BU, s.313) Suat'ın hayatındaki eski yerini almaya başlar, çünkü bir yandan kendi gibi kalabilirken, diğer yandan başkalarıyla birlikte yaşama alışkanlığını yeniden kazanmıştır.

Son zamanlarda kendine güveni hiç kalmamış olan Halim daha başından Yüzbaşı Demir'in evlerinde kalmasını istemez,

çünkü hem Suat'ı ondan kıskanmakta, hem de Demir'in evlerine Siyasi Polis tarafından yerleştirilmiş bir casus olduğu varsayımlarıyla mücadele etmektedir Aslında Suat'ın herkes tarafından da bilinen dürüstlüğünden şüphe etmez, fakat yine ikisinin Miralay Ferid'in davetine uyup Emirgân'a gitmelerine fazlasıyla içerleyecektir Bir keresinde içkiyi iyice kaçırdığından ve olmadık hayallere daldığından özellikle de aklında **"Suat'ın arkasında [...] ezilmiş çocukluk aşkı Nilüfer'in [...], Yüzbaşı Demir'in [...] ise ağabeyinin"** (BU, s.327) hayali çizili olduğundan eve ani bir baskın yapar. Fakat evde karısını yalnız bulur ve içindekilerin hepsini dışa vurur Sonraları Yüzbaşı Demir'in Ümid'le ilişkisini öğrenmesi utanmasına ve bir kez daha aciz kalmasına neden olacaktır

Halim ve diğerleri gibi eylem üzerine düşünmüş, konuşmuş hatta kendi anladığı anlamda uygulamış olan Suat da onlar gibi zamanla hem ümitsizliğe, hem atalete düşmüştür. Zaten karşısına, kendine verilen bir iş için **"yanardağ gibi ayağa kalk [an]"** (BU, s.268) tam bir eylem adamı, dayısı Miralay Ferid varken bir ikincisinin, Yüzbaşı Demir'in çıkmasıyla Suat, yeniden eylem üzerine düşünmeye başlar. Yüzbaşı Demir **"yaşantılarını soyut spekülasyonlar üzerine kurma[dığından], ya doğrudan doğruya temel bir eyleme[...], ya birbirlerine zincirlenerek bir belkemiği oluşturan eylemciklere"** (BU, s.268) bağlı yürür. Eylemin olmadığı yerde yaşayabileceğinden bile emin değildir Zaten böyle bir hayatı, **"anlamsız, verimsiz, tekdüze"** (BU, s.268) de bulmaktadır. Suat ise onu tanımazdan önceki kadar umutsuz değildir artık. Fakat yine de gerçekte ne yapması gerektiğini tam kavramış da değildir ve hâlâ işin kolayına kaçmayı tercih eder; **"başkasının eylemi, ya da yaşantısı ile özdeşleş[mek]"** (BU, s.268) bulduğu yeni çıkış yoludur

"Bıçağın Ucu"nda Suat'ın bir keresinde kendini dayısı Miralay Ferid'in (bk. BU, s.68-84), bir keresindeyse Yüzbaşı Demir Çukurcalı'nın (bkz. BU, s.268-283) yerine koyduğu iki önemli özdeşleşme bölümü vardır. Her ne kadar Mustafa Uyguner, **"78-87. sayfalarda Ferid yerine Suat denilmesi bir yana", "olayların düzeni ve birbirleriyle ilişkisi, kişilerin**

ortaya çıkıp sonra da bir ara ortada görünmemeleri de romanın genel düzeni içinde yerli yerine iyi yerleştirilmiştir" (Türk Dili. Mayıs 1976. s.466) diyerek bu durumun bir yanlışlık sonucu olduğunu iddia ediyorsa da **"Bıçağın Ucu"**nun yayımlanmış ilk **"Aynanın İçindekiler"** romanı olduğu göz önüne alındığında, detaylarla çalışan Attilâ İlhan, bu yaşantılarla Miralay Ferid'in 1919. Yüzbaşı Demir'in 1951 yıllarını, yani her ikisinin de hem sosyal, hem bireysel eylemlerinin doruklarına ulaştığı yılları konu almakla kalmayıp. aynı zamanda **"Sırtlan Payı"** ve **"Yaraya Tuz Basmak"** romanlarının bir ön özetini de vermiş olduğu fark edilir.

"Ayaklarının altında toprağın oynadığını sezdi[ği]" (BU, s.68) anda çareyi Ferid dayısına sarılmakta bulan Suat, kendini onun gibi haklı bir davaya adadığı, eyleme verdiği anda hayatına koyduğu tüm yasaklardan kurtulacağını düşler; zira **"engeller [...] kolayca aşılı[p] yalanların yalanlığı hemencecik [...] meydana çık[acaktır]"** (BU, s.68). Suat'ın dayısıyla özdeşleştiği yıl onun Kuva-yı Milliye çalışmalarına karıştığı ve Ruhsâr'la duygusal bir bağ kurduğu o eylem dolu yıldır. Dayısına dönüşmesi, **"cinler penceresi"**nin önünde gerçekleşir: **"Vücudundaki tüylerin birden uzayıp, sert sert, kıvırcık kıvırcık, her yanını sardığı [...]: çulâki üniformasının, kalın ve katı temasıyla derisini daladığını içi bayılarak hisse [der]"** (BU, s.75). **"Bu çalı çırpı kaşlar, ayağa kalkmış bıyıklar, masmavi sakal gölgesi"** (BU, s.75) kendinin mi, yoksa dayısının mıdır? Dayısının **"sert erkek kalıbı"** (BU, s.80) içine girmiş olmak ve bu kalıp içinde hâlâ bir kadın olduğunu bilmek asıl hoşuna gidendir Bu yaşantıda ölümünden sonra babasının yerine koyduğu dayısının kalıbına girmek ve **"yapılacak bir göreve kavuşm[akla]"** kalmaz, aynı zamanda **"tehlikenin buruk tadına"** ve **"gönlüne bir bahar yağmuru gibi yağan, aydınlık ve hafif, bir sevdaya da"** (bkz. BU, s.75) kavuşmuş olur, zira dayısının sahip olduğu Ruhsâr şimdi onundur

Suat'ın bu yaşantısı, bir metamorfozlar zincirinden oluşur. İlkin dayısıyken sonra yine kendisi olacak; başı örtülü, gözleri sonuna kadar açık, çevresine arı ve duru mavilikler saçan yengesi

Ruhsâr'ın yerini, sol kaşı, sağ kaşından daha yüksek, etrafa ağır bir mavilik dağıtan, elmacık kemikleri yukarı yukarı, üçgen yüzlü, dantelli kalın dudaklı Matmazel Raşel almışken Suat yine Suat olmaktan çıkıp annesi Hayrunisa'nın görünüşüne bürünecektir Bu yaşantıda Suat'ın hayal ettiklerinden dayısının siyasi etkinliği ne kadar gerçeğe uygunsa, duygusal ve cinsel etkinliği de o kadar Suat'ın arzu ettiği gibidir (bkz. BU. s.75,80,83-84).

Benzer ikinci yaşantıda Yüzbaşı Demir'in cephe serüveni ve yaralanması. Suat'ın Kandilli Lisesi'ne yatılı verilmesiyle başlayan ve annesiyle Nadejda'nın ilişkisini öğrendiği âna kadar geçen olaylar nedeniyle, yani onun manen yaralanmasıyla, ardarda ve örtüşerek Demir'in saniyeleri dahi gösteren dijital saatinin titizliğiyle verilir (özellikle bkz. BU. s.279-280,282). Bir evvelki yaşantıda nasıl Miralay Ferid-Ruhsâr çifti Suat'ı meşgul ediyorsa, bu kez Demir-Ümid çifti söz konusudur. Suat cephede Yüzbaşı Demir gibi savaşır, yaralanıp Tokyo'daki hastaneye kaldırılır. **"Aklı fikri, fotoğrafını gördüğü ve ince, siyah lâle gibi zarif genç kızda[dır]. İkide bir çıkarıp İstanbul'dan gönderdiği, uzun ve ayrıntılı mektuplarını oku[r]. İri, yuvarlak ve seyrek yazısı, elma yeşili Japon gecesinin karanlığında pırıl pırıl[dır]. Nereye bakacak olsa, oğlan çocuğu profili, hemen orada[dır]"** (BU, s.283). Onu muayeneye gelen **"sert, aksi [...] ceza verir gibi söve saya hastaya baka[n], küçümseye küçümseye ameliyat ede[n]"** (BU, s.283) iri yarı cerrah Albay'ın, Üsteğmen Demir'in başına dikilip **"tıkız, kirli beyaz ellerini saygısızca uzatarak, askeri pijamanın altındaki o yumuşak ve saydam kadın vücudunu bul[masıyla]"** (BU, s.283) cerrah Albay, annesi Hayrun'a, Üsteğmen Demir'se kendine dönüşür

Suat, hemen her seferinde kendini başka kadınlarla düşlerken, sonunda bütün kadınlar annesine dönüşmektedir. Aslında anne-kız birbirlerine şaşılacak derecede benzerler. Aynaya baktığında yüzünü onunkiyle karıştırır Suat (bkz. BU, s.199,233). **"Tombullu[ğu], hafif kısalığı ve kütlüğü[yle]"** (BU, s.413) elleri de aynıdır. **"Seslerindeki o küçümseyen tınlama, bakışlarının sürekli oynaklığı, başlarını, şöyle geriye atışla-**

rı [...] hatta gülümseyişleri" (BU. s.414) dahi benzer Yaşları farklı, **"kültürleri [...] yaşayış biçimleri"** (BU. s.414) değişiktir sadece, asıl önemlisi **"vücutlarının gerçeği[nin], birbirinin eşi"** (BU, s.414) olmasıdır Ruhsâr yengesinin görüp de ürküttüğü annesi, Suat'ın **"rüyaları boyunca olmak isteyip isteyip heyecanlandığı, o müthiş kadının ta kendisi[dir]"** (BU. s.402). Çocukluğunun büyülü atmosferi içinde büyük bir tutkuyla bağlandığı iki kadının, annesi ve Nadejda'nın ihanetiyle başlayan Suat'ın sorunları, Nadejda'ya annesinin mi yoksa kendisinin mi tutkun olduğu sorusunda takılıp kalır. **"Tek ruh[un], iki vücudu birden sar[ıp], içinde eritm[esi], birleştirm [esi]"** (BU, s.415) şeklinde gerçekleşen **"ozmos"**, yani annesiyle özdeşleşmesi, annesinin sahip olduğu Nadejda'ya kendisinin sahip olmayı arzuladığının dile geldiği bir motiftir.

Suat'ın hayatındaki asıl büyük değişiklik, çok farklı bir yoldan, bir tür önsezgiyle Ümid'in Suat'ın hayatındaki yerini almasıyla başlar. Yeni pansiyoner Demir'i daha hemen hemen hiç tanımadığı ilk dönemlerde, bir sabah aynada makyaj yaparken Suat, **"yüzünün görüntüsü, çizgileri ve renkleri[nin] birbirine karışarak dağıl[dığını]; yerine yavaş yavaş esmer, saçları erkek biçimi kesilmiş, kocaman gözlerinin rengi belirsiz [...] kalın kalın düz ve siyah kaşları; ince ve narin, upuzun [...] boynu"** (BU, s.207) olan bir genç kızın yüzünün belirdiğini ve aynı kızın bir de **"kemikli sanatçı parmaklarının arasında, siyah [...] ağızlık"** (BU, s.207) tuttuğunu görür Bu telepatik ağırlıklı yaşantıdan bir müddet sonra, Yüzbaşı Demir'in toplamak için gittiği odasında başucundaki komidinin çekmecesinde, az önce aynada hayalini gördüğü kızın, gümüş çerçeve içine alınmış resmiyle karşılaşır Bu, Demir'in sevgilisi Ümid Ersoy'dan başkası değildir.

Suat'ın gözünde Demir, her ne kadar yakışıklı, zeki, duygusal, entelektüel yani az bulunur ve hoşlandığı tipte bir erkekse de, bu yaşantıdan sonra Suat için Ümid'e ulaşmak yolunda önünde açılmış bir kapıdan başka bir anlam taşımaz. Nitekim Demir'e duyduğu şükranı **"bana Ümid'in dostluğunu sağla[makla] dünyayı bağışladınız"** (YTB, s.451) tarzında dile getirir. Mat-

mazel Raşel ve Yüzbaşı Demir, birinden girince kendini, ötekinden girince Ümid'i bulduğu "**ardı ardına iki sihirli kapı[dır]**" (BU, s.345).

Ümid'in varlığı karşısında "**ne Halim kalmıştı[r] darmadağın olmadık, ne Matmazel Raşel. Annesiyle Nadejda çoktan kayıplara karışmışlardı[r]. Onca önemsediği Yüzbaşı Demir'se Ümid'le ilgisi kadar dikkatini çekebil[mektedir]**" (BU, s.317) artık. Zaten Demir de annesinin hediye ettiği yalıda Suat'ı ziyaret ettiğinde onun Ümid'le aynı sigarayı paylaşması (bkz. YTB s.441-442,443,456), aynı seccadeyi paylaşırlarken Suat'ın dizlerinde yatan Ümid'in saçlarını okşaması, birlikte Lawrance Duwel'in "**Justine**"nini okuması gibi durumlarda "**dışarıda kalmışlık duyguları**"na (bkz. YTB, s.441) kapılır.

Halim ise en başından beri "**her yanından kavradığına bir türlü inanama[dığı]**" tam tersine "**daima egemenliğinin dışında kal[an]**" (BU, s.140) bir kadınla birlikte olduğu duygusunu hissetmiştir Suat'la beraberliklerinde. Onun sezip de adını koyamadığı aslında karısının kendini hiçbir zaman ona değil, hayalinde oluşturduğu başkalarına, yani Matmazel Raşel, Paula, Ümid, Dr.Sevim gibi başka kadınlara teslim etme arzusu gerçeğidir. Suat'ın cinsel kimliği onun yalnız kadınlara duyduğu ilgiyle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Gerçekte bu karmaşanın altında yine de kendi cinsine duyduğu ilginin gizli ifadeleri yatar

"**Bıçağın Ucu**"nda Suat kocasının "**cinlerin penceresi**" (BU, s.127) diye adlandırdığı tuvalet aynasının önünden ayrılmayan ve sürekli makyajlı dolaşan bir kadın olarak tasvir edilir (bkz. BU, 45,68,75,126-127,199,207-208,360,397-398,406). Aynanın önüne oturur oturmaz aynaya yansıyan hayaliyle büyülenen, saatlerce yüzünü seyretmeye doyamayan Suat, envai çeşit boya ile yüzünü ısrarlı bir şekilde değiştirmeye uğraşır.

Boyanma tutkusunun altında iki neden birden yatar; bu, aslında yaşadığı cinsel çelişkinin bir başka ifadesidir. Bir yandan annesi gibi erkeksi bir görünüşe sahip olmamak için iyiden iyiye kendine dişi bir görünüş kazandırma çabası içindeyken, diğer yandan yeryüzündeki "**içi içini yemeden, iç çekmeden sevebileceği tek kadın[ı]**" (BU s.127) yaratmaktadır. Bu kadın ger-

çekte "**bir başkasında görse fazlasıyla beğeneceği etkisinde kalıp tutulacağı**" (BU, s.127) özelliklere sahip bir görünüştedir Aynadaki hayaline âşık Suat'ın narsistik eğilimleri aslında onun eşcinselliğini bir başka biçimde ortaya koymasıdır Aynı gerçek bir başka eğilimde, Dr.Sevim. Paula ve Ümid gibi erkeksi yansımalar saçan kadınları düslerinde Nazi Subayı gibi hayal edip onlar tarafından mazohistçe sevilmeyi arzulamasında da gözlemlenir (bkz. BU, s.141,397; SP s.211-212. 221-222).

Düşünce, duygu ve eylemini birbiriyle bağdaştırmayı başarmış Ümid. Suat için ikinci bir gelişim basamağı olur; zira onu tanıdıktan sonra, "**içindeki iki eğilimin ille karşıt olması gerekmediğini; gelişmesinin birbirini tamamlayan iki ayrı temel olduğunu anla[r]**" (BU, s.344). Başlarda kendini "**kirli bir uğursuzluğa bulaşmış say[ar], soylu bir eylemin ateşiyle bundan kurtulmak ist[er]**" (BU, s.310). Belki bu hareket noktası yanlıştır, fakat insanca ve onundur. Söz konusu eylem sayesinde hem iğrenç ve yüzyıllardır bencilliklerinden oluşmuş bir kabuğu zırh diye kullanan insanları bu zırhtan çıkartacak, hem de o bulaştığı uğursuzluktan kurtulacaktır. Her ne kadar "**yıllanmış bir militan olmuş[sa da], davaya bağlılığı [...] su götürmez, bilimsel çözümlemeleri [...] daima doğruydu[ysa da] [...] içindeki o karanlık, o kirli, o iğrenç uğursuzluğu atamamıştı[r]**" (BU. s.311).

Asıl büyük darbeyi, kendisi gibi "**köklü değişikliklerin yaratıcı gücünü taşıdıklarını iddia edenler[in]**" (BU. s.311) de değiştirmeyi arzu ettiklerinden pek farklı olmadığını anladığında yer Kendine, "**bunca yavanlı[k], sapıklı[k], hınzırlı[k] ve yalancılı[kla]**" (BU, s.311) itham ettikleri ve beğenmedikleri toplumun "**daha soylu ve erdemlisini**" (BU, s.311) nasıl yaratabileceklerini sorar. Bunun için de ilkin kendini gözlemler. Önce "**bir fikrin ölçütlerine uymak için kişisel eğilimlerini yadsı[yıp]**" ardından "**kişisel eğilimlerine uyup fikirlerini**" (BU. s.320) yadsımaktadır Hayatındaki soyutlamaların somutlamalardan daha ağır basması nedeniyle kendini başkalarına göre ayarlamıştır Aslında kendini ilkin kendi iç yapısı ve eğilimlerine göre ayarlamalıdır, zira kendi çelişkilerini uyumlu bir şekil-

de toparlayamayan bir kimsenin toplumsal gelişmelere uyumlu bir bütünlük kazandırması mümkün değildir

Suat'ın eylemsizliği aynı Halim ve çevresindekilerde olduğu gibi halktan kopmasıyla paralellik gösterir En yoğun toplumsal katılım içinde olduğu dönemlerde bile **"hiçbir düşünce, hiçbir şekilde eylemleşem[emiş]; hiçbir eylem denemesi, tartışma çekişme dönemini aşıp, halkın da katılacağı bir uygulama haline gelem[emiştir]"** (BU, s.253). Evlendikten sonra değil halkla, en yakın çevresiyle dahi ilişkiyi kesen Suat için, dayısı Miralay Ferid'in hastalığı nedeniyle Emirgân'da kalması ve orada insanlar arası ilişkileri yakından inceleme imkânını elde etmesi, ihtiyaç duyduğu iç hazırlığına uygun ortamı sağlar.

Hoşgörülü bir anneyle küçük suçları paylaşma, babasına naz geçirme, yaşadığı ufak tefek olayları yalan yanlış da olsa arasına ayrıntılar katıp abartarak anlatabilme gibi nicedir üzerinde düşünmediği eski özlemleri, yeniden gündeme gelir (bkz. SP, s.194). Burada yengesinin bir anne gibi üşüyebileceğini düşünüp hırkasını giymesini söylemesi, dayısının onun aklı siyasete eren nadir kadınlardan olduğuna inanması, Mürüvvet Bacı'nın benzini sarı gördüğü için yumurta çırpması, buzlu vişne şerbeti veya üzümlü çörekler hazırlaması öylesi, **"iç titreten yakınlıklar, öyle[si] ince özenler[dir] [...] ki, beklenmedik duygulanmalara uğr[amasına]"** (SP, s.195) yol açar.

Kocasının hastalığı nedeniyle telaş içinde olan yengesini teskin ederek, dayısının iğne, tansiyon, ilaç gibi ihtiyaçlarının düzenini sağlayarak çevresindekilere yararlı olmasıyla kendine güven de gelir. Yengesinin iddia ettiği gibi yalnız Suat **"mahalleyi fethet[mekle]"** (SP, s.196) kalmamış, asıl Suat'ı fetheden Emirgân olmuştur Bahçedeki çiçekler, bülbüllerin sesi. yaşlı Osmanlı çınarları gibi doğal detayların yanı sıra komşu Hafız Hanım'ın Kur'an okuyuşu, sahil kahvelerinde içilen nargile. evdeki **"gümüş çakıntılı semâverden yaldızlı çay bardağına"** (SP s.196) dökülen çay gibi geleneksel esintiler, onu Galata'daki hayatından kurtarıp yeni bir hayata hazırlar.

Suat için Ferid dayısının evi, aynı zamanda iyi yemek yenilen geleneksel Osmanlı-Türk mutfağının Cumhuriyet döneminde

de sürekliliğinin sağlandığı bir mekândır Sürekli iştahına değinilen Miralay Ferid. yeğenini her ziyarete gelişinde yanında üzüm. incir, kayısı. dut gibi meyvelerin kurularını veya bunlardan hazırlanmış pestilleri eksik etmez (bkz. BU, s.47.48.213). Yeni neslin üzüm şırası gibi geleneksel bir içeceğe "**tenezzül**" etmemesini "**soyunu inkâr**" etmekle bir tutan (bkz. BU, s.213) Miralay Ferid'in evinde Osmanlı konaklarına has yemek adabı ulusallaşmış boyutuyla devam eder Mürüvvet Bacı'nın "**nar**" gibi kızarttığı hindi dolması, son derece lezzetli bezelyeli enginar veya Ruhsâr yengesinin hazırladığı yoğurtlu karnabahar salatası (bkz. BU, s.238,240) her bakımdan iyi bir ev kadını olan Suat'ın dahi dikkatini çeken, tarifinin alınması gereken yemeklerdir. Ayaküstü atıştırma alışkanlığındaki Ümid ile usulüne uygun yemekler yiyen dayısının arasında bir yerde olan Suat için Emirgân deneyimi aynı zamanda yemek kültürü açısından olumlu bir görevle yüklüdür.

Suat her ne kadar kendini Emirgân'da mutlu hissediyorsa da Doktor Sevim, "**daha ilk gördüğüm gün anlamıştım, siz onlardan değilsiniz**" (SP, s.221) uyarısıyla, yani o "**rahatsız edici [...] gerçeği insafsızca ortaya koyması[yla]**" (SP s.221) onun yeniden eski iç huzursuzluğuyla karşı karşıya gelmesine yol açar. Aslında nicedir dayısının komşularıyla ne kadar uğraşsa da kendini "**özdeş**" hissetmediğini, aralarındaki o üstesinden gelinmez "**duvar**"ın buna engel olduğunu, oysa fikirlerini onaylamasa da Doktor Sevim'le "**ortaklaşa**" konular bulabildikleri gibi "**dalga uzunlukları[nın] da**" birbirine, diğerlerinkiyle karşılaştırıldığında daha yakın olduğunu fark etmektedir (bkz. SP s.221,229).

Bütün "**Aynanın İçindekiler**" romanlarında laytmotif olarak tekrar edilen, örneğin halktan kopuk bir ihtilal gerçekleştiren Yüzbaşı Demir ve arkadaşları, kendini Kayseri'de yabancı bir ülkedeymiş gibi hisseden Ümid, kırsal bir bölgeye sürülme tehlikesi karşısında paniğe kapılan Halim ve çevresi veya İstanbul'dan ayrılma cesareti gösteremeyen Suat'ta gözlemlenen topluma yabancılaşma sorununa açıklığı, Attilâ İlhan'ın olumlu yaklaştığı Ahmet Ziya figürü getirir Hemen hepsi de farklı zeminlerde olsa da solcu düşünüşü temsil eden bu aydınlar, toplumun genelinden kop-

muşlar ve oluşturdukları o küçük dünyalarında çözüm yolları aramışlardır; halbuki Ahmet Ziya'ya göre "**istihsalde ve kültürde, müstahsil ve ameleyle birleşmedikçe**" (SP s.229-230) arzu edilen toplumsal değişimin gerçekleşmesi imkânsızdır; bunca yıl solcu aydınların "**kate[ttikleri] mesafe çekilen ıstıraba nisbetle hiç mesâbesinde**" (SP, s.230) olduğundan başarılı olunmak isteniyorsa her şeye yeniden başlamak gerekmektedir

Matmazel Raşel'in uyarılarıyla kendine yeni dengeler arayan Suat'ın on yıldan beri görmediği ve artık tam bir erkek gibi giyinip davranan annesiyle karşılaşması, durulmaya başlayan iç dünyasında gerçek bir fırtınanın kopmasına yol açar. Hayrunisa kızını evinde ziyaret eder Beraberinde ona çocukluğunun "**Kâtibim**" şarkısını çalan saatini getirmiştir. Ziyaretinin nedeniyse, rüyalarında sıkıntılar içinde gördüğü kızına Direkliyalı'nın yanındaki Keçecizâde Müçtebâ Efendi'nin yalısını satın aldığını haber vermek ve yalıyı ona göstermektir.

Attilâ İlhan'ın düşünsel yazılarında değindiği, ulusallaşma aşamasındaki Türk aydınının Osmanlı ümmet döneminden devralıp yeni bir kimlikle işlemesi gerektiği, fakat ihmal ettiğine inandığı manevi değerler, "**Aynanın İçindekiler**"de Suat'ın hayatında annesini yeniden görmeye başladığı bu yeni dönemde yavaş yavaş sembolik anlamlarıyla yer alır.

Daha önce de değindiğim gibi (bkz. s.62) Bayraktar Paşazade Halûk Bey'in yalısındaki çalar saat, Salih Paşa'nın konağındaki gelenekselliği ifade eden kum saati ve "**Alaman**" Ziya Bey'in kızının alamadan edemeyeceği fazla Avrupai ve Hıristiyan melekli saatle karşılaştırıldığında, Osmanlı çizgiler taşıyorsa da gelecek vaat eden tekniğiyle İmparatorluktan Cumhuriyete geçişi sağlayabilecek uzlaştırıcı, yenileyici özelliğe sahiptir. Camekân sokağındaki eve* geldikten sonra Suat ve Halim üzerinde benzer bir etki gösterir. Kendisiyle barışık, duyguları davranışlarıyla örtüşen bir Hayrunisa karşısında iç dünya-dış dünya ikilemi içinde yaşayan Suat'ın gerçekleri ilk defa görmesine ve kendine itiraf etmesine neden olurken (bkz. BU, s.400-406) Halim'in geçmişini ve kişiliğini bütün çıplaklığıyla tahlil etmesine imkân sağlar (bkz. BU, s.417-424). "**Dokunaklı melodisi, gecenin siyah kadi-**

fesini, pırıl pırıl sırmayla işleyiveren" (BU, s.417) bu çalar saat, Halim'i **"dört bir yanı örgü, tentene, kanepe, duvarlarda Acem halıları [...], semaver ve nargileler"** (BU, s.417) olan bir Osmanlı konağı hayaline götürür (bkz. BU, s.417-424). 27 Mayıs sabahındaysa **"derin [...] cumhuriyet sessizliğinde" "sabahı çal[ar]"** (bkz. BU, s.472). Bu tür detaylar, İmparatorluk-Cumhuriyet arasındaki devamlılığı ifade eder

"Olmak istediğini olamay[an], olduğunu olmak istem[eyen]" (SP s.221) Suat, kendini, aynı **"hoyrat ve kaba akıntıya, inatla karşı koy[an] [...] ufacık, devrildi devrilecek [...], ama direnen. Hiç değilse, o götürücü ve bitirici dip dalgası gelip onu, bir saman çöpü gibi kimbilir hangi uzak kayalığa vurasıya kadar, ilerlemese bile olduğu yerde durmasını bilen"** (BU, s.225) eski Şirket-i Hayriye vapurlarından Tarz-ı Nevin'e benzetir. Çocukluğunun ve genç kızlığının anılarını yorumladığı bir sabah artık tek çıkar yolun kendini öldürmek olduğu kanaatine varır. Fakat Yüzbaşı Demir'in bu konuda yaptığı uyarıları da hatırlamadan edemez: **"İntihar ne insanın kendini aşmasıdır, ne korkaklıktan ileri gelen bir kaçış! Hayvanımsı bir yanı var [...], çünkü toplumsal değil. Ayrıca tembel işi [...] bir an için yoğun bir çaba gerektiriyor ama, sınırları belli bir çaba, üstelik olumsuz. İnsanın hayatına son vermesi, bir anlamda, kendisinden soyutlanması demek olmuyor mu?"** (BU, s.267).

Bu denemeden iki ay sonra 27 Mayıs gecesi **"bıçağın sivri ucunu, ömrü boyunca kalbinin üstünde duy[muş]"** (BU s.470) olmasına rağmen son cesaretini toplayıp bıçağın ucunu batıramaz kendine; çünkü **"korkaklığından ötürü, hayatını nasıl gönlünce yaşayamamış berbat etmişse; ölümünü de gönlünce ölemeyip berbat e[deceğini] anla[mıştır]"** (BU, s.470). Diğer yandan yıllarca korkak olduğu için küçümsediği kocasından kendisinin daha korkak olduğuna inanmaktadır, aynı zamanda **"korkusunu, densiz bir gururluluğun arkasına saklayıp, herkese yukarıdan bak[mıştır]"** (BU, s.470). Başaramadığı bu intihar girişimi, **"onu değilse bile, ona biçim**

vermiş, onu çevresinden soyutlamış bir hayatı, öldür [müştür]" (SP s.429).

Hayrunisa, kızına yeni aldığı yalıyı teklif ettiği halde bu konuda ortak karar alamamaları üzerine yalıyı birlikte yaşadığı Nadejda'nın üstüne yapmaya karar verir Halbuki Suat, yalıyı çoktan benimsemiş, içinden istediği gibi döşemeye koyulmuştur bile; fakat hemen her konuda olduğu gibi düşüncelerini eylemleştiremediğinden bütün sorunlar gibi bu sorunu da hayal dünyasında çözümleme yoluna gitmiştir. En ilginci yalıyla ilgili tasarılarında kocasına hiç yer vermeyişidir Bu ev artık eskisine benzemeyen, kendisiyle barışık bir Suat'ın, yani **"öteki hayatının"** (SP s.249) evi olacaktır

Dayısının hastalığı ve ısrarları nedeniyle annesine zoraki bir yaklaşım içinde olan Suat, **"insanın aklına ince oymalı, tutsan kırılacak guguklu saatları, eski bir yaşantıda kalmış yastık işlemelerini, dantelleri getir[en]"** (SP s.433) iki katlı, ahşap ve her yanı yenilenmiş Direkliyalı'nın az ötesinde **"rüya gibi"** (SP, s.433) duran bir yalıya sahip olmuştur. Yalıya ilk adımını attığı andaysa **"gönlünde, bir anda, binlerce ağaç çiçek açmış"** (SP s.433) gibi olur. Bundan böyle **"nem"** ve **"küf"** kokan **"yoksul", "çirkin", "köhne"** Camekân sokağındaki gibi bir evde yaşayamayacağını anlamıştır; asıl önemlisi, **"yaşanacak hayatî [...] an[lardan]"** kaçmama kararı almasıdır (bkz. SP, s.378-379).

27 Mayıs ile birlikte Halim'in hayatında nicedir beklediği değişim gerçekleşir. Suat'ın Emirgân'da manevi bir değişim yaşadığı günlerde Halim de ağabeyinin hapiste olması nedeniyle babasının tümüyle ortaya çıkan veraset işleriyle ilgilenmek üzere İzmir'e gitmişti:. Oradan Suat'a İstanbul'dan ayrılmayı göze alabildiği takdirde İzmir'e gelmesini teklif eden bir mektup yazar. Bu mektupta Suat'ı ürküten, rastgeleliğin, özensizliğin ağır basması, sözler ve yazı Halim'e ait olduğu halde kaleme alanın **"tanıdığı Halim'lerin en kötüsü"** olması ve **"şimdiden böbürlenmeyle karışık bir mal mülk telâşı, uzağı gören toprak ağası ukalalıkları"** içine düşmüş bulunmasıdır (bkz. SP, s.369).

Suat Vaniköy'deki yeni yalısına Halim'in İzmir'de olduğu dö-

nemde taşınır Bu aralar İstanbul'a geri gelen Halim, karısını aramamakla kalmaz, dergilerden birine skandal bir haberle konu olur Bir zamanlar Park Otel'de ağabeyini ziyarete gittiği gün karşılaştığı **"kürk, dumanlı bakış, takma kirpik, çalkalanan kalça! Omuzlarından biri inadına öbüründen yüksek, ağır ağır dalgalana dalgalana yürü[yen]"** (BU, s.250-251) akaju kızılı saçları dalga dalga omuzlarına dökülen ağabeyinin metresi, Yeşilçam'ın ünlü vamplarından Gilda'yla İzmir Fuarı'nda karşılaşmış, beraberlikleri Halim'in yeni satın aldığı 59 Mercedes'le Tarabya safasında çekilen bir fotoğrafla tespit edilmiştir

Halim'in nasıl bir beraberliği tercih ettiği ve asıl kişiliği, bir zamanlar Gilda'yla olmuş ressam Cavcav'ın Gilda hakkında anlattıklarında yatar: **"...Gilda'yla yatmak arkadaş, kolay iş değil. Niyetli misin, önce bir zaman beslemelerle staj yapacaksın, esaslı, şöyle dört başı mâmur bir staj! Adilikten hoşlanacaksın sonra, bir de burnun tıkalı olacak!.. Neden dersen, öyle bir kokar ki bu orospu, ağlarsın: Keskin ter kokusuyla, ağır parfüm karışınca, oluyor mu sana, ekşi, yapışkan, evlere şenlik bir koku..."** (BU, s.257) Fakat Halim bu beraberlikten memnundur ve derginin iddia ettiğine göre saadetlerini etkileyen tek şey yıldızı yeniden parlayan aktörün evli olmasıdır (bkz. YTB, s.439). Ölü doğmuş bir evliliği sürdürmekte olduğuna inanan Suat ise kocasının ihanetini sanki hiç umursamaz, çoktan ayrılmaya karar vermiştir bile (bkz. YTB, s.440,498-499).

Aslında yeni yalısında hemen her konuda dengelenmiş bir Suat vardır Camekân sokağındaki evde sadece Von Gogh, Gauguin, Cezanée, Vlaminck (bkz. BU, s.52,146; YTB, s.338,511) reprodüksiyonlarına rastlanırken yeni yalısında bunlara **"ünlü hattatların elinden çıktığı belli bir kaç kutsal yazı"** (YTB, s.511) da eklenmiştir. Annesi büyükbabasının zamanından **"bergüzar"** (YTB, s.511) olduğu için kızına ev hediyesi olarak getirmiştir Her ne kadar annesini kırmamak için aldığını iddia edip Demir'e durumu özür dilercesine aktarıyorsa da **"cinayet siyahı, yalnızlık sarısı, öfke kızılı, kaçış mavisi"** (BU. s.52) gi-

bi Suat'ın geçmiş günlerinin ifade bulduğu karmaşa yüklü sıfatlarla tasvir edilen ve aslında maddi açıdan "**beş para etme[yen]**" (BU, s.52) o reprodüksiyonların yanında bu hatlar tarihten gelen dinginlikleriyle bir denge unsuru oluşturmaktadır

Suat, yeni yalısında başka sentezlere de ulaşmaya devam eder Bahçedeki "**ulu iğde ağacının dibine serili seccadeye**" (YTB, s.436) "**pufla minderler at[ıp]**" (YTB, s.437) farklı bir işlerlik kazandırmış, üzerine bağdaş kurup kitap okumayı alışkanlık edinmiştir "**Deniz üstündeki oturma odasında**" (YTB, s.485) devrin icabı "**elektrikli semaverle**" (YTB, s.485) çay hazırlaması, devirler arası bir uyum ve kültürel bir sentezden başka bir şey değildir

Bu kültürel bütünleşmenin yanı sıra bir taraftan son yıllarda içine düştüğü sosyal ve siyasi suskunluktan Suat, Ahmet Ziya Bey, Ümid, hatta dayısı Miralay Ferid ile yaptığı konuşmalar yoluyla kurtulur. Aynı zamanda o da bir zamanlar Ümid'in Mahmud'un notlarından yararlandığı gibi Ahmet Ziya'nın ardında bıraktığı eserinden aldığı notlarla, olumlu bir uğraş içine girmiştir. Aslında "**birbiriyle pekâla çelişik göründüğü halde, ne kişisel çetrefilliklerine set çekmiş, ne siyasî ve toplumsal fikirlerinden vazgeçmiş, hepsini başarılı ve kendine özgü bir bileşimde toparla[mıştır]**" (BU, s.320). Ümid örneğinden hareketle, hem davranışlarıyla duyguları arasındaki ikilemi ortadan kaldırmış, hem de dış görünüşünü değiştirmiştir: Artık "**kalçalarının yuvarlağı[nı] iyice belirginleştiren [...] pantolon[u], dolgun göğüslerini dışarı uğrat[an] bir pullover [ı]**" (YTB, s.448) giymekten veya her zaman sıkı sıkı topladığı saçlarını kestirip omuzlarına dökmekten çekinmemektedir. Ondaki bütün bu değişimler, özgürlüğünü yaşaması anlamına gelir, zira yalnız bütün uygarlık haklarını kullanmakla kalmaz, aynı zamanda kişiliğini de geliştirir

Attilâ İlhan, "**cinsel tamlığına kavuşmuş, içe atmalardan ve saplantılardan arınmış, ya da onları hiç değilse bilinçle yöneltmeyi başarmış kişile[rin] toplumsallıklarını gerçek anlamıyla kavrayabi[leceğine] [ve] birey[in] kendisinin cinsel karmaşıklığını yasaklamadığı ölçüde toplum-**

la barışık [...] [olacağına], ona katıl[acağına]" (FAS. s. 157) yoksa kişinin "**suç işlemekten kendini asmaya kadar bütün yabancılaşmalar[ın]**" (FAS. s. 157) içine düşeceğine inanır. Yazar toplum olarak cinsel bir çıkmaz içinde olduğumuz ve bunun Türklerin biyolojik yapılarından ziyade Türkiye'nin "**küçük bir Amerika**" yapılmak istenmesinden kaynaklandığı kanısındadır.

Halim'in işsizliği, içki düşkünlüğü, hayatı hakkında hâlâ ciddi bir karar verememiş olması; Suat'ın cinsel kimlik sorununu aşamamasından doğan çelişkileri, yeterli bilgi ve imkâna sahip olmasına rağmen bir işte çalışamaması, kendini toplumdan soyutlaması gibi nedenler yüzünden Suat-Halim evliliği her geçen gün daha kötüye gidip ayrılmakla sonuçlanır. Halim'in babasının mirasına konması, onun için her zaman maddi ve manevi bir engel oluşturmuş olan ağabeyinin hapse girmesiyle elde ettiği maddi imkânlar nedeniyle hayalini kurduğu hayat tarzına kavuşması; Suat'ınsa Matmazel Raşel'le başlayan Ümid'le sonuçlanan cinsel, Ahmet Ziya, Demir, Miralay Ferid gibi eğitici figürler yoluyla sosyal olgunlaşması evliliklerine mal olsa da her zaman özlemini çektikleri toplumsal kimliklerine kavuşmalarına yardım edecektir

SONUÇ

Attilâ İlhan, "**Aynanın İçindekiler**" dizisinin bugüne kadar tamamlanmış beş romanında ümmet Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleriyle ulusal devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin 1960 yılına kadarki zaman diliminde devlet adamlarının, dolayısıyla aydının çarpık ulusallaşmadan dolayı içine düştüğü kültürel krizi çok çeşitli yönleriyle ele alır. Bu konuda bir araştırma için en verimli ilk kaynak yine onun düşünsel yazılarını topladığı eserlerdir. Kaba tarihî bir ayırımla Osmanlı ve Cumhuriyet olmak üzere iki bölümde ele aldığım burjuvalaşma süreci ve onun kültürel yansıması, yazar tarafından tarihî ve siyasi olaylar, yaşanan mekân olarak şehir ve ev, aileler, evlilikler, insana özgü alışkanlıklar, sanat yaklaşımları yoluyla aktarılır. Bütün bu toplumsal ve bireysel sorunlar motif, laytmotif, sembol, ironi ve mitik özellikler gibi üslup öğeleriyle edebi boyuta yükseltilir.

Dizide II. Mahmud dönemi II. Abdülhamid dönemine, II. Abdülhamid dönemi de Cumhuriyet dönemine aileler ve değişimleri açısından bağlanıp tarihî ve siyasi bir temel üzerinde verilir. Tek tek romanlar veya dizi bir bütün olarak düşünüldüğünde bu süreç ya gelişim, ya da bir anti-gelişim sürecidir.

"**Aynanın İçindekiler**"de Osmanlıların burjuvalaşma süreci tüccar, bürokrat ve sanatçı kesimlerdeki yansımasıyla ele alınır Hem Türk tüccar ailesi Halıcızadeler, hem de Levanten tüccar ailesi Barzilaylar gittikçe canlanan ticaret hayatından nasiplerini almakta gecikmezler. Çocuklarına, geliştirecekleri ticarethaneler bırakırlar, hatta daha iyi eğitilmeleri amacıyla onları yabancı okullarda, yabancı ülkelerde okuturlar. Fakat edindikleri beynelmilelci düşünceler nedeniyle iş başına, Batının metodunu kullanıp ulusal çıkarlar güden, ulusal bireşimlere varabilen bir

nesil yerine, Leon Mizrahi-Abdi Bey örneğinde olduğu gibi komprador tüccarlar geçer Bunlar bir yandan ulusal çıkarlar yerine kişisel çıkarları ön plana almış tüccarlarken, diğer yandan Abdi Bey gibi babasının bütün engellemelerine rağmen ticareti küçük gördüklerinden siyaset, gazete yazarlığı gibi başka alanlara eğilirler Bu arada savaş içindeki İmparatorluğun zararına kurulan ilişkilere girer, yabancı sermayedarlar yoluyla ülke aleyhine casusluk dahi yapılmasına ortam hazırlarlar İşgal İstanbul'unda Abdi Bey gözlerden ırak, müttefik donanmasının subaylarına kucak açmış Mizrahi yalısında saklanırken, Leon Mizrahi İsviçre'deki hesabına daha önce aktardığı paralar ve bulduğu yeni eşiyle ikinci bir hayata başlamak için ülkeyi ilk terk edenlerden olacaktır.

Bürokrat aileler yoluyla ülkenin yönetici kadrolarının kompradorlaşıp toplumun çıkarlarına ters düşüşü ele alınır. III. Selim ve II. Mahmud zamanında başlayan askerî yardım konusunda Alman İmparatorluğu'na yakınlaşmanın bedelini Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl ödediği irdelenir. Bu gerçekler Salih Paşa gibi ordunun çeşitli kademelerinde görev almış bir subayın ve savaşmadığı cephe kalmamış, onun gibi meslekten asker olan Miralay Ferid'in bakış açısından verilir.

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Osmanlı-Alman İmparatorlukları ilişkisinde çeşitli sermayedar gruplarının iş teklifleri için ortam hazırlayan Deutsche Bank'ın girişimleri, bunun sonucunda İmparatorluğun topraklarının işlenmesi, pamuk üretiminin artırılması gibi gözüken, fakat aslında sağlıksız monokültürel tarımın desteklenmesine, hammaddenin ucuza Almanya topraklarına taşınmasına, İngiliz, Fransız ve Ruslara kaptırılmak istenmeyen Ortadoğu petrollerine ulaşmaya ve çıkabilecek bir savaşta askerin ve malzemenin cepheye en kısa zamanda nakline imkân sağlayan Bağdat Demiryolu Projesinin işleme konulmasına, ardından da askerî işbirliği adı altında Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek meblağlar tutan askerî malzeme siparişlerine ve zamanla hayati önem taşıyan mevkilere Alman kumandanların atanmasına yol açar Buysa neo-kolonyalizm diye adlandırılan yeni sömürgecilik yöntemidir

Gelen Alman kumandanlar ve Almanya'ya eğitime gönderilen subayların döndükten sonra önemli görevlere getirilmeleri sonucunda Alman hayranlığı vazgeçilemez bir olgu halini alacak. dost ve müttefik Almanya'yı İttifak Devletlerinin karşısında en bunaldığı anda Avrupa cephesinde rahatlatmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu savaşa sokulup yüz binlerce kilometrelik bir alanın hemen her noktasında yeni cephelerin açılmasına ve hiçbir konuda savaşacak hazırlığı olmadığından savaşın sonunda var olma mücadelesine düşecek duruma gelmesine neden olacaktır. "**Aynanın İçindekiler**"de devletin üst kademeleri ve kurumlarında ortaya çıkan Alman hayranlığı Enver Paşa ve çevresiyle verilirken bu durumun halk tabakalarına yansıması "**Alaman**" Ziya Bey ve çocukları Neveser, Ahmet Ziya figürleriyle dile gelir.

Osmanlı dönemi siyasi gruplarından İttihatçılar, aldıkları Batılı eğitim ve edindikleri beynelmilelci düşünceler nedeniyle İmparatorluğun çokuluslu yapısındaki çatlağı fark edemeyip tarihî ve toplumsal gerçekleri zamanında kavrayamazlar; bu nedenle de hâlâ Cemiyetin temel ilkelerinden olan ve Selanik Yahudileri tarafından ortaya sürülen çeşitli ulusların aynı çatı altında ittifakı düşüncesine bağlı kalırlar.

Siyasi açıdan çok canlı Rumeli topraklarında Yunanlılar. Bulgarlar ve Sırplar arasında başlayan ulusallaşma hareketlerinin zamanla Türk tebası arasında da yayılmaya başlamasını kabullenemeyip ulusallaşmayı "**chauvin**"likle karıştırırlar. İttihatçılar aslında halk tabakaları için çalışmanın önemli bir fazilet olduğu fikrini kendilerinden önceki aydın gruplarından devralmışlardır Fakat uygulamada bu fikirler kısa zamanda öğretmen-öğrenci ilişkisine dönüşür Zaten dört elle sarıldıkları halkçılık fikirleri başından beri yabancı kaynaklıdır Batılı tarzda bir halkın olmayışı. padişah ve tebası arasındaki ilişkilerin farklılığı sonucunda başarısız kalmış. halk ise iş görmek fikrini bir kenara bırakıp. Batılı seçkinci kurallara yönelmiştir

Halk-aydın yabancılaşması başka bir siyasi grupta, İttihatçılar gibi mason localarına kayıtlı olan. bu yolla dünya sosyalistleriyle ilişki içinde bulunan ve beynelmilelci fikirleriyle tanınan Selanik Yahudilerinin önderliğindeki Selanik sosyalistlerinde de

gözlemlenir Onlar da aynı İttihatçılar gibi Bulgar sosyalistleri arasında yayılmaya başlayan ulusalcı fikirleri yadırgarlar Osmanlı sosyalistlerinin etkinlikleri Ahmet Ziya ve çevresiyle aktarılır Jozef Nehema ve Bohar Almaleh'in eğitiminden geçen ve onların beynelmilelci sosyalizm fikirleriyle beslenen Ahmet Ziya, öğrenim için gittiği Almanya'daki Luxemburg ve Liebknecht'in kurduğu Spartakist Birliğine katılır. İstanbul ve Sovyet Rusya'da kaldığı süre boyunca da Galiyefçi Resul Hocayef ve Sarı Mustafa'nın uyarılarına rağmen bu düşüncelerden vazgeçmeden 1940'lara kadar gelir. Müslümanlığı, ulusallığı ve sosyalizmi bağdaştırabilmiş, gelişim sürecini tamamlamış bir Ahmet Ziya ancak, 1969 arifesinde var olabilecektir.

Liberal, radikal, meşrutiyetçi, sosyalist veya tutucu olsun bütün Osmanlı aydın çevrelerde görülen atılımlar hiçbir zaman altyapıda değil, daima üstyapıda gerçekleşmiştir. Üstyapıdaki değişiklikler ise yabancıların ve onlarla işbirliği içindekilerin yararına olmuş, bütün yaptıklarını da Batılılaşmak görüntüsü altında gizlemişlerdir; zira Türk aydını inkilapçı olmanın önce Batılı olmaktan geçtiğini zannetmiştir. Bu durumda halkın bakış açısından yaklaşıldığında bütün bu çeşitli fikirlerin sahipleri aynı pota altında toplanmış olmaktadır.

Diğer aydın kesimlerinde olduğu gibi sanatçı çevrelerinde de paralellikler gözlemlenir. Manastırlı Salih Paşa'nın oğlu İhsan Bey örneği o dönemdeki Fecr-i Âti topluluğu üyelerinin nasıl kendi kabuklarına çekilip halktan kopuk bir şekilde sorunlarını çözmeye gayret ettiklerinin ve bu nedenle de bireyselliğe düştüklerinin ispatıdır.

Gülistan Satvet ve Abdi Bey figürleriyle "**Aynanın İçindekiler**"de Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun badireyi ancak Fransız, Amerikan veya İngiliz mandası altına girmekle atlatabileceği inancındaki aydınların kendilerini söz konusu ülkelere nasıl da yakın hissettikleri dile getirilir. Batılılaşma bu örneklerde Batı çıkarları için ülkelerini gözden çıkarma boyutuna ulaşmaktadır

Diğer bir dinamik olan Kuva-yı Milliye Teşkilatı dolayısıyla Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti, Mim Mim Gruplarının dü-

şünceleri ve etkinlikleri tarihî bir kişilik olan gazeteci Hasan Tahsin ve Münif Sabri, Miralay Ferid edebî figürlerle aktarılıp Kurtuluş Savaşı'nı hazırlayan düşünsel malzeme böylece dile getirilir Bütün halk tabakalarını içinde toplayan geniş tabanlı bir birlik olan Kuva-yı Milliye Teşkilatı yoluyla ülkenin kurtarılışı ve bu olgunun günümüz Türk aydını açısından taşıdığı mesaj, **"Aynanın İçindekiler"**de Hasan Tahsin (Osman Nevres)-Münif Sabri yoluyla Neveser; Hüsnü Faik-Mahmud yoluyla da Ümid'in gösterdiği gelişimle kanıtlanır.

1940'ların Türkiye'sinde savaş ile ortaya çıkan yeni sermaye birikimleri ve yeni sermayedarlar, tekelci ve kısıtlamacı devlet kapitalizminin bu gelişimi engelleyici tutumları, Cumhuriyet dönemi tüccar kesimi yoluyla yansıtılır

Devlet tarafından yanlış yönlendirilen bir ulusal ticaret burjuvazisinin bu dönemde nasıl ortaya çıktığı, Hayrunisa Bayraktar, Seyit Sabri, Zihni Keleşoğlu ve Dr.Sevim örnekleriyle dile getirilir. Hâlâ beynelmilelci sosyalizm fikirleri etrafında toplanan ve Osmanlı dönemindeki halktan kopukluğa devam eden sosyalist aydınların halk kitlelerinin gücünü kaybedişi ve başarısızlıklarının avuntusunu içkide buluşları, tiyatro sanatçısı Halim, arkadaş çevresi ve felsefe öğretmeni Doğan Bey örneklerinde sergilenir.

Atatürk'ün ölümünden sonra onun mali ve siyasi bağımsızlık fikirlerinden vazgeçiliş, 1945'ten sonra siyasi dengesinde belli bir konum edinen Amerika Birleşik Devletleri'yle kurulan yeni ilişkiler ve bu ilişkilerin bir zamanların Osmanlı-Alman ilişkilerini hatırlatması, NATO'ya girmenin bedelinin, hiç de Türk milleti için **"zarurî ve hayatî"** olmayan, bu nedenle de savaştan çok bir **"cinayet"** kabul edilmesi gereken Kore Savaşı'yla ödenmesi olgusu. Yüzbaşı Demir figürü çevresinde gelişir.

Bundan böyle tüccar, bürokrat ve sanatkârları etkisi altına alabilecek yeni bir siyasi, iktisadi ve kültürel odak çıkmıştır ortaya. Fakat bu sağlıksız ilişkiler nedeniyle Türk askerleri nasıl bir zamanlar Kore'de başkasının savaşında savaşmışlarsa 1960 darbesiyle de Atatürkçülük namı altında Türk askeri bir başka ülkenin çıkarları doğrultusunda ayağa kaldırılıp kendi halk tabakalarıyla karşı karşıya getirilmiştir Bu nedenle de Ahmet Ziya'nın id-

dia ettiği üzere 1960 Harekâtı yalnız iç dinamikler açısından değil. dış dinamikler açısından da incelenmelidir

Çarpık ulusallaşma-burjuvalaşma süreci ve sonuçlarının tarihî yansımasının yanı sıra çevre ve insan faktörü merkez olmak üzere kültürel yabancılaşmanın diğer alanları da ele alınır Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan sonra Selanik, Şam, İzmir olmak üzere pek çok şehir. gelişen ticari hayat ile imalathaneleşmede bir atılım göstermiş. bunun sonucu olarak da artan nüfusla bir burjuvalaşma süreci başlamıştır. Buralar, İmparatorluğun çeşitli uluslarından kişilerin birarada yaşadığı metropoller halini almıştır **"Aynanın İçindekiler"**de şehirleşme süreci sağlıklı bir ulusallaşma yaşamamış olan Cumhuriyet Türkiye'sindeki haliyle yansıtılır

Mütareke İstanbul'unda Türk İstanbul, siyasi şartlara uygun bir gerileme ve sefalet içindedir, buna karşın Levantenlerin İstanbul'u yani Pera, işgal kuvvetlerinin ve özellikle Rum azınlığın eğlence merkezi olmuştur İşgal subayları buralarda yalnız beyaz Rus kadınlarıyla değil, Avrupa terbiyesi almış Osmanlı kızlarıyla da gönül eğlendirmektedirler. Tanzimat'la başlayan Batı tarzı pastanelerin yanı sıra, meyhanelerde Rum müziği eşliğinde eğlenilir Buna karşın işgale direnen Türk İstanbul'un eğlence merkezleri, kıraathaneler veya hâlâ Orta Asya **"beççe"** geleneğinin sürdürüldüğü eskiden kalma Selatin meyhanelerdir Direklerarası ise Türk İstanbul'un Levanten İstanbul'a özentisiyle ortaya çıkmıştır Burada Tanzimat alafrangası bir seyir söz konusudur İstanbul'un kozmopolitliği hem Doğu, hem Batı eğlence tarzlarının sergilenmesiyle ispatlanmaktadır

1960'lardaki eğlence tarzı bir yandan Hayrun'un da katıldığı paralı erkeklere mahsus saz sefaları. dansöz oynatmak, yabancı trupların gösterilerini seyretmekten, diğer yandan Halim ve çevresinde gözlemlenen **"Haçik"** gibi meyhanelerde ardı arkası kesilmeden içki içmek, sonra da **"Klüp 47"** gibi eski mağara dekoru içindeki bir lokalde sabaha kadar içki ve müzik ile kendinden geçmektir

Aydınlar halktan kopuk farklı bir eğlence ortamında olmaktan dolayı toplumun geneliyle kültürel bir yabancılaşma içindey-

ken Tokyo ve Pusan'ı görmüş Demir'in de gözlemlediği gibi Ankara ve benzeri şehirlerde bir başka yabancılaşma daha yaşanmaktadır Buralar henüz ulusal niteliklerle yoğrulmuş teknolojik özellikler gösteren bir 20. yüzyıl şehri olmamışken taşranın istilasına uğramış, şehirleşmek yerine köylüleşip lümpenleşmiştir Hele Ümid gibi İstanbul'dan başka bir Türk şehri görmeyen ve uzun yıllar Paris'te yaşayan birisi için Ankara veya Kayseri Avrupa'daki yabancı bir şehirden daha yabancıdır Bu da çarpık burjuvalaşmayla aydının halk tabakalarına ve gerçeklerine yabancılaşıp karşılıklı kültürel bir iletişimsizliğe düşmesi demektir

Kültürel farklılaşma kendini yalnız dış mekânlarda değil, iç mekânlarda da gösterir. Osmanlı dönemi ailelerinin hepsi Batılı örneklerde olduğu gibi burjuvalaşmanın en çarpıcı dışa vuruş biçimi olan kalıcı. ailenin maddi gücünü ve mevkiini gösteren yalılar, köşkler inşa ettirirler Böylece Selanik, İstanbul gibi merkezlerin şehirleşip metropolleşmesine katkıda bulunurlar. Bu yaşanan mekânların mimari üslupları veya dekorasyon unsurları Batılılaşmalarının ölçüsünde farklılıklar gösterir

Manastırlı Salih Paşa veya Halıcızadeler'inkinde geleneksel âdet ve dekorasyon unsurları varken "**Alaman**" Ziya Bey'in evinin mimarisi kayınpederinden kaldığı için bir Osmanlı-Türk örneğidir. Oysa evin içinde Almanlık ağır basar. Bayraktar Ferik Paşa'nın yalısında ise Doğu ve Batının bütün imkânlarından yararlanılmış, senteze ulaşmış bir iç ve dış mimari söz konusudur

Cumhuriyet döneminde Miralay Ferid ve karısı Ruhsâr tamamen İstanbul Türk geleneğine uygun, Boğaz'a nazır, eski hatıralara dolu ahşap bir evde yaşarlar. Alaturkalıktan nefret eden Dr.Sevim ise Amerikan özentisi, Metro Goldwyn Mayer filmlerinde veya sinema dergilerinde rastlanan tarzda bir evde oturur. Batı eğitimi almış Ümid 1930'ların zevkiyle döşenmiş Madame Bercuhi'nin pansiyonundan kendi kişiliğine uygun, Mahmud hariç geçmişle bütün bağlarından arınmış, filmlerdeki gibi çağdaş, fakat Anadolu'dan yeni tayin olmuş erkek arkadaşı Demir'e fazlasıyla yabancı gelen bir ev kurar kendine. Bu konuda en olumlu gelişimi Suat gösterir, o zaten senteze yönelmiş Bayraktarlar'ın Direkliyalı'sında yetişmiştir Bu nedenle de Attilâ İlhan'ın düşledi-

ği anlamdaki bir mekâna ancak o kavuşur Annesinin ona hediye ettiği yalıda eskiden oturduğu Camekân sokağındaki ordan burdan derlenmiş mobilyaların yerini. itina ile seçilmiş Osmanlı antikaları alır. Artık duvarlarını yalnız empresyonistlerin reprodüksiyonları değil, aynı zamanda aile yadigârı hüsnü hatlar da süsler. Seccade üzerine atılmış minderler. elektrikli semaver ile demlenen çay gibi devirler arası uyum sağlayan unsurlar, kültürel bir barışmayı sembolize eder.

"**Aynanın İçindekiler**"de bir kurum olarak evlilikler de kültür krizi kapsamında irdelenir Osmanlı döneminde "**Köse**" İsmail Bey, Manastırlı Salih Paşa örneklerinde görülen çok kadınlı evlilikler, Cumhuriyet döneminde hâlâ feodaliteden kurtulamayan kırsal bölgelerde Halim'in babası örneğinde olduğu gibi devam eder.

Osmanlı döneminde üç tip evlilik söz konusudur Hemen her konuda bir Fransız gibi düşünen Abdi Bey'in kendisi gibi Batı terbiyesi almış Neveser ile olan evliliği, Abdi Bey'in iflah olmaz karakteri, evlilik öncesi ve sonrası ilişkileri ve üzerinden atamadığı Levanten alafrangalığı nedeniyle uyumsuz bir birlikteliğe dönüşür.

Saygı ve sevginin bir bütün oluşturduğu Ruhsâr-Miralay Ferid evliliği bütün iç çatışmalarına rağmen Osmanlı'dan Cumhuriyete dengeli bir geçişi sağlar. Bu beraberlikte gelenekle tolerans bir bütün oluşturur.

Bu dönemin klasik şemaya uymayan tek evliliği Doktor Melek ve Ahmet Ziya'ninkidir. Zira onlar Kollontay ve Zetkin gibi kadın hakları savunucularının kitaplarında temellendirilen geleneklere uymayan ilişkilerinde kadına da erkekler gibi serbesti tanıyan inançları nedeniyle uzun yıllar evlenmeden birlikte yaşarlar. Fakat Doktor Melek'in özgürlük adı altında kocasını her önüne gelenle aldatması bu evliliğin devamını engeller.

Evli bir kadın olarak Neveser'in sevdiği erkekle beraber olması, ona öylesine yüce duygular tattırmıştır ki toplumun ahlak anlayışına ters düşse de olumsuz yorumlanmadığı gibi Neveser'in eylemci yanını ortaya çıkartması. ülke sorunlarına katkıda bulunma isteği göstermesine yol açması nedeniyle de yapıcı niteliktedir.

Cumhuriyet döneminde farklı toplumsal sınıflardan gelen Suat-Halim evliliği yalnız Suat'ın cinsel sorunları yüzünden değil, ortak bir birliktelik kurmamalarından çözülür.

Ümid ve Demir'in beraberliği evlilikle dahi sonuçlanmaz. Demir annesinin yaşadığı kültürel yabancılaşma nedeniyle anne merkezli bir çocukluk geçirmiştir. Bu nedenle cinsel sorunları vardır Buna bir de toplumun yapısından kaynaklanan sorunların eklenmesiyle nevrotik bir kişilik kazanır. Siyasi ve toplumsal hayal kırıklıklarından dolayı aralarına Suat'ı almalarına yol açar. Böylece Ümid bocalayan bir Demir ile uğraşmak yerine kolayını, iç ve dış dengesini kurabilmiş Suat'ı tercih eder.

Cumhuriyet dönemi kadınlarının hepsi Attilâ İlhan'ın kadın/erkek kategorisine soktuğu kadın tipleridir. Bu dönemde ne bir Neveser, ne de bir Ruhsâr vardır; Matmazel Raşel saphiste, Hayrunisa hem saphiste, hem travestie, Suat mazoist, saphiste ve travestie olma yolundadır, Dr.Sevim sadist ve biseksüeldir Ümid ise her ne kadar erkek cinselliğine düşkün görünüyorsa da Suat'la başladığı ilişki onu da heteroseksüel bir seçime itmektedir Pek çok eleştirmen Attilâ İlhan'ın romanlarındaki söz konusu sapmaları **'dekadans'** olarak yorumlamaktadır Oysa romanlar incelendiğinde tiplerin işlenişinde böyle bir sonuca varılmamaktadır, zira yazar kadınların değişen toplumsal kimlikleri gibi cinsel kimliklerinin de farklılaşması gerçeğinden yola çıkar. Zamanla kadın ve erkek arasındaki toplumsal sınır nasıl erimişse bireysel sınır da eriyecek, insanın hayatındaki, çeşitlenip zenginleşen her olgu gibi cinsellik de zenginleşip renklenecektir.

Kültürel yabancılaşmanın vurgulandığı bir başka alan figürlerin dış görünüşleridir. Biryantinli saçları, pudralı yanakları, avcı ceketi, külot pantolonu, ayaklarında getrleriyle bir yabancı gibi olan Abdi Bey'in yanı sıra aynı Gülistan Satvet de Paris kesimi saçları, dekolte tuvaletleri, topuklu iskarpinleriyle yaşadığı topluma ters düşer. Tam bir Osmanlı çifti görünümü sunan Neveser ve Münif Sabri'nin yanında Almanya'dan getirdikleri giyimleriyle Dr Melek ve Ahmet Ziya İstanbul'u ziyarete gelmiş iki yabancı gibidir.

Cumhuriyet döneminde Gerda'nın yardımıyla dış görünüşü-

ne ve giyimine kişisel çizgiler kazandıran Ümid: Ümid'in yardımıyla benzer bir gelişim geçiren Demir; Ümid'in ve Matmazel Raşel'in uyarılarıyla cinsel ve toplumsal kimliğine kavuşan ve bu duruma uygun bir saç modeli ve giyim tarzı yakalayan Suat; bütün toplumsal değerlere ters gelen fakat kişiliğiyle bağdaştırdığı için ailesi hariç, iş ve dost çevrelerine kendini erkek giyimiyle kabul ettiren Hayrunisa Bayraktar, olumlu birer figür olarak verilir Zira Attilâ İlhan, geleneksel çizgiler yakalayabilen, bu arada kişiliğinden ve modern dünyadan feragat etmeyecek, bireysel ve toplumsal kişiliği senteze ulaşmış figürlerden yanadır

Kültür krizi, aynı zamanda kişilerin yemek kültürü, içki ve keyif maddeleri alışkanlıkları gibi ayrıntılarda da yansır. Bir ulusun ulusal mutfağının ilkin saraylarda şekillenip burjuvalaşma sürecinde konaklara, oradan da demokrasiyle halk tabanına yayılması gerçeğine inanan Attilâ İlhan, "**Aynanın İçindekiler**"de çeşitli aile tiplerinin mutfak alışkanlıklarını titiz bir şekilde ele alır Burada da ailelerin Batılılaşma derecesi ölçütü oluşturur. Osmanlı döneminde Halıcızadeler'in Bayraktar Paşazade Halûk Bey'in ve Manastırlı Salih Paşa'nın konaklarında ülkenin çokuluslu yapısına uygun gerdan tatlısı, sarığı burma, dilberdudağı, bülbülyuvası, kalburabastı, köfteli Eflâk çorbası, çevirme kuzu, mayonezli levrek, Türkistan pilavı, çerkez tavuğundan favaya çeşitli mezeler, Rumeli börekleri, kuzu dolmalarından oluşan zengin bir yemek kültürü dikkati çeker.

Oysa sağlıksız bir Batılılaşma örneği sergileyen Dr. Melek ve Ahmet Ziya'nın evinde ayaküstü atıştırma bir alışkanlık halini almıştır. Zaten her yanı dağınık ve pis olan bu evin mutfağında doğru dürüst yemek dahi pişmez. İşgal donanmasının yüksek rütbeli subayları için bir sığınma mekânı halini alan Mizrahi yalısında akşamüstü çay içmek mütarekeden sonra âdet haline gelmiştir. Bu çaylarda siyasi ilişkilere ve ailenin komprador alafrangalığına koşut olarak Almanlara "**strudel**", İngilizlere "**üzümlü cake**" Fransızlara "**croissant**", İtalyanlara "**pizza**" ikram edilir.

Cumhuriyet döneminde Dr.Sevim hizmetçisini aynı filmlerdeki gibi hamburgerler yapabildiği için işe almıştır. Bazı akşamlar tek başına kalıp aslında alaturka bulduğu rakı mezesi olarak yo-

ğurdu bol sarmısaklı patlıcan kızartması, soğanlı fasulye piyazı ve beyaz peynirden oluşan o kaçamak yemekleri hazırlar kendine. Oysa ilk kocasından lahmacun, meyhane pilavı, yoğurtlu kebap yediği gerekçesiyle nefret eden de odur Dr Melek gibi yabancı okullarda okuyup Avrupa'da yaşamış olan Ümid'in evinde de ayaküstü atıştırma bir alışkanlık halindedir Her zaman düzenli olmaya alışmış Demir'i şaşkınlığa düşürecek kadar da dağınık bir kadındır Miralay Ferit ve Ruhsâr Hanım'ın evi, geleneksel Osmanlı-Türk mutfağının Cumhuriyet döneminde de sürekliliğinin sağlandığı olumlu bir örnektir Yeğenini her ziyaret edişinde yanında kuruyemiş, pestil, üzüm şırası gibi yiyecek ve içecekleri eksik etmez, zira bunları inkârın soyunu inkâr anlamına geldiği inancındadır Evlerinde hindi dolması, bezelyeli enginar, yoğurtlu karnabahar salatası gibi özel yemekler yapılır Suat atıştırmaya alışık Ümid ile tatamatıyla yemeğe alışık Miralay Ferid arasında bir yerdedir Emirgân yaşantısı onun yemek kültürünün gelişimi açısından olumlu bir süreçtir.

Suat'ın elektrikli semaverle demlediği tavşan kanı çay, herkese uygun lezzette pişirdiği kahveler. Miralay Ferid'in evinde Manastırlı Salih Paşa'nın konağından kalma geleneksel semaverde demlenen çay, içilen şıra, şerbet gibi Türk içecekleri Türklüğün var oluşunun; Abdi Bey'in kahvaltıda alışılageldiği gibi çay yerine kahve içmesi, Gülistan Satvet'in uluorta ardarda içtiği içkiler, Dr.Sevim'in buzlu viski alışkanlığı çarpık Batılılaşmanın dile geldiği ayrıntılardır.

Osmanlı dönemi kadınlarından Neveser, Ruhsâr gibi geleneksel değerlere bağlı figürlerin keyif maddesi alışkanlıkları yokken, komprador alafrangalığı içindeki Gülistan Satvet, Madam Mizrahi'nin sigara, afyon, kokain bağımlılığı vardır Dr. Melek ise sigarasının dumanlarını burun deliklerinden dışarı üfler Gülistan Satvet'le Ümid'in ağızlığı topluma ters düşen alışkanlıklar olarak bilinir Hayrun'un ve Suat'ın sigara içmesi cinsel kimliklerine kavuşmak ve erkeksi bir dış görünüş kazanmak için gerekli bir araçtır

Attilâ İlhan, Türkiye'de hemen her konuda olduğu gibi aydınların sanata yaklaşımları konusunda da çarpık bir ulusallaşma

nedeniyle kültürel bir kriz gözlemlendiğine inanır Zira sanatın bekçiliğini yapan bu aydınlar. iki yüzyıldır yalnız Batı kültürü ile yetinip Batıcılık adına alafranga komprador kültürünün taşıyıcılığını yapmakta ve bu nedenle de halk tabakalarına yabancılaşmaktadır

"**Aynanın İçindekiler**"de geleneksel değerlere bağlı, fakat ulusallaşmanın ön safhasını oluşturan Halıcızadeler Manastırlı Salih Paşa ve Halûk Bey gibi Osmanlı ailelerinin evlerinde geleneksel sazlarla çalınan Osmanlı müziği dinlenirken Alman etkisi altındaki "**Alaman**" Ziya Bey'in evinde aynı Levanten tüccar ailesi Mizrahiler'de olduğu gibi klasik batı müziği dinlenmektedir.

Cumhuriyet döneminde birbirleriyle her konuda sürekli bir iletişim içinde olan Ümid, Demir ve Suat. özellikle ilgi duydukları müzik açısından ele alınan figürlerdendir. Batılı etkiler altında kalmış Ümid, İtalyan barok bestekârlarını severken annesinin sesi ve tamburundan Türk müziği dinleyerek büyüyen Demir için bu müzik derin çağrışımlarla yüklüdür, fakat o aynı zamanda Suat ve Ümid ile klasik batı müziği parçaları da dinler Suat evdeki geleneksel müziğin yanı sıra mürebbiyesi Nadejda tarafından klasik batı müziği konusunda da eğitilir. Fakat annesi ile Nadejda arasındaki ilişkiyi öğrendiği gece yalı komşularından kanunla çalınan bir Türk bestesi, onun bütünüyle bu müzikten soğumasına, sadece klasik batı müziğiyle yetinmesine neden olur Fakat eğitim basamaklarında geleneksel ve batı klasik müziğini birlikte almış olan Suat'ın ilkin kendisiyle, ardından da toplumla bağdaşmasından sonra her iki kültürel etkiyi bir bireşim içinde özümsememesi için bir neden kalmayacaktır.

Cumhuriyet döneminde tam bir ulusallaşma yaşamayan Türk toplumu aynı Halim'in ve Demir'in çocukluk evlerinde olduğu gibi taşrada hâlâ önceki nesillerin sosyal düzenini devam ettirip ümmet toplumunda rastlanan şifahiliğe dayalı bir edebiyat alışkanlığını sürdürürken şehirlerde Ümid'de olduğu gibi geçmişinden tamamen kopuk aydınlar Batılı örneklerle yetinirler; bu nedenle geleneksel değerlerle yoğrulmuş ulusal bir edebiyat geleneğini yerleştirememişlerdir Bir yandan anneannesi tarafından halk edebiyatı, bir yandan annesi Seher Hanım yoluyla günün

edebiyatı, bir yandan da Schwester Magda tarafından Alman edebiyatı örnekleriyle beslenen ve bu konuda senteze ulaşan Neveser'in oğlu Doğan, yalnız Batı kaynaklarıyla yetinmeyip Doğu kaynaklarına da başvuran bir bilim adamı olur, fakat belli bir metot ve düzen tutturamadığından hemen her bilgi, odasının düzeninde olduğu gibi bir karmaşadan ibaret kalır.

"Aynanın İçindekiler" dizisi romanları ilk bakışta tarih ağırlıklı romanlar görünümü verir Oysa Attilâ İlhan eserlerini yazarken çeşitli disiplinlerden yararlanmıştır Kültür krizi siyasi, sosyal olaylar veya insana özgü ayrıntılar yoluyla işlenirken, motif, laytmotif, sembol, ironi, mitik olma gibi üslup öğeleri yoluyla da vurgulanır

İroniye, Rosa Barzilay'ın aldığı eğitim ve müzik becerisinde; **"Alaman"** Ziya Bey'in Alman hayranlığında; Abdi Bey'in Paris'te Şefkâti Bey ile İttihatçılar konusunda yaptığı konuşmada, Cemiyete ve mason teşkilatına girişinde; Miralay Ferid'in şahit olduğu Çanakkale Cephesinde Schröder Bey'in âşık olma ve Gazze cephesinde **"beygir boyatma mevzuu"** diye geçen yaşantılarında; Kore yolcusu Demir'in vapurdaki komutanlık hayallerinin geçtiği bölümlerde rastlanır.

Modernist romanın önemli unsurlarından olan laytmotif tekniğine vâkıf olan yazar, bu dil öğesini bilinçli bir tezle kullanır Ruhsâr'ın Miralay Ferid'in hayalindeki görünümüyle elindeki lambayla Salih Paşa'nın karanlık odasına girişi, yalnız bu bağlamda tekrarlanmakta kalmayıp **'arındırma motifi'** görevini de üstlenmiştir Bu bağlamda Direkliyalı'daki işgal subayları ve Gülistan Satvet ile akrabası genç hanımın adına verilen iftar yemeğinde Gülistan Satvet'in karanlık mandacı fikirleri Ruhsâr'ın aydınlıklar saçan görüntüsüyle arındırılır Zaten Ruhsâr, **"Aynanın İçindekiler"** boyunca Türklüğün varoluşunu ifade eder Kendine **"alaturkalık"** çağrışımları yaptıran her şeyden tiksinen Dr.Sevim'in **"Bandit"** esansı Ruhsâr Hanım'ın etrafına sürekli saçtığı vanilya kokusuyla, yani yozlaşmış Batıcılık, ulusal bir yaklaşımla arındırılır

Gülistan Satvet'in ağzından eksik etmediği ağızlığı, bir Fransızı andıran giyimi ve makyajı Miralay Ferid'in her yabancılaşma ya-

şadığı anda kendine yönelttiği "**Biz bunlar için mi harb ettik?**" sorusu; Ümid'in babası Zihni Keleşoğlu'nun baş ağrısı ve buna ancak "**Almanya**"da imal edilmiş "**Bayer**" asprinlerinin iyi gelmesi gibi laytmotifler de kültür krizinin yansıdığı ayrıntılardır

Batıcı Dr.Sevim'in alaturka oldukları için kaldırılıp yerine Avrupa nehirlerinde kullanılan deniz otobüslerinin konması gerektiğine inandığı Şirket-i Hayriye vapurları ise Osmanlılığın ve Türklüğün varoluşunun devamını gösteren nitelikteki bir laytmotiftir. Aydınlık anlamına gelen "**İnşirah**", İşgal İstanbul'undan, casusların kol gezdiği 1940'lara oradan da 1960 İstanbul'una, Neveser, Ahmet Ziya, Suat gibi figürlere yol gösterici bir görevle yükümlüdür. İnşirah'ın, her biri tarihî bir olguyu simgeyen iskelelere uğrayışı ise tarihle bugünün arasında kurulan bağı dile getirir.

Bir laytmotifler dizisi olan tarihî kişilik, gazeteci Hasan Tahsin ile Münif Sabri adlı edebî figürün benzerlikleri temeline oturan '**mitik olan**' kavramı, yalnız yazarın sürekli yaratıcılığına imkân hazırlamaz, aynı zamanda söz konusu gazetecilerle başlayıp Hüsnü Faik, Mahmud, Ümid ve Necdet ile devam edecek olan Cumhuriyet Türkiye'sinin ihtiyaç duyduğu manevi değerleri sergileyen bir mitos özelliği de taşır.

Kültürel yabancılaşma aynı zamanda sembollerle de vurgulanır. Osmanlı dönemi ailelerinin kültürel yapısı evlerindeki saatlerle sembolize edilir Geleneklere sıkı sıkıya bağlı Salih Paşa'nın evinde "**kum saati**", Batı ve Doğunun kaynaştığı Halûk Bey'in evinde "**kâtibim türküsü çalan minyatürlü saat**", Almanlığın ağır bastığı Ziya Bey'in evinde Batı-Hıristiyan etkisindeki menevişli Osmanlı rakamları ile bezenmiş kadranını ayyıldızlı dört melek tutan fanuslu saat vardır. Halûk Bey'in evindeki saat Osmanlı çizgiler taşımasına rağmen gelecek vaat eden tekniğiyle İmparatorluktan Cumhuriyete geçişi sağlayabilecek uzlaştırıcı yenileyici özelliğe sahiptir. Nitekim Camekân sokağındaki eve getirildikten sonra kendisiyle barışık, duyguları davranışlarıyla örtüşen bir Hayrunisa karşısında iç dünya-dış dünya ikilemi içindeki Suat'ın gerçekleri ilk defa görmesine ve kendine itiraf etmesine imkân sağlar

Neveser-Abdi Bey evliliği ailelerinin isteği üzerine gerçekleş-

miştir On sekizine yeni basmış, gerçekle hayali birbirine karıştıran bir Osmanlı kızıyla, sefahata düşkün, ülke içi olduğu kadar ülke dışı deneyimi de olan Abdi Bey biraraya getirilir bu evlilikle. Neveser'in iflah olmaz kişiliğinin yanı sıra alafranga davranış ve giyinişiyle çevresinde hep dikkatleri çekmeyi başaran Abdi Bey'in gerçek yüzünü görememesi oda içine dolan fiziki ışığın etkisiyle gerçekleşen körleşmeyle sembolize edilir.

Miralay Ferid'i işgal İstanbul'unda nereye gitse takip eden Arıburnu'ndaki ölü askerlerin çevreye yaydığı kokuyu andıran o müphem koku, Miralay Ferid'in çevresine yabancılaşmasının fiziki olmaktan çıkıp psikolojik boyut kazandığının belirtildiği bir semboldür

Ümid'in nişanlısı, Atatürk'ün fikirlerini özümsemiş, günümüz gerçekleriyle bağdaştırıp kendine neo-Kemalist bir fikir dünyası kurabilmiş Mahmud'un ölümünden sonra bir türlü bulunamayan başı, manevi bir boyuta bürünüp Ümid, ardından onun yardımıyla bunalım içindeki Demir ve Suat'a, gazetecilik mesleğinin gereği olarak da topluma mal edilen bir sembole dönüşür.

Siyasi ve toplumsal kaynaklı halktan kopma, yabancılaşma motifi geniş bir zaman dilimi içinde incelenir. İster İttihatçı Abdi Bey olsun. ister sosyalist Ahmed Ziya, Osmanlı aydınının genelinde bu durum söz konusudur. Abdi Bey Rumeli taşrasından hoşlanmazken, Ahmed Ziya Berlin vasatından İstanbul vasatına inemez. Sadece kurtuluş idealini belli bir grubun gayretine bağlayan Müdafaa-i Hukuk öğretisine dayanıp Kuva-yı Milliye birlikteliğine inanan Mustafa Kemal doğrultusunda düşünen ve hareket eden Münif Sabri, Miralay Ferid gibi figürler olumlu örnekleri oluşturur

Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal'in fikirlerinden vazgeçildiğine inanan Attilâ İlhan, Halim ile sanatçı, Demir ile askerî çevrelerin halktan kopuşunu belirtir. Sosyalist aydınların çevresinde anlatılmaya çalışılan halktan kopma ana motifini, halktan gözükmelerine rağmen her işi yapamadıklarından işsizlik, onları büyük şehirden ve onun imkânlarından uzaklaştıracağı için sürgün veya disiplinli bir hayat.tarzı gerektiren askerlik korkusu motifleri besler

Demir ile yansıtılan 1960 Harekâtı'nda rol alan askerî çevrelerin, her ne kadar cüretkâr ve teşkilatlıysalar da yığınlarıyla bütünleşip kaynaşmadıkları için boşlukta kaldıkları, bir devrim yerine olsa olsa bir hükümet darbesi gerçekleştirdikleri sergilenir

Bir başka ana motif de eylem-eylemsizlik ikilemidir Seferberlik kuşağı temsilcisi olan Miralay Ferid, hemen her cephede savaşmış bir eylem adamıdır. Ahmet Ziya'nın tespitiyle kuramları olmayan bu eylemciler, gayretleri doğrultusunda başarılı olamamışlardır. Osmanlı gibi Cumhuriyet dönemi sosyalistleri de kuramsal açıdan tatminkâr bir düzeydedirler, fakat bu bilgilerini eyleme dönüştürmede zorlanırlar. Ahmet Ziya'nın vardığı sonuca göre eylem somuttan soyuta doğru olmalıdır Bu bağlamda amaç, hareketin kişiler yoluyla ispatı değil, var olan şartların değiştirilmesi olmalıdır. Yani hareketi işçi sınıfının şuuru, onuysa objektif şartlar tayin etmelidir. Bu durumda şimdiye kadar yapıldığı gibi eylemden yola çıkılıp, işçi sınıfına gitmek yerine, ihtiyaçlar göz önünde tutularak yukarıdan işçi sınıfına gidilmelidir.

Attilâ İlhan **"Aynanın İçindekiler"** roman dizisi ve düşünsel eserleriyle Türkiye'nin içinde bulunduğu kültürel yabancılaşmadan ve ekonomik badireden ancak; laik-demokratik-ulusal bir zemin üzerinde gelişecek ulusal burjuvazinin yaratacağı, Batının metodunu kullanıp kültürel geçmişi reddetmeyecek bir ulusal kültür bireşimi ve başka ülkelerin tavsiyeleri çerçevesinde hareket etmeyecek, bağımsız ulusal çıkarlar doğrultusunda gelişen bir ulusal ekonomi ile çıkabileceği mesajını iletmek ister



KAYNAKÇA

I. BİRİNCİ EL KAYNAKLAR

1. KİTAPLAR

KS 'Kurtlar Sofrası', İstanbul, Şubat 1982, 594 s., (1963).

'AYNANIN İÇİNDEKİLER':

BU 'Bıçağın Ucu', Ankara, 1981², 473 s.
SP 'Sırtlan Payı', Ankara, 1981², 447 s.
YTB 'Yaraya Tuz Basmak', Ankara, 1978, 534 s.
DSE 'Dersaadet'te Sabah Ezanları', Ankara 1981, 383 s.
OKB 'O Karanlıkta Biz', Ankara, 1988, 422 s.

'ANILAR VE ACILAR':

HSOL 'Hangi Sol?', Ankara, 1976², 315 s.
HB 'Hangi Batı?', Ankara, 1976², 141.
HSEKS 'Hangi Seks?', Ankara, 1982², 302 s.
HSAĞ 'Hangi Sağ?', Ankara, 1980, 312 s.
HA 'Hangi Atatürk?', Ankara, 1981, 330 s.

'ATTİLÂ İLHAN'IN DEFTERİ':

FAS 'Faşizmin Ayak Sesleri', Ankara, 1975, 366 s.
GS 'Gerçeklik Savaşı', İstanbul, 1980, 240 s.
BDG 'Batı'nın Deli Gömleği', İstanbul, 1981, 400 s.
SSS 'Sağım Solum Sobe', İstanbul, 1985, 304 s.
YKYE 'Yanlış Kadınlar/Yanlış Erkekler', İstanbul, 1985, 208 s.

UKS 'Ulusal Kültür Savaşı' İstanbul, 1986, 251 s.

BÇ 'Bela Çiçeği', Ankara, 1983.

2. MAKALELER

'Dersaadet'te Sabah Ezanları', Varlık, Ağustos 1981.
'Küçük Ülkeler Büyük Edebiyatlar', Sanat Olayı. Kasım 1981
'Sorunu Doğru Koyalım', Milliyet gazetesi, 16 Mart 1982.
'Yanlış Aydınlar', Milliyet gazetesi, 6 Nisan 1982.
'Hangi Taşı Kaldırsan', Milliyet gazetesi, 1 Mayıs 1982.
'Süs Püs!..', Milliyet Aktüalite, 2 Mayıs 1982.
'Neden Olmadı?', Milliyet gazetesi, 11 Mayıs 1982.
'Üç Atatürkçülük!', Milliyet gazetesi, 22 Haziran 1982.
'Bir 'Direklerarası'dır Gidiyor...', Milliyet Aktüalite, 4 Temmuz 1982.
'Müziği 'Kurtarmak'!.. , Milliyet gazetesi, 6 Temmuz 1982.
'Evrensel Kültür Kavramı, Bir Tuzak Gizliyor', Somut, 14 Ekim 1983.
'Komünistlik Diyorlar Ya!', Söz gazetesi, 27 Kasım 1987
'Okumaya Boşverme!', Söz gazetesi, 14 Aralık 1987
'Yazı'nın Pabucu Dama...', Söz gazetesi, 15 Aralık 1987

II. İKİNCİ EL KAYNAKLAR

1. KİTAPLAR

Akyüz, Kenan: 'Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, 1860-1923', 1 Cilt, Ankara, 1979[3].
And, Metin: 'Geleneksel Türk Tiyatrosu', Ankara, Mayıs 1969.
Atatürk, Mustafa Kemal: 'Nutuk', 1. Cilt, İstanbul, 1973[13].
Bağış, Ali İhsan: 'Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler', Ankara, 1983.
Bayar, Celâl: 'Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş', 5. cilt, İstanbul, 1967
Dinçmen, Kriton: 'Deskriptiv ve Dinamik Psikiyatri', İstanbul, 1969.
Fenichel, Otto: 'Nevrozların Psikoanalitik Teorisi', Bornova-İzmir. 1974.
Gürol, Ender: 'Carl Gustav Jung', İstanbul, 1977
Hançerlioğlu, Orhan: 'Ruhbilim Sözlüğü', İstanbul, 1988.
Hanioğlu, M.Şükrü: 'Bir Siyasi Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük, 1889-1902', 1 Cilt, İstanbul.
İleri, Selim: 'Çağdaşlık Sorunları', İstanbul, Temmuz 1979.

Jung, Carl Gustav: 'Bewusstes und Unbewusstes', Hamburg, Ekim 1973[14]
Kozanoğlu, Zeynel: "Anıt Adam Osman Nevres 'Hasan Tahsin'" İzmir, 1972.
Kurdakul, Şükran: 'Çağdaş Türk Edebiyatı, Meşrutiyet Dönemi', İstanbul, Aralık 1976.
Mardin, Şerif: 'Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908', İstanbul, Mayıs 1973.
Ortaylı, İlber: 'Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu', İstanbul, Mart 1983.
Ramsaur, Jr Ernest Edmondson: 'Jön Türkler ve 1908 İhtilâli', İstanbul, Şubat 1982[2].
Rathmann, Lothar: 'Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi', İstanbul, Mayıs 1982[2].
Tuncay, Mete: 'Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925', Ankara, 1978[3].
Songar, Ayhan: 'Psikiyatri, Modern Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları', İstanbul, Ocak 1977

2. MAKALELER

Altuğ, Taylan: 'Hangi Pay?', Yeni Ortam, 2 Nisan 1975.
Aytaç, Gürsel: 'Attilâ İlhan'ın Yeni Romanı 'Dersaadet'te Sabah Ezanları'nın Biçim Özellikleri', (Gürsel Aytaç: 'Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler', Ankara, 1990, s.271-277).
Belge Murat: 'Attilâ İlhan'ın Aynanın İçindekiler Dizisinin İlk İki Kitabı Türkçede Yazılmış Önemli Romanlardandır', Politika, 29 Nisan 1967
Belge, Murat: 'Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar', Milliyet Sanat, Yeni Dizi 151/1, Aralık 1986.
Ceyhun, Demirtaş: 'Aydınlarımızın 'Hal-i Pürmelali' Üzerine Aykırı Düşünceler', Gösteri, Temmuz 1986.
Ertop, Konur: 'İşgal İstanbul'undan Çizgiler', Varlık, Ağustos 1981.
İleri, Selim: 'Bir Irmak Roman Üzerine', Yeni Ufuklar, Temmuz 1975.
İleri, Selim: 'Birinci Ayraç', Politika, 20 Temmuz 1976.
İsimsiz, 'Dizi Dizinin Kurdudur', Nokta, 21 Ağustos 1988.
Kahraman, Hasan Bülent: 'Doğrusu: Yanlış', Cumhuriyet gazetesi, 30 Mayıs 1981.
Kansu, Ceyhun Atuf: 'İki Emekli Albay', Varlık, Haziran 1975.
Kansu, Ceyhun Atuf: 'Ferit Eminönü', Varlık, Ağustos 1975.
Kaya, İ. Güven: 'Aynanın İçindekiler'de İnsan Kesitleri', Varık, Temmuz, Ekim, Aralık 1980.
Kemik, Muzaffer: 'Bıçağın Ucu', Sergi, Temmuz 1974.

19. yüzyıl sonlarında bir burjuvalaşma süreci içine giren Türk toplumunun kültürel düzlemdeki en büyük sorunsalı, kaynağını, Doğu ile Batı değerleri arasında sıkışıp kalmış olmanın güçlüklerinden alıyordu.

Attilâ İlhan da "**Aynanın İçindekiler**" başlıklı dizisinde yer alan romanlarında, Osmanlı ve Cumhuriyet burjuvazisinin ekonomik ve siyasi etkiler altındaki değişimini, bu değişimin kültürümüze yansıyan boyutunu, kendine ana tema olarak seçmişti. **İlhan**, bu romanlarda, burjuvalaşma süreci her geçen gün hızlanan Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımın nedenlerine eğilmekle kalmıyor, aynı zamanda bu geçiş döneminin daha hızlı ve daha sağlıklı atlatılması için Türk aydınına düşen görevlerin ne olduğu konusuna da açıklık getirmeyi amaçlıyordu.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi **Gönülden Esemenli Söker**, bir araştırmacı için çok verimli karşıtlıklar içeren "**kültür sorunsalı**" konusunu, **Attilâ İlhan**'ın "**Aynanın İçindekiler**" dizi romanlarındaki metinleri, motif, laytmotif, sembol, ironi ve mitik özellikler açısından inceleyerek mercek altına aldı.

Altı yıllık yoğun ve kapsamlı bir çalışmanın sonucunda, okuru, bir eğitim yolculuğuna çıkaracak olan bu yapıt ortaya çıktı.



ISBN 975 - 494 - 983 - 2
2002 . 06 . Y . 0105 . 1775

KDV dahil 9000000 Lira